

ZALAI MÚZEUM

In Memoriam Kerecsényi Edit (1927-2006)

16

2007
ZALAEGERSZEG

ZALAI MÚZEUM

nka

Nemzeti Kulturális Alapprogram

16

2007
ZALAEGERSZEG

Közlemények Zala megye múzeumaiból
Mitteilungen der Museen des Komitates Zala
Publications of the museums of Zala County

Szerkesztőbizottság:
HORVÁTH LÁSZLÓ, MÜLLER RÓBERT, NÉMETH JÓZSEF, VÁNDOR LÁSZLÓ

Sorozatszerkesztő:
VÁNDOR LÁSZLÓ

Kötetszerkesztő:
FRANKOVICS TIBOR

Lektorok:
SÁRI ZSOLT
FÜZES ENDRE
MARX MÁRIA
MOHAY TAMÁS
S. LACKOVITS EMŐKE
BÉRES KATALIN

Nyomdai előkészítés:
TÖRÖKNÉ MIHÁLYFI IZABELLA, BICSKEI JÓZSEF

Címlap és belső borítók:
BICSKEI JÓZSEF, MARX MÁRIA

nka
Nemzeti Kulturális Alapprogram

KÉSZÜLT A NEMZETI KULTURÁLIS ALAPPROGRAM TÁMOGATÁSÁVAL

Címlapon és hátoldalon: Hosszútörököző részletek (Göcseji Múzeum, ltsz.: GMN 53.65.3.)
Belső borítók: Hímzett jegykendő sarkok (Göcseji Múzeum, ltsz.: GMN 76.8.2.)

Kiadja
a Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága,
H-8900 Zalaegerszeg, Batthyány u. 2.
Telefon: 36 (92) 314-537
e-mail: muzeum@zmmi.hu
Felelős kiadó: Vándor László
HU-ISSN 0238-5139

TARTALOMJEGYZÉK:

VÁNDOR LÁSZLÓ:	In Memoriam Kerecsényi Edit (1927-2006)	5
TOKAI ZITA MÁRIA:	A Balaton-Lasinja kultúra lelőhelyei Eszteregnye és Rigyác határában <i>Die Fundeorte der Balaton-Lasinja Kultur in den Gemarkung von Eszteregnye und Rigyác</i>	7
HORVÁTH LÁSZLÓ:	Gyerekjáték vagy attribútum? Kelta leletek Magyarszentmiklósról (Zala megye) <i>A toy or an attribute? Celtic finds from Magyarszentmiklós (County Zala, Hungary)</i>	25
KVASSAY JUDIT:	Árpád-kori településnyomok Nagykanizsa határában (Az M7 autópálya nyomvonalán 2004-ben végzett régészeti kutatások eredményei) <i>Árpadian Age settlement-remains in the surroundings of Nagykanizsa (Results of the archaeological survey of 2004 along the motorway M7)</i>	55
SIMON ANDRÁS:	A település, a népi építészet és a gazdálkodás néhány vonása a dél-zalai szőlőhegyeken	71
SÁRI ZSOLT:	Életmódváltozások, túlélési stratégiák Muraszemenyén	85
KOVÁCS ZSUZSA:	Egy ház és a benne lakók története A Hajgató Sándor utca 8. szám alatti kiskanizsai házból begyűjtött hagyaték múzeumi értéke <i>The story of a house and people living there The museological value of the bequest gathered from Hajgató Sándor street 8. in Kiskanizsa</i>	97
MARX MÁRIA:	Figurális (19. századi) damasztok a Zala megyei múzeumokban Kerecsényi Edit születésének 80. évfordulójára	107
NAGY ZOLTÁN:	A kaszacsapók térbeli elterjedése Vas-Zala megyében	119
PETÁNOVICS KATALIN:	Spárgaborító, spárganevelő, fagyharang	135
KAPITÁNY ORSOLYA:	„... A szépség kertjében ...“ Népművészet mesterei a Dél-Dunántúlról	145
KARDOS FERENC:	Zalai tájak és néprajzi csoportok egy etnográfus életművében	161
LENDVAI KEPE ZOLTÁN:	Kerecsényi Edit néprajzi munkássága Lendvavidéken	171
S. LACKOVITS EMŐKE:	A mézesbábosok, gyertyamártók szakrális és fogadalmi tárgyai	175
GYANÓ SZILVIA:	A balatongyöröki plébánia története – a plébániai irattár tükrében	183
MEGYERI ANNA:	A zalaegerszegi Szentháromság kép Társadalom- és művelődéstörténeti adatok egy szobor története kapcsán <i>Dreifaltigkeitsbildnis in Zalaegerszeg Gesellschafts- und kulturgeschichtliche Daten im Zusammenhang einer Statue</i>	193
HAÁSZ GABRIELLA:	Múzeumi gyűjtemények és nyilvántartás a XIX-XX. század fordulóján A sümegi Darnay Múzeum példája	213
NÉMETH JÓZSEF:	Babocsay József szabadkőműves apológiája	227
BÉRES KATALIN:	Egy zalai kis falu, Ozmánbük az 1950-es években	239
KOSTYÁL LÁSZLÓ:	Elutasítottból professzor Kisfaludi Strobl Zsigmond és a képzőművészeti akadémia	249
EKE ISTVÁN – FRANKOVICS TIBOR – KVASSAY JUDIT:	Első tapasztalatok a nagyfelületű régészeti feltárások térinformatikai feldolgozása során Zala megyében <i>Primary experiences in processing geographic information of large-scale excavations of Zala County</i>	259
BALOGH LÁSZLÓ:	Utószó	271

In Memoriam Kerecsényi Edit (1927-2006)

Két esztendeje távozott közülünk dr. Kerecsényi Edit, mindannyiunk Edit nénije.

A 20. század közepén indult muzeológusnemzedék utolsó zalai képviselője volt. Annak a generációnak, akinek életét egy nagy álom, a múzeumteremtés töltötte ki. Olyan kolléga volt, aki nehéz, sok küzdelemmel nehezített-szépített hivatali munkája során nem vonulhatott vissza egy szűkebb tudományág bizonyára több szakmai sikert hozó elefántcsont-tornyába. Polihisztor volt, aki majd minden muzeológiai szakmához értett, mindegyiket művelte, de emellett a saját szakterületén, a néprajzban képes volt maradandót alkotni. Egész életében kénytelen volt sokféle témával foglalkozni. Jó sorsa megadta, hogy sokfelé figyeljen, sok emberrel, sok témával kerülhessen kapcsolatba, s akinek nem terhet, hanem örömet okozott, hogy tudását megoszthatta az őt felkereső sok-sok érdeklődővel.

Nagykanizsán született 1927. szeptember 1-jén. Kistisztviselő család ötödik gyermeke, mind az öt egyetemet végzett. 1946-ban iratkozott be a Pázmány Péter Tudományegyetemre. Magyar-német szakos tanárjelöltként kezdte, az átszervezések miatt néprajzos-középkori régész-művészettörténész muzeológusi diplomát vehetett kézhez 1951-ben.

Még egyetemi hallgató volt, mikor a Múzeumok és Műemlékek Országos Központja megbízta a nagykanizsai Városi Múzeum és Könyvtár vezetésével. 1950-ben a múzeum és a könyvtár még együtt elfért a gimnázium két termében. A gyűjtemény jó része, leltárkönyve is elpusztult a háború idején. 1950-ben 2762 tárgy volt a raktárban, 1961-ben a már Thúry György nevét viselő intézményben 13.366 darabról tudósít a statisztika.

Ne feledjük, ezek az esztendők nem kedveztek a múlt emlékei őrzésének. Nagykanizsától délre határsáv húzódott, ahova csak engedéllyel, a határőrök gyakori igazoltatásától zaklatva lehetett belépni. S egy fiatal, filigrán lány kis fényképezőgépével, jegyzetfüzetével gyakran gyalogszerrel járta a falvakat, régi tárgyakat, történeteket gyűjtött, múzeumba menekítette az elűzött ferencesek ebédlőjének intarziás ajtaját, a megcsönkült szenteket, az Inkey-kápolna fakorpuszát, osztályidegennek minősített famíliák megmaradt tárgyait.

Nemcsak a politikai hangulat volt kedvezőtlen, az anyagi feltételeket is szűkösen mérték. Ma már elképzelhetetlen feltételek között dolgozott. 1951-ben mindössze egyetlen hivatalsegédet kapott társul.

Edit asszony 1950-1983 között, 33 éven keresztül állt az általa felnövelt intézmény élén. Országos mércével mérve is számottevő néprajzi, történeti gyűjteményt hozott létre. A mintegy 20.000 tárgy a maga részletes adattári anyagával, a nagyrészt Edit által készített fotótárával együtt Nagykanizsa város, egész Dél-Zala történetének, néprajzának szinte teljes képét adja.

Kerecsényi Edit azon negyedszázadban, amíg egyetlen muzeológusként dolgozott Nagykanizsán, mintegy 100 időszak kiállítását készített: eleinte évente négyet-ötöt, később tízet-tizenkettőt is (néprajzit, történetit, képzőművészeti, természettudományit). E tevékenysége nem szorult be intézménye ez időben meglehetősen szűkös falai közé. A részletes számbavétel helyett csak a legemlékezetesebbeket sorolom: Zalaszentbalázson, Tótszerdahelyen, Letenyén, Pogányszentpéteren, Balassagyarmaton, később Kecskeméten, Szentesen, Szombathelyen örülhettek

sikerének. Részt kellett vállalnia a Göcseji Falumúzeum tudományos előkészítésében s különösen annak berendezésében, nem tudott kitérni a tótszerdahelyi horvát kiállítás létrehozása, a galamboki tájház berendezése elől.

Három nagy állandó kiállítás fűződik nevéhez: kettő várostörténeti, a harmadik az „Erdő és ember Zalában” című tárlat. 1983 őszén nyílt meg, s a téma sokoldalú feldolgozásával (történet, néprajz, természettudomány, üzemtörténet), és az erdészeti szakemberek segítségével hívásával rangos, fennállásának másfél évtizede alatt a látogatóknak sok tanulságot adó bemutató volt. Méltán aratott szép sikereket.

Sokat, sok emberrel, nem egyszer makacsul vitázott. Mégsem szerzett ellenségeket, mert az asztal másik oldalán állók-ülők megértették: nem önmagáért, nem a saját hasznáért, hanem a szentnek tartott ügyért, városáért száll perbe, s ha kell, hamarosan elpárolgó haragba is.

Életművének, mai teendőinek is elszakíthatatlan részét képezi, hogy kezdetektől ösztönzője, segítője lehetett a zalai nép hagyományait újjáélesztő szakköri mozgalomnak, főleg a népi textilművészet megújulásának.

Nem akart menekülni a terhes teendők elől akkor sem, amikor 1983 végén nyugdíja vonult. Évekig dolgozott még régi munkahelyén, változatlan kedvvel, lelkesedéssel.

Az igazgatás terhétől szabadulva, 1985-ben szerezte meg a történelem (néprajz) tudomány kandidátusa címet. Új tennivalót is magára vállalt. Észrevette, hogy a valaha Zala megyéhez tartozott Alsólendva környéke még ma is számos meglepetést tartogat, a politikai, gazdasági és nyelvi elszigeteltség sok-sok régi szokást, népművészeti értéket megőrzött. Olyanokat is, melyeket már Gönczi Ferenc sem talált meg Göcsejben. Kerecsényi Edit ezek szakmai feldolgozását, a hiányzó adatok felkutatását vállalta magára, s végezte sikerrel.

Eredményeit több tanulmányban, kötetben publikálta. Az első 1954-ben jelent meg, s szinte valamennyi írását ma is frissnek, időtállóknak találunk. Talán legjelentősebb vállalkozása volt „A Mura menti horvátok története és anyag kultúrája” című, magyarul és horvátul is olvasható tekintélyes kötete. Legtöbben forgatják – anélkül, hogy Editre gondolnának – a Zala megye földrajzi neveit tartalmazó gyűjteményt, melyben Nagykanizsa város és a letenyei járás

névanyagát ő szerkesztette, egészítette ki, igen sok néprajzi ismeretet is közlőben benne, és mai napig használjuk a sajnos befejezetlenül maradt zalai helytörténeti lexikon számára készült gyűjtéseit. A letenyeiek nemcsak a község – ma már város – múltját bemutató több kiállításra emlékezhetnek jó szívvel, hanem a település történetét összegző kötet első részét is neki köszönhetik.

Nemcsak megyénkben, de a Zalával szomszédos országok határ menti területein sincs olyan hímező szakkör, ahol ne forgatnák a zalai népi hímezésekről készített útmutatóit, példatárait. Egyetemi doktori disszertációjának készült, de alapvető munkává vált a „A népi méhészkedés története Nagykanizsa környékén” című monográfiája.

Sokféle témával foglalkozott, s mégis szinte mindegyik tanulmány ugyanarról szól: Zaláról és közvetlen környékéről. Egy részük különböző kongresszusokon hangzott el, itthon is, külföldön is. Némelyikük ma már alig hozzáférhető, esetleg csak horvát vagy szlovén nyelven olvasható. Többen restelljük, hogy mindaddig nem tudtuk kötetbe gyűjteni régebbi, nem egyszer csak utánjárással, szerencsével hozzáférhető tanulmányainak javát.

Sokoldalú munkásságát elismerései, kitüntetései is jelzik: a szakma a Kiváló Népművelő címmel, Móra Ferenc emlékéremmel, Zala Megye Tanácsa Alkotói Díjjal, Zalai Közművelődési Díjjal, Aranykoszorús TIT kitüntetéssel, a Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium Kós-Károly-díjjal tüntette ki. S természetesen megkapta szülővárosa legmagasabb elismeréseit, Nagykanizsa díszpolgára volt.

Több mint húsz éve ment nyugdíjba, de a legutóbbi időkhöz jelen volt köztünk. Vártuk, mikor toppan be, mesél felfedezéseiről, gondjairól. Mióta betegsége miatt látogatásai megszakadtak, szelleme járt köztünk. Nincs olyan hét, hogy valami kapcsán ne említődne Edit néni neve. Köztünk marad, és maradni is fog. Nemcsak múzeumot, gyűjteményt teremtett, hanem példaként élő múzeumi tradíciót. A fiatal néprajzos generáció minden tagját valamilyen mértékben Kerecsényi Edithez hasonlítják. A múzeumi szervezet dolgozóinak nem kell formálisan megígérni, hogy emlékét megőrizzük. Amit alkotott, garancia, hogy élni fog az új generációk tudatában. S e kötet tisztelgő tanulmányai mutatják, hogy pályatársai, kollégái így gondolják az egész országban.

dr. Vándor László
megyei múzeumigazgató

Tokai Zita Mária

A Balaton-Lasinja kultúra lelőhelyei Eszteregnye és Rigyác határában

Bevezetés

Az M7 autópálya építéséhez kapcsolódó földmunkák során a dél-zalai térségben jelentősen megnőtt az őskori lelőhelyek száma. A feltárt helyszínek nagy részén a különböző korú régészeti jelenségek között több-kevesebb rézkori kultúrákhoz köthető objektum is napvilágot látott. Jelen tanulmányban az Eszteregnye és Rigyác határában feltárt lelőhelyek – Eszteregnye – Ojtó-dűlő (0710), Rigyác – Alsó-mező (74 és 077) – Balaton-Lasinja jelenségei és leletanyagai kerülnek bemutatásra.

A két település Zala megye déli részén, Nagykanizsától 10–12 km-re nyugatra fekszik (1. kép 1). Határukban összesen 9 helyen végeztünk feltárást és leletmentést, melyek közül 7 lelőhelyen jelentkező rézkori jelenség is (1. kép 2). Az ismertetésre kerülő 3 lelőhelyen (1. kép 3) kívül Rigyác – Magyarocskadűlőben is napvilágot láttak Balaton-Lasinja kultúrához sorolható objektumok (KVASSAY 2006, 302). A rézkor következő szakaszára, a Tűzdelt barázdás díszű kerámia (Furchenstich) kultúra idejére datálható települészeteket is több lelőhelyen észleltünk: Rigyác – Csikény-dűlő keleti területén, a dombtetőn tártak fel 25 rézkori gödröt (SZÁRAZ 2004b, 262), Eszteregnye – Bozók-földje lelőhelyen szintén a dombtetőhöz közelebb eső részeken bontottak ki 24 objektumot (STRAUB 2006, 79), Eszteregnye – Kender-földeken pedig a domb lankáján jelentkező 33 objektum (SZÁRAZ 2004a, 207–208).

A lelőhelyek

Zala megyére az észak-dél irányú dombhátak és patak völgyek által tagolt felszín jellemző. A bemutatásra kerülő rigyácsi lelőhelyek az Újkúti (Büdös)-patak keleti partjától induló dombhát lankáján és tetején húzódnak, és a két feltárást alkalmával kibontott rézkori objektumok ugyanazon településhez

tartoznak. Az eszteregnyei lelőhely is egy patak, az Ibrikó-patak fölé emelkedő domb enyhe lankáján jelentkezik. Ezek a telepek nem estek teljes egészében az autópálya nyomvonalába, mindenhol folytatódhatnak azon kívül is déli irányba, így csak részinformációkkal rendelkezünk róluk. E lelőhelyeken elsősorban kisebb gödröket, hulladék-gödröket tártunk fel, melyek között szinte minden helyszínen volt egy, a többitől méretében és leletanyag gazdagságában is kiemelkedő gödör. Az itteni kis települészetek esetében a leletek több mint fele ez utóbbi objektumtípusból látott napvilágot.

A megye déli részére a középső rézkorban sűrű településhálózat jellemző, néhány objektumból álló, időszaki kis telepekkel. Ez a rövid idejű megtelepedés az állattartással hozható összefüggésbe. A megye északi részén feltártak nagyobb településeket is, ahol több helyen – pl. Zalaegerszeg – Andrásida, Gébártó II. (P. BARNA – KREITER 2006, 75–76), Zalavár – Basasziget (M. VIRÁG 1990, 79; 2004, 47) – alapárkos, gerendaszerkezetű házak és melléképületek nyomaira bukkantak, és hosszabb időtartamú egyhelyben lakást tapasztaltak. Ezekben a tanyaszerű telepeken 2–4 ház állhatott egyszerre, melyek hossza típustól függően 10–20 méter, szélességük átlagosan 7 méter körüli (M. VIRÁG – BONDÁR 2003, 128).

Eszteregnye – Ojtó-dűlő

Eszteregnye és Rigyác közigazgatási határának egy részét az Ibrikó patak jelöli. A patak keleti partja Eszteregnyéhez, a nyugati pedig Rigyáchoz tartozik. A patak mellett elterülő Ojtó-dűlőben 2005-ben végeztük el az M7 autópálya 220+000–220+250 kmsz közötti szakaszán az építéséhez kapcsolódó leletmentést. A lelőhely a 0710 kódszámot kapta.¹ A 1600 m² nagyságú területen összesen 83 régészeti jelenséget figyeltünk meg és bontottunk ki. A napvilágra került leletek két korszakra datálhatók: kis számban a rézkori Balaton-Lasinja kultúra idejére, zömében pedig a késő római korra.²

A dombtetőhöz közelebb eső területen, a főpálya déli oldalán kisebb rézkori telep 6 gödre (1–6. obj.) jelentkezett. A rézkori lelőhely az autópálya nyomvonalán kívül déli irányban valószínűleg tovább folytatódik (TOKAI 2006a, 235). Az összesítő térképből csak a rézkori objektumokat tartalmazó részletet közlöm (2. kép 1).

Eszteregnye – Ojtó-dűlő lelőhely rézkori objektumleírásai:

1. *objektum:* szürke, homogén betöltésű ovális gödör. M= h: 140 cm, sz.: 120 cm, m: 36 cm (3. kép 1). Lelet nélkül.

2. *objektum:* szürkésbarna, homogén betöltésű ovális gödör. M= h: 156 cm, sz.: 152 cm, m: 40 cm (3. kép 2). Lelet nélkül.

3. *objektum:* sötétszürke, homogén betöltésű ovális gödör. M= h: 98 cm, sz.: 80 cm, m: 60 cm (3. kép 3). Lelet nélkül.

4. *objektum:* kevert betöltésű kerekded gödör. A K-i részén sárgásbarna, faszénzemcsés, közepén felül szürkésbarna, faszénzemcsés, paticsos, Ny-on felül és középső részen alul erősen faszenes, paticsos, Ny-on alul erősen faszenes felül vörösesbarna, erősen paticsos, nagyobb paticsdarabokkal kevert, alatta sárgásbarna betöltésű. M= h: 390 cm, sz.: 278 cm, m: 52 cm (3. kép 4). Leletek: kerámia (6. kép 1, 3, 7, 12, 13), kő.

5. *objektum:* sötétszürke, homogén betöltésű ovális gödör. M= h: 246 cm, sz.: 180 cm, m: 32 cm (3. kép 3). Lelet nélküli.

6. *objektum:* szürkésbarna, enyhén patic- és faszénzemcsés betöltésű kerekded gödör, melynek közepén egy szélesebb sötétszürke, faszénzemcsés réteg van, az oldalán sárga agyagbemosódás, a legalján közepén pedig vékony világosszürke betöltődés jelentkezett. M= h: 960 cm, sz.: 612 cm, m: 90 cm (3. kép 5). Leletek: kerámia (6. kép 2, 4–6, 8–11), patics.

Rigyác – Alsó-mező

Rigyác közigazgatási határának délnyugati szélén, az Újkúti-patak keleti oldalán 2000-ben Dr. Müller Róbert végzett ásatást. Rigyác – Alsó-mező lelőhelyen (74 kódszámú) a feltárt 2753 m² nagyságú területen 19 objektum jelentkezett, melyek rézkori, késő vaskori (LT A) és késő népvándorlás kori leleteket tartalmaztak.³ Közülük két településobjektumból került elő Balaton-Lasinja kultúra idejére datálható emléanyag (MÜLLER 2003, 198).

2005-ben az M7 autópálya pótkisajátítással érintett területén a nyomvonal mindkét oldalán, valamint keleti részén újabb ásatásra került sor. Ekkor a szerző 1910 m²-en 11 régészeti objektumot tárt fel. A 2005-

ben megfigyelt régészeti jelenségek összhangban vannak a 2000-es ásatási eredményekkel. Az objektumok közül ezúttal a keleti részen, kis területen 4 gödör (27–30. obj.)⁴ tartalmazott a rézkori Balaton-Lasinja kultúra idejére keltezhető leleteket (TOKAI 2006b, 301).

Az autópálya földmunkálataihoz kapcsolódó régészeti szakfelügyelet során a 221+450–221+360 kmsz között is lelőhelyet észleltünk, amely a Rigyác – Alsó-mező Nyugat⁵ elnevezést és a 077 kódszámot kapta. A leletmentés alkalmával a dombtetőn 6 objektumot tártunk fel, melyek mindegyikéből a Balaton-Lasinja kultúra jellegzetes emléanyag került napvilágra (TOKAI 2006c, 301). Közülük kiemelkedik a 2. számú méhkas alakú kis objektum, amelynek a fala vörös, keményre átégett volt. Hasonló jelenség került elő a közeli Eszteregnye – Bozók-földje (STRAUB 2006, 79) és Eszteregnye – Kender-földek lelőhelyek (SZÁRAZ 2004a, 208) középső rézkor végi, Furchenstich kultúra idejére keltezhető településrészein is. Ezeket tűzhelynek, esetleg kezdetleges edényégető kemencéknek tarthatjuk.

A két rigyáci helyszín egymás mellett helyezkedik el, a rézkori objektumok egy kb. 100 méter hosszú területen jelentkeztek. Bár két lelőhely név alatt kerültek feltárára, mégis egyetlen rézkori település részletére bukkantunk az Alsó-mezőn. A telep szélét a keleti, nyugati és északi részekén is elértük, déli irányban azonban tovább folytatódhat. Az összesítő térképből csak a rézkori objektumokat mutató részletet közlöm (2. kép 2).⁶

Rigyác – Alsó-mező lelőhely rézkori objektumleírásai:

27. *objektum:* vörösesbarna, erősen paticsos betöltésű ovális gödör. M= h: 340 cm, sz.: 256 cm, m: 62 cm (4. kép 1). Leletek: kerámia (7. kép 3), patics.

28. *objektum:* vörösesbarna, erősen paticsos betöltésű kerekded gödör. M= h: 140 cm, sz.: 128 cm, m: 40 cm (4. kép 2). Leletek nélkül.

29. *objektum:* sárgásbarna, erősen paticsos betöltésű kerek gödör. M= h: 204 cm, sz.: 188 cm, m: 22 cm (4. kép 3). Leletek: kerámia.

30. *objektum:* sárgásbarna, kerámiás betöltésű hosszúkás gödör, melynek közepén, felül vörösesbarna, erősen paticsos, kerámiás réteg jelentkezett. M= h: 720 cm, sz.: 440 cm, m: 44 cm (4. kép 4). Leletek: kerámia (7. kép 1–2, 4–12), patics, őrlőkő.

Rigyác – Alsó-mező Nyugat lelőhely rézkori objektumleírásai:

1. *objektum:* sárga, feketével kevert, enyhén paticszemcsés betöltésű ovális gödör. M= h: 296 cm, sz.: 274 cm, m: 40 cm (5. kép 1). Leletek: kerámia.

2. *objektum*: szürkésbarna, enyhén paticszemcsés, erősen faszenes betöltésű, szélén kb. 3 cm vastagon vörösrre átégett kerekded gödör. M= h: 102 cm, sz.: 90 cm, m: 32 cm (5. kép 2). Leletek: kerámia.

3. *objektum*: sárgásbarna, enyhén paticszemcsés betöltésű hosszúkás, ovális gödör. M= h: 276 cm, sz.: 134 cm, m: 60 cm (5. kép 4). Leletek: kerámia (10. kép 4, 6).

4. *objektum*: felül vörösesbarna, erősen paticsos, nagyobb paticsdarabokkal, alatta sárgásbarna betöltésű kerekded gödör. M= h: 264 cm, sz.: 224 cm, m: 52 cm (5. kép 3). Leletek: kerámia (8. kép 7; 10. kép 3), csiszolt kőeszköz.

5. *objektum*: vörösesbarna, homogén betöltésű bab alakú gödör. M= h: 114 cm, sz.: 54 cm, m: 30 cm (5. kép 5). Lelet nélküli.

6. *objektum*: réteges betöltésű kerekded gödör. A gödör felső háromnegyed része vörösesbarna, enyhén faszén- és paticszemcsés, alatta egy kb. 10 cm vastag fekete, erősen faszenes réteg van, ez alatt sárgásbarna enyhén faszén- és paticszemcsés réteg fut, legalján pedig rozsdabarna iszapoldás nyoma látszik. A fekete, erősen faszenes réteg nyugati részén összefüggő paticsos réteg volt. M= h: 260 cm, sz.: 314 cm, m: 88 cm (5. kép 6). Leletek: kerámia (8. kép 1–6, 8–9; 9. kép 1–8; 10. kép 1–2, 5, 7), patics, kő, patinték, csiszolt kőeszköz.

A leletanyagok

A leletek zömét a kerámiatöredékek adják, a kőeszközök száma csekély.⁷ Az edények színe barna vagy sötétszürke, ritkán fekete. Soványítóanyagként az agyaghoz finom vagy durva szemű csillámos homokot, kerámiazúzalékot és néha kisebb-nagyobb kavicsokat adtak. Előfordultak vasoxidos anyagú töredékek is. Az edények felülete a legtöbbször erősen kopott, erodált, amely az agyagos talaj maró hatásának tudható be. Ennek ellenére több darabon vékony agyagmázat lehet megfigyelni. A finom kerámia néhány darabja jól iszapolt, fekete színű, helyenként még a fényezett felület is látszik.

Tálak

A feltárt kerámiatöredékek többsége tálak részeként azonosítható. Több típusát ill. altípusát különítjük el,⁸ melyek szinte minden lelőhelyen előfordulnak. A tálak színe barna és szürke, elsősorban finom szemű csillámos homokkal soványított anyagúak, de néhánynál találoztunk zúzott kerámiás soványítással is. Felületük sokszor erősen kopott. Anyagunkban többségben vannak a díszítetlenek példányok, a díszített darabok száma alacsony.

Bikónikus tálak: A tálak felső rövid része egyenes vagy enyhén domború, alsó része kissé homorú vagy

kónikus, alja erősen összeszűkülő, egyenes. A kiserkeszthető töredékek alapján a peremátmérőjük 14,5–19 cm közötti. Díszítésük változó: általában karcolt (8. kép 2–3), ritkábban kannelúrás (8. kép 6). A legtöbb példány azonban díszítetlen (6. kép 2–3; 7. kép 1–2; 8. kép 4). Egy töredéken nagy méretű, lapos korong alakú bütyök van (7. kép 4), amely előfordulása általában a mély, nagyobb méretű bikónikus tálakra jellemző, esetleg fazekak vagy amfórák oldalal díszíti, pl. Dobri – Alsó-mező (HORVÁTH – H. SIMON 2004, Abb. 7. 13), Kaposvár – Simongáti-dűlő (SOMOGYI 2000, 13. kép 8), Letenye – Szentkeresztomb (KALICZ 1995b, Abb. 13, 11a–b), Zalavár – Basasziget (M. VIRÁG 2005, 2. kép 8; 3. kép 8), Zalaegerszeg – Andrásida temető (HORVÁTH 2002, Abb. 1. 11).

Félgömbös tálak: Ezek szám itt alacsony. Kiemelkedik egy töredék, melynek lekerekített peremén gombos rátét van (8. kép 7). Magyarországi párhuzamai ismertek más zalai lelőhelyekről, pl. Dobri – Alsó-mező (HORVÁTH – H. SIMON 2004, Abb. 6. 5), Gellénháza – Városrét (HORVÁTH – H. SIMON 2003, Abb. 24. 2; Abb. 27. 13), Zalaegerszeg – Andrásida Gébárti-tó II. (P. BARNA – KREITER 2006, 5. kép 2, 4), valamint Somogy megyéből pl. Vörs – Kerék-erdő lelőhelyről (SOMOGYI 2000, 15. kép 10).

Talpas tálak: Teljesen rekonstruálható talpas tál nem ismert e lelőhelyek egyikéről sem. A talpas edények töredékei közül elsősorban a középső, talp és tál találkozásának megvastagodott részét találjuk meg (6. kép 8–9; 7. kép 7–8; 8. kép 8). A talprész harang alakot mutat (6. kép 8; 7. kép 7). Egyetlen alj része került elő, amely közepesen kihajló (8. kép 9). Az edények felső részeként a bikónikus tálformák valószínűsíthetők. Különböző méretekben készült ez az edénytípus, az egészen kis méretűtől a meglehetősen nagyig. Egyik darab se volt díszítve.

Korsók

A kultúra jellegzetes edénytípusa, mely az itt bemutatott lelőhelyek egyikén se került ép vagy kiegészíthető példányban napvilágra. A nyújtott, és a kissé zömökebb ívelt, „S”-profilú korsóforma terjedt el, a peremből kiinduló és kissé felemelkedő, ovális átmetetű szalag- vagy hurkafüllel (6. kép 6–7; 7. kép 5). Általában egyfülűek, ritkán kétfülűek. A töredékek zöme sötétszürke vagy fekete színű, barna törésfelületű, jól iszapolt homokkal soványított anyagból készült, felületük sokszor fényezet.

Kissé „S”-profilú korsók: Az ismertett lelőhelyeken ez a típus van többségben. Zömökebb formájú, „S” alakú, egyenes aljjal és egyenesen levágott peremmel. A töredékek között több díszített példány is találtunk. Legjellemzőbb díszítés az itteni dara-

bokon a karcolt vagy behúzott motívum, ritkán bebökődött pontsor és kannelúra is előfordul. Általános a vállon és hason parketta mintában bekarcolt dísz (7. kép 5–6; 9. kép 4), de előfordul bevagdalt perem is (9. kép 2). A töredékek közül az egyik karcolt vonalakkal és fölötté vízszintesen körbefutó, bebökődött pontsorra díszített (9. kép 5). Néhány darabon a bemélyített díszítést nem vékony, hegyes eszközzel karcolták, hanem egy kicsit szélesebb és lekerekített fejével húzták be (9. kép 1, 3). Innen díszített fülű vagy aljú darabokat nem ismerünk.

Bikónikus korsók: E típusra jellemző a homorú nyak és alsó rész, valamint az éles hasi vonal, amely fölött az ívelt rész erősebben kiugrik. Általában ez utóbbit díszítik. Egy ide sorolható darabot találtunk Eszteregnye – Ojtó-dűlő lelőhelyen. A szürke színű, finom szemű csillámos homokkal soványított anyagú hastöredéket ferde irányú vékonyan karcolt vonalkötegekkel és szélesebb üres közőkkel díszítették, amelyek fölött vízszintesen körbefutó bebökődött pontsor van (6. kép 6).

Fazekak, tárolóedények

Nagyobb méretű, durva kidolgozású fazekakhoz és tárolóedényekhez tartozó töredékek jelentős számban láttak napvilágot, de rekonstruálható darab egy sem került elő. A barna és sötétszürke töredékeket általában csillámos homokkal és kerámiázúzálékkal soványították, ritkán kevés apró kavicsal. Jellemzőek a vízszintes és függőleges állású hurkafülek, amelyek az itteni lelőhelyeken nem mutatnak madárcsörre emlékeztető formát. Ezek a párhuzamok alapján amfórák és fazekak részeiként azonosíthatók. Sok töredékről nehezen dönthető el, hogy a kettő közül melyik típusba sorolható, az elkülönítést a fülek állása segítheti. Általában ezek az edények díszítetlenek voltak.

Amfórák: Kissé szűkülő nyakú, enyhén ívelt darabok kerültek elő Rigyác – Alsó-mező Nyugat lelőhelyről (10. kép 1–2). Ide sorolhatjuk a vállon és az alj fölött vízszintes állású hurkafülekkel rendelkező példányokat, amelyek mind Eszteregnyéről (6. kép 11), mind Rigyácról (10. kép 3–4, 7) napvilágra kerültek. Párhuzamait a megye más lelőhelyeiről is ismerjük, pl. Letenye – Szentkeresztomb (KALICZ 1995b, Abb. 9, 7), Zalaegerszeg – Andrásida Gébárti-tó II. (P. BARNA – KREITER 2006, 8. kép 3, 5). Ez az ún. puttonyedény forma már a korai neolitikum óta jelen volt.

Fazekak: Egy tölcseres nyakú darabot találtunk Rigyácon, a perem alatt függőleges állású hurkafüllel (7. kép 3). Ez késő lengyeli formára vezethető vissza. Ilyen töredék ismert pl. Dobri – Alsó-mezőről (HORVÁTH – H. SIMON 2004, Abb. 19. 4). A nagyobb méretű, egyenes aljú, durva kidolgozású

aljtöredékeket is fazekak részeiként azonosíthatjuk (10. kép 6).

Szitulák: Enyhén behúzott peremű, nagyméretű, virágcserep alakú tárolóedények (8. kép 1, 5). Jellemző a széles száj, valamint a vállon vagy az alatt megjelenő vízszintes állású hurkafülek. Ezt támasztja alá az egyik rigyáci darab is, melynek peremátmérője 40 cm (8. kép 1). Zalaegerszeg – Andrásida Gébárti-tó II. lelőhelyen két rekonstruálható példány is napvilágra került, amelyek a típus teljes formáját jól mutatják (P. BARNA – KREITER 2006, 7. kép 5, 6).

Szűrőedények

Két kis átfűrésokkal tagolt töredék utal a szűrőedények előfordulására (6. kép 10; 7. kép 11). Az egyik darab Eszteregnyén, a másik Rigyácon került elő. Mindkettő sötétszürke színű, vörös töréselfelületű, csillámos homokkal soványított anyagú. Sokszor nem csak az edény fenekén, hanem az oldalának alsó részén is találunk átfűrésokat. Általában csak az alsó, szűrő rész és esetleg az oldalindítás marad meg, így az edény teljes formáját ritkán lehet rekonstruálni. Kiegészíthető szűrőedényeket találtak Zalaegerszeg – Andrásida Gébárti tó II. lelőhelyen, melyek virágcserep alakúak voltak (P. BARNA – KREITER 2006, 7. kép 1–3).

Agyagkanalak

A háztartásokban használt agyagkanál a Sopot kultúrában jelenik meg először és a középső rézkorig folyamatosan ismert. Korábban tömör, hosszabb nyéllel készítették, majd a rövidebb, nyéllyukas típus terjedt el. A Balaton-Lasinja kultúrában is általános leletnek számítanak a nyéllyukas agyagkanalak, melyek töredékei a fent bemutatott lelőhelyek mind-egyikén napvilágra előkerültek. Általában a kanálfej és a nyélcső találkozásánál töreks el, vagy a kanálfejen. Színük barna és szürke, homokkal, kerámiázúzálékkal és néhány esetben szórványosan apró kavicsal soványított anyagból formálták meg ezeket (6. kép 12–13; 7. kép 9–10). Kis és nagy méretben egyaránt készültek. Közös jellemzőjük a rövid, hengeres nyélcső és a kerekded vagy ovális kanálfej. Tőlük elüt egy kisebb méretű, zömökebb darab, amely kevésbé kidolgozott, és a kanál feje szinte egybeolvad a nyélcsővel (7. kép 10).

Díszítés

Mélyített díszítés

A Balaton-Lasinja kultúra díszítésére elsősorban a mélyített díszítések a jellemzők: a karcolt vagy behúzott vonalkötegek, a bebökődött pontsorok és a kannelúra. E díszítési módok aránya földrajzi területenként változik. A dél-zalai térségre a karcolt

díszítés túlsúlya jellemző, Nagykanizsától északra pedig már a kannelúra aránya növekszik meg, sőt a karcolt és a pontsorrall díszített darabok szinte eltűnnek. Erre jó példa Zalavár – Basasziget lelőhelye, ahol a díszített töredékek között mindössze egy darabon volt karcolt díszítés és egy másik darabon sekély pontbenyomás (M. VIRÁG 2005, 2. kép 1; 5. kép 12).

Az eszteregnyei és rigyácsi lelőhelyeken napvilágra került díszített töredékek száma meglehetősen alacsony. Mind a karcolt és behúzott díszítés, mind a kannelúra elsősorban a bikónikus tálak felső részén, valamint a korsók töredékein jelentkezett.

Eszteregnye – Ojtó-dűlő lelőhelyen három töredéken látszik a vékonyan bekarcolt vonaldíszítés. Mindhárom korsó töredéke, melyből kettőn a motívum sajnos nem állapítható meg, ugyanis ezek a kerámiák a díszítés kezdeténél törtek el (6. kép 4–5). A harmadik darabon vékonyan karcolt ferde vonalkötegek és szélesebb üres közök váltakoznak, fölöttük vízszintesen körbefutó bebökődött pontsor látszik (6. kép 6.). Itt kannelúrással díszített kerámiatöredék nem került napvilágra.

Rigyác – Alsó-mezőről tizenegy darabon figyelhető meg díszítés. Több tál és korsó töredékén sűrűn bekarcolt vonalkötegek vannak, melyek ferdén, egymásra merőlegesen alkotják az ún. parketta mintát (7. kép 5–6; 8. kép 2–3; 9. kép 4), vagy rombusz alakban egymással szemben elhelyezkedő párhuzamos zezzug vonalkötegek formájában (9. kép 5–6).

A karcolásnál szélesebb, behúzott díszítést két töredéken figyeltünk meg: az egyik parkettamintás (9. kép 3), a másikon a perem alatt vízszintesen körbefutó vonalak alatt van az edény egész felületét kitöltő rombusz alakban létrehozott minta (9. kép 1). Egy esetben fordult elő, hogy egyenesen levágott peremet díszítették rövidke, vékony bekarcolásokkal (9. kép 2). Az egyik töredéken a karcolt és a bebökődött technikát együtt alkalmazták: a karcolt díszítés fölött vízszintesen körbefutó bebökődést is használtak díszítőelemként (9. kép 5). Kannelúra mindössze egy táltöredékén volt (8. kép 6). A díszítések egyikében sem tapasztaltunk mészbetétet.

Plasztikus díszítés

A plasztikus díszek különböző méretű és formájú bütykökként fordulnak elő az edényeken. Leggyakoribbak a bikónikus tálak törésvonalán ülő háromszögletű, lelógó bütykök (6. kép 2–3; 7. kép 1; 8. kép 2–4, 6). Ritkábban lapos, korong alakú bütykök is megjelennek az edényeken (7. kép 4). Ezek valószínűleg nem csak díszítésre szolgáltak, hanem így

nehezebben tudtak kicsúszni az edények a kézből, jobb és biztosabb volt rajtuk a fogás. A plasztikus díszek közé tartozik az a gombos rátét is, amely egy táltöredék lekerekített peremén ül (8. kép 7).

Összefoglalás

Az elmúlt évtizedben elsősorban az M7 autópálya építéshez kapcsolódóan ugrásszerűen megnőtt az őskori, köztük a java rézkori Balaton-Lasinja kultúrához tartozó lelőhelyek száma a dél-zalai térségben. Itt a 4. évezred első felében szórványos, időszaki kis telepek voltak jellemzőek, melyeket rövid ideig használhattak. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy majdnem minden nagyobb felületű feltáráson találtunk e rézkori kultúra idejére keltezhető telepobjektumokat és leleteket. Elsősorban kisebb gödröket, hulladék-gödröket tártunk fel, de mindenhol jelentkezett egy méretében és leletanyag gazdagságában is kimagasló objektum. A feltárt régészeti jelenségek közül kiemelkedik Rigyácról egy vörösre átégett falú, kisméretű kerek, méhkas alakú gödör, melyet tűzhelynek, esetleg kezdetleges edényégető kemencének tarthatunk.

Itt nem a feltárt leletanyagok egészének ismeretelésére törekedtem, hanem csak a fő kerámiaformákhoz tartozó töredékekből adtam közre egy reprezentatív válogatást. Ezek alapján megállapítható, hogy a leletanyag egységes képet mutat a lelőhelyeken. A feltárt töredékek felülete sokszor kopott, amely az agyag maró hatásának köszönhető. A leletek zöme díszítetlen, kevés a díszített darab. A díszítőelemek közül itt elsősorban a bekarcolt és behúzott vonaldíszek a jellemzők, a bebökődés és a kannelúra csak egy-két példányon volt megfigyelhető. Utóbbi csekély száma vagy hiánya nem meglepő jelenség, hiszen a Nagykanizsától délre eső területeken ez általánosnak mondható. Sajnos a leletanyag meglehetősen töredékes, elsősorban tálak és korsók, valamint tárolóedények, amfórák és fazekak darabjai jelentek. Néhány szűrő töredéke is napvilágot látott, valamint a kultúra tipikus rövid nyéllyukas agyagkanala több példányban és különböző méretben is megjelent.

Az Eszteregnyén és Rigyácon feltárt Balaton-Lasinja kultúra idejére datálható kisebb teleprészletek jól illeszkednek a Zala megyéből eddig megismert hasonló korú lelőhelyek sorába. Bemutatásuk közelebb vihet a térség középső rézkorának jobb megismeréséhez.⁹

Jegyzetek:

- 1 Zala megyében az M7 autópályán az országhatártól kiindulva növekednek a lelőhelyek kódszámai a Somogy-Zala megyehatár irányába. A kószám első, nullás számjegye leletmentésre utal. A 0710 kód tehát azt jelenti, hogy az M7 autópálya e lelőhelyén leletmentést végeztük, és ez a 10. számú leletmentés volt.
- 2 E tanulmányban csak a rézkori objektumok és leletek kerülnek bemutatásra.
- 3 E tanulmányban csak a rézkori objektumok és leletek kerülnek bemutatásra.
- 4 2005-ben folytattuk a 2000-es feltárás során kiadott objektumszámozást.
- 5 Az elnevezés téves, mert erre a leletmentésre Rigyác – Alsó-mezőtől nem nyugatra, hanem keletre eső területen került sor.
- 6 A 74-es lelőhelyről csak a 2005-ös ásatás rézkori objektumait mutatom be, mert a 2000-es ásatás dokumentációja nem digitális állományú.
- 7 A kőeszközök vizsgálata folyamatban van, így most csak a kerámiaanyagot ismertetem.
- 8 Többen foglalkoztak a táltípusok és altípusok kérdésével, melyet a profiláltság alapján különítettek el, lásd pl. KALICZ 1991, SOMOGYI 2000, HORVÁTH 2002, HORVÁTH – H. SIMON 2004 stb.
- 9 A feltárások munkatársai Auer Angelika és Korcsmáros Attila technikusok voltak. A lelőhelyek felmérését és a rajzok digitalizálását Soós Zsolt és Vadász Norbert végezte, a tárgyfotókat Bicskei József, a profilrajzokat Lakó Márta Éva készítette. A képtáblák szerkesztését Bicskei József és Soós Zsolt segítette. Munkájukat ezúton is köszönöm.

Irodalom:

- P. BARNA 2003
P. Barna J.: Középső rézkori és késő bronzkori településrészek Tornyszentmiklósról. – Middle Copper Age and Late Bronze Age settlement from Tornyszentmiklós. RKM 2001 (2003), 47–61.
- P. BARNA – KREITER 2006
P. Barna J. – Kreiter E.: Középső rézkori települések Zalaegerszeg – Andrásida, Gébárti tó (II.) lelőhelyen. Előzetes közlemény. – Middle Copper Age settlements at Zalaegerszeg-Andrásida, Gébárti tó (II.): preliminary results. *ZalMúz* 15 (2006), 47–78.
- BÁNFFY 1990
Bánffy, E.: Übergang des Spätneolithikums in der Kupferzeit im Komitat Zala. – Átmenet a későneolitikumból a korai rézkorba Zala megyében. *ZalMúz* 2 (1990), 67–70.
- BÁNFFY 1994
Bánffy E.: A Balaton-Lasinja kultúra leletei Balatonmagyaród-Homoki dűlőről. – Funde der Balaton-Lasinja Kultur in Balatonmagyaród Homoki-Flur. *ZalMúz* 5 (1994), 239–249.
- BÁNFFY 1995a
Bánffy, E.: Early chalcolithic settlement at Zalaszentbalázs – Szőlőhegyi mező. *Antaeus* 22 (1995), 71–107.
- BÁNFFY 1995b
Bánffy, E.: South-West Transdanubia as a mediating area. On the cultural history of the Early and Middle Chalcolithic. *Antaeus* 22 (1995), 157–196.
- DIMITRIJEVIĆ 1961
Dimitrijević, S.: Problem neolita i eneolita u sjeverozapadnoj Jugoslavija. – Problem des Neolithikums und Äneolithikums in Nordwestjugoslavien. *OpArch* V., Zagreb, 1961.
- HORVÁTH 2002
Horváth, L. A.: Die Siedlung der Balaton-Lasinja Kultur in Zalaegerszeg – Andrásida, Friedhof (Komitat Zala, Ungarn). *Antaeus* 25 (2002), 255–282.
- HORVÁTH – H. SIMON 1994
Horváth L. A. – H. Simon K.: A neolitikum és a rézkor Zalaegerszeg környékén. In: *Zalaegerszeg évszázadai. Várostörténeti tanulmányok.* Szerk.: Kapiller I., Zalaegerszeg 1997, 7–48.
- HORVÁTH – H. SIMON 2003
Horváth, L. A. – H. Simon, K.: Das Neolithikum und die Kupferzeit in Südwesttransdanubien (Siedlungsgeschichte und Forschungsstand). *IPH* 8 (2003), Budapest.
- HORVÁTH – H. SIMON 2004
Horváth, L. A. – H. Simon, K.: Kupferzeitliche Siedlungen auf dem Fundort Dobri – Alsó-mező. – Rézkori települések Dobri – Alsó-mező lelőhelyen. *ZalMúz* 13 (2004), 55–118.
- KALICZ 1969
Kalicz N.: A rézkori balatoni csoport Veszprém megyében. – Die kupferzeitliche Balaton-Gruppe in Komitat Veszprém. *VMMK* 8 (1969), 83–91.

- KALICZ 1991
Kalicz, N.: Beiträge zur Kenntnis der Kupferzeit im ungarischen Transdanubien. In: Die Kupferzeit als historische Epoche. Ed.: Lichardus, J., Bonn 1991, 347–387.
- KALICZ 1995a
Kalicz, N.: Die Balaton-Lasinja-Kultur in der Kupferzeit Südost- und Mitteleuropas. In: Neuere Daten zur Siedlungsgeschichte und Chronologie der Kupferzeit des Karpatenbeckens. Hrsg. Kovács, T., IPH 7 (1995), 37–51.
- KALICZ 1995b
Kalicz, N.: Letenye – Szentkeresztomb: ein Siedlungsplatz der Balaton-Lasinja-Kultur. In: Neuere Daten zur Siedlungsgeschichte und Chronologie der Kupferzeit des Karpatenbeckens. Hrsg. Kovács, T., IPH 7 (1995), 61–106.
- KALICZ 2003
Kalicz N.: Az újkőkorszaki és rézkori megtelepedés maradványai a nagykanizsai Inkey-kápolna mellett (Kr.e. 5. évezred első harmadától a 3. évezred első feléig). – Endneolithische und kupferzeitliche Besiedlung bei Nagykanizsa (Inkey-Kapelle). *ZalMúz* 12 (2003), 7–47.
- KVASSAY – KISS – BONDÁR
Kvassay J. – Kiss V. – Bondár M.: Őskori és középkori település emlékei Zalaegerszeg – Ságod – Bekeháza lelőhelyen. – Prähistorische und mittelalterliche Siedlungsreste von Zalaegerszeg – Ságod – Bekeháza. *ZalMúz* 13 (2004), 119–175.
- KVASSAY 2006
Kvassay J.: Rigyác, Magyarocsa-dűlő. RKM 2005 (2006), 302.
- MARKOVIĆ 1994
Marković, Z.: Sjeverna Hrvatska od neolita do brončanog doba. Problem kontinuiteta stanovništva i kultura Svejerne Hrvatska od ranog neolita do početka brončanog doba. – Nordkroatien vom Neolithikum bis zum Anfang der Bronzezeit. Das Problem der Kontinuität der Bevölkerung und Kulturen im Nordkroatien vom Frühneolithikum bis zur Anfang der Bronzezeit. Muzej Grada Koprivnice, Koprivnica 1994.
- MÜLLER 2003
Müller R.: Rigyác, Alsó-mező. RKM 2000 (2003), 198.
- OROSS 2002
Oross, K.: Funde der Balaton-Lasinja Kultur aus Sé – Doberdó und Körmend – Várkert. *Antaeus* 25 (2002), 283–324.
- H. SIMON 1987
H. Simon K.: Neolit és rézkori települések Tekenyé határában. – Neolithische und kupferzeitliche Siedlungen in der Gemarkung von Tekenye. *ZalMúz* 1 (1987), 7–46.
- SOMOGYI 2000
Somogyi K.: A Balaton-Lasinja-kultúra leletanyaga Somogy megyében. – Die Funde der Balaton-Lasinja Kultur im Komitat Somogy. *ComArchHung* (2000), 5–48.
- STRAUB 2006
Straub, P.: Eszteregnye – Bozók-földje: Eine Siedlung aus dem Ende der mittleren Kupferzeit. – Eszteregnye – Bozók-földje: Középső rézkor végi település. *ZalMúz* 15 (2006), 79–92.
- SZÁRAZ 2004a
Száz Cs.: Eszteregnye, Kenderföldek-dűlő. RKM 2002 (2004), 207–208
- SZÁRAZ 2004b
Száz Cs.: Rigyác, Csikény-dűlő. RKM 2002 (2004), 262.
- TOKAI 2006a
Tokai Z. M.: Eszteregnye, Ojtó-dűlő. RKM 2005 (2006), 235.
- TOKAI 2006b
Tokai Z. M.: Rigyác, Alsómező-dűlő II. RKM 2005 (2006), 301.
- TOKAI 2006c
Tokai Z. M.: Rigyác, Alsómező-dűlő Nyugat. RKM 2005 (2006), 301.
- M. VIRÁG 1986
M. Virág Zs.: Javarezkori rézleletek Zalavár – Basaszigetről. – Middle Copper Age Finds from Zalavár – Basasziget. *ArchÉrt* 113 (1986), 3–14.
- M. VIRÁG 1990
M. Virág, Zs.: Vorbericht über die Ergebnisse der Freilegung der kupferzeitlichen Siedlung von Zalavár – Basasziget. – Előzetes beszámoló a Zalavár – basaszigeti rézkori telep feltárásának eredményeiről. *ZalMúz* 2 (1990), 70–79.
- M. VIRÁG 1996
M. Virág Zs.: Középső rézkor. In: Évezredek üzenete a láp világából. Régészeti kutatások a Kis-Balaton területén 1979–1992. Szerk.: Költő L. – Vándor L., Kaposvár – Zalaegerszeg 1996, 22–33.
- M. VIRÁG 2005
M. Virág Zs.: Középső rézkori kerámialeletek Zalavár – Basaszigetről (A Balaton-Lasinja kultúra tipológiájának és belső kronológiájának kérdéseiről). – Middle Copper Age Ceramic Finds from Zalavár – Basasziget (Some considerations about the typology and chronology of the Balaton-Lasinja Culture). *ZalMúz* 14 (2005), 37–52.
- M. VIRÁG – BONDÁR 2003
M. Virág Zs. – Bondár M.: A rézkor. Települések. In: Magyar régészet az ezredfordulón. Főszerk.: Visy Zs., Budapest 2003, 127–129.

Die Fundorte der Balaton-Lasinja Kultur in der Gemarkung von Eszteregnye und Rigyác

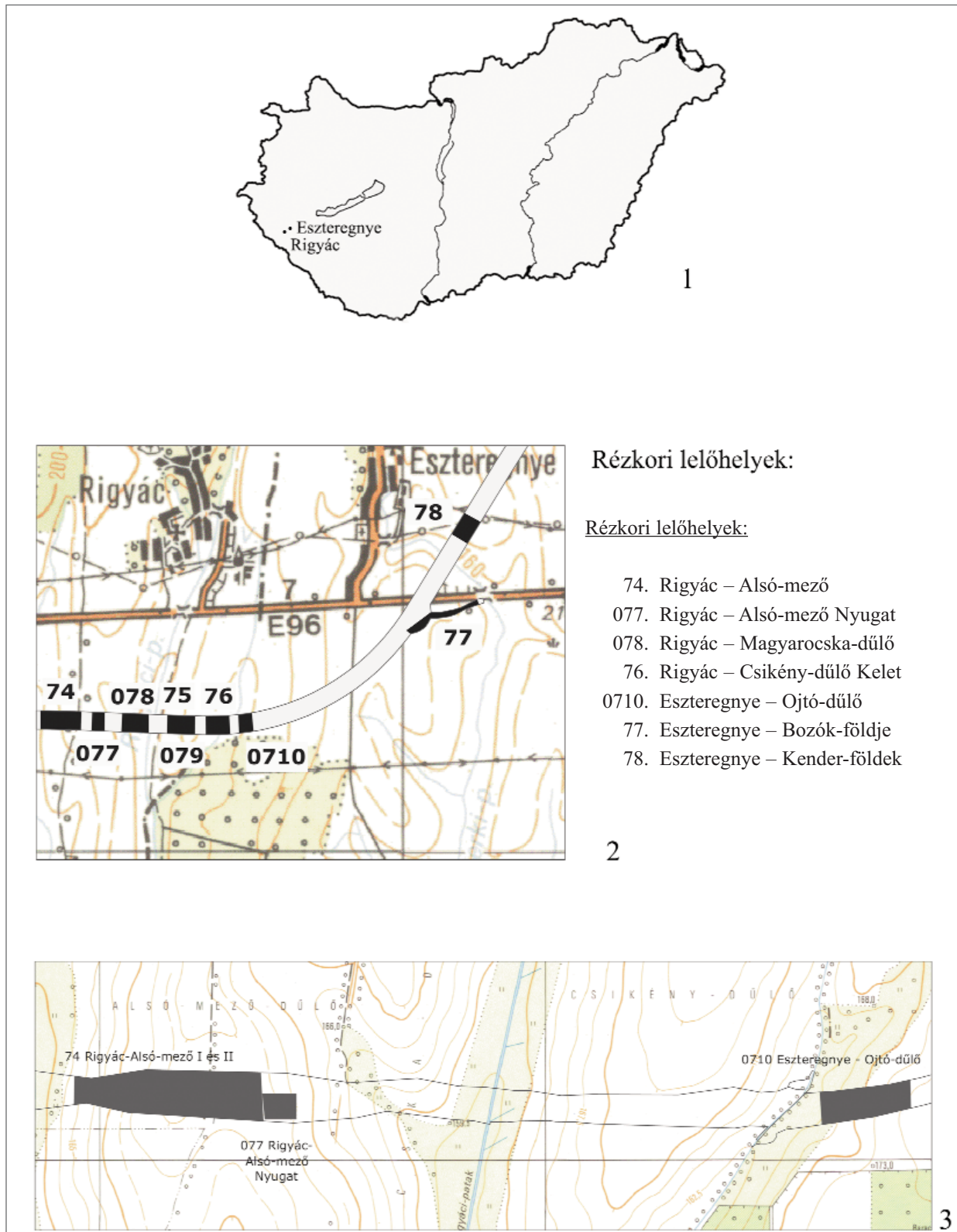
Im letzten Jahrzehnt erhöhte sich die Anzahl der vorzeitlichen Fundorte, unter denen sind auch die Balaton-Lasinja-Siedlungspuren bedeutend. Diese neuen Fundstellen – Eszteregnye-Ojtó-dűlő und Rigyác-Alsó-mező – haben wir während der Bauarbeiten der Autobahn M7 ausgegraben (Abb. 1–2). Dort haben wir kleine Siedlungsspuren gefunden, die aus einigen Gruben bestanden (Abb. 3–5). Ein der Objekten war eine kleine kreisförmige Grube mit bienenkorbformigen Profil. Die Grubenwand war mit drei Zentimeter dicken Lehmschicht beschmiert, die hart gebrannt ist (Abb. 5. 2). Sie war eine Keramikbrenngrube.

Das vorgelegte Material der Balaton-Lasinja Kultur besteht aus Keramiken, deren Farbe braun und dunkelgrau oder selten schwarz ist. Wegen der ungünstigen Wirkung des Bodens ist die Oberfläche der Gefäße erodiert, deshalb kann man die Polierung nur

selten oder teilweise beobachten. Die Haupttypen des Keramikmaterials (Abb. 6–10.): Schüsseln, Schalen, Fußschalen, Krüge, Töpfe und Amphoren. Wir haben zwei Siebgefäßstücke und einige typischen Tonlöffel gefunden. An den meisten Bruchstücken sind keine Verzierungen, der Maß der verzierten Stücke ist ziemlich klein. Charakteristisch ist die Ritzverzierung, die am häufigsten auf den Schüsseln und auf den Krügen verwendet worden war. Die verpunktete Verzierung und die Kanneluren kommen sehr selten vor, aber dieser Mangel scheint südlich von Nagykanizsa allgemein zu sein.

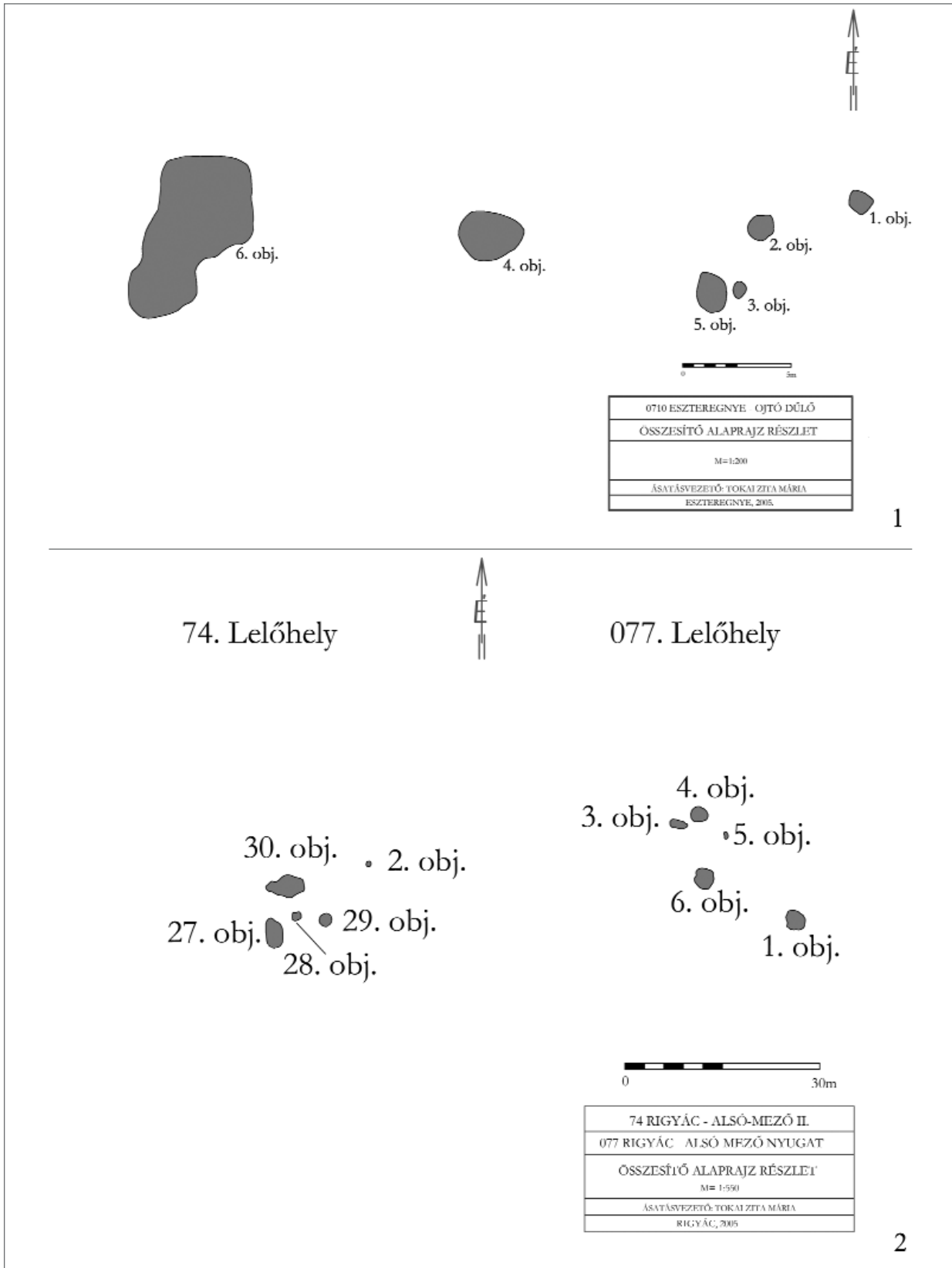
Die wichtigsten Merkmale des Fundmaterials in Eszteregnye und Rigyác übereinstimmen mit den Keramiken, die aus anderen Fundstellen im Komitat Zala stammen.

Übersetzt von Zita Mária Tokai

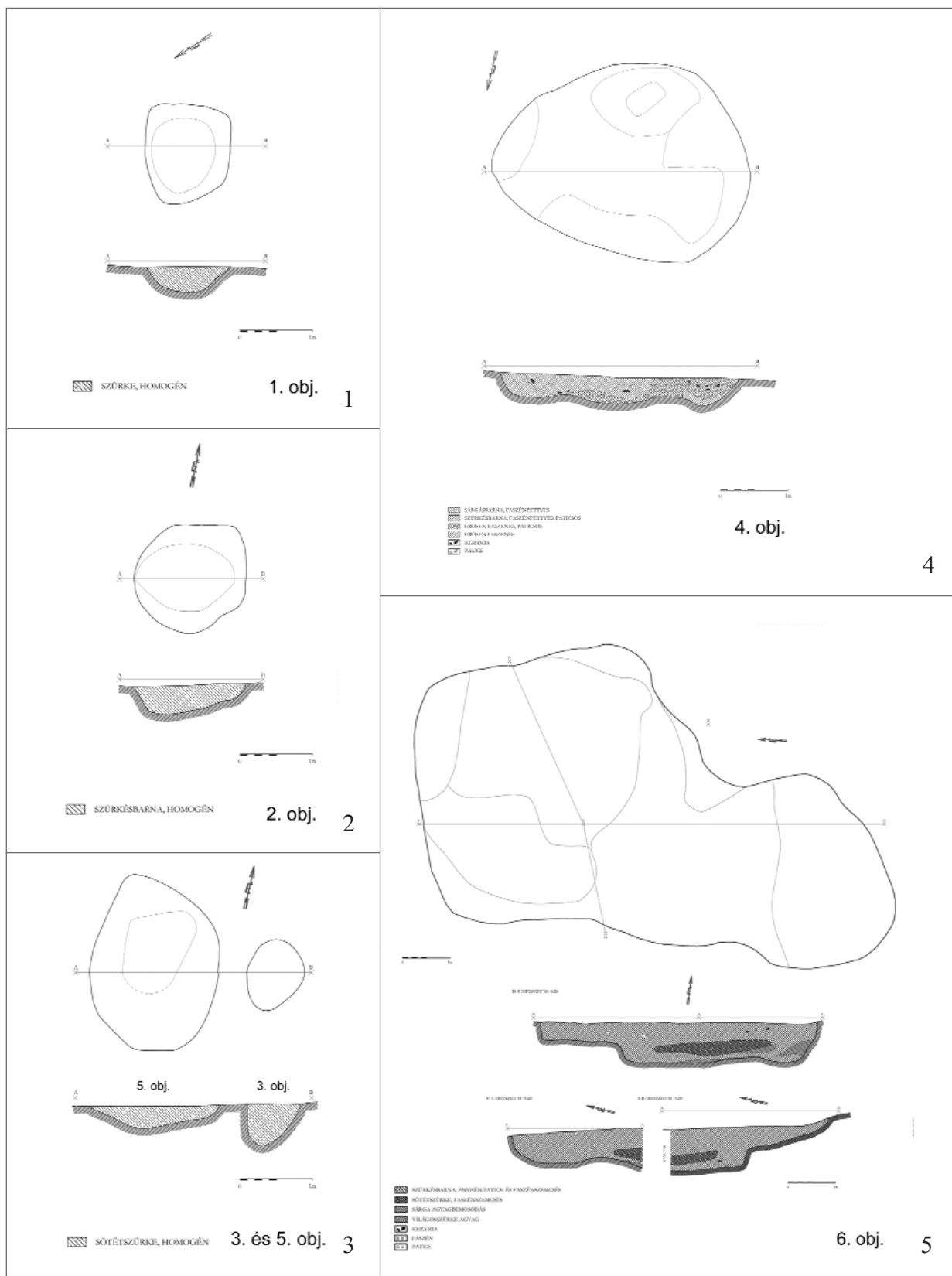

1. kép: 1: A lelőhelyek földrajzi elhelyezkedése; 2: Feltárások az M7 nyomvonalán Eszteregnye és Rigyác határában;
3: A régészeti lelőhelyek területei

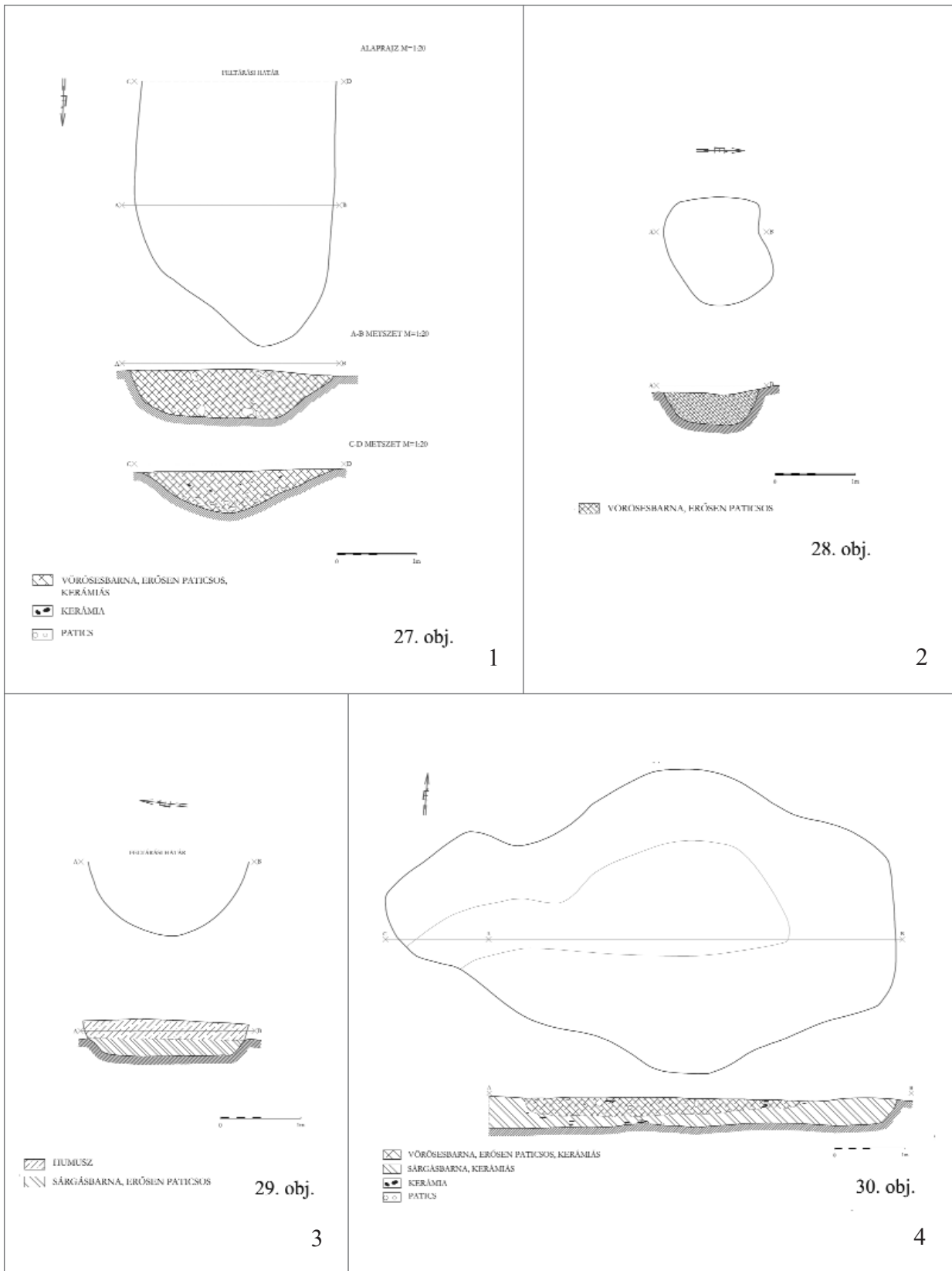
Abb. 1: 1: Lage der Fundorte; 2: Die Ausgrabungen entlang der Autobahn M7 in der Gemarkung von Eszteregnye und Rigyác; 3: Die Gebiete der archäologischen Fundorte

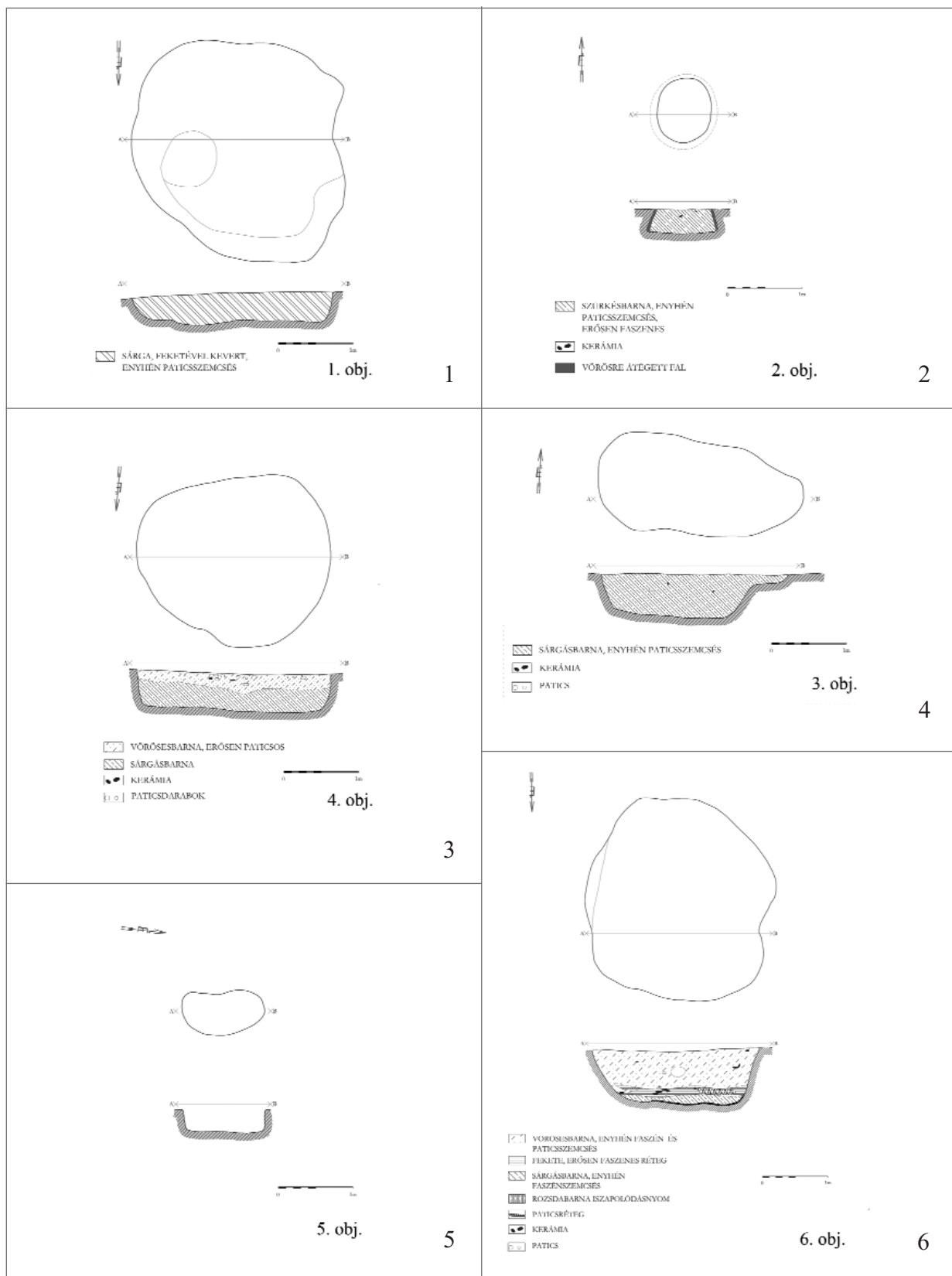
2. kép: Ásatási összesítő alaprajzok részletei. 1: Eszteregnye – Ojtó-dűlő (0710); 2: Rigyác – Alsó-mező II. (74) és Nyugat (077)
 Abb. 2: Pläne der Ausgrabungen. 1: Eszteregnye – Ojtó-dűlő (0710); 2: Rigyác – Alsó-mező II. (74) és Nyugat (077)

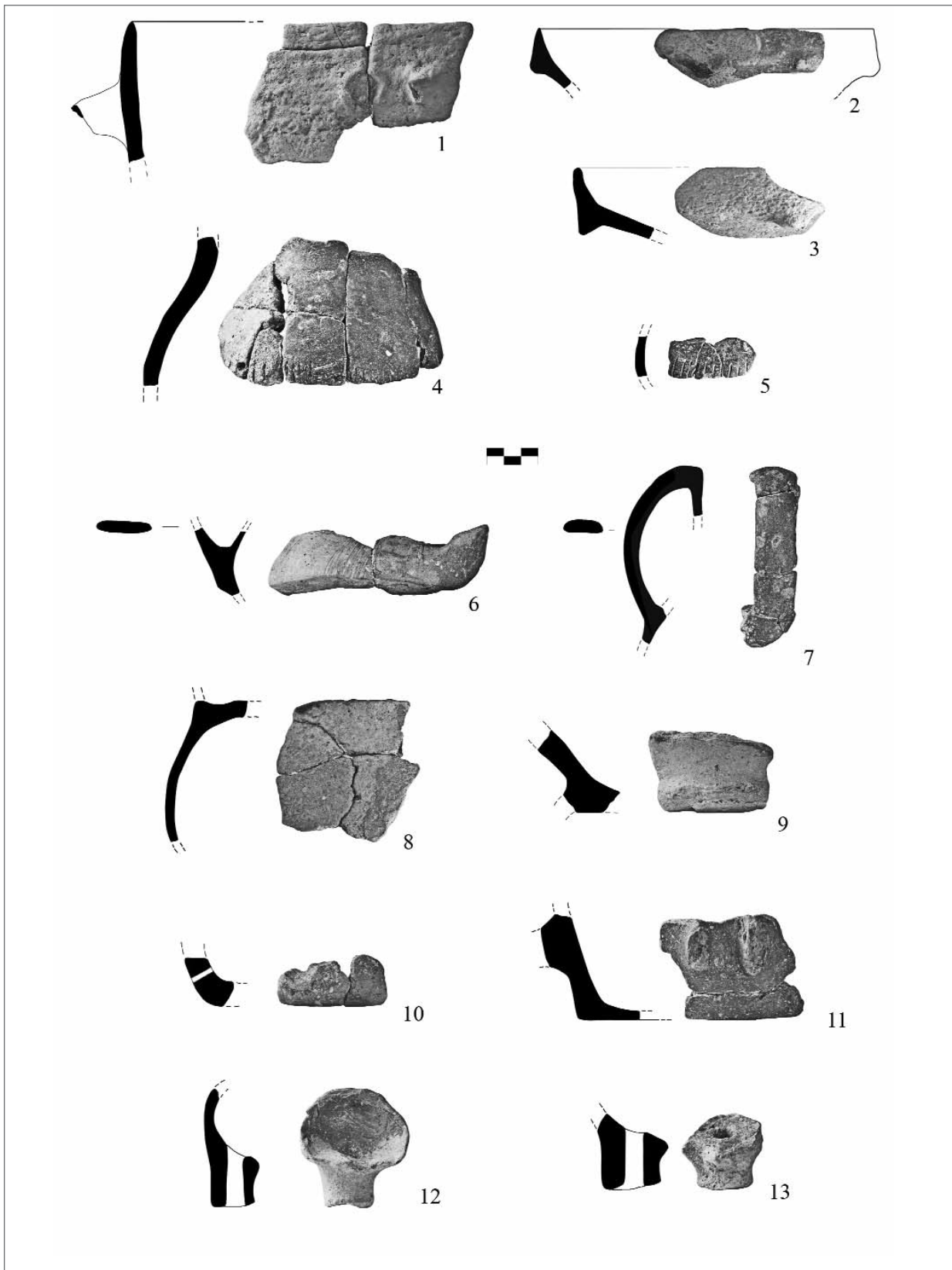
3. kép: Eszteregnye – Ojtó-dűlő (0710). 1–5: Objektumok alap- és metszetrajzai
 Abb. 3: Eszteregnye – Ojtó-dűlő (0710). 1–5: Grundrisse und Durchschnitte der Objekte

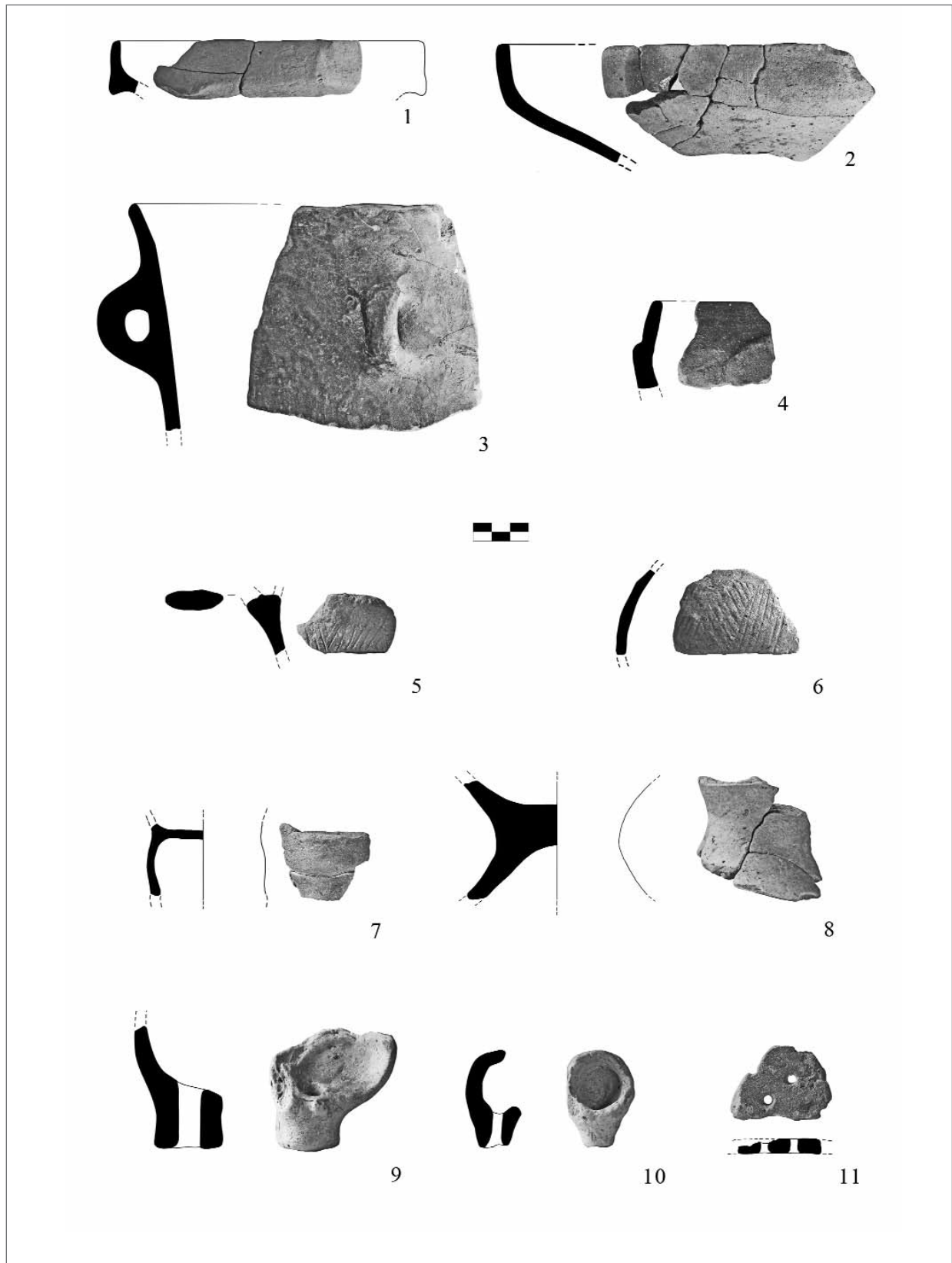
4. kép: Rigyác – Alsó-mező II. (74). 1–4: Objektumok alap- és metszetrajzai
 Abb. 4: Rigyác – Alsó-mező II. (74). 1–4: Grundrisse und Durchschnitte der Objekte

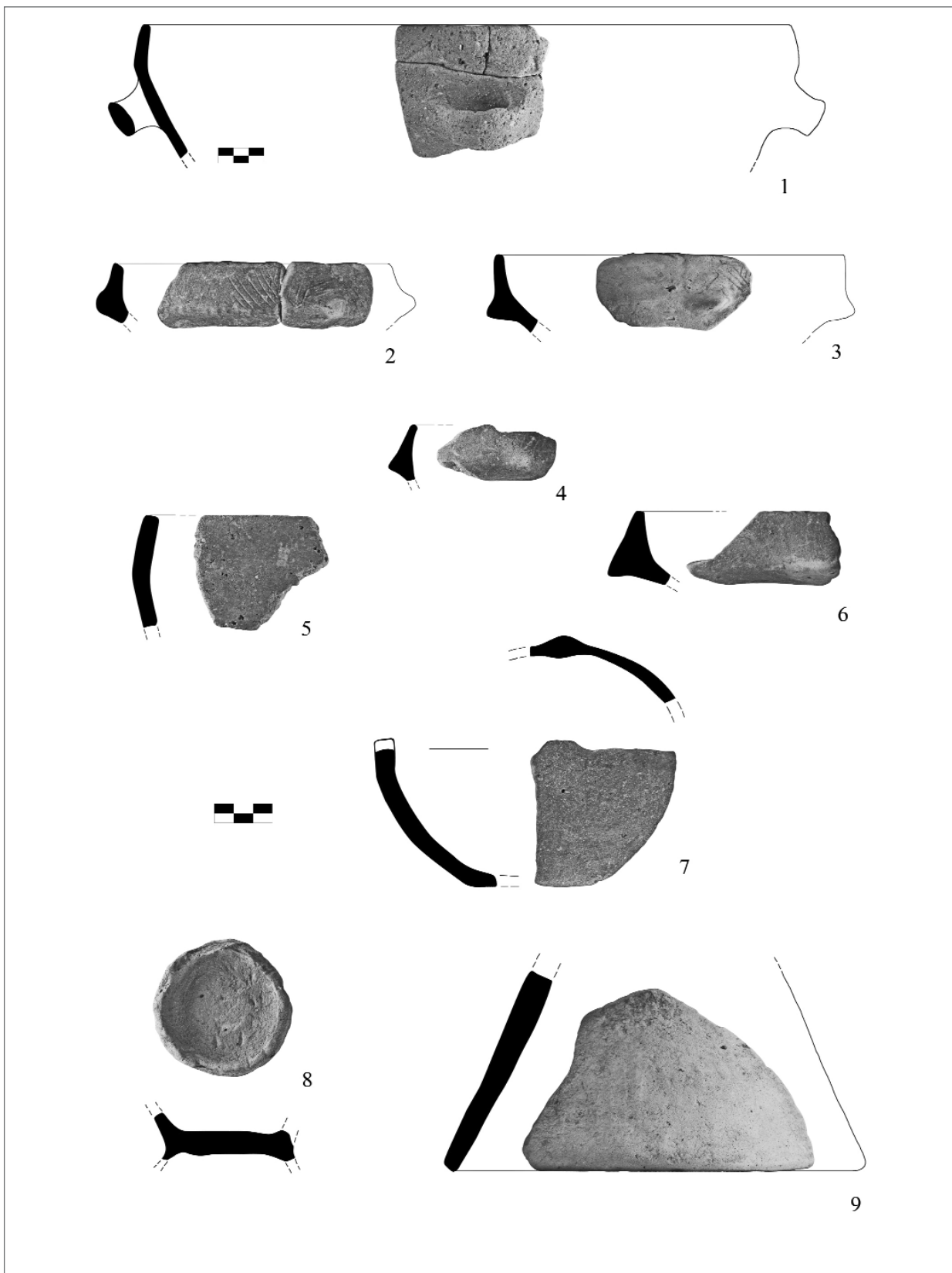
5. kép: Rigyác – Alsó-mező Nyugat (077). 1–6: Objektumok alap- és metszetrajzai
 Abb. 5: Rigyác – Alsó-mező Nyugat (077). 1–6: Grundrisse und Durchschnitte der Objekte

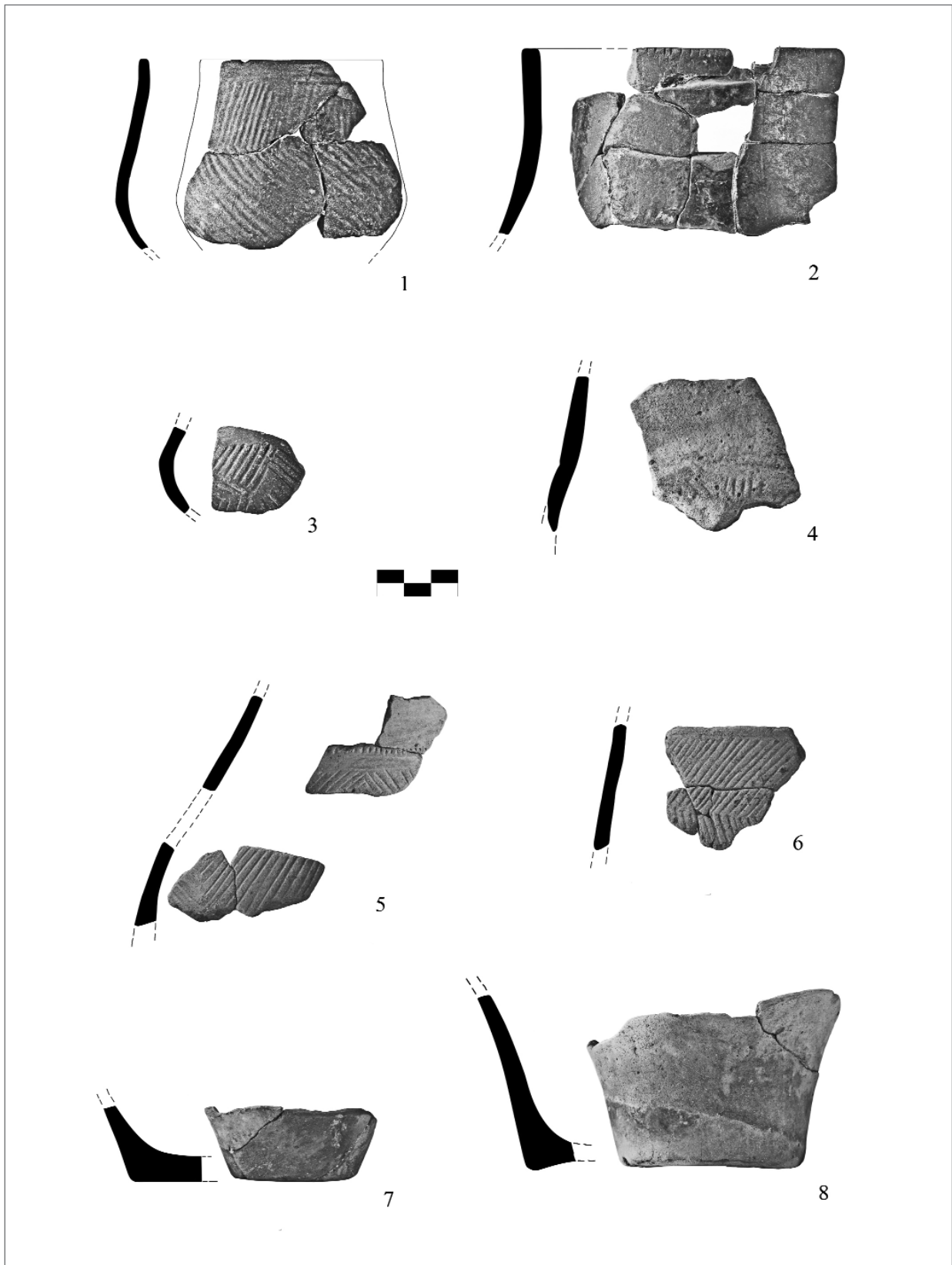
6. kép: Eszteregnye – Ojtó-dűlő (0710). 1–13: A Balaton-Lásinja kultúra kerámialelei
 Abb. 6: Eszteregnye – Ojtó-dűlő (0710). 1–13: Die Keramikfunde der Balaton-Lásinja Kultur

7. kép: Rigyác – Alsó-mező II. (74). 1–11: A Balaton-Lasinja kultúra kerámialeletei
Abb. 7: Rigyác – Alsó-mező II. (74). 1–11: Die Keramikfunde der Balaton-Lasinja Kultur

8. kép: Rigyác – Alsó-mező Nyugat (077). 1–9: A Balaton-Lásinja kultúra kerámialeletei
 Abb. 8: Rigyác – Alsó-mező Nyugat (077). 1–9: Die Keramikfunde der Balaton-Lásinja Kultur

9. kép: Rigyác – Alsó-mező Nyugat (077). 1–8: A Balaton-Lasinja kultúra kerámialelei
Abb. 9: Rigyác – Alsó-mező Nyugat (077). 1–8: Die Keramikfunde der Balaton-Lasinja Kultur

10. kép: Rigyác – Alsó-mező Nyugat (077). 1–7: A Balaton-Lásinja kultúra kerámialeletei
 Abb. 10: Rigyác – Alsó-mező Nyugat (077). 1–7: Die Keramikfunde der Balaton-Lásinja Kultur

Horváth László

Gyerekjáték vagy attribútum? Kelta leletek Magyarszentmiklósról (Zala megye)

1. Bevezetés

Az elmúlt években többször is foglalkoztunk a Magyarszentmiklós északi határában lévő, több korszak emlékeit magába foglaló lelőhellyel. Először húsz évvel ezelőtt, 1987-ben tettük röviden közzé a lelőhely északkeleti részén feltárt három késő kelta objektumot, de akkor nem került sor az objektumokból felszínre került leletek közzétételére, csupán megemlítettük azokat (HORVÁTH 1987a, 64).

A lelőhelyet ugyancsak röviden ismertettük a Nagykanizsa város monográfiájában is (HORVÁTH 1994, 107). Legutóbb pedig a lelőhely déli részén végzett leletmentésünk során felszínre került római kori, ló alakokkal díszített edényt publikáltuk (HORVÁTH 2005). Jelen tanulmányunkban a lelőhely kelta kori emlékeit adjuk közre – közöttük egy rendkívüli lelettel, az agyagkalapáccsal –, melyek egyik része településről, a másik egy kisebb temetőből származik.

Magyarszentmiklós északi határában, az északra lévő szomszédos faluba, Magyarszerdahelyre vezető dűlőút keleti oldalán egy több, kisebb-nagyobb kiemelkedéssel tagolt, kelet felé fokozatosan lejtő homokos hát húzódik. Ezt a területet Kökényfai-, vagy Újréti-dűlőnek nevezik, északról és keletről a Kürtösi-patak széles ártere határolja. Az 1978-ban és az azóta többször végzett terepbejárásaink során a dombháton és a keleti részen négy, egymástól nagyjából elkülönülő részből álló lelőhelyet figyeltünk meg (1. kép 1. A–D). A tanulmányunkban az „A” és a „D” részen talált jelenségekkel és leletekkel foglalkozunk. Az „A” jelű területen két késő kelta, félig földbe mélyített házat és egy vermet (A/1–3.obj.) sikerült feltárnunk a terepbejárást közvetlenül követő leletmentésünk során. A negyedik objektum itt egy késő bronzkori hulladékgyűjtő volt. A dűlő délkeleti, a „B” jelű részén jellegtelen őskori és népvándorláskori objektumok fektetés feltárását figyelhetjük meg. Ettől nyugatra, egy kissé laposabb dombrészen („C” rész) több, félig kiszántott késő bronzkori (BD–HA1) hamvasztásos sírt találtunk,

valamint egy késő római kori, szántás által erősen megbolygatott objektumot. Néhány sírt és a római kori objektumot a leletmentés során feltártuk, az utóbbiból kerültek felszínre a ló alakokkal díszített unikális korszok töredékei (HORVÁTH 2005). A dombház tetejének keleti oldalán, közvetlenül a dűlőút mellett („D” rész) két félig kiszántott kelta sírt figyeltünk meg, ill. tártunk fel.

A továbbiakban először a kelta település leletmentésének, majd a két sír feltárásának eredményeit közöljük.

2. A kelta település

(1. kép 1 „A” rész, 2. kép 1)

A lelőhely északkeleti részén, az „A” jelű kis dombháton, mely közvetlenül a Kürtösi-patak árterének szélén van és nem sokkal magasabb az ártérnél, a mélyszántásban nagyon jól meg lehetett figyelni 1978-ban az objektumok feltárását. Ezekre az elszíneződésekre bontottunk rá négy szelvényt a leletmentésünk során, mintegy 160 m²-t vizsgálva át. Összesen három kelta kori és egy késő bronzkori objektumot tudtunk már csak feltárni, és amennyiben még több települési jelenség volt ezen a részen azt a mezőgazdasági művelés és az erózió megsemmisíthette. A három kelta kori objektum közül kettő félig földbe mélyített ház volt, míg a harmadik egy előteres veremnek bizonyult.

A/1. obj., ház (2. kép 2/2)

Lekerekített sarkú, téglalap alakú, 450 x 350 cm alapterületű, félig földbe mélyített ház. Nyugat-kelet hossz tengelyű, oldalai erősen kifelé ívelnek, a nyugati, rövidebb oldalánál egy nagyméretű cölöplyukkal, mely kúposan végződik és 150 cm mély. A keleti oldalánál nem találtuk meg a szelemtartó másik cölöplyuk nyomát, mivel ezt a részt egy nagyméretű rókalyuk megbolygatta. A ház 95 cm mélységű padlóját lapos homokkővekből alakították ki. Bejárata

a nyugati oldalon fedett lehetett, ahol a házon kívül talált egy-egy 80 cm mélységű cölöplyuk erre utalhat. A ház fekete, homogén betöltéséből a következő leletek kerültek felszínre:

*A leletek leírása*¹

1. Vaskés. (4. kép) Egyélű, domború hátú, nyéltüskéjén egy szeglyukkal, hegye letörött. H: 11,5 cm, Sz: 2,0 cm. Lsz: 79.3.1.

2. Vastárgy. (4. kép) Téglalap keresztmetszetű, elkeskenyedő szalag-szerű, hosszúkás, deformálódott. H: 9,2 cm, Sz: 0,8 cm. Lsz: 79.3.2.

3. Agyagkalapács. (4. kép, 11. kép 3.) Homoksoványítású, barnás, ún. ötvös kalapácsot utánoz. Mély nyéllukkal, mely nem töri át a kalapács felső részét. H: 6,8 cm, Sz: 2,9 cm, V: 2,5 cm, Lsz: 79.3.3.

4. Orsógomb fele. (4. kép) Lapos, szürkés, bordás testű, beszürkált dísszel az egyik oldalán. Á: 4,5 cm, V: 2,1 cm. Lsz: 79.3.4.

5. Orsógomb. (4. kép) Barnás színű, lapos, Á: 3,7 cm, V: 1,2 cm. Lsz: 79.3.5.

6. Szűrő töredéke. (4. kép) F, P, Kn, durva, függőleges oldalfalú, alján nagy átmérőjű lyukkal (kiszerezett Átm: 6,4 cm), oldalán sorokban elhelyezkedő lyukakkal, kiszerezett Fá: 14,0 cm, M: 6,2 cm, Fv: 1,0 cm, Lsz: 79.3.6.

7. Edénytöredék. (4. kép) Lekopott felületű, F, P, csupor At és Ot. Vállán árkolt, alatta csoportokban elhelyezkedő hármás bepecsételt mintával. Fá: 5,3 cm, Fv: 0,5 cm, Lsz: 79.3.7.

8. Edénytöredékek. (4. kép) Fi, letöredezett felületű, Bszü, Ot (2 db), pont-körös, eredetileg háromszög alakú mezőt alkotó bepecsételt díszítéssel. H: 4,5; 1,9 cm, Fv: 0,7 cm, Lsz: 79.3.8.

9. Edénytöredék. (4. kép) Sszü, közepes finomságú, széles szájú tál Pt, vállán kettős árokkal kísért bordával. Tf: SzüB, H: 12,0 cm, Fv: 0,55 cm, Lsz: 79.3.19.

10. Edénytöredékek. (4. kép) F, Fi, fényesre P, mély tál (?) kihajló Pt (3 db). Tf: Sz és B, H: 8,3; 6,5; 5,5 cm, Fv: 0,55 cm, Lsz: 79.3.12.

11. Edénytöredék. (5. kép) Sárgásbarna, tál duzzadt Pt, válla ívelt. Tf: SzüB, H: 5,3 cm, Fv: 0,55 cm, Lsz: 79.3.21.

12. Edénytöredék. (5. kép) B, közepes finomságú, erősen kihajló Pt. Tf: B, H: 4,9 cm, Fv: 0,61 cm, Lsz: 79.3.23.

13. Edénytöredékek. (5. kép) Egyik F, Fi, tál behúzott Pt, Tf: SzB; a másik Szü, közepes finomságú, tál behúzott Pt, Tf: B, H: 6,4 és 5,6 cm Fv: 0,44 és 0,5 cm, Lsz: 79.3.13.(2 db)

14. Edénytöredék. (5. kép) Kívül F, belül Vsz, jól P, kihajló Pt, csorbult, nyakán árkolásokkal. Tf: Vszü, H: 6,1 cm, Fv: 0,63, Lsz: 79.3.14.

15. Edénytöredékek. (5. kép) Vszü, sima felületű mély tál behúzott Pt- és Ot (2 db), egyik töredék két darabból ragasztott. Keményre égetett, Tf: rétegesen B és Vszü, H: 14,0 és 6,8 cm, Fv: 0,6 cm, Lsz: 79.3.15.

16. Edénytöredék. (5. kép) Sszü, közepes finomságú, gömbhasú edény Ot, vállán árkolással. Tf: rétegesen Bszü és Sszü, H: 10,9 cm, Fv: 0,73 cm, Lsz: 79.3.16.

17. Edénytöredékek. (5. kép) Szü, Fi, P, duzzadt Pt (2 db), Tf: B, H: 6,1 és 5,3 cm, Fv: 0,52 cm, Lsz: 79.3.17.

18. Edénytöredék. (5. kép) Sszü, Fi, csillámló homoksoványítású, gömbhasú edény Ot. Tf: B, H: 10,5 cm, Fv: 0,59 cm, Lsz: 79.3.18.

19. Edénytöredékek. F, jól P, gömbhasú edény többszörösen árkolt Ot (2 db). Egyik négy, a másik kettő darabból összeragasztott. Tf: VszüB, H: 16,0 és 9,0 cm, Fv: 0,58 cm, Lsz: 79.3.9.

20. Edénytöredék. (5. kép) Vszü, sima felületű, erősen kihajló Pt, perem alatti bordával. Tf: Szü, H: 6,5 cm, Fv: 0,51 cm, Lsz: 79.3.20.

21. Edénytöredék. (5. kép) F, Fi, fényesre P, tál (?) Pt, átfúrt lyukkal. Tf: B, H: 6,0 cm, Fv: 0,55 cm, Lsz: 79.3.11.

22. Edénytöredék. (5. kép) Vszü, közepes finomságú, hosszú, kónikus nyakú csupor Pt, vállán árkolással. Tf: Vszü, H: 5,7 cm, Fv: 0,52 cm, Lsz: 79.3.22.

23. Edénytöredékek. F, sávosan besimított felületű, finom árkolásokkal, P, Ot (2 db). Tf: VszüB, H: 4,9 és 7,9 cm, Fv: 0,56 cm, Lsz: 79.3.10.

24. Edénytöredék. (5. kép) Vszü, közepes finomságú tál Pt. Tf: réteges B, Vszü, H: 5,2 cm, Fv: 0,55 cm, Lsz: 79.3.24.

25. Edénytöredék. (5. kép) Bszü, közepes finomságú, erősen kihajló Pt. Tf: réteges B, Vszü, H: 6,0 cm. Fv: 0,77 cm, Lsz: 79.3.25.

26. Edénytöredék. (5. kép) F bevonatú, Fi, P, tál (?) Vt mély árkolással. Tf: B, H: 5,0 cm, Fv: 0,52 cm, Lsz: 79.3.26.

27. Edénytöredék. (5. kép) VszüB, szűknyakú edény erősen kihajló Pt. Tf: réteges VszüB, B, H: 4,7 cm, Fv: 0,50 cm, Lsz: 79.3.27.

28. Edénytöredék. (5. kép) Szü, nagyobb edény kihajló Pt. Tf: réteges Szü, B, H: 5,3 cm, Fv: 1,0 cm, Lsz: 79.3.28.

29. Edénytöredék. Sszü, Kn, közepesen P, tál egyenesen levágott, behúzott Pt. Tf: Sszü, H: 4,1 cm, Fv: 0,68 cm, Lsz: 79.3.29.

30. Edénytöredék. (5. kép) VszüB, közepes finomságú, széles edény Vt, sekély árkolással. Tf: réteges B, VszüB, H: 7,0 cm, Fv: 0,45 cm, Lsz: 79.3.30.

31. Edénytöredék. (5. kép) SszüB, közepes finomságú, gömbhasú edény Vt, vékony bordákkal kísért árkolással. Tf: kívül B, belül Sszü, H: 5,2 cm, Fv: 0,94 cm, Lsz: 79.3.31.

32. Edénytöredék. **(6. kép)** Vszü, szalagfűl hosszanti irányú töredéke az illeszkedés csomkjával, a külső fele hiányzik. Tf: kívül Vszü, belül B, H: 5,3 cm, Fv: Sz: 2,7 cm, Lsz: 79.3.32.

33. Edénytöredék. **(5. kép)** B, foltos, külső finom bevonata lepattogzott, nagyobb edény Nyt, két mély árkolással. Tf: réteges B, Sszü, H: 11,2 cm, Fv: 0,72 cm, Lsz: 79.3.33.

34. Edénytöredékek. **(6. kép)** Vszüb, sávosan simított felületű, nagyobb edény Ot (3 db). Tf: réteges Vszüb, Vszü, H: 10,2; 8,4; 6,7 cm, Fv: 0,62–0,84 cm, Lsz: 79.3.34.

35. Edénytöredék. **(6. kép)** B, kissé sárgás foltos, Fi, P, nagyobb edény Ot, árkolással, két darabból ragasztott. Tf: B, belül Vszü bevonatú, H: 10,6 cm, Fv: 0,82 cm, Lsz: 79.3.35.

36. Edénytöredék. Vszüb, Fi, P, kis talpgyűrűs At, belül csak egy helyen maradt meg az eredeti felület. Tf: kívül Vszüb, belül Sszü, H: 5,1 cm, Fv: 0,66 cm, Lsz: 79.3.36.

37. Edénytöredék. **(6. kép)** Bszü, kopott felületű, durvább, nagyobb edény At. Tf: Bszü, belül Szü bevonat nyomával. H: 6,9 cm, Fv: 0,74 cm, Lsz: 79.3.37.

38. Edénytöredék. **(6. kép)** B, közepes nagyságú és finomságú edény At, két db-ból ragasztott. Tf: B, H: 9,9 cm, Fv: 0,63 cm, Lsz: 79.3.38.

39. Edénytöredék. **(6. kép)** Vszüb, erősen kopott, nagyobb edény At. Tf: két Vszüb között Szü, H: 11,2 cm, Fv: 0,68 cm, Lsz: 79.3.39.

40. Edénytöredék. **(6. kép)** Kívül Sszü, belül Vszüb, egyenetlen felületű, közepes nagyságú edény At. Tf: kívül B, között Szü, H: 10,6 cm, Fv: 0,53 cm, Lsz: 79.3.40.

41. Edénytöredék. **(5. kép)** Sszü, közepes Fi, kívül P (néhol sávokat hagyó), kissé kopott, két darabból ragasztott, bikónikus formájú edény Vt. Tf: kívül B, között Szü, H: 9,3 cm, Fv: 0,76 cm, Lsz: 79.3.41.

42. Edénytöredék. **(5. kép)** Vb, sima felületű, Fi, P, nagyobb, széles szájú edény, tál (?) Pt. Tf: Vb, H: 10,3 cm, Fv: 0,81 cm, Lsz: 79.3.42.

43. Edénytöredék. **(5. kép)** Sszü, Fi, széles szájú edény duzzadt Pt. Tf: Sszü, felületén vékony B, majd Sszü bevonat, H: 8,0 cm, Fv: 0,82 cm, Lsz: 79.3.43.

44. Edénytöredék. **(6. kép)** Ga, Gszü, Pt, a vállon lévő két árkolás alatt a felületén alig látszik a fésűs díszítés. Tf: Ga, H: 13,3 cm, Fv: 0,73 cm, Lsz: 79.3.44.

45. Edénytöredék. **(6. kép)** Ga, Gszü, Pt, a vállon lévő borda ferdén bevagdosott díszü, oldalán szórta fésűs, függőleges kötegekkel. Tf: Ga, H: 8,4 cm, Fv: 0,68 cm, Lsz: 79.3.45.

46. Edénytöredék. **(6. kép)** Ga, Gszü, durva szemcsés soványítású Pt, pereme alatt a furatban vasszeg maradványa. Oldalán a ritka, szélesebb árkú fésűs díszítés alig kivehető. Tf: Ga, H: 6,7 cm, Fv: 0,75 cm, Lsz: 79.3.46.

47. Edénytöredék. Ga, Gszü, a grafiton kívül Hs, nagyobb edény duzzadt Pt. Tf: Ga, H: 3,5 cm, Fv: 0,97 cm, Lsz: 79.3.47.

48. Edénytöredékek. **(6. kép)** Ga, világos Gszü, durva grafit szemcsés Pt (2 db), nyakukon árkolás, lapos borda. Az egyik furat fele van vasoxid nyomával. Tf: Gszü, H: 6,7; 6,1 cm Fv: 0,67; 0,71 cm, Lsz: 79.3.48.

49. Edénytöredék. **(6. kép)** Ga, Gszü, durva grafit és homok szemcsés Pt. Tf: Gszü, H: 8,0 cm, Fv: 0,75 cm, Lsz: 79.3.49.

50. Edénytöredék. **(6. kép)** Ga, Gszü, At, fenékén vasoxidos furattal. Tf: Gszü, Á: 15,5 cm, Fv: 0,65 cm, Lsz: 79.3.50.

51. Edénytöredékek. **(6. kép)** Ga, Gszü, At (2 db), egyik fenékén belül erősebb korongolásnyom. Tf: Gszü, H: 7,6; 7,3 cm, Fv: 0,58; 0,68 cm, Lsz: 79.3.51.

52. Edénytöredék. **(6. kép)** F, kis edény At, repedezett felületű. Tf: Sszü, H: 5,2 cm, Fv: 0,73 cm, Lsz: 79.3.52.

53. Edénytöredék. **(6. kép)** F, Gb csupor peremtöredéke, kívül koromszerű ráakódással. Tf: Sszü, H: 4,9 cm, Fv: 0,42 cm, Lsz: 79.3.53.

54. Edénytöredék. **(6. kép)** Ga, világos Gszü, durva fésűs díszü Ot, az átfúrásnál vas oxidjával. Tf: Gszü, H: 7,0 cm, Fv: 0,78 cm, Lsz: 79.3.54.

55. Edénytöredék. Gb, fényesre P, apró Ot, bordával. Tf: Sszü, H: 3,5 cm, Fv: 0,58 cm, Lsz: 79.3.55.

56. Edénytöredék. **(6. kép)** Ga, Gszü, sima felületű Ot. Tf: Gszü, H: 6,8 cm, Fv: 0,60 cm, Lsz: 79.3.56.

57. Edénytöredék. **(6. kép)** F, fényesre P, széles árkolásos, fésűs díszü Ot. Tf: Belül Szü, két oldalán B, majd F bevonat, H: 6,7 cm, Fv: 0,66 cm, Lsz: 79.3.57.

58. Vassalak. Szabálytalan formájú, több-kevesebb vasat tartalmazó salakdarabok (3 db). H: 4,5; 4,2; 2,9 cm. Lsz: 79.3.58.

59. Csont. **(6. kép)** Égett agancs töredéke, megmunkálás nyomával. H: 3,6 cm. Lsz: 79.3.58/a.

60. Kövek. Alaktalan permi vörös homokkődarabok (2 db). H: 7,7 és 4,7 cm. Lsz: 79.3.59.

61. Kő. Kisebb alaktalan márvány (?) töredék. H: 4,3 cm. Lsz: 79.3.60.

62. Kövek. **(7. kép)** Szürke kődarabok (3 db), az egyik feltehetően őrlőkő töredéke, a másik nagyobb csillámos anyagú kavics hasítéka, a harmadik egyik oldala csiszolt felületű. H: 9,3; 6,7; 5,7 cm. Lsz: 79.3.61.

63. Paticsok. Áglenyomatos tapasztásdarabok (6 db). Maximális H: 12,0. Lsz: 79.3.62.

64. Patics. Egyik oldala egyenes, simított felületű. H: 7,9 cm, V: 3,5 cm, Lsz: 79.3.63.

A/2. obj., ház (2. kép 2/1.)

Erősen lekerekített sarkú téglalap alakú, csaknem ovális, félig földbe mélyített ház, mérete 420 x 300 cm, nyugat-kelet hossz tengelyű. Ívelt oldalú, rövidebb oldalainál egy-egy belső cölöplyuk, melyek a 70 cm mélységű, természetes homok-talajon lévő padlószintnél 20–25 cm-rel mélyebbre nyúlnak le és enyhén hegyes aljúak. Az épület nyugati oldalánál, kívül egy 85 cm mély cölöplyukat találtunk, mely azt valószínűsíti, hogy a tetőzet nyugat felé továbbnyúlt és a bejárat is itt lehetett. A ház betöltése fekete volt, melyből a következő leletek kerültek felszínre:

A leletek leírása

65. Vaskapocs. (7. kép) Téglalap keresztmetszetű vasszalagból hajlított. H: 6,3; Sz: 1,4 cm. Lsz: 79.4.1.

66. Orsógomb fele. (7. kép) F, fényes felületű, bikónikus alakú, egyik oldalán excentrikus sugarú bevagdosásokkal. Á: 3,8 cm; M: 3,4 cm. Lsz: 79.4.2.

67. Agyagnehezék. (7. kép) Vszüb, gúla alakú, néhol csorbult, átfűrt, tetején egy benyomott kis gödörrel. M: 11,5 cm. Lsz: 79.4.3.

68. Agyagnehezék töredéke. (7. kép) Vszüb, gúla alakú, a lyuknál kettétörött, hiányos, két darabból ragasztott. H: 8,6 cm. Lsz: 79.4.4.

69. Edénytöredékek. (7. kép) Szü, mély, S-profilú tálak Pt, egyik két darabból ragasztott. Tf: réteges, Vszü, B, Fv: 0,53 és 0,60 cm, H: 10,9 és 13,8 cm. Lsz: 79.4.5. (2db)

70. Edénytöredék. (7. kép) Sszü, Fi, P, tál Pt, Tf: réteges, középen Szü, két külső Szüb. Fv: 0,0,56 cm, H: 10,0 cm. Lsz: 79.4.6.

71. Edénytöredék. (7. kép) Szü, Fi, kopott felületű tál Pt, nyakán átfűrt. Tf: réteges, Szü, B, Fv: 0,62 cm, H: 9,0 cm. Lsz: 79.4.7.

72. Edénytöredék. (7. kép) F, Fi, P, tál (?) Pt. Tf: Vszü, Fv: 0,43 cm, H: 5,2 cm. Lsz: 79.4.8.

73. Edénytöredék. (7. kép) Sszü, Fi, tál Pt. Tf: réteges, Cszü, B, Fv: 0,60 cm, H: 6,6 cm. Lsz: 79.4.9.

74. Edénytöredék. (7. kép) Szüb, Fi, P csupor Pt, fésűs díszítés indításával. Tf: Vszüb, Fv: 0,55 cm, H: 8,8 cm. Lsz: 79.4.10.

75. Edénytöredék. F, Fi, P, mély tál (?) Pt. Tf: F, Fv: 0,46 cm, H: 7,6 cm. Lsz: 79.4.11.

76. Edénytöredék. (7. kép) F, Fi, P, magas, szűkszájú edény kihajló Pt. Tf: réteges, Vszü, B, fekete gyanta (?) nyomával. Fv: 0,45 cm, H: 4,5 cm. Lsz: 79.4.12.

77. Edénytöredék. (7. kép) F, Fi, P, kihajló Pt. Tf: B, Fv: 0,58 cm, H: 4,3 cm. Lsz: 79.4.13.

78. Edénytöredék. F, Fi, P, tál (?) kihajló Pt. Tf: B, Fv: 0,52 cm, H: 6,0 cm. Lsz: 79.4.14.

79. Edénytöredék. (7. kép) Vb, Fi, P, duzzadt Pt. Tf: Vb, Fv: 0,56 cm, H: 7,7 cm. Lsz: 79.4.15.

80. Edénytöredék. (7. kép) Fi, P, S tál Pt. Tf: sárgás, Fv: 0,58 cm, H: 5,7 cm. Lsz: 79.4.16.

81. Edénytöredék. (7. kép) Vszüb, nagyobb edény vastag Pt, erős korongolásnyomokkal. Tf: réteges, Vszü, B, Fv: 0,83 cm, H: 7,6 cm. Lsz: 79.4.17.

82. Edénytöredék. S, nagyobb edény duzzadt Pt. Tf: S, H: 4,5 cm. Lsz: 79.4.18.

83. Edénytöredék. (7. kép) Vb, közepesen Fi, Pt, átfűrt lyukkal. Tf: Vb, Fv: 0,52 cm, H: 2,8 cm. Lsz: 79.4.19.

84. Edénytöredék. Barnás-feketés, korongolatlan, vízszintesre kihajló Pt, késő bronzkori! H: 3,8 cm. Lsz: 79.4.20.

85. Edénytöredék. (7. kép) F, Fi, P, magas, szűkebb szájú edény Nyt, vállán árkolás. Tf: Szüb, Fv: 0,62 cm, H: 4,8 cm. Lsz: 79.4.21.

86. Edénytöredék. (7. kép) Szü, közepes finomságú, magas, szűkebb szájú edény Nyt, egy-egy árkolással kísért bordával. Tf: réteges, Szü, B, Fv: 0,68 cm, H: 5,8 cm. Lsz: 79.4.22.

87. Edénytöredék. (7. kép) Vszüb, közepes Fi, tál (?) Vt. Tf: B, Fv: 0,47 cm, H: 3,8 cm. Lsz: 79.4.23.

88. Edénytöredékek. Szü, közepes Fi, különböző edények díszítetlen Ot (9 db). Max.H: 10,4 cm. Lsz: 79.4.24.

89. Edénytöredékek. (7. kép) Szü, Fi, P, Ot (2 db), mindegyiken fekete gyanta nyomos átfűréssel, ugyanannak az edénynek darabjai. Tf: réteges, Vszü, kívül B, Fv: 0,66 cm, H: 8,0 és 7,8 cm. Lsz: 79.4.25.

90. Edénytöredékek. Vb, Fi, P, lepattogzott felületű nagyobb edény Ot (2 db). Tf: Vb, Fv: 0,99 cm, H: 8,0 és 6,9 cm. Lsz: 79.4.26.

91. Edénytöredék. (7. kép) Vszü, Fi, P, Ot, korongolás nyomaival. Tf: Vszü, Fv: 0,36 cm, H: 6,3 cm. Lsz: 79.4.27.

92. Edénytöredékek. Vb, jól kiégetett Ot, egyik belül F, (2 db). Tf: Szü, Fv: 0,46 cm, H: 6,8 és 6,8 cm. Lsz: 79.4.28.

93. Edénytöredék. B, Szü foltos, kerámia soványítású At. Tf: réteges Vszü, B, Fv: 0,66 cm, H: 10,3 cm. Lsz: 79.4.29.

94. Edénytöredék. (7. kép) Sb, At, omphalos részleteivel, oldalán fekete, kátrányszerű bevonat nyomával. Tf: réteges Vszü, B, Fv: 0,72 cm, H: 9,3 cm. Lsz: 79.4.30.

95. Edénytöredékek. (8. kép) Ga, Gszü, durvább fésűs díszű oldaltöredékek (10 db). Fv: 0,56–0,95 cm, Max.H: 10,4 cm. Lsz: 79.4.31.

96. Edénytöredék. Ga, Gszü, At. Fv: 0,68 cm, H: 6,2 cm. Lsz: 79.4.32.

97. Edénytöredék. (7. kép) Ga, Gszü, Pt, Tf: Gszü, Fv: 0,81 cm, H: 7,9 cm. Lsz: 79.4.33.

98. Edénytöredék. **(8. kép)** Ga, apró Ks (?), nagyobb csupor Pt, oldalán fésűs díszítés indításával. Tf: Gszü, Fv: 0,86 cm, H: 8,7 cm. Lsz: 79.4.34.

99. Edénytöredék. **(8. kép)** Ga, Gszü, Pt, vállán keskenyebb bordával. Tf: Gszü, Fv: 0,72 cm, H: 7,8 cm. Lsz: 79.4.35.

100. Kátrány. Fekete, gyantaszzerű, salakszerkezetű kisebb darab. H: 2,8 cm. Lsz: 79.4.36.

101. Paticsdarabok. Simított, de egyenetlen felületű darabok (3 db). H: 7,2; 6,8; 5,2 cm. Lsz: 79.4.37.

102. Fenőkö. **(8. kép)** Csiszolt felületű, nagyjából hasáb alakú homokkő darab, közepén lekopott homorú résszel. H: 10,9 ; Sz: 6,9 ; M: 3,6 cm. Lsz: 79.4.38.

103. Fenőkö töredéke. **(8. kép)** Homokkőből készült fenőkö saroktöredéke, H: 4,9 cm. Lsz: 79.4.39.

104. Kövek. **(8. kép)** Nagyobb homokkődarabok, az egyik felületén megmunkálás nyomaival. H: 9,6, 9,6; 10,4 cm. Lsz: 79.4.40. (3 db)

A/3. obj., verem (2. kép 1)

Ovális alakú, 200 x 180 cm átmérőjű, teknősaljú. Az északnyugati részén lehetett a bejárata, mely 40 cm mélységtől fokozatosan, lejtősen csatlakozott a 110 cm mély, ovális alakú délkeleti feléhez. Tapasztást, vagy cölöplyukat nem tudtunk megfigyelni. Szürkésfekete betöltéséből a következő leletek láttak napvilágot:

A leletek leírása

105. Karperec töredéke. **(8. kép)** Tömör ezüst, keresztmetszete lapos, enyhén ovális, szalagszerű, felületét sorban elhelyezkedő poncolások díszítik. H: 5,1 cm, Sz: 0,5 cm, kiszerkesztett belső Átm: 5,3 cm, Lsz: 79.5.1.

106. Orsógomb fele. **(8. kép)** S, sugárirányban bevagdosással díszített, keresztmetszete csaknem kör alakú. Á: 3,6 cm, M: 1,5 cm. Lsz: 79.5.2.

107. Edénytöredék. **(9. kép)** Szü, Fi, P, vállán besimított hullámvonallal és árkolásokkal kísért bordával díszített edény csaknem teljes profilú töredéke. Tf: Szü, Fv: 0,44–1,00 cm, H: 16,3 cm. Lsz: 79.5.3.

108. Edénytöredék. **(9. kép)** Vszü, érdes felületű, szűkebb szájú edény Pt. Tf: Szü, Fv: 0,30 cm, Szá: 12,2 cm. Lsz: 79.5.4.

109. Edénytöredék. **(9. kép)** Szü, P, rosszul korongolt nagyobb edény Pt. Tf: Vszü, Fv: 0,67 cm, H: 14,0 cm. Lsz: 79.5.5.

110. Edénytöredék. **(8. kép)** Sszü, B foltos, Fi, P, belül besimított vonalakkal díszített, sekély tál Pt. Tf: B, Fv: 0,66 cm, H: 9,5 cm. Lsz: 79.5.6.

111. Edénytöredék. **(8. kép)** F, Fi, P, perem fölé ferdén felnyúló, pseudo-kantharoshoz tartozó szalagfűl töredéke, besimított fenyőág-szerű díszítéssel. Tf:

Sszü, Fv: 0,38 cm, H: 6,1 cm, Sz: 2,6 cm. Lsz: 79.5.7.

112. Edénytöredék. Vszü, Fi, P, kantharos profilált szalagfűlének töredéke. Tf: Vszü, Fv: 0,88 cm, H: 6,4 cm, Sz: 2,6 cm. Lsz: 79.5.8.

113. Edénytöredék. Szü, Fi, P, kantharos profilált szalagfűlének töredéke. Tf: Szü, Fv: 0,55 cm, H: 5,4 cm, Sz: 2,8 cm. Lsz: 79.5.9.

114. Edénytöredék. **(8. kép)** S, Fi, P, kantharos éles szögben visszahajló, profilált szalagfűlének töredéke. Tf: Vszü-S, Fv: 0,60 cm, H: 5,7 cm, Sz: 2,4 cm. Lsz: 79.5.10.

115. Edénytöredék. **(8. kép)** Szü, behúzott peremű tál Pt. Tf: Sszü, Fv: 0,64 cm, H: 8,2 cm. Lsz: 79.5.11.

116. Edénytöredék. **(8. kép)** Vb, behúzott peremű tál Pt. Tf: Vb, Fv: 0,54 cm, H: 9,1 cm. Lsz: 79.5.12.

117. Edénytöredék. **(8. kép)** Szü, erősen behúzott peremű tál Pt. Tf: Sszü, Fv: 0,57 cm, H: 6,1 cm. Lsz: 79.5.13.

118. Edénytöredék. **(9. kép)** Sszü, Fi, Hs, tál (?) Pt. Tf: B, Fv: 0,44 cm, H: 4,7 cm. Lsz: 79.5.14.

119. Edénytöredék. **(9. kép)** F, Fi, P, kis csupor (?) kihajló Pt. Tf: Vszü, Fv: 0,46 cm, H: 4,3 cm. Lsz: 79.5.15.

120. Edénytöredék. **(9. kép)** S, mély tál (?) duzzadt Pt. Tf: Vszü, Fv: 0,63 cm, H: 6,3 cm. Lsz: 79.5.16.

121. Edénytöredékek. **(9. kép)** S, Szü foltos nagyobb ívelt Ot, 2 db-ból ragasztott. Tf: S, Szü, Fv: 0,63 cm, H: 15,7 és 14,9 cm. Lsz: 79.5.17.

122. Edénytöredék. B, Szü foltos, egyenetlen felületű, Kn, nagyobb edény Ot, kerámia soványítású Tf: Szü, Fv: 0,52 cm, H: 10,6 cm. Lsz: 79.5.18.

123. Edénytöredék. **(9. kép)** S, vastagfalú, nagyobb edény Ot, erős korongolásmnyomokkal. Tf: S, Fv: 0,85 cm, H: 8,4 cm. Lsz: 79.5.19.

124. Edénytöredék. **(9. kép)** Vszü, árkokkal kísért lapos bordával díszített nagyobb edény Nyt. Kissé porózus felületű. Tf: Szü, Fv: 0,44–0,72 cm, H: 11,9 cm. Lsz: 79.5.20.

125. Edénytöredék. Sszü, Kn, egyenetlen felületű, nagyobb edény Ot. Tf: Szü, Fv: 0,54 cm, H: 9,0 cm. Lsz: 79.5.21.

126. Edénytöredék. Vb, lekopott felületű Ot. Tf: Vb, Fv: 0,54 cm, H: 7,4 cm. Lsz: 79.5.22.

127. Edénytöredék. **(9. kép)** Vszü, porózus felületű, erősen ívelt Ot. Tf: kívül Vszü, belül B, Fv: 0,48 cm, H: 7,7 cm. Lsz: 79.5.23.

128. Edénytöredék. Vszü, Kn, egyenetlen felületű, nagyobb edény Ot. Tf: Vszü, Fv: 0,65–0,95 cm, H: 11,3 cm. Lsz: 79.5.24.

129. Edénytöredék. **(9. kép)** Szü, Fi, At, vékony talpgyűrűvel. Tf: Szü, Fv: 0,54 cm, H: 4,9 cm. Lsz: 79.5.25.

130. Edénytöredék. **(9. kép)** Szü, kis edény At, fenekében a korongoláskor kialakított nagyobb lyuk-

kal. Tf: Szü, Fv: 0,38 cm, H: 5,6 cm. Lsz: 79.5.26.

131. Edénytöredék. (9. kép) F, Fi, omphaloszos At, besimított koncentrikus árokkal. Tf: Vb, Fv: 0,53 cm, H: 4,2 cm. Lsz: 79.5.27.

132. Edénytöredék. (9. kép) Vszü omphaloszos At. Tf: Szü, Fv: 0,53 cm, Fá: 10,2 cm. tör.M: 2,5 cm. Lsz: 79.5.28.

133. Edénytöredék. (9. kép) Kívül sárgás, belül Szü, vastagfalú At, Hs, fésűs díszítés indításával. Tf: réteges B, Vszü, Fv: 1,10-1,48 cm, H: 9,5 cm. Lsz: 79.5.29.

134. Edénytöredék. (9. kép) Vb, At. Tf: Vb, Fv: 0,38-0,79 cm, H: 7,3 cm. Lsz: 79.5.30.

135. Edénytöredék. Sszü, P, de lekopott felületű Ot. Tf: Vb, Fv: 0,63 cm, H: 6,2 cm. Lsz: 79.5.31.

136. Edénytöredék. (9. kép) Sszürke, Fi, nagyobb edény Ot, sávosan besimított felülettel. Tf: Sszü, Fv: 0,44 cm, H: 9,0 cm. Lsz: 79.5.32.

137. Edénytöredék. Ga, Gszü Ot. Tf: Gszü. Fv: 0,84 cm, H: 4,1 cm. Lsz: 79.5.33.

138. Edénytöredék. (9. kép) F, Kn, durva, lyukacsos felületű fazék Pt, ferde bevagdostott díszsel. Tf: F, Fv: 0,78 cm, H: 9,1 cm. Lsz: 79.5.34.

139. Edénytöredékek. (9. kép) Vb, Kn, mészuza-lékos (kagyló?) soványítású, lyukacsos felületű faze-kak Pt és Ot (7 db), egyik Pt 3 db-ból ragasztott. Fv: 0,65-0,84 cm, Max.H: 9,2 cm. Lsz: 79.5.35.

140. Agyagnehezék töredéke. (8. kép) Vb, lekerekített élű, gúla-alakú nehezék alsó része az átfúrás nyomával. H: 10,1 cm. Lsz: 79.5.36.

141. Paticstöredékek. Megmunkált fákra (cölöp, deszka ?) tapasztott kiégett agyag darabok (2 db). H: 8,9 és 10,4 cm. Lsz: 79.5.37.

Bronzfibula

Az A/3. objektum fölött, gyakorlatilag a szántásból, 35 cm mélyen került felszínre. A szántás színe ugyanolyan volt, mint az objektum érintetlen, mélyebb betöltése, vagyis minden valószínűség szerint nyugodtan az objektumhoz tartozóként kezelhetjük a bronzfibulát és nem szórványos leletként!

142. Bronzfibula töredéke (10. kép 1a-b, 11. kép 1a-c). Hosszú háromszög alakú, eredetileg egyenes hátú, szalagszerű kengyel, egy vésett dísz nyomával, hiányos rugószerkezete eredetileg 4-4 elosztású külsőhúros (felsőhúros) lehetett. Lábának vége a tűtartónál sérült, deformálódott, a tűtartót pont a vájatnál bevágták és visszahajlították a láb hátsó részéhez. A bronzfibulát középen nagyjából derékszögben meghajlították. A bronzfibulát eredeti formájában rekonstruáltuk (10. kép 1b): a kengyel csaknem egyenes vonalban folytatódott a fokozatosan elvékonyodó lábnál, a vége

már kör keresztmetszetű, tűtartója lapos háromszög alakú, zárt lehetett. A láb vége bizonytalan, a mostani állapotában úgy tűnik mintha még folytatódott volna, talán egy gombban? Rugószerkezete 4-4 elosztású külsőhúros volt. A tűtartónál kizárt a keretszerű, nyitott forma, mint a Nauheim-típusú fibuláknál szokásos. A bronzfibulát nemes patina vonja be. Kiterített H: 7,9 cm. Lsz: 79.5.38.

3. A kelta temető (1. kép 1 „D” rész, 1. kép 2)

A lelőhely „D” részén, a dombhát tetejének keleti felén 1978-ban terepbejáráskor találtunk rá az 1. sír nyomára, valamint egy égetőhelyre (?). Ekkor három szelvényt nyitottunk, összesen mintegy 250 m² területet vizsgálva át. A három szelvény kijelölését egyedül a terepviszonyok határozták meg, mindegyik a dombtető vízszintes részén helyezkedett el. A következő év novemberében egy újabb terepszemlét követő leletmentéskor került sor a 2. sír feltárására. Ez alkalomból a sírba helyezett edény felső részének néhány töredéke „árulkodott” a megbolygagatott sírról. A leletmentéskor bizonyossá vált, hogy az erózió és a mezőgazdasági művelés annyira „lekovatta” a homokos dombhátat, hogy még a valószínűleg mélyebbre ásott korhasztásos sírok is csaknem a felszínre kerültek. A két csontvázas síron kívül talált égetőhely (?) talán a hamvasztásos rítussal állhatott kapcsolatban, vagy egy halotti tor maradványa lehetett. Azonban ennek még a kora is bizonytalan. Lehetséges, hogy vannak még mélyebben sírok, melyek „átvéstelték” az eróziót és a szántást. A temetőről bővebbet csak egy nagyobb terület feltárása után mondhatnánk, a felszínre került mellékletek azonban adnak valamelyes támpontot a keltezéshez.

A D/1. sír

A szántásban nagyjából 3 x 2 m-es területen feküdtek a sír kiszántott mellékleteinek töredékei, néhány emberi csonttöredék társaságában. A sírra utaló töredékeket észak-dél hosszirányú területen találtuk meg. Ezen a részen a hasonló irányú szántást alkalmazták és az eke valószínűleg egy dél-észak tájolású csontvázas női sírt semmisíthetett meg. A Kárpát-medencében ez a leggyakoribb tájolás a kelta temetőkben és a 2. sír irányítása is ez volt, valamint a töredékek elhelyezkedéséből adódóan is szinte bizonyosnak vehetjük a sír dél-észak tájolását. Az előkerülési helyen végzett vizsgálatunkkor kiderült, hogy a sír teljesen megsemmisült, a sírből már semmi sem maradt az eredeti helyén.

A sír mellékleteinek töredékei

1. Hólyagos bronz lábpercek töredékei (11 db) (**10. kép 2**), valószínűleg háromtagú lehetett, az egyikén megmaradt a karmantyús záródás tüskés része, valamint egy másik töredéken az azt befogadó rés része. A hólyagok maximális átm.: kb. 7,7–8,0 cm lehetett. Lsz.: 79.15.1.

2. Bronzfibula töredéke (**10. kép 3.**, csupán a belsőhúros (alsóhúros) fibula 2–2 elosztású rugószerkezetének fele és az abból kiinduló tűje maradt meg. H.: 5,4 cm, Lsz.: 79.15.2.

3. Vas övlánc töredékei (**10. kép 4**), erősen korrodálódtak, szerkezetük alig kivehető, vékony, kissé lapított, csavart 8-as alakú szemekből állhatott. H.: 8,6; 6,3, 4,2 cm. Lsz.: 79.15.3.

4. Üveg karperec töredéke (**10. kép 5**), kobaltkék, a két szélső borda keskeny, a középső széles és erősen kimagasodik, rajta kissé dőlt, fehér hullámvonal (kicsit hasonló az ún. „futókutya” motívumhoz) rátétes díszítéssel (Haevernick 6b csoport). Kiszerezett belső átm.: 6,6 cm lehetett, Sz: 0,90 cm, V: 0,64 cm. Lsz.: 79.15.4.

5. Pecsélt díszű edénytöredék (**10. kép 6**), kívül szürke, belül barnás, a két alig látható körbefutó árkolás alatt ívelt fogaskerék és körkörös pecsételt díszítéssel, H.: 4,3 cm, Fv: 0,43 cm, Lsz.: 79.15.5.

A D/2. sír (3. kép)

Szabályos, lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör, jól kirajzolódó szürkés folttal, mérete: 215 x 90 cm, mélysége: 55 cm, tájolása: csaknem pontosan (3° K felé) D–É. A rossz megtartású gyermek váza hátán, nyújtott helyzetben feküdt, feje kissé kelet felé dőlt, H.: 75–80 cm. A mell felső részén középen egy nagyméretű vasfibula töredéke került elő (1. mell.), az ehhez tartozó töredéket az állati eredetű bolygatás miatt a könyök belső oldalán találtuk meg. Ezzel egy vonalban egy kisméretű vasfibula (2. mell.) helyezkedett el. A koponya és a sírgödör déli vége közé egy nagyobb méretű edényt (3. mell.), a koponya keleti oldalához pedig éltelmellékletet (4. mell.) raktak.

A sír mellékletei

1. Vasfibula töredékei (**10. kép 7**), nagyméretű, hosszútűstű, rugószerkezete belsőhúros (alsóhúros), 2-2 elosztású, gomboslábú, erősen töredékes, hiányos. Tör. H: 13,4 cm, Kiszerezett H: 15,2 cm, Lsz: 80.64.1.

2. Vasfibula töredékei (**10. kép 8**), közepméretű, lapos, kissé szögletes kengyelű, belsőhúros (alsóhúros) rugószerkezete valószínűleg 2-2 elosztású lehetett, gomboslábú, két darabja maradt meg, hiányos. Tör. H: 5,5 cm, kiszerezett H: 6,8 cm, Lsz: 80.64.2.

3. Edény (**10. kép 9**), Sb, nyakán széles, lapos borda, vállán két árkolás fut körbe. Ragasztott, kiegészített, M: 33,8 cm, Szá: 14,8 cm, Fá: 14,7 cm, Lsz: 80.64.3.

4. Állatsontok. Fiatal sertés félbevágott fejének és törzsének kis részei.

4. Szórvány a terepbejárásból

Az 1980. évi terepbejárásakor egy vas ösztökét találtunk a lelőhely „B” részén. (**10. kép 10**)

A köpűje zárt, lekerekített sarkú téglalap keresztmetszetű, rövid és tömör nyele után legyezőszerűen kiszélesedik, éle ívelt. H: 9,9 cm, Sz: 5,7 cm, a köpű Átm: 3,0–3,3 cm. Lsz: 82.121.1.

5. Értékelés*Fontosabb fém és üvegleletek**Bronzfibulák*

1. A minden valószínűség szerint a D/1. sírhoz tartozó bronzfibula töredék (**10. kép 3**) csak a nagyobb átmérőjű belsőhúros (alsóhúros), 2-2 elosztású rugószerkezetének feléből és a tűjéből áll. A fibula jellemző részeinek hiánya miatt csak annyit lehet mondanunk, hogy a sírmelléklet valószínűleg a közép LT idejére tehető.

2. A másik bronzfibula (**10. kép 1a–b**, **11. kép 1a–c**), amelyik az A/3. objektumhoz köthető, azonban sokkal fontosabb és izgalmasabb, mivel egy unikális példányról van szó.

Első látásra is szembevetünk, hogy egy hibrid fibulával állunk szembe. Alapvető kiindulási pont az, hogy a fibulának nincs már elkülönülő, vagy rögzített visszahajló lába, a kengyelnek szinte egyenes folytatása a láb és a tűtartó. Az ilyen sémájú fibulák a LT D1-től terjednek el (FIBEL u. FIBELTRACHT, 51/461/). A rekonstruált eredeti forma szerint (**10. kép 1b**) a hosszú háromszög alakú kengyel a Nauheim-típusú fibulákhoz sorolja, azonban az azokra jellemző 2-2 belsőhúros rugószerkezet helyett hosszú és kis körátmetszetű, ráadásul külsőhúros spirálja van. A láb és a tűtartó formája is idegen a Nauheim-típusú fibulák között. Az eredeti Nauheim-típusnál (Nauheim I.) a láb a tűtartóval csaknem mindig keretszerűen nyitott, derékszögű, trapezoid (STRIEWE 1996, 14; DEMETZ 1999, 78.skk), néha a derékszögű tűtartó zárt, vagy kis lyukkal perforált (Nauheim II. típus) (DEMETZ 1999, 83). Ezzel szemben a magyarszent-

miklósi bronzfibula lába fokozatosan elvékonyodó, hegyesen végződik – most nem beszélünk a feltételezett gombos végződésről –, a tütartós része pedig zárt, rövid, lapos háromszög alakú.

A Nauheim II.-típusú fibulák elterjedési területe a venét-délalpi-északadriai régió és a keltezésükre általában óvatosan a Kr.e. 1. század első felét, közepét javasolják, de némelyik variánsnál még annál fiatalabb időre is (DEMETZ 1999, Abb. 6, 86–87, 90). A szlovéniai Mokronog csoportnál is ez a perforált, vagy zárt lábú variáns (Nauheim II.-típus) terjedt el, innét hiányoznak a gall-északalpi, „valódi” Nauheim I.-típus példányai (BOŽIČ 1993, 150–151). Hasonló a helyzet Kelet-Szlovóniában is, ahol a négyszögű, de zárt perforált, vagy anélküli láb a jellemző ugyancsak ezeknél a fibuláknál, a kengyelük azonban kissé szélesebb háromszög-, vagy levél alakúak (DIZDAR 2003, 347).

A magyarszentmiklósi bronzfibula lábával és tütartójával azonos megoldású és formájú késő kelta típust nem találunk, összképében azonban hasonló előfordul: pl. a Schüssselfibeln I.-típusnál ugyan a tütartó nyitott, keretes, de rövid és lapos háromszög alakú, szintén hegyesen végződik, mint a mi példányunk (DEMETZ 1999, Taf. 16, 3). Ugyanez a helyzet az Idrija I.-típus zárt, gombosvégű lábával (DEMETZ 1999, Taf. 33, 1, 2), vagy az Almgren 65-típus keretes, vagy áttört díszítésű lábával (DEMETZ 1999, Taf. 5, 1,4,7). Mindkettő meg sem közelíti a magyarszentmiklósi fibula lábának formáját, de mégis kontúrjaiban, tendenciában mutat valami féle hasonlóságot.

A fentiek is bizonyítják, hogy nem egyszerű meghatározni a fibulánk használati idejét. Véleményünk szerint a Nauheim-típusú fibulákkal rokon, eddig nem tapasztalt forma. A Kr.e. 1 századi fibulák formái fejlődését nézve valószínűleg egy átmeneti, különleges fibula, amit talán a század közepe körüli időszakra lehetne keltezni.

Vasfibulák

A D/2. sírból két vasfibula került felszínre: az egyik a hosszútestű, gomboslábú, belsőhúros típust (**11. kép 7**) képviseli. A hasonló példányok a keleti kelta területeken a LT C1 és az azt követő időszak jellegzetes darabjai (GEBHARD 1989, 80, Abb. 25,5; ALMÁSSY 1997–1998, 68; BUJNA 2003, 74–75). Nem tudjuk pontosan eldönteni, hogy a visszahajló lába szabad, vagy kötött volt-e a kengyelhez viszonyítva, így pontosabb keltezése nem lehetséges.

A másik, kisebb vasfibula (**11. kép 8**) a szögletesebb és lapos kengyelével inkább a LT C1 fiatalabb szakaszára való keltezést valószínűsíti (BUJNA 2003, 76, 78, Abb. 56).

Üvegkarperec

A szórványként talált, de minden valószínűség szerint a D/1. női sírhoz tartozott a fehér hullámvonallal díszített hárombordás kék üvegkarperec (**10. kép 5**), melyet Haevernick 6b alcsoportjába, illetve az annak megfelelő Gebhard-féle 11a sorozatba (Reihe 11a, Form 16) sorolhatunk (HAEVERNICK 1960, 50; GEBHARD 1989, 13, 15). A manchingi üvegkarperecek feldolgozásakor R. Gebhard egy keskeny és egy szélesebb típust határozott meg, melyek között a határ az 1,1 cm, így a magyarszentmiklósi darab a keskenyek közé tartozik a maga 0,90 cm-ével. Véleménye szerint a keskenyebb 11a kék üvegkarperecei a korábbiak (LT-C1b), míg a szélesebb és barna színű 11b sorozat példányai fiatalabbak (GEBHARD 1989, 73, 128). Erre a csoportra általánosan a sima, három borda a jellemző és a középső, szélesebb bordán megjelenő minta alapján N. Venclová két kronológiai és területileg is eltérő alcsoportot különböztetett meg. Megállapítása szerint a 6b/1 alcsoportnál a nyolcas-háromszoros masni („Achters- und Dreifachschleife”) a jellemző és ezek a Kárpát-medencében a LT C1-ben terjedtek el. A másik alcsoportnál, a 6b/2-nél, a sárga, vagy fehér cikk-cakk, hullámvonal minta az uralkodó, a leggyakrabban kék színűek és a LT C2-D-ben fordulnak elő (VENCLOVÁ 1990, 120, 122). A keleti kelta területen belül a 6/b karperecek csaknem mindenhol előfordulnak, de gyakrabban az északkeleti (Cseh- és Morvaország, Szlovákia) és a középső (Dürrnberg és Manching környéke), kisebb számban az északi, valamint a nyugati régióban (Thüringia, Hessen, Württemberg, Basel környéke) (BRAND 2002, 112, Abb. 4.). A Kelet-Ausztriában előkerült 58 db Haevernick 6b csoportba tartozó kék üvegkarperec, ill. töredék (cikk-cakk, vagy hullámvonallal díszítve) a harmadik leggyakoribb típus ott (a 3a és a 6a után) és ezeket M. Karwowski a LT-C1b-re keltezte (KARWOWSKI 2004, 21–22, 77). A szlovákiai kelta női sírokból a 6b/1 karperec típust eddig 3 temetőből 5 példány képviseli, melyek J. Bujna beosztása szerint a 10–11. csoportba tartoznak, ami a periodizációjában a LT-C1b-c-nek felel meg (BUJNA 2005, 187). Egy ugyan-csak nem régi feldolgozásban Szlovákiából 15 db tartozik a 6b/2 alcsoportba, keltezésükre N. Venclová meghatározását idézik (LT C2-D), megemlítve R. Gebhard és M. Karwowski e típusra vonatkozó datálását (BŘEZINOVA 2004, 143). A Dráva-völgy (Podravina) kelta üvegkarpereceit M. Dizdar dolgozta fel, publikációjában erről a területről 17 lelőhelyet említ, ahonnan a 6b/2 alcsoport példányai előkerültek. Elterjedési területük a tauriszkusz és a szkordiszkusz törzs területe és a LT-C2-re datálja ezeket. Feltéte-

lezése szerint a 15 csoporttal együtt előforduló 6b/2 alcsoport darabjai a Közép-Dunavidéken készülhettek és a Mokronog-csoport területére a Borostyánúton juthattak el (DIZDAR 2006, 83–86).

A magyarszentmiklósi üvegkarperec töredéket, figyelembe véve a vele minden valószínűség szerint ugyanabból a sírból előkerült tárgyakat (négytagú hólyagos lábpercepár, csavart vas övlánc), véleményünk szerint a LT–C1b-re kell kelteznünk.

Hólyagos lábpercec

A D/1. sír melléklete lehetett a valószínűleg három tagú hólyagos lábpercepár (**10. kép 2**). A három-négy tagú hólyagos lábpercecek kimondottan a Kárpát-medence sajátos kelta női ékszertípusának nevezhetők. Előzményeit mindenképpen a LT B2 idején nyugaton és keleten egyaránt elterjedt, sokszor még a 12 tagot is elérő kar- és lábpercecekben kell látnunk. A hólyagok száma az idő múltával fokozatosan csökkent és a nagyságuk viszont nőtt, míg a 3–4 hólyagos lábpercecek már csak a Kárpát-medencében fordultak elő. Korábban a kutatás ezeket az ékszereket, – mint később kiderült tévesen – a Kr.e. 2–1. századra keltezte (LT C2–D), és e sorok írója is közéjük tartozott (MARÁZ 1974, 115; MARÁZ 1977, 56–58; HORVÁTH 1997, 79).

Az újabb kutatások egyértelműen bizonyították, hogy a 3–4 tagú hólyagos lábperceceket korábbi időpontra kell kelteznünk. R. Gebhard a manchingi üvegkarperecek feldolgozásakor kidolgozott kronológiája szerint ezek a lábpercecek a 6. horizontjába sorolhatók, ami a LT C1a-nak felel meg (Kr.e.260/250–220/210) (GEBHARD 1989,80,88,92). A tiszavasvári kelta temetőben előkerült bokaperecek 5–3 tagú változatát a LT C1 időszakra keltezték (ALMÁSSY 1997–1998, 71). A romániai pişcolti temető IV. horizontjába (a Waldhauser féle LT C1a) sorolták a négytagú hólyagos lábperceccel felékszerezett sírokat (ZIRRA 1998, 154). A szlovákiai kelta női sírokból a 3–4 hólyagú lábpercecek a Bujna-féle 10–11. csoportban („Gruppierung”) fordulnak elő, ami a LT C1b és a LT C1c időszaknak felel meg (BUJNA 2003, 106; BUJNA 2005, 57–59).

Legújabbban a ludasi temető (Heves megye) 699. sírjából felszínre került három-tagú hólyagos lábpercecek kapcsán foglalták össze a kutatás jelenlegi állását. A lelet-együttes itt is azt bizonyítja, hogy ezeket a lábperceceket már a LT C1a idején használták (MASSE–SZABÓ 2005, 223).

Övlánc

A vas övlánc töredékei annyira korrodálódtak, hogy csak sejtteni lehet a csavart, kissé lapított 8-alakú tagokat. (**10. kép 4**) Annak ellenére, hogy nem tudjuk

a pontos formáját a keltezéshez mégis jó támpontot nyújt. A korai kelta időszakban, a LT–A–B1 periódusban a szerves anyagból készült övekhez vas, vagy bronzkarikák, lapos korongok tartoztak, melyeket nemcsak a kard felfüggesztésénél használtak, hanem egyéb lecsüngő tárgyak (pl. tarsoly, amulett) rögzítésénél is szerepet kaphattak. Az egybefüggő vas, vagy bronzból készült, szemekből álló övlánccokat a LT–B2 periódusban kezdték használni és a divatjuk az egész LT–C1 időszak alatt virágzott, mind a két nem sírjaiban előfordultak. Ez a mód a LT–C2 periódusban megváltozott, amikor ismét kis karikák, néhány szemből álló részek, horgos övvégződés társult a szerves anyagú övhöz és ez az övtípus még a LT–D periódus alatt is élt (Vö. LEJARS 1994, 39–54).

A magyarszentmiklósi övlánccunk tehát a közép LT sírok jellemző melléklete és semmiképpen sem lehet annál fiatalabb.

Vas ösztöke

A lelőhely délkeleti, „B” részén szórványként előkerült vas ösztöke (**10. kép 10**) kora, de még a funkciója is bizonytalan. Müller R. szerint az egyszerű formája miatt nehezen különböztethető meg az egyéb hasonló eszközöktől, úgymint aszatolók, vésők, tisztító szerszámok. Az általa közölt 23 ösztöke egy kivételével középkori.

A pontos előkerülési körülmények hiányában nagyon nehéz a keltezésük, mivel például a római kori darabok alig különböznek a középkoriaktól (MÜLLER 1982, 441–442).

A manchingi oppidumból előkerült eszközök között vannak a magyarszentmiklósi „öztökéhez” hasonló hosszú, szögletes keresztmetszetű, kiszélesedő pengéjű szárnyas balták („Tüllenflachhacken”), amelyeknél ugyancsak több funkció került szóba (JACOBI 1974, 71–72, Taf. 28,481–488). Würtembergben ugyancsak késő kelta környezetből említenek hasonló darabokat (WIELAND 1996, 97, Taf.20,1; 54, C4; 55, C1). Ebből számunkra talán az a lényeg, hogy a vas ösztöke tarthatott a magyarszentmiklósi késő kelta településhez.

Fontosabb kerámia leletek

A magyarszentmiklósi kelta település ásatásán („A” rész) összesen 115 db edénytöredék került nyilvántartásba. Csak minimális mennyiségű töredéket selejteztünk ki, így ez nem befolyásolja a leletanyagban belüli arányokat. Ezeket az arányokat az egy-egy leletcsoportnál említjük meg. Az értékelésnél olyan leletcsoportokat választottunk ki, amelyek meghatározóak voltak a keltezésnél, vagy valamilyen formában színesítették, kiegészítették az összképet.

Besimított díszű kerámia

Magyarszentmiklóson összesen 8 edény töredékein (32, 34, 41, 107, 110, 111, 114, 136) figyelhetjük meg a besimított díszítést, ez 6,9 %-ot jelent a kerámia anyagon belül.² Ez az arány, vagy ennél valamivel magasabb jellemző általában a kárpát-medencei késő kelta településekre. A kutatás általános véleménye szerint a besimított díszítés technikájának gyökere a korai vaskori Észak-Itáliába és a nyugati kelta világba vezet, de virágkora a késő kelta idősziakra tehető. A hazai kelta kerámiákon a közép LT végén (LT C2) jelenik meg ez a díszítési forma, s szinte egyeduralkodóvá válik a LT D idején (BÓNIS 1969, 174–176; OTTOMÁNYI 2005, 105). Nagy kedveltségnek örvendett Dél-Pannóniában (JOVANOVIĆ 1988, 200; DIZDAR 2001, 122), és Szlovákiában is a késő kelta idősziakban (BENADIK 1971, 495–496).

Morvaországban ugyancsak a LT C2 idején jelenik meg az edények külső oldalán is a besimított díszítés (a belső díszítés már az előző horizontban előfordul), de itt is az utolsó horizontban, a LT D idején lesz a legkedveltebb (MEDUNA 1980, 94, 142–144).

Magyarszentmiklóson a besimított díszítés különböző edényformákon fordul elő:

1. Lapos, behúzott peremű tál belsejét (110) díszítették vízszintes vonalakkal.

2. Gömbölyű vállú, bikónikus formájú edény nyakát díszíti az árkolások mellett két besimított hullámvonal (107). Az edényhez akár tartozhatott két fül is (pszeudo-kantharos).

3. Kétfülű (pszeudo-kantharos) edények fültöredékei lehettek a 111, 114 számú darabok, az egyik hullámvonal, a másikon fenyőág minta van. Mindegyik fülön lévő mintára találunk példát a késő kelta idősziakból (BÓNIS 1969, Abb. 47, 34; JOVANOVIĆ 1988, T.XXI, 5).

4. Néhány edénytöredéken a felület polírozásakor alakult ki sávosan besimított felület, amely lehetséges, hogy néha az egyenetlenség következménye (34, 41), azonban két töredéken (34) kétségtelen a ferde rácsminta nyoma.

Pecsettelt díszű kerámia

Csupán két db. pecsettelt díszítésű edénytöredék került felszínre az ásatáson, mindegyik az A/1. ház betöltéséből származik (7, 8). Mindkettő a ritkábban előforduló mintákhoz tartoznak.

Az egyszerűbb és valamivel gyakoribb a kör alakú, befelé fogazott minta (7), amely rozetta hatását kelti (Pl. BÓNIS 1969, Abb. 5, 5; 13, 12; 87, 7). A másik bepecsettelt mintánál (8) egy nagyobb körbe három kisméretű pont-körös mintát ütöttek be és a nagyobb

körökből 4–3–2–1 csökkenő számmal háromszög alakú mezőt alakítottak ki.

Kétfülű edények („Pseudo-kantharos”)

Néhány edényforma és a megmaradt kétségtelen bizonyíték, a fültöredékek utalnak arra, hogy Magyarszentmiklóson is több kétfülű edény, pszeudo-kantharos tartozhatott az edény készletükhöz. Ilyen öt darab fültöredék (32, 111–114), kettőn besimított díszítéssel, került felszínre két objektumból (A/1, A/3), és egy nyakán besimított díszű bikónikus formájú edény (107) lehetett eredetileg kétfülű.

A kelták lakta területeken csak a Kárpát-medencei edénművelésre jellemző a kantharos forma és több példányt is díszítettek zoomorf-anthropomorf ábrázolásokkal. Ezeknek a pszeudo-kantharos edényeknek a virágkora a Kr.e. 3–2. század, kialakulásukban görög és itáliai hatáson kívül a helyi illyro-pannon és a szkíta előzmények is szerepet játszhattak (KRUTA–SZABÓ 1982; SZABÓ 2005, 148–150). A kétfülű edények egyszerűbb, de legtöbbször besimított díszítésű változatai elsősorban a késő kelta idősziak szkordiszkusok lakta területén, Dél-Pannóniában fordulnak elő gyakran, ahol erős volt az autochton kultúra hatása (DIZDAR 2001, 119). Gomolaván csupán a legfiatalabb horizontban nincs kétfülű edény, az első kettőből viszont annál több került napvilágra (JOVANOVIĆ 1988, Prilog 1b, 3. típus). A dunántúli késő kelta településekről is, de kevesebb számban ismerünk hasonló kétfülű edényeket, ill. töredékeiket, így például Gellérthegy-Tabánból (BÓNIS 1969, 181), Balatonyörökről (HORVÁTH 1987b, Pl.V,1) Budaörsről (OTTOMÁNYI 2005, 102–103, Abb. 12, 2), vagy az újabb dél-zalai feltárásokból (Lásd a 4. jegyzetet).

Grafitos-fésűs kerámia

Magyarszentmiklóson 13,9 % a grafitos edénytöredékek aránya (44–51, 54, 56, 95–99, 137), melyek közül több darabnál nem látható a fésűs díszítés azért, mert a fazék díszítetlen része maradt csak meg (pl. nyakrész, aljtöredék), vagy egyáltalán nem volt díszítve.

A grafitos anyagú fazekak töredékei a legváltozatosabb peremformát és díszítést mutatják. Ez a változatoság nagyon megnehezíti a darabok rendszerezését, tipologizálását, de nemcsak mi vagyunk ezzel így, hanem számos kutatónak is nehézséget okozott a grafitos fazekak osztályozása és az az alapján történő keltezés. Kappel I. a manchingi anyag feldolgozásánál területi formacsoportokat („Formengruppe”) igyekezett elkülöníteni (KAPPEL 1969). G. Wieland a szájrész kialakításának pontosabb megfigyelésével

próbálkozott meghatározni az átalakulási folyamatot a würrtembergi késő kelta korszak grafitos fazekainak feldolgozásakor. Három sorozatot („Reihe”) állított össze, melyek a korábbi dudorszerű peremektől a legfiatalabb variánsig, a sarló formájú peremekig mutatják be a szájrész alakításának folyamatát (WIELAND 1996, 128–129). A manchingi anyag újbóli értékelésével U. Geilenbrügge különített el három fázist: a 2a. fázisban a jellegzetesen megvastagodó dudorperem, a 2b. fázisban a magas, megnyúlt dudorperem, míg a 3. fázisban a sarlóalakú perem, négyzetesen megvastagodó perem a karakterisztikus forma (GEILENBRÜGGE 1992, 105–106). A dürrnbergi telepanyagot C. Brand dolgozta fel, a Hallstatt kori előzményekből kiindulva a későbbi grafitos fazekakon belül öt csoportot különített el a formai és a díszítőjegyek alapján. A szájrémnél alapvetően négy formát különböztetett meg (kör, ovális, hosszú háromszög, rövid háromszög alakú, helyesebben keresztmetszetű), ezt összehasonlította a nyakrész és az oldal-felület díszítésével, s ennek eredményét egy háromdimenziós oszlop-diagrammon ábrázolta. Az így kialakított sorrend egyben kronológiai különbségeket is jelentett (BRAND 1995, 44, 85, 87, Abb.54, 55; BRAND 2002, 107–108). Magukat a grafitos fazekak peremprofiljait sorozatban, forma szerint csoportosítva mutatta be (BRAND 1995, Abb. 38).

A magyarszentmiklósi grafitos anyagú-fésűs fazekak, vagy grafitos bevonatú, valamint a grafit nélküli utánezataik töredékeinél a szájrém profilja alapján a következő típusokat lehet megkülönböztetni (mindegyik típusnál jelezzük a párhuzamát is):

Grafitos anyagú

1. Kör keresztmetszetű duzzadt perem, alatta lapos bordával, fésűs díszrel (46), párhuzama: BRAND 1995, 38b, d.; WIELAND 1996, Abb.45, Reihe 1, 236.

2. Rövid háromszög keresztmetszetű perem, alatta borda fésűs díszítés nélkül (99), vagy kettős árok fésűs díszítéssel (44), párhuzama: BRAND 1995, 38a, b; WIELAND 1996, Reihe 3, 245.

3. Lapos, vízszintes tetejű T-profilú perem, alatta rovátkolt lécminta, fésűs díszítés (45), párhuzama: a perem analógiáit a dürrnbergi II. fázisban (HaD/LT A), a 2.2.2 korábbi típusú kétrészes, korongolatlan fazekaknál találjuk (BRAND 1995, Abb. 32), de azok kissé ferdén befelé lejtnek. A kelta anyagban ritka profilhoz megközelítően hasonlót ismerünk Alsó-Ausztriából és Manchingból (KAPPEL 1969, Abb. 46, 1; Taf. 16, 300), de nem túl nagy a különbség a kifelé lejtős, rövid háromszög keresztmetszetű példányokat tekintve (BRAND 1995, Abb. 38a, b). A rovátkolt borda, vagy lécminta, amely a korai LT kerámiánál

gyakori díszítő elem, minden-képpen csupán a korai LT D1-ig található meg a grafitos-fésűs fazekaknál, utána eltűnik (WIELAND 1996, 130). A dürrnbergi anyagnál is a rovátkolt borda, vagy lécminta az utolsó két fázisban már nem szerepel a díszítőelemek között (BRAND 1995, Abb. 54, 55). Magyarszentmiklóson ez a darab lehet a legkorábbi grafitos-fésűs fazék, még a LT C jellemzőit viseli magán.

4. Erősen duzzadt, nagyjából kör keresztmetszetű, belül élesen levágott perem (49, 97), alatta nincs díszítés, párhuzama: WIELAND 1996, Abb.45, Reihe 3, 245).

5. Jellegzetes sarló alakú perem (48, 98), alatta az egyik töredéken árokkal kísért lapos borda van, párhuzama: BRAND 1995, Abb.38a, c; WIELAND 1996, Abb.45, Reihe 3, 245, 194.

A grafitos-fésűs fazekak oldaltöredékei között vannak finomabb és durvább, keskenyebb és szélesebb árkolású darabok (54, 95).

Grafitos bevonatú

1. Köralakú, kifelé duzzadt perem, alatta borda és fésűs dísz nélküli (53), párhuzama: BRAND 1995, 38b, d; WIELAND 1996, Abb. 45, Reihe 2, 714.

Grafit nélküli

1. Köralakú, kifelé duzzadt perem, alatta fésűs díszítés (74), párhuzama: BRAND 1995, 38b, d; WIELAND 1996, Abb.45, Reihe 2, 714.

2. Két fésűs díszű aljtöredék (57, 133) tartozik még ehhez a csoporthoz.

A magyarszentmiklósi kelta településen előkerült grafitos-fésűs fazekak és utánezataik a LT D1-re keltezhetők, egyedül a 45. számú lehet valamivel korábbi.

Tálak

A magyarszentmiklósi kelta település ásatásakor alapvetően három táltípus töredékei kerültek napvilágra:

1. Behúzott peremű tál. Összesen négy darab (110, 115–117) tartozik ehhez a tálformához. A 12. forma (Hunyady osztályozása szerint) a legelterjedtebb tálforma a késő vaskori Európában (BÓNIS 1969, 176–177; GABLER 1982, 73). Korai vaskori előzménye kétségtelen, az egész LT A–C periódusok alatt előfordul, de a késő LT időszakban lesz a legkedveltebb forma (MEDUNA 1980, 94; DIZDAR 2001, 119). Manchingban például ez a második leggyakoribb tálforma (PINGEL 1971, 79), hasonlóan sok behúzott peremű tál fordult elő a würrtembergi késő LT anyagban (WIELAND 1996, 146, 148), Berching-Pollanten hasonló korú településén (LASCH 1999, Taf. FG 8–12), de Szlavóniában, Vinkovci környékén

is különösen nagy számban találtak ilyen tálakat az erődített települések ásatásain (DIZDAR 2001, 119). Mindenhol találkozhatunk magasabb és laposabb variánsokkal.

A magyarszentmiklósi behúzott peremű tál töredékek közül a feltűnően lapos és belső oldalán besimított vonalakkal díszített (110) darab párhuzamait kivétel nélkül LT D környezetből ismerjük (BÓNIS 1969, 177; PINGEL 1971, 55–56; MEDUNA 1980, 145, 148, Abb.21, 2). A besimított díszítéssel külön foglalkozunk.

2. Behúzott peremű tál duzzadt peremmel. Ennél a formánál a duzzadt perem közvetlenül ráül a gömbölyű vállra és a vállnál a legszélesebb a tál (13, két db). A manchingi anyagban ezt a formát „Schüsseln mit außen abgesetzt oder verdicktem Rand”-ként írják le (PINGEL 1971, 57). Már a LT B2/C1 alatt is találkozunk ezzel a formával, méghozzá a szomszédságban lévő magyarszerdahelyi temetőben, mutatván a táltípus korai meglétét (HORVÁTH 1979, 62-63). A morvaországi anyagban is hosszú életű ez a forma, a 2-6. horizont (LT B1–LT D) mindegyikében szerepel, mint jellemző típus (MEDUNA 1980, 140 skk.). A Gellérthegy-tabáni LT D anyagban számos példány került elő, sokszor belső felületükön besimított mintával és gyakran az ilyen profilú tálnak a peremét díszítik a késő kelta dunántúli edényművészre jellemző füles gombok (BÓNIS 1969, 177–178). Budaörsről mint „bauchige Schüsseln mit Wulstrand” közlik ezt a LT C- és LT D-ben előforduló táltípust, ahol a LT D2 környezet az Augustus-kori előfordulását is megengedheti (OTTOMÁNYI 2005, 99, Abb.11, 2, 125). Tőlünk délebbre, Gomolaván is számos hasonló példány került felszínre mindhárom horizontból (nagyjából a LT D periódus, Kr.e. 2. sz. második felétől Kr.u. 1.század végéig), mint az ottani 5. és 7. táltípus (JOVANOVIĆ 1988, Prilog 1a). Vinkovci környékén az A2b típusként szerepel és a behúzott peremű tálak között a második leggyakrabban előforduló a LT C2–D idején (DIZDAR 2001, 49–53).

3. Kihajló peremű tál. Ez a legáltalánosabb késő vaskori tálforma, amit gyakran S-profilú tálnak is neveznek. Magyarszentmiklóson kevés az olyan töredék, amely alapján teljes profilt rajzolhattunk volna, így a pontos típusukat sem lehetett meghatározni sokszor és néha az is bizonytalan volt, hogy egyáltalán tálhoz tartozott-e a töredék, vagy egy tálnál sokkal mélyebben folytatódhatott-e az edény. Mindenesetre kilenc töredéket soroltunk ehhez a formához (9, 10, 21, 42, 69, 71–73, 80). Ide soroltuk azokat a darabokat is, melyeknél van ugyan egy nagyon keskeny nyak is, de az alig észrevehető (11, 15).

A Kárpát-medence késő vaskori táljainak osztályozását Hunyady I. végezte el, alapvető megállapításai

ma is érvényesek. A korai időszakban a tál legnagyobb átmérője a középmagasságban helyezkedik el (LT B), a közép LT idején ez kissé lefelé csúszik. A LT C2–D idején a legszélesebb átmérő egészen fent található (HUNYADY 1942, 127 skk.).

A magyarszentmiklósi töredékek között van olyan, amelyiknél a vállat kettős árkolás (10), vékony borda (9, 69) díszíti, kettőnél hangsúlyosabb a nyak és a váll találkozása (69, 70), vagy a nyak és a váll teljesen sima (42, 80). Mindezek általában a közép LT idősakra jellemzőek. Néhánynál (69) a váll magasabban helyezkedik el, ami kétségtelenül a LT C2–D-re utal, míg a legtöbbjénél csak annyit lehet mondani, hogy a LT C és a D periódusban is előfordul (HUNYADY 1942, 5–8. típus, 129–131; BÓNIS 1969, 176; JOVANOVIĆ 1988, 1–3. táltípus; DIZDAR 2001, A5a–A5b típus, 58–65; OTTOMÁNYI 2005, 97–98).

Kézzel formált, korongolatlan kerámia

Magyarszentmiklóson elenyésző a kézzel formált, korongolatlan kerámia, a teljes kerámialelet 4,3 %-a (6: szűrő, 29: tál, 128: edény, 138, 139: fazék). Ezek közül a szűrővel és a fazék töredékekkel kell bővebben foglalkoznunk.

1. Szűrő. Speciális funkciója lehetett a szűrőnek (6), mivel az oldalrészén szokásos, szabályos átlukasztásokon kívül az alján csupán egy nagyobb, 6,4 cm átmérőjű kör alakú lyuk van, amely talán egy csövet fogadhatott be. Felhasználási módját egyelőre nem tudjuk, pontos párhuzamát a Nitra-Šindolka (LT B2/C1–LT C2/D1) kelta településről ismerjük (BŘEZINOVA 2000, Taf.12, 2a–b; 58, 1).

Magyarszentmiklóson egy korongolt kis edény alján is (130) hasonló nagyobb lyuk van, de ez a töredék nem őrizte meg az oldalrészét, így nem tudjuk, hogy szűrő volt-e.

2. Fazekak. Az A/3. obj.-ből különböző fazekak 8 db peremtöredéke került napvilágra (138, 139). Egységesen jellemző rájuk a lyukacsos felület, a mészzuzalékos (kagyló?) soványítás. Formájuk kivétel nélkül a grafitos kelta edényeket utánozzák, kissé befelé hajló peremük alatt széles, vízszintes árok (kanelura) húzódik, az egyiket (138) ezalatt ferde bevagdosásokkal díszítették.

Legutóbb Horváth F. dolgozta fel az Esztergom és környékének kézzel formált késő kelta és korai római kerámiáit, összefoglalta az azokkal kapcsolatos ismereteket. Tipológiájában a magyarszentmiklósi fazekak az I. típusba tartoznak (HORVÁTH 1998, 65, Tab.1.) . Megállapítása szerint a vizsgált területen ez egy általánosan elterjedt forma, nemcsak Esztergom környékén és a Duna bal oldalán, Szlovákiában találjuk lelőhe-

lyeit, hanem nagy számban Dél-Pannóniában is, részben késő kelta, részben kora császárkori környezetben, de Erdélyből is ismert késő kelta lelőhelyekről (HORVÁTH 1998, 65, 68). A forma ferde bevagdossal díszített változatai, a Horváth F. által vizsgált területen, szórta helyezkednek el és előkerülési körülményeik szerint késő kelta, valamint római koriak (HORVÁTH 1998, 71).

Ezeknél a fazekaknál jellemző a soványításra használt anyag is: legtöbbször a mésztartalmú tört kagylóval soványították az agyagot és gyakran a kiégetés után lyukacsos felület alakult ki. Horváth F. szerint az ilyen soványítású példányok kivétel nélkül kora római anyagban fordultak elő, azonban sajnos ezek a leletek csak felszíni szórványok. Az ásatási leletek alapján ez a metódus a késő kelta (LT D2) időszakban kezdődik (Esztergom–Szentgyörgymező 8/74, Tokod–Szorosok), de a római időkben később is folytatódik a kagylóval történő soványítás (HORVÁTH 1998, 72).

Véleményünk szerint ennek a fazék formának az elterjedését nem lehet etnikumhoz kötni, inkább egy általánosan és a grafitos edények utánzataként egyre jobban elterjedt típusnak véljük. A magyarszentmiklósi daraboknál mindenképpen a LT D1-re való keltezését tartjuk elfogadhatónak.³ Az utóbbi években a Dunántúl nyugati részén, tehát távol a Horváth F. által vizsgált területtől, Nagykanizsán és környékén több hasonló fazék töredékei kerültek elő (Nagykanizsa–Palin, Szociális Otthon; Nagykanizsa–Inkey kápolna, Zalacsány–Kőfejtő dűlő)⁴ és mindegyik esetben olyan körülmények között, hogy késő kelta településre kell gondolnunk. A soványító anyag alapján történő keltezéssel, vagyis hogy mindegyik ilyen soványítású darab automatikusan LT D2, vagy kora római legyen, óvatosan bánnánk. A Nagykanizsa–Palin, Szociális Otthon lelőhelyén ugyan van arra jel, hogy a házak és az objektumok egy része római kori bennszülöttek hagyatéka,⁵ azonban a kelta települést itt több periódusban is használták. A további vizsgálatoknak kell kiderítenie, hogy ezek a települések megérték-e a római kort.⁶ A forma legnyugatibb előfordulását a Leibnitz melletti Frauenbergről (Steiermark) ismerjük (ARTNER 1998–1999, Taf. 25, 323). Az Esztergom környéki és a legnyugatibb előfordulás közötti területről, Dél-Zalából mostanában felszínre került hasonló példányok arra figyelmeztetnek, hogy a köztés részekben lévő lelethiány mögött egyszerűen a kutatás hiánya húzódhat meg.

Az újabban Budaörsön talált fazekak ennek a kézzel formált fazéktípusnak a fiatalabb variánsai (LT D2, késő kelta/kora római átmeneti időszak), közöttük van ferde bemetszésekkel díszített darab is, de azt még finom fésűs díszítéssel is ellátták (OTTOMÁNYI 2005, Abb.17, 6). Ottományi K. ugyancsak kitér a kel-

tezésnél nagyon jó támpontokat adó gomolavai hasonló példányokra, hangsúlyozva, hogy a fazéktípus már a Kr.e. 2. század második felében, végén megjelenik, a legtöbb darab azonban a Kr.e. 1. század közepétől a végéig tartó rétegből látott napvilágot (OTTOMÁNYI 2005, 113).⁷

A Vinkovci környéki kelta települések késő LT, nemrég közreadott kerámia anyagában a tárgyalt fazéktípus kézzel formált változata (D2b) 61 darabszámmal szerepel, a legtöbbjük díszített (fésűs, vagy ahhoz hasonló, néha ujjbenyomkodásos), de vannak díszítetlen darabok is. (DIZDAR 2001, 81–82, Slika 12, Prilog 13).

A kézzel formált pannóniai római kori bennszülött kerámiákkal legutóbb a Páty–Malomi-dűlő lelőhely ásatási eredményeinek közlésekor foglalkoztak behatóan. A magyarszentmiklósi példányok a Horváth F. osztályozása szerinti I. 2 típusába sorolhatók, Pátyról azonban csak két darab tartozott ebbe a típusba (HORVÁTH 2007, 304–305).

A fentiekből láthatjuk, hogy a „semmitmondó” kerámiának látszó fazék töredékek, milyen fontos szerepet kaphatnak a keltezésnél. A magyarszentmiklósi töredékeknél, mint korábban már jeleztük leginkább a LT D1-re való keltezését tartjuk valószínűnek.

Agyagkalapács, gyerekjáték vagy attribútum?

A magyarszentmiklósi ásatás talán legérdekesebb lelete az agyagkalapács (**4. kép 3, 11. kép 3**), amely az A/1. objektumból került felszínre. Hasonló lelet hosszú ideig nem találtunk a kelta szakirodalomban, míg egy szerencsés véletlen tudomásunkra hozta, hogy nem egyedülálló a magyarszentmiklósi kelta agyagkalapács.⁸ Az analóg lelet a Sárvár–Móka-dűlő 6. lelőhelyen került elő kora római település feltárásakor.⁹

A sárvári agyagkalapács (11. kép 2a–b)

Lelőhelye a Sárvártól északkeletre található Móka-dűlő (6. lelőhely), ahol a várost elkerülő 84-es út nyomvonalán végeztek 2002-ben megelőző régészeti feltárást. A lelőhely a Gyöngyös patak egykori medrének nyugati és keleti partján helyezkedik el. A nyugati részen egy több periódusban (LT B–C) is használt kelta falu 18 objektuma (házak, fazekassággal és fémművességgel foglalkozó műhelyek, gödrök) került feltárássra, míg a keleti oldalon többek között egy 1–2. századi római kori bennszülött település objektumai láttak napvilágot. Az agyagkalapács a 148. objektumból került elő, amely egy nagyjából 4 x 3 m-es, lekerekített sarkú téglalap alakú, vízszintes aljú gödör. Oldala egyenes, nyugati felében kisebb paticskupac volt. Délkeleti végében egy ívelt falú, sárgás

betöltésű árokfésülés, északnyugati sarkában kerek nyúlvány, északnyugati részében pedig kisebb gödröt tartozott még az objektumhoz. A sekély, megközelítően 50 cm mélységű objektum lehetséges, hogy ház volt, habár a kisebb gödrön kívül nem volt esetlegesen cölöplyuknak vélhető rész. Az objektumból előkerült római kori kevés kerámia atipikus, hasonlóan az egész telepnyaghoz. Nagyon sok a korongolatlan, kézzel formált kerámia, különösen a behúzott peremű tál és csak néhány korongolt forma alapján lehet egyértelműen az 1–2. századra keltezni a települést.

Az agyagkalapács vörösesbarnára égetett, fekete foltos, kerámia-zúzalékos soványítású, a nyél számára kialakított lyuk kissé szabálytalan téglalap alakú és hasonlóan a magyarszentmiklósi példányhoz ennél sincs áttörve a kalapács másik oldala. Egyik vége letörött. H: 6,0, Sz: 2,9, V: 2,3 cm.

Az első kérdés, amelyik a két agyagkalapáccsal kapcsolatban felmerül az, hogy milyen funkciókat töltek be, vagyis mihez készülhettek, mire használták azokat? Az egyik felelet az lehetne, hogy gyerekjátékok voltak. Ebben az esetben azonban rögtön felmerül a kérdés, hogy ha játékként használták volna, akkor törekenysége miatt nem lehetett praktikus, mivel gyakorlatilag a játékban nem lehetett utánózni, legfeljebb csak imitálni például a kovács mozdulatait. Az agyagkalapácsok falai annyira vékonyak, hogy egy kisebb ütésekor széttörtek volna. Ha statikus állapotot követelt meg a törekeny agyagkalapács, akkor mi lehetett mégis a felhasználásának területe?

Talán nem tűnik túl merésznek a feltevés, hogy véleményünk szerint valamilyen szobor tartozékai lehettek a szerves anyagból készült agyagkalapácsok. Maguk a szobrok készülhettek fából, szalmából, valamilyen szerves anyagból is. Az attribútumként számba jöhető agyagkalapácsok maradtak csak fenn az utókornak.

Ha ez a feltevésünk helyes, akkor milyen szobornak a tartozéka lehetett egy agyagkalapács? Az egyik lehetséges variáció, hogy a keltáknál nagy tiszteletnek örvendő „kovács-istenség” attribútuma lehetett az agyagkalapács. A kovács tekintélyét egyrészt mesteriségének köszönhette, amely az akkori társadalom szinte minden tevékenységével összefüggött békében és háborúban egyaránt, másrészt a kiemelkedő megbecsülése a vas varázslatos tulajdonságaival való szoros kapcsolatából is ered. Gall neve nem maradt fenn, de számos nyelvi alak utal például a szigeteken élő kelták hagyományában az „isteni kovácsra”, akinek még gyógyító erejében is bíztak (MAC CANNA 1968, 34–37).

A másik eshetőség az agyagkalapács attribútumként való használatára, ha egy „Sucellus szobor” tartozéka volt. Sucellus, a „Jó Pörölyös” az ábrázolá-

sokon többnyire fakalapáccsal jelenik meg, olykor hordóval vagy ivóedénnyel is látható és gyakran kutya kíséri. A fakalapácsot és a kutyát, az ábrázolás egyéb jellegzetességeivel együtt az alvilági istenség jelképeiként értelmezik, míg a hordót és az ivóedényt, társa, Nantosvelta istennővel együtt, a termékenység jelének tekintik (MAC CANNA 1968, 41). A nyugati kelta területeken a kelta Sucellus alakja a római Silvanus kultuszában élt tovább, aki termékenység és alvilági aspektusokat egyesített (HATT 2005, 12 skk). Pannóniában valószínűleg Sucellus alakja inkább a termékenységet jelentette a bennszülöttek számára, míg az alvilági vonásokat más istenek vették magukra, Szabó M. szavaival élve „a kelta istenség hatáskörének egyes területei különváltak, és különböző római istenalakokra rakódtak rá.” (SZABÓ 2005, 99–100). A keltákat a politeizmus jellemezte, és egy-egy istenségnek szerteágazó hatásköre is lehetett, a törzsi széttagoltság és az önállóságot bizonyító öntudat ezen a színes képen még csak gazdagított.

Ha a feltevésünk helyes, akkor ezek az agyagkalapácsok a kelta vallás nagyon ritka tárgyi bizonyítékai a Dunántúlon. A magyarszentmiklósi darabot a késő kelta időszakra, a Kr.e. 1. század első fele, közepe körüli időre lehet keltezni, míg a sárvári példány ennél fiatalabb (Kr.u.1–2. század), és a római kori kelta bennszülöttekhez kapcsolható.¹⁰

6. Összefoglalás

A Magyarszentmiklóson feltárt leletek részletesebb vizsgálata után megállapíthatjuk, hogy a temető eddigi két sírja és a településen előkerült objektumok nem egyidősek. Korábban úgy gondoltuk, hogy a vízparton lévő kis település temetője a dombtetőn lehetett (HORVÁTH 1994, 107). A temető két sírja minden valószínűség szerint a LT C1b periódusra keltezhető, a Kr.e. 3. század utolsó harmada és a 2. század első harmada közötti időre. Egyelőre nem tudjuk a temető nagyságát és azt sem, hogy az esetleg meglévő, de feltáratlan sírok milyen korúak, időben milyen intervallumot tölthettek ki. Ezekről a síroktól északnyugatra légvonalban mintegy 1,2 km-re tártuk fel a magyarszerdahelyi kelta és római temetőt, melynek legtöbb kelta sírja ugyanabba a periódusba tartozik, mint a magyarszentmiklósi szomszédos két sír (HORVÁTH 1979).

A magyarszentmiklósi kelta települést, majorságot a két sírnál későbbi, fiatalabb időszakra kell kelteznünk. A leletcsoportok értékelésénél már jeleztük a valószínűsíthető használati idejüket: összességében a LT D1 periódusra, a Kr.e. 2. század utolsó egy-két évtizede és az 1. század első felére való datálást tartjuk elfogadhatónak. Véleményünk szerint az A/1. és az

A/2. objektumot a LT D1 első felére, míg az A/3. objektumot, melyben több volt a fiatalabb időszakra keltezhető tárgy (pl. besimított kerámia, több kétfülű edény töredéke, behúzott peremű tál, bronzfibula), valamivel fiatalabb időszakra, a LT D1 közepe körüli időre lehet keltezni. Természetesen lehetett véletlen az is, hogy az objektumok betöltése, vagy betöltődése során az egyikbe-másikba több jellegzetesebb lelet került bele.

Érdeme lehet ennek a kis tanulmánynak talán az, hogy a Délnyugat-Dunántúlról eddig még nagyon kevés késő kelta leletet publikáltak, és közöttük most jelesül olyan kiemelkedő darabokkal, mint a „hibrid” bronzfibula és az ugyancsak ritkaságnak mondható, esetleg a vallással kapcsolatba hozható agyagkalapács.

Jegyzetek:

¹ A képeken lévő számok a leletek sorszámaival egyeznek.

Rövidítések:

At = aljtöredék	Nyt = nyaktöredék
Átm = átmérő	Ot = oldaltöredék
B = barna	P = polírozott
Bszü = barnásszürke	Pt = peremtöredék
F = fekete	S = sárga
Fá = fenékátmérő	Sb = sárgásbarna
Fi = finoman iszapolt anyagú	Sszü = sötétszürke
Fv = falvastagság	Sszüb = sötétszürkésbarna
Ga = grafitos anyagú	Sz = szélesség
Gb = grafitos bevonatú	Szá = szájmérő
Gsz = grafitoszürke	Szb = szürkésbarna
H = hosszúság	Szü = szürke
Hs = homoksoványítású	Tf = törésfelület
Ht = hastöredék	Tör. = töredékes
Kn = korongolatlan, kézzel formált	V = vastagság
Ks = kavics soványítású	Vb = világosbarna
Lsz = leltári szám	Vszü = világosszürke
M = magasság	Vszüb = világosszürkésbarna
	Vt = válltöredék

A korongolt kerámiát külön nem említjük, a kézzel formált, korongolatlanál viszont Kn rövidítést írunk.

- ² Összehasonlításként: Manchingban csak 5 % volt a kerámiák között az egyáltalán díszítettek aránya, ezen belül 80 % a besimítottaké (PINGEL 1971, 69–75); Berching-Pollanten késő kelta településnél alig mérhető (a csaknem 40.000 db-ból csupán 39) (LASCH 1999, 48); Würtembergben már sokkal gyakoribb (WIELAND 1996, 126).
- ³ A gomolavai kézzel formált fazekak a VIa és a VIb horizontban fordultak elő a leggyakrabban, tehát a LT D1 és D2 periódusok idején. Horváth F. tévesen „(Gomolava LT D2/ frühromerzeit)” keltezéssel utal az eredeti forrásra (HORVÁTH 1998, 68).
- ⁴ A Nagykanizsa–Palin, Szociális Otthon és a Zalacsány–Kőfőjtő-dűlő ásatásait Eke István végezte el. Ezeknél

mint konzulens működtem közre, köszönöm neki, hogy a leletanyagot áttekinthettem. A Nagykanizsa–Inkey kápolna ásatását e sorok írója vezette.

- ⁵ A település egyik objektumában és egy magányos sírban korai erősprofilú bronz fibulák kerültek elő.
- ⁶ A közeljövőben Eke István és e sorok írója szeretnénk elkészíteni egy monografikus feldolgozást „Kelta települések Délnyugat-Dunántúlon” címmel, melyben részletesen feldolgoznánk az utóbbi évtizedek kisbalatoni és az M7 zalai szakasza ásatásait. Az utóbbi években – köszönhetően a nagy beruházások előtti megelőző feltárásoknak – több kelta falu (Pl. Sormás–Mántai-dűlő, Nagyrécsé–Bakónaki-patak, Nagykanizsa–Palin, Szociális Otthon, Nagykanizsa–Inkey kápolna) és több falurész, majorság feltárása történt meg.
- ⁷ Az eredeti közlemény szerint Gomolaván a Horváth I. típus analógiái a VIa rétegben (LT D1) 0,12 %-ban, a VIb rétegben (LT D2) 0,25 %-ban, a VIc rétegben (római kor) 0,10 %-ban kerültek felszínre (JOVANOVIĆ 1988, Prilog 1e).
- ⁸ A szombathelyi Savaria Múzeum új ásatásainak eredményeit bemutató kiállításán 2005-ben vettünk észre egy hasonló agyagkalapácsot a kiállított leletek között Sárvár–Móka-dűlő 6. lelőhellyel.
- ⁹ Ezen a helyen is szeretném megköszönni Papp Ildikó Katalinnak, az ásatás vezetőjének a segítséget és azt, hogy az agyagkalapács leletet publikálásra átengedte. Ugyancsak köszönetemet fejezem ki Szilasi Attila Botond régésztechnikusnak a lelet előkerülési körülményeinek tisztázásában nyújtott segítségéért és az agyagkalapács lerajzolásáért. Az ásatás rövid ismertetése véletlenül kimaradt a Régészeti Kutatások Magyarországon 2002. kötetéből, csupán az ugyancsak a Móka-dűlőben végzett másik ásatás ismertetésére került sor (RKM 2002, 248. lelőhely). Ismereteink a fentiekén kívül még bővültek a 2007. április 26-án a sárvári Nádasdy-várban rendezett „Kelta település Sárvár határában” című időszakos kiállítással, melyhez katalógus is készült („El[ő]kerülők. Egy kelta

- település Sárvár határában.” Fk.Dr.Horváth Sándor, Szöveg: Szilasi Attila Botond, Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága 2007)
- ¹⁰ Nem áll példa nélkül a magyar régészetben, ha egy szoborhoz különálló attribútum is tartozhatott: a legfrissebb példa erre a Szombathely–Oladi plató

lelőhely egyik újkőkori (Lengyel k.) gödréből felszínre került több miniatűr agyagbalt. Minden valószínűség szerint egy-egy szobor vállán lehetettek fanyéllel együtt. („Százszorszépek” Emberábrázolás az őskori Nyugat-Magyarországon” Időszaki kiállítás katalógusa [Szerk. Ilon Gábor], Szombathely 2007, Kat. 146–148)

Irodalom:

- ALMÁSSY 1997–98
Almássy K.: *Kelta temető Tiszavasvári határában*. JAMÉ 39–40, 1997–98, 55–110.
- ARTNER 1998–1999
Artner, W.: *Der Frauenberg bei Leibnitz, Steiermark, in der Spätlaténezeit und in der vorclaudischen Kaiserzeit*. Ausgrabungen des Landesmuseums Joanneum 1979–1985. *Archaeologia Austriaca* 82–83, 1998–1999, 221–341.
- BENADIK 1971
Benadik, B.: *Obraz doby laténsky na Slovensku*. *Slovenská Archeológia* 19, 1971, 465–498.
- BÓNIS 1969
Bónis, É.B.: *Die spätkeltische Siedlung Gellérthegy-Tabán in Budapest*. *Archaeologia Hungarica* 47, Budapest, 1969.
- BOŽIČ 1993
Božič, D.: *Slovenija in srednja Evropa v pozno-latenskem obdobju (Slovenien und Mitteleuropa in der Spätlaténezeit)*. AV 44, 1993, 137–152.
- BRAND 1995
Brand, C.: *Zur eisenzeitlichen Besiedlung des Dürrnberges bei Hallein*. *Internationale Archäologie* 19, Espelkamp 1999. Verlag Marie L.Leidorf.
- BRAND 2002
Brand, C.: *Graphitton und Glas: Studien zur keltischen Keramik- und Armringproduktion vor dem Hintergrund Dürrnberger Siedlungsfunde*. In: *Dürrnberg und Manching. Wirtschaftsarchäologie im ostkeltischen Raum. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte* 17, Bonn 2002, 107–116.
- BŘEZINOVA 2000
Březinová, G.: *Nitra-Šindolka. Siedlung aus der Laténezeit*. Katalog. *Archaeologica Slovaca Monographiae, Catalogi* 8, Nitra 2000.
- BŘEZINOVA 2004
Březinová, G.: *Keltské sklo v severnej časti Karpatskej kotliny*. (Keltisches Glas im nördlichen Teil des Karpatischen Beckens. Gebiet der Slowakei.) In: *Okres lateński i rzymski w Karpatach polskich*. Muzeum Podkarpackie w Krośnie, Krosno 2004, 137–151.
- BUJNA 2003
Bujna, J.: *Spony z keltských hrobov bez výzbroje z územia Slovenska*. (Typovo-chronologické triedenie LTB- a C1-spôn) (Fibeln aus keltischen waffenlosen Gräbern aus dem Gebiet der Slowakei. Typo-chronologische Gliederung der LTB- und C1-Fibeln). *Slovenská Archeológia* 51, 2003, 39–108.
- BUJNA 2005
Bujna, J.: *Kruhový šperk z laténskyh ženských hrobov na Slovensku*. Nitra 2005
- DEMETS 1999
Demetz, S.: *Fibeln der Spätlaténe- und frühen römischen Kaiserzeit in den Alpenländern. Frühgeschichtliche und Provinzialrömische Archäologie Materialien und Forschungen* 4, Rahden/Westf.: Leidorf 1999.
- DIZDAR 2001
Dizdar, M.: *Latenska naselja na Vinkovačkom području. Tipološko-statistička obrada keramičkih nalaza*. (La Tène settlements in the Vinkovci region. A typological and statistical analysis of the settlement pottery.) *Dissertationes et Monographiae* 3, Zagreb 2001.
- DIZDAR 2003
Dizdar, M.: *Prilog poznavanju kasnoga latena u istočnoj Slavoniji*. (A contribution to understanding the La Tène Culture in Eastern Slavonia.) *Opuscula Archaeologica* 27, 2003, 337–349.
- DIZDAR 2006
Dizdar, M.: *Glasarmringfunde der Laténezeit in der Podravina*. (Nalazi staklenih latenske kulture u Podravini.) *Prilozi Inst.arheol.Zagrebu*, 23, 2006, 67–128.
- FIBEL u. FIBELTRACHT
Fibel und Fibeltracht. In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. (Hrsg. H.Beck-H.Steuer-D.Timpe-R.Wenskus) Berlin-New York 2000, 1–192 /411-606/.

- GABLER 1982
Gabler, D.: *Aspects of the development of the Late Iron Age settlements in Transdanubia into Roman Period*. BAR International Series 144, Oxford 1982, 57–127.
- GEBHARD 1989
Gebhard, R.: Der Glasschmuck aus dem Oppidum von Manching. Die Ausgrabung in Manching 11. Stuttgart 1989.
- GEILENBRÜGGE 1992
Geilenbrügge, U.: *Die Keramik*. In: Ergebnisse der Ausgrabungen 1984–1987 in Manching. Die Ausgrabungen in Manching 15. Stuttgart 1992.
- HAEVERNICK 1960
Haevernick, T. E.: *Die Glasarmringe und Ringperlen der Mittel- und Spätlatènezeit auf dem europäischen Festland*. Bonn 1960.
- HATT 2005
Hatt, J.-J.: *Mythes et dieux de la Gaul. II*. (Internet: „jeanjacqueshatt.free.fr”)
- HORVÁTH 1998
Horváth, F.: *Handgeformte spätkeltische und römische Keramik in Esztergom und in ihrer Umgebung*. Alba Regia 27, Székesfehérvár 1998, 65–81.
- HORVÁTH 2007
Horváth F.: *Kézzelel formált, bennszülött kerámia*. Studia Comitatensia 30, Szentendre 2007, 300–345.
- HORVÁTH 1979
Horváth L.: *A magyarszerdahelyi kelta és római temető*. Zalai Gyűjtemény 14, Zalaegerszeg 1979.
- HORVÁTH 1987a
Horváth L.: *Késővaskori ház- és településtípusok Dél-Zalában*. (Späteisenzeitliche Haus- und Siedlungstypen auf dem südlichen Teil des Komitates Zala.) Zalai Múzeum 1, 1987, 59–80.
- HORVÁTH 1987b
Horváth, L.: *The surroundings of Keszthely*. In: Corpus of Celtic Finds in Hungary I. Transdanubia 1. Budapest 1987, 63–178.
- HORVÁTH 1994
Horváth L.: *Nagykanizsa és környékének története az újkőkortól a római kor végéig*. In: Nagykanizsa városi monográfia I. (Szerk.: Béli J., majd Rózsa M. és Rózsáné Lendvai A.) Nagykanizsa 1994, 83–141.
- HORVÁTH 1997
Horváth, L.: *Einige chronologische Fragen des keltischen Gräberfeld von Rezi*. (A rezi kelta temető néhány kronológiai kérdése.) Zalai Múzeum 8, 1997, 79–90.
- HORVÁTH 2005
Horváth L.: *Ló alakokkal díszített római kori edény Magyarszentmiklósról (Zala megye)*. Horse figure decorated Roman pottery from Magyarszentmiklós (Zala county). Zalai Múzeum 14, 2005, 81–90.
- HUNYADY 1942
Hunyady, I.: *Kelták a Kárpát-medencében (Kelten im Karpaten-Becken)*. DissPann II: 18, Budapest 1942/1944.
- JACOBI 1974
Jacobi, G.: *Werkzeug und Gerät aus dem Oppidum von Manching*. Die Ausgrabungen in Manching 5, Wiesbaden 1974.
- JOVANOVIĆ 1988
Jovanović, B. – Jovanović, M.: *Gomolava, Naselje mlade gvozdenog doba. (Gomolava, Late La Tène settlement.)* Novi Sad-Beograd 1988.
- KAPPEL 1969
Kappel, I.: *Die Graphittonkeramik von Manching*. Die Ausgrabungen in Manching 2, Wiesbaden 1969.
- KRUTA-SZABÓ 1982
Kruta, V. – Szabó, M.: *Canthares danubiens du IIIe siècle avant notre ère. Un exemple hellénistique sur les celtes orientaux*. Études Celtiques 19, 1982, 52–67.
- LASCH 1999
Lasch, H.: *Berching-Pollanten I. Die Keramik der spätkeltischen Siedlung Berching-Pollanten, Lkr. Neumarkt i.d. Oberpfalz*. (hrsg. Sabine Rieckhoff) Internationale Archäologie 60, Rahden/Westf. 1999.
- LEJARS 1994
Lejars, T.: *Gournay III. Les fourreaux d'épée. Le sanctuaire de Gournay-sur-Aronde et l'armement des Celtes de La Tène moyenne*. Paris 1994.
- MAC CANNA 1968
Mac Canna, P.: *Celtic Mythology. The Hamlyn Publishing Group Limited*. London/New York/Sydney/ Toronto. Feltham, England 1968.
- MARÁZ 1974
Maráz, B.: *Chronologische Probleme der Spätlatènezeit in der Südtiefenebene (Südost-Ungarn)*. JPMÉ 19, 1974, 107–128.
- MARÁZ 1977
Maráz B.: *Délkelet-Magyarország La Tène-korának kronológiai kérdései*. ArchÉrt 104, 1977, 47–64.
- MASSE-SZABÓ 2005
Masse, A. – Szabó, M.: *La parure annulaire en bronze à oves creux de la période laténienne dans le Bassin des Carpates*. Comm Arch Hung 2005, 213–225.
- MEDUNA 1980
Meduna, J.: *Die latènezeitlichen Siedlungen in Mähren*. Prag 1980.
- MÜLLER 1982
Müller R.: *A mezőgazdasági vaseszközök fejlődése Magyarországon a késővaskortól a törökkor végéig*. Zalai Gyűjtemény 19, Zalaegerszeg 1982.
- OTTOMÁNYI 2005
Ottományi, K.: *Die spätlatènezeitlich-römische Siedlung von Budaörs*. In: Die Grabungen in der spätlatènezeitlich-römischen Siedlung von Budaörs. ActaArchHung 56, 2005, 67–132.
- SZABÓ 2005
Szabó M.: *A keleti kelták. A késő vaskor a Kárpát-medencében*. Budapest 2005.
- URBAN 1995
Urban, O.-H.: *Keltische Höhensiedlungen an der Mittleren Donau von Linzer Becken bis zur Porta*

- Hungarica. 2. Der Braunsberg. Linzer Archäologische Forschungen 23, Linz 1995.
- STRIEWE 1996
Striwe, K.: *Studien zur Nauheimer Fibel und ähnlichen Formen der Spätlaténezeit*. Internationale Archäologie 29, Espelkamp 1996.
- VENCLOVÁ 1990
Venclová, N.: *Prehistoric glass in Bohemia. Archeologický ústav. ČSAV, Praha* 1990.
- WIELAND 1996
Wieland, G.: *Die Spätlaténezeit in Württemberg. Forschungen zur jüngeren Laténezeit zwischen Schwarzwald und Nördlinger Ries*. Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 63, Stuttgart 1996.
- ZIRRA 1998
Zirra, V.V.: *Die relative Chronologie des Gräberfeldes von Pişcolt (Kr. Satu Mare, Rumänien)*. In: Münsingen Rain, ein Markstein der keltischen Archäologie. Funde, Befunde, und Methoden im Vergleich. Schriften des Bernischen Historischen

Museums 2, Bern 1998, 145–160.

A toy or an attribute? Celtic finds from Magyarszentmiklós (County Zala, Hungary)

In recent years we have dealt with the multi-period site on the northern outskirts of the village of Magyarszentmiklós on several occasions. At first we have published three Celtic features from the north eastern area of the site, some twenty years ago, in 1987 in a short paper. However, in that paper we have only mentioned the finds, which came to the light because there was not enough space to published them in detail (HORVÁTH 1987a, 64). In addition the site was also reviewed in the city monograph of Nagykanizsa (Hungary) (HORVÁTH 1994, 107), and recently we have published a Roman vessel, decorated with horse figures (HORVÁTH 2005), which was found in our rescue excavation on the southern area of the Site. In the present paper we deal with the Celtic finds of the Site from the settlement and from a smaller cemetery.

At the northern border of Magyarszentmiklós, east to the accommodation road leading to the neighbouring village, Magyarszerdahely there is sandy slope, gradually sloping to the east, which is divided by bigger and smaller mounds. This area is called Kőkényfai-dűlő or Újréti-dűlő and from the north and the east it is bounded with the wide floodplain of a brook, called Kürtösi-patak. During our several field walkings in 1978 and after, on the slope and on the eastern area we observed a site with four more or less separated areas. In this paper we deal with the features and finds from area A and D of the Site. On area A we have excavated two Late Celtic semi-subterranean

houses (features A/1 and A/2) and a pit (feature A/3). There was also a fourth feature: a waste pit, dated to the Late Bronze Age. At the south-eastern part of the Site (area B) we observed unspecific, dark blobs of some prehistoric features, and some features from the Migration Period. West from area B on a shallower area of the hill (area C) we have found several Late Bronze Age (Reinecke Bz. D – Hallstatt A1) cremation burials, disturbed by the plough and a Late Roman feature, also disturbed by the plough. We have excavated some burials and the Late Roman feature. From the latter the shreds of the unique jar decorated with horse figures came to the light (HORVÁTH 2005). On the eastern side of the top of the slope, directly next to the road (area D) we have excavated two Celtic burials.

After a detailed study of the finds from the Site, we could state that the two burials from the cemetery and the features from the settlements are not contemporary with each other. Previously we thought that the cemetery of the small settlement by the waterfront could be on the top of the hill (HORVÁTH 1994, 107). However, the two burials from the cemetery are dated to the La Tène C1b period (between the last third of 3rd century BC and the first third of the 2nd century BC). Today we do not have information about the size of the cemetery, and about the dating of any other possible burials within that cemetery. Within approximately 1200 meters to the direction of north-west we had

excavated earlier the Celtic and Roman cemetery of Magyarszerdahely. The Celtic burials there mostly belonged to the same period as the two burials from Magyarszentmiklós (HORVÁTH 1979).

We have to date the Celtic settlement and the farmstead from Magyarszentmiklós, to more recent times than the two burials. Their likely occupation period was in the La Tène D1 period (between the last decades of the 2nd century BC and the first half of the 1st century BC). According our opinion the features A/1 and A/2 dated to the first half of the La Tène D1 period and feature A/3 is something more recent, dated to the middle period of the La Tène D1 period (there were several finds supporting this dating: burnished ware, shreds of several double-handled vessels, a bowl with incurving rim and a hybrid bronze brooch). Of course it could happened by chance, that during the backfilling of the features more representative finds fell into one feature than the other.

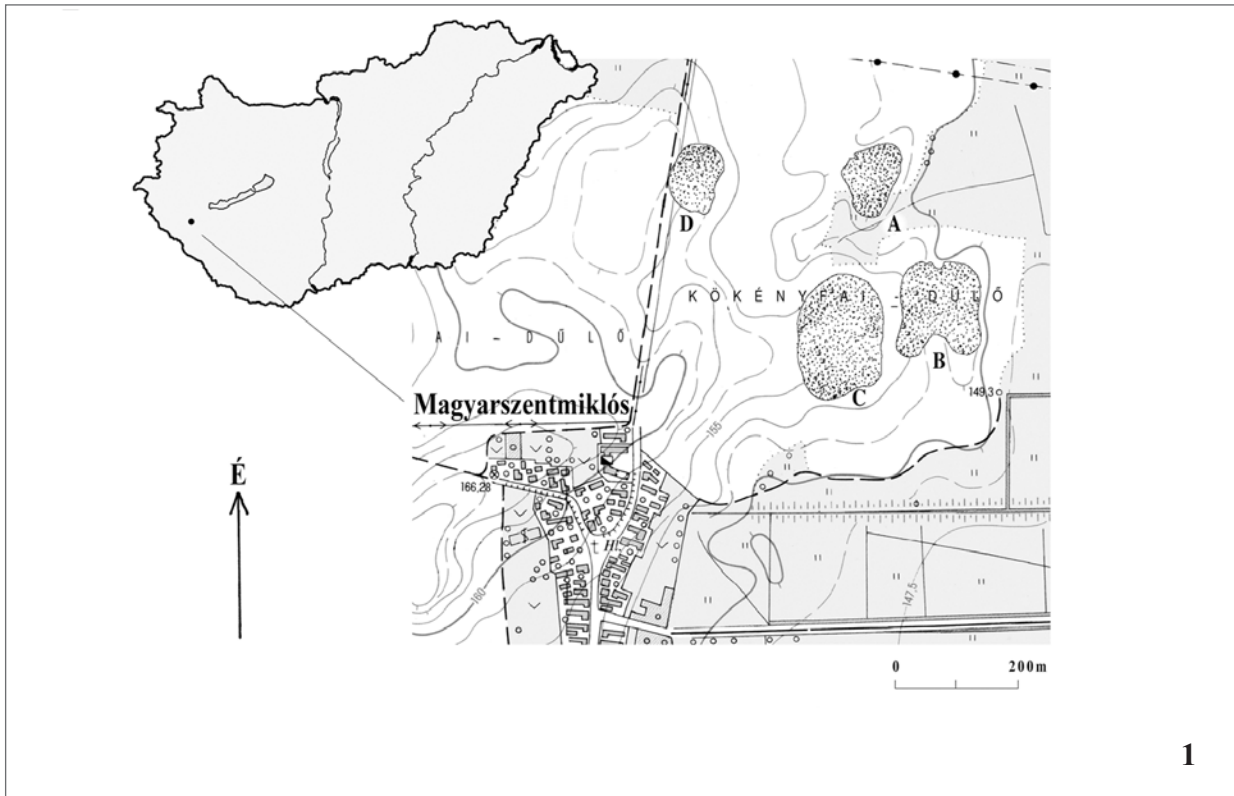
Among the finds there is an outstanding one: a clay hammer. Its only analogue so far has been known from Sárvár (Hungary) only, from the excavation of an Early Roman settlement. The first question has to be raised in connection with the clay hammer is: what was their function or what was the purpose of their production, what could we say about their usage? One of the answers could be that they were toys. However, in this case we have to consider that they were fragile, hence in practice it was impossible to use them in a game as the real ones; their usage could only imitate motions of a blacksmith, for example. The walls of the clay hammers are so thin that they would break off just from a small hit. But if the clay hammers were not used as a dynamic object, then what was the area of their usage?

I hope it is not too risky to suppose that clay hammers, made from an inorganic material could be attached to some kind of figure, for example to a statue. The figures could be made from wood, straw or from some other organic material. Hence only the inorganic clay hammers preserved for the posterity. They could be a kind of attributes. If our assumption is right, than to what kind of figures were the clay hammers attached? The first possibility is that they were attributes of a smith-god. The smith-god was greatly honoured among the Celts. The blacksmith could thank his standing to his craft, which was in connection with nearly every area of the contemporary

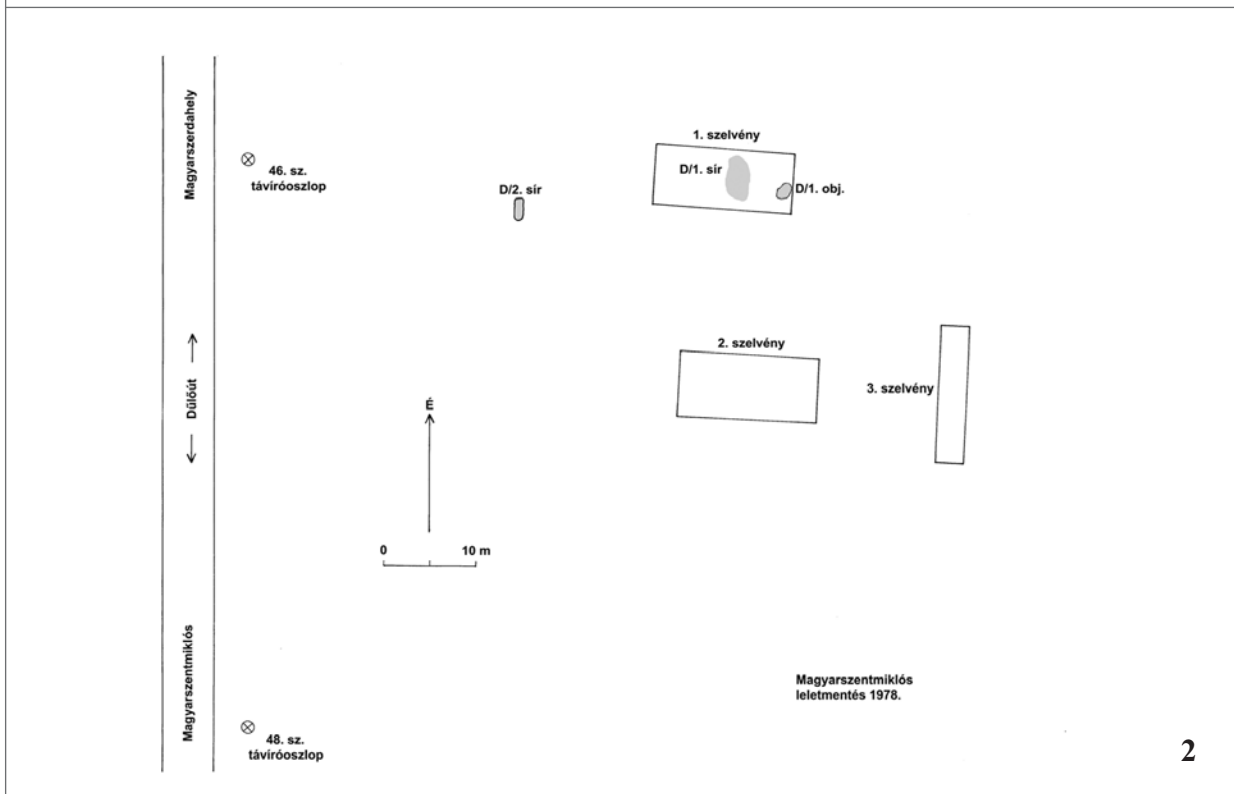
society either in war or in peace. On the other hand, the blacksmith was valued because of the close connection with the magical qualities of the iron. We do not know the Gaelic name of the smith-god, but several idioms refer in the living Celtic/Gaelic tradition to a 'divine blacksmith', whose healing power is still trusted in the present (MAC CANNA 1968, 34–37). The second possibility is that they were a part of a Sucellus-statue. Sucellus, the 'good hammering god' usually depicted with timber hammer. Sometimes he is depicted with a barrel or a drinking vessel and often he is followed by a dog. The timber hammer and the dog, with some other attributes are interpreted as attributes of an underworld god; while the barrel and the drinking vessel were signs of fertility (the goddess Nantosvelta had the same attributes, as well) (MAC CANNA 1968, 41). In the western Gaelic areas the cult of the Celtic Sucellus continued in the cult of the Roman Silvanus, who incorporated aspects of fertility and attributes of an underworld god (HATT 2005, 12 ff.). In the province of Pannonia it is likely that the figure of Sucellus was associated with fertility rather than with the underworld. The underworld attributes were associated with other gods, as Miklós Szabó wrote 'the different areas of the authority of the Celtic deity had been separated and became attributes of different Roman gods' (SZABÓ 2005, 99–100) in the translation of Zsolt Magyar. The Celts were characterised by their polytheistic religion. A particular god could have diverse competency. The tribal separation and identity just made the colourful religious palette even richer. If our assumption is right, then these clay hammers are very rare material evidence of the Celtic religion in the Transdanubia. The first clay hammer from Magyarszentmiklós could be dated to the Late Celtic period (the first part of the first century BC) and the second one from Sárvár (Hungary) is more recent, could be connected with the Celtic inhabitants of the Roman times (first or second century AD).

The reason of writing this paper was that from the south-west Transdanubia only a few Late Celtic finds had been published yet. The outstanding 'hybrid' bronze brooch and the clay hammer – which probably connected to religion – are curiosities, hence they are important addition to Late Celtic finds from the region.

Translated by: Zsolt Magyar

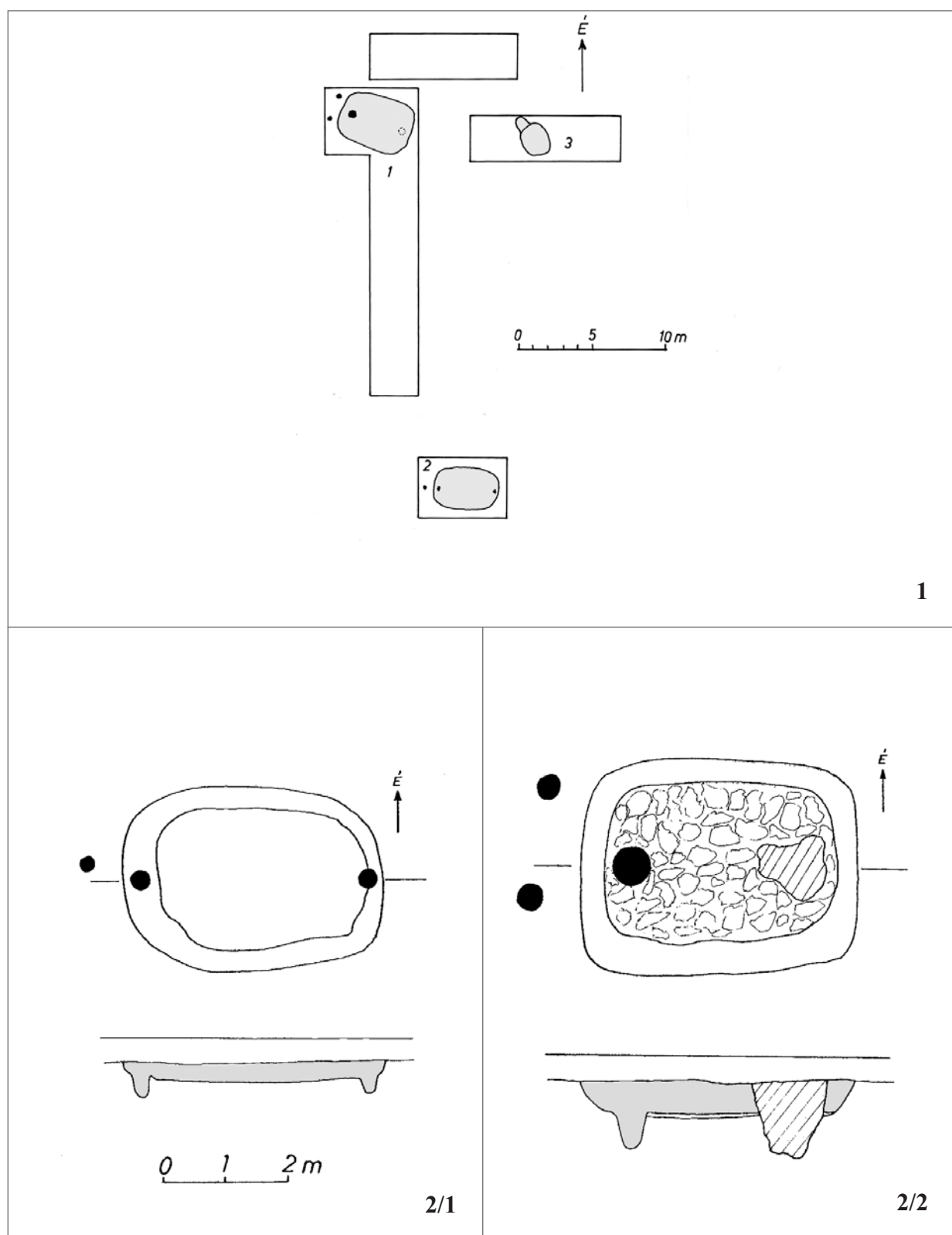
1

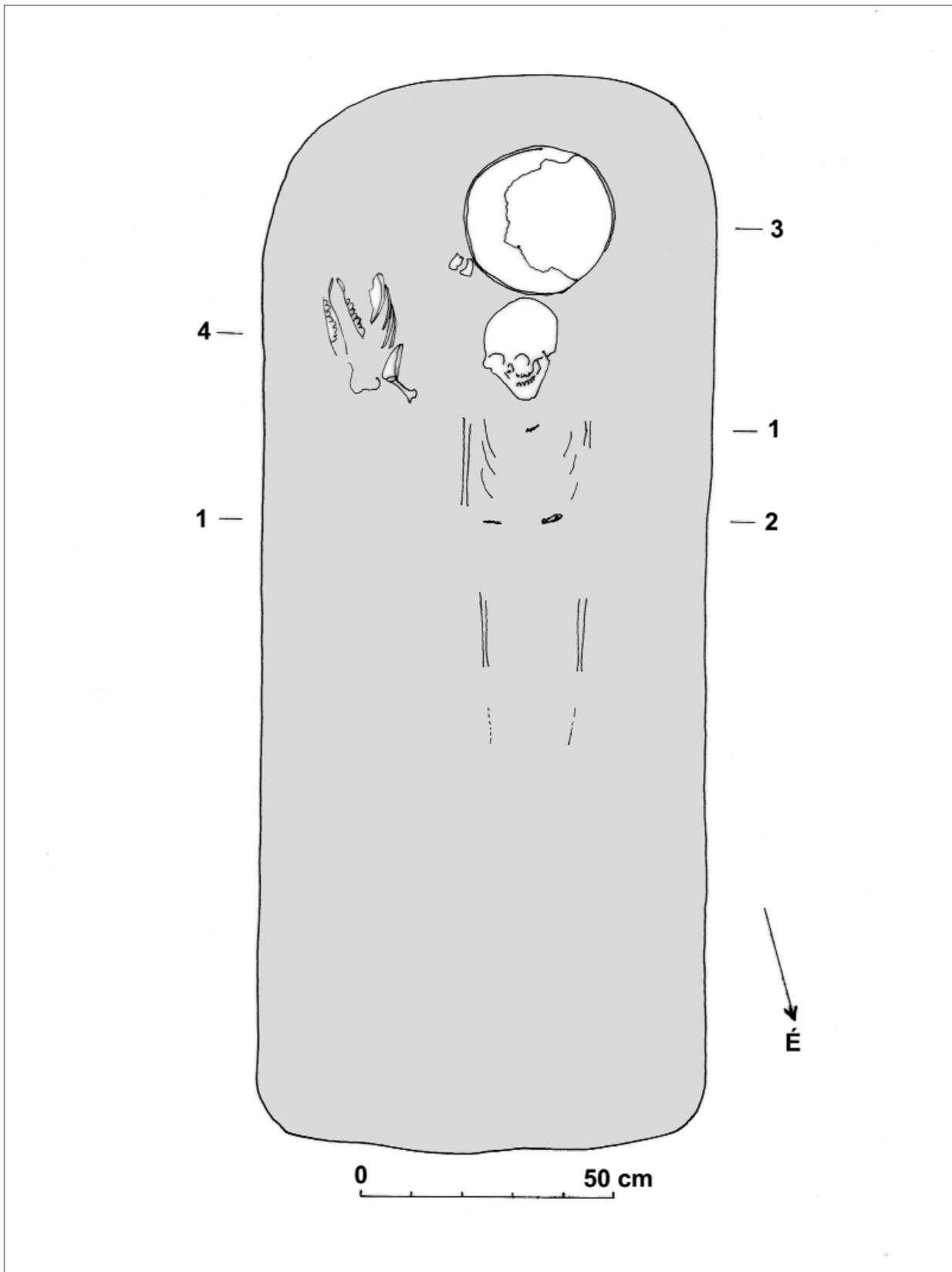
2

1. kép: 1: A Magyarszentmiklós – Kökényfai-dűlő lelőhely helyszínrajza; 2: Magyarszentmiklós – Kökényfai-dűlő, kelta temető („D” rész) leletmentésének alaprajza

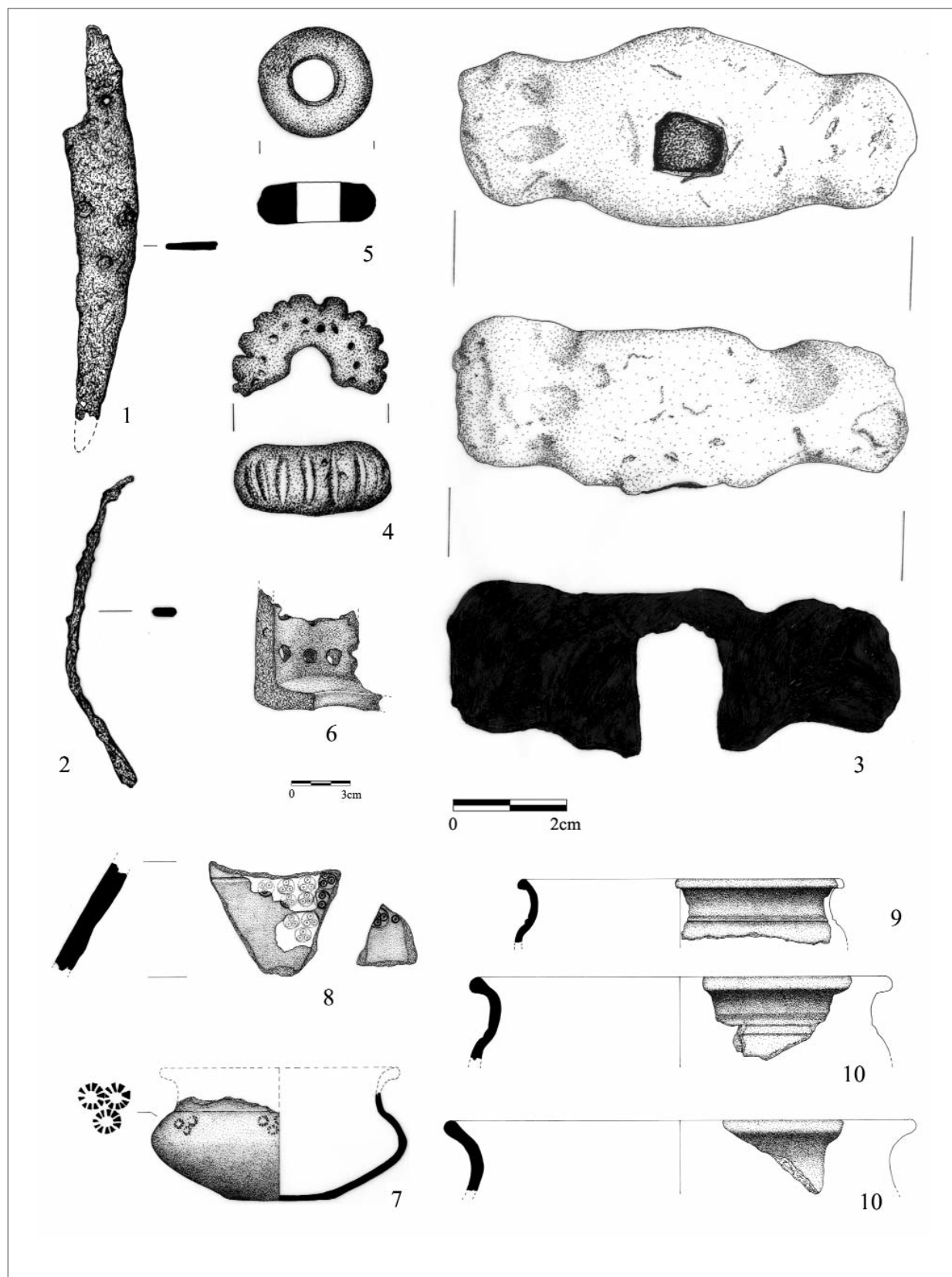
Figure 1: 1: plan of the Site (Magyarszentmiklós – Kökényfai-dűlő); 2: plan of the rescue excavation of the Celtic cemetery (Magyarszentmiklós – Kökényfai-dűlő, Area D)

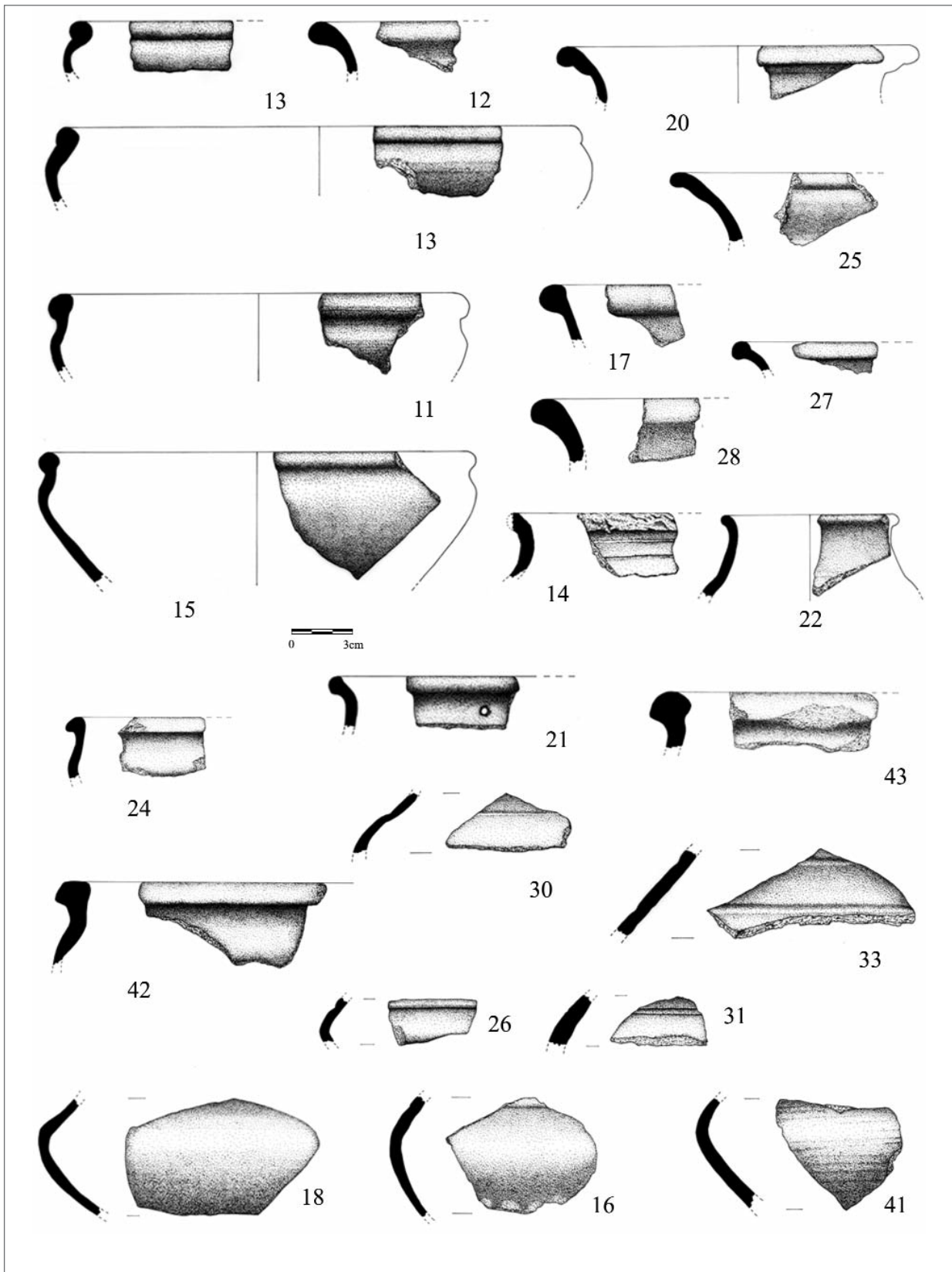
2. kép: 1: A Magyarszentmiklós – Kökényfai-dűlő, kelta település („A” rész) lelet mentésének alaprajza; 2/1: Magyarszentmiklós – Kökényfai-dűlő, A/2. obj. alaprajza és metszete; 2/2: Magyarszentmiklós – Kökényfai-dűlő, A/1. obj. alaprajza és metszete
 Figure 2: 1: plan of the rescue excavation of the Celtic settlement (Magyarszentmiklós – Kökényfai-dűlő, Area A); 2/1: plan and section of feature A/2 (Magyarszentmiklós – Kökényfai-dűlő); 2/2: plan and section of feature A/1 (Magyarszentmiklós – Kökényfai-dűlő)

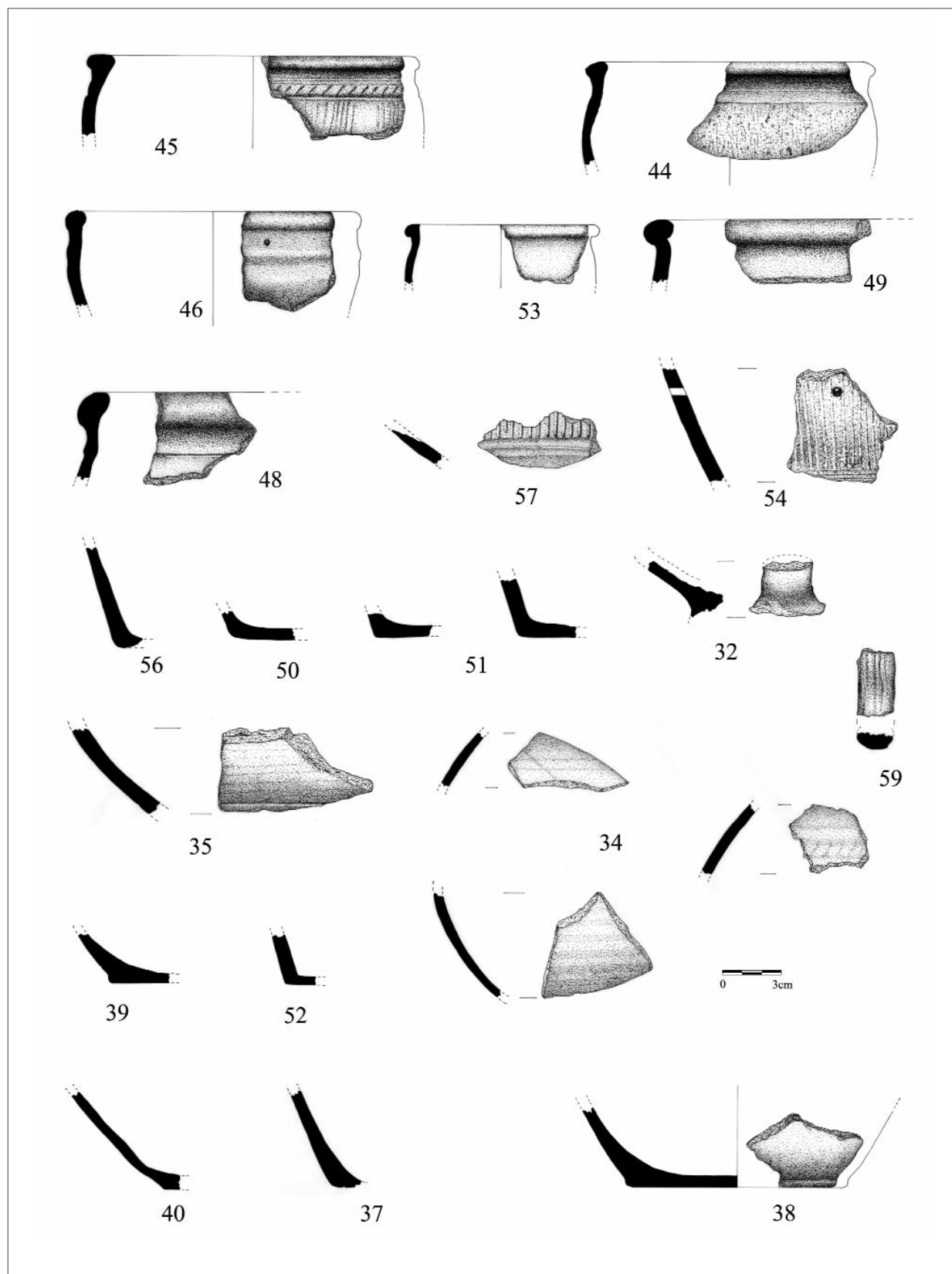
3. kép: Magyarszentmiklós – Kökényfai-dűlő, D/2. sír alaprajza
Figure 3: plan of grave D/2 (Magyarszentmiklós – Kökényfai-dűlő)

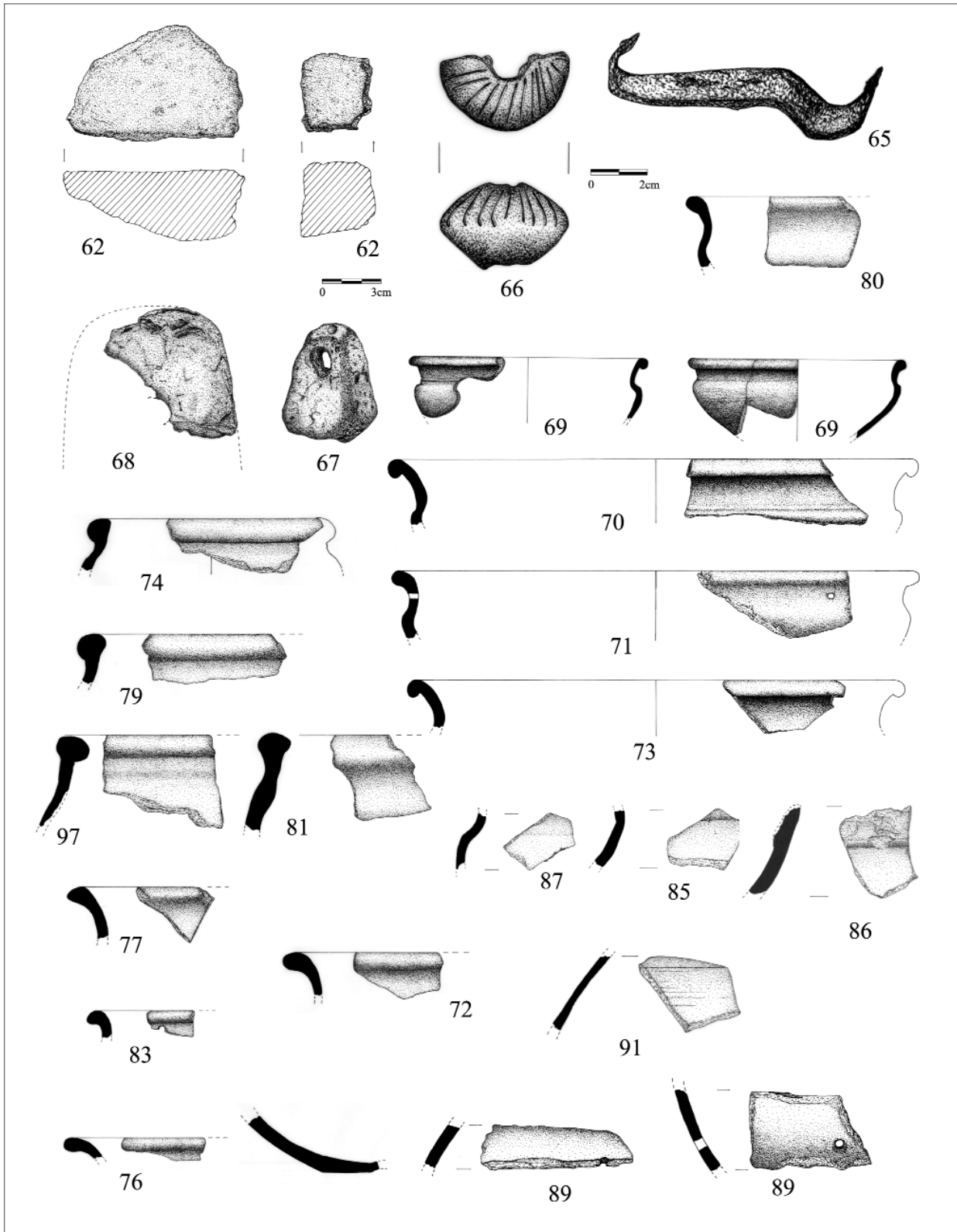
4. kép: Magyarszentmiklós – Kökényfai-dűlő, A/1. obj. leletei
 Figure 4: finds from feature A/1 (Magyarszentmiklós – Kökényfai-dűlő)

5. kép: Magyarszentmiklós – Kökényfai-dűlő, A/1. obj. leletei
 Figure 5: finds from feature A/1 (Magyarszentmiklós – Kökényfai-dűlő)

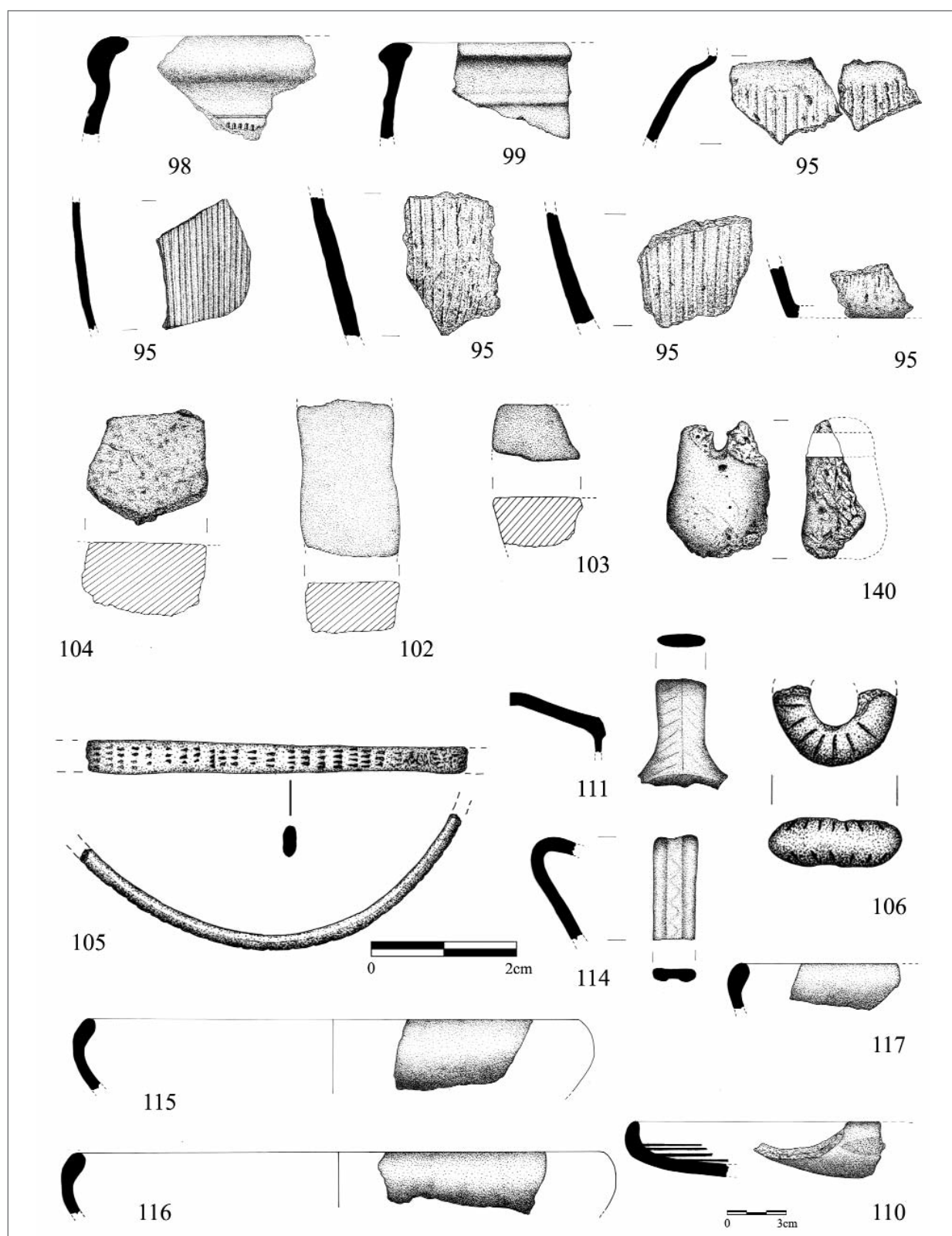

6. kép: Magyarszentmiklós – Kökényfai-dűlő, A/1. obj. leletei
 Figure 6: finds from feature A/1 (Magyarszentmiklós – Kökényfai-dűlő)

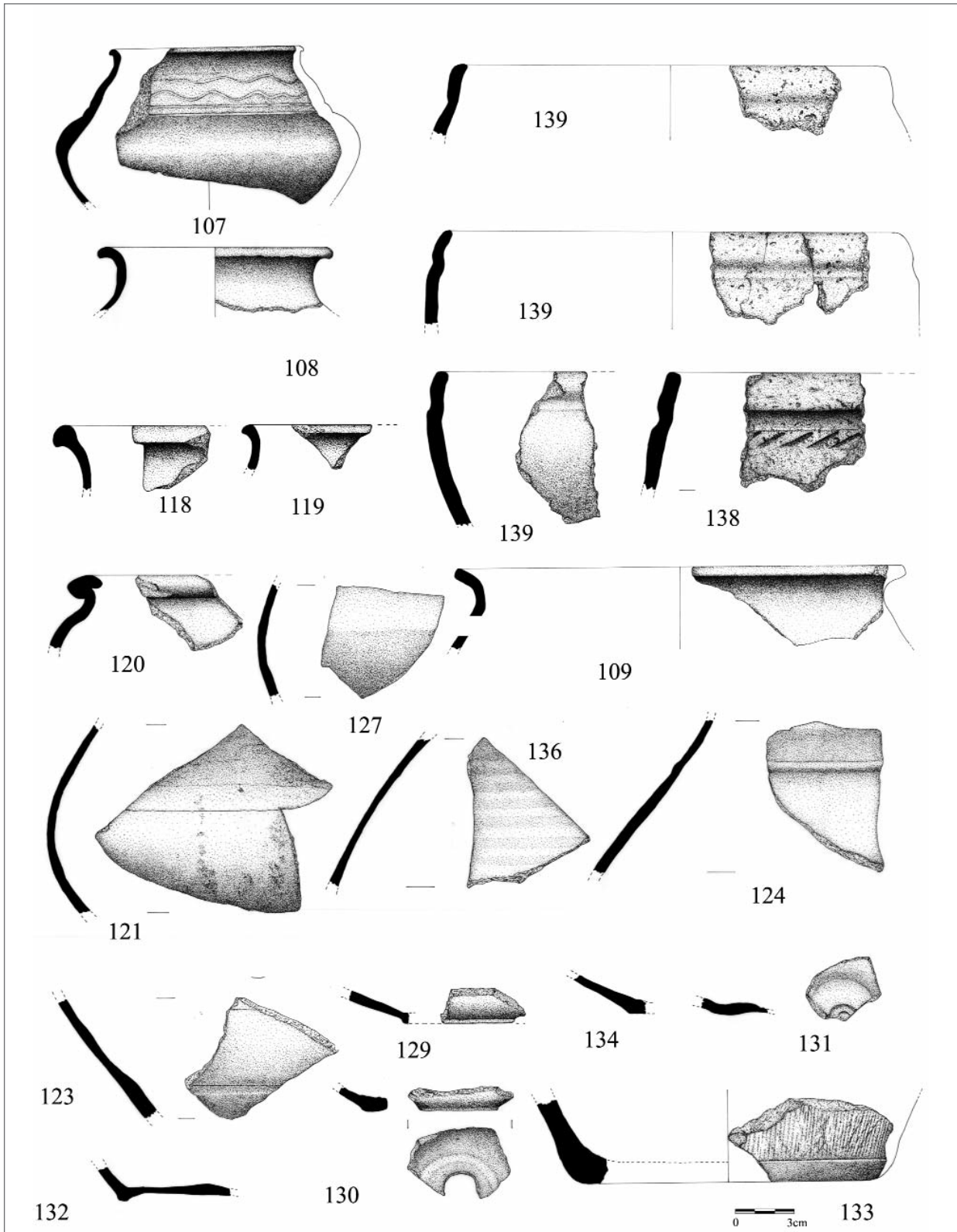

7. kép: Magyarszentmiklós – Kőkényfai-dűlő, 62: A/1. obj. lelete; 65–74, 76–77, 79–81, 83, 85–87, 89, 91, 94, 97: A/2. obj. leletei

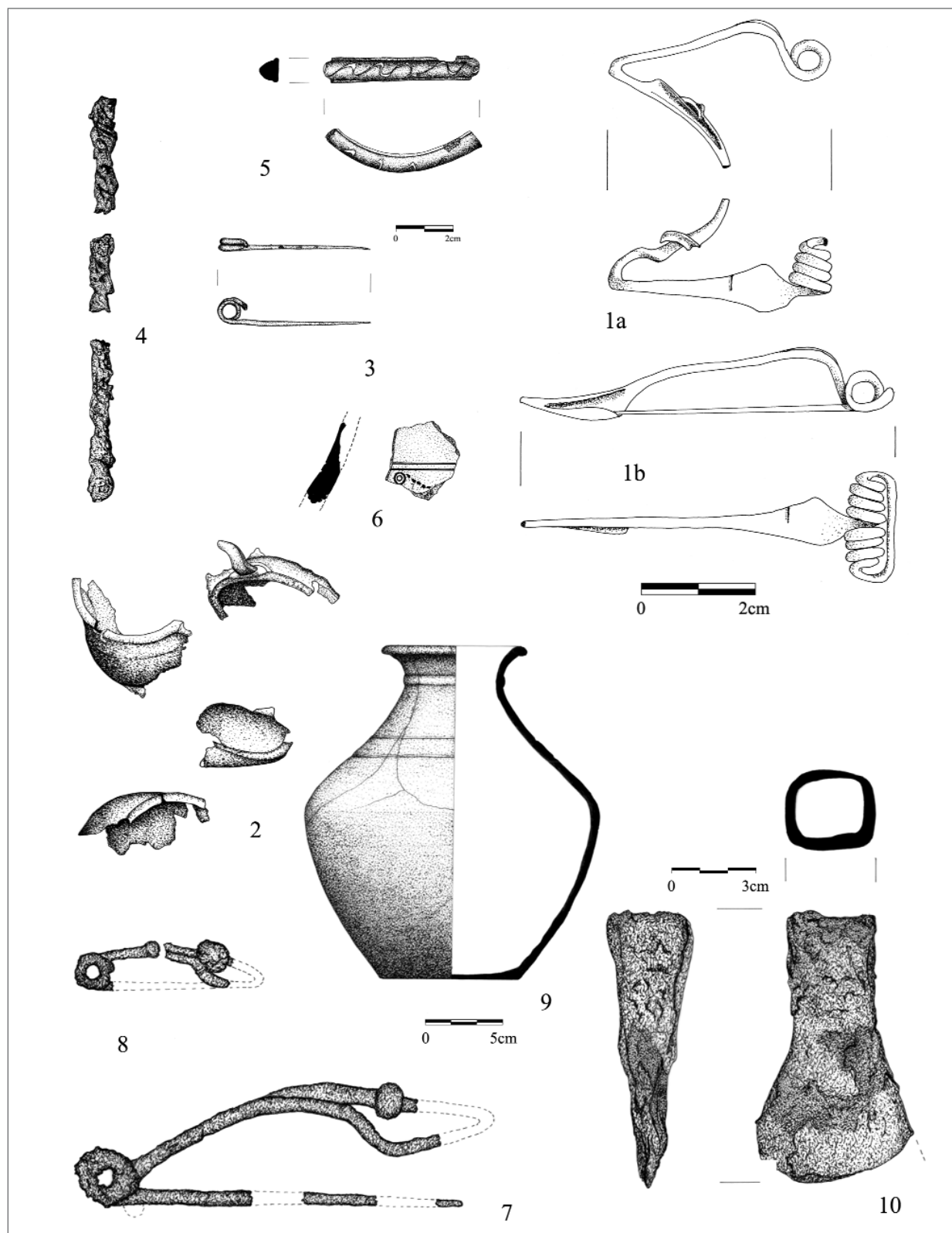
Figure 7: a find from the feature A/1 (Nr 62); finds from feature A/2 (Nr 65–74, Nr 76–77, Nr 79–81, Nr 83, Nr 85–87, Nr 89, Nr 91, Nr 94 and Nr 97)

8. kép: Magyarszentmiklós – Kökényfai-dűlő, 95, 98–99, 102–104: A/2. obj. leletei; 105–106, 110–111, 114–117; 140: A/3. obj. leletei
 Figure 8: finds from feature A/2 (Nr 95, Nr 98–99, Nr 102–104); finds from feature A/3 (Nr 105–106, Nr 110–111, Nr 114–117, Nr 140)

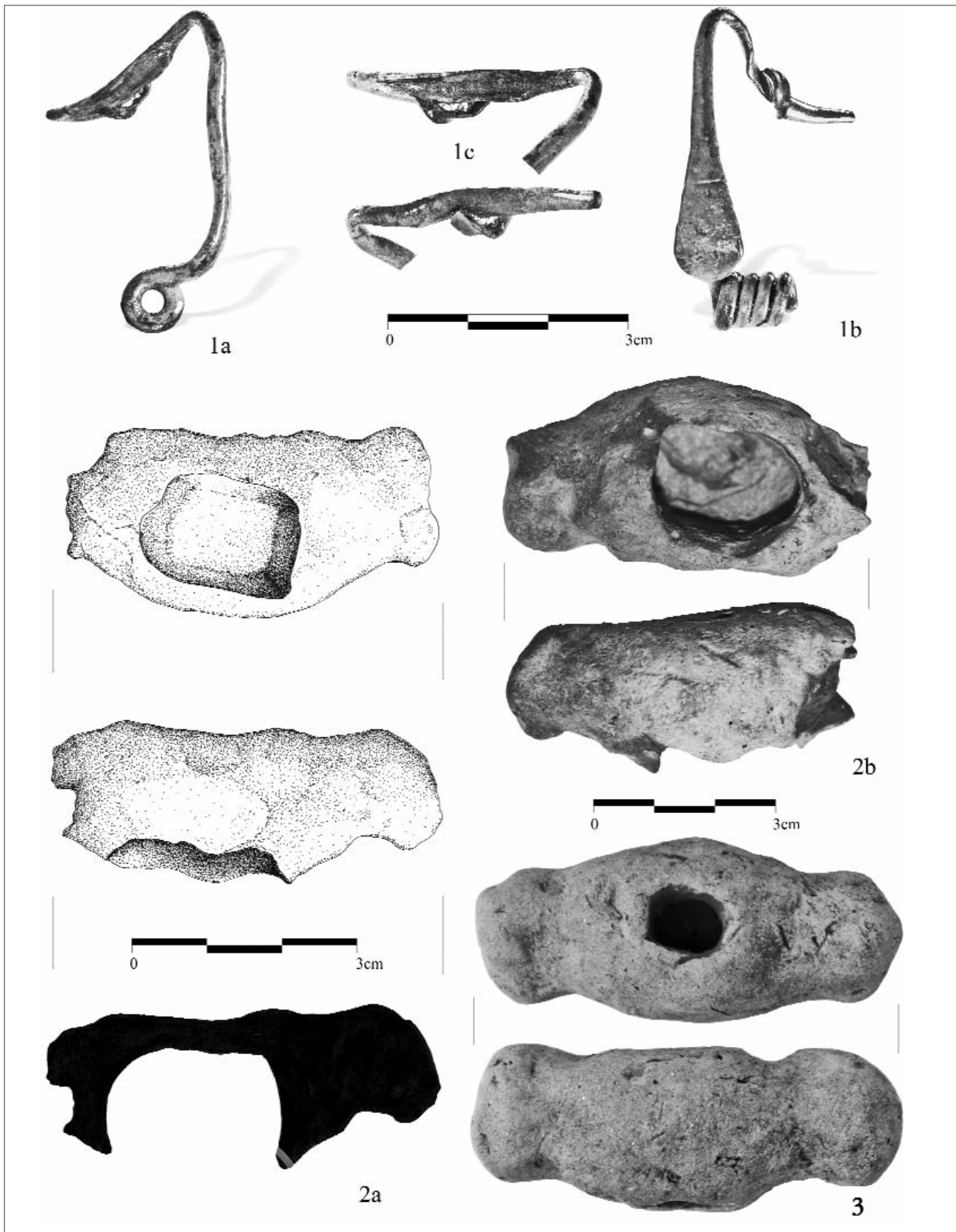

9. kép: Magyarszentmiklós – Kökényfai-dűlő, 107–109, 118–121, 123–124, 127, 129–134, 136, 138–139: A/3. obj. leletei
 Figure 9: finds from feature A/3 (Nr 107–109, Nr 118–121, Nr 123–124, Nr 127, Nr 129–134, Nr 136, Nr 138–139)

10. kép: Magyarszentmiklós – Kőkényfai-dűlő, 1: Bronzfíbula az A/3. veremből; 2–6: D/1. sír leletei; 7–9: D/2. sír leletei; 10: Vas ösztöke, szórvány

Figure 10: 1: bronze brooch (*fibula*) from pit A/3; 2–6: finds from grave D/1; 7–9: finds from grave D/2; 10: iron prod, unstratified

11. kép: 1a–c: Bronzfibula a Magyarszentmiklós – Kökényfai-dűlő, A/3. obj.-ból; 2a–b: Agyagkalapács a Sárvár – Móka-dűlő lelőhelyről; 3: Agyagkalapács a Magyarszentmiklós – Kökényfai-dűlő, A/1. obj.-ból

Figure 11: 1 a–c: bronze brooch (*fibula*) from pit A/3; 2 a–b: clay hammer from the site of Sárvár – Móka-dűlő (Hungary); 3: clay hammer from feature A/1 (Magyarszentmiklós – Kökényfai-dűlő)

Kvassay Judit

Árpád-kori településnyomok Nagykanizsa határában

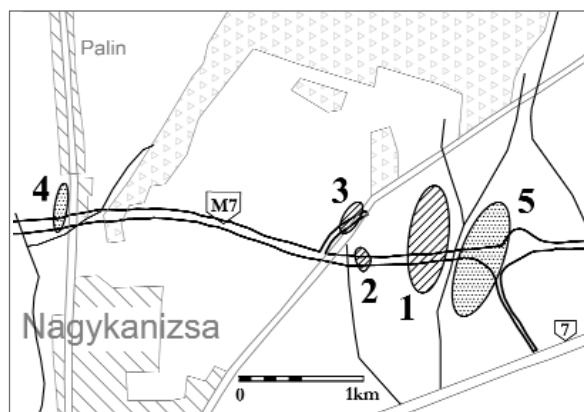
(Az M7 autópálya nyomvonalán 2004-ben végzett régészeti kutatások eredményei)

1. Bevezető

Az M7 autópálya nyomvonala Nagykanizsa határának északi részét kelet-nyugati irányban, mintegy 9 km hosszúságban szeli át. Az út az északkeleti részen patak völgyekkel (Bakónaki-patak, Péterfai-árok, Lazsnak-patak) tagolt, észak-déli irányú dombhátakon halad. Az északnyugati szakasz a Principális-csatorna (a középkori Kanizsa-vize) széles, mocsaras területeit keresztezi. A tárgyalt nyomvonalszél keleti felében, 2004-ben 5 lelőhelyen került sor az építést megelőző régészeti feltárások elvégzésére (1. kép). Valamennyi helyszínen kerültek elő Árpád-kori településnyomok.

A Péterfai-árok keleti partján, a Nagykanizsa–Bilkei-dűlőben (1. kép 5.), őskori és római kori leletek mellett az írott forrásokból *Bille* néven ismert falu Árpád-kori objektumai kerültek napvilágra (SZÁRAZ 2005, 248–249.). A Lazsnak-patak és a Principális csatorna összefolyásánál emelkedő dombháton a rézkortól kezdve rendszeresen megtelepedtek az emberek (EKE 2005, 249–250; EKE 2006, 45–46.), így az oklevelekből szintén ismert *Lasnok* falu lakói is. A nagyméretű (570×110 méter), Nagykanizsa–Palin–Szociális otthon elnevezésű régészeti lelőhely (1. kép 4.) harmada került feltárássra az autópálya-építés különféle munkafázisait, valamint a nagykanizsai ipari park létesítményei építését megelőzően.¹

Az egymás közelében elhelyezkedő Katonatemető-dűlő (KVASSAY 2005, 249.), a Békás-tó (TOKAI 2005, 248.) és a Récei út menti északi-dűlő² (TOKAI 2005, 250.) lelőhelyen viszont néhány objektumos Árpád-kori településnyomok mutatkoztak. Az alábbiakban ennek a három feltárásnak objektumait és leleteit tesszük közzé.

1. kép: Nagykanizsa északkeleti határa, az M7 autópálya nyomvonalán feltárt Árpád-kori lelőhelyekkel 1: Bilkei-dűlő; 2: Palin-Szociális otthon; 3: Katonatemető-dűlő; 4: Békás-tó 5: Récei út menti északi-dűlő

Fig 1: M7 motorway construction in the North-eastern part of Nagykanizsa's territory with the investigated Árpadian Age sites 1: Bilkei-dűlő; 2: Palin-Szociális otthon; 3: Katona-temető-dűlő; 4: Békás-tó 5: Récei út menti északi-dűlő

2. A lelőhelyek leírása

2.1. Nagykanizsa–Katonatemető-dűlő

Nagykanizsa belterületétől északkeletre, a Péterfai-árok nyugati partjára lejtő domb tetején és oldalán egy nagy kiterjedésű, észak-déli hossz tengelyű lelőhely húzódik (1. kép 1.). A korábbi terepmunkák alkalmával lokalizált és kutatott lelőhely északi részén kelta és római településnyomok valamint temetkezések ismertek (HORVÁTH 1994, 107, 120, 122.); déli részén pedig, amelyet az M7 autópálya nyomvonala

érint, késő népvándorlás kori és Árpád-kori leleteket találtak a nyomvonal bejárása során (HORVÁTH 1992, 14.).

Az útépitést megelőzően, 2004-ben elvégzett feltárás alkalmával a kutatott területen két, egymástól 40 méterre elhelyezkedő csoportban 16 gödröt és 3 cölöplyukat bontottunk ki (2. kép 1.). Az intenzív mezőgazdasági művelés következtében a régészeti jelenségek erősen pusztultak, legtöbb objektumnak csak legalját sikerült megfigyelni. A gödrök háromnegyed része tartalmazott Árpád-kori leleteket.³

1. *objektum*: szürke, laza, faszenes-paticsos betöltésű, 46 cm átmérőjű, 24 cm mély, kerek cölöplyuk (2. kép 2.). Leletek nélkül.

2. *objektum*: szürke, laza, enyhén paticsos betöltésű, 18 cm átmérőjű, 10 cm mély, kerek cölöplyuk (2. kép 2.). Leletek nélkül.

3. *objektum*: szürke, faszenes-paticsos betöltésű, 266×200 cm-es, 38 cm mély, amorf gödör (2. kép 5.). Leletek: edénytöredékek (713.3.1–2; 3. kép 5.4).

4. *objektum*: sötétszürke, laza, faszenes, 462×28–100 cm-es, hosszúkás, két végén kiszélesedő árok (2. kép 4.). Leletek: edénytöredékek (713.4.1–2; 3. kép 6, 21.) és simítókő töredéke (713.4.3.).

5. *objektum*: sötétszürke, laza, faszenes-paticsos betöltésű, 54×46 cm-es, 28 cm mély, ovális cölöplyuk (2. kép 2.). Leletek nélkül.

6. *objektum*: nem bizonyult régészeti jelenségnek.

7. *objektum*: sötétszürke, faszenes-paticsos betöltésű, 280×130 cm-es, 20 cm mély, ovális gödör (2. kép 5.). Leletek: edénytöredékek (713.7.1–6; 3. kép 2, 7, 10.), orsógomb töredék (713.7.7; 3. kép 22.), simítókő (713.7.8.).

8. *objektum*: sötétszürke betöltésű, 120×96 cm-es, 24 cm mély, ovális gödör (3. kép 1.). Leletek: edénytöredékek (713.8.1.).

9. *objektum*: szürke, laza enyhén faszenes betöltésű, 160×140 cm-es, 44 cm mély, tojásdad alakú gödör (3. kép 1.). Leletek: edénytöredékek (713.9.1–3; 3. kép 16, 19–20.).

10. *objektum*: szürke, laza, enyhén paticsos, 70×60 cm-es, 10 cm mély, ovális gödör (2. kép 3.). Leletek nélkül.

11. *objektum*: szürke-barna kevert, laza betöltésű, 84×74 cm-es, 10 cm mély, tojásdad alakú gödör (2. kép 3.). Leletek nélkül.

12. *objektum*: szürke, enyhén faszenes betöltésű, 172×112 cm-es, 30 cm mély, ovális gödör (2. kép 5.). Leletek: edénytöredékek (713.12.1–5; 3. kép 17–18.).

13. *objektum*: szürke, laza betöltésű, 210×86 cm-es, 14 cm mély, hosszúkás gödör (3. kép 1.). Leletek: edénytöredékek (713.13.1–2; 3. kép 4, 11.).

14. *objektum*: szürke, laza, faszenes betöltésű, 120×120 cm-es, 58 cm mély, kerek gödör (3. kép 1.). Leletek: edénytöredékek (713.14.1–2; 3. kép 9.), homokkő csiszoló (713.4.3.).

15. *objektum*: szürke betöltésű, 214×100 cm-es, 32 cm mély, ovális gödör (3. kép 1.). Leletek nélkül.

16. *objektum*: szürke, enyhén faszenes-paticsos betöltésű, 100×100 cm-es, 20 cm mély, kerek gödör (3. kép 1.). Leletek: edénytöredékek (713.16.1–2; 3. kép 15.).

17. *objektum*: szürke, faszenes, erősen paticsos betöltésű, 150×150 cm-es, 20 cm mély, kerek gödör (3. kép 1.). Leletek: edénytöredékek (713.17.1–5; 3. kép 3, 8, 13.).

18. *objektum*: barna, enyhén paticsos betöltésű, 140×100 cm-es, 20 cm mély, ovális gödör (3. kép 1.). Leletek nélkül.

19. *objektum*: barna, erősen paticsos betöltésű, 162×130 cm-es, 40 cm mély, amorf gödör (3. kép 1.). Leletek: edénytöredékek (713.19.1–4; 3. kép 12, 14.).

20. *objektum*: szürke, enyhén faszenes, erősen paticsos betöltésű, 170×150 cm-es, 40 cm mély, tojásdad alakú gödör (3. kép 1.). Leletek: edénytöredékek (713.20.1.).

2.2. Nagykanizsa–Békás-tó

Nagykanizsa belterülete északkeleti szélén, a Péterfai-árokba folyó névtelen ér keleti partjára meredeken lejtő domboldalon (1. kép 2.), az autópálya tervezett nyomvonalán végzett terepbejárásakor lokalizálták (HORVÁTH 1992, 13.) a 150×100 méter kiterjedésű lelőhelyet. A 2004-ben elvégzett megelőző régészeti feltárás alkalmával Tokai Zita Mária 4 Árpád-kori gödröt tárt fel (4. kép 1.) a lelőhelynek az útépitéssel érintett nyugati szélén.

1. *objektum*: barna-sárga kevert, enyhén faszenes-paticsos betöltésű, 160×135 cm-es, 18 cm mély, ovális gödör (4. kép 2.). Leletek: edénytöredékek (712.1.1.), állatsont, patics.

2. *objektum*: szürke, erősen faszenes-paticsos betöltésű, 196×138 cm-es, 20 cm mély, ovális gödör (4. kép 2.). Leletek: edénytöredékek (712.2.1–4; 4. kép 3–4, 7–8, 13.), állatsont, patics.

3. *objektum*: réteges (barna, paticsos; szürke, erősen faszenes-paticsos; barna-sárga kevert, faszenes) betöltésű, 214×150 cm-es, 52 cm mély, ovális gödör (4. kép 2.). Leletek: edénytöredékek (712.3.1–2; 4. kép 5, 9–12, 14–16.), patics.

4. *objektum*: szürke, enyhén paticsos, 218×146 cm-es, 25 cm mély, ovális gödör (4. kép 2.). Leletek: edénytöredékek (712.4.1; 4. kép 6.), patics.

2.3. Nagykanizsa–Récsei út menti északi-dűlő

Nagykanizsa belterületének északkeleti szélén, egy vizenyős völgy (egykor a Péterfai-árokba tartó névtelen ér) fejeződésénél, az M7 autópálya tervezett nyomvonalának terepbejárása alkalmával, egy 280×130 méteres területen, kiszántott objektumok foltjaiból lehetett Árpád-kori edénytöredékeket gyűjteni (KVASSAY–SZÁRAZ 2004, 3.). A lelőhely keleti szélét érintette a

beruházás (1. kép 3.), amelyet megelőzően, 2004 őszén Tokai Zita Mária 17 Árpád-kori objektumot tárt fel. A településnyomok két, egymástól 20 méter távolságban elhelyezkedő csoportban jelentkeztek (5. kép 1.). A gödrök, cölöplyukak és a kemence bőséges Árpád-kori leletanyagot tartalmaztak.

1. *objektum*: réteges (szürke, enyhén faszenes; szürke, erősen faszenes, enyhén paticsos; szürke-sárga kevert, enyhén faszenes-paticsos) betöltésű, 180×140 cm-es, 36 cm mély, ovális gödör (5. kép 2.). Leletek: edénytöredékek (728.1.1–2; 8. kép 4.), örlőkő töredéke (728.1.3.), állatcsont, homokkődarab.

2. *objektum*: szürke, enyhén faszenes-paticsos betöltésű, 105×83 cm-es, 28 cm mély, ovális gödör (5. kép 3.). Leletek: edénytöredékek (728.2.1.2; 8. kép 14.), állatcsont, patics.

3. *objektum*: aknakemence és előtér. A 170×127 cm-es kemence sütőfelülete 2 cm vastagon keményre, vörösré átégett. A felmenő fal 65 cm magasan maradt meg, 2,5 cm vastagon égett át. A sütőfelület és a felmenő fal között, 13 cm-s szakaszon csak gyengén égett át a sárga agyag altalaj. A sütőfelület fölött 20 cm vastagságban, váltakozva faszenes és szürke hamus rétegek töltődtek, erre omlott a kemence boltozata, 20–22 cm vastag réteget képezve. A 239×97 cm-s előtér szürke, különböző mértékig faszenes rétegekkel töltődött fel. (6. kép 1–2.). Leletek: edénytöredékek (728.3.1–2, 4–5; 6. kép 3–4.), agyaggolyó töredék (728.3.3; 6. kép 5.), eszközként használt kavics (728.3.6.), állatcsont, tapasztásdarabok.

4. *objektum*: szürke, enyhén faszenes-paticsos betöltésű, 185×58 cm-es, 20 cm mély, hosszúkás, amorf gödör (5. kép 2.). Leletek: 1 apró, kopott, díszítetlen fazékdoldal, erősen korrodált vastárgy.

5. *objektum*: szürke, enyhén faszenes-paticsos betöltésű, 130×74 cm-es, 8 cm mély, ovális gödör (5. kép 2.). Leletek nélkül.

6. *objektum*: északi harmadában szürke, enyhén faszenes; déli részében fekete, paticsos, erősen faszenes betöltésű, 390×9122 cm-es, 25 cm mély, hosszúkás, ovális gödör (5. kép 2.). Leletek: edénytöredékek (728.6.1–4; 8. kép 2, 9, 13, 15.), patics, homokkődarab.

7. *objektum*: réteges (szürke, faszenes-paticsos; barna, faszenes; szürke, erősen paticsos; szürke, erősen faszenes; szürke, köztük erősen faszenes csíkok) betöltésű, 312×268 cm-es, 90 cm mély, amorf gödör (5. kép 3.). Leletek: edénytöredékek (728.7.1–4; 8. kép 3, 5–8, 10, 12, 16–17.), bronz karika (728.7.5; 9. kép 1.), állatcsont, patics, homokkődarab, örlőkő apró töredéke.

8. *objektum*: szürke, északi részében enyhén faszenes, déli részében enyhén paticsos betöltésű, 193×52 cm-es, 10 cm mély, hosszúkás gödör (5. kép 2.). Leletek: apró, kopott fazékperem, örlőkő apró töredéke.

9. *objektum*: szürke, enyhén faszenes-paticsos betöltésű, 78×70 cm-es, 14 cm mély, alakú tojásdad gödör (5. kép 3.).

Leletek: edénytöredékek (728.9.1–2; 8. kép 11.).

10. *objektum*: szürke, erősen faszenes, enyhén paticsos betöltésű, 225×162 cm-es, 33 cm mély, ovális gödör (5. kép 2.). Leletek: edénytöredékek (728.10.1–2; 8. kép 12.), korrodált vas pengetőredék, örlőkő apró töredéke.

11. *objektum*: barna, enyhén faszenes-paticsos betöltésű, 48×35 cm-es, 16 cm mély, tojásdad alakú cölöplyuk (5. kép 3.). Leletek nélkül.

12. *objektum*: szürke, enyhén faszenes betöltésű, 50×40 cm-es, 11 cm mély, ovális cölöplyuk (5. kép 3.). Lelet: egy apró, díszítetlen fazék oldaltöredék.

13. *objektum*: szürke, enyhén faszenes-paticsos betöltésű, 3634 cm-es, 8 cm mély, kerek cölöplyuk (5. kép 3.). Leletek nélkül.

14. *objektum*: szürke-sárga kevert betöltésű, 20×20 cm-es, 8 cm mély, kerek cölöplyuk (5. kép 3.). Leletek: egy apró, kopott fazékperem.

15. *objektum*: szürke, enyhén faszenes-paticsos betöltésű, 365×228 cm-es, 33 cm mély, tojásdad alakú gödör, amelynek déli vége verem-szerűen lemélyedt. A 166×149 cm-es, 100 cm mély, ovális rész betöltése réteges (szürke, enyhén faszenes-paticsos; alja fölött szürke, faszenes, erősen paticsos és szürke, enyhén faszenes) volt (6. kép 6.). Leletek: edénytöredékek (728.15.1–5; 6. kép 7–10; 7. kép 1–16.), orsókarika töredéke (728.15.6; 7. kép 17.), örlőkő apró töredéke, homokkődarab, állatcsont, patics.

16. *objektum*: világosszürke, enyhén faszenes betöltésű, 44×41 cm-es, 22 cm mély, kerek cölöplyuk (5. kép 3.). Leletek nélkül.

17. *objektum*: világosszürke, homogén betöltésű, 156×118 cm-es, 22 cm mély, ovális gödör (5. kép 3.). Leletek nélkül.

3. Az objektumok értékelése

Az Árpád-kori falusi településekre jellemző építmények közül mindössze egy *külső kemence* (6. kép 1–2.) került az ismertetett leletmentő ásatások során napvilágra, a Récsei út menti északi-dűlőben. Egyébként a feltárt objektumok háromnegyedét különböző méretű *gödrök* teszik ki. Récsei út menti északi-dűlőben kibontott 4 *cölöplyuk* egy csoportban található, de elhelyezkedésük nem árulkodik esetleges funkciójukról. A Katonatemető-dűlőben 2 cölöplyukat találtunk egymás mellett, a 3. távolabb került elő. Ezek jelentőségét sem lehet meghatározni. Az egyetlen *árok-szerű* objektum a Katonatemető-dűlőben volt (2. kép 4.). Túl rövid szakasza került elő ahhoz, hogy rendeltetését akár csak találgatni lehetne. Mind a három helyszínen erősen sérültek a régészeti jelenségek az intenzív mezőgazdasági művelés következtében: zömmel csak 10–30 centiméternyi alj-részek maradtak meg, ami megnehezíti az objektumok eredeti

rendeltetésének megállapítását. Sem a betöltés sem az előkerült leletek nem utalnak különleges tevékenységre, átlagos háztartási hulladék volt mindegyikben. Az objektumok elhelyezkedése alapján esetleg feltételezhető, hogy közöttük földfelszíni építmény állhatott.

4. A leletanyag

4.1. Edénytöredékek

Az edénytöredékek valamivel több, mint a felének (66 %) anyagában lehet durva szemcsés homokot, zömüknél csillám jelenlétét is, megfigyelni. Meglepő módon kevés a nagy szemű kavicsadalék (13 %) és viszonylag magas a finom szemcsés homokkal soványított edények aránya (19 %). Alacsony számban (2 %) ugyan, de fellelhető a lyukacsos felszínű kerámia is, ahol a felület ilyen alakulását az égetés során eltávozó anyagrészcsekkék (mész-zúzalék és agyag-granulátumok) okozzák (9. kép 1.). Az edények kivétel nélkül hurkatechnikával felépítettek, kézikorongon utánsimítottak és díszítettek. A 3–12 mm vastag edényfalakon a varratok, az aljakon pedig a perem, a falenyomat és a fenékbélyeg mind ennek a technikának az árulkodó jele. Különböző – köztük kereszt és küllő alakú – fenékbélyegegek részletei 7 esetben fordultak elő (3. kép 15; 4. kép 6; 6. kép 8; 7. kép 14; 8. kép 15–17.). A töredékek felénél lehetett a simítás nyomait megfigyelni, a többi felülete erősen kopott volt. Harmadrészben látható, hogy a simítást külön, az edényétől eltérő színűre égett agyagréteggel végezték. A kiégetés során a kerámiák a barna, valamint a sötét árnyalatait nyerték, minden darab foltos.

Három töredék kivételével az edényleletek fazekakhoz tartoztak. Mivel egyik lelőhelyen sem került elő ép, vagy kiegészíthető darab, a fazekak méretére peremátmérőjük alapján lehet következtetni. A peremátmérők nagysága (9. kép 3.) 10–23 centiméter között 0,5–1 centiméterrel emelkedve, folyamatos sort mutat. Majd nagy ugrásokkal 28 és 32 centiméteres a legnagyobb átmérő. A legtöbb példány a 14–18 centiméter közötti mérettartományba, azaz a *főzőfazekak* csoportjába tartozik, habár a kerámiaedény felületén, a főzés közben kialakuló ételmaradék-foltok csak 7 esetben voltak észlelhetők. A töredékek az edények arányainak megfigyelésére nem alkalmasak. A fazekak peremképzése rendkívül változatos. A leggyakoribb mégis az egyszerű, tölcésesen kifelé álló perem, amelynek szélét a váll felé lejtően ferdére levágták (9. kép 2.). A nyak rövid, erősen ívelt vagy épp csak törésvonal a perem és a jobbára csapott vagy enyhén domború váll között. A fazekak díszítése felvonultatja az Árpád-korban szokásos minták valamennyi elemét

(9. kép 4.). A jellegzetes, az edény egész testén, a nyaktól kiindulva, spirálisan körbefutó egyenes vonalat (3. kép 20; 4. kép 12; 7. kép 10.) sok esetben a vállon hullámvonallal kombinálták (3. kép 11; 4. kép 16; 7. kép 5–6.). De a ferdén bevágott vonalkákból álló (3. kép 12; 4. kép 13; 8. kép 3.) és a fogaskerékkel benyomott minta (3. kép 13; 7. kép 12.) egyaránt megtalálható. Viszonylag magas a száma a hullámvonal- és a vonalkötéggel, illetve ezek kombinációjával díszített fazekaknak (3. kép 9; 7. kép 1; 8. kép 14.).

A Katonatező-dűlőben, a 4. árok betöltésében talált kézzel formált *sütőharang* peremtöredék (3. kép 21.) újabb adalékot jelent annak megerősítésére, hogy ez a kerámiatípus a 10–11. században továbbélt (TAKÁCS 1997, 208.).

A főzőfazekaknál nagyobb méretű (a nagyobb töredékek alapján kikövetkeztetett peremátmérő 30 centiméter körüli), vastag falú, szintén fazék alakú, valószínűleg *tároló edények*hez tartozó töredékek is előkerültek, habár jóval kisebb számban. Nem csak alakjuk, de peremképzésük és díszítésük is megegyezik a főzőfazekakéval (4. kép 14; 8. kép 13.). Csak a vastag fal és a nagyobb méret különbözteti meg azokat.

Mindössze egyetlen kicsi, 10 cm peremátmérőjű, fazék alakú, valószínűleg *asztali edény*ként használt töredék került elő a három helyszínen (3. kép 16.).

A két *bordás nyakú palack*töredék unikális leletnek tekinthető vidékünkön.

A Nagykanizsa–Békás-tó lelőhely 2. gödrében, főzőfazekak (hullámvonalakkal díszített válltöredék, illetve vállán ferde bevágásokkal, oldalán az edény egész testén spirálisan körbefutó, egyenetlen közökkel bekarcolt vonallal díszített töredék), valamint egy nagyméretű, vastag falú, oldalán ritka közökben bekarcolt vonallal díszített tárolóedény darabjaival (4. kép 4, 7–8, 13.) együtt találták a széles szájú, bordázott nyakú palack töredékét (4. kép 3.). A durva szemcsés, erősen csillámos homokkal soványított anyagú darabot hurkatechnikával formázták (belső oldalán a gondos eldolgozás ellenére is kivehető a varrat), kézikorongon, kívül-belül külön agyagréteggel gondosan simították. Az edény egyenesen barnára égett ki, a simító agyagréteg belül és a peremen sötét-szürkére, kívül sötétbarnára. A palack pereme rövid, függőleges állású, széle lekerekített. A nyak enyhén szélesedő csonkakúp alakú, 2 erősebb és 1 gyengébb félköríves átmetszetű bordával tagolt, éles töréssel folytatódik a csapott vállban. Díszítés: perem külső szélén – egy darabon a perem tetejére csúszva – hullámvonal; a két felső borda között egy újabb hullámvonal; a vállon, a perem alatt két egymást keresztező hullámvonal alatt sima vonalak. Az edény, a gödrében talált fazéktöredékekkel ellentétben, igen gondosan formált, simított és égetett.

A Nagykanizsa Récsei út menti északi-dűlő 15. gödre igen gazdag kerámiaanyagot szolgáltatott. A 29 különféle főzőfazék kisebb-nagyobb töredéke anyag, alak, peremkiképzés és díszítés tekintetében felöleli a teljes palettát: van köztük finoman iszapolt és durva, kavicsos soványítású; gömbölyded és nyúlánk forma; egyszerű, kifele lejtően ferdére levágott szélű, enyhén és erősen tagolt, elvékonyodó perem egyaránt; díszítették az edényeket hullámvonal- és vonal-kötegekkel, egyszerű hullámvonallal valamint vonallal, ferde vonalkákkal és fogaskerékkal benyomott mintával, illetve ezek többféle variációjával (6. kép 9–10; 7. kép 1–9, 11–16.). Egy töredék sorolható a tároló edények közé (7. kép 10.). Előkerült egy hullámvonallal díszített edényoldalból faragott orsókarika töredéke is (7. kép 17.). Ezek között jött napvilágra egy hosszú, bordázott nyakú palack töredéke (6. kép 7.). Az edény csillámos homokkal és durva kavicszúzalékkal soványított anyagú, hurkatechnikával felépített (a nyak és a váll összehelyezésénél figyelhető meg összedolgozásuk nyoma), vastag (8 mm) falú, kézikorongon, kívül-belül külön agyagréteggel simított felületű. A palack egyenesen világosszürkére égett ki, a simító agyagréteg belül sötétszürkére, kívül vörösesbarna-szürke foltosra. A perem tölséresen, erősen kiálló, széle kifele lejtően ferdére levágott. A csonkakúp alakú nyak a váll felé erőteljesen szélesedik, 3 félköríves metszetű bordával tagolt, amelyek részben deformálódtak a díszítés bekarcolása közben. Díszítés: egyenetlen, hegyes ívekkel bekarcolt hullámvonal a perem külső oldalán és a bordák között. A palack közeli párhuzama a Zircen előkerült darab (TAKÁCS 1996, 338, 342.): falvastagságuk, peremük formája és átmérője, a bordák elhelyezkedése és kialakítása teljesen egyezik. Viszont a nagykanizsai palack nyaka 2 centiméterrel rövidebb. A gödörben volt még egy bordás töredék, ennek bordázott nyakából azonban nem maradt meg elég nagy darab ahhoz, hogy el lehessen dönteni, fazékhoz vagy széles szájú palackhoz tartozott-e? Anyaga alapján talán inkább az előbbi lehetett. Soványításához ugyanis a finom szemcsés, enyhén csillámos homok mellett agyagzúzalékot is használtak. Az agyagszemcsék egy része kerámiazúzaléknak tűnő, téglaszínű, kisebb-nagyobb rögöcskében ékelődik az anyagba, más része viszont kiégett, porózus lyukakat hagyva a felszínen.⁵ A hurkatechnikával felépített edény szürkére égett ki, a kívül-belül simításra alkalmazott külön agyagréteg viszont vörösesbarnára. A váll felé enyhén szélesedő nyaktöredéket két vékony, de erőteljesen kiugró, félköríves metszetű borda tagolja. Díszítés: a váll felső részén, közvetlenül a nyaknál vonalköteg, alatta hullámvonal.

A lelőhelyeken napvilágra került edénytöredékek anyaguk, készítmódjuk, arányaik, peremkiképzésük és díszítésük alapján a kora Árpád-korra, a 11. századra keltezhetők. Ennek az időszaknak jellegzetes edénytípusa a bordás nyakú palack is.

4.2. Orsógomb és orsókarika

A korszakra jellemző, kisméretű (1,3 cm magas, 4 cm átmérőjű) *orsógomb* homokkal soványított, finom tapintású, egyik oldala lapos, másik legömbölyített töredéke a Nagykanizsa–Katonatemető-dűlőben feltárt 7. gödörből származik (728.7.12; 3. kép 22.). A szintén finom anyagú, barnára égett, hullámvonal-köteggel díszített edényoldalból faragott, 4 cm átmérőjű, 0,9 cm vastag *orsókarika* Nagykanizsa–Récsei út menti északi-dűlő lelőhelyen, a 15. gödör betöltéséből került elő (728.15.6; 7. kép 17.).

4.3. Agyaggolyó

Nagykanizsa–Récsei út menti északi-dűlőben, a 3. kemence sütőfelületének bontása közben találtak egy agyaggolyó töredéket (728.3.3; 6. kép 5.).

Ennek a rendkívül egyszerű, finom homokkal soványított agyagból gyúrt, gömbös testű, rendszerint a barna–vörösesbarna különféle árnyalataiban kiégett tárgynak a rendeltetését továbbra is homály fedi. A legfrissebb adatok fényében (KVASSAY 2007.) használatuk térben (Zala után Somogy megyében is előkerültek példányok) és időben (a legelső darabok kora Árpád-kori leletekkel együtt kerültek elő, de újabban 14–15. századi településen is felbukkantak.) egyaránt tágabb körre tehető, mint azt korábban véltem (KVASSAY 2003, 146–147, 152–153.). A legújabb agyaggolyó lelőhelyén az általános előfordulási körülményekkel szemben, vasművesség nyomaira nem bukkantunk.

4.4. Fémek

Fémtárgyak csak Nagykanizsa–Récsei út menti északi-dűlő lelőhelyen kerültek elő, ott is csekély számban, ráadásul igen rossz megtartású, töredékes darabok, amelyek a felszedést követően szétmállottak. Az egyik egy T-fejű, *kovácsolt vas szög* töredéke volt, a másik pedig talán lyukasztó töredéke lehetett.

Ugyanott, a 7. gödör betöltéséből egy *bronz karika* bukkant elő. A kerek átmetszetű bronz huzalból szabálytalan kör alakúra hajlított, nyitott kis karika átmérője 1,7 cm, a huzal átmérője 0,3 cm (728.7.5; 8. kép 1.).

4.5. Kőeszközök

Nagykanizsa–Katonatemető-dűlőben és a Récsei úti északi-dőlőben több, simításra, csiszolásra használt, homokkő, kavics és pala anyagú eszköz is előkerült (713.4.3, 713.7.8, 713.14.3; 728.3.6.). Az egyik darabot (713.4.3.) csonteszköz csiszolására használhatták. Az utóbbi lelőhelyen több, kisebb-nagyobb olyan töredéket találtunk, amelyek anyaga (hólyagos bazalttufa) a kézi malomkövekre jellemző, de csak az egyik mutatott használati nyomokat (728.1.3.).⁶

5. Település-szerkezeti és történeti megfigyelések

Az M7 autópálya építését megelőző régészeti ásatások keretében Nagykanizsa határában két, az írott forrásokból is ismert középkori falu részletei kerültek feltárára. *Bille* (Nagykanizsa–Bilkei-dűlő lelőhelyen): a 16. század második felében elpusztult település nevét az emlékezet a Billeji-dűlő és a Bilkei-puszta földrajzi nevek alakjában őrizte meg (ZMFN 1964, 589: 247/274.), a modern topográfiai térképeken ezek összevont változatai, Bilkei-dűlő és Bilkei-pusztai-dűlő szerepel, aminek nyomán a régészeti lelőhelyet elnevezték. *Bille* egyik Árpád-kori részének (HOLUB 1933, 102–105.) objektumai kerültek elő a feltáráskor, bőséges, a korszakra jellemző kerámia és fém leletekkel (SZÁRAZ 2005, 249.). *Lasnok* (Nagykanizsa–Palin–Szociális otthon lelőhelyen): a 16. század előtt elpusztult (HOLUB 1933, 467–468.), és Kanizsa határába olvadt falura ma már csak a Lazsna-összetételű földrajzi nevek emlékeztetnek (ZMFN

1964, 563; 236/88, 90; 589: 247/263, 264.). Árpád-kori részén házak, vermek, kemence betöltéséből változatos kerámia, valamint fém leletek származnak, és napvilágra jött a település 14-15. századi része is (EKE 2003, 250.). A három kora Árpád-kori településnyom a két középkori falu közötti területen helyezkedik el. Az okleveles források *Bille* szomszédságában, a Zápolya-patak (a Péterfai-árok középkori elnevezése) nyugati partján egy *Váró* nevű földet említenek (terra Warou). Mindkét hely a zalai vár földje volt, és mindkettő csak akkor bukkan fel az írott forrásokban, a 13. század második felében, amikor a király eladományozza azokat (HOLUB 1933, 932–933.). Váróval kapcsolatosan alig áll rendelkezésre okleveles forrás. A 14. század végén még pereskednek birtoklásáért, a későbbiekben nem hallunk róla többet. Pusztulásának idejét nem ismerjük. Területe Nagykanizsa határába olvadt, emlékezetét földrajzi név nem tartotta meg. Elképzelhető, hogy a Katonatemető-dűlőben – amelynek területe a Péterfai-árok nyugati partján közvetlen szomszédja a hajdani Billének – Váró kora Árpád-kori előzményét sikerült megtalálni. A Békás-tó és a Récsei úti északi-dűlő lelőhelyek ugyanazon dombháton helyezkednek el, szintén nem kizárható, hogy a valahai Váró földével hozhatók kapcsolatba a feltárt településnyomok. Váró földje egyike lehetett azoknak a néhány jobbágyas kis falu-kezdeményeknek, mint például az M70 autót út építését megelőzően, Mura-szeménye határában fellelt helyek (KVASSAY 2005 a), amelyek nem fejlődtek községgé. Ezt mutatja, hogy, mindhárom kanizsai lelőhelyen, a nagy felületek átkutatása ellenére is csak néhány településobjektum került napvilágra.

Jegyzetek:

¹ Az utolsó feltárára 2007 tavaszán került sor. A leletanyag leltározása még folyamatban van. Ez úton is köszönöm az ásatásokat vezető Eke Istvánnak, hogy a középkori leleteket feldolgozásra átengedte. Közlésükre az elsődleges feldolgozás befejezése után kerülhet sor.
² Ez úton is köszönöm Tokai Zita Máriának, hogy az általa vezetett feltárások közlési jogát átengedte.

³ A 20. objektum betöltésében találtunk egy apró, kopott, szürke, korongolt római fazékperemet is.

⁴ Tárgyfotó: Bicskei József, tárgyrajz: Mészáros Melinda és Soós Gábor.

⁵ A jelenségre nemrégiben Kreiter Attila (KÖSZ) hívta fel figyelmemet, köszönet érte ez úton is.

⁶ A kőanyag meghatározását Bácskay Erzsébet és T. Biró Katalin végezte el. Kézirat 2007. ZGM Adattár, 3238-2008.

Irodalom:

- EKE 2005
Eke I.: Nagykanizsa-Palin, szociális otthon. RKM 2004. Budapest, 249–250.
- EKE 2006
Eke I.: 734 Nagykanizsa-Palin–Szociális otthon. In: Régészeti feltárások az M7–M70 autópálya nyomvonalán. Összefoglaló jelentés az 1999–2005-ben végzett feltárásokról. Kézirat. Becsehely, 45–46.
- HOLUB 1933
Holub J.: Zala megye története a középkorban III. A községek története. Kézirat. Pécs. A kézirat gépelt másolata: Zalaegerszegi Göcseji Múzeum Adattára 83. Az idézett oldalszámok erre a gépelt másolatra vonatkoznak.
- HORVÁTH 1992
Horváth L.: Jelentés az M7-es autópálya Zala megyei szakaszának régészeti terepbejárásáról. Kézirat. Zalaegerszegi Göcseji Múzeum Adattár 1608–1992.
- HORVÁTH 1994
Horváth L.: Nagykanizsa és környékének története az újkőkortól a római kor végéig. In: Nagykanizsa. Városi monográfia I. Nagykanizsa, 83–141.
- KVASSAY 2003
Kvassay J.: Árpád-kori leletek Nagykanizsa–Billa lelőhelyen (Egy különleges tárgytypus: az agyag-golyók Zala megyei lelőhelyei). ZM 12,143–153.
- KVASSAY 2005
Kvassay J.: Nagykanizsa, katonatemető. RKM 2004. Budapest, 249.
- KVASSAY 2005 a
Kvassay J.: Árpád-kori településnyomok Letenye vidékén. (Az M7 és M70 autópályák nyomvonalán 2003-ban végzett régészeti kutatások eredményei.) ZM 14, 245–261.
- KVASSAY 2007
Kvassay J.: Mire használhattak agyaggolyókat az Árpád-kori kovácsműhelyekben? címmel *A vasművéség évezredei a Kárpát-medencében. Interdiszciplináris konferencián, Miskolc, 2007. június 12-13*, elhangzott előadás sajtó alatt lévő, szerkesztett változata.
- KVASSAY–SZÁRAZ 2004
Kvassay J., – Száraz Cs.: M7 Autópálya Sormás-Nagykanizsa (215,5-206,2 kmsz.) közötti és Nagykanizsa-megyehatár (206,2-186,7 kmsz.) közötti szakaszokon található régészeti lelőhelyek 2004. május 31. állapot szerint. Terepbejárási dokumentáció. Zalaegerszegi Göcseji Múzeum Adattár 2677–2004.
- SZÁRAZ 2005
Száraz Cs.: Nagykanizsa, Bilkei-dűlő. RKM 2004. Budapest, 248–249.
- TAKÁCS 1996
Takács M.: Veszprém megye 10–11. századi kerámiája. Acta Musei Papensis. Pápai Múzeumi Értesítő 6, 329–351.
- TAKÁCS 1997
Takács M.: A honfoglalás kori edénművéség. In: Kovács L. – Paládi-Kovács A. szerk.: Honfoglalás és néprajz. A honfoglalásról sok szemmel IV. Budapest, 205–223.
- TOKAI 2005
Tokai Z. M.: Nagykanizsa, Békás-tó és Nagykanizsa, Récsei út menti É-i dűlő. RKM 2004. Budapest, 248 és 250.
- ZMFN 1964
Papp L., – Végh J. (szerk.): Zala megye földrajzi nevei. Zalaegerszeg.
- Rövidítések feloldása:
RKM Régészeti Kutatások Magyarországon
ZM Zalai Múzeum

Árpáadian Age settlement-remains in the surroundings of Nagykanizsa (Results of the archaeological survey of 2004 along the motorway M7)

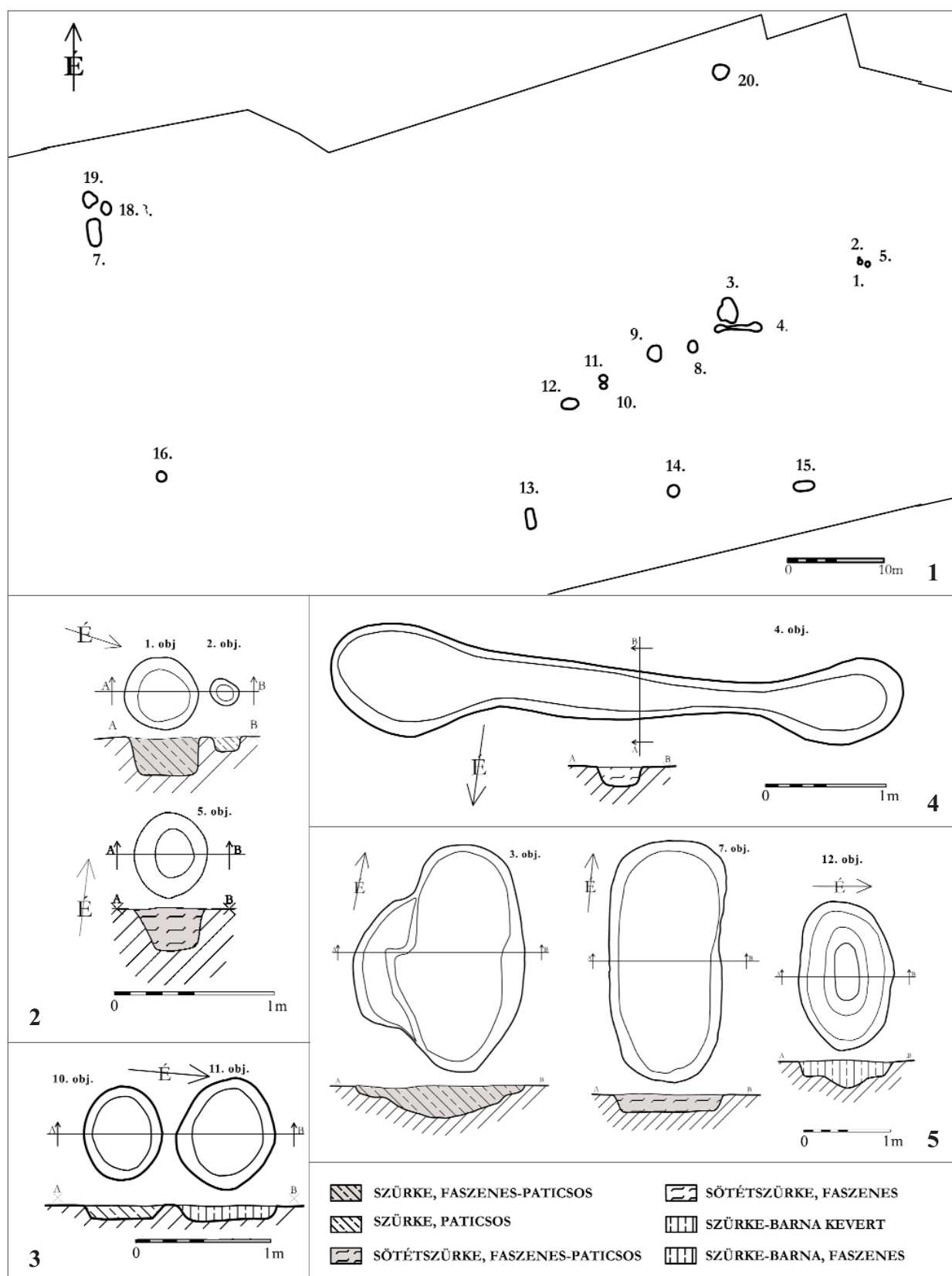
Motorway M7 traverses the northern part of Nagykanizsa's territory, about 9 km long East-Westwards. In the Northeast it passes North-Southern ridges of hills, divided by creek-valleys (Bakónaki-patak, Péterfai-árok, Lazsnak-patak). The Northwest part trespasses the wide marshland along the Principális-canal (called Kanizsa-waters in the Middle Ages). In the Eastern part of the discussed track 5 sites were investigated in 2003 preceding the construction of the motorway. At Nagykanizsa–Bilkei-dűlő and at Nagykanizsa–Palin–Szociális otthon, parts of Árpáadian Age villages – known from written documents also – were revealed. At further three sites (Nagykanizsa–Katonatemető-dűlő, Békás-tó and Récsei út menti északi-dűlő) parts of Árpáadian Age settlements were found during the rescue excavations in 2003. The present paper elaborates the material of the latter localities.

The outline of the excavated settlement-features and the comprehensive analysis of the finds follow the presentation of the geographical surroundings of the sites and the description of the objects. A single

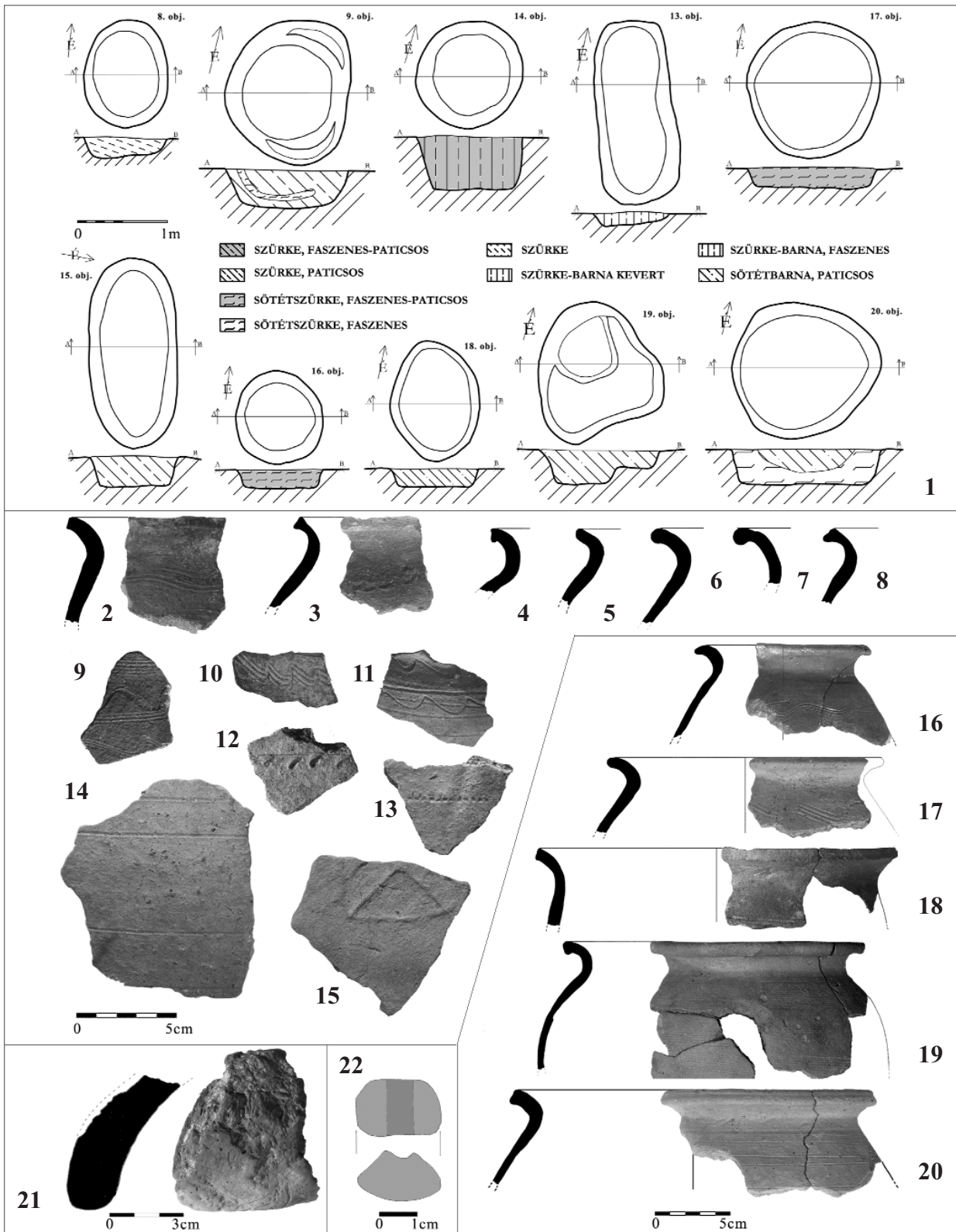
outdoor-oven represented the structures characteristic of Árpáadian Age rural settlements at the rescue excavations. Other objects' function is uncertain, but their arrangement in groups with a considerable empty area between the objects suggests surface buildings. The revealed typical ceramics – providing most of the finds – can be dated to the 11th century. The most outstanding finds were the fragments of bottles with ribbed neck.

The first two sites, investigated in the territory of Nagykanizsa, can be identified with the villages Bille and Lasnok, known from written sources. The features at the last three sites, formed of few objects can be defined as the traces of such village-initiatives, populated only by a couple of serfs, that hadn't developed into a village. They might be identified as 'terra Warou' (land Váró), mentioned in written documents in the 13–14th century. The land merged with the territory of Nagykanizsa and its name perished.

Translated by: Judit Kvassay

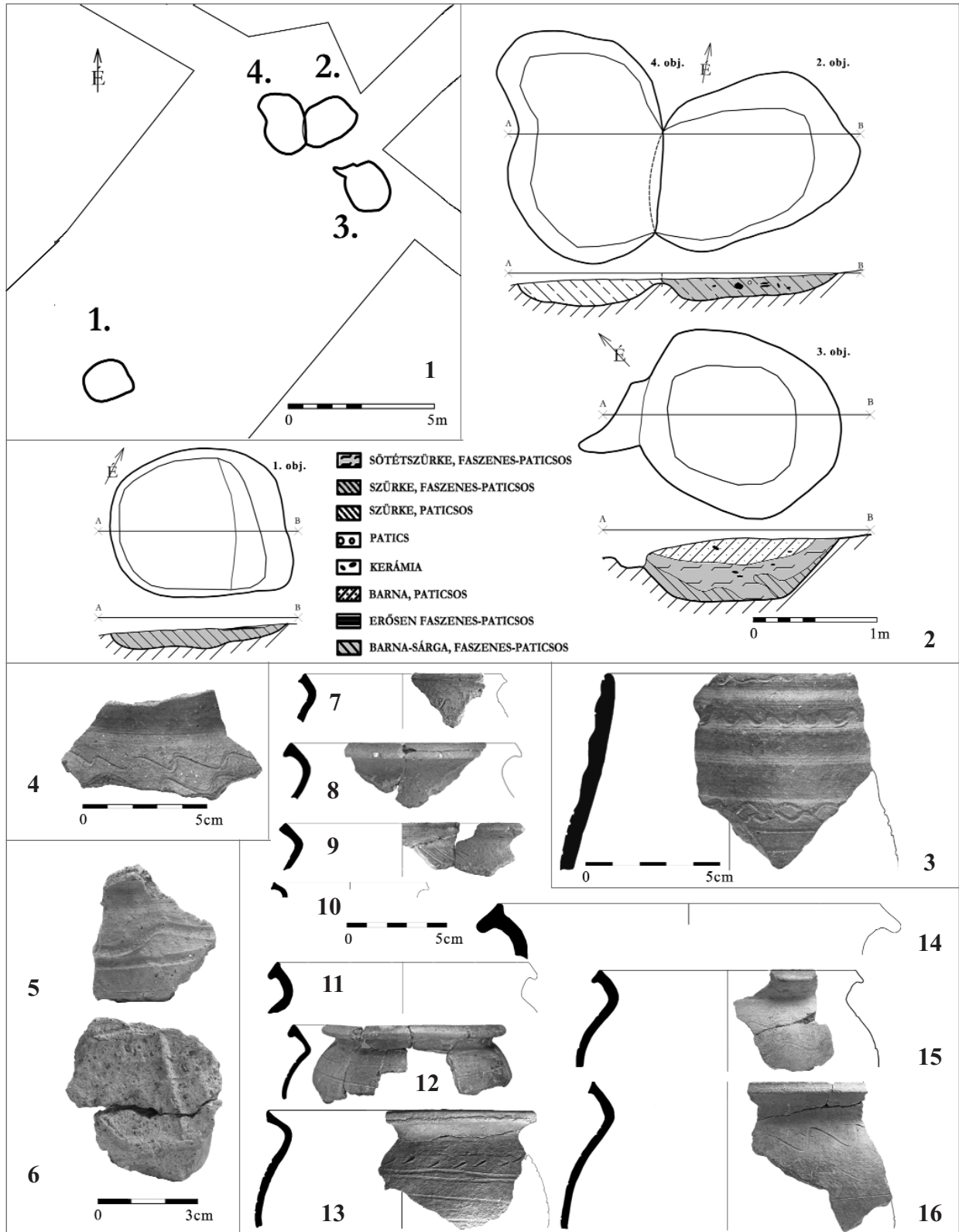

2. kép: Nagykanizsa–Katonatemető-dűlő (713) 1: Ásatási alaprajz; 2–5: Objektumok alap- és metszetrajzai
 Fig 2: Nagykanizsa–Katonatemető-dűlő (713) 1: Site map; 2–5: Ground plans and sections of features

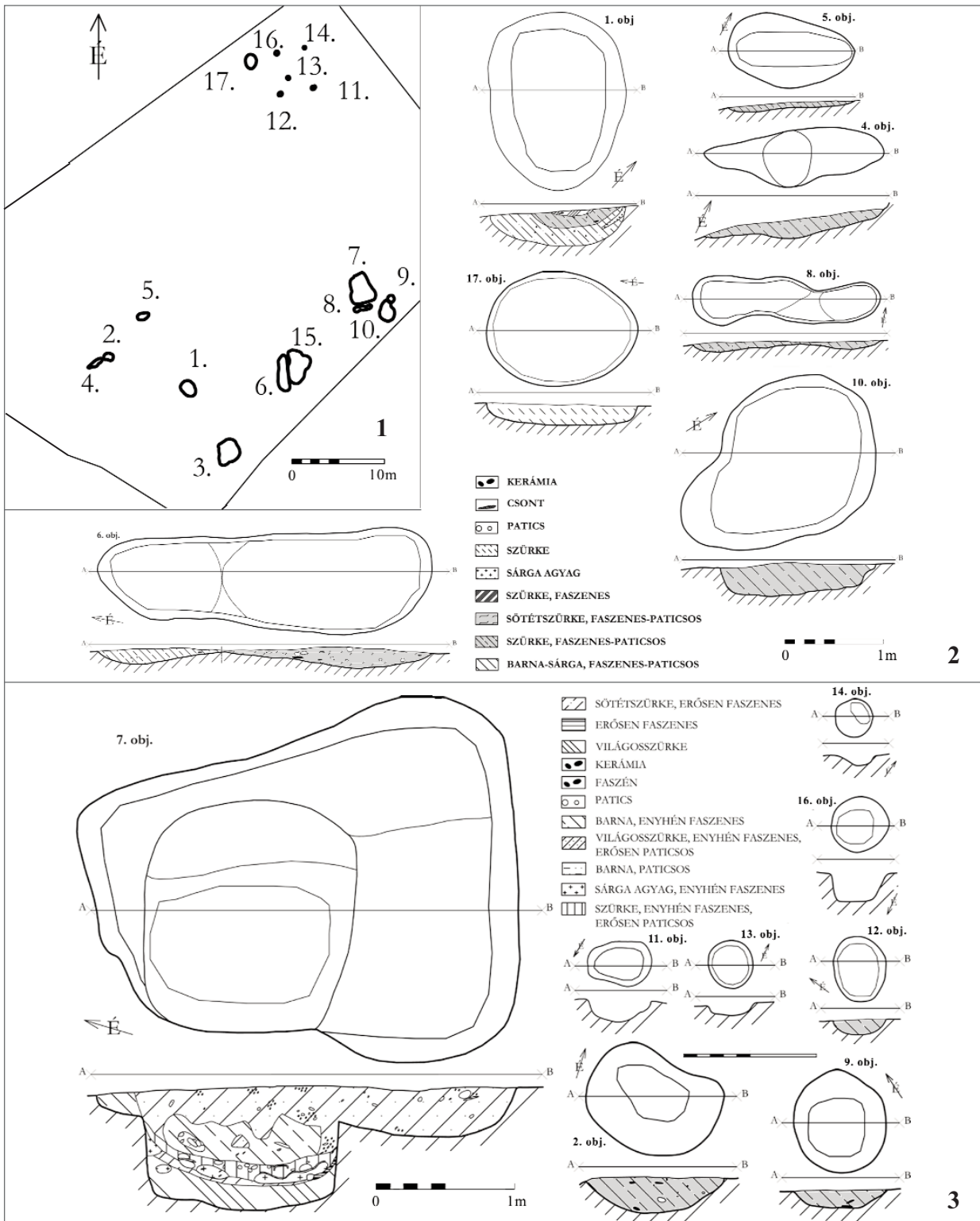
3. kép: Nagykanizsa–Katonatemető-dűlő (713) 1: Objektumok alap- és metszrajzai; 2–20: Fazéktöredékek; 21: Sütőharang töredék; 22: Orsógomb töredék

Fig 3: Nagykanizsa–Katonatemető-dűlő (713) 1: Ground plans and sections of features; 2–20: Potsherds; 21: Bell-shaped baking-pot; 22: Spherical spindle-whorl

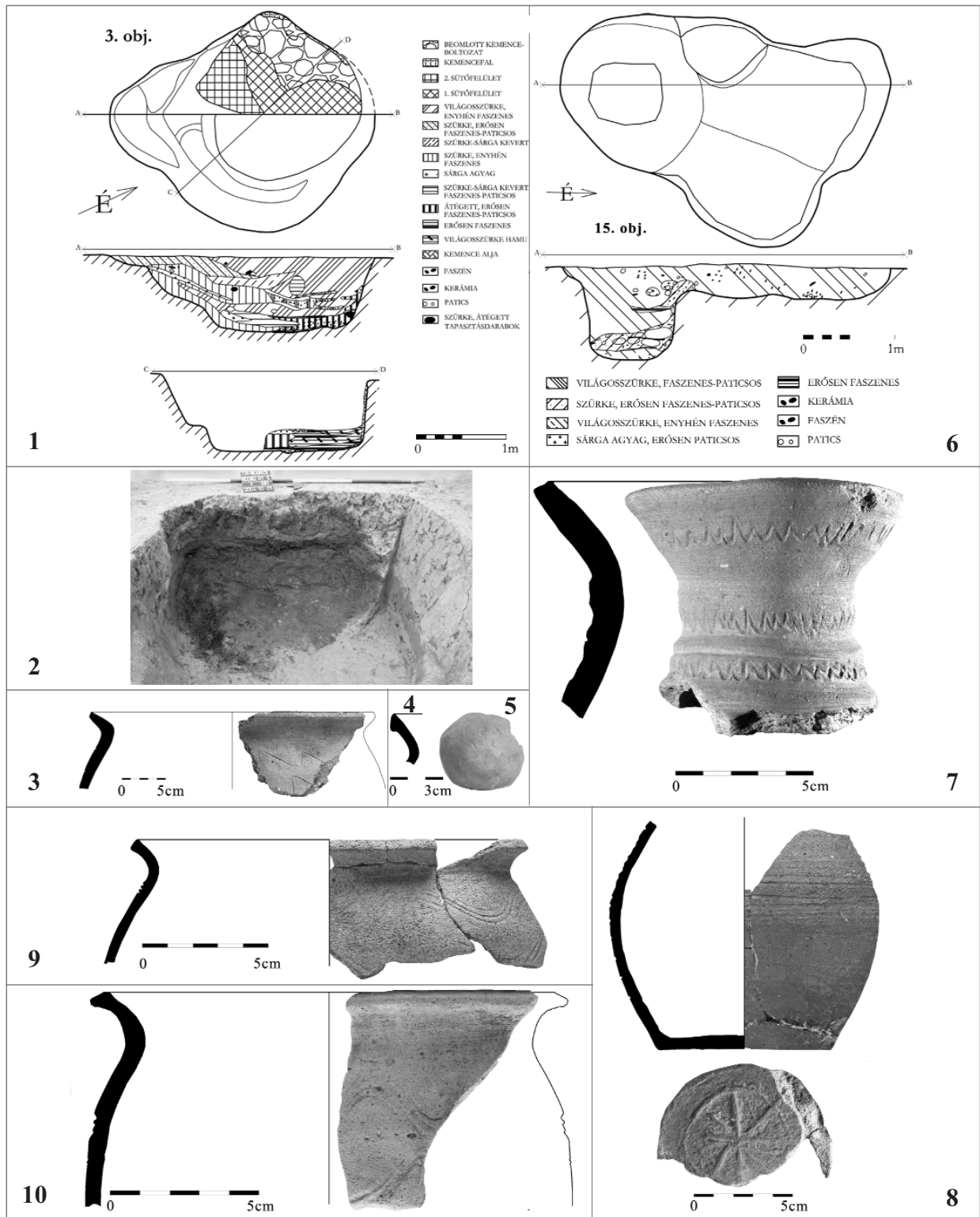

4. kép: Nagykanizsa–Békás-tó (712) 1: Ásátási alaprajz; 2: Objektumok alap- és metszetrajzai; 3: Bordás nyakú palacktöredék; 4–16: Fazéktöredékek

Fig 4: Nagykanizsa–Békás-tó (712) 1: Site map; 2: Ground plans and sections of features; 3: Bottle with ribbed neck; 4–16: Potsherds

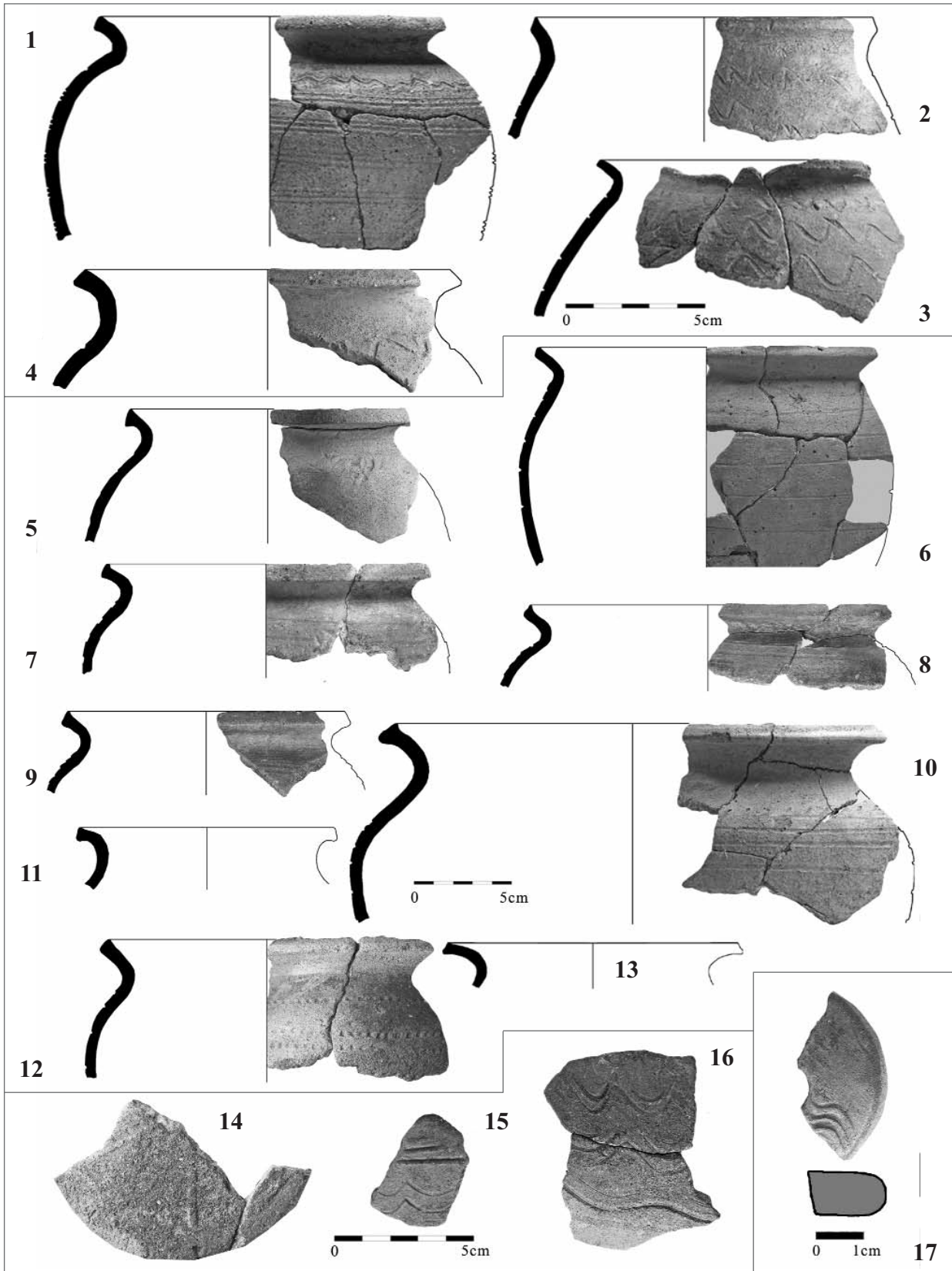

5. kép: Nagykanizsa–Récsei út menti északi-dűlő (728) 1: Ásatási alaprajz; 2–3: Objektumok alap- és metszetrajzai
 Fig 5: Nagykanizsa–Récsei út menti északi-dűlő (728) 1: Site map; 2–3: Ground plans and sections of features

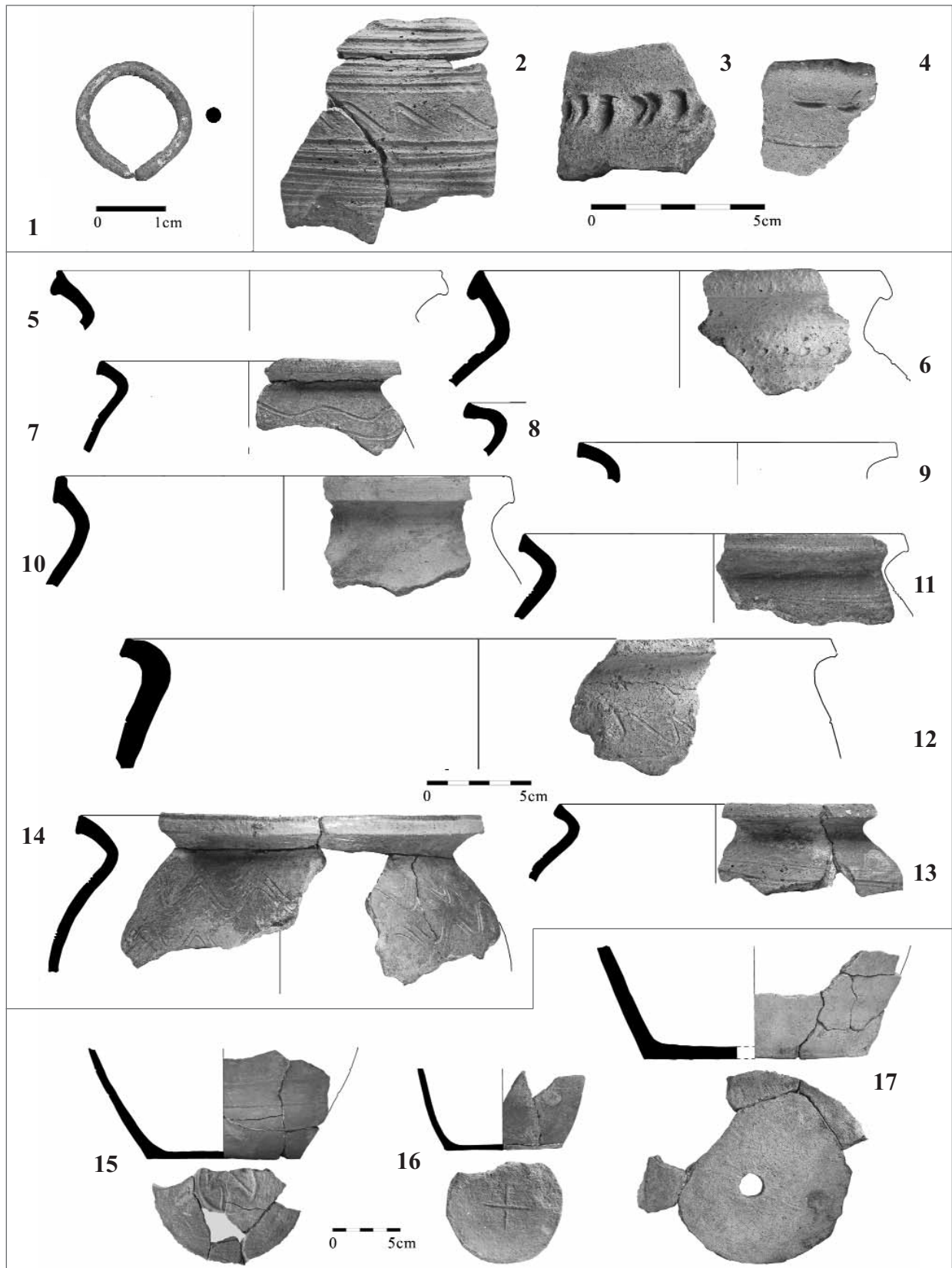

6. kép: Nagykanizsa–Récsei út menti északi-dűlő (728) 1–5: 3. kemence (1: alap- és metszetrajz; 2: felülnézeti fotó; leletei: 3–4: Fazéktöredékek; 5: Agyaggolyó töredéke); 6–10: 15. gödör (6: alap- és metszetrajz; leletei: 7: Bordás nyakú palack-töredék; 8–10: Fazéktöredékek)

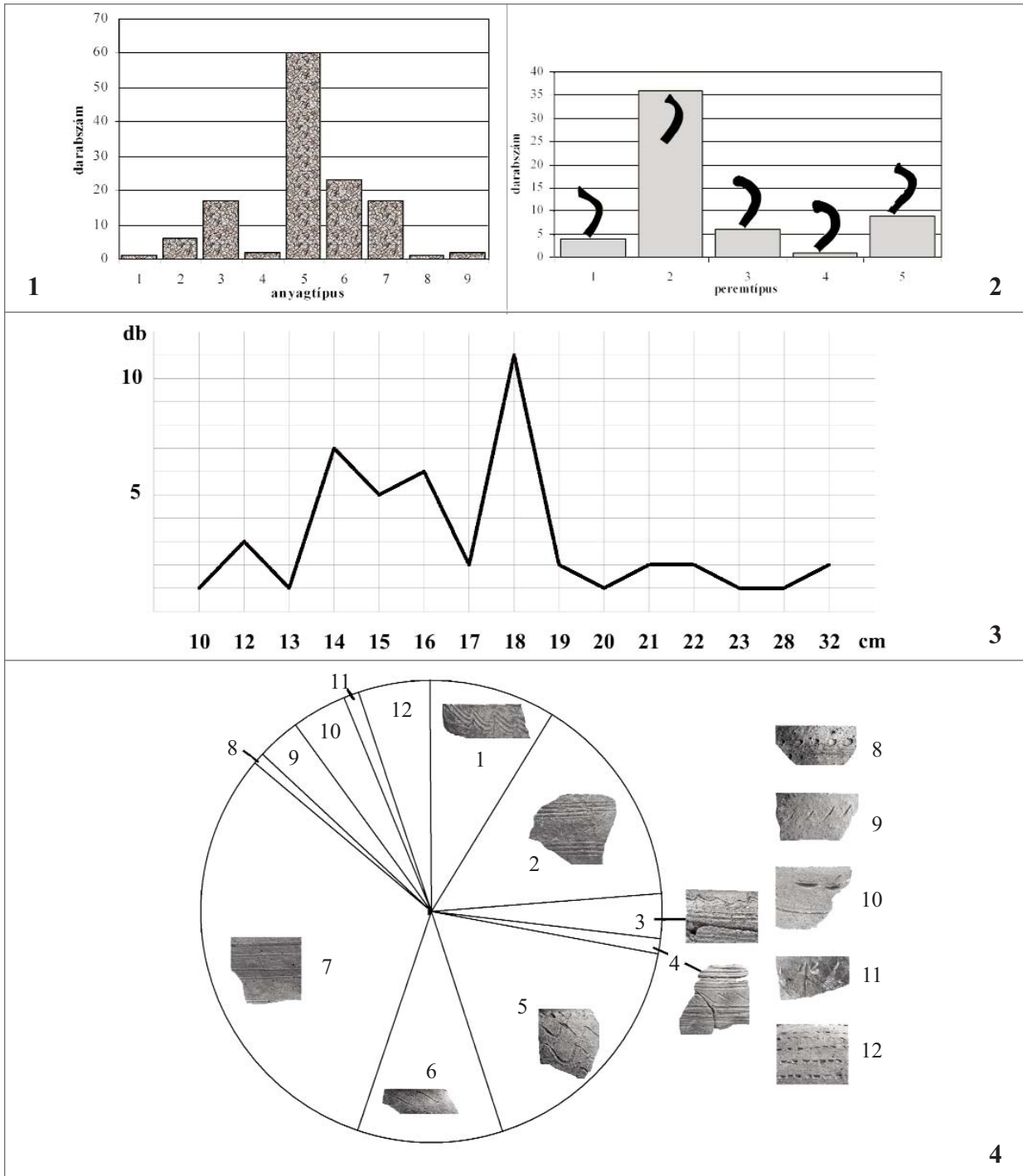
Fig 6: Nagykanizsa–Récsei út menti északi-dűlő (728) 1–5: Outdoor oven Nr 3 (1: ground plan and section; 2: Photo of the same; finds: 3–4: Potsherds; 5: fragment of a clay-ball); 6–10: Pit Nr 15 (6: ground plan and section; finds: 7: Bottle with ribbed neck; 8–10: Potsherds)

7. kép: Nagykanizsa–Récsei út menti északi-dűlő (728) 15. gödör leletei 1–16: Fazéktöredékek; 17: Orsókarika
 Fig 7: Nagykanizsa–Récsei út menti északi-dűlő (728) Finds from pit Nr 15 1–16: Potsherds; 17: Disc shaped spindle-whorl

8. kép: Nagykanizsa–Récei út menti északi-dűlő (728) 1: Bronz karika; 2–17: Fazéktöredékek
 Fig 8: Nagykanizsa–Récei út menti északi-dűlő (728) 1: Bronze ring; 2–17: Potsherds

9. kép: A Nagykanizsa határában feltárt 3 kora Árpád-kori településnyom edényeinek statisztikai adatai 1: soványítás típusok (1-finom; 2-finom, csillámos; 3-csillámos homok; 4-durva homok; 5-durva homok, csillám; 6-durva homok, kavics, csillám; 7-erősen kavicsos, csillámos; 8-agyagdarabkák, csillámos homok; 9-mész-zúzalék, durva homok, csillám); 2: Főbb peremtípusok (1-függőleges; 2-kifele lejtő ferde; 3-lekerekített; 4-nyak fele ferde; 5-erősen tagolt); 3: Peremátmérő-nagyságok gyakorisága; 4: Díszítés típusok

Fig 9: Statistical features of the potsherds from the 3 Early Árpádian Age settlements at Nagykanizsa 1: Types of tempering materials (1-fine; 2-fine with mica; 3-quartz sand with mica; 4-coarse quartz sand; 5-coarse quartz sand with mica; 6-very coarse quartz sand with mica; 7-quartz grain and mica; 8-quartz sand and clay grains; 9-coarse quartz sand and coarse limestone); 2: Main types of rim-forms (1-upright; 2-leaning outside; 3-rounded; 4-leaning to neck; 5-indented); 3-Rim-diameter size-distribution; 4: Types of decoration

Simon András

A település, a népi építészet és a gazdálkodás néhány vonása a dél-zalai szőlőhegyeken

A délnyugat-dunántúli régió belül a dél-zalai szőlőtermő tájon, nevezetesen Nagykanizsa, és a várostól északra közvetlenül elhelyezkedő falvak (Nagyrecse, Palin, Homokkomárom) határában, valamint a Nagykanizsától nyugatra fekvő települések (Rigyác, Valkonya, Becsehely, Tótszentmárton, Letenye) szőlőhegyein 1995 óta végzek kutatómunkát a szőlő- és borkultúra néprajzi módszerekkel történő feltárása és értelmezése céljából.¹ A terepen gyűjtött szóbeli emlékmagyarázatot és a jelenbeli (recens) megfigyeléseket elsősorban a múzeumokban fellelhető tárgyi emlékek adataival és adattári, fotótári anyagokkal, valamint a témára és a területre vonatkozó történeti és néprajzi szakirodalom feldolgozásával igyekeztem teljessé tenni.² Néprajzi leírások a 20. század legelejétől születtek a témáról. A terepen gyűjtött adatok, megfigyelések napjainkra vonatkoznak, az adatközlői visszaemlékezések legfeljebb a két világháború közötti időszakig, de zömmel a 20. század második felére nyúlnak vissza. Az adattári anyagok illetve a tárgyi emlékek nagy része a 19–20. század viszonyait tükrözi.

Tényként állapítható meg – figyelembe véve a történeti és statisztikai források adatait, a szakirodalmi utalásokat és saját terepmunkám tanulságait –, hogy a vizsgált terület szőlőhegyei időszakos vagy állandó jelleggel lakott külterületi helyek voltak a múltban, s e jelenség egyes formáival napjainkig találkozhatunk.

A néprajzi kutatás a 20. század elejétől figyelt fel a szőlőhegyeken való megtelepedés jelenségére és kezdett foglalkozni az ennek hatására kialakuló településforma meghatározásával, elemzésével. Az első részletes elemzést Vajkai Aurél adta a Keszthely melletti Cserszegtomajról, mely szőlőhegyi szórványtelepülésből vált önálló községgé. Vajkai e településtípusra a *hegyközség* megnevezést használta.³ A magyar néprajztudomány történetében így a hegyközség kifejezéshez kettős értelmezés tapadt: használták egyrészt a szőlőhegyi igazgatási, önkormányzati szervezet, másrészt pedig a szőlőhegyi

település jelölésére. Ezt a kettősséget tükrözi a Magyar Néprajzi Lexikon szócikke is.⁴ A településnéprajzi értelemben vett hegyközség helyett Tálasi István a *hegyközségi szórvány*, majd Égető Melinda és Bárh János a *szőlőhegyi szórványtelepülés* és a *szőlőhegyi tanya* egységes, és a hegyközségtől megkülönböztető igényű terminusának bevezetését és következetes használatát javasolja, amit szaktudományunk képviselői elfogadtak, s alkalmaznak.⁵ Több évtizedes kutatási eredményeit közölve Filep Antal még hozzáfűzi, hogy „a szőlőhegyi település megjelölésre is szükség lehet, hiszen [...] a szőlőhegyi szórványok zárt, utcás településekké válhattak, a lakosság folyamatos gyarapodásával, beköltözésével a szőlők közötti dűlőket utcákba építhették.”⁶

A szőlőhegyeken való megtelepedés formáival, típusaival, okaival és következményeivel foglalkozó tanulmányok közül hármat – időrendben: Kovács Katalinét, Égető Melindáét, és Filep Antalét – emelek ki, mint olyan írásokat, amelyek mind módszertanilag, mind pedig megállapításaikat, következtetéseiket illetően mintaszerűek.⁷ Égető Melinda a Keszthely környéki kutatások eredményeit figyelembe véve utal arra, hogy e folyamatot a középkori településhálózat török alatti felbomlására, illetve 18. századi újrarendezésére lehetne visszavezetni. E feltételezést alátámaszthatja az is, hogy „a szőlőhegyi települések jelentős részben elpusztult középkori falvak helyén vagy azok közvetlen közelében jöttek létre.”⁸ Példa erre Nagykanizsa közvetlen közelében a Vajda nevű középkori falu elpusztulása a török időkben és helyén szőlőhegy alakulása, akárcsak a nagy valószínűséggel Kanizsa 1600-ban történt ostroma idején véglegesen elpusztult Szentgyörgy falu, aminek helyén jött létre a ma is szőlőhegyként létező Szentgyörgyvári-hegy.⁹

A hatóságok viszonyulása a kiköltözőkhöz kettősséget mutat: gyakran számított a tiltás (ld. a Keszthely környéki szőlőhegyek példáját), hisz ha a jobbágy falubeli telkét elhagyva kitelepült a szőlőbe, a

jobbágytelek után járó feudális szolgáltatások alól is kivonta magát. Ugyancsak tiltás jellemezte a Győr megyei szőlőhegyekre való kitelepülést a 18. század első harmadáig, azt követően viszont a kintlakást engedélyezték, szerződésekkel szabályozták a bencés apátsági valamint a földesúri birtokokon.¹⁰ Zalai példát vizsgálva Kovács Katalin a kiköltözés okai között – az adózás alóli kibújás esetleges szándéka mellett – a túlnépesedés és földhiány gondját, valamint a többgenerációs családból való kiválás, önállósulás igényét is hangsúlyozza.¹¹

Kovács Katalin a település fogalmának alapelemeiként értelmezett lakó- és munkahely egymáshoz való viszonya alapján, a megtelepedés, kintlakás négy fokát, típusát különbözteti meg: az első esetben a falubeli portán található minden lakó- és gazdasági épület, a határban pedig a különféle birtokrészek; a második esetben a falubeli lakóház meglétén túl gazdasági épületeket találunk a szőlőhegyen, s egyéb birtoktesteket a határban; a harmadik típusban a lakó- és gazdasági épületek is a szőlőhegyen kapnak helyet, a határ más pontjain pedig további birtokrészek fekszenek, végül negyediként a gazdasági funkciójú birtokrészek a szőlőhegyi lakó- és gazdasági épületek egységéhez közvetlenül kapcsolódnak.¹² Az első két típusban a szőlőhegy mint tartozék jellegű üzem, a második két csoportban viszont már mint állandóan lakott települési egység jelenik meg.

A szőlőhegyen való ideiglenes vagy állandó kintlakás fontos mutatói a gazdasági- és lakóépületek. A vizsgált területre vonatkozóan a három katonai felmérés térképszelvényeit összehasonlítva azt látjuk, hogy az első adatfelvétel idején (1782–1785) maguk a szőlőhegyek elnevezésükkel együtt láthatók, de épületek – esetenként szőlőhegyi kápolnát és keresztet kivéve – még nincsenek. (1. kép)

A II. katonai felmérés a 19. század derekán zajlott, ekkor már néhány épület felfedezhető ugyanezen a szőlőhegyeken, a III. adatfelvételkor (1872–1884) viszont már egyértelműen látni lehet a szőlőhegyi birtokokon álló lakó- és gazdasági épületeket. (2. kép) A kataszteri térképek ugyancsak jól mutatják a beépítettséget, így pl. Letenye esetében az 1864-es kataszteri térképen szépen kirajzolódnak az egymás mellett sorakozó épületek. (3. kép)

1909-ben jelent meg *Zala vármegye Községei és egyéb lakott helyei hivatalos neveinek jegyzéke*. A táblázatos füzetecske a községhez tartozó puszták, telepek, majorok és egyéb lakott helyek megnevezését is felsorolja. Területünkön ilyen szőlőhegyként szerepel Korpavár faluhoz sorolva Förhénczhegy, Nagyrécséhez sorolva Baczónakhegy még más, tőle keletre eső 6 szőlőhegygel, míg Becsehely, Letenye, Homokkomárom, Rigyác esetében csak majorok,

puszták sorakoznak a táblázatban. A saját terepmunka során gyűjtött adatok, visszaemlékezések, valamint a korábbi, mások által végzett gyűjtések adattári anyagában fellelhető információk alátámasztják, hogy a kintlakás jelensége elsősorban a Kanizsához közel fekvő Förhéncen, Cserfőn és Bacónakon volt jellemző egészen a 20. századig.

A néprajzi terepmunka módszerével a két világháború közötti időszakig visszatekintve tudtam információkat szerezni. Cserfő és Förhénc viszonyaira Ánek Teréz 1975-ben gyűjtött kéziratos anyaga ad még az említett idősakra számszerű információkat.¹³ Mind a förhénci, mind a cserfői, mind pedig a bacónaki hegyhátak a 20. század elején viszonylag zárt présház-, illetve pincesor formájú beépítettséget mutattak. Förhéncen, Cserfőn és Bacónakon egyenként kb. három és félszáz, épülettel ellátott telek volt. A szőlőhegyeken megtaláljuk a Kovács Katalin által adott négyes csoportosítás mindegyik típusát. Mielőtt a szőlőhegy használatának e típusok szerinti módjait megvizsgálánk, szükséges a szőlőhegyi telekről, a művelési ágakról és a szőlőhegy külső képeről szólnunk.

Vizsgált területünk szőlőhegyein nem kizárólagosan szőlőtermesztés folyt, hanem vegyes gazdálkodás. Különösen igaz a szőlőhegyen való kintlakás esetében az, hogy a lakó- és gazdasági épületekkel ellátott szőlőbirtok önellátó, illetve helyi piaci igényeket ellátni képes paraszti kisüzemként működött.¹⁴ A gazdálkodás lehetőségeit befolyásolták a természeti adottságok: a tengerszint feletti magasság, a domborzati viszonyok, s az éghajlati jellemzők. A szőlővel beültetett dombhátak 290–300 m tengerszint feletti magasságot érnek el, észak-déli tájolásúak, köztük szélesebb vagy szűkebb völgyek futnak. A szőlőhegyi parcellák a dombtetőtől a völgy talpáig nyúló szalagtelkek, melyek a keleti vagy nyugati domboldalon fekszenek. E domboldalakon – a felsorolt természeti tényezők által befolyásolva – övezetesen alakították ki a gazdák az egyes művelési ágak területeit. Ez az övezetesség több évszázados tapasztalat során alakulhatott ki és rögzülhetett.

A szőlőhegy gerincén fut a – dombсорok vonulatához képest nagyjából keresztirányban, vagyis nyugat-keletre, illetőleg délnyugat-északkeletre haladó országútról nyíló, a hegyre felvezető – *szekérut* vagy *helségut*, melynek két oldalán sorakoztak a présházpincék (*pincék*). Építésüknek gyakori módja volt, hogy hosszanti hátoldalukkal olyan szoroson simultak az úthoz, hogy esőzéskor a víz a zsupptető *üstökéről* közvetlenül az út oldalába csurgott. Elhelyezésük másik módja az volt, hogy hátukkal a birtok északi mezsgyéjéhez igazodtak, bejáratuk pedig déli tájolású volt. A présházpincéhez – a gazdaság jellegétől függő-

en – udvar, virágoskert, baromfiudvar, gazdasági épületek csatlakozhattak, körülötte gyümölcsfák álltak.

A gerincen haladó szekérúton kívül, többnyire azzal párhuzamosan, az udvart, a lakó- és gazdasági épületek együttesét követően futott a *külsőút* ('külső út'), mely csupán egy szűk, alig félméternyi széles gyalogösvény, bicikli- vagy motorút volt. Mindezeket túl a telkek hosszanti mezsgyéjével párhuzamosan gyalogút húzódhatott a szomszédos völgy irányába. Természetesen nem minden birtokot szabott keresztül ilyen gyalogút. A völgytalpban elhelyezkedő forrás vagy kút, az 1960–70-es évektől pedig pl. a Bacónaki-hegy keleti lábánál futó bakónaki út (*postaut*) mentén elhelyezkedő buszmegállókat szabták meg ezen ösvények helyét. Ilyen utak vezettek át a szomszédos hegyhátakra is. Előfordult, hogy az utacska patakon is átvezetett, ilyenkor a patakmeder fölé két gerendát fektettek, ezekre pallókat szegtek, s készen is volt az egyszerű átkelő, a *bürü* vagy *börü*.¹⁵ Ezeket a több birtokos által közösen használt utakat az érdekelt gazdák közösen, felváltva tisztították, kaszálták. Karbantartást igényeltek a dombtetőn futó szekérutak is, amelyek egészen az 1980–90-es évekig földutak voltak. Nagyobb esőzések után, ha a szekerek összezárták, „felszántották“, minden tulajdonos a saját birtokára eső útszakaszt köteles volt kapával elegygetni. Ha nagyobb gödrök keletkeztek, földdel, gazzal, újabban téglá- vagy cseréptörmelékkel töltötték ki. Az utak javítása nem kényszerű kötelesség volt, legtöbb gazdának érdekében állott, hiszen maga is azon járt szekérrel, később már gépkocsival. A szőlőhegyi utak még egy típusáról kell szólnom, ez pedig a *horgos* (horhos = 'vízmosztá mélyút'). Ezek a vízmosásos lejtőkben szekérrel is járható méretűre szélesített utak a dombtetőről, vagy a szőlő aljától indulva, a domboldalon lévő erdősávig vagy egészen a völgyben futó közútig vezettek.¹⁶ Egy részük alkalmas volt arra, hogy a völgyből szekérrel, később gépkocsival fel lehessen jutni a hegyre, más részük azt a célt szolgálta, hogy az erdőben kivágott tűzifát, épületfát szekérrel, majd traktorral fel lehessen hozni a dombtetőre.

A vizsgált terület szőlőhegyein az elmúlt két évtizedben, a gazdák kezdeményezésére és közös anyagi fedezetével indult meg a szőlőhegyi utak portalanítása: aszfaltozása vagy közúzállékkal való felszórása. A kisebb szőlőhegyeken illetve hegyrészekben előfordul, hogy ma is földes út vezet. A szőlőhegyi utak használata, karbantartása nemcsak a 20. században tűnt föl fontos egyéni és közösségi felelősségként és feladatként, hanem már az évszázadokkal ezelőtti szőlőhegyi artikulásoknak is egyik sarkalatos pontja volt, s minden időkben hangsúlyosan szerepelt a hegyközségi, szőlőpásztori, mezőőri feladatok sorában.¹⁷

Az épületek, illetve az udvar végében következett a szőlők övezete. A paraszti tapasztalat igazát, sőt bölcsességét, miszerint a szőlőtermesztés itt a legmegfelelőbb, Cseke Ferenc 1995-ben Nagykanizsa környékén végzett mérései is alátámasztják. Cseke a természeti adottságokat a szőlőtermesztés szempontjából a következőképpen foglalja össze: „DK-Zala az ország alacsonyabb hőösszegű területeihez tartozik és ennek megfelelően gyengébb a borok minősége is. A kisebb hőösszeg (és a kevesebb napfény) elsősorban a sok csapadék következménye (a gyakoribb felhőzöttség révén), ugyanakkor a különböző növénybetegségek előidézője. Más oldalról előnyös, hogy a megfelelő nedvességet biztosít a növény fejlődéséhez, még a kánikulai napok idején is.“¹⁸ Cseke 1995-ben termohidrográffal három tengerszint feletti magasságban: a völgytalp (139 m), Nagykanizsa kertvárosa (165 m) és a szőlős dombok gerince (310 m) szintjén mért adatokat. Megállapítja, hogy a hőmennyiség alacsonyabb (hűvösebb), a csapadékösszeg pedig magasabb a legfelső szinten, s ez véleménye szerint a szőlőérés szempontjából 1–1,5 cukorfoknyi hiányt jelenthet a kertváros szintjének viszonyaihoz képest, amit a rövidebb tenyészidejű, vagyis korábbi érésű szőlőfajtákkal részben ellensúlyozni lehet. Ugyanakkor a szőlőtermesztést leginkább befolyásoló tavaszi és őszi fagyok kockázata a magasan fekvő dombtetőkön jóval kisebb. A légnedvességi adatok ugyancsak előnyösebb helyzetet mutatnak a dombtetőn, ahol közel fele annyira ideig szökött a relatív nedvesség, vagyis a páratartalom a szőlőnövény számára ideális 70% fölé. Foglalkozik a szerző a talajminőséggel is. Az irtványokon települt szőlőhegyek talaja közepes termőképességű, viszonylag kevés humuszt, meszet és tápanyagot tartalmazó kötött, vagy félig kötött vályogtalaj. A dombtetőről induló szőlőövezet alsó határát – az említett fagyhatár mellett – gyakran a domborzati viszonyok, vagyis a meredekké váló lejtők határozzák meg. A szőlők alsó határának természetesen van egy, a természeti viszonyoktól független tényezője is, nevezetesen a gazda mennyiségi igénye a szőlőtermesztésben, borkészítésben.¹⁹

A szőlők végében általában gyümölcsösök következtek. Míg a hegygerincen az udvar, a *pince eleje* elképzelhetetlen volt egy-két diófa nélkül, de leggyakrabban a fagyra érzékeny kajsziarack fák is itt álltak, addig a szilva leginkább a szekérút szélén kékllett,²⁰ a szőlők aljában lévő egybefüggő gyümölcsösökben pedig főként alma- és körtefákat találunk. A „régik“ fajták közül ma is láthatunk elvélve még egy-egy öreg fát. Az almák közül kedvelt volt a bőralma, pogácsaalma, vasalma, húsvéti rozmarin, a körtefajták közül a bőrkörte, kobakkörte, túskekörte és a szóvkörte. A gyümölcsösben a fák alját kaszálták,

évente 2–3 alkalommal tudtak így szénának való füvet vágni. A szőlőparcellák közvetlen vége szinte elképzelhetetlen volt egy-egy ribizli-, egres- vagy málnabokor nélkül. Vidékünk a szelídgesztenye elterjedési sávjában fekszik, s a szőlőhegyek nagy részén a gyümölcsös övezetben, de a meredekebb oldalakon egészen a völgytalpig lehúzódoan gesztenyéseket látni. Sajnos az elmúlt 10–15 évben a gesztenyefákat támadó betegség elpusztította az állomány egy jelentős részét. A gesztenyések sávját annyiban megkülönböztetném az alma-, körte- és egyéb gyümölcsfákból álló gyümölcsösöktől, hogy míg ezek egy-egy gazda birtokán az egyéni fajtaválasztás és ültetés alapján alakultak, addig a szelídgesztenyések, mint őshonos növénycsoport, többnyire összefüggő sávban borították a domboldalt, elterjedésük határait az ember ritkítással, vágással alakíthatta.²¹ A gesztenyések tájmeghatározó jellegét a Kisrécse határában található szőlőhegy: *Geszténye-hegy* neve is őrzi. A gesztenyések aljában, főként ha az már a vizenyősebb részekig lenyúlik, égerfákat találunk (ezt *berekfának*, *berőkfának* nevezték), amit leginkább épületfának hasznosítottak. A meredek, másra nem alkalmas oldalakban akácok (*agárcás*) is lehetnek, melyek szőlőbeli karónak, tűzifának való fát adnak. A dombvonulatok alsóbb részeit övező akác-, gesztenye- vagy tölgyes erdőket egyszerűen *allnak* ('alj') nevezték.

A szőlő-gyümölcs köztes- vagy vegyes termesztés – szemben az alföldi szőlőterületek gyakorlatával – általában a Dunántúlon, közelebről a dél-zalai szőlőhegyeken nem volt jellemző. A karós támrendszerű szőlőkben azonban a legutóbbi időkig álltak kisebb termetű, a tőkétet jelentősen nem árnyékoló gyümölcsfák: szinte kizárólag őszibarackfák. Legtöbbjük apró termésű, de zamatos gyümölcsöt hozott, gyakran maga a fa is magról kelt. Ezek a fák leginkább rendszertelenül, ritkásan elszórva tűntek fel a szőlősorok között.²²

A sematikus birtokszerkezet művelési ágak szerinti következő zónája a szántóföld. Ez a domboldal alsó harmadát tette ki, de csak lankásabb domborzati viszonyok között volt lehetőség kialakítására. A vizet jobban megtartó, összegyűjtő enyhe lejtésű talaj elegendő nedvességet biztosított a mélyre nem hatoló gyökérzetű gabona (búza, rozs) vagy kukorica számára. Ugyanebben a magasságban a lejtősebb térszíneket kaszálóként hasznosították. Ahol több hektárnyi összefüggő, egyben művelhető területet tettek ki az ilyen szántók vagy legelők, ott e birtokrészeket kollektivizálták, tsz tulajdonba vonták.

Legelső szintként – két dombsor közötti szélesebb völgy esetén – a völgytalp sík felületén a takarmánykészletezés forrásául szolgáló rétek, állattartásra alkalmas legelők lehetnek. Leggyakrabban itt fakad-

nak a források, vagy itt ásnak kutat, hogy a szőlőhegy sok gondot jelentő vízellátását megoldják. A dombháton sorakozó *pincék*hez gyalogosan, két vödört kézben cipelve hordták fel a *kutivizet*.

Az itt felvázolt magassági övezetek szerinti birtokhasznosítás egy olyan általános modell, amelynek variánsaival, az eltérő környezeti viszonyokhoz és a gazdálkodás céljaihoz, nagyságrendjéhez való igazodásával találkozhatunk a szőlőhegyeken.

A részletesen bemutatott sémától nagyobb eltéréseket mutató elrendeződést is megfigyelhetünk a vizsgált területen, mely jelenség mindenképpen említésre méltó, de arányaiban jelentős kisebbséget mutatott a korábbi időkben is. A letenyi Öreg- és Kurtahegy esetében nem a gerincen, hanem a völgyi utak mentén sorakoztak/sorakoznak a présházpincék, s a felettük lévő domboldalt művelik – itt is a szőlőgyümölcs-szántó övezetesség elve alapján – a gazdák.²³

A következőkben – Kovács Katalin idézett felosztását vezérfonalként használva – megkísérlem a szőlőhegyen fellelhető üzem típusokat, azok épületeit, valamint lakóinak, használóinak életmódját bemutatni a két világháború közti időszakról indulva. A szőlőhegyi épületek jellemzésénél Vincze István csoportosítását, illetve Kecskés Péter – Vincze rendszerezésének alapelveit megtartó, s a felosztást tovább árnyaló – tipológiáját használok.²⁴

1. Falubeli lakóház vagy lakrész, a portán található gazdasági épületekkel, a határ különböző pontjain található birtokrészekkel.

Területünkön legritkábban fordul elő a szőlőhegy esetében. Ha ugyanis a gazdának a szőlőhegyen *szőleje* is van, legalább egy kezdetleges, egyosztatú feldolgozó-tároló épület van a területen. Még akkor is, ha a falu közvetlen határában, szinte a lakótelek folytatásában indul a szőlőhegy (pl. Valkonya). Leginkább ideiglenes esetben állhat fenn ez a szőlőhegyi-határbeli épület nélküli településszerkezeti osztoottság, amikor a birtokos olyan szőlőhegyi telket vásárol, amelyen maga telepít szőlőt, de ilyenkor is törekszik mielőbb *hajlékot*, *pincét* – ahogy itt a szőlőhegyi lakófeldolgozó-tároló építményeket nevezik – emelni rá. Megint csak igen ritka, hogy a szőlőhegyen a falubéli gazda csak nem szőlővel beültetett birtokrészt (kaszálót, szántót, erdőt) bírna, amelyen nem szükséges semmiféle épület megléte. Az ilyen birtokrészek mellett általában a szőlőhegy más részén szőlővel, épülettel rendelkező teleket is magáénak tudhat a gazda. E típus tehát a határ nem szőlőhegyi részein fekvő művelt területek viszonylatában áll fenn.

2. Falubeli lakóház vagy lakrész, szőlőhegyi gazdasági épületekkel, a határ különböző pontjain szétszórt birtokrészekkel.

A szőlőhegyi birtok ilyenkor – a kaszáló, szántó, erdő, stb. mellett – csupán az egyik, de többretű hasznosítású külső gazdasági telephely a vegyes gazdaságban. A falusi gazda itt szőlőt, gyümölcsöt természet, esetleg szénát kaszál. Egyosztatú, a 20. századra azonban inkább kétosztatú szőlőbéli építmény áll a területen. Ezekben ritka a nagyméretű bálványos szőlőprés. Többnyire nem nagymérvű borkészítésről lévén szó, a két világháború közti időktől itt gyári vasprést használtak, vagy valamelyik közeli szomszéd présházában főfás préssel „bérpréssel” kértek. A kétosztatú hajlék felszín feletti épület, egyik helyisége a bor, valamint a szőlőművelés és borkészítés eszközeinek tárolására szolgál (*belső pince* vagy egyszerűen *belső*), a másik pedig konyha és pihenőhely (többnyire ágygal) funkciójú. Az ilyen épület néhány éjszakás kintalvársra is alkalmas, de erre ritkán került sor, inkább csak az idényszerű szőlőmunkák alkalmával az idős családtag esetében. A tipológia szerint ezt az épületípust a szőlőhegyi felszíni szőlőfeldolgozó- és bortároló építmények présházpince csoportjába tudjuk beilleszteni. Mivel a leírtak alapján, kimondottan présház funkciót nem tölt be a helyiség, a bor tárolására használt felszín feletti pince viszont megtalálható, érdemes lehet ezt az altípust – meghagyva a présházpincék főcsoportjában – *pincehajléknak* nevezni.

Az eddig bemutatott két típusban a szőlőhegy a falubeli porta tartozék jellegű gazdasági telephelyként értelmezhető. Célszerű mindazonáltal hangsúlyozni, s talán a típusmegnevezésben is feltüntetni, hogy a falubeli lakóházhoz helyben is csatlakozik kisebb-nagyobb gazdaság.

3. Szőlőbéli lakóház, helyben csatlakozó gazdasági épületekkel, a határ különböző pontjain szétszórt birtokrészekkel.

Ez a típus állandó szőlőhegyi kintlakást tesz lehetővé. A már önmagában is vegyes szőlőbéli gazdaság a határ más részein, de sok esetben egyazon szőlőhegyen szórta kiegészül egyéb művelési ágak színteréül szolgáló telkekkel. A lakóépület, mely egyben a szőlőfeldolgozás és bortárolás funkcióját is magába foglalja, legalább háromosztatú: középpütt találjuk a présházat a bálványos szőlőpréssel, e helyiségből egyik oldalra nyílik a szoba, másik oldalra pedig a bor tárolására való *belső pince*. A présház egyben a konyha szerepét is betölti, eredetileg alacsony padkájú, szikrafogóval ellátott nyílt tüzelője volt,²⁵ amit a kémény megjelenésével először a sütővel és főzőfelülettel (*platin*) ellátott, lábakon álló

csikóssparhelt váltott fel. Ez nyáron a présházban/konyhában, télen pedig a szobában állt. Az 1960-as évektől jelent meg gyári termékként az *asztali tűzhely*, s kb. a 70-es évek közepétől a *teatűzhely*. A kenyeret és a kalácsot udvarban álló kemencében sütötték.

A gazdaság, a gazdálkodás volumenének és időbeli változásának megfelelően jöttek létre és alakultak át a szőlőhegyi épületek. A 19. században épült (gerendájában datált) présházpincék egy része alatt – a présház aljzatán lévő, felnyitható ajtóval ellátott – *földpince* szolgál a bor tárolására. Ez vertikálisan egy újabb helyiség megjelenését mutatja, mely hűvösebb hőmérsékletet tartva, alkalmasabb a bor tárolására, ugyanakkor a csak felszín feletti helyiségekből álló épület *belső pincéje* a földpince meglétével kamra (*komura*) funkciójú lesz: edények, egyéb konyhai használati eszközök, *zsírosvendő* kap helyet itt. Kifejezőnek és helyesnek érzem – megkülönböztetőnek a csak felszín feletti helyiségekből álló présházpincétől, ill. annak főcsoportján belül – ezt az altípust a Vincze István által használt *présházás földpince* terminussal illetni.²⁶ A présházpincék ill. présházás földpincék présház része földem nélküli, nyitott volt a főfás szőlőprés elhelyezése és vertikális mechanizmusa miatt. A kamra/*belső pince* és a szoba lepadlósolt volt, a padlón (*hég, hí*) csöves és szemes kukoricát, gabonát, szemes terményeket (bab), diót, időszakosan használt eszközöket (rosta), hordócsap, hordódugó tömítéséhez használt gyékényt, s használaton kívüli edényeket, tárgyakat tartottak. A padlás eleje a présház felől mindkét oldalon nyitott volt, a présházból odatámasztott létrán lehetett feljutni. A szobán kettő, a présházon és a *belső pincén* egy-egy kis ablak volt. A présház a hátsó falba kialakított kerek lyukon át, a pince pedig a szintén kerek vagy szögletes nyíláson szellőzött.

A szőlőhegyi épület egyes helyiségeinek lehetséges funkcióváltozására példaként egy a Bacónaki hegyen állt présházás földpincét említek, mely állandó lakhelye volt az itt élő sokgyermekes parasztcsaládnak. A gazdaság átalakulása okozta funkcióváltásra utalnék a ház történetében: a *komura* vagy *belső pince* nevű helyiség egészen az 1960-es évek végéig istálló volt, bejárata természetesen nem a présházból, hanem az udvarról nyílt. 2–3 tehenet tartott benne a család; a bevétel fontos részét jelentette a tejhaszon. A parasztgazda-házaspár idősödve, majd a gazda elhunytával felhagyott e néhány marha tartásával, s az épületrész bejáratát átalakítva, a présházból nyíló kamra lett az istállóhelyiségből. Az udvaron helyet kaptak még olyan gazdasági célú létesítmények, mint a baromfiudvar a baromfiólakkkal, a disznóól (*hidas*) illetve a szénapajta.

Ugyancsak a szőlőhegyi gazdasági üzem jellegétől és nagyságától függően a prэшházpincéhez hozzáépítve állhatott még istálló és/vagy pajta (istálló- illetve pajtás prэшházpince).²⁷ (4. kép)

A birtokokat kerítés nem övezte, ez már újabb, a hobbikertekké alakulás időszakára (1970–80-as évek) jellemző jelenség. A régi prэшházak, a gazdálkodási célú telkek ma is többnyire kerítetlenek.²⁸ A paraszti kisüzemek színteréül szolgáló földek többnyire a szekerút mindkét oldalán lenyúltak a völgyig (*mindkét ódalra szógát*), vagyis a keleti és nyugati domboldalon egyaránt végighaladva adtak ki egy birtokrészt. Nemcsak az utcafront felől, de a birtokok oldalmezsgyéjének vonalán sem volt kerítés, a *megyehatárt* a gazdák tudták, s az őszi szántáskor figyelték, figyelmeztették egymást, nehogy valaki a másik birtokába beleszántson, de szóltak egymásnak olyankor is, amikor éppen egy barázdányi rész maradt el a mezsgyétől, hogy a következő szántáskor egészen odáig haladjon az eke.²⁹

A gazdasághoz csatlakozó, a határ különböző pontjain található birtokrészek többnyire szántók, kaszálók, erdők voltak, amelyek vagy ugyanazon a hegyháton, vagy másutt, éppen valamelyik szomszédos dombon, szőlőhegyen feküdtek. A gazdasági telkek ilyen szórtsága egyrészt a családi birtokok öröklődése, másrészt pedig a 20. század második felében a birtokok aljából elvett tsz-földek egy részének helyébe másik szőlőhegyen juttatott telekrészek léte miatt alakult ki.

4. Szőlőhegyi lakóház csatlakozó gazdasági épületekkel és a portát övező birtokkal.

Ez tulajdonképpen az előzővel megegyező üzem-típus, annyi különbséggel, hogy térben minden egy helyen volt. Állandó kintlakás és ugyanolyan jellegű épületek, gazdálkodás jellemezte, mint az előzőekben leírtakat. Így, ha elsődleges szempontnak azt vesszük, hogy a szőlőhegy tartozék- avagy állandó jellegű települési és gazdálkodási hely, ez utóbbi két csoportot akár össze is vonhatjuk, „vagy”-ot téve „a határ különböző pontjain szétszórt birtokrészek” és a „portát övező birtok” megjelölések közé.

A két világháború közötti időszakban – adatközlői visszaemlékezések szerint – Förhéncen 15–20, Cserfőn 25–30, Bacónakon 8–10 család élt állandó lakosként. A 20. század második felére számuk csökkent, de egészen az 1980-90-es évekig terjedően vannak adataink arra, hogy az életüket itt leélt idős emberek halálukig a hegyi házban (*pincében*), gazdaságban éltek és dolgoztak. Az állandó szőlőhegyi lakosoknak életfeltételeiket és gazdálkodásuk teljes skáláját itt, a hegyen kellett megszervezniük, megvalósítaniuk. Elsődleges cél – mint már utaltam rá – az önellátás, s

az erre épülő vegyes gazdálkodás kialakítása volt a legtöbbször csak néhány holdat kitevő törpebirtokon. Természetesen itt nem a szűk értelemben vett önellátásra kell gondolni, hanem egy mérsékelt, helyi piacra való feleslegtermelésre, ami a vagyonosodáshoz ugyan nem, de a sokgyermekes család eltartásához valamiféle biztonsági többletet adhatott.

Milyen módon tudták mindezt az itt élő és gazdálkodó családok kialakítani? A család számára szükséges ételmezt – hacsak nem adódott nagyon rossz termést hozó év – nagy biztonsággal meg tudták termelni, vagy napszámmunka fejében megszerezni. Utalva erre, gyakran elmondták nekem is, hogy bármennyire is szegények voltak, az azért soha nem fenyegette őket, hogy ne legyen mit enniük. A sertés és baromfiállomány húst, tojást adott, a néhány marha tejet, tejfölt, túrót, a szőlősorok közébe, vagy a tökehiányok helyébe zöldségfélét raktak, de mindez megtermelt a szőlő *fölében*, esetleg *aljában* kialakított veteményes kertekben is. Bort pedig a szőlő adott. A baromfi, a disznó és a marhák számára is többé-kevésbé megadta a föld, a birtok a szénát, a kukoricát, a fűvet. Kukoricához úgy is hozzájutottak az 1970-es években, hogy ősszel, miután a tsz-földeken a kombájn letörte a termést, az elhullott csöveket összegyűjtötték az asszonyok. Gabonát is vetettek, ami a mindennapi kenyeret, vagy az éppen aktuális tetőfedéshez, tetőjavításhoz a zsuppszalmát (rozs) biztosította. A saját szükségén felüli tejhasznot, tojást értékesítették. Legtöbb hasznot a gyümölcsből remélhettek. Dél-Zala csapadékos vidékén bőven adtak gombát a cseres-tölgyes erdők, jutott ebből szárítani, és piacra is. A felesleg értékesítésének többféle módja körvonalazódik a visszaemlékezések alapján. A bor, a tojás, a tejhaszn egy részét már háztól elvitték pl. a Kanizsáról szőlőt művelni kijáró, de sem a városban, sem a hegyen állatot nem tartó családok egy része. (Hiába volt szőlejük, néha nyárvégére a boruk is elfogyott egyeseknek, s ilyenkor vásároltak.) Ugyancsak tojást, tejhasznot, téli almát Kanizsa piacára hordták a szőlőhegyen élő családok asszony tagjai. A '30–40-es években Bacónakról (12 km) gyalog, kosárban fejen vitték a portékát, a század második felétől pedig a buszforgalom megindulásával busszal mentek a kanizsai piacra. Minden bizonnyal nem volt általános jelenség a szőlőhegyen kint lakók körében, de gyűjtéseim során arra is találtam adatot, hogy távolabbi városok piacaira is vittek gyümölcsöt, tojást, tejhasznot. A Bacónaki-hegyről két asszony is eljárt az 1960-as években vonattal Székesfehérvár és a főváros piacaira. A nagyvárosok piacain nagyobb haszonnal tudtak árulni, így megérte időnként – még az útiköltséget is megszámlálva – az efféle utazás. E mintát ők minden bizonnyal a kertészkedésből élő, s a primőrárúval a

Dunántúl nagyvárosaiba is eljutó, kiskanizsai *sáskáktól* vették.³⁰ Nem volt ritka a szőlőhegyen lakók körében a méhészkedés és a méz értékesítése sem. Napszamba aratni, szőlőmunkákra jártak el a családok felnőtt és már munkaképes tizenéves gyermek tagjai.

Területünkön, a 10–20 kilométeres távolságból járó *extraneus* (saját településének határán kívül szőlőt tulajdonló) birtokosok szőlőhegy-használati módját besorolandó, egy újabb kategóriával szükséges bővíteni Kovács Katalin típusrendszerét. Ezt – alkalmazkodva az általa használt kategóriák megfogalmazási logikájához – a következőképpen definiálhatnánk: *falubeli lakóház és gazdaság, szőlőhegyi lakó- és gazdasági épületekkel, a határban szórta fekvő vagy a szőlőhegyi birtokban egységet alkotó birtokrészekkel*. Ez a forma megint csak nagy hasonlóságot mutat a 3. pontban szereplővel. A faluból vagy városból kijáró gazda vagy családtagja a többnapos szőlőmunkák ideje alatt a hegyen tartózkodott, tehát szükség volt lakható épületre, szobára. Tehenes- vagy ökrös szekérrel, lovaskocsival mentek a hegyre, az állatok bekötéséhez istálló, a hegyen vágott szénatakarmány tárolásához – amiből a jószág otthoni ellátásának jó részét is biztosították – *szénapajta* kellett. Ebben a típusú szőlőhegyi tartozékgazdaságban baromfi- és sertésnevelés nem volt, azt a falubeli vagy kertvárosi háznál oldották meg. A Nagykanizsa környéki szőlőhegyek kijáró gazdáinak legnagyobb része kiskanizsai illetőségű volt. Falusias jellegű kertvárosbeli házuknál is voltak földjeik. A laza, homokos talajon intenzív kertészkedéssel és a megtermelt áru piacra vitelével jutottak jövedelemhez. A szőlőhegy a borszükségletet és az állatok (néhány marhát és lovat, meg persze setést szinte mindegyikük tartott) takarmányszükségletének egy részét (széna, kukorica) adta. A szőlő közé legfeljebb annyi zöldségfélét raktak (hagyma, paprika, paradicsom, krumpli, zöldség, répa, bab), amit a hegyen tartózkodás ideje alatt elfogyasztottak. A városi gazdaságot a szőlőhegyen kiegészíthette még erdőterület, akácos, gyümölcsös, gesztenyés.

A szakirodalomban sokat hangoztatott tény, hogy a szőlőhegyi épületekben a népi építészet archaikus elemei maradnak fenn, őrződnek meg. Szűkebb területünkre vonatkozóan elsősorban Kecskés Péter több írása hoz épületbontási tapasztalatokon is alapuló leírásokat, adatokat.³¹ A következőkben ezen szakirodalmi háttér viszonylatában, de elsősorban saját megfigyeléseimre és interjúimra alapozva vázolom a dél-zalai szőlőhegyek épületeit jellemző népi építészeti technikákat. Az alaprajzi tagoltságról és az épületek funkciójáról már szoltam, így most csupán a szerkezet és a felhasznált alapanyagok szempontjából mutatom be a témát.

Alapanyagok tekintetében, mint mindenütt, vidékünkön is meghatározó az, amit a természetben lel az ember. Zala megye erdőben, fában gazdag, kötött, agyagos talajú terület. Szívesen vetik a rozst, de vízesebb területeken terem a nád, s a fűz vessző is. E felsorolással előttünk is áll a természet nyújtotta építési alapanyagok lajstroma. „Zala és Vas megyék területén a filoxéravérszt megelőző időben főként a boronafalú, kéthelyiséges, lekontyolt nyeregtes zsúp- és nádfedelű présházpince jelentette az alaptípust.” – írja Kecskés Péter.³² Boronapincéket a 20. század második fele óta – főként Dél-Zala keleti felén – már csak ritkán lehet látni. Sőt számos 19. századi építésű (gerendájában datált) présházpince is vert vagy sövényfalú. Ez minden bizonnyal összefüggésben áll a nagy erdőirtások fapusztításai miatt 1800 augusztusában kiadott Zala vármegyei rendelettel, mely vályogfalú, illetve „talpra vesszővel fonyott” falú épületek emelését szorgalmazta.³³

Az általam megfigyelt épületek és az 1990-es évek első felében bontást végző szőlősgazdákkal folytatott beszélgetések alapján állítom, hogy a 19. században épült présházpincék legelterjedtebb faltípusa a talpas sövény- vagy karóvázas falazat. (5. kép) Ennek alapját a hatalmas tölgy talpgerenda (*tóp*) adta. Az épületfal vázát a vékonyabb karók maguk, vagy a közéjük font mogyoró- és fűz vesszők adták. Függőleges és vízszintes fonású sövényfalat egyaránt alkalmaztak a vizsgált területen. Az így elkészített vázat pelyvás agyaggal tapasztották, majd kívül és belül lótrágyával elegyített finom sárral simították, végül fehérre meszelték. Ezt követően – a 20. század derekát megelőzően – főleg az állandóan lakott, használt épületeknél az évi háromszori meszelés (s a meszelést megelőző javító tapasztás, vagyis *sározás*) volt gyakorlatban. Ezek ideje tavasszal, a húsvéti nagytakarítással egybekötve; nyáron, a búcsú napját megelőzően; valamint karácsony előtt volt. Kisebb pincehajlékok, gazdasági melléképületek készülhettek vert falazattal (*töméspince*). Főleg a két világháború közötti évektől kezdett elterjedni a módosabb gazdák körében a nagyobb, égetett cseréppel fedett szőlőhegyi téglaházak építése. A téglalapítkezés ugyancsak jellemző az utóbbi évtizedek víkendházaira.

Ahogy már említettem, a hagyományos és tipikus háromosztatú présházpincék présház része nincs lepadlással, a szoba és a kamra vagy belsőpince fölött viszont födémgerendák ívelnek át, s ezeket alulról a hosszirányban futó mestergerenda támasztja alá. A gerendákban gyakran az építés évszámát is belevették.

Födémét pallóból raktak, a pallók közti hézagot besározták, a pallók tetejére pedig pelyvás agyagot öntöttek, ez alkotta a padlás aljzatát. A szobában lévő mestergerendán tartották a varróskatulyát, az erszényt,

az imakönyvet, a kalendáriumot, sőt tavasszal, amikor idebent még fűtöttek, ide rakták fel a lyukas lábasokban csírázó paprikapalántákat. Karácsonykor a szoba közepe táján egy földpallóba vert szegen függött a karácsonyfa, ami az ünnepek lejártával általában a prэшházban álló konyhaszekrény tetejére került, ahol hűvös lévén, sokszor majd húsvétig díszlett.

A tető szerkezete a legtöbb prэшházpince esetében egyszerű szarufás-kakasülös megoldású volt. Leggyakoribb a kontyostető, illetve a lekontyolt nyeregterítő volt, nyeregterítőt és félnyeregterítőt már az újabb épületeken látni. (6–7. kép) Tetőfedésre hagyományosan rozsszalmát, vagyis zsuppot használtak, amit kévéken erősítettek a tetőszerkezet léceihez. Egy-egy jól elkészített, gondosan és rendszeresen javított zsupptető több évtizeden át is szolgálhatta a gazdát. A 20. század második felére a kézi cséplés eltűnt, a zsuppveréshez értő specialisták száma is megfogytakozott, s a szalmakévéket égetett cserépre (*sindőre*), később hullámpalára cserélték. Az öreg, elhasználódott zsuppozatot, ha cserére nem volt mód, az 1970–80-as évektől kátránypapírral terítették le, foltozatták. Fotóztam olyan egyéni megoldást is, amikor a prэшházpince egészét már nem használva, úgy bontották el, hogy az egyik helyiségét, a szobát megtartották, s a tetőt bádoglemezzel fedték. (8. kép) A lekontyolt nyeregterítő esetén állóhézagos deszkaoromzatot láthatunk, gyakran befűrészelt virág vagy kereszt formájú díszítéssel.

A prэшházpincék minden helyiségének ledöngölt föld padozata volt. Újabban (az 1970-es évek második felétől) látni lehet, hogy a szobában parkettás mintázatú linóleumot terítettek a pusztára. A föld aljzatot a többi helyiségben napjában kétszer felloccsolták, többnyire ebéd után és az esti lefekvés előtt.

A prэшházpince és a hozzá kapcsolódó melléképületek udvarról nyíló bejárati ajtaját deszkákból, de még inkább pallókból rótták össze, s borítatlan ácsotokba helyezték. Az épületen belüli ajtók vékonyabb deszkákból készültek, s pallótokban álltak. A szobán

szinte mindig kettő, meglehetősen kicsi ablaknyílás volt. A többi helyiségben vagy nem is volt ablak, vagy legföljebb egy, szintén kicsi, kb. 30 x 30 cm nagyságú. Az ablaknyílásba függőlegesen egy vagy két vasrudat helyeztek biztonsági okokból.

A lakóépületek belsejének berendezése, bútorzata elég egyszerű volt. A prэшházban, ami egyben konyhaszekrény, a stelázsi, az asztal székekkel, és – a szoba kicsi mérete miatt – az 1950-es évek végétől általában egy vagy két, duplaajtós ruhásszekrény állt. Ez utóbbi bútordarabok szorították ki a kamrába a nagyméretű, kihúzható fióku sublót (*sublat*). A szoba berendezését a két szemközti falnál elhelyezett tornyos végű ágy, egy asztal, s a két ablak között álló tükrös szekrény alkotta.

A vizsgált terület szőlőhegyein szakrális építmények: útmenti keresztek, kápolnák, haranglábak állnak. Föhrécen Urunk színeváltozása (aug. 6.), Cserfőn Szent Anna (júli. 26.), Bacónakon pedig Mária Magdolna (júli. 22.) a kápolnák tulajdosai. Ezen patrónusok fogadott védőszentek, akiktől a július végi-augusztus eleji gyakori jégveréstől való oltalmat várták a gazdák. Szőlőhegyi mise, búcsú, napjainkban is van e szőlőhegyeken.³⁴

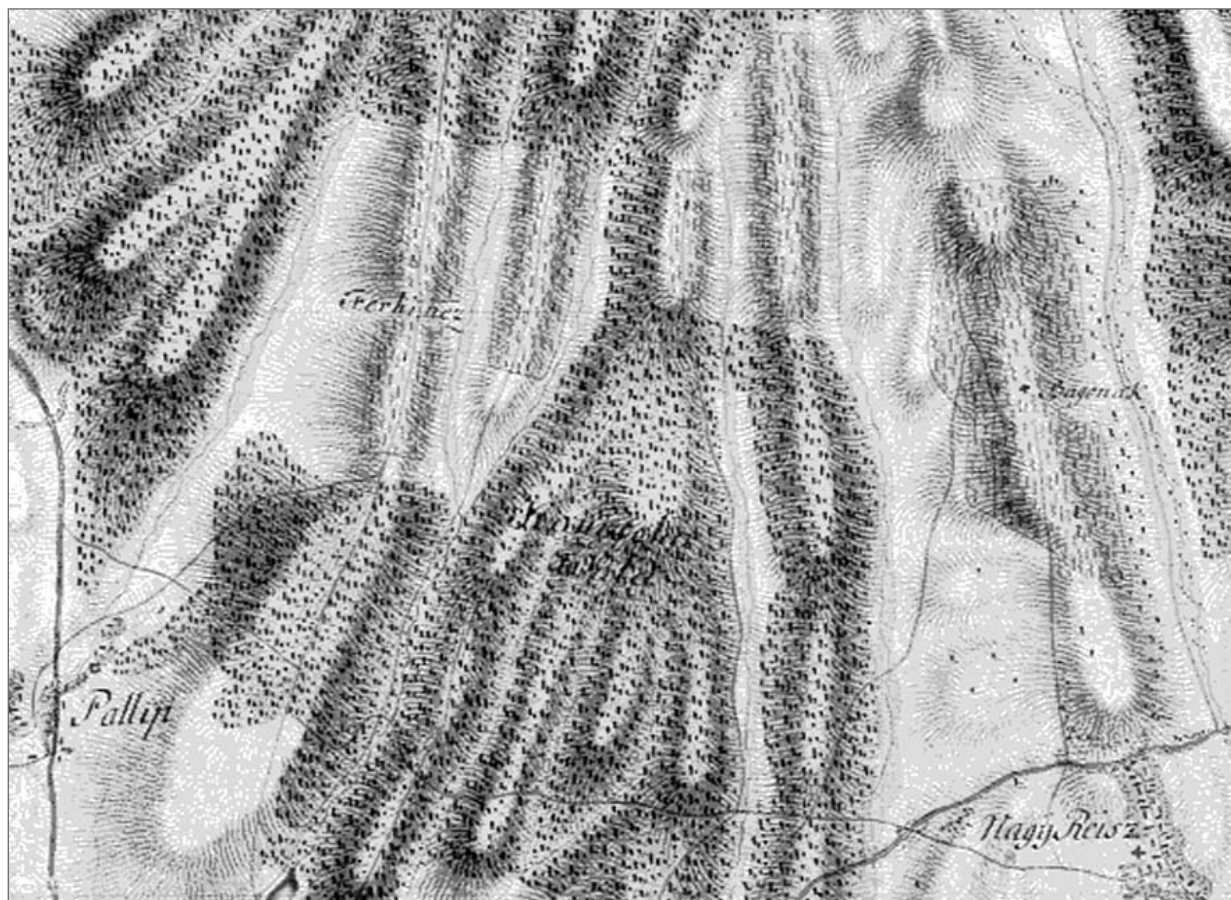
A szőlőhegyek hagyományos képe az 1970-es évektől gyors ütemben kezdett átalakulni. A sövényfalú, zsuppos pincék jelentős része eltűnt vagy csupán romjaik vannak meg. Szerencsére akad kivétel, ellenpélda is, főként Cserfőn és Föhrécen láthatunk szépen gondozott öreg pincéket. A modern építőanyagokból készülő kisebb-nagyobb hétvégi házak térnyerése egyben az egykori szőlőhegyi gazdaságok hétvégi kertté alakulását is jelzi. Ebben a vonatkozásban egy új típusú, a város felől ide irányuló *huzamosan időszakos*, vagyis tavasztól őszig tartó kintlakás, önellátó kertészkedéssel, baromfi- és sertéstartással kiegészülve válik jellemzővé. Láthatunk próbálkozásokat a szőlőhegyi turizmus kialakítására is.

Jegyzetek:

- 1 A részeredmények közzétételét ld.: Simon András 1996; 2001.
- 2 Adattári kutatásokat végeztem többek között a nagykanizsai Thúry György Múzeumban is. Itt, illetve a Szegedi Tudományegyetem Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszéke Lendva-vidéki kutatásainak résztvevőjeként több éven át folyamatos szakmai kapcsolatot tartottam fenn dr. Kerecsényi Edittel, Edit névvel. Muzeológusi és kutatói alaposágára és szemléletmódjának, szakmai segítőkészségére, valamint egyéniségére nagy tisztelettel, szeretettel és hálával emlékezem.
- 3 Vajkai Aurél 1939; 1958.
- 4 Kecskés Péter 1979. 518–519. Kecskés itt utal a Tálasi István által javasolt hegyközségi szórvány megnevezésre, későbbi tanulmányában (1992. 176.) – egyetértve a szakirodalom által javasolt terminológiával – a településnéprajzi értelmezésben a szőlőhegyi szórványtelepülés használatához csatlakozik.
- 5 Égető Melinda 1985. 7; Bárh János 1996. 215; 1997. 87–88.
- 6 Filep Antal 2002. 170.
- 7 Kovács Katalin 1985; Égető Melinda 1994; Filep Antal 2002. (mindhárom tanulmány további irodalommal)
- 8 Égető Melinda 1994. 36.
- 9 Vándor László 1994. 269–270.
- 10 Égető Melinda 1994. 36–37; Filep Antal 2002. 179–181.
- 11 Kovács Katalin 1985. 330–332.
- 12 Kovács Katalin 1985. 329–330.
- 13 Ánek Teréz 1975.
- 14 V.ö.: Égető Melinda 2004. 64; A vegyes gazdálkodásra, az önellátó szőlőhegyi gazdaságokra ld. még Kovács Katalin 1985. 331; Cseke Ferenc 1998. 17; Filep Antal 2002. 181.
- 15 V.ö.: Markó Imre Lehel 1981. 44.
- 16 A szőlőhegyi utakról ld. még: Kecskés Péter 1992. 173–174.
- 17 V.ö.: Bacónaki-hegy artikulusa (1701): 1. pontja büntetést helyez kilátásba, ha valaki nem a megszokott, illetve a „Szőlő Közén valo igaz uton“ jár, hanem arról letér; 17. pont: a szőlő melletti utak tisztításáról rendelkezik; toldalék 1. pont: a helység előljáróságának engedélye nélkül senki nem jelölhet ki új nyomot szekérútnak. (Égető Melinda 1985. 71–74.) Tersánczky József a Nagykanizsa melletti, a 19. század közepén alakult Szabadhegy „rendszerabályainak“ ismertetésekor részletesen ír az út kijelölésének és rendbentartásának ügyéről. A hegygyűlés jegyzőkönyvéből is idéz az út minőségére vonatkozóan: „...meg is látszik rajta a gondos munka, mert hizelgés nélkül legyen mondva: mindig a lehető legjobb állapotban van. Egyik fő előnye, hogy gazdagon kavicsoltatik.“ (Tersánczky József 1887. 23.)
- 18 Cseke Ferenc 1998. 5.
- 19 Cseke Ferenc 1998. 5–17.
- 20 A szilvafáknak az út mellé ültetése általánosnak látszik a szőlőhegyeken, s még ma is számos öreg szilvafa tanúskodik e múltbéli törekvésekről. A szilva jó alapanyaga volt a lekvárnak, a pálinkának, de gyümölcsként is szívesen fogyasztotta a parasztember. Adatközlői visszaemlékezéséből idézem föl azt, hogy a gazda szilvaérés idején reggelente egy karéj házikenyérrel a kezében kiment a szekérút szélén lévő szilvafájához, s ott alatta reggelizte a fáról leszakított szilvát kenyérrel. (A friss gyümölcs kenyérrel való fogyasztásához ld. Andrásfalvy Bertalan 2001. 523.) Az út menti szilvafák hasznáról és szerepéről Tersánczky József Szabadhegy kapcsán ír: „Az út kihásításakor elhatározottam, hogy az útszélek szilvafával ültetessenek be, amiképp az meg is látszik, hogy megtörtént. [...] Ha az útszélek a birtokosok által szilvafákkal ültetetténe be, úgy átlag szép jövedelmet lehetne biztosítani, mikor anélkül úgyszólván semmi hasznot sem hoznak. Ha szilva fasorok szegélyeznék az utat, a szekerek nem tehetnének kárt kitéréseikkel, minek a birtokosok nincsenek hiányával, legkivált esős, sáros időben.“ (Tersánczky József 1887. 23.) Az Égető Melinda által elemzett hegytörvényekben, melyek egy korábbi időmetszetet fednek, a mennyiségi szempontból első helyen álló szilvások még elsősorban a szőlőlábakban helyezkednek el. (Égető Melinda 2004. 68.)
- 21 V.ö.: Andrásfalvy Bertalan 2001. 503–504.
- 22 Bacónak 1701-ből való artikulusának egyik pontja a szőlőben lévő gyümölcsfák nevelésének tilalmát fogalmazza meg. Égető Melinda (2004. 64–65.) forrásvizsgálata szerint ez az adat az eddig ismert legkorábbi, s Zala megye területére vonatkozó egyetlen ilyen tartalmú törvényi tiltás. Idézem: „a' Szőlőben Gümölcs oltvániokat senki föl ne neveltesen tova ot ne tarcaz három negi estendőnel az utan ki asa es ki ki Szoloinak labjaban vigie...“ (Égető Melinda 1985. 74.) A barackfa szőlő közé ültetésének engedélyezésére egyetlen hegytörvény, az 1764-ből való, Pápa környéki szőlőkre vonatkozó forrás ad engedélyt. (Égető Melinda 2004. 70.)
- 23 V.ö.: Kecskés Péter 1985; 1992. 172.
- 24 Vincze István 1958; Kecskés Péter 1992. 178–198; 1997. 205–213.
- 25 Ld. Kecskés Péter 1992. 178.
- 26 Vincze István 1958 87–91.
- 27 Kecskés Péter 1992. 181–185.
- 28 Az egyes telkek kerítetlensége mellett magát a szőlőhegyet gyepe övezte. Ennek rendbentartására már Bacónak 1701-beli artikulusa is figyelmeztet. (Égető Melinda 1985. 73.)
- 29 A „megye-szegés“ és a gyepe önkényes odébb tétele a hegytörvényekben is gyakran idézett probléma, ami büntetés kivetését vonta maga után. V.ö.: Bacónak artikulusának 7. és 18. pontjait. (Égető Melinda 1985. 72–73.)
- 30 V.ö.: Molnár Ágnes 2005. 130.
- 31 Kecskés Péter 1985; 1991; 1992; 1993.
- 32 Kecskés Péter 1985. 173.
- 33 Csoma Zsigmond 1990. 374–375.
- 34 V.ö.: Horváth Gyula 1995.

Irodalom:

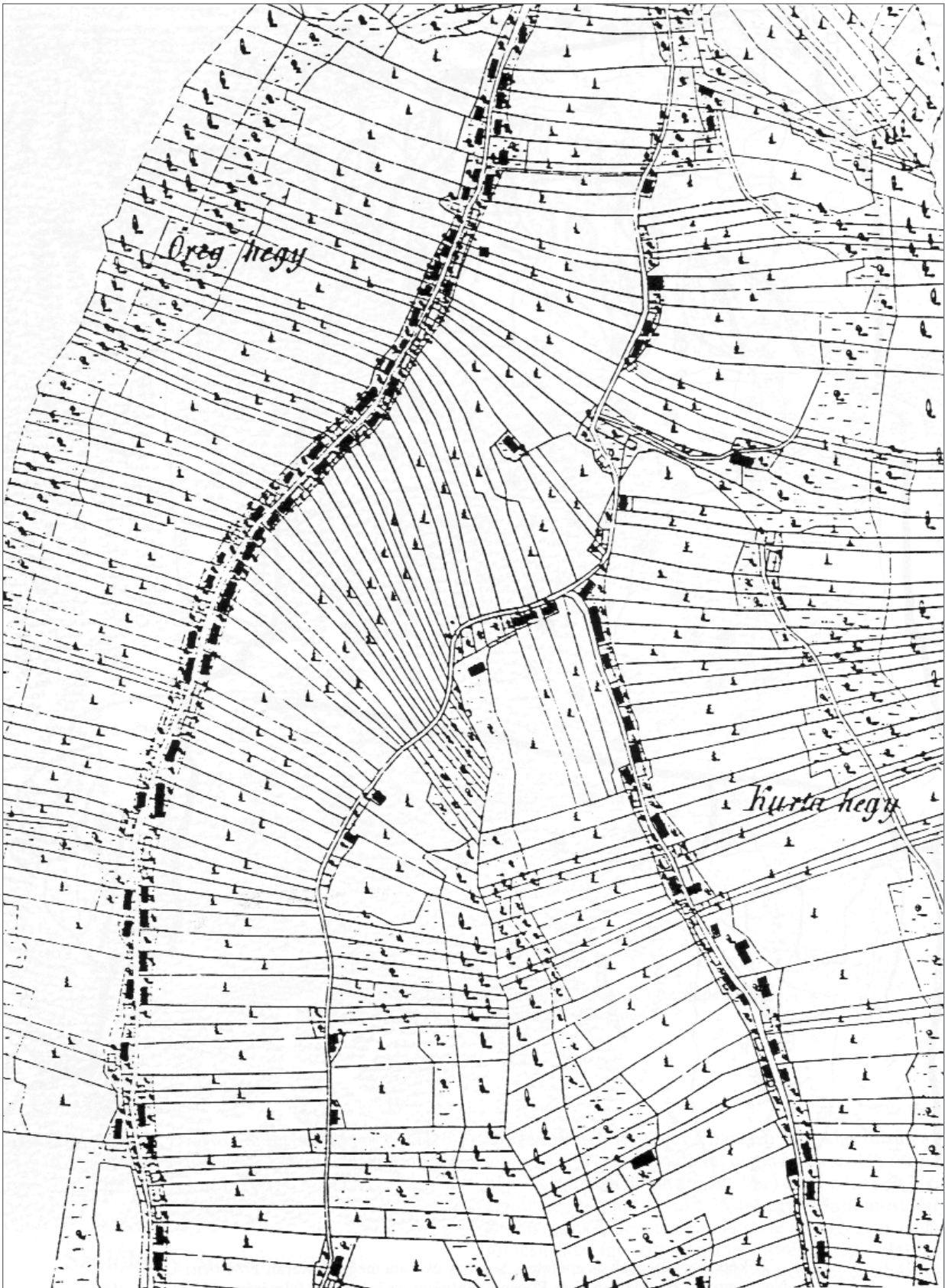
- ANDRÁSFALVY 2001
Andrásfalvy B.: Gyümölcs kultúra. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz II. Gazdálkodás*. Budapest, 493–527.
- ÁNEK 1975
Ánek T.: *Cserfő és Főrhénhegy népi építészete*. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára (Kéziratgyűjtemény). Budapest, 18742; Thury György Múzeum Adattára. Nagykanizsa, 969–75.
- BÁRTH 1996
Báth J.: *Szállások, falvak, városok. A magyarság települési hagyománya*. Kalocsa.
- BÁRTH 1997
Báth J.: Település. In: Balassa Iván (főszerk.): *Magyar Néprajz IV. Életmód*. Budapest, 9–88.
- CSEKE 1998
Cseke F.: *Hogyan befolyásolja a tengerszint feletti magasság néhány időjárási tényező érvényesülését a Nagykanizsa környéki szőlőtermesztésben? Régi szőlőhegyi gazdálkodás Nagykanizsa környékén*. (Nagykanizsai Honismereti Füzetek 19.) Nagykanizsa.
- CSOMA 1990
Csoma Zs.: Az archaikus faépítkezés emlékei a nyugat-magyarországi szőlőhegyeken. *Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1988–1989*. 361–402.
- ÉGETŐ 1985
Égető M.: *Szőlőhegyi szabályzatok és hegyközségi törvények*. Budapest.
- ÉGETŐ 1994
Égető M.: Szőlőhegyi települések kialakulása a Dunántúlon a 18–19. században. In: Kisbán Eszter (szerk.): *Parasztkultúra, populáris kultúra és központi irányítás*. Budapest, 35–42.
- ÉGETŐ 2004
Égető M.: *Vagyon szép szőlőhegyünk... Történeti-néprajzi elemzések közép- és nyugat-dunántúli magyar nyelvű hegytörvények körében 1629–1846*. (Documentatio Ethnographica 21.) Budapest.
- FILEP 2002
Filep A.: Szőlőhegyi településtörténet a 18–19. században. In: Benyák Zoltán-Benyák Ferenc (szerk.): *Borok és korok. Bepillantás a bor kultúrtörténetébe*. Budapest, 169–182; 385–387.
- HORVÁTH 1995
Horváth Gy.: A délnyugat-dunántúli szőlőhegyek szakrális építményeinek gazdaság- és kultúrtörténeti vonatkozásai. In: Cseri Miklós (szerk.): *A Délnyugat-Dunántúl népi építészete*. Szentendre–Szombathely, 363–380.
- KECSKÉS 1979
Kecskés P.: Hegyközség. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon 2*. Budapest, 518–519.
- KECSKÉS 1985
Kecskés P.: Egy letenyei présházpince felmérése és áttelepítése. *Ház és Ember 3*. Szentendre, 173–182.
- KECSKÉS 1991
Kecskés P.: A palini présházpince áttelepítése. *TÉKA 91/1*. Szentendre, 7–11.
- KECSKÉS 1992
Kecskés P.: Présházak és pincék a Dél-Dunántúlon. *Ház és Ember 8*. Szentendre, 167–203.
- KECSKÉS 1993
Kecskés P.: Szőlőskert és szőlőhegyi építmények. *TÉKA 93/1*. Szentendre, 51–62.
- KECSKÉS 1997
Kecskés P.: Szőlőfeldolgozó és bortároló építmények. In: Balassa Iván (főszerk.): *Magyar Néprajz IV. Életmód*. Budapest, 205–213.
- KOVÁCS 1985
Kovács K.: A dunántúli szőlőhegyek betelepülése Zalaszentőpoldáján alapján. *Ethnographia XCVI*. 329–336.
- MARKÓ 1981
Markó I. L.: *Kiskanizsai szótár*. Budapest.
- MOLNÁR 2005
Molnár Á.: Kényszervállalkozások és előremene-külés. A mezőgazdasági kisüzemek helyzete a rendszerváltás után Kiskanizsán. In: Schwarz Gyöngyi–Szarvas Zsuzsa–Szilágyi Miklós (szerk.): *Utóparaszti hagyományok és modernizációs törekvések a magyar vidéken*. Budapest, 127–138.
- SIMON 1996
Simon A.: A Nagykanizsa környéki szőlőhegyek szervezete és őrzése. *Néprajz és Nyelvtudomány XXXVII*. Szeged, 309–322.
- SIMON 2001
Simon A.: A gúzsos szőlőprés. A mustnyerés archaikus eszköze és technológiája Délnyugat-Magyarországon. In: Barna Gábor (szerk.): *Társadalom–kultúra–természet. Tanulmányok a 60 éves Bellon Tibor tiszteletére*. Karcag–Szeged–Szolnok, 247–261.
- TERSÁNCZKY 1887
Tersánczky J.: *Szabadhegy monographiája 1850–1866*. Nagykanizsa.
- VAJKAI 1939
Vajkai A.: Cserszegtomaj. (Egy hegyközség élete.) *Néprajzi Értesítő XXXI*. 170–204.
- VAJKAI 1958
Vajkai A.: A hegyközségek kialakulásának kérdése. *Néprajzi Közlemények III*. 3–4. 59–69.
- VINCZE 1958
Vincze I.: Magyar borpincék. *Néprajzi Értesítő XL*. 83–104.

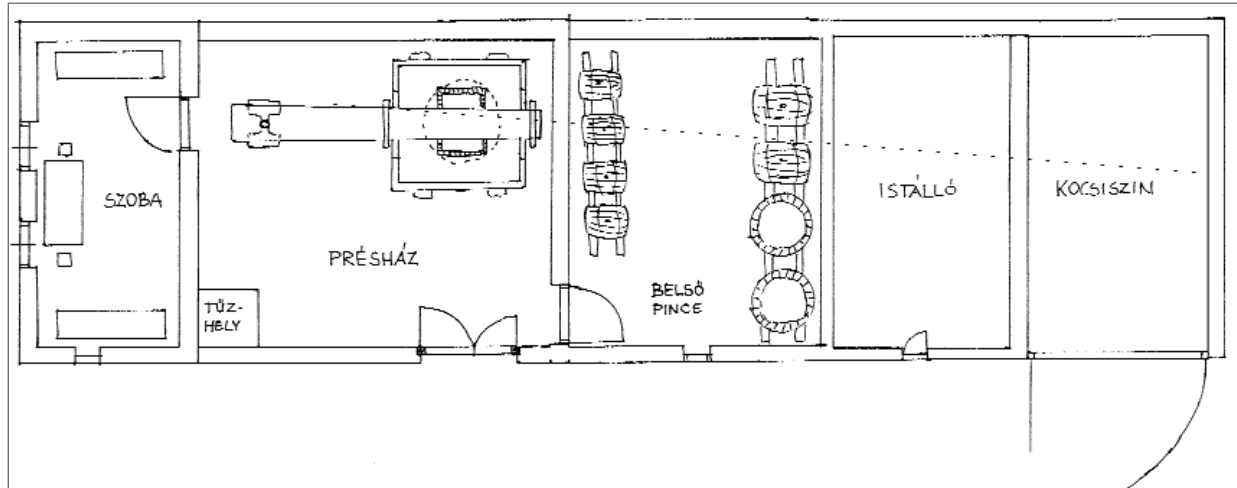
1. kép: Az I. katonai adatfelvétel térképe a Nagykanizsa melletti Förhéncz (*Ferhincz*) és Bacónak (*Bagonak*) szőlőhegyekkel

2. kép: A III. katonai adatfelvétel térképe, szőlőhegyi épületek jelölésével

3. kép: Letenye: Óreg- és Kúrta-hegy az 1864. évi kataszteri térképen (Kecskés Péter 1992. 172. nyomán)

4. kép: Kiskanizsai gazda istállós présházpincéje, Bacónaki-hegy (Felmérte és a rajzot készítette: Simon András, 1995.)

5. kép: Talpas-karóvázás présházpince (Bacónak, Simon András felv. 1996.)

6. kép: Zsuppal fedett lekontyolt nyeregtetős présházpince (Bacónak, Simon András felv. 1997.)

7. kép: Kontyos tetejű, zsuppal fedett présházpince (Bacónak, 1980-as évek eleje)

8. kép: Présház bádoggal fedett egyik helyisége (Bacónak, Simon András felv. 2001.)

Sári Zsolt

Életmódváltozások, túlélési stratégiák Muraszemenyén¹

Az életmód és a túlélési stratégia fogalma

A Magyar Néprajz című tudományos össze-foglalás IV. kötete viseli az „Életmód” címet. A könyv borítóján a következőket olvashatjuk: „*a magyar parasztság, a köznép életmódját közvetlenül meghatározó anyagi kultúrát mutatja be*”, mindezt teszi öt nagy fejezetben, amelyeket e kultúra meghatározó szegmensének tekint: a település, az építészet, a lakás-kultúra, táplálkozáskultúra, és az öltözködés.² De ezen kívül e tudománytörténetileg is kiemelkedő munka nem foglalkozik magának az életmódnak a definiálásával.

Lammel Annamária a szociológiai irodalomban fölfedezhető definíciókat összegzi egy tanulmányában.³ Az életmód lehet:

- magatartás,⁴
- a társadalmi rétegződés eleme,⁵
- a társadalmilag szabályozott cselekvés és rendje, a lét megszervezésének belső ökonómiája,⁶
- a személyiség által viszonylagos autonómiával hierarchikus rendszerbe szervezett tevékenységstruktúra,⁷
- a társadalmi, gazdasági viszonyok egész rendszerének és a társadalmi újratermelésnél valamennyi folyamatát magán viselő jelenség.⁸

Lammel Annamária meghatározásában az életmód „*egy mikrorendszerben érvényes magatartási és cselekvési mód, amely a tértől, az időtől, a társadalmi, gazdasági és politikai rendszerben elfoglalt helyétől, az érvényben lévő értékektől, a makrorendszerben, vagyis a környezetben végbe menő eseményektől függ*”.⁹

Max Weber az életstílus fogalmát a státuszcsoportok attribútumaival összegzi a kulturális javakhoz kötve, az életmód fogalmát pedig a materiális javakkal azonosítja.¹⁰ Majtényi György látásmódjában Mike Featherstone az életstílus tágabb értelmezése – a személyiség, az önkifejezés, és a nyelvi képesség fogalmaként – és Utasi Ágnes a család és az iskola, mint kultúraadó intézmény szerepét kiemelő álláspontja jelenik meg.¹¹

Az életmód absztraktálódik a mindennapokhoz való viszonyulásban, a kultúra tárgyokban való meg-

nyilvánulásában, a termelés és a fogyasztás mértékében és minőségében.

Sematikusan és pillanatképek felsorakoztatásával próbálom bemutatni, jellemzi a helyi társadalom életmódjában bekövetkezett változásokat. A kiemelések, a hangsúlyok megjelölése tudom szubjektív. Felvállalva ennek minden következményét, azonban állíthatjuk ezeknek segítségével lesz megérthető a csaknem egy évszázados változás-történet, amelyet gyakran felülről irányítva, mesterségesen beavatkozva, megszakítva a természetes változási folyamatokat indukáltak, amely a mindennapok és az ünnepek kulturális struktúrájában megnyilvánultak.

A túlélési stratégia kifejezést alapvetően életmód-stratégiaként értelmezem, annyit hozzátéve, hogy a különböző életmód stratégiák, mindig a jelenlévő problémákra adott egyéni és közösségi válaszokban jutnak kifejezésre. A háztartások vagy más közösségek életstratégiája olyan közösségi cselekvés, amelyet a közösség tagjai célszerűen megterveznek, racionálisan kifejlesztenek, és amely mindegyiküknek azonos lehetőségeket kínál a döntési folyamatokban való részvételben. A háztartások viselkedését számtalan tényező befolyásolhatja, a döntéshozó folyamat pedig komplex és sokszínű tevékenység.¹²

A település

Muraszemenye a déli határ mentén, a horvát-magyar-szlovén határ csücskében fekvő Zala megyei falu. A település közigazgatásilag Alsó- és Felsőszemenye, valamint Csernec községek egyesítésével 1938 január 1-én jött létre.

Földrajzi képét a síkság és a dombvidék találkozása határozza meg. A Mura és holtágai, valamint a Kerka miatt jelentős ártérrel rendelkező település. Dombjait erdők és szőlőbirtokok jellemzik. Határában a kavicsbányászat következtében egy 70 hektáros tó-rendszer is található.

A határ északi része dombos, szőlőhegyekkel teli déli része zömmel rét és legelő, árterület. Szántója aránylag kevés, s azt évről évre veszélyeztették a Mura áradásai. A határ változatos természetrajzi képét az ember tájatalakító tevékenysége fokozatosan változtatta meg. Ebben nagy szerepet játszott az árvízmentesítési program, a Mura és a Kerka szabályozása. Ezekkel a munkákkal megnőtt a szántóföldi művelésre alkalmas területek aránya és további legeltetésre alkalmas ártéri területek is keletkeztek. A tájatalakítás az itt élő emberek életmódjára is kihatott: míg korábban a halászat és az állattartás nyújtotta a legjobb megélhetést, ezekhez felzárkózott a földművelés is, különösen a kukoricatermesztés.

A két világháború között indult meg az ipari fejlődés a térségben: ennek legnagyobb és sokáig szinte egyetlen meghatározó eleme a MAORT, a Magyar-Amerikai Olajipari Rt. volt. A településen 1935-ben megindították a kavicsbányászatot. A kitermelt kavicsot szállították Bázakerettyére, ahol 1936-ban kezdték meg az olajkutak próbafúrását. Mindezek elindították azokat a változási folyamatokat, amik az 1950-es évektől még intenzívebbé váltak.

A trianoni határok és a változások

„Mi akkor úgy jártunk, mint aki felpofára borotválkozik.” – mondják a faluban arra, hogy a Csáktornya és Muraköz felé vezető kereskedelmi kapcsolatok megszűntek.

„Csáktornyára azért kell menni, mert ott fél áron adják az élesztőt.” – mondja a szólás, illetve hogy Csáktornyán az „Antanovicséknál enni jó, az Ivanicsnál meg inni jó.”¹³

Muraszemenye a trianoni békediktátum következtében határmenti település lett. A békeszerződés következtében Zala vármegye területének egyhatodát, lakosságának egy negyedét, több mint százharmincezer embert veszített el. A meghúzott új államhatár kijelölése a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság (1929-től Jugoszlávia) és Magyarország között az 1919. júniusi elvi kijelölés és a végleges, a határkijelölő bizottság és a Muraközi Memorandum (1921. április 15.) létrejötte közötti időszakban valósult meg.¹⁴

Az a tény, hogy a település a határsávba került, a viszonyok megváltozása az életmódra is hatással volt. Az új államhatár a falu természetes gazdasági kapcsolatait tette tönkre. A falu gazdasági, közigazgatási és kulturális központja Csáktornya és Alsó-Lendva volt. Ezeknek az elvesztése az amúgy sem széleskörű értékesítési lehetőségek megszűnését eredményezték. A korábbi piacközpontok, vásárok elérhetősége megszűnt, újak szerzése is nehézségekbe ütközött. A legközelebbi jelentős vásározó-, piacozó település

Nagykanizsa lett, de az is több mint harminc kilométer távolságra. A trianoni határok meghúzása végérvényesen eltemette a Nagykanizsa – Alsó-Lendva vasútvonal tervét, amelyért évtizedekig küzdöttek a régióban.

„Itt egy olyan nyomorúságos világ volt a Trianon után, hogy borzalom. A Trianon tönkretette ezeket a területeket. Itt, ennek a falunak is 360 hold területe átesett a Murán túlra. Nem a Murán, csak a Kerkán. A Murán innen volt. De mivel az herceg Eszterházyé volt, nem maszeké volt, elvették a jugoszlávok és kiosztották ott a horvátok között. És ha az ideesett volna, még a felszabadulás is volt, az a mienk lett volna, itt ezé a falué.”¹⁵

A trianoni határok azonban az 1950-es évektől jelentettek igazán valódi elzártságot. A korszak politikai viszonyai, a határmenti státusz szinte teljesen elzárt településsé tették Muraszemenyét. „Titó láncos kutyái voltunk” ismételtetik még ma is az emberek: a településre évekig csak külön engedéllyel lehetett bejutni az ott állandó lakhellyel nem rendelkezőknek.

Az olajipar hatása az életmódra

A zalai szénhidrogén bányászat története az 1800-as évek végére nyúlik vissza, ebben az időszakban indultak meg a különböző geológiai vizsgálatok a térségben. A kutatásokat az I. világháború félbeszakította, a legfontosabb feltételezett lelőhelyek az új határvonal túloldalára kerültek. A háborút követő időszak legfontosabb teherterele a gazdaság lábra állítása volt. Ezt nehezítette az általános világgazdasági válság, amely természetesen Magyarországot is elérte.

A zalai olajkutatások eredményeként már 1932-ben olajkutatási koncesszióért jelentkezett a Pénzügyminisztériumban az angol-amerikai érdekeltségű European Gas and Electric Company (EUROGASCO). A szerződést 1933. július 8-án írták alá, és 28-án az országgyűlés jóváhagyásával életbe is lépett. Az olajbányászat jelentősen megváltoztatta a régió gazdasági lehetőségeit. Az első jelentős ipari beruházás indult meg Zalában, amely jelentős munkaerő-szükséglettel is rendelkezett. A képzett munkaerőt távolabbi, már működő olajbányászati mezőkről hozták, viszont a segédmunkásokat a környék falvainak szegényparaszti rétegéből fogadták fel.¹⁶

A felduzzadt munkaerőpiac, a régiót jellemző túlnépesedési problémák, valamint az olajiparban kapható fizetések nagy vonzerőt gyakoroltak a környező települések paraszti népességére. A kezdő segédmunkás átlagfizetése 60 fillér, a szakmunkás 80 fillér, a fűrömesterek pedig 2 pengő órabért is elérhettek. A napi munkaidő nyolc óra volt, és a felvételnél fontos volt a fizikai erőnlét, hiszen a technikai színvonal viszonylag alacsony volt a kezdeti időszakban. Mégis

vonzóvá vált a szegény paraszti rétegben, hiszen ebben az időszakban a mezőgazdasági munkában a napszám 1 pengő volt, a munka viszont gyakran kora reggeltől késő estig is eltartott. Muraszemenyén az olajipar hatása már a kezdetekben jelentkezett, az 1930-as évek elején az olajkutakhoz az Alsószeemenye határában fekvő kavicsbányából szállították el a köveket.

A szűk határral rendelkező település birtokstruktúrája erőteljesen elaprózódott a 30-as évekre. A hosszú summásmunka sem tudta teljes egészében megoldani a munkaerő, a megélhetés nehézségeinek problematikáját. Á. Gergely András „strukturális szét-esésnek” nevezte a társadalmi változásokat, amelyeknek a legfontosabb jellemzője a kisbirtok aprózódása, ezáltal a létalap megszűnése volt: amelynek keretében „vagy a néma forradalmat, vagy a széthulló családot kellett vállalnia a földműves falvak lakosságának”.¹⁷ A harmincas évek második felében ezért jelentett az olajipar dél-zalai megjelenése reményt és élet-színvonal javításra lehetőséget az ittenieknek. Míg 1930-ban mindössze 113 fő élt az iparból (ebből 37 kereső) addig 1941-ben már 223 fő (ebből 53 kereső).

Az olajipar felborította azt az életvitelt, amire a paraszti közösség korábban berendezkedett. Először fordult elő, hogy a mezőgazdasági termelésen kívüli munkavégzés jelentette a megélhetés legfőbb forrását.

Az „olajosság”, mint fogalom él a muraszemenyei nyelvben és gondolkodásban. A következőkben megpróbáljuk összefoglalni ennek kritériumait, jellemzőit.

A muraszemenyei olajosság négy nagy szakaszra osztható: 1., 1936–1948, 2., 1948–1960., 3., 1960–1985., 4., 1985–1992.

Az első korszak a kapitalista, magyar-amerikai közös vállalat alapításától az államosításig tartó időszak. Muraszemenye a sikeres olajfúrásoktól néhány kilométerre fekszik, így a munkástoborzás elérte a települést is. Már a fúrások előtti években a kavicsbányászat révén résztvettek a munkálatokban helyi parasztek. A MAORT már ezekben a kezdeti időkben is jól fizetett, magasan a mezőgazdasági bérmunka fölött.

„Volt úgy hogy kettő, volt úgy hogy négy [lova volt a férjemnek]. Aztán megnyílt a kavicsbánya, 36-ban, akkor volt az esküvőnk, aztán megkeresték ezek a MAORT-os urak, kavicsot kellett szállítani Bázakerettyére, és oda szekérral fuvarozott a férjem. Sőt édesapám is, mer neki is volt egy pár lova. Aztán később, amikor ott is jobban beindult az üzem, a munka, akkor még más idegen fuvarosokat is kellett hívni, mert nem tudták ketten elszállítani a kavicsot.

Kettőt [fordultak egy nap]. Ha jó időben elindultak, meghát a lovaknak is kellett pihenni. Meg minden nap nem mentek.

Még a háború végéig. Akkor aztán elállamosították a kavicsbányát. Mer nem volt nekünk kavicsunk.

A kavicsbánya, ahol van, egyes gazdáké volt. Nekünk is volt benne sok, idébb is egy rész, odébb is egy rész.

Az rét volt korábban, ott kezdtek el bányászni. A párom úgy szokott csinálni, hogy mellettünk levő réteket, volt hogy tulajdonjogilag megvásárolta, de volt hogy csak a kavicsot bányászta ki. Ki-ki hogyan oda adta.

Kézzel, lapáttal [bányásztak]. Ilyen nagy lapátot fogtak. Azzal szórták rá a kocsira. Azzal hordták át Bázakerettyére. Ott építették a kutakat. Ott volt a legelső olajfúrás. Azért kellett a kavics. A kutak alapját abból a kavicsokból építették. Aztán később már, hát annyira ment az üzem, ki kellett szállítani a kavicsot, ide a faluba, mert az autók nem tudtak behajtani. Ott volt egy árvíz, az elöntötte az egész rétet. És nem tudtak az autók bemenni. Teherautók. Úgy egyezkedtek a férjemmel, hogy kiszállítatja. Ki is szállította, mert ő akkor fogadott fuvarosokat, hívott fuvarosokat. Kiszállították lovaskocsival a fuvar, oda, ahol a kápolna van, most egy nagyon szép ház van ott. Oda szállította ki a kavicsot, onnan hordták el az autók. Aztán később jött a háború, államosították. Nem volt így bejegyezve a férjem, mint vállalkozó. Így maszekolt. Jól megfizette a MAORT, jól fizetett.”¹⁸

Az 1940-es évek elejétől pedig már az olajmunkások toborzása is megindult. Természetesen leginkább a kutakkal rendelkező településekről kerültek ki a munkások, de a környező, 10–20 kilométeres körzetben lévő falvak – így Muraszemenye – lakói között is többen jelentkeztek ipari munkásnak. Az első munkásfelvételek a bázakerettyei (1939) és a lovászi (1941) üzemek megnyitásával indultak el. Muraszemenyeről nagyobb arányban a lovászi üzembe jelentkeztek, hiszen ez a település feküdt közelebb (11km).

Az olajipar a falu különböző paraszti rétegei számára jelentett változtatási lehetőségeket. A visszaemlékezések alapján valószínűsíthetjük, hogy a kis- és törpebirtokos, valamint a földnélküli agrárnépesség férfi tagjai jelentek meg először az olajiparban. A magas jelentkezési arány miatt azonban gyakran csak a harmadik, negyedik alkalommal nyertek felvételt, sokan azonban a kezdeti kudarcok miatt letettek a munkás életformáról. Mit jelentett ez az életforma? Milyen előnyei és hátrányai voltak? Alapvetően kettős megélhetési stratégia alakult ki néhány év alatt: az olajosság és a gazdálkodás kettőssége.

Az olajosság előnyei: állandó havi bérezés, amely folyamatosan emelkedik, biztos munkahely, szociális juttatások, nyugdíj.

Hátrányai: kötött és kötelező munkaidő (három műszak: 8–16, 16–24 és 24–8 óra között), ingázás (eleinte gyalog, kerékpárral, majd teherautóval és autóbusszal).

Az előnyöket és a hátrányokat is figyelembe véve azonban az olajipari munka olyan biztos anyagi forrást

jelentett, amellyel új lehetőségek nyíltak meg a korábban summáskodásból plusz jövedelemhez jutó családok számára. A summásmunka elhagyása és az ipari munka vállalása munkaidő felszabadulást, az ingázás ellenére folyamatos otthon tartózkodást és a saját gazdaságban való részvételt jelentette. Az olajiparból származó béreket a korábbi életmód fenntartására, javítására használták fel a hagyományos értékek alapján. A plusz jövedelmet egyrészt a saját gazdaság növelésére (földterület, állat, munkaeszköz vásárlás), valamint bizonyos reprezentáció: új ház építése, ruházkodás-, növelésére használták fel. Ennek ellenére azonban a korábbi életvitel átalakítását követelte meg az egész családtól. A korábbi életmód bizonyos elemeit feladták: ez elsősorban a summáskodás és a napszám volt. Ezen munkák feladásával idő, energia és munkaerő szabadult fel, amelyeket a saját gazdaság munkája és az ipari munka kettőssége átalakítva kötött újra le. Általában a családfő vállalta az olajipari munkát, ezzel a családon belüli munkamegosztás is alapjaiban változott meg. Mivel a család férfi tagja vállalta az ipari munkát és dolgozott három műszakban, így ő a saját gazdaságban végzett munkáját ehhez igazítva végezte. Korábban generációk közötti munkamegosztás jellemezte ezeket a családokat is, hiszen a summásmunkára mindig az egy generációhoz tartozók mentek el egy családból, az olajipar megjelenésével pedig általában egy vagy két (apa és/vagy fia) felnőtt, munkaképes férfi vett részt az ipari munkában. A férfiak tehát új munkarendjükhöz igazították otthoni munkájukat, gyakran a nagy mezőgazdasági munkák idején, házépítéskor napi 2–3 óra alvással nyertek plusz, munkára fordítható időt.

Az olajipari munkásság kettős életvitele, a kettős megélhetési stratégia nem mást jelentett, mint azt, hogy a földből való megélhetés elsődlegességét és gyakran kizárólagosságát az önellátás biztosítása és a hagyományos – a közösségi morálnak megfelelő – életmód megőrzésének igénye váltotta fel. A saját föld birtoklása is egyfajta biztonságot jelentett, a mindenkori kenyér és ételmiszer megléte, ennek igénye a korábbi életmód hagyománya, az önellátás fenntartása. Az önellátás biztosítása mellett pedig az árutermelés is, mint bevételi forrás folyamatosan jelen van, leginkább az állattartás különböző formáiban.

A kezdeti évek nehézségei – a napi gyaloglás (10–20 km), a nehéz fizikai munka, a viszonylag mostoha munkakörülmények – ellenére egyre vonzóbbá vált a falusiak szemében az olajosmunka. Más vidékekkel szemben sokkal gyorsabban halványodtak az ipari munkával, munkássággal való ellenérzések. A szemeyei parasztság viszonylagos rossz mezőgazdasági lehetőségei nem tette őket földhözkötté, könnyebben szakadtak el a mezőgazdasági munkától.

A föld presztízse azonban elvitathatatlan maradt még ezekben az években is, hiszen a béreket a mezőgazdaságba és a reprezentációba forgatták vissza. A szűkös lehetőségek ellenére próbáltak minél több és jobb minőségű földet fölvasárolni, vagy az állatállományukat fejleszteni. Az olajosok életmódját a kétlakiság formálta, a napi ingázás után kellett a mezőgazdasági munkát elvégezniük.

„Úgy hogy mindenki kapott munkát és jó fizetés volt. Ha egy ember elment itten valakinek szőlőt kapálni, kapott egy pengő húsz fillért, vagy egy pengőt, akkor látástól vakulásig. Ha oda elment, ott 8 órában megkereste a két pengőt. A legutolsó munkás is. De akik fűrésznél dolgoztak, még a 3–4 pengőt is megkeresték. Úgyhogy óriásit lendített.”¹⁹

A kettős megélhetési stratégia előnyeit az 50-es években is érezték, hiszen a beszolgáltatásokat a nehézségek ellenére is könnyebben tudták teljesíteni.

Az államosítás után tovább fokozták az olajbányászat volumenét, növelték a kitermelt olaj mennyiségét, amihez még több munkásra volt szükség. Így egyre több ember felvételére került sor. Ezt erősítette a mezőgazdaságban jelentkező egyre mélyebb válság, a parasztság ellehetetlenítése.

Új fejezetet jelentett a MAORT államosítása, az 50-es években zajló egyre intenzívebb iparosítás. Egyre több családtag került be az iparba, hiszen egyre nagyobb lett az ipari foglalkoztatottak aránya. Megváltozott a felvétel rendje is: önéletrajz és felvételi elbeszélgetés alapján kerültek be az emberek az üzemekbe. A hatvanas évek elején azonban a termelőszövetkezet vezetőségének kellett nyilatkozatot adni, hogy a szövetkezetnek nincs szüksége a munkaerőre és engedélyezi az iparba történő felvételt.

Az iparosítási hullámmal egyre több ember megélhetésének alapját jelentette az olajipar – majd egyéb ipari létesítmények létrejöttével más iparágak is – és megindult a mezőgazdasági tevékenységek elhagyása is. Ebben az időszakban a zalai olajbányák megnyitása után megindul az alföldi szénhidrogén bányászat is, ezért jelentős számú, már tapasztalatot szerzett munkás egy-egy hónapos időszakokra e távoli bányákban végzett munkákat: ilyenkor egy hónapig munkásszállón laktak, majd egy hónapig otthon, a lovászi üzemben dolgoztak.

A 60-as évek első éveiben a fokozott iparosítás, a szövetkezetesítés – a TSZ első éveinek nehézségei – eredményeként egyre intenzívebb elvándorlás indult meg a településről. A „maortosok”-nak az alföldi olajbányászat új munkalehetőségeket jelentett, többen költöztek családotul elsősorban Szegedre, Oroszházára, Kiskunhalasra, Eger és Hajdúszoboszló környékére. Emellett azonban az olajipar megtartóerő is volt, hiszen helyben is biztos munkahelyet, fix

fizetést és egyéb kedvezményeket jelentett. E kedvezmények egyike volt, hogy viszonylag korán, a hatvanas években bevezették a gázfűtést, az olajos családoknak jelképes 1 forintos összegért. Ezek a családok a későbbiekben is jelentős kedvezményt kaptak gázfogyasztásuk során, közvetlenül nem is fizettek, hiszen a vállalat a fizetésből vonta le ezt az összeget, amely a téli hónapokban sem haladta meg a 10 forintos havi díjat.²⁰

A gáz bevezetése jelentős modernizációs lépés volt, amely az életmódra is hatással volt. Az elektromos áram bevezetése után a gázfűtés kialakítása nemcsak a fűtési rend (minden helység azonos módon fűtötté vált egyenletes hőmérséklettel) átalakítását hozta, de sütési-főzési szokásokat is megváltoztatta: ezzel párhuzamosan megszűnt a kemencék használata. A modernizáció azonban az ennél kisebb beruházásokban, egyéni akciókban is megfigyelhető. Ezt a modernizációs igényt és lehetőséget mind-mind az olajipar adta, teremtette meg. A legintenzívebb modernizációt a kettős megélhetési stratégiát folytató kisárutermelő „maortosok” tudták végrehajtani: kerékpárt, motort, autót, rádiót, televíziót, videót, fejőgépet, kapálógépet vásároltak, gyermekeiket taníttatták, gyermekeiknek lakást, autót vásároltak.

A modernizáció két iránya figyelhető meg: egyrészt a különböző kényelmi, komfortérzet fokozó eszközök, státusz-szimbólumok megvásárlása, megteremtése, másrészt pedig a saját gazdaságuk (háztáji) technikai eszközökkel való ellátása, amely a termelés további fokozását tette lehetővé. A komfortérzet fokozásának egyik eleme volt a szabadidő-felhasználásának átalakulása, az aktív pihenés megjelenése. A szénhidrogén bányászattal együtt gyógy- és hővizek is előtörttek a mélyből, amelyeken fürdőket hoztak létre. Ezeket a munkák során ismerték meg a „maortosok”, aztán gyakran a családdal együtt is visszatértek, sokszor azonban összekötve saját munkájukkal.

Az „olajos”, „maortos” fogalom alapvetően a kezdeti életszínvonal emelést elősegítő, a MAORT időszakában meginduló új életvitelből fakad, amely azonban megmaradt egészen napjainkig. A „maortos” név fennmaradásában fontos szerepet játszott az, hogy a MAORT teremtette meg ebben a régióban először jelentős, sokak számára elérhető egzisztencianövelés lehetőségét, járult hozzá a modernizáció és infrastruktúra fejlődés megindulásához. A fogalom fennmaradásában szerepet játszott az is, hogy kifejezi a „maortos” és nem maortos családok közötti különbségeket, amelyek e családok anyagi viszonyai, lehetőségei is életszínvonalukban mérhetők. A kívülállók számára ezen életvitel könnyebbége jelenik meg, a „maortos” munka hátrányai, a lemondások nem artikulálódnak a szemükben. Ezt azután sérelmezik a

„maortosok”, mondván csak ők tudják mennyit kellett vállalni, milyen lemondásokat kellett vállalniuk. Így ez a mai napig konfliktus helyzeteket okozhat, ütközőzónát jelent (bár egyre kisebb mértékben) a településen. Azt azonban mindkét oldal elismeri, hogy a MAORT és az olajipar nemcsak az olajos családok számára jelentett felemelkedési lehetőséget, hanem az egész település számára. Az olajipar jelenléte közvetve és közvetlenül is hatott a településre: az egyre bővülő munkalehetőségek, támogatások, a korai vezeték gáz-kiépítés. Emellett a közvetett hatásuk sem elhanyagolható. A „maortosok” anyagi helyzetének javulása magával hozta a fogyasztási kedv és lehetőségek emelkedését is. Az őstermelő, kisárutermelő paraszti réteg számára új vásárló-, fogyasztó-réteg jelent meg az olajiparral, ezzel javultak az értékesítési lehetőségek is. Kijelenthetjük ezt, még akkor is, ha tudjuk, hogy a hagyományok táplálta és életben tartott önellátási kényszer fenntartotta a legtöbb „maortos” család esetében is a saját gazdaság működtetését is.

Az olajipar jelenléte olyan gazdasági potenciált jelentett a régióknak, amelyet korábban nem tapasztaltak. Az iparosítás átalakította a foglalkoztatottsági mutatókat is. Nemcsak a jövedelmek alakulása, az iparban és a szolgáltató szférában alkalmazottak arányszámainak emelkedése volt megfigyelhető, de az életmódban bekövetkező változások is.

A rendszerváltással, a gazdasági válság fokozódásával, a magyar olajipar is válságba került, a folyamatos létszámleépítések, a privatizáció a zalai olajipar megszűnéséhez vezetett. Ezzel, valamint a más ipari vállalatok megszűnésével újra, jelentősebb ipari létesítmény nélkül maradt a régió.

Szőlő és bor

Muraszemenye gazdálkodásának és életmódjának vizsgálata során külön kell szólni a szőlőről és a borról. Szemenye északi részén, a zalai-dombság nyúlványain terülnek el a szőlőhegyek. A helyi szőlőtermesztés évszázados hagyományokkal rendelkezik. A szemenei szőlő és bor első írásos említése 1355-ből való, amikor Bánffy Miklós bán a szemenei ferences kolostor számára szőlőbirtokot adományozott a szemenei hegyen.²¹ A későbbi évszázadok során is több, főleg adóösszeírásokból származó feljegyzés született a szőlőtermesztéssel kapcsolatban.²² Az adatok a mennyiség mellett a bor minőségéről is szólnak. Területünk nem tartozott az ország vezető borvidékeihez, így nem véletlen, hogy ez az írásos forrásokban is megjelenik. „Szőlőhegyük egy kapásra egy pozsonyi urna bort terem, amely boruk azonban silány, romlékony, a megyében 55 dénárért adható bort terem”.²³ A bor silánysága ellenére azonban eladható volt, így

bevételi forrást jelentett a lakosság számára. A bor, mint a kereskedés tárgya, egészen napjainkig jelen van.

A borkereskedelemmel kapcsolatban találkozunk a horvátokkal, a Mura túlsópartján található horvát, magyar-horvát települések lakóival. Szemenyei története elválaszthatatlan a régió horvát településeitől. A szemenei hegyen „emberemlékezet óta” jelen vannak a horvát kettősbirtokosok. A szőlőbirtokokról és a szőlőművelésről ad képet egy 1781-es szőlőösszeírás: amelyből kitűnik, hogy a birtokosok közül 73 helybéli és 76 vidéki (Kiscsernec 1, Ráth 8, Domasinec 38, Garacinovec 2, Turscsische 2, Novákoc 23). A szőlősterületek általában 2–18 kapás között mozognak. Szőlőmunkával pénzt is tudnak keresni. Piac a közelben nincs, távolabbra csak bort visznek eladni.²⁴

A század elején a filoxéra ezen a vidéken is kipusztította a szőlőket. Az új telepítések, az új oltványok megjelenésében, valamint a szakszerű szőlészet- és borászat terjesztésében nagy szerepe volt az Eszterházyak itteni birtokának, az ott folyó mezőgazdasági termelésnek, szőlészetnek és a különböző mezőgazdasági tanfolyamoknak, iskoláknak.

A trianoni határok meghúzása sem szünteti meg ezt a horvát-magyar gazdasági kapcsolatot, csak nehezebbé teszi. A horvát birtokosok egészen az 1950-es évekig jelen voltak, művelték földjeiket. A Rákosi-rendszerben szűnik meg számukra ez a lehetőség, amikor a szigorított határátlépési rendszer miatt el lehetetlenül számukra a magyarországi szőlők művelése. Ebben az időszakban aztán egyre több egykori horvát szőlőt kezdenek művelni a helyi gazdák.

„Kettős birtokosok voltak itt. 48–50 körül ők még átjárhattak, mi már nem. A horvátok vásárolták fel a bort. Mikor cserélte, mikor pénzért. Terményt hoztak, bort vittek.”²⁵

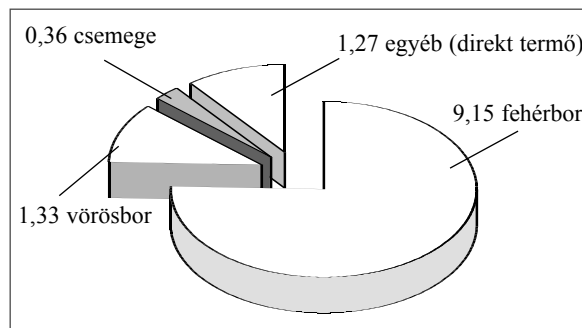
„Itt a szemenei részen a szőlőnek majdnem a fele a horvátoké volt. Csernecen túl volt egy rév. Azoknak kellett hajnalban, háromkor elindulni hazulról. Dolgozták itt a szőlőt. Ide jöttek gyalog, vagy kocsival. Ide jöttek reggel kilenckor; és akkor délután négy órakor, nyáron és ősszel is mentek haza, azt szokták mondani, az a horvát este. Délután négy órakor; mert a horvátoknak el kellett indulni, hogy sötétedésre hazaérjenek. De olyan szépen, rendbe tartották a szőlőket, egészen ötvenig. Mer akkor... magyarok is, volt amelyiket a szomszédok használtak egy darabig. Akinek nem volt szőlője, az elfoglalt egy-egy horvát szőlőt, azt használta. Később meg állami tulajdon lett.”²⁶

„Horváth pince volt, ezekre csak rámaradt, mint számárna a fül. A szőlőterületek nagy része a horvátoké volt. Több volt, mint magyar. Oda, hova fölmennek a Csörnyefüldi hegyre, ott nem is volt először magyarnak szőlőterülete. A másik részen arra, azt Pálhegynek nevezik, az mind magyaré volt. Mer mikor az

úrbéri megváltás volt, vagy hogyan mondjam maguknak, amikor föl szabadultak a jobbágyok. Akkor itt nálunk féltelmes jobbágyok voltak és 18 holdat kaptak erdővel, réttel, legelővel mindennel. És a szőlőkre meg licitálni kellett. Azt a horvátok a jobb helyeken mind licit útján megvették. Mindenkinek került szőlő is, mindenkinek adtak. S aki jobb helyen akarta közelebb, az rálicitált. S azt elvették tőlük, nem járhatnak át. Azóta dzsungel lett az egész hegy.”²⁷

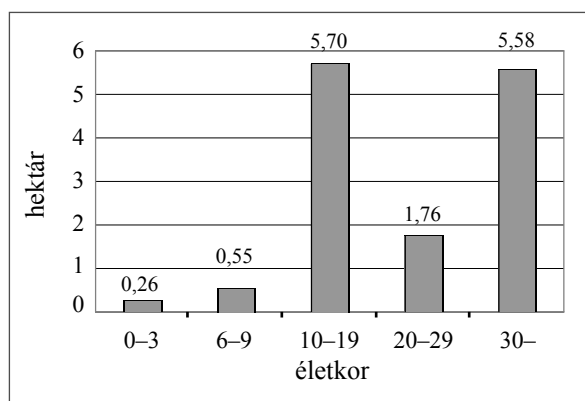
A tsz időszakban a szőlőbirtokok megmaradtak a korábbi birtokosok, családok kezében. Ebben az időszakban folytatódott a szőlők családi munkamegosztásban történő művelése. A szőlőművelésre a hagyományos művelési formák, a tőkés termesztés volt jellemző. A jellemző szőlőfajták a kadarka, a kövidinka és a noha volt. A szőlők egy részéből saját használatra készítettek bort, másik részét pedig a termelőszövetkezeten keresztül értékesítették.

A hetvenes években indult meg a hagyományos tőke szőlők felszámolása, és az új kordonos művelés bevezetése. Ezzel párhuzamosan jelentek meg az új szőlőfajták is: rizlingszilváni, zöld vertelini, cserszegi fűszeres, ezerfürtű, sasza, tramini, szürkebarát, sárgamuskotály, lakhegyi mézes. Természetesen megmaradtak a korábbi fajták is, többek között a direkt termők, például a vidék egyik jellegzetessége a noha.

A szőlőfajták megoszlása hektárban (2001)

A jelenlegi szőlőtermesztés egy részét az étkezési célra termesztett csemegezőlők jelentik, amit saját fogyasztásra termesztnek. A borszőlőt saját fogyasztásra és értékesítésre egyaránt termesztnek, de ma is az önellátás dominál. A ma is szőlőt művelő családok nagy része saját pincéjében készít bort, ami nem kerül kereskedelmi forgalomba, a mindennapok, és az ünnepek családi asztalára kerül, valamint ezzel a borral látják el az elköltözött gyermekeiket, rokonokat, barátokat. Ma is látni még hagyományos művelésű szőlőket, ezek természetesen nem gazdasági megfontolásból maradtak meg. A legtöbb család csak saját szükségletei, a hagyományok miatt tartja a szőlőt.

A szőlőterületek életkor szerinti megoszlása (2001)

A kilencvenes évekre egyre több szőlő maradt megműveletlen, megnőtt a parlagon maradt területek aránya is. A folyamatosan öregedő lakosság egyre kevésbé tudta szőlőit megművelni.

„Kevés a nép, a szőlő az meg munkaigényes, a görbe embert szereti, aki sokat dolgozik benn. Aztán má nem akad. Egy fiatalember van, a doktor úr. Az vállalkozott rá, mert má több hektára van. Azért mindenki művel egy darabot, a polgármester úr is művel egy darabot. De meglátják, hogyha odaérnek, hogy milyen elhagyott területek isz vannak.”²⁸

A kilencvenes évek elején a szemenei térség nem volt része egyik borvidéknek sem, így szinte teljesen reménytelen volt a minőségi, magasabb színvonalú, árukereskedelemre épülő szőlőtermesztés és borkészítés. A rendszerváltás, és a kelet-közép európai átalakulás új lehetőségeket nyitott ezen a területen is. Ennek egyik jele volt, hogy újra megjelentek a horvát nemzetiségűek a vidéken, a határ túloldalán lévő falvak lakói vásároltak kisebb szőlőterületeket. Ebben az esetben egy érdekes folyamatnak lehetünk szemtanúi, hiszen azokból a falvakból térnek vissza horvátok, akik a korábbi évtizedekben – az ötvenes évek előtt – mint kettősbirtokosok már műveltek szőlőt a szemenei hegyen. A horvát tulajdonosok nemcsak tovább művelik a szőlőt, de tőke cserét is végrehajtanak, valamint a pincéket is felújítják. A horvátok is elsősorban saját szükségletre termelnek. A hatályos jogszabályok miatt a határon nagy mennyiségben nem is tudnak szőlőt vagy bort átvinni. A bort saját, családi használatra készítik, gyakran töltenek itt hétvégeket családdal, barátokkal, tehát kvázi hétvégi házként, hobbi telekként, nyaralóként is funkcionál a szőlőhegyi préház.

„Szőlővel két ember foglalkozik, a házi orvosunk, neki van egy hektár szőlője, ő palackozza. Meg akkor még egy személy, Rátkán. Saját fogyasztásra sokaknak van még.

Itt ilyen vegyes. Mindenféle fajta van. Zalagyöngye, zöldvelteini, tramini, rizling, saszla, csemegeaszőlő. Valamikor volt itt a noha is, de mostanra már nagyon kiveszett. Kiirtották.

Régen noha volt, fehér delovári, otelló, meg ilyes-mik. Az én gyerekkoromba kezdődött meg a zalagyöngye is, de ugye elsőben olyan felkapott volt. De látták aztán, hogy olyan vastag húsa van, lé nincs, ritka szemes, ritka hosszú fejekben, evésre jó volt. Akik ültettek, sokan kivágták. Csak ugye nem lehet úgy értékesíteni. Sok hercehurca vele. 1000 literen felül van, meg nem tudom hány négyszögölön felül, annak pincekönyvet kell vezetni, pontosan jegyezni a fogyasztást, mindent. Zárjegyet rávenni. Ilyen kisebbek nem foglalkoznak, inkább kivágja a szőlőt, csak hogy ne legyen neki annyi ...

A szőlővel ugye sok munka van. Ha az ember azt akarja, hogy szép legyen, abban mindig benne kell lenni. Mi is, most szombaton volt egy hete, permeteztünk, most szombaton megint menni kell. Múltkor kötöttünk, most megint meg kell nyírni. Az ember ott egy permetezést hagyjon ki, vagy ne jó időben permetezzen, úgy elmegy. Nehéz megállítani. Az idősebbek minden nap felmenni. Reggel felkel, felmegy. Esznek, isznak. Én nem nagyon szeretek felmenni, csak ha munka van. Na nem mondom, télen is, vagy ha vendégek vannak, akkor felmegyünk. Akkor névnapokat, az ember jobban rá is ér. Nekem is, a munkatársaim, elhívom őket, eljönnek, főzünk egyet. Meg a rokonság, összejöviünk.”²⁹

Jelenleg egy jelentős szőlőbirtokos van a faluban, a falu házi orvosa. Folyamatosan vásárolt meg szőlőbirtokokat, préházát, pincéjét bővíti, korszerűsíti. Jelenleg több mint öthektáros szőlőbirtokot működtet. Gazdasága, a korábban vizsgált módszerek segítségével, mint árutermelő mezőgazdasági vállalkozás értékelhető. Szőlőültetvényeit folyamatosan cseréli, jelenleg majdnem kéthektáros területen traminit, szürkebarátot, ezerfürtűt és sárga muskotályt termeszt. A gazdaságát saját maga irányítja, helyi emberekkel művelteti. 1995 óta palackozza borait, amelyek többször nyertek már borversenyeken, így arany, ezüst és bronzérmes borai is vannak. Zászlós bora a tramini és a szürkebarát. Óriási szerepe volt abban is, hogy a szemenei és a régió egyéb szőlőbirtokai a Balatonmelléki borvidék része lehetett és Kerka- és Muramenti Hegyközség néven önálló társulást, hegyközséget hozhattak létre.

„1987-ben jöttem ide, '88 őszén már eltelepítettük itt, ezt a legidősebb szőlőt. Pusztán saját fogyasztásra. Akkor egy kis szürke, egy kis tramini, egy kis ezerfürtű, volt valami kise mondom a nevét, mert mint a turáni átok olyan volt, ki is vágtam valami vörösbor szőlő. De a területen van itt a hangsúly, nem is a szőlőfajtán,

mer sikerült meg találni, ezt a területet, ami egy borzasztóan jó... minden meg van. Próbálgattuk a borokat, egyre jobb lett. Én baranyai vagyok nekünk otthon volt egy másfél hektár szőlőnk. Nagyon jó oportója volt a papának, mindent megnyert vele, amit lehetett. Ez ott Szigetvár mellett, most megint borvidék lett, ott Szigetvár és Szentlőrinc között van Nagypeterd és afölött.

Aztán kilencvenháromban telepítettem még egy ugyanannyit, most meg három éve még egy hektárt, két éve megint még egy hektárt. Most megint egy hektárt. Folyamatosan közelgünk a cé osztály felé.

Öt hektár van most, de van még terület talomba. Feldolgozó bővítés lesz most itt nekem. Háromszáz négyzetméteres pince, egy kétszáz feldolgozó.

Az ötlet nem tudom mikor jött, de kilencvenötben palackoztam először. Nekem már egy sincs belőle.

Kilencvenhét jó volt, bedurrant a pince, na kilencvennyolcban volt egy fertőzéses év, az egész tétel, nagyon tisztességes borok voltak, de én úgy gondoltam, az ember ne építkezzen úgy, hogy egy lépcső fel, kettő meg le. Mindig kell tartani egy nívót, mert a borok beszélnek a gazda helyett. Vagy megtartani, vagy a cél az hogy mindig kicsit feljebb rakni a dolgot, a finomhangolás. A kilencvennyolc tragikusan nagyon rossz volt, mondom senki nem fog itt letölteni bort az országban, bejött ez a kávésság, rothadtság, mindenki letöltötte, én meg eladtam kannásként. Anyagilag egy nagy baromság, viszont valahol megtérül. Akkor még nem volt bankadósságom, de ha szorít a bank, mert fizetni kell, akkor hatékonyan kell lenni egy borászatnak. A hatékonyságért azért mindig a minőség fizet.

Tramini, szürkebarát, amiket palackozok. Meg az esküvé: ezerfürtű, tramini, egy kis szürkebarát. Az idén bejött már az olaszrizling termőbe.

Itt mindenki borászodik valamilyen szinten. Én az egész páciéntúrából meg tudnám a két kezemen számolni, akinek nincsen szőlője. És ez jó... Családon belül van. Ez zsigerből jön ...

Amikor idekerültem, beszélgettem szegény öreggel – már meghalt – Jani bácsi, uradalmi vincellér volt. Eszméletlen jó borok voltak itt anno. Uradalmi pincészet, ez a vöröskői az volt. Itt a főfajták az olaszrizling, a sárgamuskotály, rajnai, a bánáti, rizlingek. Vörösborkban pedig kadarka volt, burgundi, pinoirnak kellene lenni, de ez itt kékfrankos. Gyűjteményes fajták voltak itt. Évente ötezer palack volt eddig, most jönnek majd sorban az újak, sorra termőre fordulnak az új ültetvények. Évente öttel emelkedik.³⁰

A rendszerváltás utáni életmód stratégiák

1989/90 egy új fejezet kezdetét jelenti a magyar történelemben, ez nemcsak politikai, gazdasági, de társadalmi és kulturális változások sorozatát indította el.

Ennek vizsgálta nemcsak szociológusok, történészek, közgazdászok feladata, a néprajzkutatók is megtalálják benne feladataikat, lehetőségeiket. Itt valóban a résztvevő megfigyelés módszereit alkalmazhatjuk, hiszen szemünk előtt zajlanak ezek a folyamatok, tanúi lehetünk ennek a – nyugodt szívvel nevezhetjük – történelmi léptékű változásoknak.

Muraszemenye a rendszerváltásra – a más településekhez hasonlóan – egy öregedő, szétesőfélben lévő ipari régió peremén fekvő, tönkretett gazdasági, mezőgazdasági vidék településének képét mutatta. Eddigiekben azokat a túlélési stratégiákat vizsgáltuk, amelyek a megváltozott körülményeket világították meg, és új lehetőségeket nyújtottak az itt élőknek. A következőkben azokról a változásokról szólnunk még, amelyek közösségi szinten jelentkeztek a településen, amelyek – a mezőgazdaságon kívül – új lehetőségeket nyújtanak a település lakói számára.

A falusi turizmus

Az előregedő lakosság halála miatt egyre több lakóház vált lakatlanná. Ezek az épületek kerestek vásárlókat, beköltözőket. A régió, mint már szóltunk róla, nem tartozik az ország gazdaságilag fejlett térségei közé, sem ipari létesítmények, sem beruházások nem telepedtek meg a rendszerváltás után, de a mezőgazdaság sem tudja az itt élőkön túl újabb népesség eltartását garantálni. Ahhoz, hogy ezek a megüresedett lakóházak új lakókra leljenek egy másfajta népesség megjelenésére volt szükség.

A rendszerváltással az ország határai is megnyíltak, egyre több külföldi kereste fel nyaralás céljából az országot. A Magyarországra érkező turisták a tradicionálisnak nevezhető célpontokat kerestek, így a Balatont, a gyógyfürdőket, a Hortobágyot, és Budapestet keresték fel leggyakrabban. Egyre gyakoribb célponttá váltak azok a területek is, amelyek az érintetlen természetet rejtették magukban, így folyamatosan erősödött, erősödik a falusi turizmus is. A falusi turizmus eleinte elsősorban a központi turisztikai régiókban fejlődött, majd fokozatosan egyre több kistérség is bekapcsolódott ebbe a folyamatba.

Muraszemenye adottságai lehetőséget nyújtanak a település számára, hogy a falusi turizmus, mint megélhetési forrás jelen legyen, elérhető legyen a lakosoknak. A falu természeti környezete, a Mura és a Kerka, mint élő víz, a holtágak, és a bányatavak, amelyek fürdésre alkalmasak, a dombvidék, a szőlőhegyek, a Balaton és az Őrség közelsége optimális feltételeket biztosít a turizmus fejlesztésére.

Külföldiek a faluban

A turizmus térhódításának két útja van: az egyik a spontán, a másik a tervezett, szervezett turizmus. A spontán turizmus egyik legjelentősebb eleme, a külföldiek megjelenése volt a településen. Elsősorban német és osztrák családok jelentek meg a régióban, akik egyre több házat vásároltak meg, újítottak fel. Ennek a spontán megjelenésnek több következménye is van. Egyfelől ezek az épületek megmaradnak, nem pusztulnak tovább. A külföldiek eleinte csak néhány hetet töltöttek a faluban, mára azonban van olyan család, amelyik több hónapot is itt tölt. Egy osztrák család pedig már az egész évet Magyarországon tölti. Ezek a családok új vásárlóerőt jelentenek, másrészt pedig kvázi munkaadókká is válnak, hiszen a ház felújításokat helyi mesterekre bízják, a ház körüli munkákat, mintegy gondnoki feladatokat – takarítás, kertészet, műszaki munkák – általában a nyugdíjas szomszédokra bízják. A helyiek pozitívnak ítélik ezeket a változásokat, a külföldiek megjelenését jónak, hasznos dolognak tekintik. Mára ez a spontán folyamat szervezetté vált, hiszen egy kft vásárolja fel és adja tovább az érdeklődő külföldieknek.

„Ha megy itten végig, nézze meg a táblát, ahogy ki vannak téve. De mind a németek vagy osztrákok veszik meg. Itt mellettem is 2 millióer megvették ezt a házat.

Hát itt nyaralnak. Innen mennek Lentibe fürödni, Karosba fürödni...

Persze, egyet gondolnak, akkor szaladnak.

Hát valaki féltévig is itt van, itt a faluba több is van. Megunják magukat, elmennek, visszajönnek...

*Igen, fölújítják, átalakítják. Leszívják előbb körül, és belül is, új butort hoznak bele, átalakítják, kiszedik a közfalakat, tehát nagy tér- valamit alakítanak ki. Majdnem az egész egybe van. Ilyen bóthajtásos valamiket.*³¹

Az önkormányzat is megpróbálja kihasználni, és segíteni a turizmusban rejlő lehetőségeket. A kavicsbánya környékét nyaraló övezetté alakítják át, ahol az elmúlt években egyre több nyaraló épül fel, folyamatosan kiépítik az infrastruktúrát is: úthálózat, víz-, villany- és gáz vezeték. A bányató környékén szabadstrandot alakítottak ki, ahol egy vállalkozó büfét nyitott. A fürdőhelyet a nyári napokon gyakran több száz ember is felkeresi.

Muraszemenye számára a turizmus a jelenkori túlélési stratégiák egyike. Ebben a kontextusban az infrastruktúra hiánya előny és hátrány is egyben. Hátrány abban az esetben, amikor a nehezen megközelíthetőség, a komfortszegénység a hangsúlyosabb;

előny viszont akkor, amikor a természetközelség (az érintetlen természet), a hagyományok megmaradása válik hangsúlyossá.³²

A turizmus, mint túlélési stratégia úgy jelenik meg, hogy egy sajátos, helyi kultúrára épül. A falusi turizmus a helyi kulturális sajátosságok, a helyi identitás elemeire épül. A Geertz-i *lokális tudás* (local knowledge), mint az emberek által kialakított jelentésháló fogja össze a világról alkotott képüket, mindazt a tudást, amellyel élünk a világban, és azt, hogy hogyan értelmezzük a minket körülvevő környezetet. A helyi identitás és tudás kialakítása és felhasználása a helyi szereplőknek is fontossá válik, amikor felismerik az ebben rejlő erőt: a másik számára idegen, tradicionálisnak ismert kultúra turisztikai látványosság, vonzóerő. A még élő kulturális elemek mellett egyre nagyobb szükség mutatkozik a már csak emlékezetben fellelhető kulturális elemekre.

A paraszti kultúra, a hagyomány és tradíció elemei már nem egy letűnt kor reliktumai, hanem a közösség számára egy új imázs része. Nem egy elutasított, felejtésre méltó avított világ, hanem az új lehetőségek számára ki- és felhasználható kulturális erő.

Összegzés

Az életmód absztraktálódik a mindennapokhoz való viszonyulásban, a kultúra tárgyokban való megnyilvánulásában, a termelés és a fogyasztás mértékében és minőségében.

Az életmód átalakulását a külső, mesterséges hatások (trianoni határ-meghúzás, iparosítás, kollektívizáció, privatizáció) és az ezek által gerjesztett változások (elvándorlás, társadalmi szerkezet átalakulása, elöregedés, individualizálódás) összehasonlításában a tradíció és a modernizáció kettősségében mutatjuk be. Külön kell hangsúlyoznunk, hogy a paraszti életformára óriási hatással volt az olajipar, hiszen a felduzzadt munkaerőpiac, a régiót jellemző túlnépesedési problémák, valamint az olajiparban kapható fizetések nagy vonzerőt gyakoroltak a környező települések paraszti népességére. Az olajosság az ambíciók robbanásához vezetett. A falu mindennapjait a helyi szőlő- és a borkultúra is meghatározta, ennek az alapjaiban önellátó, de részben piacorientált gazdasági kultúrának máig ható nyomai vannak a közösségben. Napjaink túlélési stratégiái hol hagyományokra épülők (mezőgazdasági termelés, szőlő), hol újak, a megváltozott körülményekhez igazodóak (falusi turizmus); egy azonban közös bennük: a szülőföldön való megmaradást szolgálják.

Jegyzetek:

- ¹ A tanulmány alapja a „Gazdálkodás-életmód-polgárosodás (1920–2002) A tradíció és a modernizáció mura-szemenyei példái” című PhD értekezés. A kiegészítő kutatások az OTKA K 62412 kutatási programja támogatásával készültek.
- ² Magyar Néprajz IV. 1997.
- ³ Lammel A. 1984.
- ⁴ Cseh-Szombaty L.–Surányi B. 1974.
- ⁵ Manchin Gy. R. 1975.
- ⁶ Losonczy Á. 1977.
- ⁷ Szántó M. 1980.
- ⁸ Ferge Zs. 1980.
- ⁹ Lammel A. 1984. 311.
- ¹⁰ Weber, M. 1987 307–308.
- ¹¹ Majtényi Gy. 2000. 393.
- ¹² Farkas T. 1997. 149.
- ¹³ Részlet a P. J.-vel készült interjúból. SzNM-A. 3879.
- ¹⁴ Csóti Cs. 2000. 214–217.
- ¹⁵ B. I.-vel készült interjú részlete. SzNM-A. 3885.
- ¹⁶ Buda E.–Kovács J.–Ferenc Gy. 1987.
- ¹⁷ Á. Gergely A. 1990. 30–31.
- ¹⁸ Cs. F.-nével készített interjú részlete. SzNM-A. 3927.
- ¹⁹ B. I.-vel készült interjú részlete. SzNM-A. 3885.
- ²⁰ Bizonyos kedvezményeket mind a mai napig kapnak a vállalat nyugdíjasai.
- ²¹ Varga G-né. 2000. 22.
- ²² Az 1663-as concontractus szerinti adók között ott találunk 8 veder bort, Csernec esetében pedig 5 veder bort. Varga G-né. 2000. 32.
Az 1696-os dicalis összeírás Alsószemenyével kapcsolatban 1,25 hektár 11 kapás szőlőt említ.
Varga G-né. 2000. 34.
- ²³ ZML. Conscr. Univ. Ö. 22.
- ²⁴ ZML. Urb. mell. Lövő 60. Szemenye, 1781.
- ²⁵ Cs. A.-val készült interjú részlete. SzNM-A. 3927.
- ²⁶ N. K.-val készült interjú részlete. SzNM-A. 3927.
- ²⁷ B. I.-vel készült interjú részlete. SzNM-A. 3885.
- ²⁸ B. I.-vel készült interjú részlete. SzNM-A. 3885.
- ²⁹ I. K.-val készült interjú részlete. SzNM-A. 3927.
- ³⁰ B. L.-l-el készült interjú részlete. SzNM-A. 3927.
- ³¹ B. I.-vel készült interjú részlete. Az interjút Szilágyi Dániel készítette. SzNM-A. 3885.
- ³² Megfigyelhetők azok a folyamatok – ugyan még csak csiráiban, az első lépések megtételében –, amelyeket Christopher Ray kultúra-gazdaság tézisben foglalt össze. A nemzetközi irodalomban is meghatározó, vitákat indukáló tanulmány a magyarországi szociológiában Csité András írásában jelenik meg. A tézis legfontosabb pillére abban foglalható össze: „a vidéki térségekben a helyi gazdasági kontroll (tehát az, amikor a helyi társadalom szereplőinek hatalmában áll a helyi gazdaság alakulását befolyásolni) annak révén növelhető, ha a hely (place) becse az ahhoz kötődő kulturális identitás révén felértékelődik.” Idézi Csité A. 1999. 12. Ray, C. 1998.

Irodalom:

- A. GERGYELY–CSÉFALVY–LICHSTEIN 1990
A. Gergyely A.–Cséfalvy Z.–Lichstein J.: *Kontinuitás és változás az életmódban, a gazdaságban és a tradíciókban*. In: *Életmód és tradíció* 5. Budapest.
- BUDA–KOVÁCS–FERENCZ 1987
Buda E.–Kovács J.–Ferencz Gy.: *Ötven éves a magyar kőolaj és földgázbányászat. KfV 1937–1987*. Nagykanizsa.
- CSEH–SZOMBATHY–SURÁNYI 1974
Cseh-Szombathy L.–Surányi B.: *Az életmód statisztikai vizsgálatának néhány kérdése*. In: *Statisztikai Szemle*
- CSITE 1999
Csite A.: *A paraszti közösségtől a ruralitásig. A nemzetközi vidékkutatók utóbbi harminc évének néhány kulcsproblémája*.
In: www.kvtr.elte.hu/mszt/19993/csite.htm.
- CSÓTI 2000
Csóti Cs.: *A trianoni döntés és Zala megye*. In: *Zala megye ezer éve*. szerk: Vándor László, 214–217. Zalaegerszeg.
- FARKAS 1997
Farkas T.: *A moldvai csángó közösségek életstratégiái*. In: *A fenntartható mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig*. IV. Falukonferencia. Szerk: Kovács Teréz. 147–153. Pécs.
- FERGE 1980
Ferge Zs.: *Társadalompolitikai tanulmányok*. Budapest.
- LAMMEL 1984
Lammel A.: *Kontinuitás, átrétegződés, akkulturáció*.
(Atkár 1920–1980). In: *Életmód modellek és minták*. Szerk.: Hoppál Mihály–Szecskő Tamás. 310–345. Budapest.
- LOSONCZI 1977
Losonczy Á.: *Az életmód időben, tárgyokban és az értékekben*. Budapest.
- MAGYAR NÉPRAJZ IV. 1997
Magyar Néprajz IV.: *Életmód*. Főszerk.: Balassa Iván. Budapest.
- MANCHIN 1975
Manchin Gy. R.: *Az életmód szociológiai problémái*. In: *A szociológia ágazatai*. Szerk.: Kulcsár Kálmán. Budapest.
- RAY 1998
Ray, C.: *Culture, intellectual property and territorial rural development*. In: *Sociologia Ruralis* 38.1.: 3–20.
- SZÁNTÓ 1980
Szántó M.: *Tanulmányok az életmódról*. Budapest.
- VARGA 2000
Varga Géznáné.: *Fejezetek Muraszemenye történetéből*. Zalaegerszeg.
- WEBER 1987
Weber, M.: *Gazdaság és társadalom*. In: *A megértő szociológia alapvonásai* 1. 307–308. Budapest.

Rövidítések:

- SzNM-A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Adattára, Szentendre
- ZML Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg

Kovács Zsuzsa

Egy ház és a benne lakók története

A Hajgató Sándor utca 8. szám alatti kiskanizsai házból begyűjtött hagyatékek múzeumi értéke¹

A Hajgató Sándor utca Kiskanizsa városrészben található, Nagykanizsa városközpontjától nyugati irányban mintegy 2 kilométerre. Helyén a középkorban egy Töl nevű falucska állt a Kanizsa folyó nyugati partján, amely a török időkben teljesen elpusztult. Utoljára 1530-ban írták össze. A terület 1690-től, Kanizsa visszafoglalásától fogva folyamatosan népesült be ismét a visszatérő őslakokkal, az itt maradt törökökkel, rácokkal, hazánk közelebbi és távolabbi vidékeiről érkező horvátokkal, vendekkel, a környéken letelepített sváb családokkal és azok rokonaival. A lakosság néhány évtized alatt összekovácsolódott és nyelvében, szokásaiban egységesült, környezetétől azonban elkülönülő paraszti etnikumot kezdett alkotni. A közösség zártságát fokozta az endogámia: a kiskanizsai polgárok a legritkább esetben hoztak feleséget más településről. A családok túlnyomó része földműveléssel, majd a két világháború közötti időszakból fogva kertészkedéssel, piacra termeléssel, árusítással foglalkozott és foglalkozik ma is.²

Kiskanizsa lakossága nemcsak nyelvileg, hanem viseletében és életmódjában is elkülönült Nagykanizsa városától.³ Rátartian vállalták az általuk „hernyónak” csúfolt nagykanizsaiakkal szemben „sáska” mivoltukat. Frazon Zsófia a kiskanizsai viseletről készített egyetemi dolgozatában a sáska elnevezéssel kapcsolatban azt írja, hogy az elnevezés régen, mint csúfnév került a köztudatba, de a kiskanizsai ember egyre inkább jó tulajdonságairól, ügyességéről, szorgalmasságáról lett híres, így ma már büszkén viselhetik ragadványneveiket. Az elnevezés eredetére nincs egyértelmű magyarázat, de az biztos, hogy a piacozással, kertészkedéssel hozható összefüggésbe. Variációk a lehetséges magyarázatra: „Ellepték a piacot, mit a sáskák.” „Szorgalmasak, úgy dolgoznak, mint a sáskák.” „Hirtelen törtek be a piacra, mint a sáskák.”⁴ A piacozással hozta kapcsolatba a sáska elnevezést Kerecsényi Edit is, aki azt írja, hogy Kiskanizsa népét

a múlt század végétől – talán az egész Dél-Dunántúlon – sáskának hívják. A ragadványnevét szerinte onnan eredhet, hogy asszonyaik a vasúti közlekedés fejlődésével úgy ellepték a közeli városok piacait, mint sáskák a rétet. Ahova egy sáska betette a lábát, ott másnak nemigen nőtt fü. Termelőségüket az 1970-es évek egyesüléséig büszkén hívták Sáska-Petőfi Tsz-nek.⁵

A kiskanizsaiak nemcsak a nagykanizsaiaktól, hanem a falusiaktól is mereven elhatárolták magukat. Velük szemben polgároknak tartották és nevezték is magukat, és még az 1950-1960-as években sem szívesen házasodtak velük.⁶ Annak ellenére tettek különbséget önmaguk és a falusiak között, hogy ők is szinte kizárólag földműveléssel foglalkoztak, iparos és értelmiségi alig akadt közöttük.⁷ Iparosnak az adta a fiát, aki gabonában tudta fizetni a tandíját, és tisztában volt vele, hogy a sok gyerek közül egy-két utódot taníttatnia kell, hiszen különben nagyon sokfelé aprózódik a birtok.⁸ A gazdálkodó kiskanizsaiaknak fő terményei a hagyma, káposzta, burgonya voltak, ezeket nagyban termelték a határban, és nagykereskedőknek adták el. A konyhakerti zöldségfélét, amelyeknek termesztése és eladása a nők feladata volt, inkább a helyi piacon értékesítették.⁹ Jelentős volt a virágkertészetük, különösen az árvácskatermelés, ez volt ugyanis a legnépszerűbb temetői virág, amelyet a városiak is előszeretettel ültettek a sírokra.

A Hajgató Sándor utca 8. szám alatti ház (1. kép) ma már egyetlen képviselője az 1860-as évektől épülő végoromfalas téglaházaknak, amelyekből egészen az 1950-es évekig nagyon sok volt Kiskanizsán.¹⁰ 1868-ban Kiskanizsa és Nagykanizsa rövid időre szétvált és a kiskanizsaiak nagy lendülettel fogtak hozzá az ekkor még igencsak falusias arculatú település fejlesztésének. A nemzeti klasszicizmus szellemében sorra építették a timpanonos, végoromfalas téglaházakat,

amelyek mintáját a környék udvarházairól és a Nagykanizsán felújított vagy akkoriban emelt klasszicista épületekről vették. Egyes utcákban, mint például a Bajcsai utcában, még néhány évvel ezelőtt is egymás után sorakoztak a végoromfalas, forházzal¹² vagy anélkül álló házak. Napjainkban csak elvétve találunk ilyen típusú épületeket. A Hajgató Sándor utcai épületek szomszédságban ma már egy- vagy kétemeletes, sátortetős házak, több kockaház és más, egészen új stílusú épület látható (2. kép).

Az utca végén áll az 1874-ben átépített és kibővített plébániatemplom, amely mai formájában eklektikus stílusú (3. kép). Vele szemben a Hajgató Sándor utca sarkán az egykori Polgári Olvasókör háza áll (4. kép). 1900-ban a kiskanizsai polgárok a művelődés elősegítésének céljával építik a házat, így akarva „...Kiskanizsa törekvő, értelmes polgáraiból erkölcsileg erős és hasznos polgárt nevelni, társalgás, eszmecsere által a város felvirágoztatása iránt érdeklődést kelteni és annak mind szellemi, mind anyagi fejlődésére hatékonyan hatni...”¹³

Ez a ház azért is megérdemli a figyelmet, mert 11 „kiskanizsai pógár“, ahogyan ők nevezték magukat, az 1920-as években saját vagyona terhére vett fel kölcsönt, hogy az építkezést a terveknek megfelelően fejezhessék be.¹⁴ Az épület ma is a közművelődés szolgálatában áll, a Móricz Zsigmond Művelődési Ház otthona.¹⁵

A Hegyi család 8. szám alatti háza ma már sárgára van festve, feltehetőleg ez a ház is fehér volt. Oromzata díszítetlen, csak az 1878-as építési évszámot viseli. Szerkezete az egyszerűbb kiskanizsai végoromfalas típusnak megfelelően épült. Az oromfalon két ablak néz az utcára, udvari bejárta egyszerű, nem tartozik hozzá timpanonos forház vagy kódisállás. Beosztása szoba, konyha, hátsó szoba és kamra (5–7. kép). A végoromfalas házak esetében a kis előszobát általában a konyhából választották le, ahogy ez esetünkben is történt.

A ház tulajdonosa, Wilhofer József családja Horvátországból származott, a Trianoni Szerződés után települtek Magyarországra. Wilhofer József 1930. május 3-án kötött házasságot Nagykanizsán Jankovics Rozáliával. Két gyermekük született: József Miklós, 1931. január 5-én Kiskanizsán, Mária pedig 1933. október 22-én Nagykanizsán. Az ő születésekor apja már magyarosított nevén, Hegyi Józsefként szerepelt. A Hegyi család gazdálkodással foglalkozott.

Miután 1942-ben Hegyi József nem tért vissza a frontról, hárman maradtak a családban. Később ifjabb Hegyi József az Alföldre, Kiskörösre nősült, így Hegyi Mária az édesanyjával Hegyi Józsefné Jankovics Rozáliával maradt. Mária soha nem ment férjhez, nem akarta az édesanyját magára hagyni, édesanyja halála után pedig egyedül élt.

A család krónikájának fontos forrásai az apa, Hegyi József frontról írott levelei, amelyekből jól kirajzolódik a családi gazdaság működése, hiszen az apa a frontról is megpróbálta irányítani a család ügyeit, segíteni az otthon maradóknak a földművelésben, a termény értékesítésében. Egyik, a főszámvevőnek címzett levelében például kérte, hogy utaljanak ki segélyt a családjának. A feleségétől kapott levélre hivatkozott, amelyből a segély késedelméről értesült. Egy másik levélben a plébános urat kérte, hogy imádkozzon a fronton levő katonákért és érte is. A családnak szánt leveleiben értesítette családját hogylétéről, a gazdaság vezetésével kapcsolatos kérdéseket tett fel feleségének, illetve utasította őt aktuális munkák elvégzésére, tanáccsal látta el azokban a gazdasággal kapcsolatos kérdésekben, amelyekben úgy ítélte meg, hogy segítségre van szükség. Leveleiben beszámoltatta feleségét a lezajlott munkákról, az állatok és a termény értékesítéséről, sőt a gyerekek hogylétéről is kérdezte őt. Többször reményét fejezte ki, hogy a gyerekek szót fogadnak az anyjuknak és engedelmeskednek neki, az apai szigor nélkül is. Továbbá megköszönte a csomagokat, amit küldtek neki, továbbiakat kért, pénzt és ajándékokat küldött a családjának, amelyeket pontosan felsorolt a tábori levelezőlapokon. A levelek 1942. április–november hónapokból valók.

A háború után Kiskanizsa nagyot változott. A férfiak és a fiatalabb nők csaknem mind a gyárakban kezdtek dolgozni. Egyre több család hagyott fel az intenzív kertészkedéssel, állattenyésztéssel, így feleslegessé váltak a nagy gazdasági épületek. Ezeket használaton kívüli bútorok és eszközök, lim-lomok tárolására használták, vagy elbontották, és garázst építettek a helyükbe. A jellegzetes végoromfalas házak szegélyezte hagyományos utcaképet felborították az egyre nagyobb számban épülő sátortetős, úgynevezett kockaházak.¹⁶

A tsz-szervezéskor Hegyi Mária (8. kép) a termelőszövetkezethél kezdett dolgozni, ahol nyugdíjazásáig állt alkalmazásban, majd ő is – mint nagyon sokan Kiskanizsán – konyhakerti növények termesztésével és eladásával egészítette ki a nyugdíját. Idős korában nagyon visszavonult életet élt, keveset járt el hazulról.

2006 telén kaptuk a bejelentést az Együtt Kiskanizsáért Egyesület elnökétől, miszerint a Hegyi család egyenesági örökösök nélkül maradt házából a múzeumnak egy kiskanizsai család teljes hagyatékának begyűjtésére lenne módja. A múzeum élt a felajánlott lehetőséggel, így a gyűjtés során a ház teljes tárgyi anyagát a múzeumba szállítottuk, kivéve a bútorokat, amelyeknek elhelyezésére raktárkapacitás hiányában nem volt lehetőség. A gazdag hagyaték

konyhai használati eszközöket, dísz tárgyakat, vallási emlékeket, ruha- és textilneműt tartalmaz. A konyhai eszközök között található a Hegyi Józsefné vezette 1930-as, 1940-es évekből származó háztartásból örökölt poharak, tányérok, evőeszközök, amelyekre leánya nagyon vigyázott. A legnagyobb részt természetesen a Hegyi Mária által az 1960-as évektől vásárolt és használt teljes konyhai felszerelés adja, amelyben vannak elektromos gépek, több pohár- és tányérszert, edények, evőeszközök, befőzéshez használt üvegek, tehát mindazok a tárgyak, amelyekre a mindennapi háztartásban szükség volt.

A két szobából nagyon sok ágynemű, cipő, dísz tárgy, egyházi emlék (9. kép),¹⁷ hivatalos irat került a múzeumba, a hagyaték leggazdagabb és egyben legértékesebb része azonban a begyűjtött viseletanyag, valamint kézimunkák és szabásminták. A ruhanemű mind női ruha, hiszen férfi már régóta nem élt a háznál. A ruhák az 1910-es éveket követően átalakult, és még az 1950-es, 1960-as években is viselt kiskanizsai női viseltek évszakonként váltott ünnepi és hétköznapi darabjait képviselik. Hegyi Mária nagyon szerette a szép ruhát, közeli rokona¹⁸ szavaival élve: „Meg is tudta vigyázni, semmit nem dobott ki, hanem amit tudott azt megjavított, ami pedig már nagyon elrongyolódott azt befogta otthoni blúznak.” Amire szüksége volt meg is tudta varrni, hiszen jól varrt azon a varrógépen, amit édesapja a frontról küldött nekik ajándékba.¹⁹ Szépen kézimunkázott, szívesen horgolt és kötött is, amit a múzeumba gyűjtött díszterítők és más használati tárgyak is tanúsítanak. (10. kép).

A kiskanizsai női viselet, melynek alapvető formája az 1910-es évekig megmaradt, ebben a században jelentős változásokon ment át. Az itt élő nőket elkápráztatta az üzletek elragadó kínálata és a módos városi asszonyok divatos öltözködése. Mindez újabb és újabb ötleteket adott varrónőiknek a folytonos változtatásra. Ez főleg a blúzok, réklik, kacák és bájók divatján érződött. A fejrevalók- és vállkendők színe és anyaga a nők életkorának, az ünnepi és a köznapi alkalmaknak megfelelően módosult. Új viseleti darabként megjelent a cenci, az alsóing, a vállasing valamint a rékli. A hosszú szoknya fokozatosan kissé rövidebb lett és gyakran, alkalomhoz illő textíliából megfelelő színben, a réklivel azonos anyagból készült. Az alját ekkortájt már különböző zsinórokkal is beszegték, hogy ne kopjon el olyan hamar. A lazán leszedett fekete kötény, melyet atlasz selyemből, szaténból, klottból, kartonból, néha apró kasmírból varrtak, idővel kissé rövidebb lett a szoknyánál és csaknem teljesen elfedte azt.²⁰

A begyűjtött ruhák ezt, az 1960-as évekre már átalakult, a régieket megváltozott formában használó, új

darabokat a viseletbe integráló állapotot tükrözi. J. Katalin a következőképpen írja le a kiskanizsai viseletet, ami elmondása szerint a két világháború alatt nyeri el az általa leírt változatát.

„A csipke blúzok alá réklitartót hordanak régen.

Ünnepi ruha összeállítás: Először felveszi az ümögöt, azaz vékony pántos egyenes szabású blúzt és betúrta a szoknyába. A szoknya úgynevezett liszter szoknya, ami azt jelentette, hogy rakott a szoknya. Ennek a szoknyának különleges bánásmód járt, különben a rakása kinyúlt. Ezért úgy rakták el, hogy egy nagy asztalon egyenként összefogták a rakásokat, feltekerték és összekötötték. Így feltekerve is szárították. Télen a liszter szoknya alá flanel alsószoknyát viselnek. Erre vette a réklitartót, ami ugyanolyan, mint az ümög, csak rövidebb. A réklitartóra pedig felvette a csipkeblúzt. Az ünnepre először pöntöt vesznek, aminek csipke van az alján. Erre vesznek két alsószoknyát, aminek fehér a színe. A viselethez szövet szoknyát hordanak. Ez a viselet a két világháború között alakult ki, előtte hosszú szoknyát hordanak.“

Tehát az ing, azaz ümög tetejére húzták a kis inget, Kiskanizsán réklitartót, lejbit, lájbit. A réklitartót a szoknyából kihúzva viselték, az 1920-as évektől fogva már melltartót is hordtak alatta. Műselyemből, szaténból, kreppszaténból varrták a lefelé bővülő, pántos alsóruhát. Az átlátszó selyem vagy csipke rékli alá csak ünnepnapokon vették fel a lányok és a fiatal asszonyok a gyolcsból varrott, hímzett réklitartót, ami alól szépen kilátszott a ruhadarab hímzett része.²¹ Ez volt a nyári ünneplő, amit különböző színekben varrtak és hozzá illő, megfelelő színű réklitartót vettek alá. Legelterjedtebb volt a kék, rózsaszín, fekete (11. és 12. kép). Ezekből a réklikből és réklitartókból a fent felsorolt színek mellett, rózsaszínt is begyűjtöttünk.

Alsószoknyákból 16 darabot vittünk a múzeumba, amiben van ünnepi, téli és nyári egyaránt. Liszter szoknyákból négy darab volt a hagyatékban, barna és fekete, amit Hegyi Mária maga is összekötve tárolt. A rakott szoknyát, ha kellett többször is rakták és nagyon vigyáztak arra, hogy ne üljenek rá, hiszen akkor kismultak a ruha redői. Ezért szerettek inkább sámlira ülni, amin elrendezhették maguk körül a rakásokat. A szedett szoknyák a hétköznapi fő ruhadarabjai,²² amiből Hegyi Máriának jó néhány darab volt a ruhatárában. Voltak egyszerű karton és perget anyagú szoknyái, több kékfestő, amiből láthatóan sokat használt. A kékfestő szoknyák között egészen újnak tűnő darabok is voltak, amit valószínű, ritkán vagy még egyáltalán nem használt. A kiskanizsai ízlésnek megfelelően a kékfestő anyagból készült szoknyákból inkább az apró mintájából hordott többet.

A bársony szoknyát inkább ünnepen viselték, soha nem rakták, mindig szedték, hiszen a vastag bársony anyag alkalmatlan lett volna a rakásra. Sötétkék, apró pöttyös bársony szoknyából és atlasz selyemből készült, sötétkék illetve fekete, szintén pöttyös szoknyából több garnitúrája is volt Máriának. J. Katalin elmondta, hogy fiatal korukban, az '50-es években jött divatba a pöttyös anyag, ezért abban az időben mindenki több ilyen mintájú szoknyadarabot szerzett be magának.

A szoknyákhoz megfelelő színű kötényt viseltek, amelyek hossza a szoknya hosszúságával együtt változott. Hétköznapi viselet a dísztelen fekete szatén, és az elnyúhetetlen kékfestő. Ünnepi a klott, a flokon, az atlaszselyem.²³ Hegyi Máriának kötényből 11 darab volt otthon, amelyek között az egészen drága kasmír, flokon, karton, fekete, kékfestő egyaránt megtalálható volt (13. és 14. kép).

A vállukon kendőt hordtak, ami az 1880-as évekig fehér gyolcsból készült, slingelt szélű háromszögletes kendő volt. Az 1910-es évektől fogva a gépi varrás elterjedésével kiszorulnak a piacról ezek a kézzel készült kendők, helyüket a gyári anyagokból varrott színes és mintás darabok veszik át.²⁴ Ha hidegebbre fordult az idő minden asszony bongyorkendőt terített a vállára, amely bongyoros fonalból, szélén pedig körbeláncolt rojttal volt díszítve. A kendő sok színben létezett, az aktuális használatát az határozta meg, hogy viselője milyen életkorban volt illetve éppen ünnep vagy hétköznapi volt.²⁵ A feketét gyászban és bójtben hordják, a bordót barna ruhához (15. kép).

Hegyi Máriának nemcsak bongyor kendője, hanem bongyor kabátja is volt, amit bongyorkendőből varrtak, de megerősítették még egy szállal, hogy ne bomoljon el (16. kép). A posztó rékli tulajdonképpen már kabátnak számított. Ilyen kosztümkabátot már az 1950-es évektől varrnak, hozzá csipkeblúz, harisnya és pántos cipő illett. Ebből az együttesből Hegyi Máriának 6 garnitúrája volt.

A bemutatott hagyaték csak egy kis szelete a 800 tárgyat számláló tárgye gyűjteménynek, amit a múzeumba vittünk. Értéke, hogy 78.28.1–21 közötti leltári számon már korábban is több tárgy került a gyűjteménybe ebből a házból. Az akkor 45 éves Hegyi Mária adja el ezeket a tárgyakat a múzeumnak, amelyeket Kerecsényi Edit gyűjt be. Az 1978-ban gyűjtött tárgyak között néhány ruhanemű, több családi fénykép, egy feszület, egy imakönyv és sótartó található. Ez, a már korábban begyűjtött anyag most teljessé válhatott, nagyon jól adatolt, és egy kiskanizsai család teljes hagyatékát tartalmazza. A Thúry György Múzeumban szép számmal található Kiskanizsáról származó műtárgy, a legtöbb az 1960-as, 1977-es leltári számok alatt. Szerencsére a múzeum kiskanizsai gyűjteménye ma is egyre gyarapodik, azonban a Hajgató Sándor utca 8. szám alatti házból begyűjtött hagyaték volt az első, ami egy család teljes tárgyi anyagát tartalmazta.²⁶

Jegyzetek:

¹ Jelen írás 2006. szeptember 16-án a nagykanizsai Halis István Városi Könyvtárban „Örökségünk” címet viselő, Kiskanizsával foglalkozó konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata. A kutatás készült az OTKA K 02412 sz. A falusi építészet, lakáskultúra és életmód átalakulása a 20. században című programja keretében.

² Kerecsényi 1999, 171.

³ Kerecsényi 1984, 82.

⁴ Frazon 1992, 6.

⁵ Kerecsényi 1984, 83.

⁶ Molnár 1995, 8–9.

⁷ Kerecsényi 1984, 82.

⁸ Molnár 1995, 30.

⁹ Molnár 1995, 39.

¹⁰ Kerecsényi 1996, 48.

¹¹ Kerecsényi 1997, 101.

¹² Forház: német eredetű szó (Vorhaus), a korábban épült fedett bejárat, az ún. kódisállás beüvegezett változatát jelenti.

¹³ Kerecsényi 1984, 84.

¹⁴ A kiskanizsai Polgári Olvasókör 1870-ben alakult, az első olvasókörök egyike volt az országban. 1900-ban építik fel a kör ma is látható épületének egy részét, amelyet később egy emelettel bővítenek. Ehhez a Földművelésügyi Minisztériumtól, Nagykanizsa várostól kapnak támogatást a felvett kölcsön mellett. Így a székház ma is látható formájában 1928-ban készül el.

In A kiskanizsai Polgári Olvasókör bútorozott szobájától az emeletes székházig. Zalai Közöny, 1930 november 4.

- ¹⁵ Kerecsényi 1984, 86.
- ¹⁶ Kerecsényi 1984, 86.
- ¹⁷ Sublatszentek, amelyeket a szobában álló „Domus“ szekrény üveges vitrinjéből gyűjtöttük. Eredetileg a szobában található sublaton álltak, amibe beleköltözött a szű, így onnan a szekrénybe kerültek. Feltételezésemet az támasztja alá, hogy a 78.28.19. leltári számú fa feszület leírókartonján, amit ebből a házból gyűjtött Kerecsényi Edit, az áll, hogy a sublat közepén állt a tárgy, ahonnan eltette Hegyi Mária, a bútordarab szuvasága miatt.
- ¹⁸ J. Katalin, Jankovics oldalról rokona a családnak, aki természetesen jól ismerte a őket, ezért a gyűjtés során nagyon sokat tudott segíteni a tárgyak meghatározásában, több tárgyat pedig a hozzájuk tartozó történet elmesélésével tett a múzeum számára még értékesebb
- ¹⁹ J. Katalin közlése.
- ²⁰ Kerecsényi 1999, 174.
- ²¹ Frazon 1992, 13.
- ²² Frazon 1992, 15.
- ²³ Frazon 1992, 17.
- ²⁴ Frazon 1992, 23.
- ²⁵ Farzon 1992, 23.
- ²⁶ Köszönöm a Thúry György Múzeum munkatársainak a munkáját, akik segítettek az anyag gyűjtésében és múzeumi elhelyezésében. Különösen hálás vagyok Horváth Jánosné Plánder Jucinak, az Együtt Kiskanizsáért Egyesület elnökének, hogy elvezetett ehhez a nagyszerű anyaghoz.
A cikkhez tartozó képeket Hohl Zoltán (1, 5, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16-os számú képek) és Kovács Zsuzsa (2, 3, 4, 6-os számú képek) készítették.

Irodalom:

- CZUPI 1999
Czupi Gy.: *Kanizsai Polgári Olvasókör alapszabályai*. Kanizsai Enciklopédia, 174–175. B. Z. Lapkiadó Kft.
- FRAZON ZSÓFIA 1992
Frazon Zs.: *Kiskanizsa népviseletének változásai a 19–20. században*. Kézirat. Nagykanizsa, Thúry György Múzeum adattára: A/1934–92.
- HORVÁTH 1999
Horváth Gy.: *Kanizsai Polgári Olvasókör*. Kanizsai Enciklopédia, 174. B.Z.Lapkiadó Kft.
- KERECSÉNYI 1984
Kerecsényi E.: *Nagykanizsa környékének néprajza*. 78–102. In: Dr. Cseke Ferenc, Dr. Horváth László, Dr. Kerecsényi Edit, Tóth Kálmánné: *Nagykanizsa–Győr*.
- KERECSÉNYI 1996
Kerecsényi E.: *Oromfalas házak Kiskanizsán*. Pannon Tükör, Nagykanizsa, 1996/2, 48–54.
- KERECSÉNYI 1999 a
Kerecsényi E.: *Kiskanizsa*. Kanizsai Enciklopédia, 171. B. Z. Lapkiadó Kft.
- KERECSÉNYI 1999 b
Kerecsényi E.: *Kisknaizsai női viselet*. Kanizsai Enciklopédia, 174. B. Z. Lapkiadó Kft.
- KERECSÉNYI 1997
Kerecsényi E.: *Klasszicista és klasszizáló oromfalas házak Kiskanizsán*. 101–123. In: Zalai Múzeum 7. Zalaegerszeg.
- MOLNÁR 1995
Molnár Á.: *Üzemi adottságok és értékesítés a parasztgazdaságban. A kiskanizsai sáskák piacozása*. Szakdolgozat, ELTE-BTK Néprajz szak. Kézirat. Nagykanizsa, Thúry György Múzeum adattára: A/2049–95.
- MOLNÁR 2002
Molnár Á.: *Alkalmazkodó polgárosodás. Család és gazdaság Kiskanizsán a 20. században*. Doktori Disszertáció, ELTE-BTK, Európai Ethnológia Doktori Program. Kézirat. Nagykanizsa, Thúry György Múzeum adattára: A/2656–2003.

The story of a house and people living there

The museological value of the bequest gathered from Hajgató Sándor street 8. in Kiskanizsa

Hajgató Sándor street is located in Kiskanizsa, 2 kilometres westward from the centre of Nagykanizsa. People living in this district differ from inhabitants of Nagykanizsa in their language usage, their clothing and also in their manners. They made their living on selling their goods on the market of Nagykanizsa and on other surrounding towns' markets. Their main products were onion, potato, cabbage, kitchen-vegetables (tomato, paprika and other seasonal vegetables). Their flower gardening, especially the pansy producing was also important among their market products – because this flower was the most common used one in the cemetery. The people of Kiskanizsa were very enthusiastic, diligent in their work but they were a very closed community. They were called „sáskák“ – locusts by the people of Kanizsa. There are many explanation for the origin of this nickname, but soon they accepted this name, and internalized in their identity as a name of their diligence and good farming.

The bequest from Hajgató Sándor street 8. belonged to a very particular family. Hegyi József and his wife, Jankovics Rozália brought up two children, Mária and József. This family, like everybody in Kiskanizsa, were making their living from their farming and selling their products on the market. During the war, while Hegyi József was fighting on the frontline, Rozália remained alone with the farming and the children. The head of the family tried to help his family, even while he was in Russia and he wrote them many letters. In these letters he asked his wife about the children, farming; by giving his advices he helped her in financial and farming questions. As far as possible he tried to manage the official problems of the family, for example he wrote to the administrative board to send the grant for his wife soon. These letters,

which were dated from April-November of 1942, are important sources of the family's chronicle, the traditional life manners and the farming of a family living in Kiskanizsa at that age. The wife lost his husband in the war, so she had to continue the work and the children's bringing up on her own. Later her son József married a woman from „Alföld“, so he moved from Kiskanizsa, but Mária stayed with her mother. She never married and she died without inheritors. After her death, the head of „Együtt Kiskanizsáért Egyesület“ – Unity for Kiskanizsa Association drived our attention to her bequest and offered us to gather it for the collection of the Thúry György Museum. After having seen the material, we decided to bring it to the museum, because Mrs. Kerecsényi Edit, the museum's former director and ethnographer, has already collected some other articles from Hegyi Mária. With this bequest the previously collected articles can be completed. The particular value of the newly collected items is that they can be supplied with rich data about the family and the items themselves that increase the museological value of the collection. Almost 800 items arrived to Thúry György Museum from the family containing kitchen utensils, ornaments, religious souvenirs, photos and other family documents. The richest part of the collection is some textile material, with embroidered hand-made table clothes, also hand-made knitted and crotched table clothes and other needleworks. The textiles include a huge quantity of clothes, there are among others several complete traditional costumes worn by women of Kiskanizsa in 1960's. The old women wear these costumes nowadays as well on festivals and on Sundays at the mass, and seldom we can see elderly women dressed in this costume in the town center as well.

Translated by: Kovács Zsuzsa

1. kép: A Hajgató Sándor utca 8. szám alatti ház

2. kép: Új építésű házak a Hegyi család házának szomszédságában

3. kép: A kiskanizsai templom

4. kép: A Polgári Olvasókör, ma Mórincz Zsigmond Művelődési Ház

5. kép: A ház első szobája

6. kép: A ház konyhája

7. kép: A ház hátsó szobája

8. kép: Hegyi Mária fiatalkori fényképe

9. kép: Sublatszentek

10. kép: Hegyi Mária horgolta a fényképen látható babának a ruháját illetve a lámpának az ernyőjét is. A lámpa eredetileg egy gyertyatartó volt, amit Mária édesapja küldött a családnak a frontról, később alakította át asztali lámpának

11. kép: Kék réklitartó és csipke rékli

12. kép: Fekete réklitartó és csipke rékli

13. kép: Apró virágmintás, ún. bimbós, kasmír anyagból készült, ünnepi alkalmakon hordott kötény

14. kép: Kékfestő anyagból készült, hétköznapi hordott kötény

15. kép: Bordó színű bongyorkendő

16. kép: Bongyorkendő fonalából készített kabát

Marx Mária

Figurális (19. századi) damasztok a Zala megyei múzeumokban

Kerecsényi Edit születésének 80. évfordulójára

Amikor a Kerecsényi Edit emlékére készülő Zalai Múzeum 16. kötetének szerkesztőjétől felkérést kaptam egy cikk megírására, szinte magától adódott a témaválasztás. Edit néni egyik kedves, és szinte egész pályafutását végigkísérő kutatását ugyanis éppen a zalai textilek, ezen belül is a takácsszöttek és a viseletek körében folytatta, magam pedig nem régiben bukkantam rá egy 19. századi takács- és műszövő mester tárgyi és dokumentumanyagára. Így egyszerűnek tűnt jelezni, hogy a kötetbe kerülő cikk erről a mesterről fog szólni. Sajnos – vagy szerencsére – azonban a kutatás egyre messzebbre vitt, és egyre szerteágazóbb témákat is magához vonzott, ezért mostani írásomban csak a kutatás apropójául szolgáló tárgyak bemutatására vállalkozom, a többit pedig egy későbbi, hosszabb lélegzetű tanulmányban szeretném közölni.

E tárgyak – a 19. századból és a 20. század legelejéről származó damasztzöttek – és készítésük eddig méltatlanul kevésbé preferált területe az itthoni kutatásnak. Magyarországon tudtommal mindössze néhány rövid említés történt a legkorábbi és egyben „legmonumentálisabb” darabokról: Joseph Marie Jacquard, a damasztzövés gépesítését feltaláló gyáros selyembe szőtt portréjáról, valamint V. Ferdinánd képéről, amelyet az 1846. évi harmadik Iparműkiállításon mutatott be készítője, Anton Valero.¹ Csak napjainkban készültek kiállítások a Jacquard-zövést is használó iparművészekről, tervezőkről.²

A kézzel szövött damaszt- és atlaszszövetek készítése nagy technikai tudást, esetenként nyüstök százait, több ember közreműködését igényelte. Magas árak miatt csak a nagyon jómódú rétegek engedhették meg maguknak az efféle textilek használatát. A 18. századtól kezdve a szövőiparban megjelenő folyamatvezérlési, technikai újítások nyomán, melyek segítségével a láncfonalakat akár egyenként lehetett emelni vagy süllyeszteni, egyre nagyobb mennyiségben készültek a különféle damasztok, sokszor

kiváló rajzolók tervei alapján.

Joseph Marie Jacquard a 19. század első évtizedében³ szabadalmaztatta, majd tökéletesítette azt a lyukkártyával irányított nyüstemelő szerkezetet, amely a legbonyolultabb minták gyors leszövést is lehetővé tette. (Ezzel a találmányával mellesleg nemcsak a textilipar újítóinak népes táborába került be, hanem az informatika „ősatyjainak” sorába is örökre beírta a nevét.) Az ilyen módon „automatizált” szövőszékek elterjedése lehetővé tette a növekvő szükségletek kielégítését jó minőségű anyagokkal, s megindulhatott a damasztzövetek mind tömegesebb méretű előállítására. Innentől kezdve váltak a finom damaszt ágy- és asztalneműk először a középnemesség és a polgárság háztartásának részévé, majd a 19. század utolsó évtizedeiben a paraszti staffirungok féltve őrzött darabjaivá. Az ekkorra már a szerényebb anyagi lehetőségekkel rendelkező rétegek számára is megfizethető textiliák árát tovább csökkentette, hogy felhasználták hozzá a tengerentúlról érkező olcsó gyapotot is. A 20. század első harmadára lettek a különféle damasztárak azzá a gyári tömegcikké, amelynek ma mindnyájan ismerjük őket.

Magyarországon az 1840-es évektől kezdve az iparfejlesztés általános irányvonalainak megfelelően a mivesebb szövés is a fejlesztendő ágazatok közé került.⁴ Ekkor jelentek meg és terjedtek el Magyarországon, a lyukkártyás szövőszékek, természetesen leginkább azokon a vidékeken, amelyek már korábban is a „mustrás” szövés központjai voltak, Buda, Pozsony, de legelsősorban Késmárk és Eperjes környéke, ahol a megfelelő minőségű fonóipar is támogatta a nagyobb termelést.

A 19. század utolsó harmadának iparmű-kiállításai már azt célozták, hogy ne csak a nagyobb üzemek, hanem az egyes iparosok is áttérjenek a gazdaságos, gépesített szövésre. Az ipartestületek ajánlására, megfelelő gyakorlat és a technikai tudás bizonyítása után ingyenes vagy rendkívül méltányos árú Jacquard-

szövőszékre pályázhatott az a takácsmester, aki aztán vállalkozásában megfelelően hasznosította azt. Matlekovics Sándor, aki részletesen beszámol az ezeréves Magyarország gazdasági és közművelődési viszonyairól, így ír erről:⁵

„Feltűnő, hogy 1884-hez képest a takácsok száma növekszik. Ennek oka az a rendszeresen folytatott ösztönzés, melyet a kormány 1880 óta a szövőmesterség fejlesztése érdekében kifejt. A kormány mechanikai szövőszékek terjesztésére külön szakembereket küldött azon vidékekre, hol a takácsmesterség még fennállt: a szövőszékeket ingyen vagy részletfizetésekben engedte át a vállalkozó kisiparosoknak; ösztönözte őket mustrás szövetek készítésére, terjesztette a Jacquard-szövőszékeket, a hozzávaló mustrákat, ... szóval megtett mindent, hogy a takácskézművesség arra a fokra jusson, a melyen a gép- és gőziparral szemben még fennállhat. Ennek következménye, hogy a takácsok száma évenként szaporodik; a takácsok munkakörüket észrevehetőleg bővítik és terjesztik. A gyorsvetőben berendezett műszövőszékek száma nagy arányban szaporodik; az összes képzetlenebb takácsok műszövőszékeket szereznek meg és aránylag jól el vannak látva munkával.”

E kisebb vállalkozások igazi bemutatója lett a milenniumi kiállítás, amelynek eredményeiről Matlekovics Sándor szerkesztése alatt kilenc vaskos kötetben számolnak be az ipar különböző területeinek referensei. A kötetek általános képet adnak az egyes iparágak fejlődéséről, közlik a század utolsó évtizedeinek statisztikai adatait, majd részletesen felsorolják a jó színvonalon kiállító mestereket. A textiliparral foglalkozó rész Rejtő Sándor írása a VII. kötetben található. A kézműiparosok között felsorolja azokat, „kiknél örvendetes haladást észlelhetni”, s a felsorolt mesterek között a régi hagyományokkal rendelkező felvidéki városok iparosai mellett több dunántúli takács nevét is megemlíti.⁶

A damaszttermékeket a 19. századi Magyarországon a takácsmesterek egy speciális csoportja állította elő, akik a technikához szükséges gépek és egyéb felszerelések mellett a bonyolult műveletekhez és számításokhoz elengedhetetlen ismereteket is megszerezték. Bugnits János horvátlövői takácssegédnek például azért kellett egy év tanulás után Zalaegerszegről Egyházasrádócra továbbmennie, mert az itteni mester a komplikáltabb szövési módra nem tudta oktatni.⁷ Ezt a komplikáltabb szövőmódot a műszövők végezték, akik nagyméretű, többnyire már vasalkatrészekből álló Jacquard-gép(ek)kel, a felvételhez és leszövéshez megfelelő segéderőkkel, esetleg a késztermék appetúrájához szükséges mángorlóval is rendelkeztek.

A damasztösvésnek ez a „manufaktúrális” előál-

lítási módja egyféle átmeneti állapotot jelez, amely gépeinek számát és főleg azok méreteit tekintve már jelentősen meghaladja a 19. században még működő falusi takácsok termelési körülményeit és ezzel együtt eredményeit, de jóval alatta marad a század végére már Magyarországon is terjedő gyáripar teljesítményének. Egyrészt: a műszövő még főként egyéni megrendelésre dolgozott, csak kisebb részben piaca. Felhasználta a megrendelő által megtermelt és megfont alapanyagot (a lent), de kiegészítette azt a saját maga által felvásárolt, vagy gyárban készült fonalakkal.⁸ Ez utóbbi rész főképpen a vegyes szövetekhez szükséges pamutot és a színes lenfonalat jelentette. Másrészt a dunántúli műszövők – még a sikeresebbek is – általában falvakban vagy kisebb mezővárosokban működtek, és a damasztáru mellett továbbra is készítették hímes takácsszötteket, de akár végben eladott kender- és lenvásznat is megrendelőik számára.⁹

A megrendelők között jelentős számban találjuk a környékbeli kisnemesek mellett a falusi iparosokat, hivatalnokokat, tanítókat, papokat és lelkészeket, akik a műszövő takácsok által készített termékekből állították össze családtagjaik staffirungját. Ez a különböző ruhaféléket, háztartási és lakástextileket magában foglaló „csomag” nemcsak férjhez menő leányokat illetett meg, hanem egyedülállókat is bármelyik nemhez tartoztak, amikor és amennyiben elhagyták a szülői házat, és új háztartásba költöztek. A staffirung vidékenként is, de főleg társadalmi rétegenként különböző mennyiségű és minőségű ünnepi és hétköznapi használatra való textilneműt tartalmazott, az adott hely, ill. réteg szokásainak, „az illendőségnek” megfelelően. Legutóbb éppen egy nyugalmazott római katolikus lelkésztől származó szötteanyag gyűjtésekor hangzott el, hogy náluk, Kislakoson (ma Tormaföldéhez csatolva) a testvérek nemükre való tekintet nélkül egyforma stafirungot kaptak, amelyben a damaszt ág- és asztalnemű ugyanúgy megtalálható volt, mint a több generáció által összegyűjtött és tovább örökített hímes szöttek.¹⁰ A használati textileket idővel természetesen pótolni is kellett, különösen a szalvétákból és a változatos rendeltetésű kendőkből készítették tucatjával az egyforma mintájú darabokat.¹¹

A dolgozat címében említett figurális damasztöttek is egy-egy kelengye, valószínűleg városi polgárleányok ill. -asszonyok stafirungjának darabjai lehettek.

A legkorábbi közülük, egy tizenkét személyes damaszt abroszt a nagykanizsai Thury György Múzeum iparművészeti gyűjteménye őrzi.¹²

Kerecsényi Edit gyűjtötte Darvas Ilonától Budapesten, ő pedig dédapjának Berényi József uradalmi tisztartónak és feleségének Mersits Viktóriának hagyatékából örökölte. A tizenkét személyes abrosz Berényi Viktória stafirungjának csak az egyik – bár

valószínűleg legegyszerűbb – darabja lehetett, a piros pamutból hímzett BV monogram alatt ugyanis a hasonlóképpen bevarrott 1 szám díszszeg. (1. ábra) A kelenye összeállításakor ugyanis az azonos rendeltetésű darabokat számolták, hogy később könnyebb legyen a mosások vagy mosatások alkalmával ellenőrizni meglétüket. Az egy tucat szalvéta nem került az abrosszal együtt a gyűjteménybe, ennek oka lehet, hogy a szalvéták gyorsabban használódtak el, illetőleg az is, hogy – mivel nem került rájuk annyi érdekes minta vagy kép, mint a nagyméretű fődarabra, – a kései utódok már nem tartották megőrzésre érdemesnek. Saját tapasztalataimból is számos példát idézhetek hasonló esetre.

Az abrossz hosszúsága 393 cm, szélessége 186 cm, arányai megfelelnek a korabeli tizenkét terítékre alkalmas abrosszok nagyságának. Két rövid oldalán csomózás nélküli, mindössze másfél cm-es rojtozás díszíti, míg hosszanti oldalán a tulajdonképpeni ép szélekből, amelyeket még a korabeli meglehetősen fejlett gépi technikával sem lehetett ugyanolyan egyenletes sűrűségűre készíteni, mint a textilek többi részét, egy-egy mm-nyi anyagot visszahajtottak, és leheletfinom öltésekkel elszegtek. Ezzel a módszerrel nemcsak a szélek esetleges tökéletlenségeit egyenesítették ki, hanem egyúttal tartást adtak az abrossz leomló oldalának is. A darab teljes egészében célnáztalan (egyágú) lenfonalból készült, lánccsú és vetülékszálai nagyjából azonos finomságúak. Valószínűleg nem sokat használták, részint mert nem találhatók rajta ételitaltól származó pecsétek, részint pedig még mindig érezhető a felületén az appetúra, a keményítés és mángorlás nyoma, noha hatalmas méretei miatt szakszerű tárolása ma is nehézségekbe ütközik, és ez valószínűleg korábban sem volt másként.

A nagyméretű abrosszt mind hosszában, mind szélességében szimmetrikusan elhelyezett minta-mezők borítják. Körben keretek közé foglalt, spirális ívelésű leveles ágak alkotnak széles bordúrt, amely általában lefogott a terített asztalról. A vízszintesen elhelyezkedő belső felületet egy hatalmas virágkosár osztja hosszában két, azonos mintaelemeket tartalmazó részre. (2. ábra) A kosárral és a benne lévő öklömnyi nagyságú virágokkal szemben a többi felületet kisebb, aprólékos részletességgel megmintázott ábrák töltik ki, amelyek a virágkosár túlsó oldalán megismétlődnek. Ezek az ábrák úgy vannak beleszőve az anyagba, hogy két, a hosszszegely mentén tükrözsimmetrikus felületet adnak ki, annak ellenére, hogy a minták között feliratok és címerek is találhatóak, amelyek a tükrözés által elvesztik értelmüket, ill. szabályos voltukat. (3. ábra) A nagyméretű damasztok között nem volt egyedülálló az ilyen jellegű képszerkesztés. Párhuzamait más, korábbi damasztösszetesek

között megtaláljuk.¹³ A mi abrosszunk érdekessége, hogy az egyes minták, illetőleg tükröképek keverten fordulnak elő a két oldalon, azaz bármelyik oldalát terítették fel az asztalra, mindig volt olyan minta, amelynek a „visszája” fordult az asztalnál ülő felé. (4. ábra)

A minták – témájukat, ill. jelentésüket tekintve – meglehetősen vegyesek, mindeddig nem tudtam őket teljes biztonsággal valamiféle „program” mentén összefüggésbe helyezni. (Az alábbi értelmezési kísérlet természetesen csak egy lehetőség.) Legnagyobb részüket hazafias szimbólumok teszik ki, Magyarország közép címere a ferde kereszt Szent Koronával, különböző címeres zászlókkal körülveve; babérkoszorúban „Éljen a Haza” felirat; majd a címeres kompozíció fölött egy sas, esetleg griff, csőrében, ismét csak babérágak között a „Vivat” szó. (5. ábra)

A másik csoport a hadi vitézség jelvényeit foglalja össze: (6. ábra) egy sisakos-vertes lovag, körülötte középkori fegyverek, ágyú, szablya, alabárd, buzogány, nyílvevők és lándzsa. A lovag alatt fekvő oroszlan tart a mancsában egy kardra tűzött sisakos, vagy esetleg lófarkot viselő fejet. A címer másik oldalán vallási jelvények láthatók: (7. ábra) püspöki pásztorbot és mithra, fölött a zászlóról is a püspöki kalapbojtokhoz hasonló zsinórok és bojtok lógnak, alatta egy körmeneti zászló rajta templommal, valamint egy sas, csőrében füstölőt (tömjénezőt) tart. A madár mellett babérral koszorúzott lant és sugaras napkorong, fölött egy földgömb látható körzővel és könyvvel. A templomos zászló alatt pedig egy alakzat, amely lehet kígyós bot is, de elképzelhető, hogy valamely más szerszám. Ez utóbbi tárgycsoport akár szabadkőműves jelvényeket is jelölhet. Mindenesetre érdekes az összeállítás, és amennyiben a különféle szimbólumok nem a pusztán véletlennek köszönhetik együttlétüket ezen az asztalterítón, – azt gondolom, hogy nem – akkor, ha nem is maga a szöveg, de legalább a felhasznált minta egy konkrét személy életprogramját, laudációját jelenítheti meg. (Talán valakiét, aki a török kiűzésében és az újjáépítésben, de a tudományokban és a költészetben is egyaránt jeleskedett?)

Az abrosszba a monogram melletti oldalon a mester is beleszőtte nevét, „Készítette Szalai József N. Kani-zsán”. A takácsmester a 19. század közepétől, 1855-től kezdve többször is szerepel a céhlajstromban,¹⁴ 1868 májusában halt meg. A tárgyak között, a földgömb mellett nyitott könyv fekszik, lapjain betűk és számok olvashatók, sajnos nem teljesen egyértelműen. (8. ábra) Az évszám: 1840 minden bizonnyal a készítés időpontja, ám a fölöttébb lévő jelek lehetnek római számok – ez esetben a X VI a hónapot és napot jelölheti, de más olvasat szerint az évszám fölött az M G monogram is állhat. (9. ábra) Az 1840-es évszám azért jelentős, mert a szakirodalom szerint

az első automatikusan működő nagy damasztöszövő gépek a 19. század 40-es éveiben kezdtek elterjedni Magyarországon,¹⁵ lehetséges tehát, hogy az egyik első ilyen jellegű, évszámos mű került Kerecsényi Edit gyűjtésével a Thúry György Múzeum birtokába.

Időben a következő damasztunk a Göcseji Múzeum néprajzi gyűjteményének egyik – a közelmúltig méltatlanul elhanyagolt – hatszemélyes damaszt abrosza,¹⁶ amely az 1896-os millenniumi kiállításra készült, és ott dicsérő oklevelet kapott.¹⁷ A tárgy Pintér István gyűjtése nyomán jutott a múzeum birtokába, sajnos bekerülésének körülményeiről, és a textil korábbi történetéről – az azóta már elhunyt tulajdonosának nevére és lakcímén kívül – eddig semmiféle adat nem derült ki. (10. ábra)

A vékony, cernázatlan lenszálakból szövött és saját anyagából rojtozott, kb. 160×127 cm-es asztalterítő már nem részesült annyi kíméletben, mint a kanizsai abrosz, nemcsak pecsétekkel van „megszórva”, hanem több folytonossági hiány is van rajta, amelyek közül a nagyobbakat varrógéppel „stoppolták” be, sőt a pamut anyagú gépcérna, talán valamely piros levet eresztő textillel összemosva, halvány rózsaszín árnyalatot is kapott. A rojtozás finom szálai a mosásoktól összecsomósodtak, leszakadtak. Kovács Antal feljegyzése és a többi hatszemélyes abrosz mérete szerint eredetileg 158 cm széles és 180 cm hosszú volt.¹⁸ Az abrosz sarkába piros és fehér pamutszállal N S (vagy S N) monogramot hímeztek.

Az asztalterítő figurális ábrázolásai a magyar millennium jegyében készültek.

Közepén, ovális keretbe foglalva Árpád vezér borsisakos, szakállas, jobbra néző portréja látható. (11. ábra) Az arckép, pontosabban annak tükörképe egy, a Nádasy Mausoleum 43. oldaláról vett és eredetileg 1664-ből származó egészalakos rézmetszet részlete, amely a 19. század utolsó évtizedeitől többször is kiadott népszerű történelmi arcképcsarnok egyik darabja lett a többi hun és magyar vezérrel, valamint későbbi királyainkkal együtt.¹⁹

A főalak felett ovális keretben az „1896 EZRED ÉVES ÜNNEP EMLÉKÉRE” felirat olvasható. (12. ábra) A keret fölött a nemzeti zászló, oldalánál a korona nélküli magyar címer látható. A feliratot bal karjával egy kardot tartó és fején a Szent Koronát viselő, felhőn repülő nőalak, valószínűleg Hungária allegorikus figurája támasztja meg. Ennek a kompozíciónak szinte valamennyi részlete visszaköszön annak a Történelmi arcképcsarnoknak a címlapjáról is, amelyből a honfoglaló vezér képe is származik. (13. ábra) Az Árpád-portré alatt Thaly Kálmán: Árpád apánk, ne féltsd ősi nemzeded...” kezdetű versének első szakaszát olvashatjuk. Az egész kompozíciót, mint egy címet, dús tölgy- és babérágak, virágok, s legkívül

még egy egyszerű keret fogja össze. A kettő között „KOVÁCS ANTAL MŰ = SZÖVŐ (ŐRI SZT. PÉTER)” felirat van a textilbe szöve.

A damasztabrosz készítője, Kovács Antal őriszentpéteri műszövő-takács mesterségének nagy tudású művelője, őrségi takácsfamilia leszármazottja volt. Szakmáját a szövészet magyarországi „fellegváraként” számontartott Késmárkon tanulta. Már 1887-ben részt vett a Vas vármegyei Iparkiállításon, ahol a bíráló bizottság „ezüstéremmel kitüntetendőnek találta”.²⁰ Az 1896-os kiállításon nemcsak az Árpád-képes abrosz, hanem – a katalógus 44. oldalán olvasható szöveg szerint – más „Damaszt asztalneműek és egyéb műszövő készítmények, laczezirozott magyar munkák, smyrna szőnyegek” is szerepeltek tőle.²¹ Minta-könyve, amelyet Domonkos Ottó fel is vett az általa összeállított mintakönyv-katalógusba, a többi írott és nyomtatott dokumentummal együtt Gellért Károlyné Szikszai Edit Őrségi gyűjteményébe került, onnan pedig a körmendi múzeumba.²² Domonkos Ottó röviden annyit ír róla: „Kizárólag damaszt-szövésre tervezett nagy rózsák, növényi motívumok sorakoznak e lapokon, bár nem valami nagy rajzkészségről tanúskodó mester próbálkozásaiaként”.²³ A minták tulajdonképpen a szövőgép lyukkártyáinak „kiverésére” szolgáló sablonok, egyik-másikban felfedezhető Kovács Antal egy másik munkájának – egy tizenkét személyes nagy abrosznak – mintázata is. (14. ábra) Ezt az asztalterítőt egy rokonának (talán unokahúgának), Kovács Etelkának szötte férjhezmenetelkor, s most már az ötödik generáció örzi, korábban nagy ünnepekkor használta is.²⁴

Az Árpád-képes terítőtől, vagy ahogy készítője maga nevezte, „az Árpád-abrosz”-ból később még néhány példányt készíthetett, kettő közülük üzleti könyveiben is szerepel. Egyik ismeretlen dátummal Wágner Antalhoz került Rábakeresztúrra,²⁵ a másikat 1909. március 12-én Bereczky Emma vette meg. Utóbbiról tudjuk, hogy 62 Korona 85 fillért fizetett érte, s rögtön megtehetjük az összehasonlítást is, mert ugyanő ugyanakkor 4 db azonos méretű abroszt is vásárolt összesen 22 koronáért,²⁶ egy sárga-fehér változatot pedig Batári Ferencnek, az Iparművészeti Múzeum egykori főosztályvezetőjének gyűjteményéből árverezett el a Nagyházi Galéria és Aukciósház 2006-ban.

Kovács Antal életének, munkásságának és tevékeny közéleti szereplésének érdemes lesz egy külön tanulmányt szentelni. Nemcsak a mintakönyve és üzleti könyvei maradtak fenn ugyanis, hanem megrendelése, árjegyzékei, fonalmintái, üzleti levelezése is, amelyek alapján átfogó képet kaphatunk egy – a maga szakterületén kiváló – mesterember élet- és munkakörülményeiről.

Végül a harmadik figurális damaszt, egy törülköző, a Balatoni Múzeum helytörténeti anyagából került elő.²⁷ Kránitz Ferenc ajándékozta a múzeumnak 1999-ben. Ő Toppler Irén keszthelyi asszonytól kapta ajándékba az 1990-es évek első felében. Toppler Irén nagyapja takács volt, a hölgy adatai szerint ő készítette a dísz törülközőnek szánt darabot.

Szélessége 55 cm, magassága 132 cm, a kép elrendezése az anyagon nemcsak törülközőtartón való elhelyezését tette lehetővé, hanem falvédőként is használható lett volna.

Ez a harmadik damaszt a legújabb a tárgyalta közlül nemcsak abban az értelemben, hogy a legkésőbb szőtték, hanem úgy is, hogy soha nem használták. A cérna, amivel a két rövid oldalt szegélyező csíkot azásúrozás előtt felfércelték a megszőtt képre, még mindig benne van az anyagban. Használatlanságából következően ez a kendő őrizte meg leginkább eredeti színét és mángorlás után keletkezett fényt is. (15. ábra)

A törülköző két hosszanti oldalán egymásba érő körökből és négyzetekből álló csíkminta fut végig. Ezt a mintát, pontosabban ezzel a mintával szőtt és kettéhajtott csíkot használták az elvágott rövid oldalak befoglalására, majd a varrás mentén a képből kihúzták a szálakat, és szimpla létra-azsúrral varrták ki a két anyagrész találkozását. Az azsúrozás egyébként a hímzett monogramokkal együtt damasztáru leggyakoribb járulékos díszítése. Általában a szövömmester családjának nőtagjai végzik, akik ezért a munkáért külön fizetést kapnak,²⁸ de az sem ritka, hogy ezt az egyhangú és meglehetősen szemrontó munkát bedolgozóknak adják ki.

A törülköző középső mezejében a szegedi Kossuth-szobor képe látható.²⁹ Ez mindjárt meghatározza a damaszt elkészülésének valószínű idejét is. Az eredeti bronzszobrot ugyanis – amelyet Róna József készített – 1902-ben, Kossuth születésének 100. évfordulójára állították fel. (16. ábra) Ez volt országsszerte a Kossuth-kultusz újbóli felvirágzásának és a nagyszá-

mú Kossuth-szobor felállításának időszaka, és valószínűleg az alkalom hozta lelkes hazafiúi érzelmek készítették a mestert is a damasztörülköző megszővésére. A minta meglepő hűséggel követi a szobor részleteit, noha a mozdulatok és arcvonások összehasonlításakor egyértelműen megállapítható, hogy tervezője nem használt fényképet.

Ha a három damasztot összehasonlítjuk, megfigyelhetjük a lenszövet elhasználódásának fokozatait. A keményített-mángorolt darabok sokáig őrizték sima, fényes felületüket, kemény tartásukat. Több mosás is kellett ahhoz, hogy az anyag lassan felpuhuljon, egyre fehérebbé, egyre hajlékonyabbá váljon, mind könnyebben gyűrődjön, majd idővel – és az egyre több mosással-lúgozással – az amúgy sem túlságosan erős sodrású, cérnázás nélküli szálak kitöredezzenek, elszakadjanak.

A mintakincs is változik, eljut a barokkostól a historizálón át a szecesszióig. A bemutatott második Kovács Antal által szőtt abrosz korban későbbi ugyan, mint a Kanizsai, mintája azonban olyan gyűjteményből származik, ami szintén a 19. század közepére vagy első harmadára megy vissza. Vitatkoznék azonban a törülköző tárgyleíró kartonján szereplő megállapítással, amely szerint ezek a darabok gyárban, szériában készültek. Mint láthatjuk, a „kis” üzemek sem olyan kicsik már ebben az időben, másrészt konkrét tudomásunk van arról, hogy még az 1920-as években is sok műszövő dolgozott olyan kis falvakban, mint pl. Egyházásrádóc. Így a bővebb adatok megszerzéséig én bizalmat szavaznék Toppler Irén keszthelyi vagy Keszthely környéki nagyapjának, egyáltalán nincs kizárva, hogy a Kossuth-kendő ilyen falusi-kisvárosi körülmények között készülhetett. Annál is inkább, mert a millenniumi kiállítás alkalmával dicséretet kapott iparosok között volt egy Hajdú János nevű takácsmester is éppen Keszthelyről, aki a bíráló bizottság jó véleményét azzal érdemelte ki, hogy „a népies motívumokat ügyesen alkalmazza...”³⁰

Jegyzetek:

- 1 Joseph Marie Jacquard arcképét (készült 1834 és 42 között) a Textilmúzeum őrzi, V. Ferdinándnak (1793–1875) egy korabeli rézmetszet alapján készült képe pedig a Nemzeti Múzeum Textilgyűjteményében található. VÖNEKI 1990.
- 2 Igen-Nem – Ferenczy Noémi díjas textilművészek kiállítása. (Jacquard-kártya ihlette kiállítás) 2002-ben a Textil- és Textilruházati Ipartörténeti Múzeumban a

hozza kapcsolódó katalógussal, majd P. Szabó Éva iparművész életmű kiállítása 2003-ban ugyanott.

- 3 Az egyes lexikonok és életrajzok között a pontos évszám tekintetében sok az eltérés: 1801, 1804 valamint 1809 és 1810 is szerepel bennük. Mivel dolgozatom szempontjából az adatnak nincs különösebb jelentősége, az eltérés okainak nem jártam utána.

- 4 SZALAY 1886. 40.

- 5 MATLEKOVICS 1897–98. II. kötet 373.
 6 REJTŐ 1898. 626.
 7 DOMONKOS 1971. 9.
 8 MATLEKOVICS 1897–98. II. kötet 373.
 9 Kovács Antal műszövő megrendeléseinek könyve, ltsz.: 84.11.1., amelyet a mester hagyatékának többi darabjával együtt a körmenői Dr. Batthyány-Strattmann László Múzeum helytörténeti anyagából Dr. Nagy Zoltán kollégám volt szíves kutatásra átengedni. Nagylelkű segítségéért ezúton is szeretném köszönetemet kifejezni.
 10 Gyűjtőnapló 2007 a Göcseji Múzeum Adattárában.
 11 Ld. 9. jegyzet.
 12 Ltsz. TGYM–I.77.16.1.
 13 Pl. azon az 1600-ban Hollandiában szőtt darabon is, amely egy London városáról készült metszetet mutat a hossz tengely mentén tükrözve. Grönsöő kastélymúzeum (Svédország) Forrás:
<http://www.gronsoo.se/Bilder/London3.jpg>
 14 A Takács Ché Laistrom: 1855, 1856, 1861 és 1864-es adatai Thury György Múzeum-Adattára ltsz.: 72.21.5.
 15 ENDREI 1993. 216.
 16 Ltsz.: GM-N.87.7.1.
 17 REJTŐ 1898. 624.
 18 Kovács Antal: El adott munkák naplója; ltsz.: 84.11.2. 96. oldal.
 19 Bár Dolinay Gyula „Történelmi arcképcsarnok”-ának 1893-as kiadását nem volt módomban kézbe venni, az általam ismert, 1909-ben kiadott változat, a „Történelmi arcképcsarnok az ifjúság és a nép számára 300 képpel” valószínűleg nem sokban különbözött a korábitól.
 20 HORVÁTH 1998. 138. Dr. Horváth Sándor munkája – bár néhány tévedést is tartalmaz – sok forrásanyagot tesz közzé. Az idézet ezek közül való.
 21 DOMONKOS 1998. 290.
 22 Kovács Antal hagyatéka; ld. 9. jegyzet.
 23 DOMONKOS 1998. 86.
 24 Az abroszt és a hozzátartozó adatokat Handler Istvánné Zsuhár Ágnes (szül. 1955), illetve Zsuhár Istvánné Szabó Olga (szül. 1925) bocsátotta rendelkezésemre, ezúton köszönöm a szívességüket.
 25 Kovács Antal műszövő megrendeléseinek könyve 29. oldal. Rábakeresztúr németül Heilingenkreuz im Lafnitztal, falu a mai Burgenland tartományban.
 26 Kovács Antal: El adott munkák naplója 96. oldal.
 27 Ltsz.: BM-H.99.1.1.
 28 Ld. például El adott munkák naplója 40. oldal.
 29 Művészet (szerk. Lyka Károly) 1910/1. szám Forrás: www.mke.hu/lyka/09/e9p032.jpg
 30 REJTŐ 1898. 626.

Irodalom:

- HORVÁTH 1998
 Horváth S. (szerk.): *Erdők és utak ölelésében. Óriszentpéter monográfiája 1996-1996*. Óriszentpéter.
 HORVÁTH 1964
 Horváth V.: *Az 1885. évi Országos Általános Kiállítás iparművészeti jelentősége*. In: *Az Iparművészeti Múzeum (és a Hopp Ferenc Keletázsiai Múzeum) Évkönyve*. VII. 35–42.
 DOLINAY 1893
 Dolnay Gy. (kiadó): *Történelmi arcképcsarnok*. Bp.
 DOLINAY 1909
 Dolnay Gy. (kiadó): *Történelmi arcképcsarnok az ifjúság és a nép számára*. Bp.
 DOMONKOS 1971
 Domonkos J.: *A takácsmesterség Vas megyében*. Néprajzi Múzeum EA 17177.
 DOMONKOS 1998
 Domonkos O.: *A magyarországi takácsok mintakönyvei*. Sopron
 ENDREI 1993
 Endrei W.: *A textilipari technikák termelékenységének története*. Bp.
 MATLEKOVICS 1897–98.
 Matlekovics S. (szerk.): *Magyarország az ezredik évben*. Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye. I–IX. kötet Bp. Általános adatok. II. kötet
 REJTŐ 1898
 Rejtő S.: *Textilipar*. In: *Matlekovics Sándor (szerk.) Az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye*. VII. kötet
 SZALAY 1886
 Szalay I.: *A művészi ipar az Országos Tárlaton*. In: *Művészi Ipar 1885/86* 137–160.
 VÖNEKI 1990
 Vöneki Á.: *J. M. Jacquard selyembe szőtt arcképe a Textil- és Ruhaipari Múzeumban*. In: *Textil- és Ruhaipari Múzeum évkönyve* 7. 1990. 39–44.

1. kép: Berényi Viktória monogramja az 1840-ben készült nagykanizsai abrosz sarkában (Fotó Zóka Gyula)

2. kép: Virágkosár az abrosz közepében (Fotó Zóka Gyula)

3. kép: A minták az abrosz hosszanti tengelyére szimmetrikusak (Fotó Zóka Gyula)

4. kép: Címeres részlet; a kompozíció egyes elemei bal felükről, mások jobbról látszanak (Fotó Zóka Gyula)

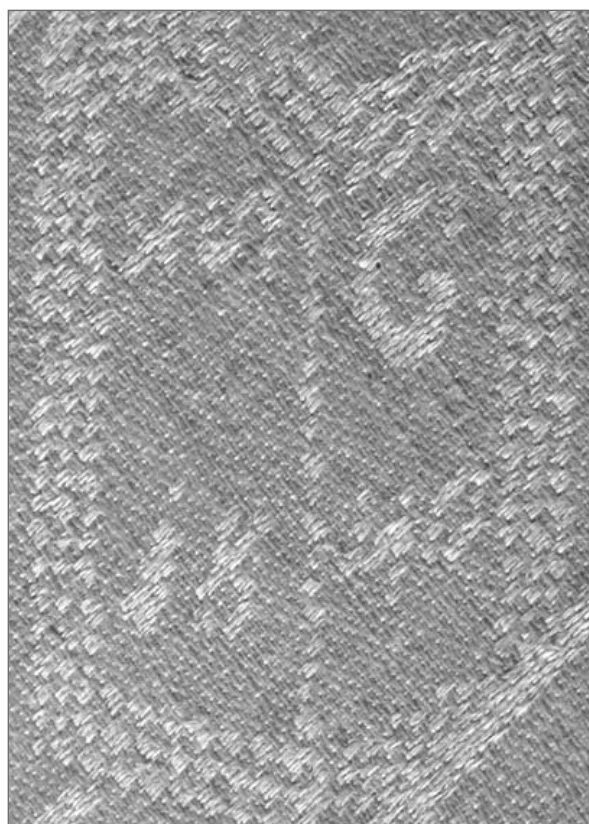
5. kép: Babérkoszorút tartó sas a korona fölött (Fotó Zóka Gyula)

6. kép: A vitézség és bátorság szimbólumai: lovag és oroszlán (Fotó Zóka Gyula)

7. kép: Vallási szimbólumok az abrosz szimmetriatengelyében (Fotó Zóka Gyula)

8. kép: Nyitott könyv a készítés évszámával ...
(Fotó Zóka Gyula)

9. kép: ... vagy inkább M G monogrammal?
(Fotó Zóka Gyula)

10. kép: Az Árpádos abrosz képmezeje
(Fotó Zóka Gyula)

11. kép: Thaly Kálmán verse, alul a készítő felirata
(Fotó Zóka Gyula)

12. kép: Hungária allegorikus alakja nemzeti jelképekkel és a millenniumi felirattal (Fotó Zóka Gyula)

13. kép: A Dolinay Gyula által 1909-ben kiadott Történelmi arcképcsarnok belső címlapja

14. kép: Kovács Antal egyik reneszánszos mintájú terítőjének részlete

15. kép: Disztörülködő a szegedi Kossuth-szobor képével
(Fotó Zóka Gyula)

16. kép: A szegedi Kossuth-szobor

Nagy Zoltán

A kaszacsapók térbeli elterjedése Vas–Zala megyében

A Délnyugat-Dunántúl mikrotáji vizsgálata 1985-ben kezdődött.¹ Az extenzív gyűjtés az 1990-es évek közepére befejeződött ugyan, de e tárgykörből néhány kisebb közleményen kívül² a mezotájra vonatkozó összefoglaló tanulmány a mai napig sem jelent meg. A 15–20 évre tervezett kutatás úgy tűnik, az irányító halálát követően megfeneklett, a rendszerváltás után pedig háttérbe szorult.

Az egyes vidéki múzeumok adatairaiban őrzött adatlapok nehezen hozzáférhetők. Egységes kezelésük csaknem megoldhatatlan feladatot jelent, a Budapesten archivált lapok kutatása engedélyhez kötött, egyenkénti átnézése, jegyzetelése időrabló, így most csupán két megye határai között gyűjtött adatok kiértékelésére vállalkozhatunk. A 92 kérdést tartalmazó kérdőív négy témakörre osztható. Az első a falu gazdasági, társadalmi külső kapcsolatait és tudati szféráit próbálja felderíteni. A második a termelés és a munka, a harmadik a ház és háztartás, a negyedik pedig a család, közösség, világkép alakulását, a kultúra elemeinek előfordulását vagy hiányát vizsgálja a ki-kérdés eszköziével. A kérdések különféle korszakok állapotának felderítésére, illetve bizonyos változások időpontjának kitapintására irányulnak. A Magyar Néprajzi Atlasz vizsgálataiból elég határozottan kitűnik, hogy nagyjából Zala és Vas megye területe sajátos kultúrával rendelkező *mezotáj*, amelyben lehetőség nyílik *egyes jelenségek formai változatait vizsgálni, centrumokat, különböző zónák kapcsolatait meghatározni, a mezotájon belüli perifériákat, valamint – olykor mindössze 2–5 falura terjedő – mikrokörzeteket kimutatni.*

Mi a második kérdéskörön belül (II/3) csupán egy kérdésre [Aratáskor] „használtak-e villás, gereblyés kaszacsapót, vagy hajmókot?” – adott válaszok számbavételére, topográfiai ábrázolására, és a hozzá kapcsolódó jelenségek feltárására, rendszerezése vállalkozunk.

Előljáróban meg kell jegyeznünk, hogy a címben szereplő eszközt *kaszacsapó* néven Vas és Zala megyében nem ismerik.³ A Magyar Néprajzi Atlasz lapjainak

megnevezéseként⁴ kellő mérlegelés nélkül került át a kérdőívbe. E nyelvi környezetben inkább a *kaszatakaró megnevezés* lett volna a megfelelőbb. Címváltoztatásra mégsem gondolunk, mivel a névadás híuen tükrözi azt a nyilvánvaló szándékot, hogy a Magyar Néprajzi Atlasz Délnyugat-Dunántúlra vonatkozó változatos alaki megjelenést sejtető adatait sűrűbb kutatási ponthálózat alapján részletezhessük.⁵

A kaszához kapcsolódó szerszámokkal több (rész)tanulmány is foglalkozott, melyek nemcsak kialakulásuk történeti-táji elterjedését, a különböző eszközök grafikusán megjelenített típusait, hanem névváltozataikat is bemutatták.⁶ A fűvágó kaszát a 19. század elején *gajmóval* (takaróval) és *gereblyével* szerelték fel, melyet főleg vetett takarmány apró, ritka növésű lucerna és lóhere vágásánál használtak *Pethe Ferenc Pallérozott mezei gazdaság című műve szerint.*⁷ A kérdőívre adott válaszok között is előfordul Vas megyében néhány helyen hajmókkal felszerelt kasza, mellyel *lucernát* Olmodon, (3) Lócson, (6) Sajtóskálón, (7) Dozmaton (48) alkalomszerűen *magas füvet* Felsőcsatáron, (53) Jánosházán, (88) Karmacson, (203) valamint a zala megyei Vidornyafokon (196) *zabot* vágta.

A Délnyugat-Dunántúlon a *sarlós aratást* a Magyar Néprajzi Atlasz tanúsága szerint 1860–1900 között a kaszával történő aratás váltotta fel.⁸ Gönczi találóan jellemzi az eszközváltást, mikor azt írja, hogy „A gabonaféléket régen *aratták*, most *kaszálják*.”⁹ A váltással nemcsak eszköz cserélődött, hanem a sarlós aratást végző női munkaerő is háttérbe szorult a férfierőt igénylő, de tízszer termelékenyebb kaszás aratással. „*Nyugat magyarország dombos vidékein 1880–1900 között váltotta fel teljesen a sarlóval való aratást a kaszás aratás. Lassan és nehezen ment az eszközváltás, mert a kistároló gazdaságokban a lassú sarlózással tiszta munka elérésére törekedtek.*”¹⁰ A magas növésű gabonát vágó *kétmankós*¹¹ aratókaszát különböző féle és elnevezésű kaszacsapókkal (takaró-fával) szerelték fel az idők során. A váltás pontos ideje

és az aratás korábbi módja a kollektív emlékezetből azonban szinte teljes mértékben kiveszett. Dömötör Sándor panaszosan írja 1958-ban, hogy „50 év alatt még az emléke is eltűnt annak, hogy mindenki sarlóval aratott [...] 8–10 faluban is megfordulhat az ember, amire talál olyan öregembert vagy öregasszonyt, aki emlékezik még a sarlós aratásra.”¹² Képi emlékét is kereshetjük, ritka az a felvétel, mely e vidéken sarlós aratást ábrázol.¹³ Szavainak hitelességét kérdőíves kutatásunk igazolja. Mindössze egy adatközlő emlékezett arra Nagytilajon (116), hogy *szülei még sarlóval arattak. A többség mindhárom kaszacsapót „emberemlékezet óta”, vagy „Isten tudja milyen rég óta”* ismerte már, csak néhányan akadtak, akik évszámhoz, vagy legalább világháború idejéhez kötötték a különböző típusú kaszacsapók megjelenését.

A hajmókos „takarófát” Csesztregen (Zm. 207) 1870-óta, Zalabaksán (Zm. 214) 1880 óta ismerik, Andrásfán (Vm. 114) használata az emlékezet szerint 1889-től számítható, Sümegen (Zm. 180) az 1900-as évektől, Nemeskoltán (Vm. 79) pedig az I. vh. előtt és után is ezzel arattak kizárólagosan. Szattán (Vm. 153) viszont az adatközlő szerint hajmókos kaszacsapót *csak* gyermekkorában használtak, melyet a villás kaszacsapó váltott fel.

Gereblyés kaszacsapó meglétére sokkal többen emlékeztek. A 246 kutatópontból 30-on jegyezték meg, hogy mióta használják ezt az eszközt. 22 vas megyei faluban válaszoltak e kiegészítő kérdésre. Közülük Andrásfán (Vm. 114) állították azt, hogy *1915-től ismerik a gereblyést, 1920-tól a villásat és a legrégebről 1889-től a hajmókos kaszacsapót.* A megye középső területén élő adatközlő egyértelmű sorrendet állított fel az eszközök alkalmazásának egymásutánjáról, ami nagyjából megegyezik a kérdőívre adott válaszok összességével is. A kaszacsapó „takarófa” elnevezése eleve régiségére utal, de a 19. század elején említett gereblyés kasza és Dömötör tanulmányában fellelt 18. századvégi gereblyés kaszacsapó metszetrajz vas megyei hasonlósága¹⁴ korai elterjedését valószínűsíti. Tekenyén (Zm. 179) 4 fogú *kaszagráblát* használtak. Állításuk szerint a közeli Óhídra (Zm. 185) *1860 körül németek telepedtek le, őtőlük vették át ezt az eszközt. Addig sarlóval arattak.* A messzebb fekvő Lendvajakabfán (Zm. 231) a gereblyés kaszacsapó éppen csak hogy előfordul. *A falubeliek szerint kondorfai (Vm) részesaratók hozták be a faluba.* Egyébként Felsőcsatáron, (Vm. 53) Gyöngyösfalun, (Vm. 28) Sümegcsehin, (Zm. 180) *1900-tól*, Nardán, (Vm. 47) *1910-től* Vassurányban, (Vm. 37) Olaszfán, (Vm. 104) *a két világháború közé* tették a gereblyés kaszacsapó megjelenését. Néhány helyen ahol egyébként emberemlékezet óta villás kaszacsapót használnak, eléggé érthetetlenül „*gráblás*

kaszáról” beszélnek, noha kaszájukra villát szerelnek mint például Bajánsenyén (154). E helyütt múzeumi példányról van szó, melyet 1908-ban vásároltak, így tehát a 3 ágú hasított villás kaszacsapó elődje a valódi „*kaszagráblo*” ez előtt létezhetett. Ispánkon (Vm. 142) is megjegyezték, hogy a gereblyés kaszacsapó a régebbi, villásat csak az I. vh. után használtak. Katafán (Vm. 106) ugyanez a helyzet. Itt viszont a villás kaszacsapóra mutattva állították, hogy ők „*kaszakampót*” használtak mindig egyedül, vagyis *a villás kaszacsapót itt a hajmókos* előzte meg. Csipkereken (Vm. 93) pedig a gereblyés kaszacsapót is „*hajmóknak*” ismerik!

Meglepőnek tűnik, hogy a villás kaszacsapó régiségére nem igazán emlékeznek, noha a Savaria Múzeumban Nagyrákosról (Vm. 152) *1903-ban*, Bajánsenyéről (Vm. 154) *1908-ban* vásárolt darabokat is nyilvántartanak. Újabb keletűségét többen is hangoztatták. Andrásfán, (Vm. 114) Rimányban (Vm. 130) is *1920-tól*, Olaszfán pedig (Vm. 104.) az I–II. vh. közöttre teszik megjelenését.

A különböző kaszacsapók térbeli elhelyezkedését is megvizsgálhatjuk. Ha a válaszadók közül csak a kizárólagosságot vesszük figyelembe, akkor az 1980-as évek végén az emlékezet szerint elérhető időkig (I. vh.) Vas-Zala megyében vesszős (hajmókos) kaszacsapó kizárólagos használatát 31 faluban állapíthattuk meg. Ez a szám a falvak összesének (246 = 100%) 12%-a. Gereblyés kaszacsapó kizárólagos használatban 34 faluban volt, mely az összes falvak 13%-a. A legtöbb a villás kaszacsapó, hiszen kizárólagosan 41 faluban használták, mely az összes falvak 16%-át adja. Jól látható, hogy a két megye területén nagyjából kiegyenlített a helyzet. A számok azt is tükrözhetik, hogy a legidősebb eszköz, az egykor feltételezhetően a területen általános hajmókos kaszacsapó visszavonulása elég nagymértékű, a villás kaszacsapóé pedig a közelmúltig expanzív lehetett, míg az aratógép fel nem váltotta a kaszás aratást az 1960-as évek derekán. A kutatópontok megoszlása azonban a két megye területén egyenetlen, így a számítások sem mértékadók. Amennyiben megyénként vizsgáljuk meg az adatok valóságát, úgy azt tapasztaljuk, hogy Vasban hajmókos kaszacsapó 7 falut számítva 8%, gereblyés kaszacsapó 28 faluban 18%, míg a villás kaszacsapó 35 falut tekintve eléri a 35%-ot. Zalában pedig fordított a helyzet, a hajmókos kaszacsapó 24 faluban kizárólagos, így 27%, a gereblyés 7 faluban 8%-ot mutat, míg a villás 6 faluban mindössze 7%. A közölt adatok azt jelentik, hogy a közelmúltig Vas megyében a gereblyés és a villás, míg Zala megyében a hajmókos kaszacsapó divatozott.

A kialakult képet árnyalhatjuk azzal, hogy térképünkre felvesszük a *domináns* kaszacsapókat és azokat a falvakat is, ahol mindhárom eszköz egyszere

fordul elő, azaz az átmeneti zónában lévő falvakat is. E jelenséget ábrázoltuk mellékelt térképeinken kaszacsapónként különválasztva. Az **5. képre** tekintve egy dolog szembeötlő: *Zala megye középső és déli részén uralkodik a legegyszerűbb hajmókos kaszacsapó, de ezt az eszközt itt nem e névvel illetik, sőt több megnevezése: gibati, bibajti, takarítófa, kampó, kaszabankó* is ismeretes. A Balaton vonalától északkeletre a gereblyés kaszacsapókkal osztozkodik, Vas megye középtengelyében önállóan is előfordul, a tengelytől keletre és nyugatra elterjedésének szélei markánsan kimutathatók. A **6. képen** a gereblyés kaszacsapók elterjedését szemléltethetjük. Ebben az esetben azt állapíthatjuk meg, hogy *fő elterjedési területe Vas megye északnyugati, középső és északi fele*, ahol leginkább a villás kaszacsapókkal osztozkodik. A gereblyés kaszacsapó azonban ismeretes Zala megyében is, megjelenése dél felé a Balaton vonaláig követhető. A **7. kép** a villás kaszacsapók elterjedését mutatja. Zala és Vas megye keleti szegélyében, Vas megye északnyugati peremén és Zala jelentős területén nem mutatkozik. *Vas megye déli, délnyugati részében viszont szinte kizárólagos a jelenléte*, másutt pedig jórészt a gereblyés kaszacsapókkal együtt tanulmányozható. A pontsűrűség függvényében változnak az arányok is. Vas megyében a hajmókos kaszacsapó 6%, gereblyés kaszacsapó 31%, villás kaszacsapó szintén 31%-ot tesz ki, míg Zalában a hajmókos 40%-os arányt mutat, ellentétben a gereblyés és villás kaszacsapóval, mely 14%, 12%.¹⁵ Még árnyaltabb képet kaphatunk, ha az összes emlékezetben elérhető említést számba vesszük. Meglepődhetünk azon, hogy a kajmókos kaszacsapó a kollektív emlékezetben Vas megyében a falvak 41%-ban, Zalában viszont 76%-ban van jelen! A vizsgált terület egészét tekintve ez az arány kiegyenlítődve 135 falut számítva 54%. A kedvező kép azonban kissé csalóka lehet, ha figyelembe vesszük, hogy a válaszokból kiderül, a hajmókos kaszacsapót nemcsak gabona aratásra használják. 16%-ban Répceszentgyörgyön (Vm. 18) *dőlt gabona* aratásához, Nagysimonyiban, (Vm. 45) Kenedolláron (Zm. 178) *árpa* aratásához, Felsőcsatáron, (Vm. 53) Jánosházán, (Vm. 88) Karmacson (Zm. 203) *magas fű* vágásához, Szaknyérban (Vm. 144) *vetett kukorica* levágásához, Orfaluban (Vm. 148) *hajdina* aratására, Őriszentpéteren (Vm. 149) *alacsony növésű növények* kaszálásához, Vidornyafokon (Zm. 196) pedig *zab*, Ólmodon, (Vm. 3) Lócson, (Vm. 6) Sajtoskálón (Vm. 7) *lucerna* kaszálásához használják (Zm. 178). Térképünkre képzeletben rávetített összes említés¹⁶ csaknem behálózta vizsgált területünket. Ebben az esetben a *hiányok a beszédek. Nincs jelen hajmókos kaszacsapó* Vas megye északnyugati peremén egészen Szentgotthárdig, északkeleti részén

pedig a Kemenesháton. A kollektív emlékezetben él viszont a Vendvidéken, az Őrségben és Vasi-Hegyhát területén, Göcsej középső és északi felén, a Keszthely környéki falvakban egyaránt. Erős magja van Hetésben, Göcsej nagyobbik felében, a Mura és a Dráva mentén, a Kisbalaton vidékén., valamint a Vasi-Hegyhát középső területén. A *gereblyés kaszacsapó* esetében is elvégeztük az előbbi műveletet. Ebben az esetben annyi különbséget észlelünk, hogy Zala megye középső és déli részén egyáltalán nem ismeretes, noha máshol eloszlása egyenletes. Fő fészkei Vas megye északnyugati peremén, két ágra szakadva Vas megye középső részén a Rába vonalát követve helyezkednek el, de Zala megye peremén a Zala folyó vonalától keletre hat falut magába foglalva jelenik meg kizárólagosan. Általában gabona (búza, rozs) aratásához használják, de néhány faluban Lócson, (Vm. 6) Sajtoskálón, (Vm. 7) Nemescsón (Vm. 14) megemlítik, hogy *árpa*, Szaknyéren, (Vm. 144) Nagyrákoson (Vm. 152) *hajdina* aratásánál is szerepe van. A *villás kaszacsapó* esetében kicsit tarkább a kép. Több helyen észleljük hiányát. Zala megye hajmókok által elfoglalt területén, Vas és Zala megye keleti peremén, Vas megye északnyugati határmenti részén, valamint északi felének középső tengelyében. Erős a magja az Őrségben, a Vendvidéken és a Rábamentének a Vasi-Hegyhátal összefüggő részén, néhány falura kiterjedve a Répce és a Gyöngyös által határolt területen.

A kaszacsapók térbeli elterjedése nem igazodik egyik ismert tájegység határhoz sem.¹⁷ Vas-Zala területének mintegy felét tudjuk csak az ismert tájegységekhez kötni. Kőszeghegyalja, Rábamente, Kemenshát vidékén kívül történelmi tájegységként ismert a szlovénok lakta Vendvidék, a református Őrség, a Rába-Zala folyó közt elnyúló Vasi-Hegyhát, az alatta fekvő Göcsej és az tőle nyugatra elhelyezkedő Hetés, melynek ma csak néhány települése tartozik Magyarországhoz. Rajtuk kívül még ismert a Kisbalaton társágában fellelhető Sármellék és a Kanizsától keletre fekvő Pátró környéke, melyek viseleteikről híresek. Noha az újabb kutatások felfedték, hogy *Göcsej, Hetés és az Őrség közös kulturális övezetnek tekinthető*,¹⁸ a mi esetünkben külön kategóriát jelenthet az egykori Keszthelyi járás területe, mely csak néhány évtizede tért vissza Zala megyébe.

Az első világháborúig visszanyúló emlékezetben az innovációk egymásra rétegződése nehezen fogható meg, mivel a közösség tudatából már kikopott a sarló-kasza eszközváltás, s az azt követő újítások időbeli és térbeli elterjedései is. A kérdőív kérdőpontjában nem fogalmazódott meg a váltás dinamikájának tudakolása, csupán a meglévő három sematikus ábra közül kellett kiválasztani az ismert elemeket. A válaszok olykor semmitmondóak, máskor erősen hiányosak voltak.

Most látjuk igazán, hogy minden településen olyan alaposan kellett volna kikérdezni az egyébként megszólaltatott 3–4 adatközlőt, mint azt *Kerecsényi Edit* tette.¹⁹ A szlovéniai Alsó és Felsőlakos községekben gyűjtve így ír a kaszacsapóról: „*Mi a kaszacsapót kőkényfából vágtuk. Olyan fiatal ágat kerestünk, amin volt egy kamppóféle és azt spárgával kötöttük hozzá a kaszanyélhez és a kaszagarzsához. Takarítufa volt a neve. Buzát, rozst, árpát, zabot, hajdinát, kölest arattunk vele... Később néhány gazdánál lett másféle takarítufa is, de az is csak egy hosszú, laposra faragott bot volt.*”²⁰

A gyűjtött adatok hitelességét a Magyar Néprajzi Atlasz kutatópontjain gyűjtött válaszok egybecsengetésével, azonosságával is lemérhetjük. Vas-Zala megye területén 12–12 kutatópontot állítottak fel. Vas megyében: Velem, Szalafő, Acsád, Kenéz, Nagykölked, Hegyháthodász, Nagygereszsd, Rábapaty, Bejcgertyános, Csehi, Kenyeri, Köcsk, Zala megyében: Szentgyörgyvölgy, Kustánszeg, Mikekarácsonyfa, Tornyiszentmiklós, Nagypáli, Zalakoppány, Nemeshegy, Pötréte, Rigyác, Surd, Garabonc, Pat voltak a gyűjtőpontok. A mi hálózatunk nem tartalmazott minden itt felsorolt községet. Vas megyében Acsád, Kenéz, Nagykölked, Kenyeri, maradt ki, míg Zalában csupán Kustánszeg és Nagypáli voltak az azonos falvak. A Délnyugat-Dunántúl mikrotájai kérdőíves gyűjtés kaszacsapókra vonatkozó adatait érdekes volt összevetni. *Az adatazonosság szinte kivétel nélkül szembeűnő volt, melyből arra következtethetünk, hogy a mi gyűjtésünk is színvonalasnak tekinthető*, hiszen tudjuk, hogy az Atlasz egy-egy kutatópont kikérdezéshez 10 napot szánt, és jelentős utómunkákkal ellenőrizték a leadott válaszokat is. A legnagyobb meglepetést a vesszős (kajmókos) kaszacsapókra adott válaszok vizsgálata jelentette, mert rögtön kiderült, hogy Nagygereszsd, Rábapaty, Köcsk területén *kaszaka* jelenléte érzékelhető, mely nem azonos a hajmókos kaszacsapóval. A különleges eszköz szélesebb körben is elterjedt Vas megye északi részén Horvátzsidány, (Vm. 2) Csernelháza, (Vm. 10) Nagygereszsd, (Vm. 10) Hegyfalva, (Vm. 19) Jákfa, (Vm. 35) Bejcgertyános (Vm.7 6) területén. Feltételezhető, hogy egyes adatközlők nem tettek említést a kétfogú gereblyéről e térségben. A Magyar Néprajzi Atlasz 27. sz. adata alapján két helyen megjelölt „*egy-egy két ágú botocska, végén kis nyárssal*” valójában *a kapacs* nevű kaszacsapót jelentheti, melyet *mi a gereblyések közé soroltunk* Dömötör Sándorral egyetemben. Valószínű, hogy a hét felsorolt falut magába foglaló *mikrorégió*n kívül más hasonló települések is gyarapítják a sort, hiszen a kérdőíves adatgyűjtés e különleges típust nem vette figyelembe, így feltételezésünk szerint a megkérdezettek egy rész gereblyés típushoz sorolhatta. Néhol a negatív adatok

is beszédek. A vesszős kaszacsapók Vas megye jó részén hiányként jelentkeznek, melynek oka az, hogy a villás és gereblyés kaszacsapó e terület dominánsaként jelentéktelenné tette a vesszős kaszacsapók számát. A Zalát reprezentáló gereblyés és villás kaszacsapót jelképező kutatópontok közül azért hiányzik három, mert helyét – mint tudjuk – hajmókos kaszacsapók domináns tagjai foglalják el.

A mikrotáj kutatás szempontjából talán legérdekesebb, nyelvészeti feltárára ösztönző terület a kaszacsapók neveinek számbavétele és térbeli elhelyezése. Egy-egy típuson belül számos variációt ismerünk, melyhez esetleg más-más név is társul. *E kisebb területek, mikrorégiók viszont az ismert kulturális közösségeken, tájegységeken belül helyezkednek el többnyire.* A kérdőíves gyűjtés külön nem foglalkozott a kaszacsapók névvariánsainak tisztázásával, így előfordulhat, hogy egy-egy névhasználat a most megismertnél nagyobb területre terjed ki, nyomukban esetleg jól kitapintható faluközösségek jeleníthetők meg. Már Dömötör Sándor is foglalkozott e nyelvi jelenségekkel *Takarófa, csapófa, kaszavilla* című dolgozatában, de e rövid írás, mely a Magyar Nyelv hasábjain jelent meg 1952-ben úgy tűnik a jótékony feledés homályába merült, pedig érdemes néhány részletét itt felidézni. E cikkből megtudhatjuk, hogy Batty Zsigmond közölt először rajzban kaszát a „*rendek egyenletes borítására való rá mával*” – valójában takarófavál, egy meghajlított faággal. Györffy György kutatásai szerint pedig aratáskor „*takarót*” vagy *csapót* kötnek a kasza nyakára. Ez az egyszerű szerszám az Alföldön 1–2–3 ágú vessző a nagykas fölé a nyélhez kötve. Beke Ödön *takaru, takaró, takaruoló, takaruvélla, aratuvélla* változatait ismeri Vas, Veszprém, Zala vidékéről. „*A csapó szó Győr megyében és Debrecenben aratáskor a kasza nyelére erősített görbe pálcát*” *jelent, mely a gabona szárát szépen letakarja. A takar, takarás, takarodik, takarodás szó csak részben a lefedést jelenti, de a szénamunkában a szénagyűjtést az aratást és behordást is magába hordja. A takarófa ugyanazt a munkát végzi el, a kaszára szerelve, mint a gereblye, vagy villa önállóan.*” Továbbá azt is írja dolgozatában, hogy „*a Dunántúlon, Felvidéken gereblyét vagy villát szerelnek a kaszára, melyeket takarónak neveznek. A legváltozatosabb összetételben kaszavéllának, kaszagereblyének, gereblyés csapónak, villás takarónak, gereblyés takarónak nevezik.*”

Kérdőíves adatgyűjtésünk során 70 faluban 26 féle módon nevezték meg a hajmókos *kaszacsapót*. Nemescsón (Vm. 14) „*figleisznek*”, Csernelháza (Vm. 10) „*csapófának*” mások „*kaszatakarónak*” Köcskön (Vm 71) pedig „*golyának*”, Vas megye jó részén azonban „*hajmóknak*”, mely alatt egy *kaszára*

szereelt meghajlított kampós ágat értettek. Egyházashollóson (Vm. 92) volt, aki csak két botot használt, amelyen kampó volt a gabona összetételére. Így volt ez Telekesen (Vm. 120) is. A Savaria Múzeum néprajzi fotógyűjteményében olyan aratókaszát is ismerünk, melynek a fent leírthoz hasonlóan három vesszőből álló takarója van.²¹ A „kaszakampó” Vasszivágy (Vm. 35) megnevezés követi a domináns hajmókos vonulatot, mely vas megye középtengelyében észlelhető. Döbörhegyen (Vm. 103) „kampó”, Nagymizdóban (Vm. 124) „aratókampó”, Kerkabarabáson (Zm. 219) „takarítókampó”, Bagladon (Zm. 218) „kampós kaszacsapó”, Szentkozmadombján (Zm. 225) „kampónak” mások „cselenkának” vagy „gibatának” nevezik. Három egymástól távolabb fekvő kutatóponton Zalacsében, (Zm. 173) Pötrétén (Zm. 229) és Felsőrajkon (Zm. 230) egyszerűen csak *kaszacsapó-ként* írják le a takarófát.²² Kisbucsnán (Zm. 193) egyedülálló módon ugyanezt „rasni”-ként ismerik. Hottón (Zm. 187) is egyedi elnevezéssel találkozunk, itt „kecskeláb”-nak, vagy „banicsnak” mondják. Ez a „banics” elnevezés tőle keletre Gósfán (Zm. 165) is megtalálható. Zala megye Balaton felett húzódó Veszprém megye határa mentén észak felé nyújtott alakban húzódó hét falujában: Sümegcsehin, (Zm. 180) Óhidon, (Zm. 185) Karmacson, (Zm. 203) Várvolgyben, (Zm. 205) Cserszegen, (Zm. 217) Zalaapátin, (Zm. 222) Zalaváron (Zm. 233) „hajtoványt” találunk. Izgalmas annak a Göcsej középső részén fekvő öt falu: Szentkozmadombja, (Zm. 225) Ortaháza, (Zm. 228) Lendvadedes, (Zm. 232) Pördefölde, (Zm. 234) Maróc (Zm. 237) kaszacsapóinak elnevezése, mert azon kívül, hogy a kajmókos kaszacsapót a környezet hatására „takarítófának” is mondják, *bibajti*, *bibajkó*, *gibajti*, *gibati* néven is ismerik. A legnagyobb, egységesen összefüggő terület a Göcsej déli területétől, a Válicka pataktól délre fekvő vidék a Mura és Dráva-mente Nagykanizsa környékével együtt 13 kutatópontként felvett faluk közössége: Kerkakutas, (Zm. 189) Bödeháza, (Zm. 223) Belsőárd, (Zm. 249) Lendvadedes, (Zm. 237) Maróc, (Zm. 237) Kacorlak, (Zm. 238) Kerkaszentmihály, (Zm. 239) Letenye, (Zm. 240) Esztergenye, (Zm. 241) Szepetnek, (Zm. 242) Mihályfa, (Zm. 243) Surd, (Zm. 245) Pátró, (Zm. 246) ahol a kaszatakaronak egységesen „hajmók” a neve.

Dömötör Sándor 1950. évi néprajzi gyűjtéséből tudjuk, hogy az emberek „régén kaszagráblát használtak aratásnál. A gráblo ahhoz a karikához volt hozzáerősítve, amelyik a kaszát a nyélen tartotta. Ha egyszer a gráblo rajta volt, mindig úgy maradt, nem

lehetett szabályozni. A villa könnyebb, mint a gráblo és szabályozni is lehet. Ha egyenes a gabona, nem kuszált, hátrállítják, ha megdőlt, akkor pedig előre tartják.” E leírás a nyitja annak, miért terjedt gyorsan a villás kaszacsapó. A Savaria Múzeum néprajzi fényképtárában egy 1950-ben készült őriszentpéteri kamrarészlet látható. A falon egymás mellett lévő gereblyés és villás kaszacsapó azt bizonyítja, hogy egy háztartásban más-más növényféléseghhez többféle eszközt is használhattak.²³

A gereblyés kaszacsapó elnevezései között is vannak egyediek. Ostfíasszonyfán (Vm. 21) „bogár”, Bucsun, (Vm. 43) Perenyén (Vm. 1) és a szomszédos Horvátzsidányban (Vm. 2) „cselekszi”, Vépen, (Vm. 54) Bozzaiban (Vm. 58) „arató bicikli”, egy napi járóföldre keletre tőlük Cákon (Vm. 22) és Velemben (Vm. 22) pedig „biciklis kasza” a neve. A kétfogú aratógereblye, vagy másképpen „kapacs” megnevezése Meszlenben (Vm. 25) „aratókapacs, kaszkapacs” Vasszilvágyon (Vm. 33) „kaszakampó”. Öt egymással összefüggő, mikrorégiót alkotó területen lévő faluban *aratógereblye*, vagy *aratógrábla* a kaszacsapó megnevezése Zala megye keleti szegélyén, a Balaton vonalától északra terjedően. Türrén, (Zm. 169) Tekenyén, (Zm. 179) Nagygörbön, (Zm. 184) Vidonyaszöllösön, (Zm. 194) Karmacson, (Zm. 203) Várvolgyben, (Zm. 205) Nemesbükön (Zm. 206) és Zalacsányban (Zm. 213). Öt egymástól nagyobb távolságra fekvő faluban: Horvátlövön, (Vm. 61) Eger-völgyben, (Vm. 81), Nemesrempehollóson (Vm. 83) és Pinkamindszenten (Vm. 95) pedig „aratógrábla”.

A villás kaszacsapónak nincs sok neve. Horvátzsidányban (Vm. 2.) a 2–3 ágúnak „csúzlifa”, Gércén (Vm. 60.) *Kaszakajmó*, mely a régebbi eszköz névátvételére utal. Bajánsenyén (Vm. 154) „kaszagrábla”, mely elnevezés szintén a régebbi eszköz egykori átvételét sugallja. Katafán (Vm. 106) „kaszakampó”, ami ismét „hajmókos” előzményt takarhat az egyébként villás kaszacsapós területen. A történeti Őrség területére Nagyrákos, (Vm. 152) Szatta, (Vm. 153) Bajánsenye, (Vm. 154) Kerkáskápolna, (Vm. 155) Gödörháza (Vm. 157) lokalizálható viszont a „takaró, villás takaró, takaróvilla, takarógrábla” megnevezés.

A Rába-mentén részben a Vasi-Hegyhát területén öt egymáshoz kapcsolódó, mikrorégiót alkotó faluban Halogyon, (Vm. 111) Nadasdon, (Vm. 112) Nagymizdón, (Vm. 124) Hegyháthodászton (Vm. 130) és Viszákon (Vm. 135) az „aratóvilla” elnevezéssel találkozhatunk.

Jegyzetek:

- ¹ A *Barabás Jenő* által kezdeményezett Délnyugat-Dunántúl mikrotájai című 15-20 évre tervezett kutatás Vas és Zala megye néprajzkutatóinak, az ELTE Néprajzi Tanszék hallgatóinak leendő együttműködésére épült. A kérdőíves gyűjtés kérdőpontjainak végleges összeállítására, a próbagyűjtések tapasztalatainak megvitatására előzetes megbeszélések követően 1985-ben Velemben történt. A megbeszélésen Barabás Jenő vezetésével (ELTE Néprajzi Tanszék vezetője), részt vett Gráfik Imre (megyei múzeumigazgató, Szombathely), Kerecsényi Edit (igazgató, Thúry György Múzeum Nagykanizsa), Petánovics Katalin (Balatoni Múzeum Keszthely), Pintér István (Göcseji Múzeum Zalaegerszeg), Nagy Zoltán (igazgató, Rába Helytörténeti Múzeum Körmend), Horváth Sándor, Mukicsné Kozár Mária, Gyurác Ferenc (Savaria Múzeum Szombathely). A zalai kutatásokat *Pintér István*, a vasi gyűjtést pedig *Nagy Zoltán* szervezte. Később 1987–1993 között néprajz szakos egyetemi hallgatók terepgyakorlatukon gyűjtöttek mindkét megyében *Hála József* vezetésével. Az egyetem Néprajzi Intézetében mindkét megye gyűjtésének első példányai (Vas megye 188 község, Zala megye 90 község) elhelyezést nyert, mely innen később *Horváth Gyula* felügyelete alá került a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárába. Vas és Zala megyékben pedig a saját gyűjtések másodpéldányai Körmenden és Zalaegerszegen kutathatók. A mikrotáj gyűjtés az eredeti terveknek megfelelően Somogy és Veszprém megye nyugati peremére, valamint néhány kutatópont esetében az egykori Jugoszlávia, valamint Ausztria (Burgenland) területére is kiterjedt. A gyűjtések adatlapjai a központi archívumban Budapesten megtalálhatók.
- ² Öt néprajz szakos egyetemi hallgató előadását írott formában az 1989. évben Budapesten kiadott: *Kapcsolatrendszerek a Délnyugat-Dunántúlon*. Néprajzi Tanulmányok c. füzetben olvashatjuk, Barabás Jenő a mikrotáj kutatási céljáról közölt cikke pedig a Néprajzi Hírek 1990. 1–2. számában jelent meg. A kaszacsapók vas megyei elterjedéséről e sorok írójának *Egy történeti kistáj, az Őrség néprajzi határainak vizsgálata* című dolgozatában (Savaria 1999. 22/4. 176–177. p.) találhatunk e tárgykörre vonatkozó rövid írást.
- ³ Dömötör Sándor: *Takarófa, csapófa, kaszavilla*. című dolgozatában részletesen szól a szerző a vas megyei „kaszacsapók” nyelvi változatairól, így helyesebb lett volna a szélesebb körben elterjedt *takaró, kaszatakáro* szót alkalmazni. Magyar Nyelv LXXVI. 1952. 229–230. p.
- ⁴ MNA 27. lap: Vesszős kaszacsapók, 28. lap: Villás és gereblyés kaszacsapók.
- ⁵ Vas megyében értékelhető választ 158 faluból kaptunk, Zala megyében 88 faluból, összességében 246 kutatópontról nyerhetünk információt. A Magyar Néprajzi Atlasz Vas megyében és Zala megyében 12-12 kutatópontot állított fel, így összesen 20 választ kaphatott, mely a mi rendszerünk 10 %-a csupán. A tanulmányhoz kapcsolódó Vas-Zala megye kutatópontjait ábrázoló térképünkön 246 szám szerepel, melyhez adattár tartozik. A topográfiai adatok ábrázolásakor az aktuális kaszacsapóra vonatkozó adat a megfelelő szám köré vont geometriai jellel azonosítható. Az üresen maradt számok a kérdéssel kapcsolatos negatív adatokat szemléltetik.
- ⁶ A kaszához kapcsolódó szerszámok In: Magyar Néprajz II. kötet 259, 388–390. p. Paládi Kovács Attila: A magyar parasztság rétgazdálkodása Bp. 1979. Csapófa, takaró 216–217. p. Magyar Néprajzi Atlasz: Szolnok Lajos: Vesszős kaszacsapók (27. lap.), Gereblyés, Villás kaszacsapók (28. lap.), Paládi-Kovács Attila: Az aratósarló kiszorulásának ideje (22. lap). Az aratóművelet neve 1900 körül (29. lap). Dömötör Sándor: Takaró, Csapófa, kaszavilla Magyar nyelv 1952. 229–230. p. Dömötör Sándor: Aratószerszámok Nyugat-Magyarországon Néprajzi Közlemények II. évf. 1–2. sz. Bp. 1958. 129–152. p. Uj Magyar Tájszótár Bp. 1992. címszavai *aratógereblye* (I. 248. p.) Vas m. Dömötör i.m. (1958) 140–141. p. 9–10. ábra., *aratókapacs* (I.248) Meszlen Vas m. Német Bódog: Tájszógyűjtemény 1942., *aratótakaró* (I. 248. p.) Szentgál. Veszprém m. Vajkai Aurél: Szentgál Bp. 1959., *aratóvilla* Nemesnép Zala m. Ethnográfia 1937., *bibajti* (I. 470. p.), Páka Zala m. Magyar nyelv 1929, *gibadi* (I. 640. p.) Gönczi Ferenc Göcsej ... Kaposvár 1914. „sajátságos szók” 512. p., *cselekszi* (I. 780.p.) Lovászpataona Veszprém m. Horváth Endre: A bakonyi nyelvjárás Bp. 1906., *kanász* (II. 63.p.) Göcsej. Gönci F. 1914. 512. p., *kaszagereblye* (III. 135. p.) Vas. m. Dömötör (1958) 140. p. 10. ábra, Ethnographia 1955. 10. ábra Szentgyörgyi kaszatípus *három fogú kaszagereblyével, kaszakajmó* (III. 136. p.) Nagykanizsa Zala m. Markó Imre Lehel: Kiskanizsai tájszótár 1958. (*kaszakajmó* ábrájával 130. p.), *kaszakapacs* (III. 136. p.) Vas m. Dömötör (1958) 142.p. 11. ábra. *kaszacsapó* (III. 135) Hajdúböszörmény), *kaszatakáro* (III. 139. p.) Heves m., *hajtóvány* (III. 810. p.) Zsenyve Vas m. Dömötör (1958. 144. p.), Cserszegtomaj Néprajzi Értesítő 1941. Néprajzi Lexikon III. kötet Bp.1980. *Kasza, kaszatakarók* 89–94 .p. benne: Magyarlak *villás és gereblyés kaszacsapó*. Lásd. DNYMKT. 127. kutatópont Magyarlak: *villás és gereblyés kaszacsapó*.
- ⁷ Pethe Feren: Pallérozott mezei gazdaság I. Sopron 1805. 742. p.
- ⁸ MNA 22. lap. adatai szerint Vas megye északi területein és a Hegyhát középső vidékén 1860–1880. között, míg Zala megyében csaknem teljes egészében Kelet Vas megyével és a nyugati határszéllel együtt valamivel később, 1880–1900 között zajlott le ez a folyamat. A

- Kisalföldön ÉK Dunántúlon és az Alföldön a kaszás aratás jóval korábban meggyökeresedett, az általánosan használt *takarófát* mindenhol ismerik. A *takarás* szó itt megfelelője az *aratásnak*.
- 9 Gönczi Ferenc Göcsej, s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése Kaposvár, 1914. 565. p.
- 10 Dömötör i.m. (1958) 131. p.
- 11 A kaszanyél a vizsgált területen egységesen kétmankós, Szolnoky Lajos térképlapján szereplő 4. sz.ábrának megfelelően felszerelt (MNA. 25. lap). A kaszámankónak viszont területileg más-más elnevezése van. Vas és Zala nyugati peremvidékén *kampó*, tőlük keletre a többség *bankónak* nevezi, de Vas megye északi peremén *kancsó* a neve. MNA 26. lap, Szolnoky Lajos.
- 12 Dömötör i.m. (1958) 132. p.
- 13 Ilyen felvételre bukkantunk Bíró Friderika Göcsej Bp. 1988. c. könyvében, mely sarlós aratókat ábrázol 1913-ból a zala megyei Bakon.
- 14 Dömötör i.m. (1958) 132. p. „A XVIII. századvégi francia metszeteken látható aratógereblye szerkezete formailag is alkalmazkodik a behajlított marok szerkezetéhez, fogainak neve a képhez fűzött magyarázat szerint: újjak.“
- 15 *Vas megyében: Hajmókos kaszacsapó 10 faluban 6%, Gereblyés kaszacsapó 49 faluban domináns, 31%, míg villás kaszacsapó 49 faluban 31%. Összesen a 158 faluból 106 faluban van erőteljesen jelen valamelyik kaszacsapó. A kutatópontok 68%-ában, 2/3-ban jól értékelhető adatok vannak. A fennmaradó 32%-ban – 50 faluban – mindhárom kaszacsapó megtalálható. Zala megyében 35 faluban 40%-os dominanciával a hajmókos kaszacsapó vezet, második helyen 12 faluval a gereblyés kaszacsapó került 14%-al, míg 11 faluban mutatható ki a villás kaszacsapó elsősége, főleg Vas megyével határos észak zalai területen, mely 11%-ot jelent. Összességében 58 faluban mérhető valamely kaszacsapó elsődlegessége, mely a vas megyei adatokhoz hasonló 66%-os ismertséget eredményez. A fennmaradó 30 faluban mindhárom kaszacsapó egyidejűleg megtalálható.*
- 16 Ezt a műveletet elvégeztük ugyan, de csupán az **5. képen** ábrázoljuk teljességgel. Az elkészült térképlapok a körmendi Dr. Batthyány-Strattmann László Múzeum adattárába kerülnek a tanulmány kéziratával együtt.
- 17 Az egyes tájegységek definiálására, határai térbeli megállapítására az utóbbi időkben az alább felsorolt művek foglalkoztak: Kósa László – Filep Antal A magyar nép táji-történeti tagolódása Bp. 1975 (1983) 230. p. Benne: Vendvidék 192. p., Őrség 155–156. p. Hegyhát 115. p., Göcsej 100–101. p., Hetés 116. p., Mukics Mária: A magyarországi szlovének Változó Világ 56. Bp. 2003, 128. p. Nagy Zoltán: Egy történeti kistáj, az Őrség Néprajzi határainak vizsgálata. A Vas Megyei Múzeumok értesítője (1999–1998) Szombathely 1999. 22/4 Pars Ethnografica 145–179.p., Illés Pétert: A Vasi-Hegyhát, egy történeti kistáj Ethnographia 2005.3. sz. 267–299. p., Bíró Friderika: Göcsej Bp. 1988. 296. p. Lendvai Kepe Zoltán: Boldogulás Hetésben Lendva 2007. 128. p.
- 18 A Magyar Néprajzi Atlasz adatainak végrehajtott számítógépes kluszter analízis eredménye szerint az Őrség, a Göcsej és a hetés egyetlen kulturális régiót alkot. Lásd Bokros Balázs: Cultural Regions of the Hungarian-Speaking Territory as Defined by the Computer. Acta Ethnologica Danubiana 2–3., 2001. 51–78. p.
- 19 Lásd adattár Radamos címszavában leírtakat.
- 20 A Délnyugat-Dunántúl mikrotájainak néprajzi kutatásához összeállított kérdőívre adott válaszok. Alsólakos (Dolnij Lakos) és Felsőlakos (Gornij Lakos) helységeken. II/3 Thúry György Múzeum Nagykanizsa A. 1816–90, Radamos (Szlovénia) A. 1848–91.
- 21 Savaria Múzeum fotógyűjteménye FN 1116 Aratókasza Gerse. A felvételt Dömötör Sándor készítette 1952 augusztus 25-én.
- 22 E három falu esetében gyűjtési hibával is számolhatunk a megnevezés bizonytalansága miatt.
- 23 Savaria Múzeum fényképtára FN 166 kamaraszélet, Őriszentpéter. Fotó: Lechmayer Ferenc 1950. jún.15.
- 24 Képek jegyzéke:
1. kép: Dömötör Sándor felvétele, Őriszentpéter 1954. (Savaria Múzeum FN. 1756.);
2. kép: Dömötör Sándor felvétele, Szombathely 1951. (Savaria Múzeum FN. 5.);
3. kép: dr. Németh Kálmán Bódog felvétele, Meszlen 1942. (Savaria Múzeum FN. 18840.);
4. kép: Szomlyas Károly felvétele, Surd 1962. (Thúry György Múzeum néprajzi fotótára 10614.)

Adattár

Kaszacsapók topográfiai adatai Vas-Zala megyében

1. Peresznye (Vas) ■ „*cselekszi*“
2. Horvátzsidány (Vas) ● 2 ágú, „*csúzli*fa“ ■ 2 fogú „*gráblice*“ Savaria Múzeum 66.17.5
3. Olmod (Vas) ■(-) aratáshoz ▲ *lucerna* kaszálásához
4. Kőszegfalva (Vas) ●■ 4 ágú „*kaszagereblye*“ Savaria Múzeum 61.49.3, 61.55.1 ▲ mindhármát *ősidők óta* használták
5. Kiszsidány (Vas) ●■ *emberemlékezet óta* ismerik ezeket
6. Lócs (Vas) ●■ *árpa* aratásához ▲ *lucerna* kaszálásához
7. Sajtoskál (Vas) ●(-) aratáshoz ■ *árpa* aratásához ▲ *lucerna* kaszálásához
8. Nemesládony (Vas) ■ 2 fogú gereblyés ▲ „*hajmók*“ általános volt, mindkettőt régóta ismerik
9. Nagygerezd (Vas) ■▲ *emberemlékezet óta* általános volt a „*hajmók*“ és a 2 fogú gereblyés kaszacsapó
10. Csernelház (Vas) ■ 2 fogú gereblyés ▲ „*kaszatakaró*, vagy *csapófa*“ a neve
11. Tompaládony (Vas) ●▲ mindkettőt *emberemlékezet óta* ismerik
12. Vasegerszeg (Vas) ■
13. Cák (Vas) ■ „*biciklis kasza*“ a gereblye fokai majdnem olyan hosszúak, mint a kasza (●▲ csak más vidéken látták)
14. Nemescsó (Vas) ● *árpa* aratásához ■ *árpa* aratásához ▲ *búza* aratásához, mert ez állítható [!] „*figleisz*“
15. Tömörd (Vas) ● villást használt mindenki
16. Bó (Vas) ●
17. Gór (Vas) ●
18. Répceszentgyörgy (Vas) ● 2-3 ágú villa, ■ legtöbbször ezt használták ▲ *dőlt gabona* aratásához
19. Hegyfalu (Vas) ■ 2 fogú gereblye csak aratáshoz, régóta
20. Jákfa (Vas) ■ a gereblyés a régebbi szerszám, 2-3 fogú gereblyés kaszacsapó volt az általános ▲ *hajmókot* is használtak
21. Ostffiasszonyfa (Vas) fele-fele arányban használták mindkettőt ●■ a gereblyésnek „*bogár*“ a neve
22. Velem (Vas) ■ neve „*biciklis kasza*“
23. Pusztacsó (Vas) ■ már a szülei is ezzel dolgoztak
24. Kőszegpaty (Vas) ●■
25. Mészlen (Vas) ● az adatközlő szerint csak villás kaszacsapót használtak ■ A múzeumi gyűjteményben azonban 2-3 fogú „*kaszakapacs*“, vagy „*aratókapacs*“ is található. Savaria Múzeum 66. 5. 3, 66.5.9, 66.11.3, 66.10.17. Dr. Német Kálmán Bódog 1942-43 körül kitűnő felvételt készített a 2 fogú aratókapaccsal történő aratásról. Savaria Múzeum FN 18840.
26. Pósfá (Vas) ●■ a múlt [19.] század óta ismerik
27. Bozsok (Vas) ●■
28. Gyöngyösfalu (Vas) ■ a gereblyést használták az 1900-as évektől
29. Kemenesmihályfa (Vas) ■ 3 fogú „*kaszagrábla*“
30. Vönöck (Vas) ■ ez volt az általános
31. Gencsapáti (Vas) ●
32. Salköveskút (Vas) ●
33. Vasszilvágy (Vas) ●■ 3 fogú „*kaszagereblye*“ Savaria Múzeum 61.63.3, 61.65.8, 61.66.4 ▲ Y ágú „*kaszakampó*“, Savaria Múzeum 61.66.5
34. Ölbő (Vas) ■▲
35. Rábapaty (Vas) ■ leginkább 2 fogú gereblyés kaszacsapót használtak
36. Söpte (Vas) ●■
37. Vassurány (Vas) ■ a 2-3 fogú gereblyés kaszacsapót az I-II vh. között már ismerték, ezt használták általánosan
38. Nemesbőd (Vas) ●
39. Vát (Vas) ■ a legelterjedtebb
40. Rábasömjén (Vas) ●■
41. Sömjénmihályfa (Vas) ●■
42. Mersevát (Vas) ■ 3 fogú gereblyés kaszacsapót *emberemlékezet óta* használták
43. Bucsu (Vas) ■ A „*gráblás kaszát*“ csak aratáshoz az I. vh-ig használták. Majd a falusiak által készített gereblyefélével arattak, melynek a *kaszapenge feléig értek a fogai*. Ennek az eszköznek a neve „*csordi*“
44. Csénye (Vas) ■▲ mindkettőt már a szülők is *emberemlékezet óta* ismerték
45. Nagysimonyi (Vas) ■ leginkább 3 fogú gereblyés kaszacsapót használtak ▲ csak *árpa* aratásához
46. Tokorcs (Vas) ●
47. Narda (Vas) ■ Az 1910-es évektől már volt gereblyés csapó, ekkor még majdnem olyan hosszú volt a csapó fogazata, (*gráblje*) mint a kasza pengéje. Ezt asztalosok készítették. Az 1930-as évektől már az emberek maguk faragták, s ekkor már rövid fogazatot (*grábljice*) csináltak, mert az könnyebb volt.

48. Dozmat (Vas) ● fűkasza[!] ■[-] aratáshoz ▲ *Lucerna* kaszáláshoz
49. Torony (Vas) ●■
50. Sé (Vas) ■
51. Porpác (Vas) ■
52. Sitke (Vas) ●
53. Felsőcsatár (Vas) ■[-] aratáshoz 1900 óta ismerik, 4 ágú „*takaró*“ 70 cm-es fogakkal Savaria Múzeum 60.335.3 ▲ *magasabb fű* kaszálásához
54. Vép (Vas) ● 20% ■ 70%, neve „*aratőbicikli*“ ▲ 10%
55. Vaskeresztes (Vas) ■
56. Nárái (Vas) ■
57. Gyöngyöshermány (Vas) ●■ *ősidők óta* ismerik mindkettőt
58. Bozzai (Vas) ■ 3 fogú (28-36 cm) gereblye, neve „*bicikli*“. *Emberemlékezet óta* ismerik. Savaria Múzeum 60. 352. 7
59. Ikervár (Vas) ▲ kizárólagosan a „*hajmókot*“ használják
60. Gércse (Vas) ● „*kaszamajkó*“ [!]
61. Horvátlövő (Vas) ■ az „*aratógereblye*“ általános volt
62. Táplánszentkereszt (Vas) ●■▲ *gyerekkoruk óta* ismerik ezeket
63. Pecöl (Vas) ■ *I.vh. előtt* már ismerték ▲ kevesebb volt ebből
64. Sótorny (Vas) ●■▲
65. Vásárosmiske ■ csak 3 (foga) ága volt
66. Pornóapáti (Vas) ■
67. Ják (Vas) ●
68. Balogunyom (Vas) II-II-vh. között már általános ■ ennek ellent mond a Savaria Múzeumban található 4 fogú (30-35 cm) gereblyés kaszacsapó „*kaszagrábla*“ 60.230.1.4 „Bodorkós Lajos balogunyomi lakos készítette magának az 1950-es években. Elmondása szerint általában ilyen formájú kaszacsapót használnak a faluban.“ ▲ ritka
69. Vasszécsény (Vas) ●■
70. Nyőgér (Vas) ■általános a 3 ágú gereblyés kaszacsapó ▲ kisebb részben használták, ez volt a régebbi
71. Köcsk (Vas) ■ előfordult 2-3 ágú (fogú) gereblye is, de ritkán használták ▲ a „*hajmókos*“ kaszacsapónak itt „*gólya*“ a neve
72. Sorokpolány (Vas) ●■▲
73. Sorkikápolna (Vas) ■ mindenkinek volt a *háború előtt is*
74. Csempeszkopács (Vas) 1946-ig arattak kaszával. Mind a három kaszacsapó ismert volt ●■▲ a „*hajmókos*“ a domináns
75. Meggyeskovácsi (Vas) ● „*öregesek használták*“[!] ■ „*erős emberek használták*“[!] ▲ csak *árpát*, *fűvet* kaszáltak vele
76. Bejegyertyános (Vas) ■ *rozshoz* ▲ a „*hajmókot*“ sokan használták, villást nem
77. Káld (Vas) ▲ a „*hajmókot*“ általánosan használták
78. Egyházasrádóc (Vas) ● sokan ■ sokan ▲ kevesen, de mindháromat *emberemlékezet óta* használták
79. Nemeskolta (Vas) ▲ az *I.vh. előtt és után is* ezt használták
80. Gyanógeregye (Vas) ●■▲ mind a hármat ismerték Isten tudja mikortól
81. Egervölgy (Vas) ● villás kaszacsapót csak nagyon kevesen használtak ■ a *két világháború között általánosan elterjedt* volt ▲ legrégebbi a „*kajmókos*“ kaszacsapó
82. Kemenespálfa (Vas) ■ általános volt, *emberemlékezet óta* használták
83. Nemesrempehollós (Vas) ■ neve „*aratógrábla*“
84. Zsenyve (Vas) ■ több ▲ kevesebb
85. Kám (Vas) ●■▲ *ősidők óta* mindhárom ismert
86. Hosszúpereszteg (Vas) ■ általános, *régóta* ismert
87. Duka (Vas) ■ kizárólag ezt használták aratáskor ▲ csak *árpa* aratáshoz
88. Jánosháza (Vas) ● ritkán villás kaszacsapót ■ többnyire gereblyés kaszacsapót használtak ▲ csak *fű* vágására
89. Püspökmolnári (Vas) ● már *emberemlékezet óta*, szüleik is ezt használták
90. Alsóújlak (Vas) ● a villás kaszacsapót az 1900-as években a *határszélről a horvátok hozták be a faluba* ■ régebbi a gereblyés kaszacsapó
91. Molnaszecsőd (Vas) ▲
92. Egyházashollós (Vas) ▲ „*kajmókot*“ használtak a leggyakrabban. *Volt, aki csak két botot használt, amelynek a végén kampó volt a gabona összetételésére*
93. Csipkerek (Vas) ■▲ a gereblyés kaszacsapót is kajmóknak nevezik [!]
94. Bögöte (Vas) ■ szinte mindenki használt gereblyés kaszacsapót ▲ „*kajmókos*“ kaszacsapót csak kevesen
95. Pinkaminszent (Vas) ● néhány gazdának volt villás kaszacsapója is ■ a legtöbben „*aratógráblát*“ használtak
96. Magyarszecsőd (Vas) ● csak villás kaszacsapót használtak
97. Oszkó (Vas) ▲
98. Csehimindszent (Vas) ■
99. Csehi (Vas) ■
100. Vasalja (Vas) ■ kizárólag 3-4 fogú „*gráblás kaszacsapót*“ ismertek
101. Horvátnádalja (Vas) ● Savaria Múzeumban 59. 1583. 1 szám alatt díszesen faragott „*aratókaszac-*

- villát*“ találunk, melyet 1907-ben vásároltak, így joggal feltételezhetjük, hogy a villás kaszacsapó is ismert volt a faluban ■ **3-4 fogú** gereblyés kaszacsapót használtak az 1970-es évekig
102. Döröske (Vas) ● „*aratóvillának*“ ■ Ismerték az „*aratógráblát*“ is, ezt bizonyítja a Savaria Múzeumban található **4 fogú** (40 cm) gereblye 61.3.4 ▲ a „*kampó*“ a régebbi fajta, de ritkább.
103. Döbörhegy (Vas) ● legtöbbször ■ legtöbbször ▲ kevesen használták
104. Olaszfa (Vas) ● kevesebben használták, az I-II. vh. között volt gyakori ■ ez a régebbi, *emberemlékezet óta* többen használták
105. Kemestaródfa (Vas) ■
106. Katafa (Vas) ● [!] „*kaszakampót*“ használtak egyedül
107. Hegyhátszentpéter (Vas) ▲ „*Kajmókot*“ használtak legtöbbször, általában **2 ágút**, *rozshoz 3 ágút* [!]
108. Győrvár (Vas) ● legelterjedtebb ■ legelterjedtebb ▲ ritkább
109. Bérbaltavár (Vas) ■ *emberemlékezet óta* ezt használták. *A faluban a bognár villást is készített, de csak ő használta egyedül!*
110. Csákánydoroszló (Vas) ●
111. Halogy (Vas) ● leggyakoribb, neve „*aratóvilla*“ ■▲
112. Nádasd (Vas) ● a villás kaszacsapó volt az általános. *Akinek nem volt villája, az mogyoró vesszőt kötött a kaszára*
113. Hegyhátsál (Vas) ● már a 20. század elején is kizárólag ezt használták
114. Andrásfa (Vas) ● a villást 1920-tól ismerik ■ a gereblyést 1915-től használták ▲ a legrégebbi a „*hajmókos*“, 1889-től ismerték
115. Hegyhátszentmárton (Vas) ●
116. Nagytilaj (Vas) ● csak dőlt gabona esetében ■ általánosan a gereblyés kaszacsapót használták. *Szülei még sarlóval arattak!*
117. Daraboshegy (Vas) ●
118. Halastó (Vas) ● kinek villás ■ kinek gereblyés.
119. Sárfigyéd (Vas) ● legtöbbször a **3 ágú** „*kaszavilla*“ Savaria Múzeum 79.5.6 ■ ritka ▲ ritka
120. Telekes (Vas) ● kevesebb ■ kevesebb ▲ „*hajmó*“ a neve, általánosan használták. *Gyakran 2-3 vesszőt is erősítettek a kaszához*
121. Rönök (Vas) ●■
122. Vasszentmihály (Vas) ●
123. Gasztony (Vas) ●
124. Nagymizdó (Vas) ● általában „*aratóvillát*“ használtak ▲ a szegényebb gazdák „*aratókampót*“ használtak, de kevesen voltak
125. Rátót (Vas) ● csak villás kaszacsapót használtak *emberemlékezet óta a TSZ gépi aratásig*
126. Ivánc (Vas) ● kizárólag villás kaszacsapót használtak *emberemlékezet óta*
127. Magyarlak (Vas) ●■▲
128. Csörötnek (Vas) ● többen használták. A Savaria Múzeum 66. 37. 11. 2 szám alattit „*természetes 2 ágba hajló végű, félig hántolt keményfából az 1940-es években Dancsecs Lajos kovácsmester készítette magának. Aratáskor a kaszára szerelte, hogy a levágott gabonaszálakat szépen rendre döntse.*“ ▲ kevesebben használták
129. Rábagyarmat (Vas) ●
130. Hegyháthodász (Vas) ● „*aratóvillát*“ használtak azóta, amióta az aratás kaszával történik
131. Máriaújfalu (Vas) mindhárom kaszacsapót ismerik ● legtöbbször a villás kaszacsapót használták 1910-től 1945 utánig ■▲
132. Örimagyarósd (Vas) ● ez az általános, *emberemlékezet óta*
133. Szarvaskend (Vas) ● legtöbbször villás kaszacsapót használtak ■▲
134. Kondorfá (Vas) ● sokan ▲ kevesen
135. Viszák (Vas) ● **4 ágú** „*aratóvillát*“ használtak kizárólag
136. Szőce (Vas) ● legtöbbször villás kaszacsapót használtak ■ a *legrégebbi idő óta* ismerték ▲ elvétve lehetett látni „*hajmókot*“ is
137. Rimány (Vas) ● a falu keletkezése óta 1920-tól villás kaszacsapót használt az egész falu
138. Alsószölnök (Vas) ● ma a villást inkább használják ■ régebben a gereblyést használták többen, ez a régebbi
139. Szakonyfalu (Vas) ●■▲
140. Apátistvánfalva (Vas) ● *emberemlékezet óta* a villás kaszacsapót használták
141. Szalafő (Vas) ● Savaria Múzeum 60. 232. 1. 4. **4 ágú** hasított, természetes favilla, a favilla fogai enyhén hajlottak. **4 ágú** villás kaszacsapóval történő aratásról készített fényképet Dömötör Sándor 1954. július 14-én. Savaria Múzeum FN 1744. ■ Savaria Múzeum 60. 229. 1. 4. „*takaru*“, takarófa, **3 fogú** gereblye igen hosszú (50-60 cm) fogakkal. Ezt a formát is igen sokan használták az aratásnál. *Hátránya, hogy előbb dönti meg a gabonát, mint ahogyan a kaszavas vágja.* Meghatározta: Dömötör Sándor 1953. 59. 1569. 1, 60. 228. 2. „*takaru*“ **4 fogú** (37-41 cm) gereblyeformájú takarófa ▲
142. Ispánk (Vas) ● az I. vh. után néhányan használták a villást is, mert azzal könnyebb volt aratni [!]■ eredetileg gereblyés kaszacsapót használtak
143. Kiszrákos (Vas) ● mindenki villás kaszacsapót használt ▲ a „*hajmókot*“ ismerték, de nem alkalmazták
144. Szaknyér (Vas) ● általában használták ■ *hajdinához* ▲ *vetett kukoricához*

145. Hegyhátszentjakab (Vas) ■ a gereblyés kaszacsapó az általánosabb, már a *szülei is ezt használták*.
146. Felsőszölnök (Vas) ● a villás kaszacsapót *emberemlékezet óta* ismerik, ma is használják
147. Kétvölgy (Vas) ●■▲
148. Orfalu (Vas) ■ *ozs, búza* aratáshoz ▲ *hajdinához*
149. Őriszentpéter (Vas) ● aratásnál többségben villás kaszacsapót használtak. Erről az eszköz használatáról készített felvételt Dömötör Sándor 1954. július 14-én. Savaria Múzeum FN 1756. Ugyancsak Őriszentpéterről került a néprajzi gyűjteménybe 1965-ban egy **3 ágú** erősen hajlított hegyű favilla „*takaru*“ is, melyet Szvétecz Vince a maga használatára készített az *1920-as években*. ▲ *alacsony* növésű növény kaszálásához
150. Pankasz (Vas) ● **3-4 ágú** villás kaszacsapót használtak, maguk készítették
151. Felsőjánosfa (Vas) ●
152. Nagyrákos (Vas) ● *gabonához* „*takaróvillát*“ használtak. A Savaria Múzeum 59. 1574. 1 szám alatt található az az *1903-ban* vásárolt „*jóság-takaru*“, mely egy laposra faragott faágból hasított **4 ágú** lapos nyelű favilla ■ *hajdinához*, mert kicsi volt, és a takarót le kellett engedni
153. Szatta (Vas) ● általánosan ismert volt az „*arató-takaró*“, „*takaróvilla*“ az *1930-as évek óta* ismeretes ▲ gyerekkorában használták, „*kampónak*“ nevezték. „*Egy mogyorófa görbe ágat oda-hajtottak*“
154. Bajánsenye [Bajánháza, Senyeháza, Dávidháza, Kotormány] (Vas) ● villás kaszacsapót használtak. A Savaria Múzeum három gabonatakarót „*kaszagráblo*“-t [!] őriz, Kotormány 59. 1568. 1, Kotormány 59. 1582. 1, 59. Dávidháza 1572.1, melyek közül az utóbbit *1908-ban* vásárolták. Mindegyikükre jellemző, hogy egy darab lapos faágból hasították **2-3-4 ágra**
155. Kerkáskápolna (Vas) „*takaró*“ a neve
156. Magyarszombatfa (Vas) ● villás volt a gyakoribb. A Savaria Múzeum néprajzi gyűjteményében 60. 128. 2 leltárszám alatt 1950-ben gyűjtött **4 ágú** „*vellás takaru*“ szerepel. Dömötör Sándor leírása szerint a fogak (56-60 cm) erősen, majdnem derékszögben hajlítottak. Cseke Gyula magyarszombatfai középparaszt *gyermekkor*a (1920-as évek) óta ezt használta
157. Gödörháza (Vas) ● általánosan használt a villás kaszacsapó, melynek „*takaró*“ a neve
158. Velemér (Vas) ●■▲
159. Vaspör (Zala) ● villás kaszacsapót használtak általában ▲ hajmókosat is, de főleg summás-munkán
160. Ozmánbük (Zala) ● gyakoribb volt a villás ■ elvértve volt egy-két gereblyés is
161. Zalaháshágy (Zala) ●■▲
162. Hagyárosbörönd (Zala) ●■▲
163. Nagykutas (Zala) ▲ „*kampó*“ a neve
164. Egervár (Zala) ■
165. Gósfá (Zala) ■ szép számmal volt *ősidők óta* gereblyés kaszacsapó is, amit „*gráblásnak*“ neveztek ▲ *emberemlékezet óta* mindig veszős kaszacsapót használtak a legtöbben, aminek a neve itt „*banics*“
166. Pókaszepetk (Zala) ● használták ■ általános inkább a gereblyés volt ▲ használták
167. Zalavég (Zala) ● használták ■ gyakoribb volt, mindkettőt *emlékezetüktől fogva* ismerték
168. Zalabér (Zala) ● leginkább „*takarót*“ használtak ■ csak a TSZ-ben találkoztak vele ▲ csak „*kanügyes*“ alacsony növésű *árpánál, zabnál* volt használatos
169. Túrje (Zala) ■ **3-4 fogú** gereblyés kaszacsapó volt általános
170. Csöde (Zala) ▲ mindig, mindenki ezt használta.
171. Zalalövő (Zala) ●
172. Salomvár (Zala) ●▲
173. Zalacséb (Zala) ● kétágú „*aratóvillát*“ használtak ▲ „*kaszacsapót*“ is
174. Zalaszentgyörgy (Zala) ●
175. Bagod (Zala) ●
176. Kispáli (Zala) ●■
177. Nagypáli (Zala) ●■
178. Kemendollár (Zala) ■ *búza, rozs* aratáshoz ▲ *zab, árpa* aratáshoz. Mindkettőt már a *nagyapáik is ismerték*
179. Tekenye (Zala) ■ **4 fogú** „*kaszagráblát*“ használtak. *1860 körül jöttek Óhidra németek, tőlük vették át. Addig sarlóval arattak*
180. Sümegcsehi (Zala) ■ gereblyés kaszacsapót használtak ▲ „*hajtoványt*“, veszős kaszacsapót használtak. Mindkettőt az *1900-as évek elejétől* ismerik
181. Keménfa (Zala) ●▲
182. Kávás (Zala) ●■▲
183. Boncofölde (Zala) ● mindenki
184. Nagyörbő (Zala) ■ „*kaszagereblye*“ újabb ▲ a „*kaszacsapó*“ a régebbi
185. Óhid (Zala) ■ [1860-ban települtek be a németek, ők használtak gereblyés kaszacsapót először] ▲ „*hajtoványos*“ kaszacsapót is általánosan használtak
186. Németfalu (Zala) ●
187. Hottó (Zala) ●▲ „*banics*“, „*kecskeláb*“
188. Vidornyaszöllős (Zala) ■ „*kaszagrábla*“
189. Kerkakutas (Zala) ●■▲ „*takarítófa*“
190. Kustánszeg (Zala) ●■
191. Milejszeg (Zala) ●▲

192. Botfa (Zala) ●▲
193. Kisbucsa (Zala) ● a villás kaszacsapót használták legtöbbször ■ ismerték a gereblyés kaszacsapót is ▲ a hajmókot is ismerték, „*racsinak*“ hívták. Mióta ráemlékeznek, mindig ezekkel arattak
194. Vidornyalak (Zala) ■ aratáshoz „*kaszagereblyét*“ ▲ hajmókot is használtak
195. Zalasántó (Zala) ■▲
196. Vidornyafok (Zala) ■ a „*kaszagráblát*“ általánosan *rozs és búza* aratáshoz használták ▲ általánosan ismert a kaszacsapó, melynek „*kajmó*“ a neve, *zab* kaszálásához használták
197. Kálócfa (Zala) ▲
198. Pálfiszeg (Zala) ●▲
199. Boncfölde (Zala) ●■▲
200. Csatár (Zala) ●■
201. Bucsuszentlászló (Zala) ●■▲ *emberemlékezet óta* ismerik mindhárom
202. Kehida (Zala) ■ csak a gereblyés kaszacsapót ismerik
203. Karmacs (Zala) ■ „*kaszagereblyét*“ gabona aratásához ▲ „*hajtoványt*“ aratáshoz, vagy magas *fű kaszálásához* használják
204. Rezi (Zala) ■▲ „*hajtovány*“ – mindkettőt lábon álló gabona aratásához használták
205. Várköly (Zala) ■ „*kaszagereblye*“ gabonaaratáshoz ▲ „*hajtovány*“ gabonaaratáshoz
206. Nemesbük (Zala) ■ csak gereblyés kaszacsapót használtak, melynek neve „*terelő*“, „*kaszagrábla*“
207. Csesztreg (Zala) ▲ aratáshoz kaszacsapót használtak, amit itt „*takarófának*“ mondanak. Ez az eszköz *1870 óta* ismert
208. Pórszombat (Zala) ▲
209. Szilvagy (Zala) ● villás ▲ „*takarítófás*“ kaszacsapót használtak
210. Gomboszeg (Zala) ● kevesen ■ kevesen ▲
211. Nemesszentandrás (Zala) ● ismert volt, de ritkán használták ■ ismert volt, de ritkán használták ▲ legtöbbször használták, mindhárom *emberemlékezet óta*
212. Nagypapornak (Zala) ■
213. Zalacsány (Zala) ■ „*kaszagrábla*“
214. Zalabaksa (Zala) ▲ aratáskor kaszacsapót „*takarófát*“ használtak. Ez az eszköz az *1880-as évek óta* ismeretes
215. Bak (Zala) ▲ aratáskor hajmókot használtak, aminek a neve itt „*gibati*“
216. Bókaháza (Zala) ● kevesen ■ legtöbbször ▲ kevesen
217. Cserszegtomaj (Zala) ■ gereblyést ▲ „*hajtoványt*“
218. Baglad (Zala) ● villás kaszacsapó ▲ „*kaszakampó*“, „*takarítófa*“, „*kampós kaszacsapó*“ a hajmók itteni megnevezései. E kétféle kaszacsapót használták *emberemlékezet óta*
219. Kerkabarabás (Zala) ●■▲ a hajmókot itt „*gajmónak*“ ejtették, volt aki „*takarítókampónak*“ nevezte
220. Nova (Zala) ●■▲
221. Zalatárnok (Zala) ● többen ▲ inkább ezt többen, „*terelőfa*“, „*kaszabankó*“ a neve
222. Zalaapáti (Zala) ●■▲ legáltalánosabb a hajmók volt, melynek „*hajtavan*“ a neve
223. Bödeháza (Zala) ▲ „*takarítófát*“ használtak
224. Belsőárd (Zala) ▲ „*takarítófát*“ használtak. „*Ezt vékony, hajlékony, acélos mogyorófaból, vagy puskavesszőfaból csinálták és dróttal, vagy madzaggal erősítették fel.*“
225. Szentkozmadombja (Zala) ▲ *emberemlékezet óta* ismerik és használták a „*cselánkát*“, „*kampót*“, „*gibatit*“, anélkül aratni nem lehetett
226. Zalaszentlőrinc (Zala) ●■
227. Rédic (Zala) ▲ „*takarítófa*“
228. Ortaháza (Zala) ▲ „*kanász*“, „*bibajti*“
229. Pötréte (Zala) ● ismerték ■ ismerték ▲ aratáskor „*kaszacsapót*“ használtak általánosan, mert ezt volt a legegyszerűbb elkészíteni
230. Felsőrajk (Zala) ● kevesen ■ kevesen ▲ a „*kaszacsapó*“ volt az általánosan használt
231. Lendvajakabfa (Zala) ● kevesen használták ■ előfordult, de ezt *Vas megyéből, Kondorfáról hozták magukkal a részes aratók* ▲ leggyakrabban használták
232. Lendvadedes (Zala) ● néhányan ilyet is használtak ▲ „*takarítófát*“ használtak a leggyakrabban, régen „*bibajku*“ volt a neve
233. Zalavár (Zala) ■ ritkán fordult elő, újabb ▲ általánosan használták „*hajtavan*“ a neve
234. Pördefölde (Zala) ▲ két vesszőből készítették „*kanásznak*“, „*bibajtinak*“, „*takarítófának*“ nevezték
235. Pölöskefő (Zala) ●
236. Gelse (Zala)▲ „*takarító pózna*“
237. Maróc (Zala) ▲ „*takarítófát*“ használtak a faluban, amit „*bibajkónak*“ hívtak, *melyből két ágút is fel szoktak kötni*
238. Kacorlak (Zala) ▲ „*takaró*“
239. Kerkaszentkirály ▲ „*takarítófával*“ felszerelt kaszát használtak
240. Letenye ▲ általános volt, csak egyszerűen „*hajlított fának*“, illetve „*takarítófának*“, „*kaszatakarítónak*“ nevezték
241. Eszteregnye (Zala) ▲ „*takarító*“
242. Becsehely (Zala) ▲ csak ezt használták a faluban, „*gabonahajtónak*“ nevezték
243. Szepetnek (Zala)▲ „*takaró*“

244. Miklósfa (Zala) ▲ „**takaró**“
 245. Surd (Zala) ▲ „Egyágú kaszacsapót használtak. Régen a csapófára kis gereblyét tettek, de az nagyon régen volt. Neve „**kaszatakarító**“. Könnyebb volt markot szedni, ha takarítóval kaszáltak. Csak gabonát kaszáltak takarítóval, fűvet sohasem.“
 246. Pátró (Zala) ▲ aratáshoz „**kaszatakarítót**“ használtak, fű kaszálásához nem használtak kaszatakarítót

II/3 Radamos (Szlovénia)

Itt néhányan a közelmúltban villás kaszacsapót ● s egyesek később is ▲ hajmókot használtak. Utóbbi szót azonban nem ismerik, de magát a tárgyat a 7. számú adatközlő még meg tudta

mutatni. A villás **kaszacsaput** sok gazda maga készítette, majdnem mindenkinek volt kis faragókamrája. Az egyszerűbb kaszacsaput ▲ pedig volt, aki minden évben újra vágta, hogy rugalmas maradjon. **Takarítufának** hívták. Utoljára kb.10 éve használták őket, mert azóta traktor, vagy kombajn arat. A villás kaszacsapót újabban használták csak, de nem három, hanem két águ volt. Szilfából készítették, használat előtt tűzben megpirították. Általános a hajmók volt, ezt a takarítufát a nagyobb gerzsa alatt kötözték a nyélhez. Radamason tudnak még egy típusról, aminek [a kérdőívben] nincs rajza. Némileg hasonlít a [villás kaszacsapó] típushoz, de faragással formázott. Kerecsényi Edit, 1986.

1. kép: Aratás „villás takaróval“ felszerelt kaszával

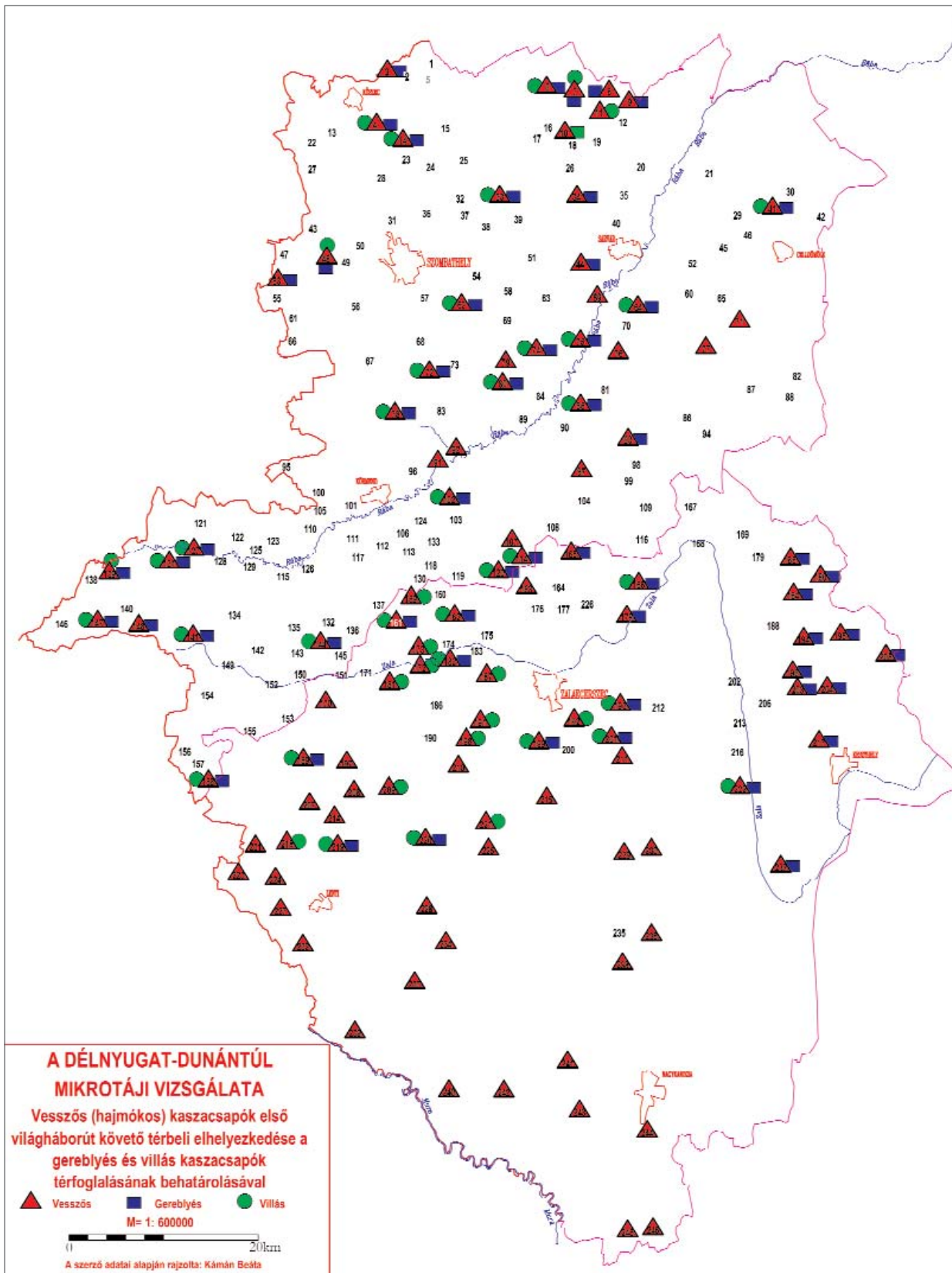
2. kép: „Aratógráblával“ felszerelt kasza fenése

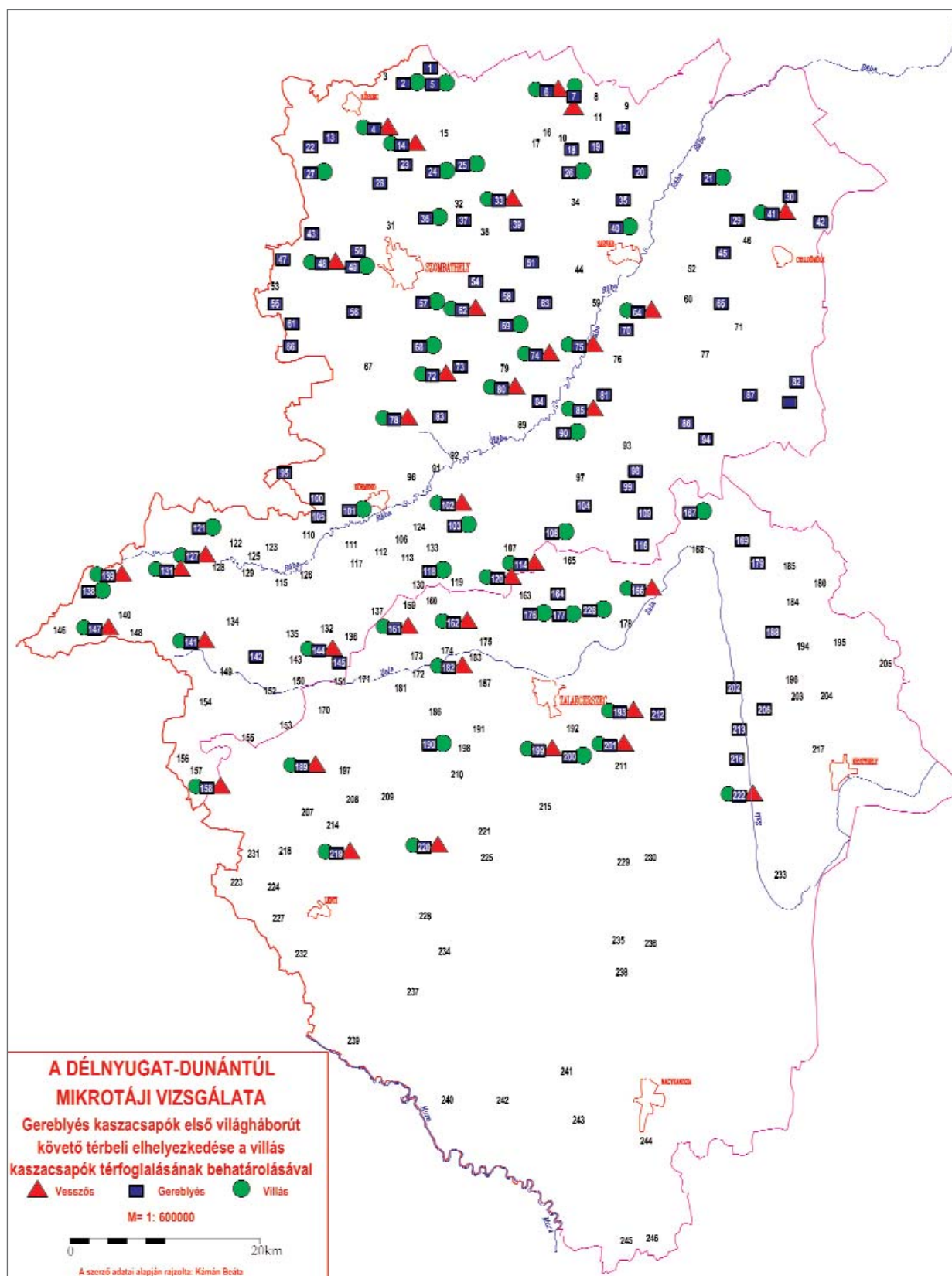
3. kép: Aratás „kapaccsal“ felszerelt kaszával

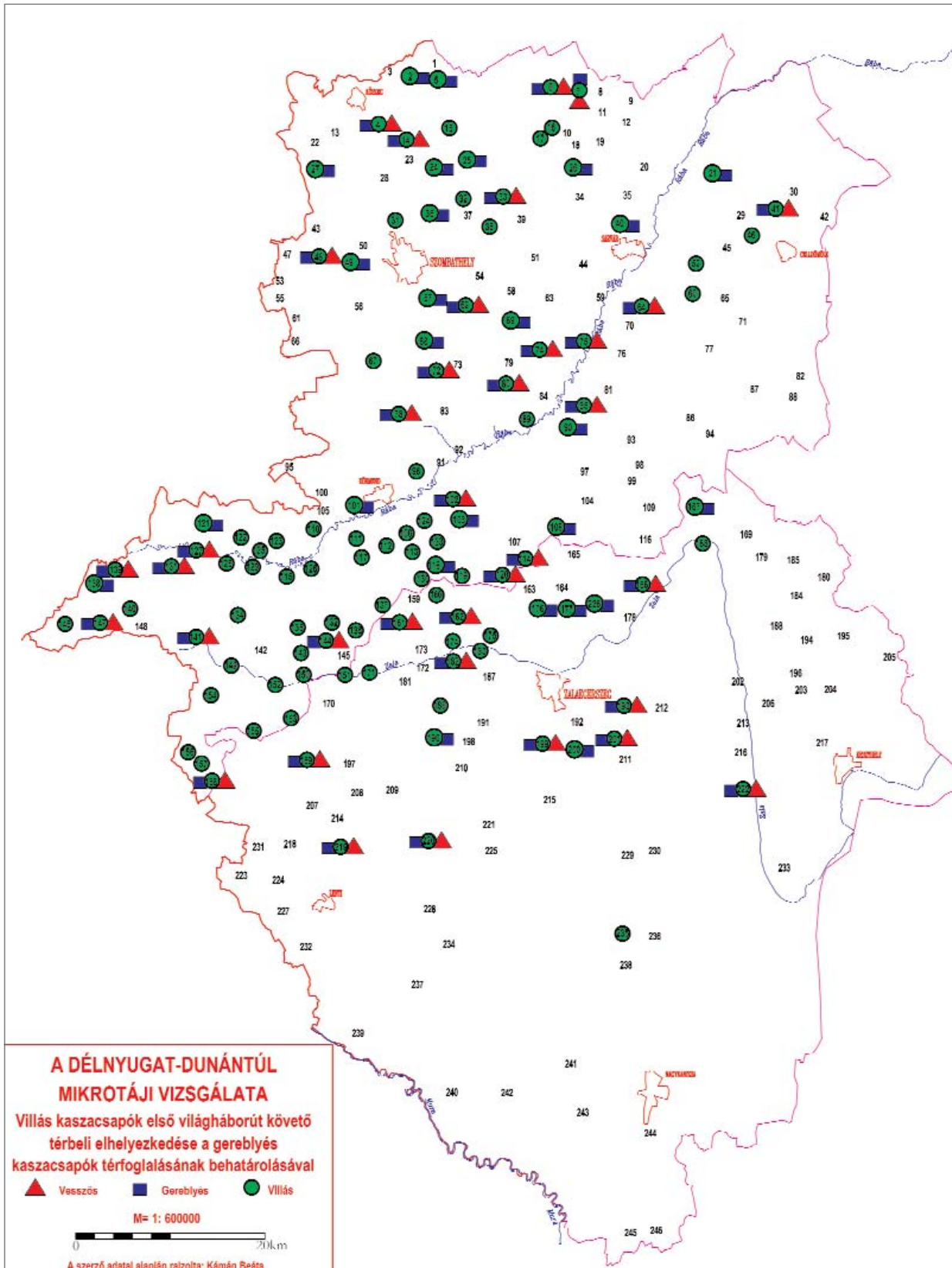
4. kép: Aratás vesszős „kaszatakaróval“ felszerelt kaszával

5. kép: Vessős (hajmókos) kaszacsapók első világháborút követő térbeli elhelyezkedése a gereblyés és villás kaszacsapók térfoglalásának behatárolásával

6. kép: Geryblyés kaszacsapók első világháborút követő térbeli elhelyezkedése a villás kaszacsapók térfoglalásával behatárolásával

7. kép: Villás kaszacsapók első világháborút követő térbeli elhelyezkedése a gereblyés kaszacsapók térfoglalásának behatárolásával

Petánovics Katalin

Spárgaborító, spárganevelő, fagyharang¹

Kerecsényi Edit – sok más téma mellett – behatóan foglalkozott a Zala megyei fazekasság történeti és értékesítési kérdéseivel is.² De sem az ő dolgozataiban, sem a néprajzi szakirodalomban nem fordul elő a *spárgaborító*, *spárganevelő*, vagy *fagyharang* névvel nevezett kerámia, és a néprajzkutatók többsége sem találkozott vele. Nincs ebben semmi különös, mert valójában nem tartozott a paraszti tárgyak világába.

1965. októberében Kisgörbőről elköltözött özv. Szántai Károlyné, Oli néni, ahogy a faluban nevezték, s a Balatoni Múzeumnak ajándékozott 53 db tárgyat, köztük 13 db fagyharangot. A múzeum gyűjteményében már volt egy spárgaborító néven leltározott tárgy, de egyéb adat nélkül.³ A harangra emlékeztető mázatlan kerámiát a tetején lévő szellőző lyuk kihajló peremének segítségével lehetett megfogni és felemelni.⁴ A tárgyról a következőket mondta az indulásra kész ajándékozó: „A fagyharang magyar fazekasmunka, valószínűleg Sümegen készült, és Sümeg vidékén használták. Májusi fagyok idején a paprikára, paradicsomra, spárgára borították, hogy a gyenge palántákat megóvják a hidegtől. Még a második világháború után is használták egy-két évig, volt belőle 40 darab. A többi eltört, ezeket a pincébe tárolták, és ott megmaradtak.”

Negyvenkét év telt el azóta, s most jött el az idő, hogy a valaha közönséges, ma ritkaságnak számító tárgy rendeltetéséről szóljunk. Mint korábban említettem, a kerámia szakirodalom figyelmét elkerülte, csupán egyetlen mondatot találtam róla Vakarcs Kálmánnak a szentgotthárdi fazekasok készítményeiről 1929-ben írott dolgozatában: ”Spárgafedő vagy spárgaóvó, amelyet tavasszal használnak, hogy a kertekben megóvhassa vele a gondos gazdasszony a spárgát a fagyveszedelemtől.”⁵

A cikk és az ajándékozó tájékoztatása alapján megkérdeztem a Vas, Zala és Veszprém megyei múzeumokat, a Magyar Néprajzi Múzeumot és a Magyar Mezőgazdasági Múzeumot hogy gyűjteményükben van e a fent leírt formájú és rendeltetésű kerámia.⁶ Közülük

mindössze a Laczkó Dezső Múzeum gyűjteményében őriznek négy darabot, amely a felsőörsi nemes Köves családtól került hozzájuk. Csak a nevét ismerik – spárgaborító – eredeti rendeltetését nem.⁷ A Néprajzi Múzeum kerámia anyagában három tárgy található: egy 1880-as évszámmal jelölt *palántaborító* Hódmezővásárhelyről, egy *fagyharang* Tamásiból, és egy vékony mázas *spárgaborító* hely nélkül.⁸ Egy példány Cinkotáról Csupor István tulajdonában van. A mindössze nyolc tárgy származási helye mégis arra enged következtetni, hogy valójában országszerte elterjedt és valaha ismert kertészeti segédeszközzel van szó.

A múzeumok után a fazekasmestereknél⁹ és a kertészeknél érdeklődtem. A fazekasok többsége soha nem hallott róla és nem is készített ilyen tárgyat, bár némelyiküknek, mint a túskevári Tóth Gergelynek 300 évre visszamenően fazekasok voltak az ősei. Sok edényt készítettek és szállítottak pl. Győr környékére is, de ilyet nem kért tőlük senki. Viszont Patonai Ferencné, a közismert sümegi fazekas özvegye, aki maga is tevékenyen részt vett a férje munkájában, – ő díszítette a kerámiákat –, tudott a fagyharangról. Azt mondta: ”Valamikor csináltuk, de vagy 50–60 éve nem. Úgy kezdtük korongozni, hogy a hévízi Simon kertész járt nálunk, hozott egy mintát, és az után csináltuk meg. Lefelé fordított harang formájú mázatlan kerámia, aminek a tetején négy-öt centis lyuk van. Tőlünk első sorban a németek vitték annak idején. Úgy tudom, hogy a gyenge palántákra borították, hogy meg ne fagyjanak.”

Németh János Zalaegerszegen élő kerámikusművész nagyapja, Németh Gábor és három fia is fazekas és kályhás mester volt. Nagyapja fényképe az égetőkemencékkel még a Malonyay-féle népművészeti kötetben is szerepel. (MALONYAY 4. 1912, 335, 339) Emlékei szerint apja testvére, Németh Lajos Ferenc készített spárgaborítót (bár a nevére nem, de formájára emlékezett, amit szóban pontosan leírt), ezen kívül

lyukacsos oldalú palántanevelőt és rengeteg virágcserépet, mert a környék összes kertészének a Németh család tagjai dolgoztak.

Az ajándékozó Szántai Károlyné és Vakarcs Kálmán közlése nyomán arra gondolhatnánk, hogy a spárgaborító széles körben használt kerti kerámia volt, amellyel a fálvakban a „gondos gazdasszonyok” a fagytól óvták a palántáikat. Gyűjtéseim során sok faluban megfordultam – 1979-ig Veszprém megye számos településén is jártam¹⁰ – de soha, sehol nem említették, hogy spárgát neveltek volna, vagy a zöldségek közül bármelyiket is kerámiával védték volna. A falusi konyhakertek veteményei többnyire jól bírták a májusi hidegeket, az érzékeny paprika, paradicsom, uborka palántákat pedig a fagyok elmúltával ültették el. A fálvak *kosaras piacozói* elsősorban nem eladásra termeltek, inkább a feleslegüket árulták, és nem törekedtek primőrök előállítására.

Paraszti körülmények között még ott sem ültettek spárgát, ahol kifejezetten piacra termeltek, és igyekeztek árúikkal a falusi dömping-kínálatot megelőzve megjelenni, és ezáltal nagyobb haszonhoz jutni. Molnár Ágnes a *kiskanizsai sáskák* piacozását vizsgálta szakdolgozatában.¹¹ Spárgát ott sem termesztettek, de a hidegtűrő növényeket – hagymát, káposztát, kelt, salátát, retket, cukorborsót, zöldséget, mákot – elvetették, mielőtt a hó elolvadt. Ha mégis szükséges volt a fagy elleni védekezés, akkor deszakeretet készítettek az ágyások köré, és zsúppal, ronggyal, deszkákkal takarták be a gyenge palántákat.¹² Az 1950-es években kezdték használni a lótrágyával kibélelt üveglablakos ágyásokat, ez esetben zsúptakarót tettek az üvegre a palánták védelmére. Az 1960-as évektől vált általánossá náluk a melegágyi palántanevelés. (MOLNÁR 1995, 60) A fagyharangot nem ismerték.

A szakirodalomból és a szóbeli gyűjtéseimből kiderült, hogy a spárgát egyrészt a nagyvárosok körül kialakult kertészetekben termelték Európa szerte a 18. század óta,¹³ mert a városokban megfelelő számú vásárló közönség volt, másrészt a földbirtokosok kertészeiben. Csoma Zsigmond azt írja, hogy nálunk a 18. század végén még céhes szervezetekben tömörült német kertészek működtek, s ebben az időben a legértékesebb terméknek számított a *spárga*, az uborka, a karfiol és a virág. (CSOMA 1997, 16, 227)

Dunántúl legnagyobb földbirtokosa a Festetics család volt. A 18. század végén Festetics György meghívta Nagyváthy Jánost birtokigazgatónak, aki kidolgozta és megvalósította a hatalmas gazdaság modern működtetésének rendszerét, s ehhez megfelelő szakembereket képeztek. Az 1792-ben írott – és több másolatban is meglévő kézírata – a röviden csak Instrukciónak nevezett üzemszervezési munka bámu-

latos összefogottságot, mindenre kiterjedő figyelmet és óriási tudásanyagot foglal magába. Nagyváthy érdeklődéssel fordult a kertészeti növénytermesztés felé is, amely munkaigényes, de jövedelmező tevékenység volt, mert a grófi konyha ellátásán kívül a piacra is jutott belőle, s ez pénzt hozott. Az 1798-ban megalakult „Parasztiskolában” tanultak a vincellérek és a kertészek, 1806-ban viszont külön kertésziskola nyílt, melyben a képzésidő két évig tartott.¹⁴

1935-től Simon Ferenc volt a Festetics család hévízi üzemágának főkertésze, aki egyúttal a hévízi fürdőt bérlő Reischl család alkalmazottja is volt. Fia, ifjabb Simon Ferenc, aki 1921-ben született, az akkori szokások szerint apja mesterségét folytatta.¹⁵ Pécsen a neves Köth kertészetben tanulta a szakmát. Akkor ez az ország második legnagyobb virágkertésze és faiskolája volt. Három év múlva, 1941-ben Budapesten szakvizsgázott, majd segédként dolgozott a Festetics kertészetben. A kertészeket megbecsülte az uradalom, a hercegasszony a kisfiával gyakran meglátogatta a kertészetet, s a kertészekkel is szót váltott. 1948-ban a háborúból, hadifogságból hazatérve ismét a kertészetben folytatta a munkáját, átvette betegeskedő apja helyét, csak akkor már kormánybiztosok felügyelték a gyógyfürdő és a kórház működését. Noha Simon Ferenc elsősorban virágkertész volt, de emellett zöldségkertészetet is kellett vezetnie, mert a 300–500 személyt kiszolgáló kórház konyháját el kellett látnia egész évben nemcsak friss zöldséggel, de hússal, tojással, tehát baromfiállománnyal, hizlaldával és kisebb vágóhidat is működtetett. Ők spárgát nem neveltek, ezt a zöldségféléket nem kérte a konyha. A hidegre érzékeny paprika- és paradicsom palántákat *virágcserépekkel óvták*. A fagyos napokon nagyobb méretű virágcserépeket borították a palánták fölé, ezeket még két-három cm mélyen bele is nyomták a földbe, hogy a szél, vagy valamilyen állat föl ne boríthassa. A virágcserépek alján lévő vízelvezető lyukra – ami most felülre került – egy-egy marék földet is tettek, hogy a hideg beáramlását megakadályozzák. Károsodás nélkül akár 48 óráig is lefedve maradhattak a palánták. E célra többszáz nagyméretű cserepet tartottak. A virágcserépes fagyvédelem másutt is szokásban volt, az egyéb védekezési módszerek mellett a kertészeti szakirodalom ezt is ajánlotta.¹⁶

Édesapja, idősebb Simon Ferenc 100–150 négyszögöl területen nevelt spárgabokrokat, és termésükből ellátta mind a hercegi, mind a Reischl család konyháját. Étkezésre ezt a növényt sem a cselédség, sem a parasztság nem használta. „*A spárga mellé 30–40 cm magasan földet púpoztak, – fölhantolták – hogy a spárgasípok gyöngén maradjanak az árnyékban. Mert ami kijött, az megzöldült, és nem volt már jó. A fagyharangra nem emlékszem.*”¹⁷ A spárgaszedéshez nagy

kést vittünk magunkkal, beledugtuk a földkupacba, elváltuk a spárga szarát és kihúztuk. Egy-egy idősebb tövönl 6–10 szál is nőtt. Az én időmben (a háború után) a spárgát nem igényelte a kórház, a zöldjét virágcsokrok díszítésére használtuk.”

A fagyharangokat ajándékozó Szántai Károlyné férje a kiscsörbői Bezerédy Ferenc földbirtokos intézője volt. A falusiak mindössze annyit tudnak róla, hogy nagyanyjával – Jenny Elizával – jött a településre valamikor, s eredeti neve Szloboda Károly volt, amit felnőttként Szántaira magyarosított. Német származású felesége húsz év után is törte a magyart. Nagyanyja, akit Ómamának hívtak a faluban, sok mindenhez értett. Nála tanultak a lányok kézimunkázni, de orvos híján ő látta el a kisebb-nagyobb sérüléseket is. Az iskola mögötti kiskastélyban laktak. Volt szép kertjük, üvegtetős melegágyuk, de az adatközlő – Barcza Mihályné Szoldatics Mária,¹⁸ aki egy-két évig szintén a kiskastélyban lakott Szántainé szomszédjaként – spárga növényre nem emlékszik. Feltehetően az ötvenes évek előtt termelhettek még a kiskastély lakói és a földbirtokos kertészei is spárgát, de ma már senki sem tudja ezt megerősíteni. Barczáné gyermekkorában sokszor megfordult a nagy kastély udvarán és a kertészetében, hiszen apai nagyapja volt a majorgazda, anyai nagyapja pedig egyik kertész. A másik kertész „felerészben szobainas, felerészben kertész volt.” Ma is csodálattal említette „a gyönyörű kertet meg a virágházat, ahol palántákat is hajtottak.” Nagyapja nem volt tanult kertész, ahogy a szobainas sem, csak értettek a növényekhez. Ez gyakran előfordult a kisebb uradalmakban, ahol nem engedhették meg maguknak, hogy megfelelően képzett intézőt vagy kertészt foglalkoztathassanak.¹⁹

Bezerédy Ferenc az államosítás után a faluvégi pásztorházban húzta meg magát, és hajdani gazdaságában együtt dolgozott a volt cselédeivel.

Bezerédy Imre Szombathely melletti földbirtokának elvétele után Kiscsörbőre költözött, mert itteni szőlője és a rajta lévő pince a tulajdonában maradt. Először a pincében élt a családjával, és a hegyen gazdálkodott, később beköltöztek a kiskastélyba, s onnét járt ki. Ő saját részükre spárgát is termelt, de azt nem tudják, hogyan kell művelni, mert a faluban senki sem szokott spárgát ültetni, és elkészítését sem ismerik.²⁰

A *spárga* (*Asparagus officinalis*), vagy régi magyar nevén *nyúlárnyék*, amelyet már Lippay János is így, együtt említ Psoni kert c. 1664-ben, Bécsben megjelent nagy művében, hazánkban vadon is termett, noha igazi őshazája Eurázsia.²¹ A tapasztalatok szerint nemcsak tápláló étel, hanem vértisztító hatása sem elhanyagolható. (PECHT 1834, 57–58)

Évelő növény: 0,5–1,5 méter magasra nő, lágy szára elágazik.²² A gyökértörzs oldalrügyeiből fejlődő,

12–22 centiméter hosszú, 10–15 milliméter átmérőjű fiatal hajtásokat, – a *spárgasípokat* – fogyasztják. Egyike a legnagyobb mennyiségben és a legrégebben termesztett konyhakerti évelőknek, állítja egy 1914-ben második kiadásban megjelent kertészeti munka.²³ Már az ókori rómaiak is termesztették, de a magyar régiségben is gyakran előfordul. Apor Péter 1736-ban írta feleségének: „az Spárgátis meg galamb ganéztatom csak hogy Spárga magotis szedgyenek.” „Ha spárga volna küldene kgd.”, kéri Árva Bethlen Kata 1753-ban kelt levelében. „Egy kevés Spárgát küldöttem s követem hogy többet nem küldhetem mert 4 bokornál több nem maradt a többit ki vesztették”, mentegetőzik Apor Anna 1778-ban.²⁴

A spárga hosszú ideig – néha évtizedekig – marad állandó helyén, ezért ültetése gondos előkészületeket követel. Lippay pl. nagy jelentőséget tulajdonított a csillagok és mindenek előtt a hold állásának. (LIPPAY 1664, [2] 8). A későbbi századok kertészei számára már nem az égitestek, hanem a növény tulajdonságai voltak fontosak s eszerint jártak el. A növény szereti a jól megtrágyázott, 50–60 cm mélyen megforgatott, meleg fekvésű földet.

A spárgatöveket 30–40 cm mély és széles árokba, egymástól 50 cm távolságra ültetik, s a töveket 10–15 cm vastagon földdel betakarják. A spárgatövek helyes kezelésével élettartamukat akár 40 évig is meghosszabbíthatják. Ebben a különböző szakkönyvek eltérnek egymástól, 6 és 40 év között ingadozó becslésekkel.²⁵

A spárgasípok csak addig alkalmasak az étkezésre, amíg zsengek és teljesen fehérek. Ezért óvni kell azokat a napfénytől, mert ha a világosság hatására megzöldülnek, kellemetlen, keserű ízt kapnak. Ennek megakadályozására kora tavasszal, amint a föld megmunkálható, a spárgasorok vagy a spárgatövek fölé mintegy 30 cm magas földkupacot – *bakhátat* – halmoztak.²⁶

A *halványítást* (etirolálást) a jobb élvezhetőség érdekében több növénynél is alkalmazták. Pl. a spárga, a rebarbara, a kötöző saláta, a cikória, a pitypang, a halványított zeller, vagy a tengeri tátorján esetében. Fentebb már említettük, hogy a fénytől földkupacokkal védték a zsenge hajtásokat, de a szakirodalom más módszert is ajánl, ez a *spárgaborító* kerámia. 1796-ban így „oktat” a Házi kertész c. könyv: „Mihelyt egy Spárga Szál Áprilisban a Földből kibúvik, tehát azonnal egy ahoz készült *Tserép Edényt* kell reá borítani, és ha három Tzöllnyira felnőt, tehát le lehet vágni.”²⁷ Galgóczy Károly a spárgaborító kettős szerepére utal a kertészeknek adott javaslatában: „Tavasszal, midőn az időnyitás után már a spárga hajtása remélhető, (...) minden bokor *borítócsereppel láttatik el, mely nemcsak arra való, hogy a gyenge csirt hideg ellen oltalmazza, hanem egyszersmind hogy*

a levegő keményebb hatásától védett hajtás gyengébben maradjon; miért meleg napos időn való szellőztetés alkalmával is csak fel kell a cserépet támasztani, s a növekedő növényt soha sem kell a hő nap egyenes hatásának sok ideig kitenni.” (GALGÓCZY 1865, 67) A Kiskertész könyv megjegyzi, hogy némely helyen a tövek földhalmozással való óvása helyett a „tövek fölé spárgaborítókat alkalmaznak”, s a rajzát is közli. (KISKERTÉSZ 1914, 239) Egyes növényeknél, pl. az őszi és téli endivia salátánál használat előtt leveleit összekötözik, cseréppel leborítják, és 2–3 hétig így halványítják. A halványításnak kissé aprólékos módját ajánlotta Lippay János: A gyöngye spárga miatt egy arasz hosszú, két ujjnyi széles, üreges, fölül zárt hüvelyt húzzanak a hajtásokra. (LIPPAY 1664, 80). A 19. századi szakirodalomban olvashatunk befestett spárgaborító üvegharangokról is, amelyek nem engedték át a fényt, emellett az ősztől tavaszig piacra kerülő kötözosaláta és a halványított zeller esetében is üvegharagot alkalmaztak. (LÁZÁR é.n., 147)

A sítók áprilisra nőnek-érnek meg, ekkor kezdik a vágásukat, s május végén, legkésőbb június elején (a szakírók egy része Szent Iván napját jelöli meg) fejezik be. A Házi kertész viszont a spárga metszését csak május közepéig ajánlja. (HÁZI KERTÉSZ 1796, 147)

A fiatal, hároméves telepítés egy-egy tövéről – nehogy megerőltessék – két-három sítót szabad csak leszedni, a további években azonban nyolc-tíz vagy még több sítót is. A legfinomabb spárgát akkor kell lemetszeni, amikor még nem túl nagy és nem erősödött meg. A szakemberek javaslata szerint legjobb, ha korán reggel, napsütés előtt, vagy este vágják le a hajtásokat.²⁸ Van aki elhúzza a földet a sítók mellől, úgy metszi le azokat éles késsel, vagy „széles vésővel”, van aki késsel „alámetsz a földbe”, mint Lippay ajánlja, s ahogy azt Simon Ferenc kertész is csinálta. Újabban e célra kialakított speciális eszközt használnak.

A spárgaidény végeztével a tövekről eltávolítják a földhalmokat vagy a spárgaborítókat, és az ezután fejlődő hajtásokat már nőni hagyják, majd ősszel levágják, elégetik, a töveket pedig földdel, trágyával befedik, hogy megóvják a fagytól.

A fagy és a hideg ellen más védekezési módokat is alkalmaznak évszázadok óta. Hazánkban a májusi fagyok a kertek, szőlők és gyümölcsösök termését akár néhány óra alatt is megsemmisíthetik. A konyhakertekben melegágyakkal, különböző növénytakarókkal (zsup, nád, szalma, deszkák, ruhák, olajos papírok, gyékényszövet), az ágyások mindkét oldala mellé helyezett cserépedényekbe öntött vízzel, a növényekre borított virágcserépekkel, vagy külön e célra „cserépből csinált edénnyel, kinek föllyül (a hol keskenyebb,

és alul szélesebb) légyen fogatója”.²⁹ A Lippay által leírt cserépforma azonos az általunk *fagyharangnak-spárgaborító*nak nevezett tárggyal, amelyről most már tudjuk, hogy fagy ellen és spárgahalványításra egyaránt használták évszázadok óta, ezért említették az adatközlők és a szakirodalom is vele kapcsolatban egyszerre a spárgát is és a hidegtől óvandó palántákat is.

A 19. század végén a cserép mellett megjelent a nyugati kertészekről átvett *üvegharang* is, többé-kevésbé hasonló feladattal, ahogy erről korábban már szóltunk. Az üvegharang szerepe azonban inkább a kilyuggatott oldalú palántanevelő cserépedénnyel rokon.³⁰ Csak érdekességként idézem az alábbi esetet, egy-egy tárgy sokoldalú felhasználására utalva, hogy a Zala megyei Reszneken a 20. század fordulóján egy 64 holdas búzatábla körül elásott három ezer *spárgaborító üvegharangban* nyáron át 300.000-nél több lótetűt fogtak össze. (BREHM 1902–1907, 16)

Napjainkban a kényes növények egyenkénti vagy fészkes védelmére átlátszó műanyag zacskókat, zsákokat használnak, mert fényáteresztő képességük vetekszik az üvegével, de annál könnyebben kezelhető és sokkal olcsóbb. (BALÁZS – FILINS é.n., 74)

A spárga nálunk sohasem vált népi eledellé, mindig a földbirtokosok és a nagypolgárság asztalának csemegéje maradt. Noha manapság a középosztály ételei között is helyett kapott, de magas ára és ismeretlensége miatt inkább csak egy-egy alkalommal, próbaképpen készítik. Termelésével a kertészetekben is elvéve foglalkoznak. Zalaegerszegen él Csertán Ferenc, aki negyed hektáron termel spárgát.³¹ Gyermekkorában Alsónemesapátiban laktak a szülei földbirtokán, s emlékei szerint kertjükben 50 tő spárgát neveltek. Ezeket a növényeket egy kb. 35–40 cm magas, alul mintegy 30 cm átmérőjű, mázatlan, hengeres kerámia burával borították le, amelynek a tetején egy 2–4 cm-es szellőző lyuk volt kis peremmel, s ennél fogva lehetett megemelni. Valószínű, hogy a zalaegerszegi Németh fazekas családtól rendelték a borítókat, amelyeknek a nevét nem tudja, csak úgy véli, hogy spárgaborítónak vagy spárganevelőnek nevezhették. Mikor a növény elérte a 25–30 cm magasságot, levették a borítót, egy-egy töről levágtak két-három *sítót*, azután ismét visszahelyezték a spárgára. Náluk csak spárgaborítókat használták, fagy ellen nem.

Mielőtt Csertán Ferenc belefogott volna a spárgatermesztésbe, piackutatást végzett, s kiderült, hogy a szakácsok egy része sem ismeri a spárga növényt. Zalaegerszegre nem is adnak el, nincs rá igény. Keszthelyre és Hévízre szállítanak egyes szállodákba, ahol a külföldi vendégek kedvelik a spárga ételeket.³² Lippay azt írja, hogy főve, saláta módjára eszik a „spárganak gyöngye hegit” (hegyit). (LIPPAY 1664, 54). A 19. századi magyar írók műveikben megemlítik,

hogyan a spárgából levest főznek, párolva, vajás zsemlemorzsával és tejföllel leöntve is fogyasztják.³³ A régi egyszerű és „magyaros” spárgaételek helyett ma különleges fogásokat készítenek.³⁴

A negyed hektárról mintegy 600 kg sípót lehet leszedni. Ebből lejön a fás rész, és a megmaradó 400 kg az eladható mennyiség. Az új ültetvényen már nem a régi módon termelnek, se földdel, se cseréppel nem fedik le a növényeket, mert az új fajta amerikai spárga, – a Mary Washington – ezt nem igényli, nem árt neki a fény. A zöld spárgafajták a napfényen megzöldülnek ugyan, de nem lesznek keserűek, halványítás nélkül termesztethetők. Van olyan megrendelő, aki kifejezetten a zöld spárgát kéri, mert nagyon jó ízű a hajtása.

A spárgaborító – fagyharangról írott dolgozat *múzeológiai-történeti* értékű munka, mert egy olyan tárgyról szól, amelyik elsősorban egy ritkán termesztett növény, a spárga halványításához kapcsolódik, s csak másodsorban a hideg elleni palántaóváshoz. Mégis úgy gondolom, hogy ismerete nem haszontalan a mai ember számára sem, hiszen a reform-étkezés egyre fontosabb szerepet játszik az életünkben, s keressük a változatos növényeket, ízeket. Négy-öt spárgatő termesztése a hozzávaló spárgaborítóval (vagy ma már anélkül is) évtizedekig ízletes, vitamindús, változatosan elkészíthető zöldséget biztosíthatna egy család számára.³⁵

Jegyzetek:

- ¹ Szeretettel ajánlom ezt a kis dolgozatot a fáradhatatlan kutató, a kedves barát és a nagyszerű ember – Dr. Kerecsényi Edit – emlékének.
- ² KERECSENYI 1975, 79–89. – Uő.: 1991, 35–39. – Uő.: 1994, 47–92.
- ³ Leltári számuk: 65. 50. 1–13. Harang formájú mázatlan kerámia. Alsó átmérője 17 cm, oldala a váll felé egyenletesen szűkül, a nyaknál hirtelen elkeskenyedik. Az 5,5 cm átmérőjű száját kihajló perem keretezi. Magasságuk különböző: 21 centimétertől 27 centiméterig terjed. – Ltsz. 58.450.35. Az ajándékozó Menyhárt Ferenc keszthelyi kályhásmester volt.
- ⁴ Anyaguk vöröses színű agyag, vastartalmú, mint a sümegi edényeké. Vö. KRESZ 1960. 354.
- ⁵ VAKARCS 1929. 8. – A dolgozat írója és az ajándékozó egyaránt arról szól, hogy a spárgát a fagytól kell megóvni a többi fagyérzékeny palántához hasonlóan. A spárga valóban érzékeny a hidegre, de védelmének korántsem ez volt az elsődleges célja, hanem hajtásainak a napfénytől való óvása.
- ⁶ Savaria Múzeum Szombathely, Pável Ágoston Múzeum Szentgotthárd, Batthyányi Strattman Múzeum Kőrmend, Göcseji Múzeum Zalaegerszeg, Georgikon Major-múzeum Keszthely, Laczkó Dezső Múzeum Veszprém. A Kollégák segítőkészségét hálásan köszönöm.
- ⁷ A spárgaborítók formája, mérete megegyezik a Balatoni Múzeum gyűjteményében lévő fagyharangokkal. Köszönöm Dr. Lackovits Emőkének, hogy az adatot rendelkezésemre bocsátotta.
- ⁸ Dr. Csopor István szíves közlését ezúton is köszönöm.
- ⁹ Albert Attila fazekas Magyarszombatfa, Csótár Dezső fazekas Szentgyörgyvölgy, Csuti Tibor fazekas Zalaegerszeg, Németh János kerámikusművész Zalaegerszeg, Patonai Ferencné Sümeg, Tóth Gergely fazekas Tüskevár.
- ¹⁰ 1978. dec. 31-ig a régi Keszthelyi járás Veszprém megye része volt, a sümegi Darnay Múzeum pedig a Balatoni Múzeum szakmai felügyelete alá tartozott.
- ¹¹ Köszönöm Dr. Molnár Ágnesnek, hogy kéziratot szakdolgozatát rendelkezésemre bocsátotta.
- ¹² A 16. században a kanizsai vár úrnője, Orsika, elsőrangú kertész volt. A korai veteményeket a dér és a fagy ellen takaróval védelmezték. (TAKÁTS S. 1915. 367.) – SOMOGYI Imre munkájában a Kertmagyarország eszméjét hirdeti, és a gyékénytakarók (hasurák) készítésére buzdít, amelyhez gyakorlati útmutatást is ad.
- ¹³ A német és a bolgár kertészek magyarországi működéséről ír BOROSS M. 1973. és 1980.
- ¹⁴ V.ö. Csoma Zsigmond erre vonatkozó munkáit: 1976, 1984, 1997.
- ¹⁵ Hálásan köszönöm Simon Ferenc ny. főkertész részletes és alapos adatközlését.
- ¹⁶ LÁZÁR F. é.n., 65–66.
- ¹⁷ A sümegi Patonai Ferenc fazekas felesége pedig éppen a hévízi Simon kertészt – valószínűleg az adatközlő édesapját – nevezte meg, aki fagyharangot hozott nekik mintapéldányként, s ennek nyomán készítették el a kerámiát.
- ¹⁸ Köszönettel tartozom Barcza Mihálynénak a kisgörbői adatokért.

Irodalom:

- A kis kertész 1914
A kertészsegédi vizsgálatra készülő kertésztanulók használatára. 2. kiadás, 1914.
- BALÁZS – FILINCS é.n.
Balázs S. – Filincs I.: Zöldségtermesztés a házikertben. 3. kiadás, H.n. é.n.
- BOROSS 1973
Boross M.: Bolgár és bolgár rendszerű kertészetek Magyarországon 1870–1945. Ethn. 84 (1973) 29–52.
- BOROSS 1980
Német kertész. MNL 3 (1980) 703–704.
- BREHM 1902–1907
Brehm: Az állatok világa I. 1902–1907. 16.
- CZUG 1959
Czug D.: Faluzó és vásározó fazekasok Magyarországon és környékén. Népr. Közl. 4. (1959) 136–146.
- CSOMA 1977
Csoma Zs.: A kertészeti növényvédelem írott emlékei a keszthelyi Georgikonban a XVIII. sz. végén – a XIX. sz. elején. Növényvédelem 13 (1977) 87–90.
- CSOMA 1984
Csoma Zs.: A keszthelyi Georgikon Major Múzeum történeti kertrekonstrukciója. Kertgazdaság 16 (1984) 101–104.
- CSOMA 1997
Csoma Zs.: Kertészet és polgárosodás. Budapest 1997.
- CSUPOR – CSUPORNÉ 1998
Csupor I. – Csuporné Angyal Zs.: Fazekaskönyv. 1998.
- FÁBIÁN 1934
Fábián Gy.: A jáki gerencserek. Vasi Szemle I. (1934) 185–200, 296–308.
- FÁBIÁN 1935
Fábián Gy.: A jáki gerencserek. Vasi Szemle II. (1935) 27–45.
- GALGÓCZI 1865
Galgóczi K.: Kertészet kézikönyve. Pest 1865.
- GÖNCZI 1914
Gönczi F.: Göcsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése. Kaposvár 1914.
- HÁZI KERTÉSZ 1796
Házi kertész az az: hasznos és tapasztalásokkal erősített oktatás, mint kellésék hasznos Gyümölcsös fákat és elkerülhetetlen konyha beli zöldségeket szembe tűnő haszon vétellel nevelni. Posonyban és Pesten 1796.
- IGAZ – KRESZ 1965
Igaz M. – Kresz M.: A népi cserépedények szakterminológiája. Népr. Ért. 47 (1965) 87–131.
- JESZENSZKY 1995
Jeszenszky Á.: A magyar kertészet története. Budapest 1995.
- KERECSENYI 1975
Adatok a Zala megyei fazekasság történetéhez és értékesítési kérdéseihöz. Kutatások a gazdasági és társadalmi élet szolgálatában. Dél–dunántúli konferencia. Szekszárd 1975. 79–89.
- KERECSENYI 1991
A dobronaki, kebelei és filóci (egykor Zala vm. ma Szlovénia) parasztfazekasok termékértékesítése az 1900-as években. VII. Kézművesipartörténeti Szimpózium Veszprém 1990. 35–39.
- KERECSENYI 1994
Adatok Alsólendva (Lendava) vidéki fazekasság XVIII–XIX. századi történetéhez. ZalGyűjt 35 (1994) 47–92.
- KÓS 1994
Kós K.: A züricvölgyi gerencséréség. Dunántúli Szemle 11 (1994) 51–75.
- KRESZ 1960
Kresz M.: Fazekas, tálás, korsós. Ethn. 71 (1960) 296–377.
- LÁZÁR é.n.
Lázár F.: Zöldségtermesztés. Budapest é.n.
- LIPPAY 1664
Lippay J.: Psoni kert. Bécs 1664. Mezei és kerti kalendárium. Kassán 1832.
- MOLNÁR 1995
Molnár Á.: Üzemi adottságok és értékesítés a parasztgazdaságban. A kiskanizsai sáskák piacozása. Kézirat 1995.
- NAGYVÁTHY 1795
Nagyváthy J.: Közönséges Instructio Kézirat. Helikon Könyvtár.
- NAGYVÁTHY 1824
Nagyváthy J.: Practicus termesztő. Pesten 1824.
- NAGYVÁTI 1791
Nagyváti J.: A szorgalmatos mezei–gazda. Pesten 1791.
- NÉMETH 1960
Németh J.: A sümegi népi fazekasság. Népr. Közl.
- PECHT 1834
Pecht J.A.: A tapasztalt konyhakertész. Kassán 1834.
- SOMOGYI 1948
Somogyi I.: Kertmagyarország felé. 3. kiadás. Budapest 1948.
- SZILÁGYI 2001
Szilágyi M.: Kerti növénytermesztés – kertészkedés. MN 2 (2201) 462–492.
- TAKÁTS é.n.
Régi magyar asszonyok. Budapest, é.n.
- VAKARCS 1929
Vakarcs K.: A szentgotthárdi fazekasok készítményei. Népr. Ért. 21 (1929) 5–9.
- Zöldségtermesztés.
Bessenyei Zoltán (szerk.) 4. kiadás. Budapest 1959.

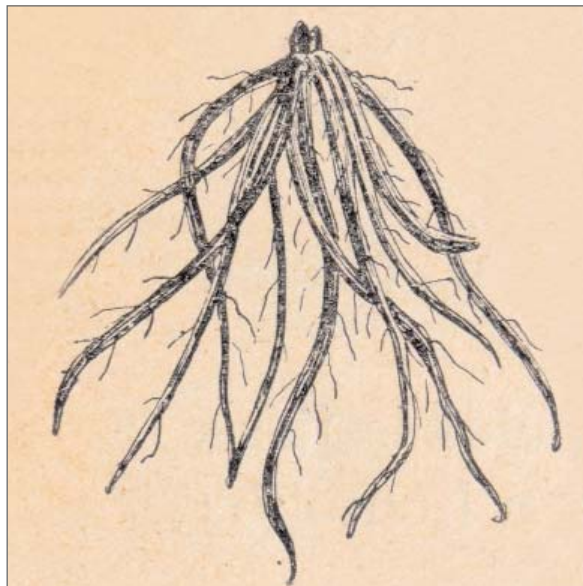
1. kép: Fagyharang
(A Balatoni Múzeum néprajzi gyűjteményéből)

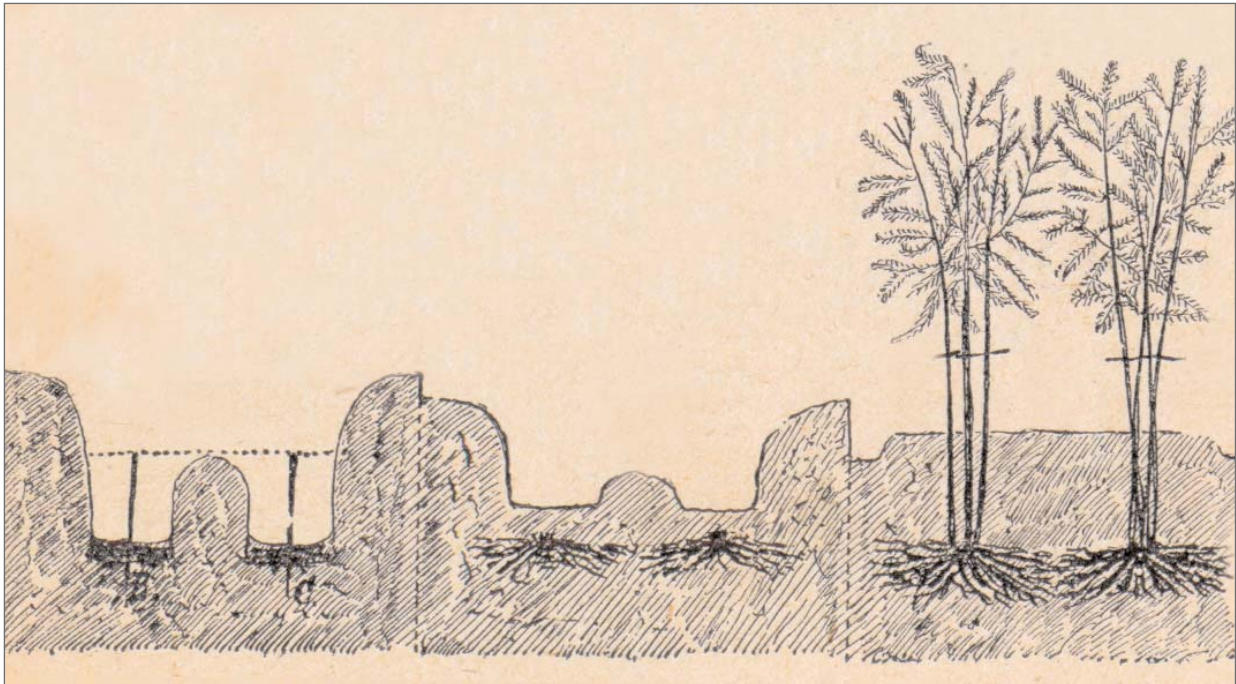
2. kép: Fagyharang
(A Balatoni Múzeum néprajzi gyűjteményéből)

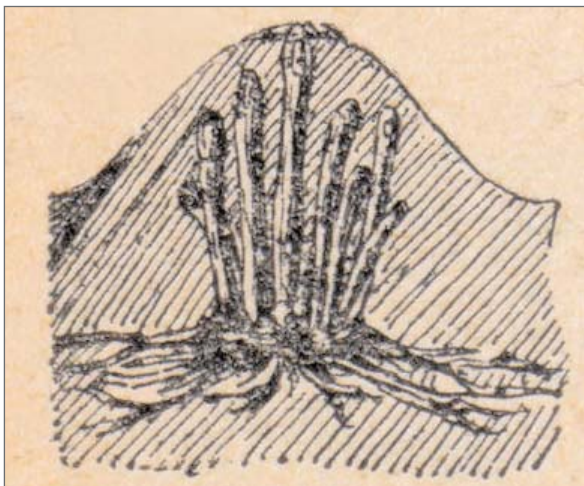
3. kép: Fagyharangok
(A Balatoni Múzeum néprajzi gyűjteményéből)

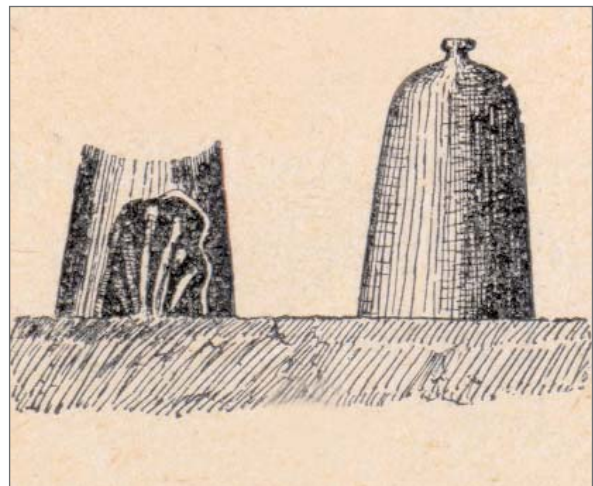
4. kép: Ültetésre alkalmas spárganövény
(A kis kertész c. könyv illusztrációja)

5. kép: A spárga ültetése és fejlődése (A kis kertész c. könyv illusztrációja)

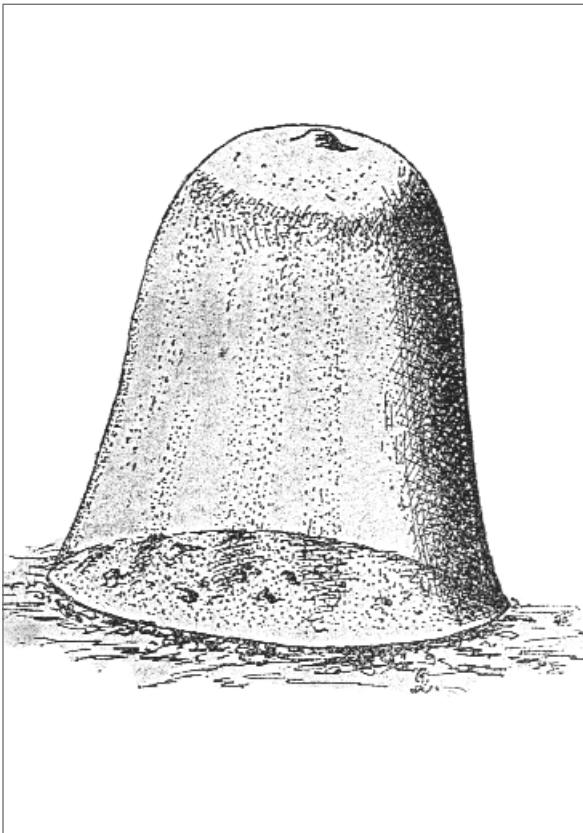
6. kép: Spárga halványítása földkupaccal (A kis kertész c. könyv illusztrációja)

7. kép: Spárga halványítása spárgaborítók alkalmazásával (A kis kertész c. könyv illusztrációja)

8. kép: Spárgasípok

9. kép: Üvegharang
(Lázár F.: Zöldségtermesztés c. könyv illusztrációja)10. kép: Endivia-saláta halványítása virágcsereppel
(A kis kertész c. könyv illusztrációja)

Kapitány Orsolya

„... A szépség kertjében ...“¹ Népművészet mesterei a Dél-Dunántúlról

Kaposváron a Rippl-Rónai Múzeumban 2006. október 11-től 2007. április 30-ig között annak az 55 alkotónak az anyagából rendeztünk kiállítást, akik tárgyalkotóként 1953–2006 között Baranya-, Somogy- és Tolna megyében megkapták a „Népművészet Mestere“ kitüntetést. Ez a program része volt annak a tervnek, amit az 1992-ben megnyitott új állandó néprajzi kiállítás forgatókönyvében az alábbiak szerint fogalmaztunk meg: „... Az ötödik teremben, a néprajzi kiállításához kapcsolódóan, olyan alkotóknak adunk teret, akik a népi díszítőművészet elemeit használják fel és fogalmazzák újra...“.² Ennek keretében az elmúlt években egyéni és csoportos kiállításokat rendeztünk „Népi iparművészek Somogyban“ címmel, egy alkalommal pedig regionális tárlatra került sor.³ A kiállításokkal párhuzamosan folyt a Rippl-Rónai Múzeum néprajzi gyűjteményének gyarapítása is a minősítést szerzett alkotók munkáival, melyekhez részben felajánlások (824 db), részben vásárlások útján (86 db) jutottunk. A bekerült 910 db tárgy egy részét a népi iparművész címmel rendelkezők, a többit a népművészet mestere kitüntetéssel elismert alkotók (Falusi Béla, Fehér Lajos, Gosztonyi Zoltán, Tamás László, Varga László) munkáiból válogattuk. A vásárlás útján történő gyűjteménygyarapításhoz a Nemzeti Kulturális Alap (továbbiakban NKA) Múzeumi Szakmai Kollégiumától 2004–2005-ben összesen 600.000 Ft támogatást nyertünk, amit a múzeum 95.000 Ft önerővel egészített ki. A felhasznált 695.000 Ft mellett igen jelentős volt a 2004. decemberig működő Kaposvári Fazekas Háziipari Szövetkezet vezetőinek a felajánlása (1998-ban, 2002-ben), aminek köszönhetően hozzájutottunk Tamás László 1960-as években készült néhány munkájához, illetve a mester nyomdokait követő és minősítést szerzett tanítványok (Falusi Béla, Kapitány Julianna, Tamás Mária, Pozsár Lajos, Verseghy Ferenc) zsűrizett mintadarabjaihoz. 2005.

áprilisában a szövetkezet felszámolása során múzeumba kerültek a mintaraktárban őrzött, többségében zsűri számmal ellátott termékek is.

Az 1992-ben megfogalmazott kiállítási program befejezéseként egy olyan regionális tárlatot szerettünk volna megvalósítani, ahol a díszítőművészet legkiválóbbjainak, a népművészet mestere cím birtokosainak az anyagából adunk válogatást.

Ezért 2005. novemberében a NKA Népművészeti-, 2006. februárjában a NKA Múzeumi Szakmai Kollégiuma pályázati kiírására nyújtottuk be a „Népművészet mesterei a Dél-Dunántúlon“ című kiállítás tervezetét. A két pályázat összesen 1.400.000 Ft támogatásban részesült, ami csak része volt a megpályázott összegnek. A kiállítást – terjedelme miatt – már nem az állandó néprajzi kiállítást záró kamaraterembe terveztük, hanem az elmúlt években a múzeum első emeletén kialakított, Gönczi Ferencről elnevezett három kiállító helyiségbe, mert ezek együttes alapterülete (100 m²) biztosíthatta csak a mesterek anyagának méltó bemutatását.⁴ A kiállításához installációt, meghívót, plakátot és katalógust terveztünk. Az elnyert támogatások ismeretében azonban csökkenteni kellett a költségvetést, amit csak az installálás újragondolásával láttunk megoldhatónak. Az egyedileg legyártatni kívánt tárlók helyett kölcsönzéshez folyamodtunk, de újra kellett gondolni a textilhordozók és posztamensek problémáját is. A bárdudvarnoki Goszthony Mária Nemzetközi Üveg Alkotótelep és Szimpózium Alapítvány nyolc darab impozáns, fémvázis, Borkovics Péter üvegművész által tervezett vitrint bocsátott a rendelkezésünkre. Matuczka Ferenc, a múzeum kiállítás rendezőgrafikusának tervei alapján, anyagában és kivitelezésében újszerű 24 db darab posztamenst és ugyanennyi textilhordozó hengert gyártattunk le. A három megye 20 szövőjétől, 4 hímzőjétől és 1 kékfestő

mesterétől összesen száz körüli textil bemutatását terveztük (95 db került bemutatásra), amit a hagyományostól eltérően, újszerű formában szerettünk volna a közönség elé tárni. Nikecell hengereket készítettünk (M: 50 cm, O: 70 cm), amiből posztamenseket (M: 50 cm, O: 54 cm) vágattunk ki. A fennmaradó 50 cm magas, 8 cm vastag gyűrűk a textilek hordozóivá váltak. Mind a két típusú hordozót pasztellsárgára festettük, mely színárnyalat kitűnő háttérnek bizonyult a többségében piros, zöld, fekete, bordó, barna színű szöttesekhez és hímzésekhez. A három kiállító teremben, mennyezetről belőlgatva, 3–3 gyűrűt bődenszállal egymásfőlé fűzve alakítottuk ki a textiltároló egységeket, melyekből az egyes- és kettes teremben 2 x 3, a harmadikban 4 x 3 került beépítésre. A 24 db posztamens többsége a fazekasok munkáinak a bemutatására szolgált.

A kiállítás anyagát részben közgyűjteményekben, részben magántulajdonban lévő darabokból válogattuk. A Népi Iparművészeti Múzeum, a Janus Pannonius Múzeum, a Wosinsky Mór Megyei Múzeum, a Kanizsai Dorottya Múzeum és a Rippl-Rónai Múzeum több tízezer darabos tárgy-, fotó- és adattári gyűjteményéből az alkotókra vonatkozókat áttekintettük, a tárgyak többségéről fotófelvételeket, az adattárban őrzött kéziratokról fénymásolatot készítettünk. A feltáró munka végén kiválasztottuk azokat a darabokat is, melyek megítélésünk szerint a kiállításba kerülve a legteljesebb képet adhat a népművészek pályájáról. Mivel 100 m²-en húsz szövő, tizenhét faragó, tíz fazekas, négy hímző, két babakészítő, egy képfestő mester és egy busómaszk készítő anyaga került bemutatásra, ezért nagyon körültekintően kellett eljárni a tárgy- és fotóválogatás során.

A közgyűjteményekben folytatott feltáró munkát gyűjtő utak is kísérték. Ezek során felkerestük a 25 élő népművészt, akiknek az anyagát friss adatgyűjtésekkel és fotófelvételekkel egészítettük ki.⁵

A múzeumok raktáraiban és az alkotók otthonában végzett munka eredménye 6200 darab digitális felvétel és jelentős adattári anyag lett.⁶ A fotók közül kiválogattuk azt a 2500 darab felvételt, ami a kiállítást kísérő számítógépes adatbázisba került. Itt minden egyes alkotóról „portré“-t állítottunk össze (az elhunytakról a múzeumok fotótárában, és a család tulajdonában lévő felvételeket felhasználva), mellérendelve külön mappába a munkáikról készült felvételeket. Mivel korlátozott számú alkotást tudtunk eredeti formában a tárlaton bemutatni (összesen 291 darabot), ezért arra törekedtünk, hogy az adatbázisban feltöltött „munkái“ címet viselő mappák a lehető legteljesebbek legyenek. Összesen 1985 felvétellel hoztuk közelebb az érdeklődőkhöz a faragók, szövők, hímzők, fazekasok stb. termékeit. A számítógéppel lehetséges kínálkozott arra

is, hogy az alkotók munkásságának egy-egy jól körülhatárolható korszakát felvillantsuk, fókuszálva az egyes tárgyak részletgazdagságára. E módszernek köszönhetően meg tudtuk mutatni a népművészet egyes ágaiban alkalmazott technikák kivitelezésének módját, és egyénre szabottan tártuk fel a jellemző mintakincs elemeit is.

A kiállítás rendezési, és a katalógus szerkesztési elvén igen fontosnak tartottuk, hogy a „Népművészet Mestere“ cím birtokosai között véletlenül se sejtessünk alá-főlé rendelt viszonyt, hiszen a népművészet bármely ágában kifejtett tevékenység a legmagasabb elismeréshez juttatta az alkotót. Ezért úgy döntöttünk, hogy a legfőbb rendezői elv a népművészek születési dátuma lesz. Ez lehetővé tette, hogy a kronológiai sorrendet követve vegyük őket és alkotásaikat számba, de ahhoz is hozzájárult, hogy a kiállítás keretétől szolgáljon. Így száz év anyagából adtunk válogatást, aminek első bemutatott darabját 1906-ban id. Kapoli Antal számadójuhász készítette, a 2006-os évszámú Falusi Béla fazekas munkája volt.

Id. Kapoli Antal faragott széke (ltsz. 55.47.1., RRM tulajdona) egy somogyi földbirtokos megrendelésére, a habán ihletésű fali tál pedig a kiállításra készült. A legkorábbi és a legfrissebb termék 1906–2006 közé sűrítette az 1953–2006 között Népművészet Mestere kitüntetést elnyertek alkotói tevékenységét. A tárgyakkal kijelölt száz év nemcsak a bemutatott 55 alkotó munkásságát példázta, hanem azt az intervallumot is, amely elvezetett a népművészetet éltető, hagyományokon alapuló falusi társadalom felbomlásától, az állam által befolyásolt, más társadalmi rétegek igényeit kielégítő árutermelésig, majd a 20. század végén lezajlott rendszerváltozást követő újabb kihívások időszakáig.

A hagyományos paraszti kultúrában a népművészet mesteremberek, háziiparosok, specialisták kezén bontakozott ki, akiktől egyértelműen népművészetként értékelhető alkotások a 18. század derekától maradtak fenn. Ekkora alakult ki, az az egységes formanyelv, ami „már elég erős volt ahhoz, hogy azután az uralkodó művészeti áramlatokból később hozzá-sodródó stílus elemeket szervesen be tudja építeni a saját hagyományába“. ⁷ A 19. század derekára kiteljesedő népművészetnek már stílussteremtő egyéniségei voltak (pl. Király Zsiga), de egyes vidékeken az 1870-es években meginduló utóvirágzás is kiváló alkotókat adott a magyar népművészetnek (pl. id. Kapoli Antal). A századvégi gazdasági és társadalmi változások azonban fellazították a falvakban élő emberek kapcsolatrendszerét, megbomlott a közösség által kontrollált értékrend, és a városi polgárokhöz hasonlóan az itt élők is egyre inkább a gyáripar fogyasztóivá váltak. E folyamat magával hozta a hagyományos paraszti

kultúra, és az általa éltetett díszítőművészet hanyatlását, miközben megteremtette az igényt más társadalmi rétegekben e termékek iránt.

Dél-Dunántúl tárgyalkotó népművészei közül a 140 évvel ezelőtt született **id. Kapoli Antal** [(Gyalán (Somogy megye), 1867– Somogyhárságy (Somogy megye), 1957)] számadójuhász életútja, alkotói pályája jól érzékelteti e változásokat. A somogyi pásztorművészet egyik legnagyobb egyénisége 12 évesen szegődött apja mellé bojtárnak. Már ebben az időszakban kipróbálta a faragást. Kezdetben főleg növényi díszítménnyel látta el faragványait, majd figurális ábrázolásokkal is kiegészítette azokat. Az 1880-as évek végére kialakult egyéni stílusa, aminek fő jellemzője volt, hogy a növényi ornamentikának keret, összekötő és térkitöltő szerepet szánt, miközben hangsúlyossá tette figuráit az ábrázolás menetében. Főbb alakjai: a pásztor, a vadász, a betyár, egyes híres történelmi személyiségek, akik központi szerepet kaptak a karcolással, vagy enyhe plasztikájú domború faragással megmunkált tárgyain. Míg korábban főleg ajándékba készítette faragásait, addig az 1890-es évektől egyre több megrendelést fogadott el. A hagyományos tárgyformákon kívül (kürt, sőtartó, stb.) újabbak is (pl. sétabot) kikerültek keze alól a megrendelők igénye szerint.

Magyarországon a kézművesség és háziipar hasznosságára a 19. század közepén figyeltek fel, vele egy időben megindult a tárgyalkotó népművészet felfedezése is. 1876-ban megalakult a Központi Háziipari Egyesület, ami 1883-ban beolvadt az Országos Ipari Egyesület Háziipari Szakosztályába.⁸ Vidéken, a szegényebb lakosság körében, szerették volna meghonosítani a könnyebben előállítható díszes tárgyak készítését. Ennek érdekében háziipar fejlesztő bizottságok létesültek, melyeket az egyes vármegyék pénzzel és tanácsokkal is támogattak.⁹

Széchenyi grófnő támogatásával 1902-ben Buzsákon a hímzés háziipari tevékenységgé vált, aminek eredményeként országosan is ismert lett a buzsaírástés, a buzsaíri varrottas. Ugyanebben az időszakban (1908) Balatonedréden csipkeverő tanfolyamot indított Kájel Endre református lelkész és felesége, Stöckel Vilma tanítónő szakmai irányításával.¹⁰

Az 1920–30-as években a Balatonra érkező üdülővendégek körében is fokozódó érdeklődés mutatkozott a népművészeti termékek iránt. A Balatoni Intéző Bizottság felkarolta a faragást, hímzést és szőttéseket készítő személyeket, így id. Kapoli Antalt, Kálmán Istvánt, a karádi és a buzsaíri hímzőnőket, a sárközi szövőasszonyokat. A művészkedő emberek már nemcsak saját maguknak, közösségük tagjainak, hanem eladás céljából – idegenek ízlését kiszolgálva – is egyre nagyobb mennyiségben dolgoztak, jövedelmük kiegészítése érdekében. A megrendelő kereske-

dőket nem kötötték az egykori falusi közösségek hagyományai, így az új tárgyakon a korábbi funkció, forma, díszítmény egysége új utakat járt be, a megrendelők igénye szerint. Elmondhatjuk, hogy a faragópásztorok, varró- és szövőasszonyok tevékenysége ebben az időszakban lépte át a népművészet határát, létrehozva a szaktudomány által népi iparművészetnek nevezett termékek első példányait.

A népi iparművészet fejlődésének lendületet adott, hogy az 1950-es évek elejétől az állam felkarolta és anyagilag is támogatta e tevékenység művelőit. Ennek köszönhető, hogy Hoffer János, ifj. Kapoli Antal, Kálmán István, Tóth Mihály, Kovács József, Fehér Lajos, akik foglalkozásukat tekintve pásztorok voltak, felhagytak „hivatásukkal“, hogy csak faragásból éljenek, vagy idős korukra a kevés járadékukat ezzel egészítsék ki.

Hoffer János [Szaporca (Baranya megye), 1890– Boldogasszonyfa (Baranya megye), 1977] csupán egy osztályt végzett az iskolában és rögtön elszegődött pásztorok. Faragni a bátyjától és apósától tanult, de az 1920-as évek végére már kialakult díszítő stílusa volt. Karcolással és domború faragással készült tárgyainak díszítménye és azok megfogalmazása a Buzsákon élő Boszkovics Jánoséhoz hasonlítható. A fémberakással készült botjai és ostorai az alföldi pásztorok munkáival is rokoníthatók. Alkotói munkásságát 1963-ban ismerték el a Népművészet Mestere kitüntetéssel.

Ifj. Kapoli Antal [Gyalán (Somogy megye), 1893– Diópuszta (Baranya megye), 1971] nemcsak az állatok gondozását, hanem a faragást is apja mellett sajátította el. Motívumai és kompozíciói az övéhez hasonlítottak, csupán kisebb eltérések és a gótikusan megnyújtott alakjai tették jellemzővé tárgyait. A karcolást és a domború faragást egyaránt alkalmazta, ezekkel a hagyományos formák mellett újabbakat is díszített. Alkotói tevékenységében mindvégig hű maradt az apja által kialakított „Kapoli stílushoz.“

Kálmán István [Petőhenye (Zala megye), 1895– Balatonfenyves (Somogy megye), 1979] tizenkét évesen anyai nagyapja faragványait látva kapott kedvet a faragáshoz. Minden technikát kipróbált és alkalmazott, de a spanyolozásnak lett igazi nagymestere.¹¹ Mondanivalóját tömör egyszerűséggel fogalmazta meg, a lényeges részeket kiemelte és nem bocsátkozott részletekbe. A virágdíszítmények mellett állat- és emberábrázolás jellemezte munkáit, de szívesen jelenített meg történelmi eseményeket is. Az apróbb tárgyak mellett bútorok is kikerültek a keze alól. Több fiatal megtanított faragni, fiai is követték példáját.

Tóth Mihály [Liszó (Somogy megye), 1911– Segesd-Lászlómajor (Somogy megye), 1986] egykori juhászszámadó, a faragási technikák közül a karcolást és a domború faragást részesítette előnyben. A hagyo-

mányos pásztoraképzések mellett polgári igényeket kielégítő használati és dísz tárgyakat is faragott. Kedvelt témája volt az erdő világa, ahol a pásztorok kiemelt szerep jutott, és a betyárok alakjának megörökítése is kedvencei közé tartozott Juhászokéknak jellegzetes képi ábrázolása: a botra tekerődő, szájában békát tartó kígyó. Az elsők között volt, aki a szocialista társadalom szimbólumait is motívumként használta fel, de mellette a megváltozott falusi élet ábrázolását is fontosnak tartotta. Nemcsak a díszítményben, hanem a formában is kereste az új utakat. A Népművészet Mestere cím birtokosa 1958-ban lett.

Kovács József [Kopárpusztá-Osztópán (Somogy megye, 1917– Mernyeszentmiklós (Somogy megye), 1993] a hat elemi elvégzése után elszegődött bojtárnak. Már ekkor elkezdett faragni. Előbb csontot, szarut, de magas szintű stilizáló képessége, egyéni szemlélete a fából készült tárgyain teljességgel ki. Dobozainak fedelén plasztikák segítségével jelenítette meg a pásztorélet egy-egy számára kedves pillanatát. Művészetét letisztult formák, sajátos hangvétel jellemezte. A Népművészet Mestere kitüntetését 1970-ben vehette át.

Fehér Lajos [Erdősokonya (Somogy megye), 1919–] emlékezete szerint 1934-ben juhászbojtárként kezdett el faragni. Tanítómestere a természet volt. Először óraláncokat készített marhalábszárccsontból, majd fával is próbálkozott. A mai napig a csont és a szaru megmunkálása áll hozzá közel, amit annak is tulajdonít, hogy 1958-tól már lábbal hajtható fogászati fűrőt alkalmazott a motívumok megjelenítéséhez, az áttört minták elkészítéséhez. Marhaszarvból készült ivóedényein, csont cigarettatartóin és kínálóin relief-szerűen a pásztorélet és az erdő világának egy-egy pillanatát örökítette meg. Alkotó tevékenységét 1960-ban ismerték el a Népművészet Mestere kitüntetéssel.

Az 50-es évek politikája a népművészet, háziipar romjaiból való felélesztését „haladó tartalommal való továbbélését” tűzte ki célul, megteremtve ehhez a szükséges feltételeket. 1950-ben létrehozták a Népművészeti és Háziipari Vállalatot, 1951-ben a Népművészeti Intézetet. Még ebben az évben megjelent a népművészeti árucikkek márkázási rendelete, mely lehetőséget biztosított a néprajzi és művészeti ellenőrzésre, a szakmai irányításra.¹² Az ország egész területén felkutatották a faragókat, szövöket, hímzőket stb. és foglalkoztatásukra – szovjet mintára – szövetkezeteket hoztak létre.

Munkájukat néprajzkutató szakemberek bevonásával segítették, akik a Népi Iparművészeti Tanács felállításával (1953) a művészeti szempontokat is érvényre tudták juttatni.

1953-ban Minisztertanácsi határozat született a „népművészet fejlesztésében kimagasló érdemeket szerzett népművészek kitüntetésére”. Először ez év

augusztus 20-án adták át hat alkotónak a „Népművészet Mestere” kitüntetést, köztük ifj. Kapoli Antalnak és Kálmán Istvánnak. Id. Kapoli Antal 1954-ben részesült ebben az elismerésben.¹³

A vidék több pontján már 1952–53-ban megalakultak a háziipari szövetkezetek, Budapesten 1954-ben. A faragók következő nemzedéke már tudatosan adta fel a korábbi foglalkozását, hogy a budapesti szövetkezet bedolgozójaként tartsa el családját. Ide tartozott: az asztalosnak tanult **Bognár Károly** [(Sérsekszőlős (Somogy megye), 1910– Zamárdi (Somogy megye), 1971, az addig napszámosként dolgozó **Nagy Ferenc** [Tab (Somogy megye), 1920–1998], a banktisztviselő **Varga László** [Dombóvár (Tolna megye), 1921– Kaposvár (Somogy megye), 2007]. A hét elemiit végzett **Bognár István** [Sérsekszőlős (Somogy megye), 1923– Tab (Somogy megye), 1982], a Boszkovics János példáját követő **Jancsikity János** [Buzsák (Somogy megye), 1925–] és a könyvelő pályáját fiatalon feladó **Serényi László** [Kaposvár (Somogy megye), 1927–] is ezt az utat választotta. **Balásy Gyulát** [Olthévíz (Románia), –1912 Dombóvár (Tolna megye), 1978], katonai akadémiát végzettként, a történelmi események sodorták erre a területre. A szövetkezet által elvárt sorozatgyártás mellett mindegyik faragónak sikerült alkotói tevékenységében megőrizni sajátos stílusát, aminek szép példáival találkozhatunk a múzeumok gyűjteményeiben. A szövetkezeti munkában a pásztorművészet formahagyománya egyre inkább háttérbe szorult, átadva a helyet az újabb formáknak, hamuzóknak, irattartó dobozoknak, bomboniereknek stb. kielégítve a kereskedelem igényeit. A faragók törekedtek a megélhetést biztosító termelőmunka mellett kedvtelésből is dolgozni, amiben tudásuk legjavát adták. Nagy Ferenc népi ihletésű szobraival (pl. A kupec), Balásy Gyula kisplasztikáival (pl. sakkok, „Bivalyos tál”), Serényi László a jeles napok és munkaalkalmak hagyományait (pl. „Betlehem”, „Születelők”) megőrkítő faliképeivel érte el munkásságának tetőfokát.

A következő nemzedék képviselői már nem dolgoztak szövetkezeti keretek között. **Szentkereszti István** [Pécs (Baranya megye), 1944–] és **Szatyor Győző** [Bogdása (Baranya megye), 1947–] egészen más utat járt be. Főiskolát végzettként, a bennük rejlő tehetség kibontakoztatására a fát, mint a közlés eszközt, a népi kultúrát, mint témát találták meg, így alkotásaik gondolatisága e rétegből táplálkozik, de gyakran már e kereten is túlmutatnak. Szatyor Győző az ácsolt ládák technikai megoldásán keresztül jutott el a népi díszítőművészet legszebb formahagyományait idéző haranglábakig, de innen merít komplett játszótereinek képi világához is. A kiállításon bemutatott kisméretű ácsolt láda, és a háttérbe elhelyezett 100 x 150 cm fotó

a bogdásai haranglábról jól érzékeltették a művész népművészet iránti elkötelezettségét. Szentkereszti István a fa „természetét“ úgy tárja fel, hogy lehántja felületéről azokat a rétegeket, melyek megakadályozzák a tökéletes forma megjelenítésében. A magyar népművészetben gyakran ábrázolt páros madár és tulipán motívumok nála úgy jelennek meg, hogy egyben a termékenység szimbólumává is válnak. Szatyor Győző és Szentkereszti István tárgyainak formatisztasága, a bennük rejlő mondanivaló már a népi iparművészet 21. századi irányvonalának egyik lehetséges útját is kijelölik.

Gosztonyi Zoltán [Kaposvár (Somogy megye), 1952–] is a magyar nép kultúrájának mélyebb rétegeit keresi, hogy az ott talált formákat és díszítvényeket a jelen kor színpadára emelhesse.

A szövés – mesterség szintjén – a férfiak tevékenysége volt, háziipari keretek között a nők téli munkarendjéhez tartozott. A parasztság számára – a mesterek érdekeit védve – a céhszervezet idején a mintás szövés tiltva volt, így csak egyszerűbb vásznakat készíthettek. A céhszervezet megszűnésével (1872), és a takácsok számának csökkenésével egyre nagyobb szerep jutott azoknak az asszonyoknak, akiknek a kezén – leegyszerűsített formában – tovább élt az egykori takácsok mintakincse.¹⁴ A parasztszövőszék szerkezete azonban behatárolta a minták variációinak lehetőségét, így az országban kevés helyen alakult ki regionális stílus.¹⁵ Jelentősebb szövőmunka a Dél-Dunántúlon a Sárközben, a hagyományápolásáról híres Ormánságban, a Dráva folyó mentén élő horvát nemzetiség körében, Belső-Somogy és a Zselic református falvainak asszonyai körében folyt egészen a második világháborúig.

Decsen, az 1952-ben alakult Sárközi Népi Iparművészeti Szövetkezet alapító tagjai közül többen már az 1930-as évektől piacra dolgoztak. Ezt a tudást vitték a szövetkezet keretei közé, majd adták át a fiatalabb nemzedéknek. A Sárközben nemcsak sima felületű vásznat szőttek, hanem fodorvásznat, bodorvásznat, szádát is. Ezt nagyon finom, gyári selyemszálból, vagy szintén finom pamutfonalból készítették. Specialitásuk volt a nagy kék és piros színnel kockázott változat, amit ágyak, bölcsök fölé függesztettek szűnyoghálóként. A legfinomabb szálból tekerődő bíbort készítettek a gyermektelen menyecskéknek.

A sárközi szövőasszonyok rendkívüli tehetségének, technikai bravúrosságának, színérzékének köszönhető, hogy az 1970-es évek első felében már 28 elismert népi iparművész dolgozott ezen a vidéken, akik közül 8-an már erre az időszakra megkapták a népművészet mestere kitüntetését is.¹⁶

Dér Józsefné [Stigler Teréz Báta (Tolna megye), 1893–1974] alapító tagként szülőfalujában, Bátán szervezte és irányította a decsi szövetkezet szövő-

részlegét. Katolikus parasztcsalád gyermekeként, a hagyományos értékrend szerint nevelkedett, amit felnőtt korában is megtartott viseletében, szokásaiban és szövő munkájában is ragaszkodott hozzá. Az általa készített szőttesek motívum- és színvilága követte a nagyanyjától, édesanyjától tanultakat. A sárga, a zöld és a barna szín megjelenése szőttesein csak a szövetkezeti munka hatására mutatható ki, de az is visszafogott formában.

Perity Mihálynét [Kukucska Mária Decs (Tolna megye), 1896–1986] a sárközi szövés kiváló mestereként tartjuk számon. Textiljeivel az 1920-as évektől részt vett a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara által szervezett nemzetközi vásárokon. Az elsők között váltott ki 1933-ban háziiparos igazolványt, majd a háború után Decsen a Földműves Szövetkezet Háziipari Részlegének irányítója lett. A Sárközi Népi Iparművészeti Szövetkezet alapító tagjaként szőttesein mindvégig megtartotta a sárközi ember ízlését tükröző mustravariációkat, amit a hagyományos színvilág (fekete, fehér, piros, kék) is követett. Az újabb színeket (sárga, zöld) csak jelzés szintjén alkalmazta.

Werner Andrásné [Tóth Katalin Őcsény (Tolna megye), 1909–1993] az 1930-as években sárközi hímzések készítésével foglalkozott, majd szervezett keretek között megtanult szőni a falu idős asszonyaitól. A decsi szövetkezet alapító tagjaként, az elődök mintakincsének ismeretében készítette el néhány társával a szövetkezet mintagyűjteményét. Nevéhez fűződik a sárközi szövés technológiai leírása is.

Bali Istvánné [Pusztai Éva Decs (Tolna megye), 1918–] édesanyja mellett belenevelődött a szövésbe, így őt tekinti mesterének. A sárközi hagyományokat követő tömör megfogalmazású textiljein gyakori mintaelem volt a páros-galamb, a kólbas, a csillagos és a tölgyfaleveles motívum. A rojtkötés elismert szakértőjeként idős kora ellenére még ma is vállal munkát.

Fehér Lászlóné [Gregority Katalin Decs (Tolna megye), 1919–1996] nagy érdeklődéssel kutatta a sárközi szőttesek régi, már feledésbe merült mintáit. Bár kitűnően értette a szedettes technikát, mégis az 1970-es évektől az egyszerűbb, elsősorban a derék-aljnál használt csíkvariációkat használta a saját tervezésű lakástextiljein.

Széles Józsefné [Rengecz Erzsébet Decs (Tolna megye), 1921–2006] tanítómestere volt a szövetkezetbe került fiataloknak. Szőttesein a régi mustrák úgy jelentek meg, hogy azok a legmagasabb elvárásoknak, igényeknek is megfeleltek. Nevéhez fűződött a kettős szövetkombináció megvalósítása is, amely egyedülálló a paraszti szövőkultúrában.

Egyed Mihályné [Dévai Julianna Őcsény (Tolna megye), 1922–] bár édesanyjától tanult meg szőni, de elmondása szerint nagyon sokat tanult Werner András-

nétől is, akivel együtt azon dolgozott, hogy a sárközi minták a megrendelők igényei szerint jelenjenek meg a szövetezet által gyártott textileken.

Ács Istvánné [Kovács Erzsébet Decs (Tolna megye), 1925–1981] előbb bedolgozó volt, majd bemintázó lett a szövetezetben. Az általa készített mintadarabok is hozzájárultak ahhoz, hogy a hagyományos mintakincs korszerű formában jelenjen meg az üzem termelésében.

Decsen 1952–2005 között működő Háziipari Szövetezet fiatalabb tagja közé tartozott **Fodorné László Mária** [Decs (Tolna megye), 1949–], aki 2005-ben kapta meg a Népművészet Mestere kitüntetését. Már gyerekként megismerkedett a szövessel, amikor Nemesné Futó Katicának deszkázott a szedetttes párnák készítésekor, de művelője csak az 1970-es években lett, amikor elszegődött a szövetezethez dolgozni. Az idős mesterek ismertették meg vele a különböző szövés technikákat, a sárközi mintakincs rendjét, amit magas szinten hasznosított munkájában. 1990-ben kilépett a szövetezetből, munkáját egyénileg folytatta. Textiljein a hagyományos minták újrafogalmazódnak a mai igények szerint. Decset elhagyva 2006-tól Balatonalmádiban él, ahol bemutatóteremmel együtt szövőműhelyt hozott létre.

Szövőként, és a bogyiszlói viselet varróspecialistájaként tartjuk számon **Józsa Bálintnét** [Tamás Julianna Bogyiszló (Tolna megye), 1920–], aki idős kora ellenére még ma is készít megrendelésre „rozmaringos“ férfiinget. Édesanyjától tanult meg szőni és varni, tudását ő is átadta lányának. A népművészet ápolásáért 1985-ben megkapta a Népművészet Mestere kitüntetését.

Baranya megye szöttes hagyományait élte tovább **Jakab Sándorné** [Csányoszró (Baranya megye), 1893–1971] és **Soós Pálné** [Kovács Margit Szaporca (Baranya megye), 1923–]. Jakab Sándorné 1935–1942 között a Csányoszróban működő szövőműhelyben dolgozott, majd 1952-ben alapító tagja lett a Baranya Megyei Háziipari Szövetezetnek. Nyugdíjazásáig köztisztviselőként álló szövőként irányította a szövetezet csányoszrói részlegét. Az Ormánságban egykor kedvelt szegfűs, csillagos, koszorús minták újrafogalmazódtak pamutszálból készült szedetttes szöttesein, melyekből néhány példányt a Janus Pannonius Múzeum is őriz.

Soós Pálné idős kora ellenére még ma is szövi „darázslépes, ablakos, gyűrűs, madaras“ szötteseit Szaporcán. 1964-től nyugdíjazásáig a csányoszrói szövőrészlegben dolgozott, miközben tanfolyamokon, kézműves táborokban adta tovább a fiataloknak az ormánsági mintakincsből táplálkozó szövéstudományát. Oktató és hagyományápoló tevékenységét 1998-ban ismerték el a Népművészet Mestere kitüntetéssel.

Szalavári Imre [Mecsekjánosi (Baranya megye), 1916–] gyermekéveit Sámodon töltötte, ahol nagy érdeklődéssel figyelte hogyan dolgozták fel az asszonyok a megtermelt kendert egyszerűbb és díszesebb vászonra. Ennek a hatásnak köszönhető, hogy érettségi után kitanulta a takácsmesterséget, majd a háború után Hosszúhetényben 24 fős szövőüzemet hozott létre. A jól prosperáló üzemet cserélte fel 1952-ben a szövetezeti munkára. Alapító tagja volt a Baranya Megyei Háziipari Szövetezetnek, ahol egyik legfontosabb feladata volt, a kézi szövésű paraszt szöttesek mintakincsének mechanikai gépekre történő átültetése. A minták egy részénél ez kivitelezhető volt, aminek eredményeként bútorszövetnek, abrosznak, ruhaanyagának való végvászonok hagyták el a szövőműhelyeket.

A szedetttes technikával készülő árut továbbra is a szövetezet bedolgozói állították elő, akiknek a munkáját 1954-től **Kálmán Endréné** [Antal Klára Pécs (Baranya megye), 1930–] irányította. Feladata volt a megyében élő magyarok és nemzetiségek szövés hagyományainak felkutatása, megújítása, illetve piacképes termékek tervezése és azok kiviteleztetése. Ő nem szőtt, de a szövés minden fortélyát ismerte, mert csak így tudott értelmezhető, kivitelezhető mintákat tervezni. Az Ormánságból, a Szigetvidékről, a horvát, sokac nemzetiségű falvakból és a betelepített bukovinai székelyek által lakott településekről közel 100 bedolgozója volt a pécsi szövetezetnek. Megismerve ezek szövés hagyományait tervezett újabb mustákat. Ezek színükben, kompozíciójukban mindig árulkodtak eredetükről, az egyes népcsoportok hagyományairól.

Töttös Sándor [Zengővárkony (Baranya megye), 1939–] gyermekkorában az édesanyjától és a falubeli asszonyoktól tanult meg szőni. Hosszú éveken át nem gyakorolta, de amikor Pécsváradra került művészeti előadónak, akkor pihenésként a szövést választotta. Nemcsak édesanyja mintáit szötte, hanem igyekezett a faluban az összes mintavariációt összegyűjteni, hogy mindegyik az ő feldolgozásában ismét megelevenedjen.

Bukovinából (Románia) 1941-ben Bácskába, majd 1945-ben Tolnába és Baranyába telepített székelyek szövés mintakincsét őrizte meg a Bonyhádon élő **Fábián Mártonné** [Kásler (Korondi) Balbina Andrásfalva (Románia), 1928–] és **Lőrincz Aladárné** [Molnár Vilma Istensegits (Románia), 1929–]. Az Erdélyből hozott tudás mind a két asszonyban – a család megállapodását követően – olyan belső szükségletként tört felszínre, amely segítette őket sorsuk elviselésében.

Mindketten gyűjtötték is az idős székely asszonyoktól az egykor használt mintákat. Fábián Mártonné a Kakasdon, Lengyelben, Aparhantban gyűjtöttek adta közre a 2000-ben megjelent mintagyűjtemé-

nyében. Lőrincz Aladárné az elmúlt évtizedekben szakkörvezetőként adta tovább a gyermekkorában tanult és az összegyűjtött mintakincset. A Szászváron élő **Bálint Péterné** [Kondor Anna Pusztina (Románia), 1914–] férje halála után 1965-ben vett egy szövőszéket és bánatában kezdte el a régi, édesanyjától és nagyanyjától tanult csángó szöttes mintákat szőni. 1965–1969-ig bedolgozóként is tevékenykedett a baranyai szövetkezetben. A moldvai szöttes hagyományok felelevenítéséért 1975-ben megkapta a Népművészet Mestere kitüntetését.

Alsószentmártonban **Maticsányecz Márkné** [Motovics Mária Alsószentmárton (Baranya megye), 1912– Sıklós (Baranya megye), 1992] igen magas technikai tudással szötte a régi sokac szoknyák, ingek, kötények, és imaszőnyegek mintáit. A főleg gyapjúból készült darabok, nemzetiségének a színvilágát (sárga, lila, kék, zöld, fehér, fekete stb.) őrizték meg. A baranyai szövetkezet bedolgozójaként szervezte és irányította szülőfalujában az asszonyok munkáját, egészen nyugdíjazásáig.

Borbás Mihályné [Kovácsévics Ágnes Lakócsa (Somogy megye), 1923–2005] édesapja által készített szövőszéken kezdett el szőni, miután 1947-ben elvégezte azt a szövőtanfolyamot, amit a fiataloknak szerveztek a faluban a háziipari munka újbóli meghonosítása érdekében. 1954-ben már az ő irányításával dolgoztak a helyi fiatalok a pécsi szövetkezetnek. Számos régi minta alkotó módon történő feldolgozása fűződik a nevéhez, amiért 1965-ben megkapta a Népművészet Mestere kitüntetését.

A szövők bemutatásakor a kiállításban nem csak a kronológiai sorrendre figyeltünk, hanem arra is, hogy egy-egy tájegység mintakészlete közel, egymást kiegészítve jelenjen meg. Ezért a sárköziek az 1–2 terembe kerültek, a hozzájuk közel álló bogyiszlóival, majd a 3. terem textilhordozói lehetőséget kínáltak az ormánsági magyar, a Dráva-menti horvát, illetve sokac és a betelepült székely, csángó szöttes hagyományok továbbélésének megjelenítésére.

Míg az egyik asszony a szövésben, a másik inkább a hímzésben, vagy annak tervezői munkájában ért el kimagasló eredményt. A szövéstől eltérően a hímzés technikája nem köti annyira az alkotó kezét, csupán egyes hímzésmódoknál van szükség az alapanyag szerkezetéhez igazodni (szálhúzásos, keresztzemes). A hímzésnél, a szabad felület kitöltésének lehetősége, szinte kínálta a díszítés fokozását, melyre a népművészet területén számos példát találunk.

A magyar népi hímzésnek két nagy csoportját ismerjük: a szűcs- és szűrűhímzéseket, valamint a vászonhímzéseket. A szűcs-hímzések és a szűrűhímzések mesteremberek tevékenységéhez kötődött és nagyobb körzetek lakóinak ízlésvilágát tükrözték. A vászon-

hímzés motívumvilága inkább csak egy-egy tájegység jellemzője volt, amiről a nevét is kapta (pl. kunsági, sárközi), de kötődhetek a nagyobb egységen belül (fehérhímzés) egyes településekhez is (pl. karádi). A vászonhímzéshez az asszonyok, lányok növényi eredetű festékekkel színezett gyapjúfonalat használtak, vagy az alapanyaggal azonos szálát, csak fehérített formában.

Dél-Dunántúl hímzeshagyományai közül egyik leggazdagabb a sárközi. Itt a népművészet virágkorában egyszerre öt hímzésstílus is megtalálható volt. Ezek közül a fekete alapon, fehérrel kivarrt főkötők gazdag mustravariációi maradtak fenn a **Kovács Józsefné** [Kun Sára Decs (Tolna megye), 1909–1999] által készített terítőkön. A 20. század első évtizedeiben már csak néhány idős asszony készített sárközi főkötőt. Szél Judit híres főkötővarró asszony tanította meg a fiatalokat – köztük Kun Sárát is – erre a technikára, akik aztán később szintén továbbadói lettek e tudásnak. A fekete, vékony, fátyolszerű anyagot hímzőrámára feszítették, majd az előre eltervezett és papírra rajzolt mintákat az anyagra másolták. A fehér cérnával való kivarrás ezután következett.¹⁷ Kovács Józsefné az egykor igen gazdag főkötő mintakincs felhasználásával tervezte és kivitelezte lakástextiljeit. A tárlaton bemutatásra került az a sárközi futó is, amit 1960-ban mestermunkaként készített a Népművészet Mestere cím elnyerésekor.¹⁸

Dr. Németh Pálné [Parrag Julianna Szekszárd (Tolna megye), 1932–] által tervezett és kivitelezett lakástextilek az egykori bíborvégek és jegykendők mintavilágát elevenítik fel. A hímző, alkotó munkája mellett, nagy gondot fordított és fordít még ma is a mintakincs szakköri keretek között, illetve kiadványokban történő közreadására.¹⁹

A sióagárdi viselet és hímzés a legújabb parasztstílusok egyike volt, mely a kalocsaival és a palóccal rokonítható. A gyolcs anyagra felvitt dúsan hímzett ingek, pruszlikok, kötények a népviselet utolsó időszakát hirdették és éltették. A színes, igen harsánynak tűnő, szinte már megfőkezhetetlennek látszó hímzést **Király Anna** [Baja (Bács-Kiskun-Szolnok megye), 1918–] hímzőnek sikerült „megszelídíteni“, és feldolgozásaiban visszafogottabbá tenni. Sióagárdon, és a szekszárdi múzeumban gyűjtött mintákból gazdag mintavariációkat hozott létre. E gyűjtőmunkájának eredményét jelentős számú drukkolásra elkészített pauszpapír őrzi. Ezeket a mintákat sokszorosította hosszú éveken át a decsi szövetkezet tagjaként, és ezeket varrták az asszonyok a hazai és nemzetközi piacra.

Somogyban a szabadrajzú hímzések egyik legnagyobb csoportját a vászon alapra, saját anyagából kivarrt minták képviselik. E hímzésfajtát jelentős számú férfing és női „szükimeg“ őrzi a Rippl-Rónai Múzeum néprajzi gyűjteményében, melyek nagy

részét Gönczi Ferenc gyűjtötte az 1920–30-as években Karádon és Törökkoppányban.

A 19. század második felében még Karádon is élt az a szokás, hogy a mennyasszony a vőlegényének fehér fonallal, igen díszesre kivarrt inget készített.

Tautner Ilona [Sárszentmiklós (Fejér megye), 1898–Karád (Somogy megye), 1963] az 1930-as évek elején megbízást kapott, hogy gyűjtse össze a faluban a hímzett férfiingek mintáit, mivel viselésük kiment a „divatból“ és a minták újravarrásával kereseti lehetőséghez lehetne juttatni a nehéz gazdasági helyzetben lévő asszonyokat. A felgyűjtött motívumok alapján a Hangyaszövetkezet könyvelője kiváló érzékkel új textileket tervezett, kivarrását a falu ügyes kezű asszonyaira bízta. A hímzések az eredeti darabokkal harmonizáltak, de a nagyobb felületeken (terítőkön, függönyökön stb.) már felnagyított formában jelentek meg a „lepkés, S-es, pacalos“ stb. minták. A kivarráshoz használt fehér hímzőfonal mellett az óarany, a piros és a zöld szín is megjelent, követve a megrendelők igényeit. A kötények, blúzok varrásához gyakran finomabb alapanyagot választottak, ami az alkalmazott öltéstechnikák leegyszerűsödését is eredményezte. Az újra varrt textilek hatalmas sikert arattak a hazai és nemzetközi piacon, miközben jelentős átalakuláson ment keresztül az egykori karádi mintakincs. Karád egykori hímzész hagyományait – népi iparművészeti formában – 1952-től a Balatoni Házipari Szövetkezet bedolgozói éltették tovább a szervezet megszűnéséig.

A kiállítás rendezésekor a négy hímző anyagát sikerült a második teremben úgy a látogatók elé tárni, hogy a mintakincs szemlélésén túl a stílusok összevetésére is lehetőség nyílt.

Kitanult mesterség volt a fazekasság, mely kevés kivétellel (Magyarhertelend) a férfiak kezén érte meg a népművészet virágkorát. Dél-Dunántúl megyéiben csupán egyetlen stílusközpontot tart számon a szakirodalom, mely egy zárt közösség ízlésvilágát tükrözte. Sárközi néven ismertté vált kerámia nem a Sárköz falvaiban készült, hanem a szekszárdi, a mórágyi, a bajai fazekasmesterek állították elő, a sárközi nép ízlésvilágának megfelelően.²⁰

E stílus követője volt Siklóson **Gerencsér Sebestyén** [Siklós (Baranya megye), 1898–1955] is, akit a régi siklósi fazekasság utolsó képviselőjeként tartunk számon.²¹ Az elődök forma-szín- és motívumvilágát felelevenítve készítette tállait és korsóit. Gyermekjátékai közül híres volt az un. „gyűdi bika“ füttyülő, a búcsúok kedvelték a „Máriagyűdi emlék“ felirattal készült korsóit. 1954-ben kapta meg a Népművészet Mestere kitüntetését, elismerve ezzel a baranyai fazekas hagyományok ápolását. Nevét az 1966-tól meghirdetett, háromévente megrendezett Országos Fazekas Pályázat örzi.

Horváth János [Mohács (Baranya megye), 1905–Pécs (Baranya megye), 1975] mohácsi fazekas család gyermekeként a fekete kerámia kiváló készítője volt. A hagyományos edényformákból kiindulva, kora igényeit kielégítő használati és dísz tárgyakat készített. A nagyméretű fali tállain alkalmazott áttört díszítmény jelentősen növelte a tárgyak reprezentációs értékét ami már az iparművészet irányába mutatott. A korsók, butellák nyakán, vagy oldalfalán megjelenített fésűs minta és a pecsételések különböző variációi, alkotójuk fantáziájának gazdagságáról árulkodnak még napjainkban is.

Baranya megyében élt és dolgozott **Sáfrány Géza** [Bakóca (Baranya megye), 1905–1995] is, aki apja mellett sajátította el a mesterség fogásait. Engóbbal írókázott sütő-főző edényeit kevés díszítéssel látta el, de kínáló tállait, fali tányérjait metszett, stilizált növényi ornamentikákkal tette kelendővé. A virág- és levélmotívumokból építkező kompozíciói nem rokoníthatók a környék mestereinek munkáival.

Egészen más szerkezetű díszítmény táru elénk **Teimel István** [Óbánya (Baranya megye), 1910–1982] fazekas munkáin, akinek az ősei német nyelvtérületről a 18. században érkeztek Baranyába, magukkal hozva mesterségbeli tudásukat. Írókával díszített, egyszerű, főleg egyenes és hullámvonalakból építkező minták jellemezték használati edényeit, de jelentős számú metszett díszű tányér is kikerült a keze alól. Az ezekenél alkalmazott mintakincs csak az óbányai fazekasokra volt jellemző.²²

Szekszárdon **Steig Istvánt** [Szekszárd (Tolna megye), 1908–1982] és elődeit „fehéredényesként“ tartották számon.²³ A sárközi stílusú edényeken túl, ónmázás kerámiát is készítettek megrendelésre, aminek a titkába idegeneket nem avattak be.

A mesterséget nagyapja mellett tanulta ki, majd 1924–1927 között Budapesten a Felső Ipariskola kerámia szakára járt műhelylátogatóként. A polgárit végzett mestert pályatársai finomkodó embernek tartották, ugyanakkor elismerték tehetségét és tudását.²⁴

Az ő műhelyében dolgozott egy rövid ideig **Tamás László** [Szekszárd (Tolna megye), 1923–] segédként, akinek az érdeklődését felkeltették az ónmázás technológiával készült kerámiák. 1952-ben Kaposvárra települve kísérletekbe kezdett, hogy megfejtse a fajansz hagyományokon nyugvó kerámia készítés titkát. Saját erőfeszítéseinek, a gyáripar fejlődésének (cseh, olasz mázak importja) és a külső szakmai támogatásnak volt köszönhető (Duma György, Kresz Mária, Katona Imre), hogy az 1960-as évek közepére sikerült a Kaposvári Fazekas Házipari Szövetkezetet a poszt-habán kerámia központjává fejlesztenie. Nyugdíjba vonulását követően a lüster mázas kerámiák felé fordult.²⁵

Nagybátyját, **Tamás Józsefet** [Szekszárd (Tolna megye), 1911–1966] nyugtalan, kísérletező, újat kereső mesterként ismerték. Mesterségét a mindennapi megélhetésért üzte, de alkotó fantáziája, játékos kedve életképeket megjelenítő butellákban, gyertyatartókban öltöttek testet. A sárközi stílusban készült kerámiái mellett, a szekszárdi borvidék népének emlékét őrző butellákból is válogatást adtunk a kiállításban.

Az agyagművesség fiatalabb generációjához tartozott **Bíró Annamária** [Makó (Csongrád megye), 1951–Szekszárd (Tolna megye), 1998], aki 1969-ben Szegeden a Tömörkény István Iparművészeti Gimnázium kerámia szakán érettségizett és tett ezzel egy időben kerámiakészítő szakmunkásvizsgát. 1969-től Szekszárdon élt, rövid ideig Steig István műhelyében dolgozott, majd a decsi szövetkezet bemintázója lett. A szövetkezetben a kerámiakészítés mellett megtanult szőni és hímezni, ennek az eredménye lett, hogy 1970-ben a Népművészet Ifjú Mestere címet egy sárközi főkötőhímzéssel érte el. 1970–1987 között a Szekszárd-csatári kerámiaüzemben dolgozott, miközben létrehozta saját műhelyét és bemutatótermét. Munkáiban a sárközi kerámia hagyományai éltek tovább, és felújította a barcaságiakat. Fiatalon távozott az alkotók sorából, munkáiból néhány darabot a Wosinsky Mór Megyei Múzeum őriz.

A Népművészet Mestere cím birtokosa 1994-ben lett a Gerjenben dolgozó **Kozák Éva** [Mezőtúr (Jász-Nagykun-Szolnok megye), 1958–], 2001-ben a Kaposzserdahelyen élő **Falusi Béla** [Kaposvár (Somogy megye), 1957–] is megkapta a kitüntető címet.

Falusi Béla, mint Tamás László tanítvány, az egykor élt habán mesterek forma hagyományainak követője, domináns szerephez juttatva edényein az olasz majolika mintakincsét.

Kozák Éva a Mezőtúri Fazekas Háziipari Szövetkezetben Gonda István irányítása mellett elsősorban az alföldi fazekas központok stílusát sajátította el, és csak 1980-ban, amikor a Tolna megyei Gerjenbe települt kezdett el a dunántúli fazekasok emlékéanyagával foglalkozni. Ezek újrafogalmazása, egyéni stílusban történő feldolgozása jellemzi a napjainkban készült tárgyait.

A textilfestést kisipari keretek között éltette tovább napjainkig **Sárdi János** [Mohács (Baranya megye), 1920–] Nagynyáradon. Amikor 1933–36 között Bolyban kitanulta a kékfestő mesterséget, nem gondolta, hogy a 20. század végére már csak néhányan lesznek az országban, akik e mesterséget képviselik. 1947-ben nyitotta meg műhelyét Nagynyáradon, a szükséges felszereléshez az idős mesterek szerszámkészletének megvásárlásával jutott. Az elmúlt évtizedekben saját készítésű nyomódúcokkal is gyarapította mintakincsét, mert az igényeket, az ízlés változását így tudta követni. A festéstechnika tökéletesítése, a minta-

kincs alkotó módon történő alkalmazása, a vásárlói igények magas szintű kielégítése jellemzi a mester tevékenységét, amit 1988-ban ismertek el a Népművészet Mestere kitüntetéssel. A kiállításra árukészletéből asztalterítőket, és a gazdag mintakincset felvonultató méteráruból válogattunk.

A Mohácson élt **Kalkán Mátyás** [Mohács (Baranya megye), 1929–1987] tevékenysége egyik mesterséggel, házipari tevékenységgel sem rokonítható, hiszen a busó álarc faragása nem csupán a famegmunkálás alapfogásainak ismeretét feltételezi, hanem fokozott érdeklődés és a hagyomány ismerete is szükséges ahhoz, hogy valaki igazán jó búsomaszk készítővé váljon. Az alapanyagok (fa, szaru, gyapjú, kender) ismerete és a formák variálhatóságának a szabadsága jellemezte a saját tervezésű álarcait. Tevékenységét elismerve, 1967-ben megkapta a Népművészet Mestere címet.

Decsen Tóth Jánosné és Farkas Lászlóné a babakészítésért kapták meg a népművészet továbbélteséért járó legmagasabb elismerést. **Tóth Jánosné** [Kovács Sára Öcsény (Tolna megye), 1903–Decs (Tolna megye), 1980] még beleszületett a sárközi falvak népének hagyományos életrendjébe, ő maga is követte azt. Az 1930-as években Pilisy Elemérrel közösen újították fel a 19. században viselt női fejviseleteket. E szerint készítette el a néptáncsoportoknak is az egyes viseleti darabokat. Emellett babák készítésével is foglalkozott. 1975-ben a háromlábú sárközi babák (bubák) készítéséért megkapta a Népművészet Mestere kitüntetését.²⁶

Farkas Lászlóné [Pál Erzsébet Decs (Tolna megye), 1938–] az általános iskolát kijárva a decsi szövetkezet dolgozója lett. Betanított munkásként hímzéssel, rojtkötéssel, bútorfestéssel és tojásdíszítéssel foglalkozott. Nyugdíjazását követően kezdett el babákat készíteni, és népviseleteket varrni. Otthonában ma 150 zsűrített babával kiállítás keretében mutatja be a 20. század eleji Sárköz népeletének hétköz- és ünnepnapjait. A kaposvári kiállításban bemutatásra került egy sárközi koszorúslány és egy középkorú asszony főkötős viseletben. Az alkotó munkájáért 2002-ben megkapta a Népművészet Mestere kitüntetését.

A fél évig álló időszaki kiállításon bemutatott 55 alkotó munkássága jól példázta azt az utat, azoknak a változásoknak a sorát, amit az elmúlt 100 évben a magyar díszítőművészet és a vele együtt élő nemzeti-ségek kézműves termékeinek forma- és mintakincse megtett, hogy azok a 21. században is értelmezhetőek legyenek.

A 20. század első évtizedeiben az alkotók még közvetlen átvevői voltak a kikristályosodott tudásnak, majd közülük néhányan elsőrangú közvetítőivé váltak a megváltozott társadalmi közegben.

Az 1950-es évek elején megalakult háziipari szövetkezetek 8 órás munkarendben, vagy bedolgozói formában biztos megélhetést kínáltak a kézügyességgel rendelkezőknek, kitanult mesterként (fazekas), vagy betanított munkásként (szövő, bútorfestő, tojásfestő, hímző stb.). A faragók fiatalabb nemzedéke az idősebb alkotóktól szakköri keretek között, táborokban lesték el a fa, a csont, a szaru megmunkálásának fortélyait, a hímzők egy része is ugyanezt az utat járta be.

A 20. század végének alkotóit népművészeti jellegű kiadványok, múzeumi kiállítások, gyűjtemények tanulmányozása, egyéni gyűjtő utak, továbbképző programok, egyesületi programok stb. segítették és segítik még ma is abban, hogy a népi díszítőművészetről és annak folytatásáról teljes és hiteles képet kapjanak, hogy aztán tevékenységükben a funkció, forma és díszítmény újra harmonikus egységre leljen, melynek üzenete, jelrendszere már a ma emberének szól.

A sárközi asszonyok fejviseletét, parittyá főköttőjét beborító apró, rozmaringos, makkos, rózsás, félrózsás, tölgfaleveles mintavariációk a 20. században többnyire terítőkre kerültek, amik városi lakások díszítésére szolgáltak, vagy a FOLKART üzletek szuvenirévé váltak. Ma ugyanezeknek a mintáknak többnyire csak egy-egy eleme kerül jelzés szintjén lakástextilekre, vagy viseleti darabokra. Az ezredfordulóra a fazekasok és a faragók legkiválóbbjainak a körében is megfigyelhető egy olyan absztrahálási képesség és folyamat, melynek során inkább a forma, mintsem a díszítmény gazdasága utal a termék gyökereire.

A tömör, részlet gazdag kompozíciók háttérbe szorulnak, visszafogottan, szinte csak elemeiben élnek az egykori minták variációi. Tudatosan, egyre mélyebbre ásva a magyar kultúra korábbi rétegei és szellemi termékei (pl. mondák) feldolgozást nyernek a mai alkotók körében.

A kiállításához 67 lap terjedelmű katalógus készült, melyben az 55 alkotóról rövid életrajz, portréfotó és munkáik közül 5–6 darabnak a fotója jelent meg tárgyleírással együtt. A nyomdai úton előállított 300 db plakáton mindegyik mester képviseltette magát egy-egy munkával. A plakátok egy részét az oktatási és

közművelődési intézményekhez jutattuk el, utcai kihelyeztetésükre a magas reklámköltségek (1000 Ft/ db kiragasztása) miatt nem volt lehetőségünk. Dél-Dunántúl megyei múzeumi saját hirdető felületükön propagálták az eseményt, Budapesten a Népi Iparművészeti Múzeumban és a Hagyományok Házában volt lehetőségünk ugyanerre.

Kaposváron a Fő utcára kihelyezett 6 x 1 m-es transzparens már szeptember végén hirdette a kiállítást, majd megnyitó után a múzeum homlokzati falán lévő erkélyre áthelyezve, a kiállítás teljes időtartama alatt olvasható volt a program. A nyomtatott sajtóban kettő, internetes újságban egy, internetes ajánlóban 12 helyen lehetett találkozni a kiállítás ajánlójával.

A Somogyi Hírlap „Dél-Dunántúli vallomások” címen a 2006. október 12-i számában tudósított a megnyitó eseményéről, a Kapos Extra ingyenes újságban 2006. október 20-án „Esztétikum a mindennapokban” címmel jelent meg írás. Az INDEX internetes újság: „Képfestők a szépség kertjében” írt összefoglaló ajánlást az olvasóinak. Az Interneten a www.somma.hu, www.smmvkozpont.hu, www.nesz.hu, www.regiostart.hu, www.est.hu, www.kaposvar.hu, www.smmi.hu, www.kaposvarplaza.hu, www.travel-world.hu, www.deldunantul.hu, www.itthonotthonvan.hu, www.sugo.hu volt elérhető a kiállítás ajánlója.

A Kapos TV híradójában összefoglalót adtak a megnyitóról, melyben interjú készült Andrásfalvy Bertalannal a kiállítás megnyitójáról és Kapitány Orsolyával.

A Kapos TV október 13-án a Korzó című délelőtti magazin műsorába stúdióbeszélgetésre hívta a rendezőt.

A kiállítás iránt a Katolikus Rádió is érdeklődött, telefonos beszélgetést rögzített a megnyitást követő napokban.

A tárlat nyitva tartása alatt felmérés készült – ami a NKA által megítélt támogatásnak is része volt –, hogy pontos adatok álljanak rendelkezésünkre a látogatók létszámára és életkorára vonatkozóan. Az adatok elemzése az alábbi eredményt hozták:

Időszak	Általános-iskolás	Középisikolás	Főiskolás, egyetemista	Felnőtt	Nyugdíjas	Pedagógus	Összesen (fő)
Október	63	36	52	236	47	15	449
November	70	10	8	87	33	18	226
December	5	80	5	20	11	11	132
Január	48	–	5	34	9	6	102
Február	23	1	7	50	30	5	116
Március	56	56	10	93	40	14	269
Április	31	1	28	43	42	12	157
Összesen	296	184	115	563	212	81	1451

A látogatók száma és életkor szerinti megoszlása

Szakmai tárlatvezetést az iskolai csoportok nem igényeltek.²⁷ Erre csak akkor került sor, amikor a kiállításához kézműves foglalkozások is kapcsolódtak. Ezeket az alábbi időpontokban rendeztük: 2007. február 3-án és 17-én, illetve március 3-án.

Első alkalommal a Kaposvári Farsang eseményeihez kapcsolódtunk, bemutatót tartott: Englert Antal mohácsi búsomaszk készítő, népi iparművész és Falusi Béla fazekas, a népművészet mestere.

Még februárban hívtuk meg Gosztonyi Zoltán faragót, népművészet mesterét és Csapó Angéla szövő, népi iparművészt is. Egy újabb alkalommal Török Emőke babakészítő, a Baba Világszövetség nemzet-

közi tanára és Gosztonyi Zoltán faragó foglalkozott a bemutatóra érkezett gyerekekkel. Ezeket a foglalkozásokat mind a három esetben szakmai tárlatvezetés előzte meg, így a gyerekek és szüleik kötni tudták a látottakat és hallottakat a kézművesek tevékenységéhez, bemutatójához. A három délelőtt eseményein 52 gyerek vett részt.

A kiállítás elemzése rávilágít, hogy a múzeumban folyó szakmai munka nélkülözhetetlen eleme a megfelelő szintű PR és múzeumpedagógia. Ugyanakkor rávilágít arra is, hogy az egyes kulturális intézmények összefogása, programjaik összehangolása nagyobb eredményt hozhat, amit igazolt a Kaposvári Farsang is.

Jegyzetek:

¹ „...aki egyszer bejut a szépség kertjébe, az versőt is álmodhat meg írhat, meg éneköt is mondhat, meg szühet, meg himőzhet, mert minden szépség egy tüvön van...” (Néhai Kati Éva népművész) In.: Balázs Kovács–Deli, 1999. 88.

² Gáll–Kapitány, 1992. 98.

³ Az állandó kiállítással egy időben Garbera István faragó, népi iparművész, Kapitány Julianna fazekas, népi iparművész és Lovas Kata textiltervező közös tárlatát nyitotta meg Knézy Judit a néprajzi kamarateremben. A megyében élő népi iparművész és népművészet mestere kitüntetéssel rendelkező faragók közös múzeumi bemutatkozására 1994-ben került sor. Hímes tojások a Dél-Dunántúlon címmel regionális tárlatot rendeztünk 1996-ban közgyűjteményi és magántulajdonban lévő munkákból. A 75 éves Tamás László fazekas és kályhás mestert 1998-ban köszöntöttük gyűjteményes kiállítás keretében. 2002-ben az 50 éve alakult Kaposvári Fazekas Háziipari Szövetkezet termékeiből rendeztünk tárlatot. Csapó Angéla szövő, népi iparművész és mestere, Csapó Sándorné közös bemutatkozására 2003-ban került sor.

⁴ Gönczi Ferenc nemcsak a Rippl-Rónai Múzeum tárgyi gyűjteményét alapozta meg, hanem Gönye (Ébner) Sándorral 1927-28-ban készített fotókkal a néprajzi fotótár alapjait is lerakta.

⁵ A munkát Gőzsy Gáborné a Rippl-Rónai Múzeum fotósa és Simon Andrea néprajzi gyűjteménykezelő segítette. Varga László faragónál 2006. nyarán még gyűjtöttünk, 2007. május 9-én utolsó útjára kísértük Kaposváron a Ny-i Temetőben.

⁶ Az összegyűlt kéziratári és fotótári anyag rendezése, nyilvántartásba vétele még folyamatban van.

⁷ K. Csilléry Klára, 1977. 17.

⁸ Varga, 2001. 284.

⁹ Varga, 2001. 284.

¹⁰ Boross, 1981. 16.

¹¹ Knézy, 1978. 63.

¹² Kresz, 1952. 34–35.

¹³ A tárgyalkotó népművészet mestereinek jegyzékét a Népi Iparművészeti Múzeum munkatársai állították össze.

¹⁴ Domonkos, 1991. 385.

¹⁵ Domanovszky, 1981. 146.

¹⁶ Varga, 1976. 112.

¹⁷ Malaonyay IV., 1912. 86.

¹⁸ Ezt a darabot a Decsi Tájház állandó kiállításában lehet egész évben látni.

¹⁹ Az 1980-as években Tolna megyei mintagyűjteményeinek a sora jelent meg, köztük Andrásfalvy Bertalan–Németh Pálné: Sárközi hímzések régen és ma című, 1982-ben a Népművelési és Propaganda Iroda gondozásában.

²⁰ István, 1964. 92. , továbbá „Az elnéptelenedett Mórágryra a 18. században Pfalzból és Hessenből német telepések érkeztek. A régészeti feltárások egyértelműen bizonyították, hogy az itt letelepedett fazekasok 18. század végén készült edényei még közvetlenül a szülőföld hagyományait, azaz forma világát és díszítéseit idézték“. vö. Szabó G. Tamás: A néprajzi kerámia technológiai vizsgálati módszerekkel. In. www.kutdiak.hu

²¹ Domanovszky–Varga, 1983. 35.

- 22 Az óbányai fazekassággal foglalkozik az „Égetett szuvenir-Turizmus és fazekasság Óbányán“ című időszaki kiállítás, amit 2007. július 27-október 31 között a nagyatádi Városi Múzeumban is megrendezett Vándor Andrea, a Janus Pannonius Múzeum néprajzkutatója.
- 23 Kresz, 1991. 553.
- 24 Kapitány, 2006. 189.
- 25 A lüszter fémesen irizáló kerámiamáza, amit már a 9. században a perzsák és az arabok is használtak. Ez a tudás feledésbe merült, majd egyik felelevenítője Zsolnay Vilmos lett. In. Katona Imre: Zsolnay Vilmos Bp. 1977.
- 26 A három lábú baba „Buba“, az egykézés szimbóluma. A kiállításban bemutatott példányt a Decsi Tájházból kölcsönöztük.
- 27 Az iskolások és velük együtt a pedagógusok érdeklődése is elmaradt a kiállítás iránt. Ugyanakkor a nép és honismeret tantárgy, illetve a vizuális nevelés területén kamatoztatni lehet az ilyen témájú tárlatok anyagát.

Irodalom:

BALÁZS KOVÁCS–DELI 1999

Balázs Kovács S.–Deli E.: *Kézművesek, népi iparművészek Tolna megyében*. Wosinsky Mór Megyei Múzeum, Szekszárd.

BOROSS 1981

Boross M.: *A balatondrédi csipke története*. Szántódi Füzetek III. Budapest.

DOMANOVSKY 1981

Domanovszky Gy.: *A magyar nép díszítőművészete I–II*. Budapest.

DOMANOVSKY–VARGA 1983

Domanovszky Gy.–Varga M.: *Mai magyar népi iparművészet*. Budapest.

DOMONKOS 1991

Domonkos O.: *Céhes takácsok*. In. Magyar Néprajz III. Kézművéség. Budapest. 369–385.

FÁBIÁN 2000

Fábián M.: *Bukovinai andrásfalvi székely szőttesek*. Szekszárd.

GÁLL–KAPITÁNY 1992

Gáll É.–Kapitány O.: *Fejezetek Somogy néprajzából*. Kiállítási forgatókönyv. Rippl-Rónai Múzeum Néprajzi Adattára, ltsz. 2169.

ISTVÁN 1964

István E.: *Sárközi népi cserépedények*. In. Néprajzi Értesítő XLVI. 91–137.

K. CSILLÉRY 1977

K. Csilléry K.: *A magyar népművészet változása a XIX. Században és a XX. század elején*. In: Ethnographia LXXXVIII, 14–30.

KAPITÁNY 2006

Kapitány O.: *A habán hagyományok újraélesztése Kaposváron a Fazekas Házipari Szövetkezetben*. In. Az agyagművéség évezredei a Kárpát-medencében (szerk.: Holló Szilvia Andrea–Szulovszky János), Budapest-Veszprém. 189–195.

KATONA 1977

Katona I.: *Zsolnay Vilmos*. Budapest.

KNÉZY 1978

Knézy J.: *Somogy néprajza*. In. A Rippl-Rónai Múzeum állandó kiállításai (szerk.: Honfi István), Kaposvár. 53–71.

KRESZ 1952

Kresz M.: *Népi díszítőművészetünk fejlődésének útjai*. In. Ethnographia. LXIII. 10–43.

KRESZ 1991

Kresz M.: *Agyagművéség*. In.: Magyar Néprajz III. (főszerk.: Domonkos Ottó) Budapest. 524–600.

MALONYAY 1912

Malonyay D.: *A Magyar nép művészete*. IV. kötet.

VARGA 1976

Varga M.: *Magyar népi szőttesek és hímzések*. In.: Népművészeti Akadémia I. Budapest. 98–122.

VARGA 2001

Varga M.: *Hímzések-csipkék régen és ma*. In.: Somogy megye népművészete (szerk.: Kapitány Orsolya–Imrő Judit), Kaposvár. 249–288.

"...A SZÉPSÉG KERTJÉBEN..."
Népművészet Mesterei a Dél-Dunántúlról

 Id. Kapoli Antal	 Hoffer János	 Ifj. Kapoli Antal	 Dér Józsefné	 Jáki Sándorné	 Kálmán István	 Perty Mihályné
 Csercsényi Anasztás	 Tautner Ilona	 Tóth Jánosné	 Horváth János	 Sáfrány Géza	 Steig István	 Werner Andrásné
 Kovács Józsefné	 Bognár Károly	 Teimel István	 Tóth Mihály	 Tamas József	 Maticsányecz Márkáné	 Balásy Gyula
 Bálint Péterné	 Szelecsényi János	 Kovács József	 Bali Istvánné	 Király Anna	 Fehér Lajos	 Fehér Istvánné
 Nagy Ferenc	 Sardi János	 Jósa Balintné	 Varga László	 Széles Józsefné	 Egyed Mihályné	 Tamas László
 Borbás Mihályné	 Bognár István	 Soós Pálné	 Jancsikity János	 Zsuzsanna	 Serényi László	 Fábián Mártonné
 Kalkán Mária	 Lörincz Alizavna	 Kálmán Endréné	 Lőrincz Pálné	 Kalkán Lászlóné	 Tamas Sándor	 Szentkereszti István
 Szatyor Győző	 Fodorcs László Mária	 Biro Anamária	 Gosztonyi Zoltán	 Fehér Béla	 Kozák Éva	

Rippl-Rónai Múzeum, Kaposvár, Fő u. 10.
2006. október 11 - 2007. április 30-ig.

1. kép: A kiállítás plakátja (Terv: Maticza Ferenc)

2. kép: Az első kiállító terem részlete, a legidősebb somogyi faragók (id. kapoli Antal, Hoffer János, ifj. Kapoli Antal, Kálmán István és Tóth Mihály), Tolna megyei szövők (Dér Józsefné, Perity Mihályné, Werner Andrásné, Bali Istvánné, Fehér Lászlóné, Szeles Józsefné) és baranyai fazekasok (Gerencsér Sebestyén, Horváth János) munkáival. (Fotó: Gözsy Gáborné)

3. kép: A második terem részlete, előtérben Kovács Józsefné (Kun Sára), Király Anna, dr. Németh Pálné hímzései. A falon Tautner Ilona által tervezett karádi „pillés” terítő. A háttérben Józsa Bálintné, Egyed Mihályné, Ács Istvánné szövöttei. A vitrinben Tamás József ember alakú butellái és Farkas Lászlóné babái. (Fotó: Gözsy Gáborné)

4. kép: A kiállítás harmadik termének részlete, Maticsánecz Márkné, Borbás Mihályné szötteseivel és Kálmán Endréné tervei alapján készült textilekkel. A háttérben Kalkán Mátyás faragott busó álarcai és Tamás László fazekas sárközi, illetve habán ihletésű kerámiái. (Fotó: Gözsy Gáborné)

5. kép: A kiállítás harmadik termének részlete, Lőrincz Aladárné, Fábíán Mártonné és Balint Péterné szövőik munkáival. A háttérben Szatyor Győző által készített bogdásai harangláb fotója. (Fotó: Gözsy Gáborné)

6. kép: A kiállítás harmadik termének részlete, Bíró Annamária, Falusi Béla és Kozák Éva fazekasok munkáival. (Fotó: Gözsy Gáborné)

Kardos Ferenc

Zalai tájak és néprajzi csoportok egy etnográfus életművében

In memoriam Kerecsényi Edit

Kerecsényi Edit, a kiváló etnográfus, a nagykanizsai Thúry György Múzeum alapító igazgatója életművének legfontosabb része az a néprajzi gyűjtemény, melyet létrehozott, s fél évszázadon keresztül – 1951-től 1983-ig vezetőjeként, majd nyugdíjba vonulásától még bő évtizedig – gyarapított, gondozott. A gyűjtemény: a tárgyak, tárgyleírások, adattári szövegek és fotók, a történelmi Zala megye és Belső-Somogy nyugati felének (a Csurgói járás) népéletét örökítették meg, s teszik ma kutathatóvá, bemutathatóvá. A volt kutatótársak, Eperjessy Ernő¹ és Petánovics Katalin² búcsúzóul szép ívű, de szükségképp vázlatos életrajzi összefoglalókban emlékeznek meg Kerecsényi Edit életművének fontosabb állomásairól: írásairól – közülük is elsősorban a muramenti horvátság néprajzát bemutató kötetről³, – széles kutatói érdeklődéséről és sokrétű múzeumvezetői munkájáról. Késői kutatótársaként⁴ olyan írással csatlakozom azokhoz, akik ezzel a kötetrel tisztelgünk emléke előtt, mely Kerecsényi Edit, a gyűjtő és a felgyűjtött, leírt zalai és somogyi táj kapcsolatáról szól. Arról a kapcsolatrendszeréről, amely egyik – s talán legfőbb – megtestesülése maga a gyűjtemény. Csak egyetérthetünk Petánovics Katalinnal, aki a gyűjtemény feltárását és további gondozását szorgalmazó mondatait ezzel folytatja: „a gazdag életút ugyan lezárult, de a munkássága nem.”⁵

A néprajz alapvetően az emberi közösségek, azok tagjai és az őket körülvevő természeti és mesterséges környezet viszonyainak megjelenési formáit kutatja: szövegeket, ábrázolásokat, tárgyakat, vélekedéseket, hiteket, gyakorlatokat, módszereket vizsgál, egyszóval mindent, ami a közösségek saját közegében létezik. Az emberi közösségek a természeti környezet adta lehetőségekhez igazodtak egészen addig, amíg a táj a közlekedés és a hírközlés, majd a telekommunikáció és az informatika fejlődésével azonos ütemben világméretűvé nem tágult, s amíg a tömegkultúra be nem hatolt mélyen e közösségek életébe. Kerecsényi Edit

még akkor kezdte pályáját, amikor a zalai és somogyi falvak népének idősebbjei és középnemzedéke gyakorolta, vagy nem régen hagyta el paraszti életmódját. Amikor még könnyedén rekonstruálni tudott szokást, öltözködést, gazdálkodási gyakorlatot. Amikor a táj és az ember egymásrautaltsága, a megélhetést és a művészi hajlamok megélését biztosító táj- és anyagszervezés mindennapi tudás volt e közösségekben. Erre a tényre – persze az akkor szokásos és ideológiailag megformált szóhasználatban – az Erdő és ember Zalában című kiállítás kapcsán, illetve a Thúry György Múzeum és előzményei történetét bemutató írásában⁶ maga Kerecsényi Edit közvetlenül is utal: „Az egymáshoz közel fekvő, gyakran 1000-nél kisebb lélekszámú⁷ községekben rengeteg volt a cseléd, a szellér és az 5 holdon aluli szegényparaszt, aki csak betéví falatját tudta megkeresni. Ezért háztartása és gazdasága kelleit: bútorait, szerszámait, háziesszközeit maga vagy hozzáértő komája, szomszédja fabrikálta. Amint mondanivaló szokták, abból élt, amit a táj, főképp az erdő adott.”⁸

Ez a korai felismerés párosult a kutatott tájak történetének, földrajzi és gazdasági jellemzőinek alapos megismerésével is. Nemcsak a megjelent írással, de a korai adattári anyagok is bizonyítják, hogy Kerecsényi Edit szívesen és nagy hozzáértéssel nyúlt történeti adatokhoz, s minden általa kutatott témának – legyen az viseletkutatás, szokáskutatás, népi építészeti vizsgálódás – áttekintette történeti gyökereit. Így tárgyi néprajzi írásai történeti néprajzi szemléletűek is. Nem véletlen tehát, hogy részt vett a – Zala Megyei Levéltárban cédulák formájában őrzött – Zalai helytörténeti lexikon munkálataiban és több történeti, helytörténeti dolgozatot is jegyez.

Nem csupán a kutató habitusa, hanem fő kutatási területe, a „tárgyi néprajz”⁹ témái (többek közt a viselet, az építkezés, a gazdálkodás, a lakáskultúra, az életmód tárgyi emlékei) is szükségesé tette a történeti információk felgyűjtését.

Kerecsényi Editet elsősorban az anyagi kultúra, a mindennapi megélhetés, a háztartás és a gazdálkodás kérdéseivel kapcsolatos témák érdekelték. Első nagyobb lélegzetű néprajzi közlése is gazdaság-néprajzi tárgykörben született.¹⁰ De a már említett, muramenti horvátokról szóló kötete is a tárgyi kultúra, a gazdálkodás és az életmód köré szerveződött, akár csak a Somogy megye néprajzát feldolgozó tanulmánykötetben megjelent írása.¹¹ Az anyagi kultúra kutatásához kapcsolódóan foglalkozott csak más néprajzi témával, elsősorban a tárgyak életrajzában is megjelenő társadalomnéprajzi kérdések kerültek elő közléseiben. Ilyen a lendvavidéki viseletkutatás közben született „Távol a hazától”¹² című kötete.

Folklorisztikai témákkal csak ritkán, elsősorban a játékkutatás és egyes szokások (lakodalom, húsvét, stb.) kapcsán foglalkozott, de akkor is többnyire a begyűjtött tárgyak (hímes tojás, betlehem csillag, kukoricahegedű stb.) kapcsán, a tárgyak élettörténete részeként. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne gyűjtötte volna be a folklóremlékeit, csak éppen nem készültek e szövegekből feldolgozások. Egyetlen nagyobb kivétel van ez alól: pályája elején részt vett az 1848 emlékét száz év múltán (1947–48-ban) felgyűjtő országos kezdeményezésű kutatásban.¹³

A zalai tájak, néprajzi csoportok, témák sokkal kiegyensúlyozottabban jelennek meg a gyűjtőfüzetekben, és a tárgyak életrajzát rögzítő leírókartonokban, mint Kerecsényi Edit monográfiáiban, tanulmányai-ban, rövid írásaiban. A gyűjtőfüzetekben és kártonokon konkrét formában kerülnek elő a zalai, somogyi vidékek, szorosan kötődve településekhez. S előke-rülnek a velük kapcsolatos élmények, benyomások is.

A gyűjtések során lassanként kialakult, pontosabban folyamatosan alakult át, vált egyre színesebbé és differenciáltabbá Kerecsényi Edit az a tájszemlélete, mely a népi kultúra tekintetében egyszerre látta egységsben a történelmi Zala megyét (Alsólendvától Nagykanizsán át a Balatondelvidékig) s a benne elhelyezkedő kisebb néprajzi egységeket. Ezt az egységet mind történelmi, mind gazdaságnéprajzi szempontból is kutatta.

Zala megye néprajzi csoportjait rövid, lényegre törő tanulmányban,¹⁴ néhány néprajzi jegy és jelenség említésével, meg is határozta. Hetést, Galambok és vidékét, a muramenti horvát falvakat később mélyebben is feltárta, de nem maradt ideje – elsősorban az utolsó nagy kutatási feladat: a Lendvavidék kutatása, az eredmények folyamatos közlése, sok időrabló apróbb vállalása, végül szembetegsége s egyre fogyó életereje miatt – a felvetések részletesebb kidolgozására. Mégis jelentős munka e kis füzet, mert a későbbi kutatások szempontjából nagyon fontos megállapításokat tartalmaz, melyek közül most háromra térek ki

1.

Zala megye déli részének pontosabb néprajzi meghatározása, és ehhez kapcsolódóan kisebb néprajzi egységek (tájak, csoportok) elkülönítése ebben az etnikailag, földrajzi jellemzőiben, vallásában a megye észak-nyugati részénél sokkal változatosabb térségben.

A tanulmány során érzékelhető, bár a hozzá illő távolságtartással nem mondja ki szerzője végletesen, hogy amíg a néprajzi kutatás hagyományosan a megye északi felét (a megye többi tájegységénél egységesebb néprajzi képet adó Göcsejt, és hozzá kapcsolódóan a Hetést) önálló néprajzi egységként sűrűn vizsgálja, addig a megye déli fele sokkal kevésbé kutatott, tájai is kevésbé ismertek és definiáltak. Az elmaradó dél-zalai kutatásokat jelzi azzal is, hogy néprajzi tekintetben a legjelentősebb vállalkozásnak az alapvetően nyelvészek által létrehozott kötetet tartja, a Zala megye földrajzi nevei-t.¹⁵

A zalai táji csoportokat Kerecsényi Edit is a „nagyok”, a Göcsej és a Hetés bemutatásával kezdi.

„Kósa László és Filep Antal definícióját elfogadva, és Szentmihályi Imre újabb (1977) kutatási eredményei alapján csak Göcsej és Hetés tartható etnikai, azaz néprajzi csoportnak. Göcsejt ugyanis gúnynévi megjelöléssel – bár szorosan vett határok nélkül – különítette el a környék lakossága és a köztudat, a Hetés (e tájnév többszáz éves) – Szentmihályi szerint tágabb értelmezéssel Lendvavidék – pedig földrajzi, történelmi, nemzetiségi, társadalmi és egyéb sajátosságai folytán sorolható ide. A többi népcsoport a táji csoport kategóriába tartozik. Ezeknél a vizsgálódás alapja egy olyan vidék, táj, amelynek népét az azonos történelmi múlt, társadalmi fejlődés, ill. a nagyjából rokon földrajzi, gazdasági adottságok és műveltségi szint formálták hosszú évtizedek – gyakran néhány évszázad – során hasonlóvá.” – írja e tanulmányban a kiváló etnográfus, majd meg is határozza az általa bizonyos jellemzők alapján néprajzi egységnek tekintett tájakat. A fenti érvelésből is kitűnik, hogy a Göcsej és a Hetés ugyanúgy – az egységes földrajzi környezet (amihez alkalmazkodva alakul ki például a szeres település vagy az irtásgazdálkodás) és a közös történelmi múlt nyomán – vált néprajzi egységgé, mint Zalakomár és környéke, vagy a muramenti horvát falvak. Az, hogy az általa meghatározott táji vagy etnikai csoportok még nem kanonizálódtak a néprajzi csoportok közé, véleményem szerint csak a kutatottság szintje miatt alakult így.

Kerecsényi Edit három jelentősebb, de a Göcsejnél kisebb néprajzi csoportot határozott meg:

„Zalakomár és környéke”¹⁶ napjainkban is jól körülhatárolható táji csoport. Kiskomárom, Komárvaros,

Zalakaros, Galambok, Balatonmagyaród, Garabonc tartozik hozzá. Kisugárzó hatása azonban érződik Nagyradán, Csapin, Zalaujlakon, Zalamerenyén, Sárszegen, Zalaváron és más helységeken is. Gazdálkodását, életmódját a Kis-Balaton nyílt vizes és lapos közelsége évszázadokon át befolyásolta.“

„A muramenti horvát falvak.¹⁷ E táji csoport etnikailag Muraközkhöz tartozik, s annak egyik részét képezi. Lapályos, vízben gazdag terület. A XVIII. sz. elejétől azonban a sokkal sűrűbben lakott Muraközöböl horvátok szivárogtak a töröktől elpusztított falvakba, 1770-re nagyjából megszállták a Muramentét. Szántójuk, legelőjük kevés volt, s hogy földhöz jussanak 1850-re szinte teljesen kiirtották az ártéri őserdőket. E népcsoport történeti, gazdasági, társadalmi összekovácsolódása tehát több, mint kétszáz évre vezethető vissza. Lakosai a muraközi káj-horvát nyelvjárást beszélik.“

„Nemespátró és vidéke.¹⁸ A Somogy megyétől 1951-ben Zalához csatolt és a közlekedéstől a legutóbbi évtizedekig szinte teljesen elzárt festői fekvésű falut a XVIII. század elején néhány evangélikus kismemes család lakta (pl. a Szakáll, a Dömötörfy, a Györffy, a Bebők, a Fekete, a Bolla), melyek szabadon használták rétjeit, legelőit, gyönyörű tölgyeseit, bükköseit s a halban gazdag vizeket. Sok szarvasmarhát, sertést, birkát tartottak. Az erdőirtás révén később nyert földeket is főleg az állattartás révén hasznosították, a földművelés jelentősége csak 1880 után nőtt meg. Nemespátró településszerkezete kétbéltes volt. Itt hordták vidékünkön legtovább a cifraszúrt is! Nemespátró hatása a szomszédos Surd és részben még Liszó evangélikus lakosságán is érződik. Úgy véljük, hogy nemcsak a hasonló gazdasági fejlődés, hanem az azonos vallás is közrejátszott e táji csoport kialakulásában.“

E csoport viseletben, gazdálkodásban és részben evangélikus hitében a Curgói járás belső-somogyi falvaival tart rokonságot, a Kerecsényi Edit által gyakran gyűjtött Pogányszentpéterrel, Curgónagymartonnal, Curgóval, Berzencével, Porrogszentkirállyal, a ritkábban gyűjtött Iharosberénnyel (a vidék evangélikusságának Surd mellett a legnagyobb központjával), Iharossal, s a ma Nagykanizsához tartozó Miklósfával és Bagolával. A kismemesi mentalitás, a vadászat aránya és formái, a nagyfokú endogámia, ezzel kapcsolatosan bizonyos lakodalmi szokások viszont csak Nemespátróra jellemzők.

Ezen túl Kerecsényi Edit felvetette még annak a lehetőségét, hogy a Nagykanizsától északra elhelyezkedő, 18. századi német (koblenzi) betelepedésű, mára elmagyarosodott falvak: Hosszúvölgy, Fűzvölgy, Korpavár, Németszentmiklós (ma Magyarszentmiklós) és Obornak is jelentős önálló táji csoport lehetett.

Továbbá, hogy a mindig is Nagykanizsa részét képező, de minden néprajzi vonatkozásában a város többi falusias részétől is karakteresen eltérő, mélyen katolikus, „sajátos nyelvjárású és viseletű, kertészkedésből élő Kiskanizsa“,¹⁹ valamint a divatban és életmódban öt követő Sormás, Eszteregnye, Rigyác, Miklósfá és Bajcsa is tekinthető egy egységnek. Ha ezt nem is, de Kiskanizsa sajátos néprajzi jellemzőit már számtalan kutatás lejegyezte, s ezek közül is Molnár Ágnes kutatásai a legjelentősebbek. A kiskanizsai tájnyelv sajátos, egyedi voltát pedig Markó Imre Lehel Kiskanizsai szótár-a²⁰ igazolja.

Kerecsényi Edit tehát öt néprajzi csoport határait és jellemzőit fogalmazza meg, melyek közül kettőnek, a „muramenti horvát“ és „Nagykanizsa környéki sváb“ néprajzi csoportoknak etnikai jellege is van.

2.

Fontos felvetése Kerecsényi Editnek az is, hogy a gazdasági kapcsolatok jelentősen átalakítják egy-egy település, vidék néprajzi képét. E hatás leginkább a Festeticsek csurgói uradalmához tartozó belső-somogyi, és a Batthyányiak kanizsai uradalmához kötődő zalai falvak Nagykanizsa felé fordulásában, a polgárosodás kanizsai mintáinak követésében és a városközei falvak gyors hagyománycseréjében („kivetőkézésben“) érzékelhető leginkább, de a város piaca felgyorsította a falvak egymás közti kultúraátadás-átvétel folyamatait is.

Kerecsényi Edit a gazdasági tényezők hatására más példát is hoz.

„A Zalához nemrég visszacsatolt keszthelyi járás a régebbi és újabb tudományos és ismeretterjesztő könyvekben többnyire a Balatonmellék vagy a Balaton-felvidék részeként szerepel. Mindkét meghatározás pusztán földrajzi gyűjtőnév. A Balaton északi és déli partja ugyanis eltérő felépítésű és történeti fejlődésű terület, így a tó két partjának falvait csak a víz léte fogta és fogja ma is egy fogalomkörbe. De helytelen néprajzi szempontból az utóbbi (Balaton-felvidék) meghatározás is. A bennünket érintő területből ugyanis Zalavár, Sármellék s talán még Alsópáhok is Zalakomár vonzáskörébe tartozik.“²¹

Az eltérő fejlődés és ennek következtében bekövetkezett néprajzi változások természeteseek, tehát nem ebben az értelemben fontos a felvetés, hanem abban, hogy az újabb kutatási eredmények nyomán lehet, szabad, bizonyos esetben pedig kívánatos újragondolni, újvizsgálni a már régen definiált tájakat a mai módszerekkel.

3.

Utolsóként egy rövid, de lényeglátó s egyben drámai megjegyzés: arra figyelmeztet, hogy a néprajzi tájak, csoportok meghatározásánál egyre kevesebb információ áll majd rendelkezésünkre:

„A termelés szocializálása, az életszínvonal nagymérvű emelkedése, a közlekedés fejlődése és a gépkocsik számának elképesztő növekedése csaknem eltörölte már a falu és a város, valamint az egyes néprajzi, ill. táji csoportok közötti különbségeket. Ha egy zalai szakközépiskola szülői értekezletén körülnézünk, sem a szülők öltözetén, sem magatartásán vagy beszédmódján nem látszik meg többé, hogy Gáborjánházán, Nován, Komárvároson vagy éppen Tótszerdahelyen látták-e meg a napvilágot, ill. nevelték fel gyermeküket.“²²

Ebből az is következik, hogy idővel felértékelődnek a sok és jól rendszerezett anyagot őrző, kínáló gyűjtemények, köztük a Thúry György Múzeum gyűjteménye is.

Most lássuk: Merre járt a gyűjtő, Kerecsényi Edit? A régió néprajzának szempontjából az is fontos kérdés, hogy mely településekre, mely mikroövezetekbe járt gyakrabban s melyekre ritkábban a sok apró települést számláló Délnyugat-Dunántúlon. A kérdések megválaszolásához kezembe vettem a Kerecsényi Edit keze nyomát (régebben szó szerint is) megőrző gyűjtőfüzeteiket.

A gyűjtőfüzetek, mint források

A gyűjtőfüzetek leghitelesebb forrásaink a táj és gyűjtője kapcsolatáról, hiszen bennük rögzítődnek a legfontosabb adatok, hogy hol, merre, kinél járt a gyűjtő. Erre a forrásanyagra támaszkodtam leginkább emlékező írásomban.

A kéziratos, magyarázatokat, rögtönzött vélekedéseket és felvetéseket is tartalmazó elsődleges gyűjtőfüzetek többségéből kétféle dokumentum készült: egy „másodlagos“ gépelt változat (jelentés, gyűjtőnapló vagy gyűjtőfüzet néven) és sok tárgyleíró karton. A gépiratban megőrzött másodlagos gyűjtőnaplókából is több, mint száz található a múzeum néprajzi adattárában. Kerecsényi Edit múzeumtörténeti összefoglalójában²³ az első 18 évből 1562 lapnyi gyűjtőnaplót említ, természetesen nem csak az általa elvégzett gyűjtésekről. Itt meg kell jegyezni, hogy Kerecsényi Edit nemcsak a néprajzi, hanem a történeti adatgyűjtések naplóit is gyűjtőnaplónak nevezte, mindig feltüntetve az adatok forrását, legyen az adatközlő (például a falu plébánosa) vagy levéltári irat.

Az elsődleges, kéziratos néprajzi gyűjtőfüzetek (a továbbiakban ezeket nevezem gyűjtőfüzetnek)

Kerecsényi Edit halála után a Thúry György Múzeumba kerültek (nagy részüket ott is tárolta szerzőjük) s most különgyűjteményt alkotnak. Többségük sorszámozott, de van néhány tematikus gyűjtést tartalmazó számozatlan füzet is. E becses forrásokban még szüretlenül, stilizálatlanul, az adatgyűjtés idejéhez legközelebb írónak le az információk és a benyomások. A másik forrásbázisban, a tárgyleíró kartonokban már szigorúan a néprajzi tények szerepelnek csak, de már több tucatot végigolvasva is feltűnik, hogy nem egyformán részletesek és „finomak“ a leírások. Az első évtized gyűjtéseikor valószínűleg több idő volt egy-egy tárgy feldolgozására, mint amennyit később az egyre gyarapodó múzeumigazgatói teendők engedtek.

A gyűjtő és az adatközlő kapcsolata a legszemélyesebb baráti kapcsolatoktól egészen az egyszerű találkozásokig ível.

Íme egy gyűjtőfüzet, az 57. Zalaszentbalázs, 1963 címzésű részlete annak bizonyítására, hogy mennyi minden is lehet egy ilyen dokumentumban és hány település tűnik elő. *(Dőlten a szó szerint közölt részek):*

– Galamboki címek

– Népdalszöveg töredékek két galamboki adatközlőtől (asszonyok) folyóírással, itt a strófák rekonstruáltak.

Ft 150 – 300 „O“ Klarinét hangszer 1913-ból, vette kéz alól.

Juhásznoéta

Oda fõnn a hegyek oldalába

Két szép legény fekete subába,

Meg veszem a szegénységet tőled,

Ráadásul add a szeretődöt,

(nem tudom).....

hisz az a pénz csak foglaló volna

Az elválás százszor könnyebb volna,...

Mit ér nekem tele erszény,

Ha én nekem szép kedvesem nincsen...

Válogatom a kertbe a rózsát,

Válogatom, melyik rózsza pirosabb,

Válogatom, melyik kislány csinosabb...

Teli van az akác erdő virággal,

Teli van a szívem szomorúsággal

Merenyei hegy tetõn

Integet a szeretõm

Integet a szeretõm.

Szeles kendõt lobogtat,

Engem oda csalogat,

Ne csalogass engemet,

Úgysem leszek a tied.

*Merenyei csárdába,
Ecet ég a lámpába,
Az is olyan vígan ég.
Had mulasson a vendég,
Három betyár huzassa,
A babáját mulattya.
Márványkőből csinálták a templomot.
Jaj de szépen szólnak benne a harangok
Egy asszonynak értem halt meg leánya,
Jaj de szépen harangoznak utána.*

*Ja de szépen harangoznak hajnalra.
Most teszik a nyeret geselábú lovamra.
Hat napi zab, széna fél van pakolva.
Adj egy csókot kisangyalom az útra.*

*Én már csókot a legénynek nem adok,
Mert a legény engem igaz szívből nem szeret,
Mert ha engem igaz szívből szeretne,
Maga mellé a nyeregbe ültetne.*

*Nem való vagy babám vélem a nyeregbe.
Megugrik az a ló, hanyatt esel belőle.
Majd ha babám, én ülök a nyeregbe,
Támadhat az a ló a kékcsillagos egekbe.*

– További 12 daltöredék, melyekben a Balaton és Pentelle is megörökítődik.

– 3 zalaszentbalázi népdaltöredék, majd a 63.103.2. rékli leírása. Ezeket követik az alábbiak:

– Zalaszentbalázs. P. I., lakcím (a gyűjtő természetesen leírta a nevet és a lakcímet, én azonban a mai elvárásoknak megfelelően nem közlöm azokat az idézett részletekben).

A néni már rég meghalt. Csak fiatal lány korában és szép „menyecske“ korában hordta. Csak a jobb móduaknak lehetett ilyesmije, nagyon ritka. Gondos munkával hosszú ideig készítették. Tökmag „hémző mécsnél“ idősebb nénik még éjjel is varrogattak. A család jobb módu és az öreg szülők a lánynak varrták. 63.115.2.-3. (a leltári szám láthatóan később volt ráírva, erősebben, hosszában áthúzva a szöveg tintával, jelezvén, hogy kartonra került).

Jövök később – talán.

1963. szeptember 21. 250 Ft-ot felvettem a nagykanizsai Thury György Múzeumtól. Ebből 63.90.1.1-2. „O“ Klarinét ősi juhászhangszer 150 Ft; 63.89.1. 1 db fekete bélelt női kabátka 30 Ft, 180 Ft összesen. Buszkielcsé:

Pölöskefői címek, melyekhez el kell menni: (4 név címmel).

– Galamboki s Balatonmagyaródi címek és tárgy-leírások.

Tehát a füzet címében szereplő Zalaszentbalázs mellett Galambok, Balatonmagyaród, Zalamerenye és Pentele is megörökítődik.

A TGYMA 73–68-as leltári számú gépiratban elkészült gyűjtőnapló, jól illusztrálja szerkezetében Kerecsényi Edit gyűjtőnaplójának általános szerkezetét:

Címlapon: Thury György Múzeum Nagykanizsa, Gyűjtőnapló – 1953. Március 17–24. Gyűjtő: Hulesch Béláné²⁴ múzeumvezető Tárgy: 1., Válasz néprajzi kérdőívre (bő válaszokkal) 2., Gyűjtögetés és vadászat 36. Oldal. Zajk (Letenyei járás)

– Községi Tanács adatai (1. o.)

„1912-ben nagy tűz volt, akkor égett le majdnem a egész falu. Be is nősültek, meg ki is. Leginkább ki, vagy vidékről hoztak. Eljártak a faluból Somogyba, Baranyába, Tolnába, „hat hónapos“ munkára. Majd a fele része a falunak elment. A gyerekeket az öregek itthon elgondozzák. Voltak olyan munkásgazdák, ezek jöttek ki szerződteni. Ujév után jöttek ki, ekkor volt a szerződés. Még 2–3 éve is voltak dolgozni, de állami gazdaságban. Most már jobban üzemi munkás az egész község. Most ide Kerettyére rengeteg sokan járnak, talán 70-en is.“

– Néprajzi kérdőív adatai adatközlőként

A földosztással kapcsolatban (3. o.): *„A jó komák, akik tudták itatni a mérnököt, meg a menyecskék, akik egyet értettek vele, azoknak jó helyet adott, a többit meg beszorították a a patakba. Egy gazdának két dülőben osztottak. Irtásokban, hegyháton.“*

A dologtíltó napokkal kapcsolatban (31.o.): *„Egyszer ki mostunk nagypénteken, hát akkor meg egyszer gyűtt a bátyám, aztán kiáltotta: Jaj édesanyám, mit csinált, minden kép, tükör el van fordulva benek, egy sem néz kifelé. Mikor fordult meg, nem tudjuk, de velünk magunkkal történt.“*

A zajki gyűjtőnapló szövegei talán jól érzékeltetik, hogy a gyűjtőnaplóba még nyersen, fésületlenül, szövegűen került be az a néprajzi információ is, ami abban a politikailag nem veszélytelen korszakban nem nagyon láthatott napvilágot. Ez nagyban növeli a gyűjtőfüzetek és gyűjtőnaplók forrásértékét.

Gyűjtőutak a gyűjtőfüzetek tanúsága szerint

Összesen 128 számozott és 4 számozatlan, azaz 132 kéziratos gyűjtőfüzetről tudunk, bár a kiváló etnográfus hagyatékából még előkerülhet pár darab. Ebből az első öt, szótárfüzetből átalakított gyűjtőfüzet (füzetenként 10–12 írt oldallal) nem Kerecsényi Edit, hanem a néprajzi kutatás gyakorlatába őt bevezető, a

múzeum alapításában vele együtt dolgozó, a múzeumot 1949. november 1-je és 1950. június 30. között irányító Dr. Szentmihályi Imre kézírását őrzik. Kerecsényi Edit – akkori nevén Hulesch Béláné – 1950. október 23-ától vezette a múzeumot és a 6. füzetből (1951. olajvidéki gyűjtés) jegyzi a gyűjtőfüzeteket. A 7., 8., 9. gyűjtőfüzet nincs meg, azonban a Thury György Múzeum néprajzi adattárában megvannak ezek tisztázott, gépelt formái: Gyűjtőnapló 1952. november 21–23. Balatonmagyaród, TGYM A/72–68.; Gyűjtőnapló 1952. November 27–29. Bucsuta, TGYM A/81–68.; Gyűjtőnapló 1953. március 17–24. Zajk, TGYM A/73–68. Az utolsó gyűjtőfüzet, a 111. sorszámú 1991-es datálású, így éppen negyven esztendő gyűjtőútjainak emlékei e dokumentumok. A 128 gyűjtőfüzet sorszámozása kétszer indul (1–111; 1–17), mert az 1986 és 1989 közötti Hetés kutatás (elsősorban a szlovéniai kisebbségben élő falvak, Lendva és vidéke) 17 kézíratos füzetének újra indul a számozása.

A gyűjtőfüzetek szövegei szükséztűvek, a néprajzi tényekre koncentrálok, s arra törekedett írójuk, hogy mindent megtudjon a gyűjtött tárgyról, jelenségről. Viszont – s ez Kerecsényi Edit személyiségéből is fakadt – kevés és tartózkodó az adatközlőkre vonatkozó személyes információ. Nyilvánvaló, hogy ez a tartózkodó magatartás részben a korszak (1950-es évek) légkörének is betudható. A gyűjtőfüzetekből 1–3 év alatt kerültek rá más dokumentumokra (jelentésekre, tárgyleíró kartonokra, leltárkönyvekbe) a szövegek, ennek megtörténtét többnyire a szöveg áthúzásával és az újonnan keletkezett dokumentum azonosítójával (például a leíró kartonon szereplő leltári számmal) jelölte Kerecsényi Edit.

A gyűjtőfüzetek tematikája mindig igazodott a gyűjtés alapvető indokaihoz. Amennyiben kérdőív is segítette a gyűjtést, a gyűjtőfüzetek csak a kiegészítő adatokat tartalmazták, ha nem, akkor oda jegyződött le minden néprajzi tény. Ha olyan téma került elő, mely nem illett a gyűjtés eredeti tematikájába, de felkeltette Kerecsényi Edit érdeklődését, „meggyűjteni“ megjegyzéssel írta le röviden, de pontosan a tapasztaltakat. A saját kezdeményezésű gyűjtések során bővebb szövegű és szélesebb tematikájú füzetek születtek, ahol sok esetben nemcsak az adott környezetet és jelenséget írta le aprólékosan, hanem a család viszonyaira, rokonsági kapcsolataira, a településről való ismereteire is rákérdezett.

De vajon készültek-e minden útról ilyen dokumentumok, hű tükrei-e a gyűjtéseknek?

A gyűjtőfüzetek és a néprajzi adattári iratok, tárgyleíró kartonok áttekintő összevetéséből látszik, hogy nem volt olyan tervezett és végigjárt gyűjtőút, melyről ne készült volna elsődleges gyűjtőfüzet. Kivételt

képeznek a kérdőíves gyűjtések, melyek előre meghatározott kutatópontokat térképeztek fel stencillezett kérdőívlapok alapján. Az 1951–52-s felderítő kérdőívre még külön füzetekben kellett válaszolni a lekérdezőknek, többnyire középiskolás diákoknak, míg az 1973-ban elvégzett mikrotáj vizsgálat kutatópontjait maga Kerecsényi Edit járta végig (múzeumi munkatársakkal és segítőkkel), s az ekkor készült gyűjtőfüzetekben csak a kérdőívben nem szereplő, majdan kutatandó jelenségre hívta fel a figyelmet.

Kevés gyűjtőfüzeti bejegyzést találhatunk a gazdag népi építészeti felmérésekről annak ellenére, hogy Kerecsényi Edit Kiskanizsán, Csurgón, a Muramentén és Belső-Somogy több településén országos programok keretében sok házat, pincét, melléképületet felmért. Ennek oka az, hogy a felmérési munkákból speciális, sok terv- és vázrajzzal elkészített dokumentáció született.

A kézíratos gyűjtőfüzetek nagyobb felében több településről, többnyire egy kisebb néprajzi tájhoz tartozó falvakból van feljegyzés. A 132 füzetben 91 korabeli településről és településrészről (városrészeiről, mint Kiskanizsa, vagy később egyesült falvakból, mint Komárváros és Kiskomárom) találunk adatot gyűjtőnaplóiban, a mai településhatárok mellett is 78 települést számlálhatunk. Ez a településszám azt jelenti, hogy e kistelepüléses, sűrű településhálózatú dél-zalai és nyugat-somogyi térségben a települések kétharmadáról gyűjtött a múzeum tárgyakat, készített lejegyzést.

Kerecsényi Edit a múzeum első 50 évének történetét összefoglaló írásában²⁵ 90 településről említ több, mint 6000 begyűjtött tárgyat. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy minden településen járt, de ritka lehetett azon alkalmak száma, amikor a tárgyat valaki behozta. De a kanizsai vásár és Nagykanizsára beköltöző rokonok révén is került be úgy tárgy, hogy nem igényelt terepmunkát.

1947-ben a sümegi, keszthelyi és tapolcai járás kivételével egész Zala megye, a Múzeumok Országos Központja előírása szerint 1949-től pedig a két dél-zalai járás, a kanizsai, a letenyei, és a Somogy megyéhez tartozó csurgói járás gyűjtése volt a múzeum feladata.²⁶ A gyűjtőfüzetek viszont ennél szélesebb gyűjtőkörrel árulkodnak: a Hetés esetében a határon túlra, a kisebbségi magyar létben élő lendvavidéki falvakig nyúlik, és a belső-somogyi tájból is nagyobb szeletet vállalt föl. A gyűjtőfüzetekben sok helynév említődik a gyűjtött néprajzi adatok kapcsán (például rokoni kapcsolatok feltárásakor), az alábbi felsorolásban csak azok a települések szerepelnek, melyek a gyűjtések helyszíneiként szerepelnek a gyűjtőfüzetekben.

Kerecsényi Edit gyűjtőútjainak települések szerinti listája a gyűjtőnaplók alapján²⁷

- Alsólakos (ma Szlovénia, Lendvidék) 7. (1988)
 Alsólendva (ma Szlovénia, Lendvidék) 4., 5. (1988)
 Bajcsa (ma nagykanizsa része) 102. (1979–80)
 Balatonberény (Somogy megye) 80. (1968)
 Balatonboglár (Somogy megye) 80. (1968)
 Balatonkeresztúr (Somogy megye) 80. (1968)
 Balatonmagyaród 35. (1956)
 Balatonszentgyörgy (Somogy megye) 80. (1968)
 Bázakerettye (Kerettye) 1. (1950 körül)
 Becsehely 85. (1970)
 Belezna 89 (1973); 67. (1963–64)
 Berzence (Somogy megye) 18., 29., 31. (1955); 46., 47. (1959)
 Bisztrice (ma Szlovénia, Lendvidék) 3. (1987)
 Bocska 23. (1952–1954)
 Borsfa 22. (1952–1954); 45. (1958–59)
 Bucsuta 11. (1952) 22. (1952–54) 26., 30. (1955)
 Csapi 67. (1963–64)
 Csente (ma Szlovénia, Lendvidék) 2. (1986.); 9., 11. (1988–89.)
 Csörnyeföld (ma Szemenyecsrönye) 16. (1953); 52 (1960); 54 (1961)
 Csurgó (Somogy megye) 31. (1955); 39. (1958–60); 53. (1960); 95 (1977)
 Csurgónagymarton (Somogy megye) 13. (1953); 17. (1954); 53. (1960); 79. (1968)
 Dobri 54. (1961)
 Dobronak (ma Szlovénia, Lendvidék) 2. (1986); 4., 5., 8. (1988)
 Domonkosfa 13. (1986–88.)
 Dusnok puszta (ma Pölöskefő része) 68. (1966)
 Eszteregnye (1969–1974)
 Felsőlakos (ma Szlovénia, Lendvidék) 1., 2. (1986); 3. (1987); 17. (1989)
 Felsőrajk 37. (1957); 108. (1985); 67. (1963–64)
 Filovci (ma Szlovénia, Lendvidék) 2. (1986.)
 Fityeház 102. (1979–80)
 Fonyód (Somogy megye) 80. (1968)
 Föhrénc hegy (ma Nagykanizsa része) 97. (1975–77)
 Galambok 14. (1953); 34., 35. (1956); 58. (1963); 84. (1969–1974); 92. (1973–1975); 96. (1974–78); 99. (1978); 111. (1991)
 Gelse 45. (1958–59); 68. (1966)
 Gelsesziget 68. (1966)
 Göntérháza (ma Szlovénia, Lendvidék) 5 = 1. (1986); 3. (1987); 4., 7. (1988); 17. (1989)
 Gyékényes 41. (1960–61)
 Gyertyános (ma Szlovénia, Lendvidék) 3.; 10. (1988.)
 Hahót 23. (1952–1954); 27. (1955); 32. (1956)
 Hármasmalom (ma Szlovénia, Lendvidék) 5. (1988); 11. (1988–89.)
 Hidvég. (ma Szlovénia, Lendvidék) 1., 2. (1986.); 3. (1987)
 Hosszúfalu (ma Szlovénia, Lendvidék) 2. (1986.); 3. (1987); 8 (1988)
 Inke (Somogy megye) 92. (1973–1975)
 Kámaháza (ma Szlovénia, Lendvidék) 3. (1987); 4., 6.; 8. (1988)
 Kanizsa (Nagykanizsa) 66. (1964–68)
 Kapcza (ma Szlovénia, Lendvidék) 13. (1986–88.)
 Kapcza (ma Szlovénia, Lendvidék) 2., 5., (1988)
 Kerkaszentkirály 48. (1958–59); 54. (1961); 88. (1972)
 Kiskanizsa (ma Nagykanizsa része) 51. (1960)
 Kiskomárom (ma Zalakomár része) 3. (1950); 28. (1955); 33. (1956); 92. (1973–1975)
 Kistolmács 49. (1964)
 Komárváros (ma Zalakomár része) 12. (1950); 19 (1954 körül); 28. (1955); 33. (1956); 84. (1969–1974)
 Kót (ma Szlovénia, Lendvidék) 5., 10. (1988); 16. (1989.)
 Lendva (ma Szlovénia, Lendvidék) 5., 6., 7. (1988);
 Letenye 21. (1952–1954); 26. (1955); 43. (1959–60); 55. (1960); 56. (1960–61); 85. (1970); 104. (1980); 110. (1966–1992)
 Lisper (ma Lisperzentadorján része) 1. (1948 körül)
 Liszó 48. (1958–59)
 Lovászi 2. (1950); 107. (1981)
 Miháld 84. (1969–74)
 Molnári 48. (1958–59); 64. (1965); 71. (1966–67); 98., 99. (1978); 100. (1979)
 Murakeresztúr 38. (1958); 63., 64. (1965); 80. (1968); 101. (1979); 102. (1979–80)
 Muraszemenye 16. (1953)
 Muraszombat (ma Szlovénia, Lendvidék) 5. (1988);
 Nagybakónak 24. (1954); 97. (1975–77)
 Nagyrada 32. (1956)
 Nemespátró (Pátró) 36. (1956–1958); 40. (1958–59); 61., 62. (1964); 81., 82. (1969);
 Oltárc 10., 11. (1952)
 Ordacsehi 80. (1968)
 Palina 3. (1987)
 Pártosfalva (Muraszombat község) 2.
 Pat 84. (1969–74), 92. (1973–75)
 Petesháza 3. (1987); 8. (1988); 9., 10., 11. (1988–89.) 17. (1989)
 Pincemajor 3. (1987);
 Pogányszentpéter (Somogy megye) 4. (1951); 10. (1952); 69. (1966); 70. (1966–67); 72., 73., 75. (1967); 95. (1977)
 Porrogszentkirály (Somogy megye) 95. (1977)
 Pölöskefő 58. (1963)
 Pötréte 45. (1958–59); 68 (1966)
 Pusztamagyaród 54. (1961)
 Radamos 1., 2. (1986.); 3. (1987); 5., 7., 8. (1988); 11. (1988–89.) 12. (1989.) 13. (1986–1988) 15. (1988)
 Semjénháza 100. (1979)
 Somogyicsó 17. (1954)
 Sormás 21. (1954–54)
 St. Kovaca 9. (1988–89.)

Surd 24., 25 (1954); 40. (1958–59)
 Senta (Somogy m) 78. (1968)
 Szentlászló 2. (1988);
 Szentlászló 11. (1952); 21., 22. (1952–1954)
 Szentmihályhegy 38. (1958)
 Szepetnek 102. (1979–80)
 Tikos 10. (1952)
 Tótszentmárton 50. (1969); 64. (1965); 98. (1978);
 Tótszerdahely 71. (1966–67); 98., 99. (1978); 100. (1979);
 103., 105. (1980)
 Ujudvar 109. (1987)
 Várfölde 42. (1959–60)
 Vése (Somogy megye) 41. (1960–61)
 Völgyifalu 5. (1988); 11. (1988–89.) 13. (1986–1988); 17.
 (1989)
 Zajk 15. (1953)
 Zákány (Somogy megye) 29. (1955)
 Zalabaksa 3. (1987)
 Zalakaros 14. (1953); 35. (1956); 86. (1972); 91. (1973–75);
 96. (1974–78); 97. (1975–77)
 Zalakomár (ma ide tartozik a fent említett Komárváros és
 Kiskomárom is) 87. (1972); 92. (1973–1975); 94.
 (1975–1976)
 Zalamerenye 20. (1954–1958), 24. (1954)
 Zalasabar 76. (1967 körül)
 Zalaszentbalázs 57., 58., 59. (1963); 60. (1964); 65. (1965)
 Zalaszentjakab 85. (1970)
 Zalaújlak 14. (1953); 86. (1972)
 Zsitkóc 2. (1986)

A két láthatóan legtöbbet kutatott néprajzi csoport **Zalakomár és vidéke** (8 Kis-Balaton menti település, 31 füzet) és a **belső-somogyi falvak** (13 település, 31 füzet), melyek közül Pogányszentpéter, Csurgó és Csurgónagymarton emelkedik ki számosságban.

A Balaton déli partjának bejárása 8 faluban 8 füzetnyi adatot eredményezett.

28 füzetnyi adattal 8 horvát nemzetiségi falu (többségük a **muramenti horvátok** néprajzi csoportjához tartozik) képviselteti magát, míg a megye délnyugati része, Letenyétől északra Lispéig, illetve Bázakerettyéig, vagyis a Kerka mente 15 települése 33 füzettel bír, melyből Letenyén 8 íródott.

A Nagykanizsától északra húzódó két völgyben, Zalaszentbalázs és Gelse felé eső 11 település 16 füzettel képviselteti magát. Itt fedezünk fel csak némi hiátust, hiszen a **német telepes falvak** (Hosszúvölgy, Fűzvölgy, Homokkomárom, Magyarszerdahely, Magyarszentmiklós, Bocska és a ma Nagykanizsához tartozó Korpavár) kutatása intenzitásban elmaradt más hasonló méretű térségektől. Ennek egyik oka az lehet, hogy a tárgyi kultúra szempontú kutatások számára nem tűnt olyan sajátos egységnek ez a katolikus, nyelvében elmagyarosodott német eredetű népesség,

akinek anyagi kultúrája, gazdálkodása nagyon hasonlított a környező magyarsághoz. Mai kutatásainkból²⁸ látszik, hogy e vidék legjelentősebb búcsújáró helye, Homokkomárom a környék katolikuságának színes szokásvilágát mutatja, miközben a tősgyökeres homokkomáromi és környékbeli nép puritánabb szemléletű. Néhány szokásban, szokáselemben és leginkább a környező magyarságtól eltérő mentalitásában sok mindent megőrzött régebbi sváb hagyományaiából.

Nagykanizsa térségéről 14 füzet tudósít, melyből a legjelentősebb a **nemespátrói** gyűjtés (6 füzet, két időszakból), melyben Surd, Belezna és Liszó is megemlítődik.

A Hetési, a folyamatos gyűjtőmunkától némileg elkülönülő, más szempontokat is figyelembe vevő gyűjtés során 17 füzet született.

A települések egyedi sorrendjét nézve hasonló arányok látszanak:

Zalakomár (Komárvárossal és Kiskomárossal) 12
 Radamos 10
 Galambok 9
 Letenye, Pogányszentpéter 8
 Molnári, Murakeresztúr, Nemespátró, Petesháza, Tótszerdahely, Zalakaros 6
 Berzence, Göntérháza, Zalaszentbalázs 5

A gyűjtőfüzetekben Zalakomár (Komárváros és Kiskomárom) szerepel legtöbb alkalommal (12 füzetben), az átlagosnál többször Galambokkal, Göntérházával, Letenyével, Molnárival, Murakeresztúrral, Nemespátróval, Petesházával, Pogányszentpéterrel, Radamossal, Tótszerdahellyel, Zalakarossal találkozhatunk. Ezek a arányok nagyobb kutatási vállalkozásokra vezethetők vissza. Zalakaroson és vidékén (ide tartozik Zalakomár, Galambok) elsősorban a viseletkutatás (*necc*), lakáskultúra, Nemespátróban az ösfoglalkozások vizsgálata, a lakodalom, és a népi gyermekjátékok kutatása állt a középpontban. A letenyei, molnári, murakeresztúri, tótszerdahelyi gyűjtések a muramenti falvak anyagi kultúrájának teljes kutatását célozták meg. Göntérháza, Petesháza, Radamos pedig a hetési viseletkutatás gyakran gyűjtött kutatópontjai voltak. Pogányszentpéteren az ottani Rákóczi Egyesület kezdeményezte kiállítás. Kerecsényi Edit szóbeli közléséből tudom, hogy a gyakori és gazdag gyűjtésekhez elengedhetetlenül fontosak voltak a jó személyi kapcsolatok. Nemespátróban a nyugdíjasként Nagykanizsán élő pátrói evangélikus lelkész feleségében, Pogányszentpéteren a tanítóban és a Rákóczi Egyesület népdalkörének asszonyaiban talált segítőt, folyamatos élő kapcsolatra.

Ha magát Nagykanizsát tekintjük, feltűnően kevés gyűjtőnaplóval találkozunk: a Főrhénci hegy és Kiskanizsa 1–1 füzetével. Ez természetesen nem azt jelenti,

hogyan nem folyt néprajzi gyűjtés Nagykanizsán. A sok kiállítás, vagy nagykanizsai néprajzi témát feldolgozó tanulmány (például a kiskanizsai oromfalas házakról írt)²⁹ minden bizonnyal rengeteg gyűjtést is igényelt. Sok, másoktól származó gyűjtés került be a ma Nagykanizsához tartozó egykori falvakból is: Miklósfáról, Kiskanizsáról a legtöbb, Bagoláról, Sánocról, Fakosról, Palinból, Korpavárról. Többségük önkéntes gyűjtőktől, és néprajzi témákban szakdolgozóktól kerül a néprajzi adattárba (leginkább leendő pedagógusoktól, a településrészek helytörténete részeként) kisebb részük rendszeres néprajzi kutatás nyomán. Így Kerecsényi Editnek Nagykanizsa tekintetében nem ugyanaz volt a feladata, mint a zalai és nyugat-somogyi kis falvak tekintetében: Nagykanizsán több forrásból érkeztek be az információk, elsősorban feldolgozni, kiegészíteni, pótolni volt szükséges a néprajzi adatokat, a Nagykanizsáról bekerülő tárgyak esetében pedig a múzeum épületében, infrastruktúrájával, munkatársai segítségével sokszor kézirat közbevetése nélkül készült el a gépiratos „gyűjtőnapló“.

A kis falvak többségének viszont nem volt saját önkéntes gyűjtője, néprajzi kérdések után érdeklődő, segítő értelmisége (főleg az 1950-es években), s a tárgyak felgyűjtését mostoha körülmények közt, kevés segítséggel kellett elvégezni az első lejegyzésektől az utolsóig.

A dél-zalai iparosítás (elsősorban az olajipar kiépülése) jelentősen átalakította a települések társadalmát, így a városokhoz (Zalaegerszeg, Nagykanizsa, Lenti) közeli falvak népe gyorsan hagyta el régi szokásait, életmódját, rendjét és az idő előrehaladtával (az 1970-es évekre) már csak a városoktól, nagyobb ipari körzetektől távolabbi településekről, településcsoportokról lehetett fontosabb néprajzi információkat nyerni a világháborút megelőző állapotokról. (Egyúttal épp a városokhoz közeli és iparosodó térségekben lehetett – volna – leginkább vizsgálni a szokásváltozatokat, az újabb népi eljárásokat és folklórműfajokat.)

A gyűjtőfüzetek datálását feldolgozva megvizsgáltam azt is, hogy a gyűjtéssel eltelt negyven évből melyek voltak intenzívebb és kevésbé intenzív gyűjtési korszakok. (A több évre is datált füzeteket minden feltüntetett évnél figyelembe vettem, így a 132 gyűjtőfüzetből 178 dátumot dolgoztam fel.)

A táblázatból is látható, hogy Kerecsényi Edit sokrétű múzeum tevékenysége mellett jelentős számú gyűjtéseket folytatott, s a gyűjtés intenzitása minden időszakban hasonló. Az is jól érzékelhető, hogy hosszabb gyűjtési periódusok rajzolódnak ki, melyeken belül az első év terepmunkájának intenzitása, mennyisége évről évre csökken s valószínűleg ezzel arányban megnő a feldolgozásra fordított idő, erő. A gyűjtések három csoportba sorolhatók abból a

szempontból, hogy milyen időintervallumban folynak le. Voltak egyszeri periódusú gyűjtések (ilyen például a Balaton melletti helységek, vagy Nemespátró kutatása 1958 és 1969 között), melyeket csak néhány apróbb pótgűjtés követett. E periódusok lehetnek egész röviddek (1–3 évesek) és évtizedet kitöltők.

Voltak hosszabb időszakot követően visszatérő témák, mint például a muramenti horvát falvak kutatása, melynek első időszaka 1965–69 közé, második időszaka 1978–80 közé esett.

S voltak az egész életpályán végigkövetett települések, sok esetben nem egyetlen, hanem többféle, a települést is érintő kutatási céllal, például Galambok, Letenye, Zalakomár.

Összegzés

Ez a rövid, vázlatos emlékező írás is jól mutatja: nagy forrásértékű adattári és sokszínű tárgyi anyagot gyűjtött, gyűjtetett munkája során Kerecsényi Edit, s közben feltárta Dél-Zala néprajzi csoportjait.

A hagyatéck kijelölt feladatok előttünk állnak: feldolgozni a gyűjtemény mind nagyobb hányadát, pontosítani a zalai néprajzi csoportokra vonatkozó információkat, néhányuk esetében megvizsgálni, igazolni Kerecsényi Edit felvetéseit, és nem utolsó sorban tovább folytatni a gyűjtést, elsősorban a kevésbé hangsúlyos folklór területén. Az is feladatunk, hogy bekapcsoljuk Zala tájait a nagyobb magyar kutatásokba, illetve hasznosítsuk a Zalában az utóbbi évtizedben folyó országos, vagy nem zalai műhelyekben végzett kutatások (például a mikrotáj kutatások, Kiskanizsa szokásnéprajzi, antropológiai, vagy Mura-szeménye gazdaságnéprajzi és gazdaságnantropológiai vizsgálata) eredményeit. Ezzel válhatnánk méltó örököséivé Kerecsényi Edit hagyatékának.

Jegyzetek:

- ¹ EPERJESSY Ernő: Búcsú Kerecsényi Edittől. In: Néprajzi Hírek 35. évf. 2006/3–4.
- ² PETÁNOVICS Katalin: Kerecsényi Editre emlékezünk In: Néprajzi Hírek 35. évf. 2006/3–4.
- ³ KERECSENYI Edit: A muramenti horvátok története és anyagi kultúrája. Zalaegerszeg, 1983. Zalai Gyűjtemény 20.
- ⁴ Az 1980-as évek végén kerültünk munkakapcsolatba a zalai cigány/roma közösségek kutatási feladatai kapcsán. Számítógépes szövegszerkesztői ismereteimmel elsősorban a két hetési viseletkötet munkálataiban segitettem, de rendeztünk mikrokiallítást a horvát néprajzi anyagból Tótszerdahelyen, s ő vezetett be a játékkutatás kapcsán a Kiss Áron Társaságba. Néprajzi munkáimra mindig figyelt és sokszor kaptam tőle információkat és ma már nehezen hozzáférhető írásokat.
- ⁵ PETÁNOVICS i.m. 107. oldal
- ⁶ H. KERECSENYI Edit: A Thúry György Múzeum története In: A nagykanizsai Thúry György Múzeum Jubileumi Emlékkönyve 1919–1969. Nagykanizsa, 1972. (H. = Huleschné)
- ⁷ Ma méginkább aprófalvas a megye. A nagykanizsai kistérség, mely többé-kevésbé a múzeumalapítás idején létező Nagykanizsai járás területét fedi le, 48 településből áll. A 2006. január 1-jei népszámlálási adatok alapján a nagykanizsai kistérségben 23 olyan település van, melyben 500 főnél kevesebben laknak.
- ⁸ KERECSENYI 1972. 22. oldal
- ⁹ E kifejezést ma már csak módjával használhatjuk, sok terminológiai problémával terhelt, melyet itt nincs módom bővebben elemezni.
- ¹⁰ KERECSENYI Edit: A népi méhészkedés története, formái és gyakorlata Nagykanizsa környékén Budapest, 1969. Néprajzi Közlemények XIII/3–4.
- ¹¹ KERECSENYI Edit: 100 év népi lakáskultúrájának alakulása Curgón. In: Somogy néprajza 2. Anyagi kultúra, Tárgyi néprajzi dolgozatok.
- ¹² KERECSENYI Edit: Távol a hazától. Lendva-vidéki magyar kivándorlók és vendégmunkások. Lendva, 1994.
- ¹³ E kutatás egy része megjelent: A szabadságharc kora a Zalakomár környéki nép emlékezetében címmel a Zalai Tükör 1974 I. kötetében (141–169.) Ugyanennek a gyűjtésnek anyagára támaszkodva jelent meg a Pannon Tükör 1998/2. emlékszámban: KERECSENYI Edit: Az 1848-as szabadságharc a déldunántúli parasztság emlékezetében (88–91.), a 2002/2. számban KARDOS Ferenc: 1848 lenyomatai a zalai nép emlékezetében (48–51. oldal). Tehát az 1847–48-as gyűjtés félszáz esztendő múltán, a szabadságharc 150. évfordulója kapcsán hasznosult.
- ¹⁴ KERECSENYI Edit: Zala megye néprajzi csoportjai. Bp. TIT, 1979. 40 p.
- ¹⁵ Zala Megye földrajzi nevei. Szerk. Papp László, Végh József. Közétette: Markó Imre Lehel, Ördög Ferenc, Kerecsényi Edit. Zalaegerszeg, 1964.
- ¹⁶ KERECSENYI Edit: Zala megye néprajzi csoportjai. Bp. TIT, 1979. 13–14. oldal
- ¹⁷ u.o. 17–19. oldal
- ¹⁸ KERECSENYI 1979. u.o. 19–20. oldal
- ¹⁹ u.o. 23. oldal
- ²⁰ MARKÓ Imre Lehel: Kiskanizsai szótár. Budapest, 1981.
- ²¹ KERECSENYI 1979.5. oldal
- ²² KERECSENYI 1979. 24–25. oldal
- ²³ KERECSENYI Edit, H: A Thúry György Múzeum története In: A nagykanizsai Thúry György Múzeum Jubileumi Emlékkönyve 1919–1969. Nagykanizsa, 1972. 32. oldal
- ²⁴ Első férje nevén, később a Hulesch Béláné helyett a H. Kerecsényi Edit aláírást használta válásukig.
- ²⁵ H. KERECSENYI Edit: A Thúry György Múzeum története In: A nagykanizsai Thúry György Múzeum Jubileumi Emlékkönyve 1919–1969. Nagykanizsa, 1972. 9–68. oldal
- ²⁶ u.o. 20. oldal
- ²⁷ A településnév mögött közlöm a település korabeli lejegyzett névalakját, ha az eltér a mai formától, annak a településnek a nevét, ahova ma tartozik, és a megye nevét, ha nem Zala megyei faluról van szó. Ezt a településre vonatkozó füzetek darabszáma követi, majd =et követően a gyűjtőnaplók sorszáma és keletkezésük éve.
- ²⁸ Homokkomárom vallásnéprajzi kutatásával többen is foglalkoztak, kik közül Sándor Ildikó írásai a legjelentősebbek, az ünnepi szokások összehasonlító kutatását (az őket körülvevő magyar, horvát és cigány közösségek szokásvilágához hasonlítva) magam végzem másfél éve.
- ²⁹ Például KERECSENYI Edit: Klasszikus és klasszicizáló oromfalas házak Kiskanizsán In: Zalai Múzeum 7. Zalaegerszeg, 1997., 101–122.

Lendvai Kepe Zoltán

Kerecsényi Edit néprajzi munkássága Lendvavidéken

Dr. Kerecsényi Edit, a nagykanizsai Thúry György Múzeum igazgatója 1983-ban vonult nyugdíjba, de ezen tanulmány is bizonyítani fogja, hogy a nyugdíjba vonulását követő két évtized életének egy új és nagyon termékeny időszakát jelentette.

Kerecsényi Edit Lendva-vidéki kutatásainak előkészítéseként a Magyar Tudományos Akadémia Nemzetközi Együtműködési Irodájával, a Szlovén Tudományos és Művészeti Akadémiával (SAZU), valamint Király Ferencsel, a lendvai Galéria-Múzeum akkori igazgatójával már 1985-ben elkezdődtek a tárgyalások azután, hogy horvátországi kutatási tervei nem valósulhattak meg. Kerecsényi Edit 1986-ban tekintette meg először a lendvai várban addig összegyűjtött múzeumi anyagot és ebben az évben végzett itt először muzeológiai munkát, valamint néprajzi kutatásokat Lendva-vidék magyar falvaiban. 1986 márciusában íródott, egyik első levelében a lendvai múzeumigazgatónak így fogalmazott:

„Lassan itt a tavasz, s én szeretnék ígéretemnek eleget tenni: azaz gyűjteményük hetési darabjait beletárolni, róluk leírókartont és fényképet készíteni. Könnyebbséget jelent majd munkámban, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatócsoportjától előre láthatóan két hét kiküldetést kapok e célra. A szöveges anyag 2. példányát, fotokat és színes diapozitíveket kérnek tőlem viszonzásul. Ezért néhány napra férjem is velem jön, ő készíti majd a fényképeket és diákat.”¹

Az előzményekről annyit, hogy a Lendva-vidéki helytörténeti és néprajzi anyag gyűjtése az 1973-ban megalakult lendvai Galéria-Múzeum intézményének keretében vette kezdetét. Edit néni megjelenése előtt szakmunkatárs, alapvető muzeológiai feltételek, valamint megfelelő raktár hiányában csak a reprezentatív tárgyak gyűjtésére és alkalmi jellegű kiállításra volt lehetősége az intézménynek. Egyik beszámolójában Kerecsényi Edit így írt: „Amikor 1986-ban először megtekinthettem a vármúzeum kiállításait, a kortárs képzőművészeti alkotások mellett

(...) három teremben és a folyosón találtam néprajzi anyagot. Az elsőben a környékbeli, főleg a kebelei és filóczi fazekasok témánként csoportosított cserépedényeit, valamint egy teljes falat beborító hatalmas vitrinben helytörténeti okleveleket, céhes- és egyéb iratokat, pecsétnyomókat, stb. tanulmányozhattam. Egy másikban a környező szőlőhegyek tárgyi anyagát, közte egy hatalmas, Zalára jellemző faorsós-főfáskatrócos faragott prést nézhettem meg. A harmadikban a kender- és lentermelés, valamint a fonás-szövés eszközeit állították ki egy „fölvetett” hetési szövőszékkel, valamint különféle hímes szöttesekkel. A hosszú folyosón, az ablakos előtt szebbnél szebb ácsolt és tulipános ládákból gyönyörködhattunk, míg a másik oldalon, csaknem az egész falat beborító tablókban (...) főleg a hetési falvakban és a szőlőhegyek pincéiről készített rajzokat csodálhattuk meg. Sajnálattal tapasztaltam viszont, hogy az értékes gyűjtemény leltározatlan. (...) Mivel az egyik szekrényben egy ritkabecsű hetési asszonyi fejrevalóra, egy „pacsára”, valamint egyéb, a hazai gyűjteményekből hiányzó ritkaságokra bukkantam, felajánlottam, hogy – immár nyugdíjas lévén – beletárolom a néprajzi gyűjteményt, sőt, a megadott címeken a tárgyak használati adatait, „életét” is igyekszem pótlólag meggyűjteni, hogy teljes értékű leírókartonok készülhessenek. A kiállításon látott mindegy 400, kb. 120 családtól gyűjtött tárgyi anyagból következtethettem arra, hány faluban és milyen munka vár rám, ha a tárgyak népi nevét és használati adatait fel akarom jegyezni. E Szlovéniában végzendő, segítő szándékú társadalmi munkához sietve megszereztük a ljubljanaei néprajzi múzeum és a Zala megyei hatóságok hozzájárulását, a Göcseji Múzeum pedig ajándékozott e célra egy 18 rovatos néprajzi leltárkönyvet.² A Zala megyei művelődési osztály pedig évenként 15 alkalomra úti költséget biztosított a munka végzéséhez.”³

Jugoszlávia és Magyarország kommunista időszakában nem lehetett engedély nélkül kutatni a határon túli területeken, sőt az államhatárt sem lehetett átlépni

akármikor és akárhányszor. Ezért az érintett intézmények 1987-ben több hónapos ösztöndíj megszerzésére törekedtek, Zala Megye Tanácsától pedig Kerecsényi Edit és férje, Berentés Tamás állandó szolgálati kilépőt kaptak. Dr. Kerecsényi Edit öthónapos posztgraduális ösztöndíjas néprajzi tevékenysége Lendva-vidéken 1988. szeptember 7-én kezdődött.⁴ Az egypártrendszer bukása utáni időszakban azonban ilyen korlátok már nem akadályozták Edit néni Lendva-vidéki kutatásait.

Leltározás a lendvai múzeumban

Ahogy már említettem, a lendvai múzeum tárgyanyagának leltározása egyik legfontosabb céljai közé tartozott Kerecsényi Edit Lendva-vidéki munkájának. A feladat természetéhez szervesen tartozott a tárgyak fényképezése is, amelyet Berentés Tamás végzett el. Minden muzeológus, aki volt már leltározási munka részese, pontosan tudja, hogy ezen feladatkör az egyik legtöbb türelmet és szakértelmet követelő. Ez különösen akkor igaz, ha a leltározást úgy végezzük, ahogyan azt Kerecsényi Edit tette. Ugyanis Edit néni egyik legfontosabb szakmai követelménye maga és munkatársai iránt a múzeumi tárgyak „életének” lejegyzése volt. Vallotta, hogy ezen adatok nélkül szinte nem érdemes a múzeumi tárgygyűjtés. 1986 és 1994 között a lendvai múzeumban Kerecsényi Edit végezte a leltározást, 1995 és 1997 között pedig az ő szakmai vezetésével a Szegedi Tudományegyetem néprajz szakos hallgatói. A sziszifuszi munkát nem könnyű körülírni és elképzelni, így legjobb, ha minderről Edit néni sorai számolnak be:

„A Király Ferenc által 1973 és 1985 között gyűjtött néprajzi anyag használati adatainak feljegyzése során tehát magam is évről-évre gyarapítottam a gyűjteményt. Ennek következtében 1997-ben a néprajzi leltár mintegy 1356 darabbal zárt, és csaknem ugyanannyi volt az elkészült fényképes leírókarton is. A férjem (...) által vezetett fényképleltárkönyv ugyanakkor 1427 felvétel adatait tartalmazta, köztük számos ritka, archív fotó reprodukcióját.”⁵

1998 decemberében írt levele Bellon Tiborhoz már arról szólt, hogy mind szélesebb körben be kell vonni a lendvai múzeumi munkába a szegedi néprajz szakos hallgatókat, hiszen egyrészt az általuk gyűjtött hatalmas néprajzi anyagot ő már nem képes feldolgozni, másrészt pedig saját kutatásainak eredményeit szeretné közzétenni. Az ő szavaival:

„A további kartonozást, leltározást a jövőben nem vállalhatom, mert rosszul sikerült szemműtétem, s bizonyos tanulmányokat én is szeretnék még megírni, így a hetési viseletet, szőttest – köztük a muraszombati múzeumban tároltakat is.”⁶

Kutatómunka a szlovéniai magyarság körében

Minden néprajzkutató tudja, hogy semmi sem helyettesítheti a terepen végzett tudományos munkát. Kerecsényi Edit férjével Berentés Tamással a kezdetektől fogva végzett adatgyűjtést Lendva-vidék falvaiban. Ennek gyümölcseként számos tanulmánya jelent meg a szlovéniai magyarság néprajzi jellemzőiről, feljegyzéseit pedig ott találjuk a leírókartonok százain. Edit néni azonban 1994-ben egy nehéz szemműtetre készült, ezért egyrészt igyekezett mindent Lendván megkezdett muzeológiai munkáját befejezni, másrészt felvette a kapcsolatot Dr. Bellon Tiborral, a Magyar Néprajzi Társaság akkori főtítkárával, a Szegedi Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének vezetőjével és a Karcagi Múzeum igazgatójával. Ennek eredményeként a szegedi Néprajzi Tanszék hallgatói a lendvai Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet közreműködésével 1995-től kezdődően egy-egy hetes terepmunkára érkeztek Lendva-vidékre, amelyen alkalmanként 10-15 fiatal néprajzkutató vett részt. Ezen együttműködés Bellon Tiborral igazán gyümölcsözőnek bizonyult, hiszen a következő években, nyolc néprajzi tábor keretében a szegedi tanintézmény ifjú kutatói több mint ezer muzeológiai tárgyat gyűjtöttek össze a Kapornaki Helytörténeti és Néprajzi Gyűjtemény, a leendő hetési néprajzi gyűjtemény és a lendvai Galéria-Múzeum részére. Dr. Bellon Tibor vezetésével végezték el a több mint 1000 tárgy teljes leltározását a Kapornaki Gyűjteményben és a lendvai várban. Mindemellett ezekben az években számtalan fontos tudományos adat került följegyzésre, amelyeknek egyrésze már megjelent tanulmányok formájában.

Kiállítások

Kerecsényi Edit három állandó és mintegy száz, különböző témájú időszakos kiállításai közé tartoznak a lendvai múzeum tárgyaiból rendezett kiállítások is. Így, az Edit néni szakmai vezetésével 1991-ben Lentiben megrendezett „Hetés népművészete” című kiállítás is, amely nem csak a lendvai Galéria-Múzeum értékeit, a hetési ünnepi hosszútörülközőket, viseleti darabokat, ácsolt- és tulipánosládákat, tálásokat és cserépedényeket állítottak ki, hanem egyes Lendva-vidéki magánszemélyektől kölcsönzött tárgyakat is. 1994 szeptemberében pedig a szombathelyi Pannon Ősz rendezvénysorozat keretében a lendvai gyűjtemény néprajzi anyagából rendezte meg a „Lendva-vidék öröksége” című kiállítást.

1994-ben a lendvai múzeum részére Kerecsényi Edit elkészítette a Lendva-vidéki fazekasság állandó kiállításának tématervét, 1998-ban pedig a Lendva-

vidéki népviselet, hímzés és szőttés állandó kiállításának előzetes forgatókönyvét,⁷ amelyeket sajnos nem valósíthatott meg. Azzal, hogy személyemben 2005-ben muzeológus és néprajzkutató került a lendvai Galéria-Múzeum intézményébe, Kepéné Bihar Mária néprajzkutató és történész közreműködésével 2006 augusztusában megvalósulhatott az első állandó néprajzi kiállítás a lendvai várban A hetési népi textilkultúra címmel. A kiállítás tervezése még jobban rávilágított Edit néni céltudatos tárgy- és adatgyűjtésére, hiszen a lendvai múzeum raktárában, még ha egyetlen egy példányban is, de minden egyes szükséges textildarab megtalálható volt. A hetési textilkultúra létrejöttét azonban, a 2006 áprilisában bekövetkezett halála miatt Edit néni sajnos már nem érthette meg. Így mi sem volt természetesebb, mint hogy a kiállítást és a kísérő kiadványt elévülhetetlen érdemei iránt való tiszteletből dr. Kerecsényi Edit emlékének ajánlottuk.⁸

Tanulmányok és konferenciákon való beszámolók a szlovéniai magyarságról

Dr. Kerecsényi Edit az 1986 utáni időszakban már hathatósabban foglalkozhatott a szlovéniai magyarsággal. Ezután több konferencián ismertette meg a tudományos világot ezen határon túli magyar közösség néprajzi értékeivel. Hogy csak a három legjelentősebbet említsem: az 1990-ben Veszprémben megtartott VII. Kézművesipartörténeti Szimpóziumon,⁹ az 1996-ban Szombathelyen rendezett Régiók a határon című konferencián,¹⁰ illetve az 1998-ban Göntérházán szervezett Hetés-sziget a magyar nyelvhatár peremén című tudományos tanácskozáson, ahol Edit néni tartotta a bevezető előadást Hetés néprajzi sajátosságairól.¹¹

Kutatásai közben Edit néni megismerte a Mura-szombati Területi Múzeum gazdag Lendva-vidékre vonatkozó anyagát is. Kérésére Metka Fujs, a mura-szombati múzeum igazgatónöje, engedélyezte számára a hetési textilkultúra anyagának feldolgozását. Ennek keretében Kocsisné Koszorús Anikó, Konrád Lajos, Pulai Lászlóné, Takács Zsuzsanna, Török Eta zalai népi iparművészekkel, valamint ezen tanulmány írójával megkezdődött az ott található hetési viseleti anyag feldolgozása, amely később Kerecsényi Edit két tanulmányának keretében jelent meg, mégpedig 1998-ban szlovén nyelven a mura-szombati múzeum évkönyvében: *Ženska noša iz 19. stoletja iz madžarskih vasi v okolici Lendave v etnološki zbirki Pokrajinskega muzeja Murska Sobota*.¹² valamint magyar nyelven 1999-ben a Hetési női viseletek és hímzések a Mura-szombati Múzeum gyűjteményében címmel.¹³

Kerecsényi Edit a már többször említett textilkultúrát és viselettörténetet tárgyaló tanulmányai mellett még két fontos néprajzi témakörben publikált cikkeket Lendva-vidékről. Egyfelől a vidék fazekasságát kutatta s vizsgálódásának legjelentősebb eredményeit a Zalai Gyűjtemény 1994-ben megjelent számában tette közzé *Adatok az Alsólendva (Lendava) vidéki fazekasság XVIII–XIX. századi történetéhez* címmel.¹⁴ Itt érdemes megemlíteni, hogy ezen témában is megjelent publikációja szlovén nyelven, mégpedig 1991-ben a Szlovén Néprajzi Múzeum évkönyvében, az *Etnologban*. Másfelől Edit néninek, mint vérbeli néprajzkutatónak igen felkeltette érdeklődését a nagyszámú Lendva-vidéki magyar kívándorló és vendégmunkás sorsa is. A *Távol a hazától...* című kötete társadalomkutatási szempontból számos helyen túlmutat a néprajzi megismerés határain is.

Végezetül, érdemes kihangsúlyozni, hogy A lendvai néprajzi kutatások indoklása című írásában¹⁵ Kerecsényi Edit néprajzi tevékenységének céljai a szlovéniai magyarság körében következőképpen fogalmazódtak meg:

- 1/ Gyűjtőmunka.
- 2/ Nyilvántartási feladatok: leltározás és a múzeumi tárgyak fényképezése.
- 3/ Restaurálás és konzerválás.
- 4/ Kiállítási rajzok, fotók, szövegek készítése, valamint az állandó néprajzi kiállítás tárgyainak installációja.
- 5/ Kiállítási katalógus készítése.
- 6/ A néprajzi anyag tudományos feldolgozása és közlése kötetben.

Azt mondhatjuk, hogy a kitűzött tudományos célok teljességre törekvők voltak, és ha maradéktalanul nem is teljesülhettek, Kerecsényi Edit és Berentés Tamás hatalmas tudományos munkájának köszönhetően teljesen előkészítették azon eredményeket, amelyek az állandóan foglalkoztatott néprajzkutató muzeológussal 2005 után megvalósultak és megvalósulhatnak. Az említett célkitűzésekből egyelőre a legösszetettebb megvalósítása várat még magára, mégpedig a hetési és Lendva-vidéki magyarság néprajzi monográfiája. Ezen monográfia megszületéséhez a történelmi Zala vármegye néprajzkutatóinak teljeskörű együttműködése szükségeltetik, úgy a jelenben tevékenykedőknek, mint azoknak, akik életműveiket immár az utókorra hagyták. Nyugodtan megállapíthatjuk, hogy Dr. Kerecsényi Edit tudományos munkássága a történelmi Dél-Zala területén megkerülhetetlen, személyét pedig a legjelentősebb magyar néprajzkutatók sorába emelte.

Jegyzetek:

- ¹ Kerecsényi Edit levele Király Ferencnek. Kelt Nagykanizsán, 1986. március 12-én. GML EA 005–2006. 2.
- ² A „Jelentés Kerecsényi Edit néprajzkutató 1988. szeptember 7-én Lendva környékén megkezdett 5 hónapos posztgraduális ösztöndíjas tevékenységéről” című beszámolóban az szerepel, hogy a leltárkönyvet a nagykanizsai Thúry György Múzeum igazgatója ajándékozta a lendvai Galéria – Múzeumnak. GML EA 007–2006. 4.
- ³ KERECSENYI Edit 1999 A. 61–62.
- ⁴ Jelentés Kerecsényi Edit néprajzkutató 1988. szeptember 7-én Lendva környékén megkezdett 5 hónapos posztgraduális ösztöndíjas tevékenységéről. GML EA 007–2006. 4–6.
- ⁵ KERECSENYI Edit 1999 A. 69.
- ⁶ Kerecsényi Edit levele Bellon Tibornak. GML EA 006–2006. 1–2.
- ⁷ Lendva-vidék – Hetés népviselete, népi hímzése és szöttek-művészete. GML EA 008–2006.
- ⁸ KEPÉNÉ BIHAR Mária – LENDVAI KEPE Zoltán 2006.
- ⁹ Kerecsényi Edit: A dobronaki, kebelei és filóczi parasztfazekasok termékkértékesítése az 1900-as években.
- ¹⁰ Kerecsényi Edit: A Lendva vidéki magyarok viselete az 1850-es évektől az első világháborúig.
- ¹¹ Kerecsényi Edit: Hetés általános néprajzi jellemzői és sajátosságai.
- ¹² KERECSENYI Edit 1998.
- ¹³ KERECSENYI Edit 1999 B.
- ¹⁴ KERECSENYI Edit 1994 B.
- ¹⁵ A lendvai néprajzi kutatások indoklása. GML EA 007–2006. 1–3.

Irodalom:

- KEPÉNÉ BIHAR – LENDVAI KEPE 2006
Kepéné Bihar M. – Lendvai Kepe Z.: *A hetési népi textilkultúra. — Kultura hetiškega ljudskega tekstila.* Lendva.
- KERECSENYI 1975
Kerecsényi E.: *Zala megye népi hímzései. I. Zalai fehérhímzések.* Bp.
- KERECSENYI 1976
Kerecsényi E.: *Adatok a Zala megyei fazekasság történetéhez és értékesítési kérdéseihöz.* In: Szekszárdi Tájkutató Konferencia 1975. Szekszárd. 79–89.
- KERECSENYI 1991 A
Kerecsényi E.: *A dobronaki, kebelei és filóczi (egykor Zala vm., ma Szlovénia) parasztfazekasok termékkértékesítése az 1900-as években.* VII. Kézművesipar-történeti Szimpózium. Veszprém. 35–39.
- KERECSENYI 1991 B
Kerecsényi E.: *Iz zgodovine lončarstva lendavskega območja (18–19. stoletje).* In: Etnolog LII. Ljubljana. 130–163.
- KERECSENYI 1991 C
Kerecsényi E.: *Stoletne ljudske dragocenosti v heteški hiši v Kamovcih (Kámaháza).* In: Vzporednice slovenske in hrvaške etnologije 7. Ljubljana. 109–115.
- KERECSENYI 1994 A
Kerecsényi E.: *Radamos benépesedése, gazdasági és társadalmi viszonyai a XVIII–XIX. században.* In: Tanulmányok a szlovéniai magyarság köréből. Bp. 19–90.
- KERECSENYI 1994 B
Kerecsényi E.: *Adatok az Alsólendva (Lendava) vidéki fazekasság XVIII–XIX. századi történetéhez.* In: Zalai Gyűjtemény 35. Zalaegerszeg. 47–92.
- KERECSENYI 1994 C
Kerecsényi E.: *Távol a hazától... Lendva-vidéki magyar kivándorlók és vendégmunkások.* Lendva.
- KERECSENYI 1997
Kerecsényi E.: *A kapcai „fakonty” – miként kontyolták a hetési asszonyokat?* In: Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények. Szombathely. 57–61.
- KERECSENYI 1998
Kerecsényi E.: *Ženska noša iz 19. stoletja iz madžarskih vasi v okolici Lendave v etnološki zbirki Pokrajinskega muzeja Murska Sobota.* In: Zbornik soboškega muzeja 5. Murska Sobota. 37–63.
- KERECSENYI 1999 A
Kerecsényi E.: *A lendvai néprajzi gyűjteményről és a gyűjtőutak eredményeiről.* Néprajzi Látóhatár. VIII. évf. 1–4. szám. 61–73.
- KERECSENYI 1999 B
Kerecsényi E.: *Hetési női viseletek és hímzések a Muraszombati Múzeum gyűjteményében.* Zalaegerszeg.
- KERECSENYI 2002
Kerecsényi E.: *A lendvavidéki (hetési) magyar férfiak vászonviselete.* Zalaegerszeg.
- KOCSISNÉ KOSZORÚS – KONRÁD 2001
Kocsisné Koszorús A. – Konrád L.: *Hetési női viseleti hímzések a lendvai-, a muraszombati-, a zalaegerszegi múzeumok és magángyűjtők anyagából.* Zalaegerszeg.

Rövidítés:

GML EA: A Galéria-Múzeum Lendva Etnológiai Adattára

S. Lackovits Emőke

A mézesbábosok, gyertyamártók szakrális és fogadalmi tárgyai

A mézelő méhek (*Apis mellifica*) produktumának, a méznek édesítőszerként és a gyertya alapanyagaként szolgáló mellékterméknek, a viasznak használata a 18. század első harmadáig csaknem kizárólagosnak mondható. A magyarság a méhészetrel a korai őshazában ismerkedett meg, de a méhészkedés gyakorlata a honfoglalás után sem szakadt meg. Bár a 10–13. században elsősorban a kolostorok jelentették a méhészet központjait is, de a népi méhészkedés megléte ugyancsak létezhetett a korai időkben, hisz a jobbágyi tizedadóban a méz megjelent.¹ A népi méhészkedés történetével, formáival, gyakorlatával a rá jellemző alapossgal, körültekintő kutatással és igényességgel Kerecsényi Edit is foglalkozott, kiemelten Nagykanizsa környékével.² A néprajzi vizsgálatok, mind az övé, mind pedig a méhészetrel foglalkozó más néprajzosoké bebizonyították, hogy a jobbágyi ajándékok között általánosnak mondható a méz, ami pedig a paraszti háztartásokban a 19. század végéig egyetlen édesítőszernek számított. A hajdan Zala megyéhez tartozó Káli-medence falvaiban a kismemesi közösségekben még a 20. század első harmadában is készítették a liktárium nevű különleges csemeget, amely ez esetben mézben eltett, mandulával töltött aszalt gyümölcsöt vagy valamely csonthéjas gyümölcsöt jelentett. Mindezekon túl a méz orvosságként egész Európában az ókortól kezdve szintén jól ismert, de a népi hitvilágban és a népszokásokban ugyancsak szerepel mint egészséget, boldogságot biztosító analógiás étel (újév, lakodalom, stb.), sőt, a szláv népeknél a halotti áldozatban is megjelent.³ A méhészetnek és a méznek a népi kultúrában való jelentőségét az említettek mellett mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy már a 17. századtól megjelentek a méhészeti szakkönyvek, amelyek közül nem egyet, még a 19. században is használtak. 1759–1817 között magyar, német és latin nyelven 56 kiadásban 42 méhészeti munka jelent meg nyomtatott formában, ami európai viszonylatban is jelentősnek mondható.

Ezekben a munkákban rögzítették a korabeli méhészkedési gyakorlatot, de a római kor gazdasági íróinak adatait ugyancsak felhasználták, aminek eredményeként ezek a munkák a mediterrán hagyományokból is többet megőriztek.⁴

Rendkívül figyelemreméltóak a Bibliának a mézzel kapcsolatos gondolatai.

A méz az Ószövetségben Isten szeretetének jelképeként és bizonyítékként jelenik meg. Példaként ennek igazolásaképpen elegendő megemlíteni a Zsoltárok Könyvének néhány sorát: „sziklából fakasztott mézzel táplálta népét“ (Zsolt. 81; 17). Ugyanakkor Isten szavának édességét is a mézzel jelzik az Ótestamentumban: „Kijelentéseid édesek, ínyemnek, számnak, méznél édesebbek,“ (Zsolt. 119; 1 03). Ezt igazolja Ezékiel próféta látomása is, aki Isten parancsára nyeli le az Úr szavait tartalmazó tekercset, amelyről azt mondja: „Megettem és olyan édes volt a számban, mint a méz“ (Ez. 3; 2). Ugyanakkor a méz az üdvösség jelképe, utal a messiási időkre, ahogy az Izajás (Ézsaiás) próféciájában olvasható: „Íme a Szűz fogan, fiat szül és Immánuelnek nevezi el... aludtjej és méz lesz mindenkinek a tápláléka, aki csak életben marad ebben az országban.“ (Iz. 7; 14–22) Mindezekon túl jelzi az életet, képviseli az éltető eledelt, ahogy arról a Bírak Könyve ugyancsak tanúskodik Sámson esetében. További jelképekről szintén az Ószövetségből értesülhetünk. A méz a bölcsesség szimbólumaként jelenik meg a Példabeszédek Könyvében: „Egyél fiam mézet, mivelhogy az jó, és mert a lépes méz édes a torkodnak. Ilyen a bölcsesség ismerete a lelkednek.“ (Péld. 24; 13), de a méhekkel együtt a feltámadásra is utal, az értelem tápláléka, erőt adó, jelképe a bőségnak, az áldásnak „tejjel, mézzel folyó Kánaán az ígért földje“, „...nektek adom tulajdonul a tejjel-mézzel folyó földet.“ (Lev. IV. 20; 24) továbbá jele a termékenységnak: „Ajkadról jegyesem tiszta méz csorog.“ (Ének. 4; 11). Istennek olyan adománya, amely egyike azoknak, „ami legfontosabb az ember életében“ (Sir. 39; 26).

A méz az Újszövetségben ugyancsak jelen van, jelzi itt is Isten szavának édességét, ahogy a Jelenések Könyvében olvasható a könyvtekercs lenyelésekor, összecsengve Ezékiel próféta látomásával, azaz: szája „édes lett tőle, mint a méz“ (Jel. 10; 10). A mézet előállító méhek pedig a Szentírásban a szorgalom és áldás jelképei, ahogy a mai napig megmaradt ez a szimbolikus jelentésük (V.ö. Péld. 6; 8 a–c).⁵

A korai kereszténységben a méhkirálynőt Krisztus jelképének tekintették, a méheket üdvösséget hozó szimbólumnak, akikről a gyertya anyaga származik, amely maga is Jézust jelenti. Az adventi időszakban fellobbanó gyertyák lángja a Krisztus születésével megjelenő fényre, a húsvéti gyertya pedig Krisztus világosságára, őt szege a kereszthalált szenvedett Üdvözítő öt Szent Sebére emlékeztet, aki életét adta a bűnös világért, de harmadnapon feltámadott, hogy az embernek üdvössége legyen. A gyertya is önmagát fogyasztja, hogy másoknak világosságot nyújtson. A méh jelképe volt az Istenanyának is, akitől a tápláló édesség, azaz Jézus Krisztus származik. De a méz jelezte az ékesszólást, nem véletlen, hogy Szent Ambrust és Clairvauxi Szent Bernátot méhkassal ábrázolják. Szent Ambrus egyházatyja szerint a méhkas maga az egyház, míg a méhek az egyház tagjai, vagyis a keresztények.⁶

A méz a korai középkorban paraliturgikus szentelménynek számított, vagyis a népi áhítatgyakorlatban mint szentelmény jelent meg,⁷ amelyet a szűzies életet élő méhek hordtak össze. Ezért készültek a templomba szánt gyertyák méhviaszból és ezért kaptak különösen kiemelt szerepet a búcsúban a mézeskalácsosok, akik készítményeikkel szakrális üzenetek hordozóivá lettek.

A mézeskalácsosok vagy mézesbábosok, akiknek tevékenysége sajátosan vidéki mesterségként létezett, a háromféle mézes tésztán: a formában (ütőfa) készített mézeskalácson, a fém szaggatóval kivágott, színezett mézes tésztán (ejzolt) és a puszedlin, stanglin, pogácsán kívül a méhviaszt, a sonkolyoson vett méz melléktermékét is felhasználták, belőle különféle gyertyákat, áldozati szobrocskákat és szentek alakjait formázták meg. A mézesbábos tevékenység a középkorban még a kolostorokhoz kapcsolódott, ugyanúgy, ahogy a játékkészítő tevékenység is, összekapcsolódva a kegytárgyak készítésével, és csak a 13. században vált céhes iparrá Európában, elsőként német földön. Hazánkban csak a 17. században alakultak meg a mézeskalácsosok céhei a Dunántúlon, az Alföldön viszont csak a 18. században.⁸ Egyébként a mézeskalácsos mesterségnek a búcsúkkal, a kegyhelyekkel való hosszantartó és szoros kapcsolatának eredménye volt, hogy a későbbiek során ezek a mesterek javarészt búcsújáró helyeken vagy azok közelében telepedtek le, tevékenységüket a

búcsúkra, a búcsúvásárookra alapozták és építették. Pl. Andocsón négy, Bodajkon egy, Baján nyolc, Doroszlón kettő, Hajóson kettő, Lékán egy, Magyar-egregyen egy, Máriaradnán három, Selmezbányán kettő,⁹ de Veszprém megyében Veszprémen kívül Pápán, Várpalotán, Devecserben, Zircen, Nagyvázsonyban, Sümegen, Tapolcán egyaránt dolgoztak mézeskalácsos mesterek, akik az egyházmegye kegyhelyeit körzetekre osztva keresték fel rendszeresen a búcsúi alkalmakon. Ismertek a mézeskalácsosok a Felföldről, Egertől Kassáig, továbbá Erdély kisebb-nagyobb városaiból egyaránt. Elegendő csak a háromszéki Kézdivásárhelyt említenünk. Ezek a bábosok lakóhelyüktől akár 80–100 km-re is elmentek áruikkal a búcsúba és a vásárookra.

A mézeskalácsosokról eddigi adataink alapján tehát elmondható, hogy őket az árucserre kapcsolatokban előkelő hely illette meg. Elmaradhatatlanok voltak szakrális üzenetet hordozó portékájukkal mind a vásárokból, mind a búcsúkból. Különösen figyelemre méltóak a decemberben tartott karácsonyi vásárok, ahol ők árusították a karácsonyfára feltehető mézeskalács figurákat. Ilyen karácsony előtti vásárt tartottak minden esztendőben december első harmadában pl. Somlóvásárhelyen, ahol a mézesbábosok első-sorban mézeskalács szarvasokat árultak, amely figura nem hiányozhatott a Somló-környékének falvaiban a karácsonyfákról. Érdekes kérdéseket vet fel a jelenség annak tudatában, hogy a Somló környékén maradt fenn a regölésnek egyik leggazdagabb változata, amelynek központi figurája a csodaféle vagy csodafiú szarvas, ága-bogán a misegyertyákkal. Ismert, hogy a szarvas Krisztus jelkép, tehát feltételezhető, hogy a mézesbábban hasonló jelkép fogalmazódhatott meg, még akkor is, ha ezt elsősorban már nem a tudatosság, hanem csupán csak a hagyomány irányította.

A magyar nyelvterület búcsújárásának történetét vizsgálva a kegyhelyeken megjelenő árusok között legnagyobb számban a mézesbábosok fordultak elő. Ők voltak azok, akik mindig jelen voltak a templombúcsú helyszínein és akik a búcsúvásároknál, a búcsújáró helyek környékén a legnagyobb forgalmat bonyolították le a búcsúok körében. Tőlük vásárolták meg a különféle gyertyákat, a búcsúfiaként ismert bábolvásót, a mézeskalács szenteket, valamint a viaszból készített szobrocskákat, amelyeket üvegbúra alatt tartottak a tiszta szobában és különösen megbecsült helyük volt a népi vallásosság tárgyai között, különösen a római katolikus német közösségekben. Így a mézesbábok nemcsak egyszerű csemegének számítottak a szent helyen, hanem az alapanyagának a népi áhítatgyakorlatban betöltött szerepénél fogva vallásos funkciójuk is volt. A kegyhelyekre elzarándokoló hívek számára többnyire elmaradhatatlan

ajándék volt az otthon maradtoknak a bábolasó, amelyet a rózsafüzér szeméinek mintájára kör alakú mézes kalács darabokból fűztek össze, a végére apró szívet és keresztet téve. A Balaton-felvidéken annyira kedvelt ajándék volt, hogy a vegyes vallású falvakban a reformátusok közül is többen megkérték a katolikus szomszédokat, utcabelieket, hogy számukra vagy gyermekeik számára a kegyhelyről hozzanak báb olvasót. A legkedveltebb búcsús ajándékok közé tartozott. Ismerünk és múzeumi gyűjteményekben őrzünk olyan mézeskalács ütőfákat, amelyek a Szent Családot, az Istengyermeget karján tartó Istenanyát, a betlehemi istállót Jézus születésével, Szent Miklóst vagy a paradicsomi jelenetet ábrázolják. Ezek mézeskalács figurákként ugyancsak jelen voltak a búcsúkon a mézesbábosok sátraiban szinte valamennyi kegyhelyen.¹⁰ A Dél-dunántúliak kedves búcsúi ajándékai között szerepelt az a kegyhelyről (Máriagyüdről) származó bot, amelyre különböző, mézeskalácsból készült figurákat (kereszt, szív, baba) kötözték. Ezt a botot ajándékozták a közösség kántorának, előénekesének, búcsúvezetőjének, ezzel köszönve meg fáradozásukat.¹¹

A kegyhelyeken a másik keresett bábos készítmény a viaszgyertya volt. Közöttük kedveltnek számítottak a kegykép vagy a kegyszobor apró, színes képével ékesítettek. A viaszgyertyáknak egyébként többféle változatát készítették és árulták, hisz a kegyszobrokhoz, a templomokba ajándékozott, vagy hazavitt egyenes gyertyákon kívül gyertya tekerceket ugyancsak csináltak, amelyeket elsősorban a német anyanyelvű közösségek búcsús zarándokai kerestek és vettek meg. A búcsújáró helyek esti és éjszakai ájtatosságain ezeket a kezükre húzták és velük világitottak.¹² Ilyen gyertyákat azonban nemcsak a kegyhelyeken árusítottak, hanem Gyertyaszentelőkor a falusi templomok környékén is. A bakonyi Magyarpolányban a pápai mézeskalácsos vitte minden esztendőben ezen a napon, azaz február 2-án, Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepén, a templom közelében felállított sátorba az asszonyoknak a sárga, a lányoknak a fehér gyertyatekerceket, amelyeket Wachssteckl-nek neveztek. A Balaton-felvidéki Vöröstón és Tótvázsonyban, továbbá Hidegkúton Wacksstock-nak mondták ezeket a tekercsbe formált viaszgyertyákat, amelyeket a veszprémi, valamint a nagyvázsonyi bábosoktól szereztek be. A felnőtteknek 12 soros narancssárga, a gyermekeknek 4 soros fehér tekercest vettek. Pulán csak nők vásárolták a gyertya tekerceket, az asszonyok sárgát, a lányok fehérét, ugyancsak a nagyvázsonyi bábostól. Lókúton a zirci mézeskalácsos árulta a fonott gyertyatekercest. Ezeket az ünnepen a templomban megáldotta a pap, tehát szentelményekké váltak és gyázmisekor, Halottak napján a templomi szertartás alatt egy-egy darabkát

felhajtvá belőlük, ezeket gyűjtötták meg, égették a mise idején, de ezt vitték ki Halottak napján a temetőbe is, egy-egy darabot letörve belőlük, majd az első harangszóig égetve, hogy a szenteltből az elhunytaknak is jusson. Éjféle misén és a feltámadási körmenetben ugyancsak meggyűjtötták ezeket a gyertyatekerceket, de nagybetegnél, haldokló mellett is. Utóbbi esetben addig égett csak, ameddig a pap jelen volt. Utána elfűjták és füstje szállásának irányából a beteg sorsára következtek. Mindenszentekkor, valamint Halottak napján, ha valaki nem tudott elmenni a templomba, akkor a gyertya tekercest otthon gyűjtotta meg és égette a mise ideje alatt.¹³

Jellegzetes búcsúfiaként tartjuk számon a viaszból készült koszorúkat, amelyeket a lányok vásároltak és ezek a búcsúi viseletük részévé lettek. Általános volt ez a szokás és talán a legismertebb a vasvári szentkúti búcsúban. Ezt a fehér viaszkoszorút a búcsú alkalmával a fejükön viselték és addig maradt ott, amíg haza nem tértek.¹⁴

A gyertyák és a mézesbábok mellett a mézeskalácsosok árulták a viaszból készített offereket is, vagyis a fogadalmi tárgyakat, amelyek szintén rendkívül kedveltek voltak a búcsúsok körében. A magyar nyelvterület kegyhelyeinek döntő többségében nagy tömegben árusították ezeket a különféle testrészeket ábrázoló viaszfigurákat (identifikációs fogadalmi tárgy), amelyeket szintén a mézesbábosok készítettek öntőformák segítségével. Ezek valójában fogadalmi vagy áldozati adományok voltak, amelyeket segítség kérésével vagy hálaadásként helyeztek el a kegykép vagy kegyszobor környezetében, esetleg a kegykép oltárára. Mindezek Európa más népeinél is ismertek, így német és olasz nyelvterületen egyaránt. Elképzelhető, hogy a szokás német eredetű és a barokk kori búcsújárás fellendülésével, a kegyhelyek létszámának megnövekedésével kapcsolatos, ámbár az antik civilizáció is használta a fém-ből készült fogadalmi tárgyakat, a kereszténységben pedig a 15. századtól léteznek jelentősnek mondható adatok.¹⁵ Barna Gábor kutatásaiból vált ismertté, hogy a Maria-Zellbe elzarándokoló magyar búcsúsok korán megismertek ezekkel az áldozati szobrocskákkal, amely fogadalmi ajándékokat a helyszínen vásárolhatták meg a mézesbábosoktól.¹⁶ Ezek embereket, emberi testrészeket és állatokat jelenítettek meg. Ajándékozásuk többnyire kettős céllal történt: vagy a kegytemplomi Szűzanya közbenjárását kérték a beteg testrészt vagy személy, állat gyógyulásáért, vagy ennek ajándékozásával rótták le hálájukat a gyógyulásért. Máriagyüdrön az oltár megkerülése után helyezték el ezeket az offereket az oltárra. Sümegen mielőtt az oltár mögé tették, pénzt nyomtak beléjük. Több helyen ezeket a viasztárgyakat a bábosok a búcsút követően visszavásárolták, majd

ismét eladták, mint pl. Andocson, Segesden, másutt pedig viaszgyertyát öntöttek belőlük, így Szeged Alsóvárosban és Máriapócon. Tudjuk, hogy a 20. század elején még készítettek ilyen viasztetemeket a budakalászi, a szentendrei, az óbudai mézeskalácsosok, valamint a Sepsiben lakó Varga József mézesbábos is.¹⁷ Nagy számban hagytak viasz fogadalmi tárgyakat Csatkán, amelyek közül néhánynak még adományozója is ismertté vált, így a bodajki Riegl Erzsébet, akinek a lába fájt. Ezeket a viaszfigurákat vagy ahogyan mondták viasz testeket a búcsúban a várpalotai és a kisbéri bábosoktól vették, hiszen a veszprémi mézeskalácsosok csak ritkán mentek el Csatkáig. Egyébként is a bábosok, ahogy arra már utaltunk, körzetekre osztották a területet és ennek megfelelően keresték fel a kegyhelyeket. Jásdon is általában a várpalotai mézeskalácsos árult, míg Bodajkon a székesfehérváriak, a Veszprém melletti csatári búcsúban viszont a veszprémi mézesbábos. Az 1930-as években Vajkai Aurél még lefényképezhette Boór Lajos veszprémi mézeskalácsos fából faragott, viasz testrészek, jelképek készítésére szolgáló öntőformáit, amelyekkel fél testet, fejet, házat, állatokat, vétagokat és belső szerveket: gyomrot, szívet, a női szerveket béka formájában, továbbá szemet, fület, mellet formázott meg. (Valamennyiről egy-egy másolatot őriz a Laczkó Dezső Múzeum Néprajzi Gyűjteménye.) Elmondása szerint egy-egy személy 3–4 offert is vásárolt. Így ezek meglehetősen hamar elfogytak a búcsú alkalmával. A csatári búcsúban a két világháború közötti időben egy-egy alkalommal 300–400 offer is elfogyott, ami 15 kg viaszt jelentett. Itt a beteg emberek, a gyógyulni vágyók és gyógyulást remélők vettek offereket, a gyógyultak gyertyát vásároltak.¹⁸ A legvastagabb gyertyákat általában a cigány búcsúsok vették és ajándékozták a kegyhelynek Csatkán is, Sümegen is.

Csatkán az offereket az oltárra vagy az oltár elé tették, Csatáron pedig a kápolna előtti kereszt tövébe, Jásdon viszont hazavitték és a kereszt alá elásták.¹⁹ Egyébként leggyakoribbnak az a megoldás bizonyult, hogy a kegykép, kegyszobor környezetébe helyezték el ezeket a fogadalmi tárgyakat, amiről jó képet ad Jordánszky Elek munkája.²⁰ Könyvének több kegyképről készített metszeten jól láthatók ezek a kegykép, kegyszobor oltárának szomszédságában vagy éppen az oltáron elhelyezett fogadalmi ajándékok.

A viaszofferek készítése fa és fém öntőformák segítségével Európa más részein ugyancsak megtalálható, legfigyelemreméltóbb a német nyelvterület ebből a szempontból. Ausztriában különösen Maria-Zell 1882. évi jubileumát követően készültek rendkívül nagy mennyiségben, de ezt megelőzően, a lourdesi jelenés után (1858) ugyancsak megnövekedett irántuk

a kereslet. Svájcban az 1850-es években Einsiedelben és Küsnachban viasz öntőüzemek működtek, ahol hús ember végezte egyszerre a munkát. A mesterek mézeskalácsosok, gyertyamártók és városi cukrászok voltak.²¹

A mézesbábosok, gyertyamártók szakrális tárgyalkotó tevékenységének harmadik területe a viasz szobrászat, amely rendkívül figyelemre méltó tevékenység volt. Bízvást elmondható róla, hogy alkotásai a szakrális tudásnak, a hittani ismereteknek közvetítésében jelentős szerepet játszottak. A barokk kori viasz szobroknak a 17. században rendkívül szépen és aprólékosan megmunkált példányai születtek meg, amelyeknek alkotói igazi művészeknek számítottak. Alkotásaikból a Bayerisches Nationalmuseum Münchenben őriz több kompozíciót, amelyek a Szűzanyát, Szent Józsefet az Istengyeremekkel, Szent Bonaventúrát (1217/18–1274), a stigmákkal megjelenített Szent Ferencet grecco látomásával és a feszülettel, valamint Szent Antalt a gyermek Jézussal ábrázolják. Ezek a kompozíciók minden bizonnyal hatással voltak az egyszerűbb, későbbi megfogalmazásokra, sőt, némelyiknek előképül is szolgálhattak.²² Nem elképzelhetetlen, sőt, feltételezhető, hogy a viaszofferek és a viasz szobrok alapképe az a bárány néven ismert barokk kori (17. századi, 18. század eleji) szentelmény, amely rendkívül népszerűségnek örvendett. A pápa a húsvéti gyertya maradványaiából öntött, az Isten Bárányát (Agnus Dei) ábrázoló viasz érmet fehérvasárnap, azaz a húsvét utáni első vasárnap áldotta meg.²³ Az Agnus Dei ábrázolás egyébként az európai viasz szobrászatban is rendkívül népszerű volt. A svájci Theo Gantner kutatásaiból ismerjük, hogy ez az egyik leggyakoribb, érem formájú viasz készítmény, jellemző mind a világi, mind a kolostor munkákra és mindkét területen egyaránt megtalálható volt.²⁴ Egyébként a legrégebbi viasz szobrászati alkotások a kolostorokból származnak, döntően a 17. századból. Virágkorukat a svájci kutató az 1720–1740 közötti esztendőkre teszi. A szenteket vagy a szentek ereklyéit, továbbá attribútumait ábrázoló viasz szobrokat ugyancsak öntőformában készítették, majd színes papírdrapériával, szövetarabakkal, művirágokkal vették körül, sőt, némelyiket bélelt, falra akasztható dobozokban helyezték el. Általában a látványos megjelenítésre törekedtek.²⁵ A megnövekedett igény kielégítésére a barokk korban és a 19. század első felében, a kegyhelyek létszámának nagymértékű gyarapodásával világi alkotók kezébe került át ez a tevékenység, akik döntően mézesbábos mesterek voltak. Közülük többen jelentős hírnévre tettek szert, mint pl. Rapperswillben a Haiberger família, akiket a viasz portrék, viasz szobrok nagymestereként tartanak számon.²⁶ Magyar nyelvterületen különösen hírneves

mézeskalácsos és viasz szobor készítő volt a selmecbányai Velics György, akinek szobrai között kegy-szobor másolatokat is megtalálunk, többek között ő készítette el az Andocsi Szűzanya szobrát, amit a dunántúli búcsújáró helyeken árusítottak, sőt ebből maradt is fenn egy-egy példány, amit a pécsi Janus Pannonius Múzeumban őriznek.²⁷ A Veszprémi Laczkó Dezső Múzeum Néprajzi Gyűjteménye számára vásároltam meg három viasz szobrot is a közelmúltban. Az egyik a Lourdesi Mária szobra, a jelenés pillanatát ábrázoló viasz kompozíció a Szeplőtelen Fogantatással, azaz az olvasós Lourdesi Szűzanyával és Szent Bernadettel, a másik egy Jézus Szíve szobor, a harmadik pedig a Zelli Szűzanya viaszból készült szobra. Alkalmam nyílt megvásárolni egy Egek Királynéja és egy Alexandriai Szent Katalin szobrot is. Valamennyi német közösségekből való, amely, továbbá a német nyelvterületről származó rokon adatok arra engednek következtetni, hogy jelen esetben minden bizonnyal német vagy osztrák mézesbábosok készítményeivel állunk szemben. Sajnos, az eladók és ajándékozók már alig tudtak róluk valamit, ők is örökölték elődeiktől, csupán annyit jegyeztek meg, hogy búcsújáró helyen vásárolták őket. Valószínű, hogy esetünkben Maria Zell lehet a központ.²⁸

A viasz képek előállításának később, a 19. században Svájcban kívül központjai alakultak ki még Bécsben, Münchenben és Párizsban is. Ezek a viaszképek ugyanis nagyon jól eladhatók voltak. Talán nem haszontalan megjegyezni, hogy az 1857.évi berni ipari kiállításon szintén szerepeltek viasz képek, viasz szobrok, majd 1883-ban Zürichben, az Országos Kiállításon ugyancsak megjelentek. Ez volt a viasz szobrászat virágkora. Ezek az alkotások azonban már nemcsak vallásos, hanem világi témákat is nagy számban megfogalmaztak.²⁹

Feltétlenül említést érdemelnek azok a sajátos viasz képek, amelyeknek készítése a női kolostorokban terjedt el. Ezeket az alkotók családtagjaiknak, rokonnak adományozták. Ezek az alkotások a kolostori cellák belsejét mutatták meg, ahol az apáca portréja mellett a cella belsejében elhelyezett bútorok, tárgyak is láthatókká lettek. Ilyeneket ismerünk 1840-ből Stansból és Eschenbachból, 1900-ból Einsiedelnből, 1855-ből pedig Sarnenből, amely kompozíció érdekessége, hogy a laikus Maria Rosa, a kórustag Maria Lutgarda és Maria Benedicta bencés apácákat, valamint Maria Josepha Barbara kapucinus nővért jeleníti meg. Figyelemre méltó e speciális viasz munkák esetében a rendi ruhák precíz ábrázolása.³⁰ Ezek között a kolostorokban készült viasz képek között művészi igénnyel megalkotottak is megtalálhatók. Ilyenek az 1700-ból való velencei munka Jézus születésének képével, a szintén 1700-ban készült dél-

német Szent Jeromos, az 1760-ból való Szent Apollónia († 249-ben Alexandriában, vértanú szent, a fogfájósok és fogorvosok patrónája, fogóval, benne foggal ábrázolják), az 1780-as francia Keresztelő Szent János, továbbá az 1800-ban Ausztriában készült Szent Ferenc szobra, amelynek külön érdekessége, hogy kezében egy Maria-zelli kegyérmert fog, az 1860-ból való dél-német Angyali Üdvözlés vagy 1840-ből az ugyancsak dél-német Krisztus születése, valamint az 1870-es svájci Szent Benedek képei. Ezeket az alkotásokat igényesen kiszínezték, valóságos életképeket hozva létre. Szinte kivétel nélkül kolostori munkák ezek, amelyek részben férfi kolostorokban, többségben azonban női szerzetesrendek tagjai által készítették.³¹ A 19. században Latin-Amerikában szintén megformáltak viasz szobrokat. Kolumbiából, Mexikóból egy svájci kereskedő révén az 1830-as években Svájcba is került belőlük.³²

A mézesbábosok által készített viasz szobrok döntő többsége 1870–1920 között készült, fa öntőformák segítségével, java részben Voralbergben és Csehországban, amely készítményeket azután a kegyhelyeken árultak. Ezek, bár tömegáruk voltak, de változatosaknak mondhatók. Többnyire a kolostormunkákat igyekeztek másolni. Fa talpra helyezték el ezeket a szobrocskákat, amelyeknek nagysága 8–40 cm között mozgott. Egyik leggyakoribb ábrázolás a gyermek Jézus megjelenítése és ennek az alapképnek ikonográfiai variánsai. Ilyenek a kereszten ülő vagy fekvő Istengyermek, akit a korszak meditatív vallásos irodalma úgy jelenített meg, hogy állandóan maga előtt látta szenvedésének eszközeit, jelezve, hogy a Megváltás nagy művét már gyermekkorában vállalta és annak tudatában volt. A megjelenítés előképei között Guido Reni 17. századi munkája, majd több 18. századi megfogalmazás (Wirix, Jacobus de Man, Joseph Enderle, stb.) is szerepel, amelyek nyomán készültek a ponyvanyomtatványok és a népi áhítat szentképei.³³ Nyilvánvalóan utóbbiak szolgálhattak alapul a viasz szobroknak is. Gyakori volt a Prágai Kiszűz szobra, amelynek előképe a prágai karmelita kolostornak Lobkowitz Polixéna által 1628-ban adományozott spanyol eredetű, csodatévő, öltöztetős, koronás, áldást osztó gyermek Jézus szobra volt, amely őt a világmindenség gyermeki Uraként ábrázolja és amely aztán az osztrák és a cseh barokk kultikus jelképe lett. Kultuszának fénykora a 18. század. Megjelenítették a Lorettoi Istengyermeket, a Salzburgi Jézuskát, amely a Filzmossi kegytemplomnak uralkodói jelvényekkel és virágkosárral ábrázolt gyermek Jézus szobra, aminek kultusza és tisztelete Salzburg révén terjedt el. Gyakori volt a Jó Pásztor megfogalmazás, de ereklyetartó formában elkészítették Nepomuki Szent János nyelvét is. A szent 1350-ben

Pomukban született és Prágában halt vértanúhalált a gyónási titok megőrzéséért 1393-ban. Így lett a vizen járók és a hallgatás szentje, a jó hírnév védelmezője, akinek jelmondata: „Boldog, aki a nyelvével nem vétkezik.“ (Ünnepe május 16)³⁴ Kedvelt megfogalmazás volt Szent Anna keze, amelynek egy művészien megalkotott változatát a bécsi orsolyitáknál készítették 1700-ban. Szent Anna személyéhez kötődik a Szent Atyafiság kultusza, ő az anyák, a családok, a dolgos asszonyi kezek patrónája. (Ünnepe július 26.) A Maria-Zellel szoros kapcsolatban lévő Annaberg kegyhelye különösen fontos szerepet játszott a népi kegyességben. Szent Annának itt őrzött kézereklyéjét az anyaság méltóságának jelképeként tisztelték. Az 1217-ből való kegytemplomban lévő kegyszobor a Mettertiát (Jézus, Szűz Mária, Szent Anna) ábrázolja, amit 1440-ben a magyar származású Kassai Jakab faragott. A kegyhelyről Szent Anna kezét ábrázoló színes képeket vittek magukkal a búcsúsok, amelyen Szent Annához és kezéhez szóló imádság volt olvasható.³⁵ Ezek az ábrázolások minden bizonnyal hatással voltak a viasz szobrokra is. Mindezekon túl még további, egyéb szent ábrázolások is megtalálhatók a mézesbábosok viasz szobrai között, így gyakori Szent Konrád püspök (900–975 november 26), Pádúai Szent Antal (1195 Lisszabon–1231 június 13 Arcella-Padova), Szent Gebhard bencés szerzetes, püspök (949–995 augusztus 27), Szent Ágota vértanú († 250 k. február 5 Catania), Szent Anna a gyermek Szűz Máriával, Avilai (Nagy) Szent Teréz egyháztanító, rendmegújító (1515 Avila–1582 október 15. Alba de Tormes), az alvó Istengyermek egy angyallal. Rendkívül kedvelt volt a Prágai Kisjézus, de megtalálható még közöttük Jézus születése, a feszület, tövében a Szűzanyával és János apostollal, Szent József († 30 előtt Názáret, március 19), Gábrriel arkangyal, Szent Mihály arkangyal, a lelkek megmértője, a mennyei seregek fejedelme (ünnepe szeptember 29), továbbá a kigyón taposó Immaculata, a Szeplőtelenül Fogan-

tatott Szűzanya (ünnepe december 8), az égbe emeltetett Mária megkoronázása, aki az „egék királyné asszonya“ (Nagyboldogasszony augusztus 15), az Angyali Üdvözlet pillanata (Gyümölcsoltó Boldogasszony március 25), a feltámadt, diadalmas Krisztus a győzelem zászlójával, valamint a legnépszerűbb kegyhelyek kegyszobrainak másolatai: így a passauai, ill. bécsi Maria Hilf szobra, Maria Zell, Maria Einsiedeln, Lourdes, Rankweil Szűzanyát ábrázoló kegyszobrainak kicsinyített másai. Ezeket a viasz szobrocskákat búra alá helyezték el. Mögéjük gyakran drapériákat tettek és ruhájukat kiszínezték. Ezek a kellékek valószínűleg festett viaszlemezek. Előfordult, hogy a megjelenített személyeknek a szemét üvegből készítették el és ezt helyezték a viaszba.³⁶ Gyakori volt még a viasz medallion az Agnus Dei domború képével, valamint azok a viasz érmék, amelyeknek mindkét oldalára egy-egy domború képet helyeztek virágok közé foglalva. Így került az érem egyik oldalára a Szűzanya, míg a másikra Szent József, vagy az egyik oldalra az Agnus Dei, a másikra a ciszterci rendalapító Clervauxi Szent Bernát, máskor pedig Pádúai Szent Antal.³⁷

A mézesbábosoknak a 20. század közepére a szakrális üzenetet közvetítő termékei eltűntek. A viasz-offereket, amelyek iránt az I. világháborút követően egyre jobban elkopott, majd megszűnt a búcsújárók részéről a kereslet, kivéve Máriapócs kegyhelyet, kiszorította a gyertya. Ez lett a sorsa a viasz szobroknak is, amelyeknek helyét nem az alkotók tehetőségéről és ízléséről árulkodó fa szobrok, hanem a tömegárúként elterjedt gipsz szobrok foglalták el. Ezek egyszerű eljárással, meglehetősen elnagyolt formába öntve készültek, majd kiszínezték őket. De a kegytárgy kereskedelemben a kisméretű porcelán szobrocskák ugyancsak megjelentek, sőt, a műanyagból készítették is, amelyek szintén megvásárolhatók máig a kegyhelyeken. A mézesbábosok tevékenysége pedig döntően a világi témák keretei közé szorult vissza.

Jegyzetek:

- ¹ V. ö. Néprajzi Lexikon 3. Bp. 1980. 551–552. Szabadfalvi József szócikke.
- ² H. Kerecsényi Edit: A népi méhészkedés története, formái és gyakorlata Nagykanizsa környékén. Néprajzi Közlemények 1969.
- ³ V. ö. Néprajzi Lexikon 3. Bp. 1980. 588. Kisbán Eszter és Pócs Éva szócikkének erre vonatkozó utalása.
- ⁴ Szabadfalvi József kutatásai és szócikke a Néprajzi Lexikon 3. kötetében, Bp. 1980. 551–552.
- ⁵ V. ö. Dávid Katalin: A teremtett világ misztériuma. Bibliai jelképek kézikönyve. Bp. 2002. 161–162.
- ⁶ Dávid K. i. m. 159–160., Jutta Seibert: A keresztény művészet lexikona Bp. 1986. 109 és 225.
- ⁷ Verbényi István–Arató Miklós: Liturgikus lexikon Bp. 1988. 207. szerint a paraliturgia a nép áhítatgyakorlatát jelenti, ami nem része a hivatalos liturgiának, de összhangban van az egyházi törvényekkel, előírásokkal és alkalmazkodik a liturgikus időhöz.
V. ö. Bálint Sándor–Barna Gábor: Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza. Bp. 1994. 270–271.
A szentelmények különféle áldások, az egyház imái által szellemi erővel ellátott személyek és tárgyak. In: Reindl Román: A kath. anyaszentegyház szentelményei. Bp. 1896. 7–8.
- ⁸ V. ö. Szulovszky János szerk. A magyar kézműves ipar története. Bp. 2005. 219.
- ⁹ Bálint S. – Barna G. i. m. 273.
- ¹⁰ V. ö. Lengyel Ágnes–Limbacher Gábor: Népi valláosszág a Palócföldön. Balassagyarmat, 1997. 159.
- ¹¹ Bálint S. – Barna G. i. m. 279.
- ¹² Bálint S. – Barna G. i. m. 271.
- ¹³ S. Lackovits Emőke: Az egyházi esztendő jeles napjai, ünnepi szokásai a bakonyi és a Balaton-felvidéki falvakban. Veszprém, 2000. 96.
- ¹⁴ Bálint S. – Barna G. i. m. 280.
- ¹⁵ Varga Zsuzsa kutatásai utalnak rá. Összefoglalása Néprajzi Lexikon 2. Bp. 1979. Varga Zsuzsa és Manga János szócikke. 169–172.
- ¹⁶ U. ott 232.
- ¹⁷ U. ott 233–236.
- ¹⁸ Vajkai Aurél: A csatka búcsú. Ethnographia 1940. 20–22.
- ¹⁹ U. ott 22.
- ²⁰ Jordánszky Elek: Magyar országban, s’ az ahoz tartozó részekben lévő Böldogságos Szűz Mária kegyelem’ képeinek rövid leírása. Posenban, 1836.
- ²¹ Theo Gantner: Geformtes Wachs Basel, 1980/81. 6–7.
- ²² Barocke Wachs bildwerke. Katalog. Bayerisches Nationalmuseum München. 2006. 38–57.
- ²³ V. ö. Bálint S. – Barna G. i. m. 233.
- ²⁴ Theo Gantner i. m. 57–59.
- ²⁵ Theo Gantner i. m. 7.; 17–18.; 21.
- ²⁶ Theo Gantner i. m. 7.
- ²⁷ Bálint S. – Barna G. i. m. 271 és 274.
- ²⁸ V. ö. Szacsavay Éva: A mariazei kegyeszobor másolatai és ábrázolásai a népi kegyességben. In: Mariazell és Magyarország szerk. Farbak P. – Serfőző Sz. Bp. 2004. 424–426. és 434–439., továbbá: Prékopa Ágnes: Mariazei búcsús emléktárgyak. U. ott 503/XII–5.
- ²⁹ Theo Gantner i. m. 7.
- ³⁰ Theo Gantner i. m. 7–8, továbbá 22. és 24.
- ³¹ Theo Gantner i. m. 7. és 32–35.; 43–48.
- ³² Theo Gantner i. m. 7. és 50–52.
- ³³ S. Lackovits Emőke: Krisztus ábrázolások a Veszprémi Laczkó Dezső Múzeum Néprajzi Gyűjteményében I. A szenvedő Krisztus megjelenítése. In: VMMK 2004. 138.
- ³⁴ Martyrologium Romanum Róma, 1922. 321–416.; Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium I.–II. Bp. 1977. Az egyes szentekre vonatkozó adatai.
- ³⁵ V. ö. Limbacher Gábor: „Kegyelmeikkel tündöklő boldog Anya” Szent Anna tisztelete. Palóc Búcsú. Balassagyarmat, 2005. 27–53.
- ³⁶ Theo Gantner i. m. 32–35. A szentekre vonatkozó adatokhoz: Otto Wimmer: Kennzeichen und Attribute der Heiligen. Innsbruck-Wien, 2000.
- ³⁷ U. ott. 63–64.
- ³⁸ Itt mondok köszönetet férjemnek, dr. Sonnevend Imrének a német szakirodalom magyarra fordításában nyújtott önzetlen segítségéért, továbbá valamennyi kedves adat-szolgáltatómnak mindenkor szíves emlékezéséért!

Gyanó Szilvia

A balatongyöröki plébánia története – a plébániai irattár tükrében –

Bevezetés

A „Balaton az ezredfordulón – Jankó János nyomában” munkacímet viselő OTKA kutatási program¹ keretein belül kollégáimmal különös figyelmet fordítottunk a Balaton parti települések legújabb törekvéseire, terveire. Sok olyan próbálkozással találkoztunk, mely a múlt bizonyos értékeire, hagyományaira koncentrált, abból kiindulva igyekszik régi-új értéket teremteni. Ezek a kezdeményezések (különféle fesztiválok, helytörténeti kiállítóhelyek, stb.) megvalósulhatnak kifejezetten a helyi közösség vagy a turisták számára, de többnyire mindkét célcsoport igényeinek próbálnak megfelelni. A múltban gyökerező helyi értékek így nemcsak a lokális identitás kialakításában játszanak szerepet, hanem a turizmusból közvetlenül vagy közvetve érkező bevétel segítségével a helyi közösség anyagi jólétét is szolgálják. Bár munkánk során elsősorban a jelenre koncentráltunk, nem hagyhattuk figyelmen kívül a múlt azon mozzanatait, melyre egy-egy település a mában hivatkozik.

Természetesen Balatongyörök is több olyan attrakcióval rendelkezik, mely a nyári balatoni idegenforgalmat, vagy éppen a szezon meghosszabbítását szolgálja. 1989 óta a pünkösdi szezonnyitó ünnepséggel indulnak a nyári programok és a Szent Mihály napi búcsúval záródnak. A képzőművészeti kiállítások, koncertek évről-évre változnak, az állami ünnepekhez és helyi jeles napokhoz fűződő rendezvények azonban szilárd pontok a rendezvénynaptárban. A borfesztivál, a szüret, a szőlővirágzás ünnepe sok szomszédos településhez hasonlóan a környék szőlészeti-borászati hagyományaira építve kínál szórakozási lehetőséget. A Szentháromság és a Szent Mihály napi búcsú a vallási hagyományt őrzi. A Tüzoltónap mára „hagyományos” györöki rendezvényt vált, 2007-ben pedig kifejezetten hagyományteremtő szándékkal rendezték

meg a Világ Magyarjainak Találkozóját. A rendezvények színterei elsősorban a művelődési ház, a móló melletti sétány, és az önmagában is helyi jellegzetességet jelentő Szépkilátó. A programok célközönségét egyaránt jelentik a turisták, a nyaralótulajdonosok és a helyi lakosság. A helyi közösség igényeit egész évben elsősorban a Bertha Bulcsu Művelődési Ház és Könyvtár biztosítja (szakkörök, ünnepségek, előadások, stb.). Balatongyörök lassú, de biztos népességnövekedése, valamint az aktív civil élet² következtében azonban a művelődési ház már nem képes az igényeknek megfelelő tömeget és rendezvényt befogadni.

A helyi önkormányzat figyelme így a község múltjának egy letűnt emléke felé fordult, a romos plébániaépület felé, mely szerencsés központi fekvése ellenére az utóbbi húsz évben kihasználatlanul állt. A túlnyomórészt katolikus vallású őslakosság³ számára a plébánialak egyébként is megmentendő györöki értéket jelentett, melyet meg kell őrizni és kizárólag a közösség hasznára szabad fordítani. Ezt az álláspontot erősítette az első plébános, Jüngling Zoltán emléke – a györökiek csak „a Jungling” néven emlegetik –, aki végrendeletében mindenét a falura hagyta. Viták voltak és vannak az épület további sorsáról, a tulajdonjog és a finanszírozás is bizonytalan, mégis, az önkormányzat, a lakosság, és az egyház is a paplak megmentése mellett foglalt állást. Az épület felújítása és az azt körülvevő park rendbetétele 2006-ban kezdődött. A sokféle ötlet és elképzelés közös vonása, hogy a régi plébánia épületét a helyi közösség igényeinek kielégítésére kell felhasználni, úgy, hogy egyben a községbe érkező látogatók számára is látványosságot, érdekességet jelentsen.⁴ Új nagy közösségi tér, egyháztörténeti-helytörténeti állandó kiállítás, Tourinform iroda szerepelnek a tervek között. Plébánia hivatásként már nem fog működni az épület, erre a célra már egy új építésű ház szolgál néhány utcával távolabb.

„A hagyomány fogalma elkendőzi a múlt keletkezését kiváltó törést, helyette a folytonosság, a továbbhaladás és a folytatás szempontjait állítja előtérbe.”⁵ Mintha Assmann kulturális emlékezettel kapcsolatos tézisének akarták volna bizonyítani, mikor a felújítás irányítói úgy döntöttek, hogy a szerkezetileg túlságosan megrongálódott régi paplakot lebontják, és a régi tervek alapján a lebontott falak helyére új anyagokból visszaépítik. 2007 őszén már áll régi helyén a régi-új épület a Kossuth utcában. A bejárat a kertből átkerült az utcafrontra, a tetőtér beépíthetővé vált, a válaszfalak is átrendeződtek, mégis, az épület még mindig a régi plébánialaknak számít. A rekonstruált épület a továbbiakban ugyanúgy szolgálhat a kollektív emlékezet térbeli kereteként, mintha a felújított régi paplakot venné birtokba a közösség.⁶

Az újjászülető plébániaépület szerepének tisztázására a kulturális emlékezet és a helyi identitás alakulásában még nem vállalkozhatom. Feltárhatom viszont a plébánia létesítésének körülményeit és az azzal járó nehézségeket. A plébánia 80 éves története jól nyomon követhető a megőrzött iratok segítségével. Dolgozatomban a kis falusi plébánia, mint jogi-lelkipásztori intézmény létesítését, a plébánia épületének (építésének) történetét, majd a gazdasági világválság és a talán elhamarkodott tervezés következtében kialakult gazdasági problémákat szeretném bemutatni, melyeknek sok-sok áttétellel a mai napig következményei vannak az épület gazdáinak számára. Ezen kívül közlöm a plébánia irataiból kirajzolódó képet a falu két világháború közötti gazdasági állapotairól. A dokumentumok a balatonyöröki plébánia történetén túl egy korszak egyházi törekvéseit és gazdasági folyamatait is tükrözik, valamint azok hatását a mindennapi életre.

A forrásokról

Bár a plébánialak évek óta lakatlanul állt, az irattár nagy része itt volt elhelyezve. A plébánia építésével foglalkozó papirokat is itt őrizték. Viszonylag jól rendszerezve maradtak ránk, mert újra és újra elő kellett venni őket az építkezés finanszírozásával kapcsolatos problémák miatt. Az újjáépítési munkálatok előkészítésekor lehetőségem volt a plébánia irattárát alaposan átnézni, azokat az iratokat, leveleket, számlákat és egyéb papirokat, melyek a plébánialak építésének viszontagságairól tudósítanak.

Elsődleges forrásom a györöki plébános és a veszprémi megyéspüspökök közti levelezés az 1920-as évektől az 1940-es évekig. A püspöki hivatalból érkező levelek nagy része iktatott, gépelt irat. A plébániából a püspöki vagy más hivatal felé írt levelek kézzel íródtak, az elküldött levelek másolatai, esetenként vázlatai. Pontos dátum nincs rajtuk – erre a

püspöki levelekből lehet nagy pontossággal visszakövetkeztetni. Fontos források továbbá a plébános és a bank, valamint a plébános és az építési vállalkozók között váltott levelek. Az épületek tervrajzait, pontos költségvetéseket és kimutatásokat is találunk az iratok között. Előfordulnak továbbá számlák, különféle banki és postai értesítések.

A balatonyöröki plébánia létesítésének társadalom- és egyháztörténeti keretei

Balatonyörökön a hitélet természetesen nem a plébánia alapításával kezdődött, a település korábban, 1926-ig a keszthelyi plébániához tartozott. Nem véletlen azonban, hogy éppen az 1920-as években teremtődött meg a lehetősége önálló plébánia létrehozásának. A trianoni döntés utáni években vagyunk, mikor az adriai és Kárpátokbeli fürdő- és kirándulóhelyek elvesztése után a figyelem a Balaton, mint nemzeti kultuszhely felé fordul.⁷ A tömegturizmus megjelenése az egyház számára is kihívást jelentett. Dr. Rott Nándor veszprémi megyéspüspök (1869-1939) a Balaton-part pasztorációját jelentős feladatnak tekintette, mely egyúttal a katolikus egyház presztízs-növekedésével is járhat.⁸ A „Balaton püspökének” is nevezett Rott Nándor a györökivel együtt 13 plébániát alapított.⁹ Ő bízta meg a balatonyöröki plébánia megszervezésével 1924-ben Jüngling Zoltánt, az akkori zalaszegvári plébánost. A püspök biztosította az anyagi források nagy részét is egyházi és állami alapokból, valamint saját vagyonából. Jüngling 1924/25-ben még Zalaszegvárról intézte az építkezés ügyeit, hivatalosan 1926. január 1-től a balatonyöröki plébánia adminisztrátora. 1925 októberében azonban még a keszthelyi apátplébános fizette a melléképületek építési költségeit a balatonyöröki gabona árából.¹⁰ A megbízás valójában Jüngling szegvári működésének elismerése volt, ahol szintén neki köszönhető a plébánialak felépítése.¹¹

A plébániai földek kialakítása, a melléképületek felépítése

A plébánia létesítéséhez Herceg Festetics Tasziló is hozzájárult. Ő adta el a falunak a györökiek közbenjárására „nagyon olcsón” (16 millió koronáért) azt a Bece-hegyi földterületet, amit eredetileg legkisebb lányának szánt ajándékba. Ez lett később a papi illetményföld. Festetics Tasziló adta továbbá azt a nagyméretű Kossuth utcai telket is, amelyen később a paplak és melléképületei felépülhettek. Az 1923. július 21-én kelt adásvételi szerződést július 27-én írja alá Rott püspök a „balatonyöröki római Katolikus Plébánia mint vevő képviselőjében”. (1. kép)

A plébánia építése a melléképületekkel kezdődött. Az istálló és a melléképületek költségeihez Rott püspök is hozzájárult 30 millió koronával. Árajánlatok 1924. szeptemberétől érkeztek, a hat vállalkozó közül végül a legelsőt, Reiszter Ádám keszthelyi okleveles kőművesmester és építési vállalkozó 125 millió koronás ajánlatát fogadták el, egyházi jóváhagyással.¹² Árban ez az ajánlat közepes volt a többihez képest, de itt tudtak egy kicsit alkudni is. A megegyezés szerint előlegként az összeg 60%-át kellett kifizetni. Az építkezéshez felhasználták a telken lévő, lebontott épületekből származó építési anyagot, valamint újakat is vásároltak. Az 1925. szeptember 4-i *balatonyöröki római katolikus hitközség közgyűlésének jegyzőkönyvében* az áll, hogy a györöki lakosok az építkezéshez fuvarokat ajánlottak fel. Ígéretet továbbá kétkezi munkát, kútásást és a szükséges mésztelést szállítását. A vállalt feladatok elvégzése azonban nem volt problémamentes. A vállalkozó többször panaszkodik, hogy nem ástak kútakat, és nem szállítják helyszínre az anyagokat. Októberben már azzal fenyegetőzik, hogy abbahagyja az építkezést. A lakosság közönyére egy szeptemberi feljegyzés utal, mely szerint a györökiek sértve érezték magukat, hogy Jüngling nem helyben és nem személyesen intézi a plébánia ügyeit.¹³ Végül aztán 1925. november 14-én elkészült a munka: cselédlakás, mosókonyhával és tyúkházzal egy fedél alatt; sertésólak és istálló. A régi pajta tetőcseréje és cseréppel fedése a terveken felül történt meg, eredetileg csak javítani akarták, de közben beszakadt a tető. A plébános jegyzetei szerint összesen 119.129.134 koronába került a paplakhoz tartozó melléképületek felépítése.

A paplak felépítése – az anyagi források előteremtése

A melléképületekhez képest nagyobb feladat volt a plébániaépület építése. A beruházás nagy részét Rott Nándor megyéspüspök biztosította állami és egyházi pénzekből: a vallásalapból, a balatoni templomokra szánt keretből, valamint saját vagyonából.¹⁴

A Magyar Királyi Vallás- és Közoktatási Minisztérium a vallásalapból 20 millió koronát szánt az építkezésre, pontosan az igényelt összeg felét. (1926. december 27-től vezetik be a pengőt, 1 pengő = 12.500 korona.) Rott püspök 1926-ban többször is küld nagyobb összeget. Az építkezés sürgős, hiszen a község első plébánosa még albérletben kényszerül lakni az egyik közeli villában (Bucsy-villa). 1926. szeptember 17-én kelt 3485/1926. sz. levelében Rott püspök tesz egy ígéretet, mely a későbbiekben többször szóba fog kerülni hivatkozási alapként: „*Mégis hajlandó vagyok*

a közeljövőben Önnek egy nagyobb összeget adni, mely az adósságok kifizetését majd lehetővé teszi Önnek s azonfelül a lakbért is megtérítem vele úgy, hogy sem adóssága nem lesz, sem lakbért nem kell fizetnie, sőt az eddigi kamatot is magának levonhatja. A jövő év elejétől – ha a jó Isten megsegít – tán lehetséges, havi 10 milliót fordítanom az építkezésre, hogy az így lassan befejezést nyerjen.” Megjegyzi azt is ebben a levélben, hogy a hívek nem adnak semmit. A györöki lakosok pénzzel valóban nem, de „kézi és igavonó erővel” hozzá tudtak járulni az építkezéshez.

1926. december 4-i levelében a püspök javasolja, hogy az építkezést olcsó kölcsön felvételével kell megkezdeni.¹⁵ A következő évben a Lakásépítő Állandó Bizottság 10.000 pengő állami építkezési kölcsön folyósítását engedélyezte. Ennek kieszközlésében is nagy szerepe volt a püspöknek. Az építkezés befejezési határideje: 1927. augusztus 1. volt. A kölcsön a Pénzügyi Központtól jött, fedezetül az ingatlan szolgált.¹⁶ 1927. októberétől kezdik meg a hitel folyósítását – mindig az építés előrehaladott állapotának megfelelő mértékben, így a plébánia kasszája mindig mínuszban van. A kölcsön felvételét a püspöki hivatal jóváhagyta, azzal a kitételrel, hogy „*a kölcsönre nézve semminemű anyagi felelősséget nem vállalok.*”¹⁷ 1928. májusában még 7.500 pengő póthitelt kényszerült felvenni, így végül összesen 17.500 pengő kölcsönt vett fel az egyházközség, 16 évre. A tervek szerint az egyházi javadalmak fedezték volna az évi 2.300 pengő törlesztőrészletet a párbérből, a 28 katasztrális hold plébániai birtokon termelt rozsból, búzából és főként a szőlőből. A kölcsön visszafizetéséért Jüngling Zoltán személyes felelősséget vállalt.

A plébánia építését négy vállalkozó közül – úgy, mint a melléképületeknél, – az első, Németh István kapta meg.¹⁸ Ő két tervet is készített: egyet verandával, egyet veranda nélkül. Végül veranda is épült a paplakhoz. (2. kép) A befejező munkálatokhoz szükséges téglát, meszet, homokot, kavicsot és fuvart az építetőnek kellett adnia.¹⁹ A püspök személyesen megtekintette az építkezést, majd 1.900 pengőt küldött az uradalmi központi pénztárból, jóváhagyta az építkezés költségvetését és az építési szerződést.²⁰ (Egy decemberi levélből még az is kiderül, hogy takaréktűzhely, cserépkályha és fajansz piszoár is került a paplakba.) 1929. február 18-án a püspök levele arról értesíti Jüngling Zoltánt, hogy a vallási és közoktatási minisztérium 50.000 pengőt adott az egyházmegyének a Balaton-melléki templomokra, melyből Balatonyörök 5.000-ot kap. A pénz folyósításának az volt a kitétele, hogy abban az esetben, ha az állam nem fizet a banknak, a plébániának kell kiegyenlítenie a tartozást.²¹

„Ezen lehetetlen állapotokat senki sem sejtette előre.” Túlméretezett építkezés a gazdasági válság idején

Az egyházközség az építkezés alatt többször is el volt maradva a számlák kifizetésével. 1928. március 20-án Németh István tisztelettel kéri az építkezés utolsó részletének kiegyenlítését „*a jelenlegi súlyos pénzügyi viszonyok kényszerítő hatása alatt*”, hiszen neki is ki kell fizetni a tartozásait. 1929 áprilisában többször is kéri a járandóságát a már elkészült munkáért, mert „*megrohanták a hitelezői*”. Jüngling folyamatosan segítséget kér a püspöktől, aki szintén panaszkodik, hogy neki is sok a kiadása. Rott püspök 1929 szeptemberében így ír: „*én annyit adtam, maga is sokat adott, hát a hívek is erőltessék meg magukat egy kissé*”.²² A szándékai megvannak ugyan, de őt is érinti az általános gazdasági helyzet: „*Mihelyt némileg is el tudok adni valamit – mert most legértékesebbnek tartott terményeimet sem tudom értékesíteni – a kétfőezer pengőt meg fogja kapni*”.²³ 1930. januárjában még mindig jár 964 p 80 f Németh Istvánnak a lakóház építéséért, ezen kívül közben a kerítést is megépítette. Így összesen 2.358 p 60 f-rel tartozik neki a plébánia. A vállalkozó épített egyébként a győri fürdőegyesületnek kabinokat és partvédő falat, amiből még vissza van 212 p 72 f, az egyházközségnek pedig ő készítette a templom előtti kerítést és kaput, amiből még 742 p jár neki. Az összegeket mind a plébánoson követeli.²⁴ Áprilisban ígér a püspök 4.000 pengő segítséget, amit aztán nem tud folyósítani. Novemberben azt írja Jünglingnek, hogy ő maga is kölcsönből él, nem tud áldozni a plébániára.²⁵ 1931 elején Németh István még mindig nem kapta meg a 2.358 p 60 f-t, ami kiegészült azzal, hogy elkészült a templom előtti kerítés (480 p), elvégezte a templom (278 p 70 f), valamint az iskola és tanítólakás javítását (197 p).²⁶ (Kissé érthetetlen, hogy miért vállalt újabb munkákat a faluban, mikor még az addigi járandóságát sem kapta meg.)

1931 októberében Jüngling és az egyházközség teljesen fizetéseképtelen, már a kölcsönt sem tudják törleszteni. Segélyt kér, de a püspök nem tud adni: a váratlanul rossz termésre hivatkozik, és először illeti Jünglinget a váddal, hogy túl lett méretezve a plébánia.²⁷ 1931 végén a Pénzügyi Központ már 1.094 p 50 f-t követel Jünglingtől. „*Utolsó segélyül*” a püspök folyósít még 1.100 pengőt, mint írja, „*az általános gazdasági helyzet engem sem kímél [...] a jövőben már egyáltalán nem segíthetek*”.²⁸ Kijelenti, hogy nem hajlandó hozzájárulni az építési kölcsön fizetéséhez. Azt javasolja, hogy az egyházközség vegye be a költségvetésébe a kölcsön törlesztését. Erre a javaslatra az egyházközség határozata egyértelműen

„nem”.²⁹ Azzal az indoklással, hogy az egyházközségi tagok nem vállaltak pénzügyi kötelezettséget a plébánia alakításánál, csak kézi és igavonó közerőt ajánlottak fel. Nem hajlandók fizetni az egyházközség költségvetéséből, hiszen meg sem lettek kérdezve. Nem az egyházközség építette a plébánialakot, a terveket sem ők készítették, az épület felépítését sem az egyházközség adta ki, a kölcsön felvételét sem az egyházközség eszközölte ki. A lakosság is tele van adóssággal, gabona nem terem – sőt, venni kell – bort eladni nem tudja. Nem tekintik sajátjuknak a terhet, a veszprémi megyéspüspöktől várják a tartozás kiegyenlítését. (Arról egyébként nincs adat, hogy mennyire volt szívügye a győrieknek egy saját plébánia létesítése – vagy hogy az volt-e egyáltalán...)

Úgy tűnik, maga Jüngling sem várt anyagi támogatást a lakosságtól. Pontosán ismerte a falu helyzetét. 1932 márciusában újra kér 600 pengőt Rott püspöktől, hiszen a győriektől nem kérhet: „*az egész község az adózás miatt árverés alatt áll*”. Állatot eladni nem lehet, nincs gabona, bor nem terem. Válaszában a püspök pontos elszámolást kér a plébánostól.³⁰ Jüngling újabb leveléből aztán az is kiderül, hogy már saját örökségét is a kamatok rendezésére fizette. A válságra utalva írja, hogy „*ezen lehetetlen állapotokat senki sem sejtette előre*.” A levélből kiderül az is, hogy összesen 34.011 pengő 95 fillérbe került a paplak felépítése. A felvett hitelből eddig 3.780 pengőt törlesztettek, de 13.724 pengő tartozás áll még fenn. A püspök egy későbbi levelében ismét túlméretezettnek tartja a plébánialakot, és egy kis eltérést is talál a plébános és a saját számításai között - ő ugyanis nem engedélyezte a cselédkonyhát és a takaréktűzhelyt, valamint a kerítést sem.³¹ (Jüngling szerint azonban szóban volt megállapodás.) Bár a levél hangneme inkább szigorú, azért az is kiderül belőle, hogy a megyéspüspök teljesen megérti a helyzetet: közbenjár a Pénzügyi Központnál, hogy egy évig ne kelljen a tőkét, csak a kamatot fizetni. Jüngling azonban olyan rossz helyzetben van, hogy „*mivel jelenlegi helyzetben a kamat fizetésére is képtelen vagyok, alázattal esedezem, hogy ezen negyedévi kamatot 293 pengőt kiutalni kegyeskedjék*.” Az 1926 szeptemberi ígéretre hivatkozva kéri a püspök segítségét.³² Jüngling halasztási kérelme után a bank augusztusban felfüggeszti a törlesztőrészek követelését, a püspök is küldi a pénzt. Itt jegyezném meg Rott püspök kettős, de alapjában támogató hozzáállását a plébánia költségeihez. Egyrészt újra és újra nehezményezi, hogy a lakosság nem száll be a terhek viselésébe. Jünglinget mindig felszólítja, hogy ő is erőltesse meg magát. A levelek tartalma szerint nem hajlandó többet egy fillért sem áldozni a balatonygyőri plébániára. Másrészt a legtöbb segítségkérés után a dorgáló levéllel együtt

küldi a szükséges összeget is – bár mindig megígéri, hogy ezt utoljára teszi, és hogy többet már tényleg nem fog segíteni. Többször visszautasítja, hogy neki személy szerint bármilyen kötelessége is lenne a plébánia terheivel kapcsolatban, mégis, a végén küldi a kért pénzt – az esetek többségében felfelé kerekítve.

Az ígért 10 millió korona egyébként 1932-ben 800 pengő lenne havonta, ez pedig minden gondot megoldana – emlékezteti a plébános Rott püspököt. Segélyként kér havi 100 pengőt, akkor ő is hozzátenne havonta 50-et, így 1943-ig ki lenne fizetve a tartozás. 1932 végén a megyéspüspök kijelenti, hogy nincs semmilyen kötelezettsége a plébánia felé. Az ő jóvoltából kapott már Balatonyörök 5.000 pengőt a Balaton parti templomok építésére szánt keretből, valamint 5.000 pengőt adott már a saját vagyonából is. Azért „utoljára” utal még 827 p 75 f-t. „Ennyi pénzzel három plébániát is fel lehetett volna építeni. A hibás én vagyok, mert költségvetést nem kértem és Önt szabadon engedtem garázdálkodni” – írja a püspök 1933 elején. Majd 1933. áprilisában is küld 271 p 75 f-t.³³

1933 szeptemberében a bank újabb fizetési felszólítást küld Jünglingnek.³⁴ 1933 végén annyi pozitív változás történt, hogy a 7,5 %-os kamatot 6,5 %-ra csökkentették, és lehetővé tették a törlesztés átütemezését. (Ez minisztériumi rendeletre történt, nem a bank szíve esett meg az egyházközségen.) Mivel azonban több mint egy éve a tőkét nem, csak a kamatot tudták fizetni, az 1934 eleji kimutatás szerint még mindig tartozik az egyházközség 13.172 pengővel a teljes hitelösszezből. Hiába fizettek ki már több mint 11.000 pengőt a banknak, az csak a kamatot fedezte, a tőkereszt nem. A bank szeptemberben újra kér 1.488 p 75 f-t. A törlesztést kitolták ugyan 30 évre, de a kamat nagyobb lett. Így negyedévenként 366 pengő fizetendő. Rott püspök megígéri ugyan, hogy segít, de az egész összeget ő sem tudja pótolni: „Azok a nehézségek, melyek Önt nyomják, engem fokozottan sújtanak.” Nincs már szeminárium alap, székesegyházi alap, egyházmegyei alap – ezeket mind a püspöknek kell pótolnia.³⁵

A püspök 1935 januárjában sem tud segíteni, mert neki is hiányoznak a forrásai. De megígéri, ha teheti, segít. Rosszalja, hogy a 17.500 pengőből a végén 40.000 lesz. Felszólítja Jünglinget, hogy ő is szerezzen pénzt esetleg gyűjtéssel, vagy „valami nyári ünnepség rendezésével, amikor a nyaralók ott vannak Györökön, akár valami más manipulációval.”³⁶ Itt először merül fel a lehetőség, hogy a nyaralóvendégek anyagi forrásait is fel lehetne használni. Rott püspök nyári műsoros ünnepély, vagy koncert szervezését javasolja, a fonyódi példához hasonlóan. Februárban már türelmetlenebb levelet ír a plébánosnak: „Kétségtelen, hogy ez a plébánia lakás egyházmegyémnek legdrá-

gább építkezése.” Küld ugyan 1200 pengőt, de kijelenti, hogy „a továbbiakban az egyházközség gondoskodjon a vállalt kötelezettség rendezéséről.”³⁷ Márciusban a bank 1.811 p 75 f lejárt törlesztő részletet követel az egyházközségtől.

1935 novemberében Rott püspök kézzel írt levelet küld a plébánosnak „Kedves Fiam” megszólítással. Ebben a nem hivatalos, nem iktatott, baráti levélben írja, hogy ő is sokallja a törlesztő részleteket, és „ez valóban a kapitalizmus ijesztő túltengése”. Pénzt is küld, amit haladéktalanul el kell küldeni a Pénzügyi Központnak. Ezt követően, úgy tűnik 1939-ig nem volt nagyobb probléma a hitel törlesztésével – legalábbis nincs nyoma az irattárban.

Balatonyörök gazdasági helyzete a két világháború között

A pap banknak írt halasztási kéreleméből nagyon jól kirajzolódik Balatonyörök gazdasági helyzete a 20-as évek végén, 30-as évek elején: a falu főként szőlő- és bortermeléssel foglalkozik, de a bort 1932-ben még termelési áron alul sem lehetett eladni. A gabona még jó termés idején sem elég a házi és gazdasági szükségletre, ráadásul az elmúlt évben nagy volt a szárazság. Olyan rossz volt a termés, hogy az egész lakosságnak vennie kellett a gabonát. És jelenleg is nagy szárazság van. „Így nagy siralmas jövő elébe néz a lakosság.”³⁸ Jüngling leveleiből a püspöknek 1932 második feléből megtudhatjuk, hogy milyen módon tervezték törleszteni a kölcsönt. Eredetileg a befolyt javadalmakból fizették volna, de a mezőgazdasági termékek árcsökkenése katasztrofális helyzetet teremtett Balatonyörökön is. A tervezéskor, 1926-ban az egyházközség bevétele 2.340 pengő volt, ez az összeg 1932-re 748 pengőre csökkent, ugyanakkora termésmennyiségnél. A hiányt nem tudja máshonnan elvenni a plébános, hiszen bort eladni nem lehet, a népnek „még kenyérre sem futja”. A marhákat 3-4 vásárra is el kell hajtani, „míg potom áron egy vevő akad rá”. A plébános örökségéből 14-re emelte a marhaállomány számát, de az akkor 780 pengőért vett bonyhádi fajmarhákat 115-ért kellett odaadnia, nehogy az adó miatt végrehajtás legyen. A 880 pengőért vásárolt tehén pedig még 100-ért sem kelt el.

Jüngling kimutatásából látjuk, hogy 1933-ban az egyházközségnek van még 4.323 pengő adóhátraléka előző évekről, és az 1933-as sincs még befizetve. Az egyházközség adóssága a Pénzügyi Központ felé 13.567 pengő egyházi és 200 pengő iskolai tartozás. Magánosoknál 325 pengő, nyugdíjintézetnek 2485 pengő, tanítóknak illetmény 387 pengő, adó 1.374 pengő. Összesen 18.333 pengő és 1300 pengő kamat.³⁹

„Amikor idejöttem gazdag ember voltam és most lerongyolódva testvéreim segítenek egy-egy ruhadarabbal” – panaszkodik a plébános újabb segítségkérő levelében 1934 végén. „8000 pengőt fektettem a gazdaságba, hogy legyen mihez nyúlni minden évben [...] 1928-ban már sikerült úgy feljavítani a szőlőt, hogy 50 hl must termett, melyet sajnos már nem lehet értékesíteni, leesett az ár 8-10 fillérré”. Az 1928 és 1934 közti időszak árváltozásairól is beszámol: a tej ára 24 fillérről 8-10 fillére esett, a borjúé 2-300 pengőről a negyedére, a tehéné 6-700 pengőről szintén a negyedére. Ehhez járul még csapásként a szárazság és a szőlő megbetegedése. Rozs, búza a rossz időjárás miatt nem is termett; a szőlő beteg lett, csak 7 hl termett. A hívektől pedig nem érkezik a járandóság. A plébánia összevétele 1928-ban: 4600 pengő volt, 1934-ben már csak 2800.⁴⁰ Volt tehát elég gondja az egyházközségnek a rosszul időzített építkezés hitelének törlesztésén túl is.

Változások az egyházi vezetésben – változatlan állapot az egyházközségben

Rott Nándor veszprémi megyéspüspök 1939. március 3-án meghalt. Megromlott egészségi állapota miatt már 1938. májusától Tóth Tihamért (1889-1939) nevezte ki a pápa utódlási joggal bíró segédpüspöknek. Rott püspök halála után automatikusan Tóth Tihamér lett a megyéspüspök, de csak néhány hétig, mert május 9-én váratlanul ő is elhunyt.⁴¹ Ezután Dr. Czaplík Gyula (1887-1956), a későbbi egri érsek következett a püspöki székben.⁴² Ő már máshogy viszonyult a balatonyöröki egyházközséghez és magához Jüngling plébánoshoz. Úgy tűnik, a plébános és az új püspök között nem volt meg az a személyes jó kapcsolat, amely fennállt Jüngling és Rott püspök között. Czaplík Gyula jóval kritikusabban és szigorúbban szemlélte a györöki építkezés nehézségeit és Jüngling plébános működését (talán magának Rott püspöknek a tevékenységét is?). Első pénzügyekkel foglalkozó levele 1939. március 29-én íródott, válaszként Jüngling 1.200 pengős segítségkérésére. Mint megtudjuk, az új püspök átnézte a györöki plébániával kapcsolatos iratokat. Arra a következtetésre jutott, hogy mivel elődje nem ígérte a teljes összeg kifizetését, csak segítséget, Jünglingnek kell próbálnia pénzt szerezni. Ő is javasolja, hogy próbáljon a nyaralóktól pénzt szerezni. Ha látja az erőfeszítéseket, akkor ő maga is szívesen segít. Kiutal 1.268 p 75 f-t – hogy ne visszautasítással kezdje meg hivatalát.⁴³ Ez után nem sokkal már magát az új püspököt keresi meg a Pénzintézeti Központ, hogy fizettesse ki a györöki egyházközséggel a 1.072 p 50 f hátralékot. Halasztás nincs.⁴⁴ Czaplík már nem fizet mindig – mint írja, – neki

magának sincs pénze. Sőt, már soha nem lesz annyi pénze, mint elődeinek, mert „a javadalom tekintélyes részét elcsatolják két szomszéd püspökség támogatására. [...] Elvből én csak olyan egyházközséget segílyezek, amelyek fizetés készségük kézzel fogható tájmelét adják”.⁴⁵ Az év végén Jüngling még egyszer próbálkozik, hogy a „nyomorult” egyházközségnek pénzt kérjen. Arra hivatkozik, hogy 1935-ben, bér-máláskor a boldogult püspök megértette a helyzetet és magára vállalta a terheket. A képviselőtestülettel pedig nem lehet megértetni, hogy ezt csak a saját maga nevében tette, nem pedig a püspökség nevében. Rott püspök bér-málási feljegyzéseiből annyi valóban kitűnik, hogy megérti a falu nehéz helyzetét. „A község rendkívül szegény; három polgárát kivéve a többi mind el van adósodva. És ez mind dacára a nagy idegenforgalomnak... – írja naplójában. A bajok okának a szőlő megbetegedését mondták neki a helyiek. Az adósság átvállalásáról azonban nincs szó Rott püspök feljegyzéseiben.⁴⁶

1940. január 27-én Czaplík püspök már azzal fenyegeti a plébánost, hogy amennyiben nem tereli rendes mederbe az adósságcsökkentést, áthelyezi máshova.⁴⁷ A fenyegetésre Jüngling újabb segélykérő levelet ír. Ebben megígéri, hogy – ahogy Tóth Tihamér püspök kérte, – teljes párbér járandóságát (kb. 500 pengő évente) átengedi az építési kölcsön fedezésére. Ezt az 1940-es évben a politikai közigazgatás segítségével fogja beszélni. Megjegyzi, hogy az építési kölcsön rendezetlensége a beállt gazdasági leromlottság következménye. Panaszkodik, hogy a község lakói szegények, a hívek a párbért nem fizették, a plébániaföldek ki vannak zsarolva, a szőlő 50 éves. Rott püspök a 10 millió koronás havi segélyt nem tudta folyósítani, a nyaralóktól nem sikerült pénzt gyűjteni a plébánialakra –, csak a templomra voltak hajlandók áldozni. A panaszáradat végül így zárul: „Mindent püspököm megbízásából tettem, öt évig laktam a cselédlakás szobájában és más asztalánál étkeztem. Felcseréltem a biztost a bizonytalannal hogy szolgálhassam az egyház ügyét [...] anyagiakban megtörtem és így most sírva könyörgök a jó Pásztor szívéhez hogy múlt évi pénzügyi Központ Követelést kiegyenlíteni szíveskednék.”

Ekkor már közvetítők is próbálkoznak a püspöknél a györöki plébánia ügyében. 1940 február 11-i datálással „Jóska” aláírással érkezik Jünglingnek egy levél, mely figyelmezteti, hogy a püspök lefokozza káplánná és áthelyezi máshova, ha nem változtat a helyzeten. Jóskától tudjuk meg, hogy mit nehez-ményez a püspöki hivatal: a lakás túl lett méretezve; Jüngling nem tett semmit, hogy pénzt teremtsen; nincs írásos bizonyítéka annak, hogy Rott püspök megígérte a törlesztés átvállalását. A Jóska nevű barát azt

tanácsolja a plébánosnak, hogy nézzen ki egy „zsíros plébániát” magának és hagyja ott a falut. Jüngling azonban nem akar menni. 1940. február 17-én újabb levél jön a püspöktől, hogy kapott már elég pénzt az egyházközség, az 1939-re esedékes részleteket már mindenképpen neki kell kifizetni. Megjegyzi, hogy ez a megye legdrágább építkezése. Számításai szerint összesen 23.150 p 75 f-rel támogatta eddig a püspökség az egyházközséget, ennyit pedig egyetlen másik egyházközség sem kapott.⁴⁸ Az ügyel kapcsolatban Langmár Lipót kanonok is ír Jünglingnek. Felajánlja, hogy ha esetleg a plébános kifizetne 5.000 pengőt, akkor a püspökség is hozzátenne ugyanannyit, valamint a közvetítő szerepét is vállalná.⁴⁹

A püspök ajánlatát az egyházközségi képviselő-testület 1940. július 28-án tárgyalta meg. Itt formáságnak tekinti Jüngling az ajánlat elfogadását, mert ő maga fizetné a részleteket. Ha pedig meghal, összes ingóságát a községre hagyja. Az egyházközség úgy határoz, hogy magára vállalja az 5.000 pengőt, de a tagok nem vállalnak külön személyes terhet. Így valószínűleg meg is oldódott volna a plébánia anyagi problémája, ám a testületi ülés után tiltakozó levél ment a püspökhöz. A levél írói szerint meg lettek tévesztve a györökiek. Az utépítéskor kisajátított földek árát ugyanis Jüngling a törlesztésre fordítaná (2.100 p). A kisajátításért kapott összeg pedig a balatonyöröki plébánia elidegeníthetetlen részét képezi. Az ellen azonban nem lenne kifogásuk a tiltakozóknak, ha a püspök feloldaná az összeget a plébánia törzsvagyonából. Czapik püspök nem oldja fel, hanem elküldi a tiltakozó levelet Jüngling plébánosnak, aki rendkívüli képviselőtestületi ülést hív össze 1940. augusztus 25-re. Újra szavaznak, név szerint, egyhangúlag elfogadják az ajánlatot. A jegyzőkönyvben visszautasítják, hogy meg lettek volna tévesztve, és Jüngling újra nyilatkozik, hogy vállalja az 5.000 pengőt. A rendkívüli ülést újabb tiltakozó levél követi, mely arról tudósítja Czapik Gyulát, hogy nem érvé-

nyes a szavazás, mert kevesen voltak jelen, és annak is beírták a nevét, aki nem volt ott, majd házról-házra jártak aláírni. A tiltakozó aggodalmát is megfogalmazza, hogy „mi lesz akkor, ha megint nem fizeti ki?”

Ezek után már hajthatatlan Czapik püspök. 1940. szeptember 21-én felszólítja Jünglinget, hogy a kisajátítás árát küldje be az alapítványi pénztárba. Felszólítja a tiltakozókat is, hogy az 5.000 pengőt a párbérből kell kifizetni, a kisajátítás árából pedig ingatlan lesz véve.

A levelezés a plébánia irattárában itt ér véget. Az adósság későbbi törlesztéséről, második világháború utáni sorsáról nem sokat árulnak el a plébánia iratai. A paplakást nem, de a melléképületeket államosították, helyükön ÁFÉSZ-irodákat nyitottak. Annyit tudunk még, hogy Jüngling Zoltán 1948 végén írt végrendeletében mindenét az egyházközségre hagyta, az újonnan építendő katolikus templom javára. A végrendeletben úgy nyilatkozik, hogy adóssága nincs.⁵⁰ 1951-es halálakor azonban, ingóságain kívül már alig maradt vagyona.

A plébánia napjainkban

Balatonyörökön ma nem lakik pap – a plébánia ügyeit (oldallagosan) a szomszédos gyenesdiási plébánia látja el. Az állandó anyagi nehézségeknek maga a plébánia épülete is kárát látta. A paplak méretei, úgy látszik, valóban meghaladták az egyházközség képességeit. A neoklasszicista épület a 20. század végére teljesen tönkrement. A tető teljes cseréjére szorult, a szerkezet instabillá vált. A plébánia és melléképületeinek helyén korábban állt építményekből felhasznált és innen-onnan összehordott anyagok feltehetően már az 1920-as években sem számítottak korszerűnek, és az újonnan vásárolt anyagokkal is spórolni kellett. Így a 2006-os felújításkor az építetők a régi falak lebontása és az épület régi alapokon való újjáépítése mellett döntöttek. (3. és 4. kép)

Jegyzetek:

¹ OTKA T048831.

² A turisztikai és horgászati egyesületen kívül ifjúsági egyesület, tűzoltó egyesület, kézimunka szakkör, honismereti kör és Trianon kör is működik a településen.

³ A KSH 2001-es népszámlálási adatai szerint a lakosság 68 %-a római katolikus; görög katolikus: 0,4 %; református: 2,4 %; evangélikus: 2,1 %; nem tartozik egyházhöz, felekezethez: 13,2 % ismeretlen, nem válaszolt: 13,8%. A községnek csak római katolikus temploma van. Misére a lakosság kb. 45 %-a jár rendszeresen.

⁴ Ld. www.helikonportal.hu/modules.php?op=modload&Zalai_Hirlap 2006. november 9. és www.zalamedia.hu/naplo/070307/sz.html – 15k –

⁵ Jan Assmann: A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. Budapest 1999. 34.

⁶ „...a helyhez kötő hajlandóság mindenfajta közösség sajátja. Minden olyan csoport, amelyik ilyen módon akar megszilárdulni, helyszíneket igyekszik teremteni és biztosítani a maga számára, amelyek nem csupán a belső

- személyközi érintkezésnek szolgálnak színteret, hanem a csoport identitásának szimbólumait és emlékezetének támpontjait is kínálják. Az emlékezetnek helyszínekre van szüksége, és térbeliesítésre hajlik.” Assmann, 1999. 39–40.
- 7 Schleicher Vera: Nyaraló hívek, hívó nyaralók. Fürdőtelepi templomok és kápolnák a Balaton-parton. In: Népi vallásosság a Kárpát medencében 7. 2007. 405–418. Elsősorban a korabeli média szorgalmazta a Balatonkultusz létrejöttét, de a kormányzat elsőrendű érdeklődési tárgyává is vált a Balaton.
- 8 U.o. Schleicher Vera a miséző helyek számának ugrászerű emelkedését elemzi: 1918 és 1949 között harminc új templom, illetve kápolna épül közvetlenül a Balaton partján, ezek néhány kivétellel katolikusok. A veszprémi egyházmegye 32 újonnan alapított lelkészségének és plébániájának több mint a fele, tizenöt a Balaton partján jött létre.
- 9 Új Magyar Életrajzi Lexikon V. (Markó László szerk.) 2004. 828–829.
- 10 Reisz Ádám építési vállalkozó 1924. szeptember 12-i levele alapján.
- 11 „Ezen kinevezés egyúttal elismerésem bizonyosága azon szorgalmas és buzgó működésnek, melyet tisztelendőségem eddig is a balatonyöröki plébánia szervezése körül kifejtett.” – áll az 1925. december 7-i hivatalos kinevezésben (4399/1925. sz. levél)
- 12 Az 1925. szeptember 19-én megkötött szerződést 1925. október 20-án hagyta jóvá a püspök. Reisz Ádámon kívül pályázott az építkezésre Székely István 120.100.650 koronás ajánlattal, Virág Géza 101.529.120, Persovtis János 1.720.000, Keszler Ádám tapolcai vállalkozó 156.907.132 és Osvald János 88.500.000 koronával.
- 13 1925. szeptember 19-i levél.
- 14 A katolikus vallás- és tanulmányi alap III. Ferdinánd király által létesített »cassa parochorum«-ból és II. József által eltörölt szerzetesrendek birtokaiból keletkezett. Ezt az alapítványi birtokot a főkegyúr megbízásából a Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi miniszter kezelte. Az alapítványi birtokok jövedelmét csak katolikus vallási és oktatási célokra lehetett fordítani. 1945-ig a főpapok nagybirtokosok voltak. A trianoni határok nem érintették a veszprémi egyházmegyét, így tudott Rott püspök jelentős pénzüsszeggel támogatni plébániákat. Gergely Jenő: A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945. 1999. 97, 271.
- 15 4610/1926. sz.
- 16 Levelek: 1927. április 19-én a miniszteri biztostól, 1927. május 12-én a Lakásépítő Állami Bizottság elnökétől, 1927. augusztus 29-én a Pénzintézeti Központtól. 1927. július 8-án engedélyezi a Pénzintézeti Központ a kölcsön folyósítását.
- 17 Püspökhelyettes levele 1927. május 3. (1883/1927. sz.)
- 18 Árjanlatok a gyvöröki plébánia befejező munkálatairól maradtak fenn az irattárban. Németh István ajánlata a következő volt 1928 szeptember 15-én:
I. Föld és kömüves munka összege 4.864.05.
II. Ács munka összege 1559.50.
III. Tetőfedő és bádogos munka összege 812.20.
IV. Asztalos, lakatos, mázoló, üveges munka összege 5889.00
V. Kályhas munka összege 1085.00.
VÉGÖSSZEG: 14209.75 p.
Németh Istvánon kívül árjanlat érkezett még három keszthelyi vállalkozótól: Varga Andrástól anyaggal és fuvarral együtt 16.134 p. 80 f-ről, Vitéz Kenessey Sándortól 11.134 p. 80 f-ről és Berényi Bélától. Utóbbi „Téglagyár, Kőbányák és Mészgyár tulajdonos” a visszatartás után a kiutazás és a tervezés költségeit próbálta behajtani az egyházközségen. A plébános azonban leveleiben meggyőzte, így lemondott a tervezés költségeinek megtérítéséről.
- 19 1928. szeptember 15-i költségvetés.
- 20 Püspök 1928. február 11-én írt levele.
- 21 711/1929. sz.
- 22 3532/1929. sz.
- 23 1929. október 4-én kelt levél. (3867/1929. sz.)
- 24 Németh István levele 1930. január 21.
- 25 1383/1930 és 4343/1930. sz. levelek
- 26 1931. február 19-i elszámolás szerint.
- 27 3800/1931. sz.
- 28 1931. december 31-én kelt levél. (5071/1931. sz.)
- 29 1932. február 5-i képviselőtestületi ülés jegyzőkönyve.
- 30 1317/1932. sz.
- 31 1932. június 16-i levél. (2523/1932. sz.)
- 32 Jüngling válasza a 2523/1932. sz. levélre.
- 33 4864/1932., 295/1933. és 1470/1933. sz. levelek.
- 34 Fizetési felszólítás 1933. szeptember 30.
- 35 Rott püspök levele 1934. december 25. (5710/1934. sz.)
- 36 248/1935. sz.
- 37 651/1935. sz.
- 38 1932. július 8-án kelt levél.
- 39 Kimutatás válaszul a püspök 1933. július 3-án kelt levelére.
- 40 Jüngling levele 1935. január 22.
- 41 Új Magyar Életrajzi Lexikon VI. (Markó László szerk.) 2007. 853–854.
- 42 Gergely Jenő: A katolikus egyház története Magyarországon 1919-1945, 1999. 75., 245. és Új Magyar életrajzi Lexikon I. (Markó László szerk.) 2001. 125.
- 43 1864/1939. sz.
- 44 Felszólítás 1939. október 22.
- 45 Czapi Gyula levele 1939. december 23. (7717/1939. sz.)
- 46 Rott Nándor veszprémi püspök bérmlási feljegyzései 1921–1938. A Veszprémi Egyházmegye Múltjából 17. szerk. Körmeny József. Veszprém 2000. 179. Rott püspök 1935. október 5-én bérmlált Balatonyörökön.
- 47 409/1940. sz.
- 48 734/1940. sz.
- 49 Langmár Lipót levele 1940. február 19.
- 50 Köszönöm a végrendelet másolatát Király Lászlónénak. Köszönöm továbbá a segítséget Deák Ákos plébánosnak, Balogh Lászlónénak és Balogh Richárdnak.

3. kép: Az új épület egy 1934-es képeslapon (részlet, KBM képeslap gyűjtemény, ltsz.: 2003.280.1.)

4. kép: Az újjáépített plébániaépület 2007 őszén

Megyeri Anna

A zalaegerszegi Szentháromság kép

Társadalom- és művelődéstörténeti adatok egy szobor története kapcsán

Zalaegerszeg 2007-ben egy megújult látnivalóval gazdagodott. Eddig az öreg katolikus templom sarkában, a hatalmas hárs árnyékában megbúvó, mohával lepett szobrot 2006-ban restaurálták, a templom előtti tér központi helyére állították. Friss szépségével mindjárt méltónak találtattak arra, hogy egy idegenforgalmi kiadvány címlapjára kerüljön a 19. század elején emelt szoborcsoport. A Szentháromság szobor képe díszíti a Mária Magdolna Plébánia-templom 2007. évi falinaptárát is egy szép imádság kíséretében.

A Szentháromság tiszteletének 18. századi újra-élesztése Zala megyében Padányi Bíró Márton (1745–1762) veszprémi püspök nevéhez fűződik.¹ A jeles püspök annyira fontosnak tartotta, hogy a Szentháromság nehezen fölfogható jelentése, misztériuma a hívek számára átélhetővé váljék, hogy a szolgálatában álló faragóval méteres nagyságú, hordozható Szentháromság szobrokat készíttetett, s arra kötelezte a plébániákat, hogy vásárolják meg azokat a hívek épülésére. Nagylelkűségét és elszántságát mutatta, hogy azok a plébániák, akik nem tudták megvenni a szobrot, azoknak maga készítette el. E szegény plébániák közé tartozott ekkor az egerszegi is. 1765-ben a város főbírójának számadásában olvasható egy 40 krajcáros tétel, amit azok számára fizettek ki, akik a „Szent Háromság képit [...] bevitték és ki hozták.”²

Így mutatta be a szűkölködő plébánia városát valamivel később Vályi András³ 1796-ban megjelent művében: „Szala Egerszeg. Magyar mező Város Szala Vármegyében, földesura a Szombathelyi Püspökség [...] lakosai katolikusok, és kevés reformátusok, fekszik Szala vize mellett, hajdan kőfallal, és vigyázó tornyokkal vala megerősítve; de az Ozmanoknak gyakorta meg újjított ostromlásaik által elpusztított. Itt vagyon a Vármegye háza is, melly új épület, 's a Városnak nem tsekély dísz szolgálta, és a katonának nem régen épített szalások, Postája és Ispotállya is van. A Sz. Magdalenának emlékezetére szenteltetett

templomot, mely két tornyokkal ékesített, Koller püspök építtette vala, és Czimbal nevű híres képiró által festette ki [...] Határbéli földgye [...] közép termékenységű, de mivel szőlő hegye, legelője, fája, makkja, 's a Mester Embereknek jó keresettyek van, vagyonyaikat könnyel eladhatták, 's több Országos Vásárjaiban sokan öszve gyülekeznek, fuhározással is kereshetnek, jó piatcozása is lévén, első Osztálybéli.”⁴

A leírás szinte visszarepít bennünket a Szentháromság szobor felállításának idejére, a város akkori látványát pedig jól illusztrálja a mellékelten bemutatott 1826 előtt keletkezett ólom nyomólemezről⁵ készített városkép, melyen a kéttornyú templom környezetében felsejlik két szobor, a Szent Flórián és a Szentháromság sziluettje is. (1. kép)

Zalaegerszeg lakói az 1800-as évek elején főként iparosok és földművesek voltak, köztük a végvári vitézek utódai, mellettük kevés számú kereskedő, valamint a megye hivatalainak működtetésre idetelepült hivatalviselők gyarapították számukat. 1785-ben a püspöki mezővárosnak 2714 lakosa volt, alig négy százalékuk nemes.⁶ Földesura a veszprémi, 1777-től a szombathelyi püspök volt. Ebben az időben a város vezetésében nagy számban képviseltették magukat az iparosok, köztük a csizmadiák, akik a céhek keretei között működtek.

A 18. század végén a korábbi kutatások szerint⁷ már hét céh működött Egerszegen, ezek száma csak kis mértékben változott az idők során. Legnépesebbek itt is a ruházati iparosok céhei voltak, a szűrszabóké, szabóké, a csizmadiáké. Az 1672-ben alakult csizmadiák céh pecsétje 1718-ból maradt ránk.⁸ 1770-ben Zalaegerszegen 15 csizmadiák élt. 1775-ben kapta privilégiumát Mária Teréziától a szabók céhe, mely már korábban is létezett. Az 1761 után, a Királyi Kancellária által kiadott új céhlevelek szabvány szerint készültek: egyöntetűen szabályozták a céhek vallási kötelezettségeit, belső életét, az inas felvételt, a mesterjog elnyerését, a remeklést stb. Szabályozásukkal megpróbálták

korlátok közé szorítani a céhek esetleges visszaéléseit is. Néha több iparág egyesült ún. vegyes céhekben. Szintén 1775-ben kapta privilégiumát „Zalaegerszegi Órás, Kovács, Lakatos, Bognár, Asztalos, Szijártó, Nyeregjártó, Esztergályos, Kötéljártó, Öveges és Pintér mesterek” céhe.⁹ A céhszabályzatok pontosan és szigorúan meghatározták azokat a normákat, melyekhez a céhtagok mindegyike köteles volt tartani magát. A céhek vezetői az általában egy évre megválasztott céhmesterek voltak. Pozíciójuk súlyát az a 19. századi, a novai céhnek másolt céhmesteri eskü¹⁰ is jelzi, mely egy a 18. század második feléből származó egerszegi szöveg átvétele: „...esküszöm az egy élő Istenre, tellyes szentháromságra; Boldogságos Szüz Máriára és Istennek minden Szentjeire: hogy ezen [...] érdemes czéh által, Czéhmasternek megválasztatván és hittel megerősítetvén, a nemes vármegye által kiadott minden czéh árticulusokat és redszabásokat [...] mindenkor tehetségemből mind magam megtartom és tellyesítem, mind mások által megtartani és tellyesíteni fogom, – az alattam lévő mester embereket, legényeket és inasokat jó rendben tartom, a kötelességekből magukat hátra vonókat minden személy válogatás nélkül érdemek szerint a fentbeli rendtartások után büntettetem, – a kezemre bízott pénzekről és egyéb czéht illető eszközökről és tárgyakról felelni fogok, azokra jó gondot viselek, semmit azokból mellékes utakon el nem harátsolok, hanem a köz jóra fordítandom, egy szóval a czéhet, jó példával, tanátsal és tettekkel vezérlem és kormányozom. Isten engem úgy segítjen [...]”

Az alapítvány

Horváth György csizmadia céhmester, a város bírása 1808-ban írott végrendeletében¹¹ fogalmazta meg azt az óhaját, hogy (2. kép) a városban egy újonnan épített, díszesen faragott Szentháromság kép készüljön. E végrendeletet annyira fontosnak tartották, hogy 1808. április 15-én feljegyezték a város jegyzőkönyvében is: „Bíró Úrnak végrendeletése az Város Archivumában tétetődött bé pötsét alatt.”¹² Felajánlásának köszönhetően jött létre egy alapítvány, melyet az akkori szóhasználattal „Szentháromság kép alap”-nak neveztek.¹³ Az ehhez hasonló alapítványok, létrehozói az alapító tőke adományozásával lehetővé tették jótékonyági intézmények, egy épület, történetünkben pedig egy szobor létrehozását, majd ők és a kurátorok a tőke folyamatos szaporításával szorgalmazták, hogy az életre hozott intézmény működjék: a későbbi felajánlásoknak köszönhetően a szakrális létesítmények, szobor, kápolna stb. karbantartásról is gondoskodni tudtak. A polgári kor előtt más fontos

szerepe is volt ezen alapoknak: alkalmanként kölcsönt is adhattak a „mássá”-ból a város megszorult polgárainak, erre Zalaegerszegen főként a gyakori tűzvészek miatt került sor. Vámos János 1810-ben kelt végrendeletében olvashatjuk, hogy lakóháza a múlt szerencsétlen tüzi veszedelemben elégett, 1812-ben megújított végrendeletében¹⁴ pedig adósságai közt íratta fel, hogy az „Ispital massájához Cartabianca szerint tartozom 50 forinttal.” E kölcsönre feltehetően háza újjáépítéséhez volt szüksége.

A végrendeletek készítői sok esetben a városi magisztrátusra bízta kegyes adományaik szétszétadását. Németh István¹⁵ 1810 „karátson havának 11-dik napján.” „A Henyei hegyi kápolnájára Szent István tiszteletére” felesége halála után 90 forintot, „Szent Anna Asszony Kápolnájára, a Z. Egerszegi kápolnára is az szőlő hegyen”, a Z. Egerszeghi kápolnára is az Kálváriára” 50-50 forintot, az „Egerszeghi Ispitálra”¹⁶ és a „*mostan újonnan föl álléandó Sz. Háromság Képére*” jelentős összeget, 100-100 forintot, az „Egerszeghi Házi Szegényeknek” 200 forintot rendelt. A Kálvária kápolnát a szűrszabók céhe, míg a Szent Anna kápolnát a vargák céhe építette a 19. század derekán.

Lestár Örzse¹⁷ 1810-ben a „jövendőbeli Sz. Háromság köbül föl álléandó képére” 6 forint kifizetését kérte. Bolla Julinka, Molnár József özvegye 1811-ben többek között Anna asszony kápolnájára és a Szt. Háromság Képire 10-10 forintot, a Henye hegyi Szt. István kápolnára 30, az Ispitára 20, valamint a Kálváriára 20 forintot hagyott.¹⁸

Ficzko Istvánné Herbszt Terézia¹⁹ 1811-ben szegény bűnös lelkéről „is megemlékezvén” így határozott: „az sümeghi P: Francziskánusoknál, az ottan levő Tsudálatos Szüz Mária képe előtt, megholt Édes Atyámért, Édes Anyámért, első uramért és magamért Sz: misékre hagyok 40 forintokat.” Valamint „Kis Czellbe az Tsudálatos Képhez Sz. Misékre 20 [...] Mária Czellbe is” 20 forintot, „az Zala Egerszegen újonnan föl építendő Sz. Háromság képére” 30 forintot, a „Bisztriczei tsudálatos kép tiszteletére Sz. misékre”, valamint a „Zala Egerszeghi Parochiális Sz. Templomba is Szt. misére” 20 forintot rendelt. 1811. november 15-én „N. Tóth Katalin a Zala Egerszeg mellett Gógán nevezetű malomban meg halálozott Molnár György Özvegye”²⁰ hosszasan, 14 pontba szedve diktálta kívánságait, mely módon osszák szét vagyonának kegyes és jótékony célra szánt részét. A „Zala Egerszegi Sz. Háromság újonnan föl álléandó képére 100 forintot, a Molnárók kápolnája előtt leendő kő keresztre 200 forintot hagyott hátra.”²¹ Hány Ruzsinka Szekeres Ádámné 1812-ben „az újonnan felöl álléandó Sz. Háromság képére” „őh bancoban” 50 forintot rendelt.²²

Gothard János elszámolása

A Zala Megyei Levéltár őrzi a *Szentháromság kép alap* címet viselő dokumentumok csomóját.²³ Ez Gothard János csizmadia özvegyének, nemes Simonfy Borbálának a püspök földesúr úriszékéhez írt levelét, mellékletként egy lajstromot, férje elszámolásait és a kifizetéseket bizonyító számlákat tartalmazza. Gothard János a csizmadia céh mestere is volt, jómódú iparos. A „Zala Egerszeghi Sz:Háromsagh Képére tett ajándékoknak öszve irásarul szolló Lajstrom” 1810. december 25-én készült. A számadást 1821-ben, Gothard János halála után zárták le, de néhány későbbi, a szobor gondozásával, áthelyezésével kapcsolatos számla is fennmaradt.

1821. november 20-án Gothard János özvegye azért nyújtotta be férje számadását a városhoz, s írta folyamodványát az úriszékhez, hogy férje számadói munkáját a testület ítélje meg, s a hiányzó összeget fizessék ki számára. Kérését így indokolta: „Több ízben, magam emlékezem a Szentháromság bévételi kasszájában egy krajcár sem volt, kénytelen volt [a férje] a magából költeni, mert ha azt nem cselekedte volna, akkor a [szobor] felállításában a praetendált [mondott] summánál több kár történhetett volna. A kasszában semmi nem lévén, a magát ki nem pótolhatta, el is halálozott.” Majd így folytatta: „a város elé terjesztett számadásomat kegyesen tekintse meg, annak valósága szerint a felesleg való kiadást mint saját pénzemet a számadónak fáradozásáért is járandó jutalombérrel együtt kegyesen az érdemes várostul megtéríttetni” rendelje.

Az özvegy állította tehát, hogy a kiadás és a bevétel megegyezett, a számadó a magából a kötelességen felül költött. Az elszámolásokat a város jegyzője is hitelesítette. Az uradalmi ügyész jogosnak tartotta a kérést: „Összevetvén a két summát, bizonyos volna az, hogy a számadó 39 forint 37 2/4 krajcárral többet költött, mint a bevétele volt”. Közölte a várossal, hogy tartozik Simonfy Borbálának, ezzel az ügyet elrendezték.

Az adományozók

A lajstrom belső lapján a következő, a mai fül számára különösen cirkalmasan hangzó cím szerepel: „*Laistroma! Azon Zala Egerszegzen ujjonnan föl állítandó Sz:Háromság képére, Keresztényi Hívek által áldozatul adott pénzeknek, mely Gothard János azon ájtatos ajándékoknak öszve szedésének be irasa és e képpen a Városi Tanács előtt számadáso végeth rendeltetett.*” A lista a város keresztény hívei által adományozott összegek nyilvántartása és elszámolása a városi tanács számára. Először az adományozók neve

és az összegek szerepelnek, ezeket összegezve Páslek András „curator” adta Gothard János számadása alá.

A Páslek András akkori városbíró aláírásával ellátott lajstromban olvashatjuk, hogy kik és mekkora összegeket ajánlottak fel a szobor elkészültéhez. Összesen 218 különböző nagyságú adomány szerepel a listán. Az első tételben a Gothard János kezeihez adott 14 forint 24 krajcár ajándékot írták fel, de 9 krajcár is már említésre méltó összegnek számított – egy használt kalendárium ára volt akkor²⁴ –, külön feljegyezték, bár az adakozó neve nélkül.

A lista áttekintésekor kitűnik, hogy a legtöbb pénzt a szobor felállítására a *csizmadia* céh adományozta. Persze adakozott a többi céh is, a városi magisztrátus, a városbírók, valamint maguk a csizmadia mesterek: Horváth József és Gyuk Imre 20-20 forintot, Páslek András 23 forintot adott. A *szűrszabó* céh, akiknek a Kálvária kápolna és környékének fenntartása is feladata volt, viszonylag keveset, csak 10 forintot adományozott, ugyanannyit, mint a patikárius úr. A *varga* céh szintén keveset, csak 7 forintot küldött, mert nekik is volt saját kápolnájuk, a Szent Anna kápolna az olai temető kertben. A *molnár* céh a Nepomuki Szent Jánosról elnevezett kápolnájáról gondoskodott, mely a mai Zrínyi gimnázium helyén állt, s elpusztult az 1826-os tűzvészben.²⁵ Ők azonban mégis meglehetősen magas összeget adtak – „Molnároktul adatott 62 forint 52 krajcár” –, mert e céhbe több település jómódú molnárai tartoztak.²⁶

Az „*Érdemes Nemes Váltómives Szabó*” céh 50, az „*Érdemes Bognár*” céh két alkalommal 20 forintot, az „*Érdemes takács*” céh 41 forint 12 krajcárt, a *Nemes Lakatos* céh 20, a *Gerencsér* céh mindössze 9 forintot adományozott. Az adományozók listájából kitűnik tehát, hogy a városban 1808-1810 között kilenc céh járult hozzá a szobor felállításához, s eddigi kutatások nem ellenkeznek azzal a feltételezéssel, hogy ekkor a városban működő összes céh adakozott e kegyeletes célra.

A lajstrom egyik tétele így szól: „Csizmadia céh az ladábul adott 200 forintot.” A céh kasszájából másik két jelentős adomány is került a mesterek jelentősebb magánadománya mellett: 300 forint, valamint ó bankóban²⁷ 50 forint, valamint két kisebb összeg 6 forint 48 krajcár értékben.

Egy másik, a Zala Megyei Levéltárban²⁸ ez időben zajló kutatás érdekes nézőpontból világít rá a csizmadia gazdasági helyzetére, mely lehetővé tette számukra a kiemelkedő összegű felajánlásokat. Az ekkor zajló napóleoni háborúkkal kapcsolatos megrendelések jól jövedelmeztek számukra. 1809-ben a város csizmadiai a vármegyei nemesi felkelés résztvevői számára marhabőr csizmákat készítettek a megye megrendelésére. A levéltárban őrzött egyik számla szerint 7 1/2 forintot

fizettek egy csizmáért, s e csizmákból 1000 darabot kellett készíteniük. Az egyik korabeli fizetési meghagyás szerint „Horváth József és Páslek András Zalaegerszegi csizmadiák is a Megyebéli Lovas ezred számára készített 117 pár tehénbőr csizmáért 7 1/2 forintjával járandó 877 forintot és 30 krajcárt is Fatér Pál úr által az insurrectionnak cassájából való fizetése meghagyatik. Kiadatott Skublics Imre főjegyző által.” Az átvételt igazolták: Horváth József céhmester, Páslek András, Gothárd János és Szekeres Ádám.” E jeles férfiak közül írni csak Gothárd János tudott.

„Pörsölybül gyütt ajándék”, perselypénz átadása 10 alkalommal szerepel, összesen 73 forint 87 krajcár értékben. Az 1810 december 27-én átadott összeg ebből 50 forint volt. Maga a „Káplán úr” is nagy összeget, 200 forintot adományozott. Bálint László és Fábián Ferenc csizmadiák 100-100 forintot, a vaspöri helységi Vízrendvay Erzsébet 50 forintot, Nagy Sándor 30 forintot adott. A Városi magisztrátus küldött 20 forintot, külön tételben szerepel, hogy a város erre a célra küldte Miháczai Örsze büntetését is, Biro urtul 32 forintot. „Tek. Dervarics Antal vicebíró úr adott 20 forintot.” Kisebb összeggel szerepelnek még szakmájuk szerint megnevezett mesterek: Csácsi mészáros nemes Pál [?]5, „Ácsmester” 1, „Szitás” 5, Belső Timár 50, Külső Timár 20, „Fésüs pénziből biro urtól” fel vett 36 forinttal szerepelt. Nemes Vida Jánosné 15, Lusztig Mátyás zsidó 5 forintot adott, a „Patikárius úr”, aki Adorján László, a Szentlélekről elnevezett gyógyszer-tár tulajdonosa volt ekkor, 10 forintot adományozott. A patika elődje 1768-ban nyílt meg az Óh patika névvel illetett, egykor a mai mozi épület mellett lévő utcácskában. Adorján patikárius 1798-ban a kvártélyház egyik helyiségében működtetette gyógyszer-tárát, ahonnan 1803-ban az ispita melletti saját házába költözött. A város második, a Szentháromságról elnevezett patikája 1814-ben kezdte meg működését.²⁹

A már említett végrendeletekben hagyományozott összegek közül az alábbiakat tüntették fel: „Fickó Istvánné hagyott testámentum szerint 30” forintot, „Gángol Éva massájából adatott 6 forintot, Tóth Éva Horváth Ferenc mesterné Testámentoma” szerint 40 forintot. Későbbi időpontban, 1816-ban jegyezték fel, hogy „Geszenhard Lajos javaibul adatott Sz.h. képére 23.53 forintot.”

A Szentháromság szobor körül végzett munkák költségei

A végső elszámolás szerint a szobor készítőjének, Zitterbarth József keszthelyi kőfaragónak három részletben 779, majd 500, végül 400 forintot, összesen 1679 forintot fizettek munkájáért. Kalmár György

rendeki mészégetőnek 64 köből mészért 160 forintot, a Keszthelyi útban tett költségekre és a szekereseknek 83 forintot. A Misik József lakatosnak „tett kontó” 60 forint volt, Grasser Ferencz ácslegény munkájáért a számadó fizetett 27 forint 30 krajcárt, Móhr Ferenc úrnak interes [kamat] fejében 17 forintot, Vulffslakner János kőműves mesternek 115, illetve 45 forintot fizettek. Összesen 13 tétel szerepel a lajstromban, köztük két tétel azt jegyzi fel, hogy a Bálint László [maga is csizmadia] úrtól kölcsönzött 300 forintot, valamint a Horváth Józseftől kölcsönzött 200 forintot is visszafizették, valamint a város „cassájába” is befizettek 100 forintot. Az összes költség ily módon 2786 forint 30 krajcár volt a kölcsönzött tételekkel együtt.

Majd a 14-20. tételben 670.33 forint részletezése következik: Pati János lakatosnak 1 forint 30 krajcárt, Szalay Istvánnak 1300 tégláért 26 forintot, Mohr Ferencnek „tserép” fejében 3 forint 24 krajcárt, Milkovits Mihály kőműves legénynek 45 krajcárt, Bessenyei Jánosnak, a város bírójának 40 forintot, Herits Antalnak „capituli” [tőke] fejében 20 forintot, Lux Gábornak 900 „tégláért és forjáért” [azaz szállítáért] 21 forint 36 krajcárt fizettek.

A listához számlákat, bizonylatokat mellékeltek, amelyekben Gothard Jánost a „Városunkban ujjonnan föllállítandó *Sz. Háromság képének szorgalmazója*”-ként, egy másikon pedig a „*Szentháromság kép szindikusa*”-ként³⁰ nevezték meg. A számlákat Páslek András, vagy éppen Horváth Ferenc városbíró, mindketten csizmadia mesterek, esetenként Szöllőssy Károly, a város hites jegyzője, s az esküdtek látták el kézjegyükkel. Az iratcsomóban szereplő bizonylatok egyike 1811. október 18-án kelt, melyben Gothard János, aki éppen akkor a csizmadia céh mestereként volt a „Szentháromság Kép” gondviselője Zitterbarth József keszthelyi kőfaragónak a szerződés szerinti árból 500 Ft-ot kifizetett. A bizonylaton olvasható a kőfaragó aláírása is. Ez a számla most a Göcseji Múzeum állandó kiállításában látható. Egy másik számla azt igazolja, hogy Gothard úr a felállításához szükséges kőműves munkáért 100 forintot kifizetett, ezt Horváth Ferenc városbíró és az esküdtek is ellenjegyezték.³¹ A következő, 1811. október 9-én hitelesített nyugta a szállítás költségeit írja le Páslek András városbíró kereszttel hitelesített aláírásával. Ezek szerint a „Keszthelyi Utban egy szekér elejbe vontatót” fogadtak, Keszthelytől Zalabérig fizettek 40 forintot, Zalabértől fogva Egerszegig ismét egy vontatónak fizettek 15, a város kocsisának úti költségére 5 forintot, N. Pápa Lászlónak 3 forintot, ezen két szekeresek utolsó útjukért, valamint előbb utazó szekereseknek 20 forintot fizettek, így összesen 83 forintba került a fuvar.

Az áldomás

1811 októberében elkészült a szobor, a város ezt áldomással ünnepelte meg. Ennek bizonyossága a Páslek András városbíró számadásai között³² megőrzött számla. E szerint 24 forint 12 krajcárt költöttek „azon alkalmatossággal, midőn Városunkban föl állított Sz:Háromság Képe, az Kő faragó Mester által végrehajtattott, mint áldomás fejében [...] Keő faragónak és Legényeiknek egy ebédet adván.” Az ebédhez felhasználtak 6 font marhahúst 4 forint 12 krajcár értékben (fontja 42 krajcár), egy hizlalt ludat 14 forintért, s egy hizlalt récét 6 forintért. „Hogy eztet a Város kasszájából az Városi Magisztrátusunk engedelmével ki fizetett légyen, azon ebédem mi is jelen lévén, mindenkoron megh ismerjük és fönt tisztelt Biró Urat enyirül megh nyugtatjuk”, tanúsította az elszámolás hitelességét 1811. október 23-án Antal Ferenc, a város bormestere és Szöllőssy Károly jegyző.

Már a következő évben, 1812 júliusában írták azt a kontót, melyből kiderül, hogy Misik József „Lakatos Mester Ember” a következő munkákat tette: „Az Szent Háromság képnél Levő vas tábla ajtót újonnan ávét ablak táblákból Csinyáltam, melly egyik táblájából el köllöt vágni és az másik táblákhoz kötni ahoz csinyáltam 4 uj sarkokat és azokat az kübe bele véstem és csinyáltam, az Pasztoikat hozzabra csinyáltam egy uj Sub riglit és uj Két fordulora burétot Plét csinyáltam és föl szegeszttem, egy uj Slag Leisztnit is csináltam és fölszegeszttem.” Munkája bére 65 forint 30 krajcár volt. Horváth Ferenc, a város akkori bírása (nevét ő is kereszttel jelölte), valamint Hollossy Imre a város hites jegyzője megbízta Gothard Jánost „a Sz. Háromság képe Gondviselőjét”, hogy a munkát 5 forint 30 krajcár híján Ó bankóban fizesse ki. Eredetileg tehát vas tábla ajtóval ellátott kerítés vette körül a szobrot, igaz, hogy csak avittas ablaktáblákból készítettette futotta.

Szentháromság szobrok a lélek megnyugtatására

A Szentháromság szobrokat gyakran a 18. század első felében dúló pestisjárványok után emelték országszerte. Szép példa erre az 1713-ban felállított kőszegi Pestisszobornak³³ nevezett Szentháromság emlék, melyek háttérében ma a Ludwig Schöne tervezte, 1892-1894-ben épült templom látható. A szobor készítője Szervatius Leitner Ignác. A csavart barokk oszlop tetején ülő Atyaisten ölében a keresztre feszített Jézus. (Ez az ábrázolásmód a Kegyelem trónusa, (Gnadenstuhl) típusú alkotások közé sorolja a művet.) Az oszlop csigái között a Szentlélek galambja látható,

az oszlopon angyalkák serege. A tagolt posztamensen a kiugratott pillérsarkokon négy szent szobra áll.

Tóth G. Péter a szoborállítások indítékait is vizsgáló, „Félelem és rettegés a pestistől” című tanulmányának mellékletében száztizenkét 1616 és 1887 között felállított, valamint egy 20. század eleji Szentháromság szobrot vett számba az 1990-ben kiadott országos műemlékjegyzék alapján.³⁴ A legújabb jegyzék zalai kötetében³⁵ mindössze hét műemlékként nyilvántartott Szentháromság szobor szerepel. A zalaszentgróti 1767-ben a Batthyány család állította, a keszthelyi gr. Festetics Pál 1770-ben, a pákai és a zalabéri 1790 körül készült, utóbbi zalabéri Horváth Nepomuki Jánosnak köszönhetően. A nagykanizsai az Inkey család 1758-ban készítette. Lentiben 1755-ben állították Schmidt Ferenc József,³⁶ veszprémi kőfaragó mester alkotását, az ivháromszögű talapzaton álló volutás, füzérszes posztamensen álló gúla alakú oszlop tetejére helyezett Szentháromsággal. A keszthelyi szobrot feltehetően Thomas Naderer, szintén a keszthelyi céh kőfaragó mestere alkotta Mária megkoronázását örökítve meg. A mai Zalában csupán ezen, az eredetileg a város piactérén álló emlék talapzatának párkányán kaptak helyet Szent Flórián mellett a kimondottan a pestis ellen védő szentek, mint Szent Sebestyén és Szent Rókus.³⁷ Figyelemre méltó azonban, hogy Sebestyént a keszthelyi kőfaragók, Rókus pedig a keszthelyi kőművesek választották patrónusukul.³⁸ A zalaszentgróti Szentháromság szobor háromszög alaprajzú talapzaton áll, mindhárom oldalán latin vésett feliratok olvashatók, a volutás posztamens párkányán három térdeplő angyal kapott helyet. A középső pillér tetején a Szentháromságot hasonló ikonográfiai programmal ábrázolták, mint a zalaegerszegin, a műemlékjegyzék szerint az 1943-ban rekonstruált új tartópillér is hasonló a megyeszékhelyihez.

A pákai szobor magas posztamensén a négy evangélista apró figurája, a zalabéri Szentháromság pillére mellett külön talapzaton két attribútum nélkül ábrázolt nőalak áll. Feltehetően szintén a keszthelyi műhely alkotása az Atyát és Fiút álló helyzetben ábrázoló szép, mozgalmasságú kompozíció. (3. kép)

A nagykanizsai Szentháromság szobrot, a megye leggazdagabb szobrát Inkey Boldizsár földesúr, akinek magának különös életmódja miatt is nagy szüksége volt az égi kegyelemre, faragtatta grázi mesterekkel 1758-ban.³⁹ Mintaképe Kostyál László⁴⁰ szerint a veszprémi Szentháromság szobor lehetett, mely a püspöki palota előtt hirdette az égi hatalom mindenhatóságát, s erősítette a Bíró Márton püspök ösztönzésére felvirágzó Szentháromság kultuszt.⁴¹ A kanizsai szobor (4. kép) eredetileg a piactéren, majd 1869-től az Eötvös téren, most a Kossuth téren áll. A szobor barokk pompáját gazdag aranyozással is hangsú-

lyozták. Oszlopának felső részén látható a Szentháromság csoport puttókkal, középtűt a Szentlélek glóriával övezett galambja, középső párkányán a hódoló Szűzanya. A posztamensen, a párkány alatt az Inkey címer és 1873-as évszám, egy felújítás dátuma látható. Az oszlop körül külön állványokon életnagyságúnál nagyobb figurák állnak: Szent Antal a kis Jézussal, Szent László, a koronáját Máriának felajánló Szent István, Szent Imre és Keresztelő Szent János.

A megyében azonban jóval több, műemlékként nem jegyzett, később felállított Szentháromság szobor van, melyek kultúrtörténeti, vallási szempontból legalább olyan értékesek. 2003-ban mintaszerűen restaurálták a festett gyenesdiási szobrot. Széll Anna adományából készült 1902-ben, készítője Knustig Imre keszthelyi kőfaragó mester volt.⁴² A Pölöskén az 1920-as években állítottak szobrot egy Amerikába kivándorolt család kívánságára és pénzküldeményéből. Még későbbi a bucsuszentlászlói templom előtt álló szobor a következő felirattal: AZ EGY IGAZ ISTENT A SZENTHÁROMSÁGBAN. A SZENTHÁROMSÁGOT AZ EGY IGAZ ISTENBEN. JÖJJETEK IMÁDJUK 1942.⁴³

A zalaegerszegi Szentháromság szobor

A zalaegerszegi szobrot feltehetően a vallásgyakorlásban buzgó katolikus hívek igénye mellett a céhek vezetőinek, akik akkor a mezőváros irányítói is voltak, kezdeményezésére állították. A vallásos érzület mellett főként a csizmadiák számára lehetett fontos a szobor reprezentációs értéke, hiszen bizonyára köztudott volt a városban, hogy milyen áldozatot vállaltak az adakozás s a munkálatok során.

Érdekes összefüggésre lettem figyelmes Lendvai Anna, a nagykanizsai céhekről írt tanulmányában.⁴⁴ A nagykanizsai csizmadiák 1699-ben, akik „nem akarván tellességet csak úgy himpellérül lennyi és igazságtalanul élnyi ... Articulust kívánnak és kérnek...” Céhszabályzatukat a zalaegerszegi csizmadiáktól kölcsönözték, akik Körmend városától kapták 1648-ban. Számukra pedig a 25 artikulusból álló szabályzatot 1628-ban a pozsonyi céh küldte meg. Az artikulus kölcsönzése nem volt olcsó mulatság. A szabómesterek például négyszáz forintot fizettek az övékért Csáktornyan. A zalaegerszegi csizmadiák viszont árusítási kedvezmény fejében adták át szerzett privilégiumukat a Kanizsaiaknak. Azt kérték csupán, hogy a kanizsai vásárokon kevesebb helypénzt kelljen fizetniük. Feltehetően hosszú évek múltán is jártak Kanizsára vásározni, ahol megcsodálhatták az eredetileg a piactéren felállított pompás szobrot. Az egerszegi csizmadiák is szükségét érezhették annak, hogy az ő városukban is álljon egy, a Szentháromság egységét

hirdető, a hívőket a vallásgyakorlásra ösztönző, védelmező, a szemnek is szép alkotás, méghozzá a zalaegerszegi fára templom közelében, a piactéren. Talán nem véletlen, hogy a zalaegerszegi megrendelők a két apostol, Péter és Pál mellett Szent Istvánt és Szent Imrét választották az általuk készített szobor mellékalakjául, igaz, az ember nagyságúnál jóval kisebb méretben.

A Szentháromság szoborcsoport (5. kép) négyzet alaprajzú talpazaton helyezkedik el, melynek sarkait ívelt, tagolt kiképzésű voluták díszítik. A középső, kimagasodó pilléren szalagkeretes tükör, benne fent félköríves napszimbólum. Felette kiszélesedő, többszörösen tagolt oldalú, csigavonallal kiemelt párkányzaton baloldalt az Atyaisten foglal helyet, jobbában jellegzetes tagolt, liliomos végű jogar, feje mögött háromszög alakú dicsfény. Középen glóbusz, jobboldalt a Fiúisten trónol, jobb lábát a glóbuszon nyugtatva, kezében attribútuma, a kereszt. Kézfején jól láthatók sebei. Kettejük fölött lebeg a Szentlélek galamb alakjában, csoportjukat dicsfény aranyozott sugarai veszik körül.⁴⁵ (6. kép) A talpazaton, a pillér előtt Maria Immaculata bájos alakja, amint lábával a földgömbre tekeredő kígyóra tapos. Két kezét melle előtt imára illeszti, feje felett aranyozott csillagokból álló szűzi glória. (7. kép) A két homlokzati sarokpilléren Szent István az országalmával, valamint Szent Imre a liliummal, mindkettő barokk viseletben, csizmában, zsinóros övvel díszített mentében, vállukon köpönyeg, fejükön zárt korona. A másik két pilléren két apostol alak áll: a tonzúras Szent Pétert (8. kép) mellkasa előtt tartott baljában két kulccsal, jobbában csukott könyvvel, a szakállas, dús fürtökkel ékes Szent Pált pedig karddal, kivégzésének eszközével, kezében könyvvel ábrázolta a kőfaragó. (9. kép)

Mellettük két oldalt a mester kedvelt puttói foglalnak helyet, kezükben bőségszarú formájú gyerityatartóval. Eszes Lászlótól tudjuk, hogy a keszthelyi temetőben látható Peter Eichner sírjele, melyet Zitterbarth József 1810-ben állította apósa számára. Az obeliszk tövében a Szentháromság szobron látható angyalokhoz hasonlóak csücsülnek, de a gazdag szépségű temetőben sétálva magunk is több alkotáson fedezhetünk fel hasonlóságot, magán Zitterbarth József síremlékén is.

Egy korábbi szobor a templom környezetében: Szent Flórián

A Szentháromság kép állításának idején egy másik szent szobra is állt már a templom közelében. (10. kép) A napjainkban a templomhajó külső, északi oldala előtt látható, valamikor a mai Kossuth utca északi tengelyében álló Szent Flóriánt,⁴⁶ melynek kultusza és

tisztelete osztrák és német hatásra lett népszerű hazánkban. A térre került szoboralakot talán a veszprémi püspök segítségével, vagy szintén valamelyik céh kezdeményezésére, közadakozásból állíthatták, hiszen a céhek gondoskodtak a városban a tűzoltó szerek őrzéséről és jó karban tartásáról is.

A szobor állításának pontos ideje nem ismert. A város első, vaskos jegyzőkönyvében a városbírói kiadások 1765. évi elszámolásában szeptember 3-án kifestéséről írtak: „mikor a Szent Florián képe föstetett egy hétig itt lévén a föstő ávagy kép iro lett költségh reája 1.40 forint.” E szerint színesre festették a szobrot,⁴⁷ melynek hangsúlyos, ívelt posztamensét voluta díszíti, latin nyelvű, vésett felirata ma már alig olvasható: „[...] terrore presI / [Li]bentes Veri ExtrVVnt. HonorI DIV. Floriani / FestVM VoVentes / [Per] Annos s[e]qVentes. Alatta talán az évszám és az állítató neve szerepelhetett. (11. kép) A felirat tanúsága szerint a tűztől rettegők jó szívvel állíttatták, a dicső Flórián tiszteletére, [védelemül] az eljövendő évekre.⁴⁸

A római légiós ruhában, lobogó köpönyegben ábrázolt mártírrá lett egykori római tisztviselő egyik kezében földre támasztott zászlót fog, a másikkal egy cseberből a lábánál álló kis ház égő lángjait oltja, arc kifejezése meglehetősen bánatos.

A szent közbenjárása pedig nagyon fontos volt a város lakói számára. 1761-ben a főbírói számadásban jegyezték fel, hogy a nemes vármegye kedvezett az „égett embereknek” a conscriptio szerint, azaz adókedvezményt kaptak, „minthogy az város Istennek látogatásából elégett.” Korábban, de később is pusztítottak tüzek a városban.⁴⁹ Lehetséges, hogy a szoborállítás éve is 1765. Csak azért nem szól róla a városi jegyzőkönyv, mert költségeit nem a város, hanem feltehetően a céhek viselték, akárcsak a Szentháromság szobor esetében. Ekkorra már felépült a kéttornyú, tekintélyes méretű templom is, melynek felszerelésére szintén sokat áldozott a város.

A festés időpontja érdekes módon megegyezik a Kálvária temetőben álló nagy kereszt⁵⁰ állításának időpontjával, melyet Eszes László a mellette álló két, magas talapzatra helyezett Szent János evangélista és Mária dolorosa szoborral szintén a keszthelyi kőfaragó műhely alkotásaként tart számon.⁵¹ (12. kép)

Horváth Bognár Ruzsinka 1813-ban kelt végrendeletében több kegyes adománya mellett „Szent Flórián képének reparatiójára” 25 forintot hagyott.⁵² Olyannyira tisztelték Flóriánt, hogy a város zászlajára is az ő alakja került. A közgyűlési jegyzőkönyvben feljegyezték, hogy a zászlót, melyet a templomban tartottak, akárcsak a céhzászlókat, 1823-ban újra kellett készíteni „egyik részén vagyis felén Mária Magdolna másikon Flórián Szentek Ki rajzoló képjeivel.”⁵³

Érdekes azonban, hogy az utolsó nagyobb, 1826-os

tűzvész után készült térképén Póka Antal vármegyei földmérő precízen megjelölt két barokk szobrot, jelmagyarazatot is készített a Kaszaháza előtt az út mentén álló Nepomuki Szent János valamint a Szentháromság szoborhoz, de az általunk ismert Flóriánt nem jelezte. Talán megnehezítelt rá a tűz két alkalommal is támadó, szörnyű pusztítása miatt.

A város lakói azonban továbbra is gondoskodtak a szoborról. Gothard János özvegye, nemes Simonfy Borbála⁵⁴ először 1828-ban írt, majd 1840-ben, halála évében megerősített végrendeletében a Szent Flórián szoborra is gondolt. A Vár Allai utcában lévő nemrégiben csináltatott kőházának eladásából származó 300 forint kiadásáról a következőképpen rendelkezett: „Az alább megnevezett helyekre és hasznos Intézetekre” „ekképpen osztassanak ki”: Szent Anna Kápolnájára, s annak karbantartására 100, az „Ispítal Templomban” olajra 100, „Szent háromság Kép reparatiójára”, Sz: Flórián képére, „Szent József Képéhez is az Piatzon” 20-20 forintot.⁵⁵

Simonfy Borbála a templom elégett tornyában elpusztultak helyett beszerzendő új harangokra is rendelt pénzt. A harangokat Győrött öntették 1827-ben, közülük az egyik 18 mázszakat Szent Flórián tiszteletére, a másik 10 mázszakat 42 fontos harangot a Szentháromság tiszteletére szentelték.⁵⁶

Zitterbarth József keszthelyi kőfaragó és zalaegerszegi munkái

Zitterbarth József (1761-1831) neve Joseph Zitterbardként 1796. augusztus 16-án szerepel először a keszthelyi ács, kőműves, kőfaragó és cserepes céh irataiban.⁵⁷ Egyik könyvben az 1786 és 1828 közötti befizetések jegyezték fel, a másik az 1752-1849 között írott legényszerződéses lajstrom. Eszes László szerint⁵⁸ az Esterházyak birtokáról, feltehetően Kismartonból került Keszthelyre, ahol már neves kőfaragó céh működött a Festetics családnak és a Keszthely környéki homokkőbányának köszönhetően. A sárgába hajló világosszürke színben előforduló követ hatalmas tömbökben fejtették. A finomszemcsés kvarcos kő jó minőségű, kemény, de könnyen hasítható, kitűnően tűri az idő viszontagságait.⁵⁹

Eszes László mintegy száz munkáját vette számba, út menti és templomkerti keresztet, valamint sírkeresztet. Zitterbarth József sokat dolgozott Festetics György kastélyának 1792-1800 közötti átalakításakor is. Ajtó és ablakkereteket, kutakat, párkányokat faragott, ő rakta le a kastély Helikon Könyvtárának kőpadlóját, melyet Bécsből hoztattak.⁶⁰ A tomaji Szent Anna kápolna előtt álló templomkeresztet 1810-ben készítette, a rezi országúton álló út menti keresztet 1819-ben állíttatták fel.

Az ő munkája lehet Zalaegerszegen az olai úti temető két szép, szintén az 1800-as évek elején készült síremléke is, mely a varga céh által fenntartott kápolna temetőjében vigyázza két németajkú iparos nyugodalmát. Az egyikük (Eszes munkájában nem méltatta figyelemre) 1800-ban készült, Johannes Keller iparos sírköve. (13. kép) A sírkő alacsony posztamensen áll, erősen ívelt, alja egyenesen szűkül, majd volutás, ívelt kiképzéssel kapcsolódik hozzá a kereszt Krisztus alakjával. Alatta gombokkal felerősített drapéria függ ívelten a vésett szöveg fölé és a kő oldalán.

A másik díszesebb, évszám nélkül álló sírjelet Anna Blanrin állíttatta férjének, ma kopott mázolásával szomorú látványt nyújt. (14. kép) Lant alakú homlokoldalán látható relief alapján – a Fájdalmas Anya szívében törrel – Eszes az 1820-as évek elejére datálta. Az alak fölött egy kisebb méretű korpusz, a kereszt felső és alsó szárainak végeire pedig három szárnyas angyalfejet faragott a mester vagy segédje, a kő aljára pedig koponyát és lábszárcsontokat illesztett.⁶¹ Rokonait szintén megtalálhatjuk a keszthelyi, az előző rokonát pedig a sümei temetőben is.

Gothard János sírköve a Kálvária temetőben

Simofy Borbála, a jómódú özvegy férjének, Gothard Jánosnak saját végrendeletében⁶² is megfogalmazott óhajára különlegesen szép sírkövet (15. kép) állíttatott a Kálvária temetőben. A síremléket a Szentháromság szobor készítőjéről, Zitterbarth mestertől rendelte.⁶³ A vörös mészkőből faragott sírkő háromszorosan tagolt, felső részén ívelt oldalú, kétoldalt nagy meanderrel hangsúlyozott talapzata előtt koponya látható két keresztbetett lábszárcsonttal. A posztamens feletti lant alak első oldalán Maria Immaculata domborművű alakja (16. kép) köré rendezett feliratok olvashatók: ÖRÖK EMLÉKEZET / GOTHARD JÁNOS / EZER = / = NYOLTZ SZÁZ / HUSZON EGYBEN / TÖLTÖTT HATSZOR = / = TIZET ÉLTE IDEJÉBEN / FEBRUARIUSNAK = / = HUSZ 5 ÖTÖIKÉBEN / MEGHALTT NYUGODJÉK = / = Ő ÖRÖK DICSŐSÉGBEN / SIMONFY BORBÁLA = / = JÁSZ ÖZVEGYSÉGBEN TETTE E SIR FÖLÉ = / = IDVEZÜLJEN ÁMEN. Felette kereszt a megfeszített Krisztussal. A kereszt tetején három bánatos arckifejezésű szárnyas angyalfej zárja a kompozíciót. (17. kép)

Simonfy Borbála 1828-ban kelt végrendeletében így fogalmazott: „Hahogy a 'Felséges Úr Istennek úgy tetszik, halálom történik, az én holt tetemim boldogult férjem Gothard János hamvai mellé az Egerszeghegyi Kálvária kerítésébe, ahol már a helyet is meg-

vásároltam, tétessenek, és temetessem el tisztességesen.” Erre 1840-ben történt halála után bizonyára sor került. Ma a sírkő a Kálvária temetőben áll, emléket állítva a házaspárnak, bár holt tetemeik már porrá váltak az anyafölddel egyesülve.

A csácsi hegyi kereszt Gothard János emlékére

Szintén a Szentháromság alap kezelője, Gothard János emlékére állíttatta Simonfy Borbála a csácsi hegyen található lant alakú keresztet is (18. kép), mely egyben az arra járók lelki töltekezését is szolgálta.⁶⁴ Borbála asszony Gothard János második felesége volt. Férje végrendeletéből ismerhető, hogy közös gyermekeiket 1814-ben elvette az úr,⁶⁵ így a buzgó vallásgyakorlat, majd férje emlékének ápolása nyújthatott vigasztalást számára. Már 1827-ben készült, 1828-ban módosított végrendeletében⁶⁶ megfogalmazta, hogy a „csácsi hegyen szőlőmnél éppen a Hárs fa helyére egy hasonló Kő Kereszt mint az Egerszegi Kálváriában fekvő férjemnek a sirja fölött vagyon, az én javaimbul csináltasson emlékezet okáért.”

A mésző kereszt vésett feliratát a Mária relief két oldalára helyezték el. „TEKÉNTS / BÜNÖS / EZEN KE = / RESZTRE / AKKOR JUT / TE NÉKED / ESZ = / EDBE / KRISZTUS JÉZUS / KÉNSZEN = / VEDÉSE / MELLYET / ÖRÖK / EMLÉKÜL / TÉTETTE / A GOTHÁRT JÁNOSNAK / ÖZVEGYE / NEMES SIMONFY BORBÁLA / A MEGTÉRŐKNEK SZÁMÁRA / MÁRTZIUS 19 NAPJÁN / 1831-dik ESZTEN:”⁶⁷

A keresztől és annak készítéséről a Simonfy Borbála akaratáról rendelkező „Csácsi kereszt alap” címet viselő levélből is tudhatunk, sajnos a kőfaragó nevét itt sem említik. A „Szent Keresztet” éppen „Szent Eörszébet napján” állíttatta főtisztelendő Csillagh Adrián helybeli plébános adminisztrátor jóváhagyásával. Főtisztelendő Szentiványi Eöspörös úr fel szentelte számos népek megjelenésekkel.”

Akkor ugyan nem tellett tőle több, de „most” a Szent Kereszt mellé újabb szobrok állítását rendelte: „jobbrul Szent Joachim B. Szűz Máriának Atyja és balrul Sz. József Szűz Mária jegyessének képjeiket is helyhez tettem már magamnak előre eltökéltet jó széndékből, az Érdemes Csácsi Helység lakóainak vigasztalásárokra, különben pedig a Krisztus Jézusnak Keserves Kinszenvedése emlékezetére, a Boldogságos Szűz Máriának Szive fájdalmára, a Purgatóriumban szenvedő lelkekért és megtérő bűnösökért Esztendőnként mondandó Szent Mise Szolgáltatás érdemében azon Szent Keresztnak és a mellé helyezettett, s rövid idő múlva hasonló márványszín formába kifőstendő Két Emlék Köveknek gond-

viselését az érdemes Csácsi Helységre bízom, s őket a Krisztus szeretetére megkérem, legyenek azon Szent Képek gondviselői melyek eránt örökös fundációt teszek.”

A felajánlott összeget és kamatait az örökhatározat szerint évenként virág pénteken,⁶⁸ a csácsi hegyi kápolnában tartandó énekes öreg misék szolgáltatására kellett fordítani, valamint annak adni, aki évente „virág péntek előtt való napokban azon képeket elkészítte, ki tisztogatja.” Az alapítványtevő gondolt a „Szent emlék képek” jó karban tartására, mert meghagyta: „ha meg kopik, kifestessék és kiaranyoztassák”. Kedves szöveg szerepel a záradékban, mely megszabja, hogy az alapító levél három példázatban [példányban] készüljön, a „Főtisztelendő Csácsi Administrator”, „Érdemes Csácsi Helység”, valamint „Zalaegerszeg városa” számára, „Mivel mignem a Csácsi hegy fönt áll, abban Egerszegi lakosok szőlőket bírni meg nem szűnnek.” Az alapító okiratot Dömötör János, a város hites jegyzője írta 1833. április 13-án. Nemes Simonfy Borbála asszony kézjegyét ugyancsak keresztvonással tette.

Csillagh Adriánnak, a csácsi plébánia adminisztrátorának feljegyzése 1840-ből azt bizonyítja, hogy nem volt mindig problémamentes a hagyatékot tevők kívánságának teljesítése. A végrendelet végrehajtásakor keletkezett iratok között⁶⁹ megőrzött nyugta írója kijelentette, hogy az uradalom részére hagyott 5 forintokat váltóban átvette. Majd kifejtette, hogy a végrendelet szerint a képekre hagyott 50 „ezüst foréntokról semmit nem tud az Uradalmi Kormányzó, sem pedig a hegy helységbéli, de nem is hagyaték megnevezettét az Apát-Uraság vagy helység számadással, hanem amidőn a Mastansági Magyar Országunk Primása vizsgálván Püspökségében a Plébániakat, szintén a föllebb ki tett ok adatott feleletől, melyre azt mondotta, ha el romlanak a kereszték, hozassa bé az Uraság, ennek következtében a Földes Uraság parantsol az ő földjén, de Istenben boldogult N. Simonfi Borbála nem, nem is vétetik fel semmi rendölése a Képek vagy Kereszt eránt, hanem még az meg tétetik, hogy a Hegyben a Kápolna előtt álló kereszt mellé állíttatnak minden ketelesség nélkül.”

Közben bizonyára tisztázódott a félreértés, ami e szigorú sorok írására készítette az adminisztrátor urat. Feltehetően tájékoztatták őt az alapítványról, mert a kereszt a mai napon is a rendelt helyen áll. Sajnos a mellé állított két őriző szobor, Joachim és József alakja teljesen elenyésztek, csak a talapzatuk látható a feliratokkal. A két újabb szobor bizonyára rosszabb minőségű kőből készült, így nem tudtak ellenállni az időjárás viszontagságainak. A kereszt valóban nagyon hasonlít Gothard János sírkövére, feltehetően ez is Zitterbarth József munkája, aki az állítás évében, 1831-

ben hunyt el, de legalább is a keszthelyi kőfaragó műhelyben készülhetett. A kereszten itt is láthatók a bájos angyalfejek, az alsó posztamens közepén a koponya a lábszárcsontokkal, valamint Mária alakja, akinek arcát elkoptatta az idő; a kereszt tetején kandikáló egyik püttő is elveszett.

A Szentháromság szobor és környezete 1818-2006 között

A Szentháromság kép alap irataiban fennmarat ún. „Nyúl[g] levél” szerint 1818-ban a szobor kerítésének ajtaját már javítani kellett, 90 krajcárt fizettek érte. „Akit hozza dolgoztam az ajtajának sorkait és pliet kellett reperányi”, írta valaki Pati János lakatos helyett, aki az Mp [Manu propria, azaz saját kezűleg] rövidítés fölé keresztet rajzolt.

A következő évben már a kerítés is javításra szorult, erről egy apró „Q[u]itentia”[nyugta] tanúskodik, melyet Tóth József, a város hites nótáriusa igazolt. E szerint Milkoviny Mihály kőműves legény Gothard Jánostól 45 krajcárt vett fel a „Sz. Háromság Kapuja körüli reparációért”. A legény így fogalmazott: „a kerítésében lévő köveket, melyek dülőben voltak, föll igazítottam”.

1839-ben nagyobb javítási munkát végeztek a szobron. Járum Ferenc⁷⁰ lakatos mester jegyzéke⁷¹ a „Szent Háromság Képének felállítása alkalmával” szükséges lakatos munkákat és költségeit sorolta fel: az „állásokhoz” szükséges 8 kötő vasat megigazította, a kép lebontásához a vaskapcsokat kiszedte, azután azokat összeigazította. Öt kapcsot csinált a város vasából a kép alá, „sín darabokat”, ezeket önne beöntötte, szintén a város önjából. Arról is árulkodik a számla, hogy továbbra is a város gondoskodott a szobor gondozásáról.

Az ehhez hasonló, időnként szükséges javításokra használhatták azt a 20 forintot is, melyet Kultsár Katalin, Farkas János özvegye 1845-ben végrendeletében a „városban lévő Szent Háromság képének reparatiojára” hagyott.⁷²

1866-ban „A templom és plébánia lak körüli térség kerítés alá vétele, és annak fákkaal beöltetése kívántatott”, írta költségkimutatása címekeént Tivolt Ferenc ácsmester, ekkor városbíró, akinek kimutatásai mellett számlák is maradtak fenn.⁷³ A szükséges 103 forint 82 krajcár költséget adakozás útján befolyt összegből (31 forint), Berken Kálmán végrendeleti hagyatékából (6 forint), a templom kerületén termett fák eladásából (2 forint), de legnagyobb részt a városi tanács pénztárából fedezték (50 forint). A „több rendbéli büntetésekből befolyt” összeget (12 forint 82 krajcár) is e jótékony célú munkára fordították. A körmendi kertészetenek fizettek a fákért, 9 gyertyánért 2 forint 25

krajcárt és 10 platanért 7 forint 50 karajcárt, valamint az ácsmunkáért – a lécs és nyírfa Stáketta [léckerítés] elkészítéséért Tivolt Ferencnek 72 forint 87 krajcárt. A kertészek, Finszter Ferenc és Hár György hét napon át dolgoztak, munkájukat rabok segítették, kiknek számára Baksai Ádámtól vásároltak 2 akó bort 8 forint értékben.

1887-ben Hidasy Kornél (1882-1900) szombathelyi püspök és a város közötti, a regálé jog eladását tárgyaló szerződés⁷⁴ a vásártartási és helypénzszedési szabadság átadásáról szóló fejezeteiben szól arról, hogy a „kath. vallásnak szentegyháza körüli” térséget, „mely a legrégebb időkben temető volt”, védeni kell a vásárok zajától.

A templom körüli teret már bekerítették, s így elzárták a közforgalom elől. Megegyeztek abban, hogy a szentegyház körüli „díszes tér” kerítését a város karbantartja, s azon bárminemű építkezést a kegyúr engedélye nélkül nem folytat. Ez a kerítés a templomtól az egyemeletes barokk plébánia épületig húzódott, s közvetlenül előtte állt középpontban a Szentháromság szobor. (19. kép) Szentmihályi Imre, a múzeum akkori igazgatója 1959-1960-ban egy csatornázásnak köszönhetően fontos régészeti megfigyeléseket végezhetett a templomtól délre, a templom és a plébánia közötti területen. Az ott ásott csatornaárokban végig sírok kerültek elő, majd egy kör alakú, nagyméretű, újkori téglából kirakott alapozásra, vélhetően a Szentháromság szobor régi alapjaira bukkantak.⁷⁵ Valóban, egy 1910 körül készült képeslapon jól láthat lépcsős talapzata a már említett kerítés előtt. (20. kép)

A szobor 1892. július 18-án súlyosan megsérült, amikor hatalmas forgószél pusztított a városban, jelenetős kárt okozva száguldott végig a városban, széthordta a házak tetejét, s a Szentháromság szobrot is ledöntötte. Így rögzítették e különös eseményt: a szobor „alapzatát a rajta volt szentekkel ott hagyva a mintegy 5-6 méter magas, s bizonyosan 30-40 méter-mázsát nyomó kőoszlopot az alapjához tartozó vasszegeletről kiemelte és a földhöz vágta, három darabban esett be a sétatérre.”⁷⁶ Ismét javításra szorult tehát, hamarosan adományok érkeztek e célra. Szokás szerint a helyi újság is beszámolt dr. Hány Istvánné és Balaton József [esperes-plébános] 5 forintos, valamint Németh Béla pénzügyi titkár 3 forintos adományáról. Feltehetően a város vezetőinek szánt fricska volt a

további hír, miszerint Károly József Budapestről a Zalamegye⁷⁷ szerkesztőségébe küldött levelében 50 forintot ajánlott fel a városnál levő és e hó 12-én esedékessé váló 800 forintos követeléséből, s ez összeg felvételével s a kitűzött célra való fordításával” a lap szerkesztőjét felhatalmazta. A következő híradásból megtudhatjuk, hogy két gyűjtőívet bocsátottak ki a szobor helyreállítása érdekében. Az újság sok polgár nevét sorolja fel, akik anyagi lehetőségeiknek megfelelően forintjaikat vagy csupán krajcárjaikat ajánlották fel.⁷⁸

1937-ben a szobrot áthelyezték a templom és a plébánia között kialakított tér közepére, erről Laurencsik Ferenc kertész tanuló naplója tudósít bennünket a március 20-22. közötti parkosítás megörökítésével: „A Szent Háromság téren Robinia Inermis [egy kedvelt akácfajta] sorfákat ültettünk gödrökbe. Ugyanitt parkosítunk, mert a szobrot új helyre tették át és így a tér alakja megváltozik.”⁷⁹ A szépen parkosított tér kedvelt sétáló és pihenő helye lett az egerszegieknek, ahonnan szép panoráma nyílt a közeli dombokra. (21. kép)

1976 tavaszán Zalaegerszeg belvárosi közlekedésének jelentős mértékű átalakítása folyt.⁸⁰ Ekkor készült el a 76-os út a városon átvezető szakaszának a Csács és Marx (ma Kazinczy) tér közötti része, melynek során a plébániaépület és a Mária Magdolna plébániatemplom közötti részen kiszélesítették az utat, ezért a Szentháromság szobor áthelyezésére is sor került. A szobor új alapjának ásása közben Vándor László egy régi téglapépület alapjaira lett figyelmes. A munkát leállítva egy téglatemplom délnyugati sarkát és nyugati záró falát, egy középkori temetőkápolna maradványait találta meg.

A templom körül – azóta szerencsére már megszűntetett – körforgalmat alakítottak ki, így tér funkciója erősen sérült. A szobrot egy meglehetősen nehézkes és csúnya, lépcsőzetesen kialakított nyolcszögletű beton-talapzatra helyezték a templom főhajójának délnyugati sarkára.

2006 őszén a templom déli oldala előtti teret átalakították, új burkolattal látták el, s a Szentháromság szobrot gondos restaurálást követően a Kossuth utca tengelyébe helyezték át, mintegy rehabilitálva a Bálint Sándor által⁸¹ korábbi állapotában jelentéktelennek nyilvánított emléket. Ünnepeles felszentelésére 2006. szeptember 17-én került sor. (22. kép)

Jegyzetek:

- ¹ S.LACZKOVITS 162. E faragott fa szobrok közül néhány, ha töredékes állapotban is, de fennmaradt, s a veszprémi Érseki Gyűjtemény Gizella Királyné Múzeumában őrzik. Szilárdfy Zoltán a barokk évszázadok ikonográfiájának sajátos típusait áttekintő tanulmányában hosszabban idéz Padányi Bíró Márton 1756-ben, Kolozsvárott megjelent művéből – *Angyali Társaságnak szövetsége, Vagy-is Az áitatos Keresztény Lelkeknek segedelmekre, vigasztalásokra, és boldogításokra figyelmező Szent Háromság egy örök Istenségének Háromas Ditsirete* –, melynek utasításaival a Szentháromság Egyisten kultuszát a jótékonyosság gyakorlásával is erősítette egyházmegyéjében. Bevezette az ún. Szentháromság koronájának áhítatát, más néven az Angyali olvasó imádkozását, melyet népiesen „szentesnek” neveztek. SZILÁRDFY 2003.39–41.
- ² ZML Zalaegerszeg régi levéltára No. 734. Zalaegerszeg város protocollum könyve. 1743–1830.
- ³ VÁLYI 1796. 566.
- ⁴ A templom korábbi építtetője Bíró Márton püspök.
- ⁵ „Westliche Ansicht von Zala-Egerszegh” feliratú látkép feltehetően egy céhlevél ábrázolásához készült. A Zala Megyei Levéltárból került a Göcseji Múzeum történeti gyűjteményébe. Leltári száma: 58.38.1.
- ⁶ BENDA 1997. 219.
- ⁷ A zalaegerszegi céhek történetéről lásd SIMONNÉ 1977, 1977/b. Tárgyi emlékekről: Központok a Zala mentén. A Göcseji Múzeum állandó kiállításának katalógusa. 169–171.
- ⁸ A Göcseji Múzeum történeti gyűjteménye. Leltári száma:53.63.1.
- ⁹ ZML IX.24. B. 37. A novai vegyes céh számára az egerszegi vegyes céh artikulusát másolták le, ennek szövege utal az eredeti artikulusra.
- ¹⁰ ZML IX.24. B. 37. Az eredeti rendszabályokat Mária Teréziától kapták a „Zalaegerszegi Órás, Kovács, Lakatos, Bognár, Asztalos, Szijártó, Nyeregjártó, Esztergályos, Kötéljártó, Óveges és Pintér mesterek 1775.-dik esztendő. dec. 4-én, s melyet az 1776. jan. 26-án tartott közgyűlésben akkor Fő Jegyző Boldogfai Farkas János úr által hirdettek ki.“
- ¹¹ ZML Zalaegerszeg régi levéltára No. 672. Bár a végrendeleteket a halálra készülődő emberek készítettek, mégis hasznos információval gazdagíthatják a város társadalmáról, a lakók gazdasági helyzetéről, a 18-19. század népi vallásosságáról alkotott képünket. Tanulmányomban a témának megfelelően csupán a kegyes és jótékony adományok néhány jellegzetes példáját mutatom be. A végrendeletekben szereplő kegyes adományokra, ezen végrendeletek vallási néprajzi vonatkozásaira Horváth József több tanulmányában is felhívta a figyelmet. HORVÁTH 1997, HORVÁTH 2004.
- ¹² ZML Zalaegerszeg régi levéltára No. 738. Zalaegerszeg város közgyűlési jgyk. 1807–1811.
- ¹³ ZML Zalaegerszeg régi levéltára No. 654/a. A Szentháromság kép alap iratai.
- ¹⁴ ZML Zalaegerszeg régi levéltára No. 684.
- ¹⁵ ZML Zalaegerszeg régi levéltára No. 677.
- ¹⁶ ZML Zalaegerszeg régi levéltára No. 734. Zalaegerszeg város protocollum könyve. 1743–1830. Az Ispotály a városi szegények számára fenntartott újabb szállás szintén egy adományból, a város jötevéjének tartott Pintér Máté hagyatékából épült. 1798. szeptember 27-én került sor az újonnan építendő ispitaház fundamentomának alapkő letételére. Az alapzat egyik szegletén Szt Ferenc (Xavér) és Szt. Szaniszló ereklyéit s viaszból készített két szentelt képet, „egy nagy garasos monetával egy vas pixisben rekesztetett kövek közé” helyezték el számos fő és alacsonyrendű személy jelenlétében.
- ¹⁷ ZML Zalaegerszeg régi levéltára No. 672.
- ¹⁸ ZML Zalaegerszeg régi levéltára No. 656.
- ¹⁹ ZML Zalaegerszeg régi levéltára No. 672.
- ²⁰ ZML Zalaegerszeg régi levéltára No. 682.
- ²¹ Ez a kápolna pusztult el az 1826-os tűzvészben, feltehetően a felállított keresztel együtt.
- ²² ZML Zalaegerszeg régi levéltára No. 672.
- ²³ ZML Zalaegerszeg régi levéltára No. 654/a. A Szentháromság kép alap iratai.
- ²⁴ Az összegek vásárlóértékét egy hagyaték árverésekor felvett leltár tételeinek árához hasonlíthatjuk. Egy tábori ágy vaslábakon 5 Ft 30 kr, félakós hordócska 5 Ft 5 kr., faszék 6 Ft 6 kr, réz gyertyatartó 10 Ft 10 kr, használt mezei kalendárium 9 kr, új kuffer 29 Ft 33 kr. Répásy Mihály uradalmi építő adjunktus vagyonának becslése és árverése. 1810. BENDA 1988. 223–224.
- ²⁵ Fára József: Zalaegerszeg az 1826-os tűzvész előtt. Zalamegyei Újság 1935. december 25. 2–3.
- ²⁶ Az Országos Levéltár őrzi a zalai vízimolnárok 1663. szeptember 8-án keltezett céhlevelet. A céh az Egregy vize, a Lesence, a Keszthely és a Zala folyókon malmot működtető iparosok szervezete volt.
- ²⁷ Ó bankó: Az 1810-es évek inflációs időszakát megelőző jó pénz.
- ²⁸ Erre az összefüggésre Kapiller Imre hívta fel figyelmemet az insurgens seregek felszerelésének kimutatásait feldolgozó munkája során. „Részlet kiírás Tettes N. Zala Vgye állandó Deputatiojánál 1809 júniusnak 30-kán tartott ülése jegyző könyvéből.” 436. szám.
- ²⁹ BLÁZY 58-59.
- ³⁰ Valamely testület jogi képviselője
- ³¹ ZML Zalaegerszeg régi levéltára No. 654/a A „Szentháromság Kép alap” iratai.
- ³² ZML Zalaegerszeg régi levéltára No. 238. Páslek András városbíró számadása, 300. dokumentum
- ³³ BARISKA 1984. 367.
- ³⁴ TÓTH G. 2001. 386-387., Magyarország műemlékjegyzéke. Szerk. Ikefalvi Diénes Virág. Budapest, 1990.
- ³⁵ MŰEMLÉKJEGYZÉK 2006. 66.

- 36 A veszprémi Szentháromság szobor alkotója, valamint a püspök megrendelésére készült hordozható fa szobrok egy részét is ő készítette. AGGHÁZY 269.
- 37 ESZES 1980. 96.
- 38 ESZES 1980. 91.
- 39 1759. május 11-én kelt levelében engedélyezte Bíró Márton veszprémi püspök a szobor felszentelését a kanizsai plébánosnak. KÁROLYI 62.
- 40 KOSTYÁL 2006. 350.
- 41 G. GYÖRFFY 1994.
- 42 KOVÁCS 2003.
- 43 BÁLINT I. 1977.
- 44 LENDVAY 2006. 212.
- 45 A Szentháromság ábrázolások teljes rendszerét XIV. Benedek próbálta tisztázni 1745-ben kiadott bullájában korlátok közé szorította be a Szentháromság ábrázolhatóságát. Összesen négy típust tartott elfogadhatónak: ebből kettő a Szentírás szövegén alapszik (Ábrahám és a három angyal, illetve Jézus megkeresztelése), kettő szimbolikusabb: egyik a Kegyelem trónusa, a másikon az Atyát ösöregként (Dániel 7,9) s a Fiút emberi alakjában és a galamb képében ábrázolják. Az Atyát és a Fiút emberként, a Szentlelket pedig galamb képében láttató Szentháromság-ábrázolások a 109. zsoltár szövegére utalnak: „Szólt az Úr az én Uramnak: ülj le jobbam felől, míg én ellenségeidet lábad zsámolyává teszem.” SZAKÁCS 2003. 20.
- 46 Flóriánt a takarékpénztár felépítése után, 1891-ben helyezték át a mostani helyére. ZML Zalaegerszeg város közgyűlési jgyk. 1891. július 3. II. 102. A Szent Flórián kép alap (ZML V. 1601.646.) iratcsomóban 1830 utáni számlák találhatóak, melyek szintén javításról szólnak, de mindeddig nem derült ki a szobor állításának pontos ideje.
- 47 A barokk korban esetenként a kőszobrokat is élénk színűre festették. Az 1951-ben kiadott műemléki vizsgálat még festett szoborként írja le.
- 48 A latin szöveg értelmezésében Dr. Bilkei Irén segítségét köszönöm.
- 49 KOSTYÁL 212., CSOMOR 75.
- 50 A talapzatán következő felirat olvasható: A KRISTUS / ELSŐBEN / KERBEN GÖTRE= / TETETT AZ UTAN FARA FESZÉTE / TETT ARRUL LEVÉTTETVÉN KÉRBE / TEMETTETT: EZEK ÁLTOL VALLYON / MIT JELENTE. AZ BÖN S MINDEN GONOSZ A KERBEN KEZ / DŐDÉK: NEM CSUDA KIATKOZ / VA KERBEN FIZETŐDIK FÁR / UL JÖT AZ HALÁL ÉS FÁN VÉGEZŐDÉK 1765. Látszik, hogy a német anyanyelvű faragó kínlódott a magyar írásmóddal.
- 51 ESZES 1980. 95.,97.
- 52 ZML Zalaegerszeg régi levéltára No. 672.
- 53 ZML Zalaegerszeg város közgyűlési jgyk. 1822.
- 54 ZML V. 1601. 681. Simonfy Borbála testamentuma. 1828., 1840.
- 55 E szöveg arról tanúskodik, hogy több, ma már eltűnt szobor is állhatott városunkban, s a végrendelkezők közül többen állítottak keresztet is.
- 56 SEBŐK 1902. 20.
- 57 ZML IX. 6. A keszthelyi ács, kőműves, kőfaragó és cserepes céh iratai.
- 58 ESZES 1980. 88.
- 59 ESZES 1980. 86.
- 60 KOPPÁNY-PÉCZELI-SÁGI 1962. 97, 100.
- 61 ESZES 1980. 102.
- 62 ZML Zalaegerszeg régi levéltára No. 671.
- 63 ESZES 1980. 103.
- 64 ZML Zalaegerszeg régi levéltára No. 650. Simonfy Borbála csácsi hegyi kereszt alap
- 65 ZML Zalaegerszeg régi levéltára No. 671. Néhai Gothard János testamentuma 1812., 1814.
- 66 ZML Zalaegerszeg régi levéltára No. 681. N. Simonfy Borbála testamentuma. 1828., 1840.
- 67 A köre alul felvésték azt, hogy Csácsbozsok község újjátta fel 1911-ben.
- 68 ti.: virág vasárnap előtti péntek
- 69 ZML Zalaegerszeg régi levéltára No. 681. Simonfy Borbála testamentuma. 1828., 1840. A feljegyzés a végrendelet végrehajtása alkalmával keletkezett számlák között maradt fenn.
- 70 Ma utca viseli az adakozó kedvű, a szegény gyermekek taníttatására alapítványt tevő lakatosmester nevét.
- 71 ZML Zalaegerszeg régi levéltára No. 654/a. A Szentháromság kép alapiratai
- 72 ZML Zalaegerszeg régi levéltára No. 674. Kultsár Katalin végrendelete, 1845.
- 73 ZML Zalaegerszeg régi levéltára No. 572.
- 74 ZML Zalaegerszeg város közgyűlési jegyzőkönyve, 1885-1890. 761/kieg. 887.
- 75 VÁNDOR 110
- 76 Zalamegye 1892. július 24. Az újságcikkre Németh József hívta fel a figyelmemet, köszönet érte.
- 77 Zalamegye 1892. augusztus 7.
- 78 Zalamegye 1892. szeptember 4.
- 79 „Munka napló Vezeti Laurencsik Ferenc kertész-tanuló. Zalaegerszeg, m. város kertészetében”.1936–1937.
- 80 VÁNDOR 109–110.
- 81 BÁLINT 1977. 403.
- 82 A képeket Mazur Ildikó készítette, a 3. Varju András, a 4. Kotnyek István, a 12. Megyeri Anna, a 22. Csomor Erzsébet felvétele.

Irodalom:

- AGHÁZY 1959
Aggházy M.: A barokk szobrászat Magyarországon. Budapest, 1959. I–II.
- BARISKA 1984
Bariska I.: A kőszegi pestisszobor szobrászának felfedezése (Sertvatius Leitner soproni mester kőszegi munkájáról.) In: Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értesítője. Szombathely, 1983. 363–380.
- BÁLINT 1977
Bálint S.: Ünnepi kalendárium I. Budapest, 1977.
- BENDA 1988
Benda Gy.: A keszthelyi uradalom 1850 előtti hagyatéki és vagyoni összeírásai I. Keszthely 1711–1820. Fontes musei ethnographiae. 1. Néprajzi Múzeum, Budapest, 1988.
- BENDA 1997
Benda Gy.: Kézművesek és gazdák vagyona Zalaegerszegen az osztályos egyezségek tükrében. In: Zalaegerszeg évszázadai. Várostörténet tanulmányok. Szerk.: Kapiller Imre. Zalaegerszeg, 1997. 217–152.
- BLÁZY 1974
Blázy Á.: A gyógyszerészet megjelenése és fejlődése Zala megyében 1711–1847. Zalai Gyűjtemény 1. Szerk. Degré Alajos. Zalaegerszeg, 1974. 107
- CSOMOR 2006
Csomor E.: Járványok és elemi csapások Zalaegerszegen a XVIII. század végén és a XIX. Század első felében. In: Végvárból megyeszékhely. Tanulmányok Zalaegerszeg történetéből. Szerk. Molnár András. 70–96.
- G. GYÖRFFY 1994
G. Györffy K.: A veszprémi Szentháromság emlék. Felvetések egy mű sorsával kapcsolatban. In: Művészettörténeti Értesítő, 1994. 1–2.
- ESZES 1980
Eszes L.: A keszthelyi kőfaragó műhely emlékei a Balaton vidékén (1750-1850). In: Műemlékvédelem 1980. 2. 84–107.
- HORVÁTH 1997
Horváth J.: Adalékok a népi vallásosság kutatásához a XVII–XVIII. századi győri végrendeletek alapján. In: Népi vallásosság a Kárpát-medencében. II. Szerk: S.Lackovits Emőke. Veszprém–Debrecen 1997.
- HORVÁTH 2004
Horváth J.: Végrendeleti Adalékok a Veszprém megyei falvak népi vallásosságához a XVIII. század második feléből. In: Népi vallásosság a Kárpát-medencében. II. Szerk: S.Lackovits Emőke. Veszprém–Debrecen 1997.
- KÁROLYI [2001]
Károlyi A.: Inkey breviarium. Dr. Károlyi Attila, Nagykanizsa [2001]
- KOPPÁNY – PÉCZELY – SÁGI 1962
Koppány T. – Péczely P. – Sági K.: Keszthely. Képzőművészeti alap kiadványállalata. Budapest 1962.
- KOSTYÁL 2006
Kostyál L.: Nagykanizsa művelődéstörténete (1690–1849) In: Nagykanizsa. Városi monográfia. 2. kötet. Szerk. Lendvay Anna–Rózsa Miklós. Nagykanizsa, 2006. 341–369.
- KOSTYÁL 1997
Kostyál L.: A barokk építészeti reprezentáció emlékei Zalaegerszegen. In: Zalaegerszeg évszázadai. Várostörténeti tanulmányok. Szerk. Kapiller Imre. Zalaegerszeg, 1997. 199–213.
- KOVÁCS 2003
Kovács A.: A gyenesdiási Szentháromság szobor restaurálása. Műemlékvédelem 2003. 6. 410–413.
- LENDVAY 2006
Lendvay A.: Kézművesség és a céhek története Nagykanizsán 1690-től 1849-ig. In: Nagykanizsa. Városi monográfia. 2. kötet. Szerk. Lendvay Anna–Rózsa Miklós. Nagykanizsa, 2006. 198–240.
- MŰEMLÉKJEGYZÉK 2006
Magyarország műemlékjegyzéke. Zala megye. Szerk. Bardoly István, Haris Andrea. Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Budapest, 2006.
- SEBŐK 1902
Sebők S.: Adatok Zalaegerszeg r.t. város történetéből. Zalaegerszeg, 1902.
- SIMONNÉ 1977
Simonné Tigelmann I.: A céhek szerepe Zalaegerszeg mezőváros közéletében a XIX. század első felében. In: VEAB Értesítő 1. köt. Kézművesipar-történeti szimpózium, 1976. Veszprém, 1977. 61–64.
- SIMONNÉ 1977/b
Simonné Tigelmann I.: Zalaegerszegi kézművesek a XVIII–XIX. században. In: PAB – VEAB Értesítő A Dunántúl településtörténete.II/I. köt. 1767–1848. Szerk. T. Mérey Klára. Pécs, 1977. 179–184.
- S. LACKOVITS 2002
S. Lackovits E.: „Ó, áldandó Szentháromság...” Szentháromság tisztelete és ábrázolásai a bakonyi és a Balaton-felvidéki vallásos népéletben. In: A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 22. Veszprém, 2002. 159–177.
- SZAKÁCS 2003
Szakács B. Zs.: Szentháromság-ábrázolások a középkori Magyarországon – kutatási helyzetkép. In: „Óh, boldogságos hármasság” Tanulmányok a Szentháromság tiszteletéről. Szerk.: Barna Gábor. Szeged, 2003. 13–36.
- SZILÁRDFY 2003
Szilárdfy Z.: A barokk évszázadok ikonográfiájának sajátos Szentháromság típusai különös tekintettel a hazai emlékekre. In: „Óh, boldogságos hármasság” Tanulmányok a Szentháromság tiszteletéről. Szerk.: Barna Gábor. Szeged, 2003. 37–58.

TÓTH G. 2001

Tóth G. P.: Félelem és rettegés a pestistől. In: Népi Vallásosság a Kárpát-medencében 5 II. kötet. Konferencia Pápán, 1999. június 22–24. Szerk. S. Lackovits Emőke és Mészáros Veronika. Veszprém, 2001. 361–396.

VÁLYI 1796

Vályi A.: Magyarországnak leírása I. Buda, 1796.

VÁNDOR 1997

Vándor L.: Adatok Egerszeg középkori topográfiajához. In: Zalaegerszeg évszázadai. Várostarténeti tanulmányok. Szerk. Kapiller Imre. Zalaegerszeg, 1997. 99–132

Zalaegerszeg városképi és műemléki vizsgálata, 1951. Kézirat gyanánt. Múzeumok és Műemlékek Országos Központja. Budapest, 1951.

Dreifaltigkeitsbildnis in Zalaegerszeg Gesellschafts- und kulturgeschichtliche Daten im Zusammenhang einer Statue

Diese Mitteilung gibt Daten zur Erkenntnis der Gesellschaft, der Handwerker Geschichte und der Rolle der Zünften der Stadt Zalaegerszeg in den 18-20en Jahrhunderten durch die Aufstellung der Dreifaltigkeitsstatue in 1811. Zu dieser Zwecke hatte Ferenc Horváth, damals Stadtrichter und Oberältester der Stiefelmacherzunft in 1808 eine Foundation gegründet. Kurator der Dreifaltigkeitsbildnis-Foundation war der Stiefelmachermeister János Gothard. Nach seinem Tode in 1821 kam es zur detaillierten Abrechnung der Anfertigungsarbeiten und -kosten der Statue. In den Akten, neben den Namen der Donatoren und den Summen der Donationen sind auch die Namen der Handwerker und die Werte der geleisteten Arbeiten zu lesen. Die Rechnungen sind auch beigelegt. Die Witwe des Kurators Gothard war eine Adelige, namens Barbara Simonfy, die in 1821 für ihren Mann einen schönen Grabstein, später in 1831 auf ihrem eigenen Grundstück in den Csácsér-Weinberg zum Gedächtnis seines Mannes und zum Seelenheil der Vorbeigehender einen Kreuz hat aufstellen lassen.

Diese Dekmäler sind, wie auch die Dreifaltigkeitsbildnis aus Kalkstein der Keszthelyer-Gebirge angefertigt, ihr Gestalter war Josef Zitterbarth (1761-1831) damals Meister der Steinhauerzunft in Keszthely. Dank der Familie Festetich und dem gut bearbeitbaren keszthelyer Kalkstein, hatte die Steinhauerzunft ihre

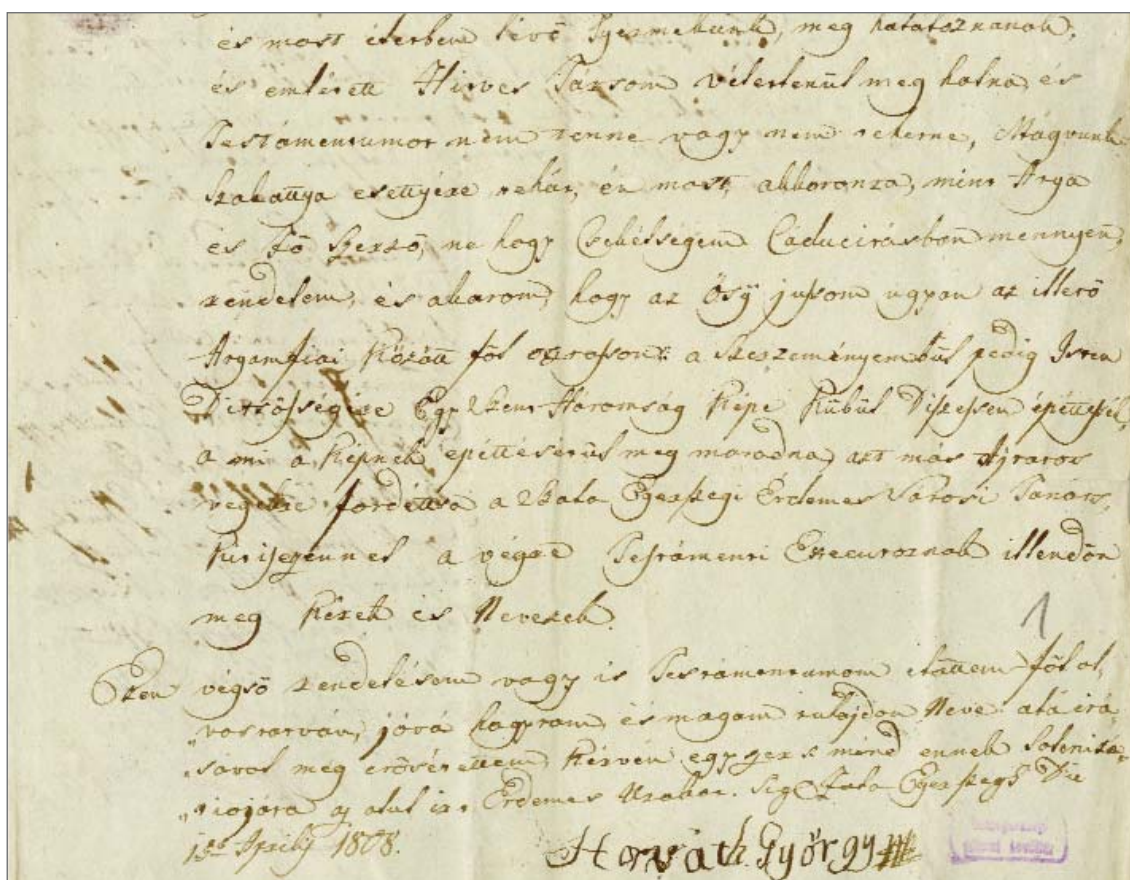
Aufschwung und ihre Zunftmitglieder haben schon im zweiten Hälfte des 18en Jahrhunderts Aufträge im Komitatszentrum Zalaegerszeg bekommen. So war z. B. das in 1765 vor der Kalvarienkapelle der ungarischen Schneiderzunft aufgestellte Kreuz mit den zwei Nebenfiguren (Maria und Johannes) auch die Arbeit der keszthelyer Bildhauer. Möglicherweise haben sie auch die Statue des Hl. Florians gemacht, die nach der Beweis der Versammlungsprotokolle des Stadtrates im Jahre 1765 bemalt wurde, wie auch die zwei Grabsteine aus dem 18en Jahrhundert, die im Friedhof der deutschen Schuhmacher stehen.

Als Quelle habe ich die Sammlung der Testamenten und die Akten von den drei Foundationen (für die Dreifaltigkeitsbildnis, für den Kreuz in Csács und für die Florian-Statue) benutzt. Ebenfalls habe ich die Versammlungsprotokolle des Fleckens Zalaegerszeg (eine kurze Zeit Gemeinde, dann seit 1885 Stadtgemeinde) in den 18-19en Jahrhunderten verwendet. Zu der Untersuchung der weiteren Geschichte der Statue und der mehrmaligen Umformung des umgebenen Platzes habe ich die zeitgenössische Zeitungen und die Fotografien in der Sammlung des Göcsejer Museums durchgeblättert.

Übersetzt von Mária Marx

1. kép: Zalaegerszeg látképe 1826 előtt, részlet

2. kép: Részlet Horváth György csizmadia, városbíró végrendeletéből, 1808. Zala Megyei Levéltár

3. kép: A zalabéri Szentháromság szobor,
1790 körül

4. kép: A nagykanizsai Szentháromság szobor, 1758.

5. kép: A zalaegerszegi Szentháromság szobor,
1811.

6. kép: A Szentháromság

7. kép: Szent István és Mária

8. kép: Szent Péter

9. kép: Szent Pál

10. kép: Szent Flórián szobra, 18. század második fele

15. kép: Gothard János sírköve a Kálvária temetőben, 1821.

16. kép: Mária alakja Gothard János sírkövén, 1821.

17. kép: Angyalok Gothard János sírkövén, 1821.

18. kép: A emlékkereszt a csácsi szőlőhegyen, 1831.

19. kép: Zalaegerszeg térképe a szentháromság szoborral, 1903 körül, Zala Megyei Levéltár

21. kép: Kern Pálma a szobor előtt, amatőr felvételt az 1940-es évekből (Göcseji Múzeum fotótára, Dr. Jász Lajosné jóvoltából. Lelt.sz.: 25.106.)

20. kép: Képeslap a r. k. templom és a plébánia közötti sétánnyal és a szoborral, 1910 körül, Dr. Ferenczy Sándor tulajdona

22. kép: A Szentháromság szobor a felszenteléskor 2006 őszén

Haász Gabriella

Múzeumi gyűjtemények és nyilvántartás a XIX-XX. század fordulóján

A sümegi Darnay Múzeum példája

Kerecsényi Edit nagykanizsai múzeumigazgató pályafutásának első 25 éve kiterjedt a néprajzon kívül a helytörténetre, régészetre, képzőművészetre, sőt a természettudományokra is. A Thúry György Múzeum egyedüli szakmuzeológusaként külsős kollégákat és megfelelő segítőköt vont be a feladatok elvégzésébe. Koordinálnia kellett a gyűjtőmunkát, a népművelő és kiállításrendező tevékenységet, a nyilvántartást a fent felsorolt szakterületeken. Mint igazgató, a múzeumi adminisztrációt irányította. A pénzsűkével küzdő iskolai-városi kis múzeum ezen időszak alatt vált sokoldalú tájmúzeummá – állománya pedig ötszörösére nőtt.

Zala megyének több mint 50 évvel korábban már volt egy olyan gyűjteménye, Sümegen, amely a kanizsaihoz hasonlóan egy ember elszántságának köszönhető, több osztállyal és reprezentatív kiállítással. Egy korabeli múzeum életébe való bepillantás szolgáljon példaként arra, hogyan lehet az alapokból felépíteni egy kulturális örökséget megőrző intézményt, évtizedeken át.¹

Múzeumi szervezetek

A XIX. század végén a múzeumi vagy közművelődési egyesületek és vármegyei, városi múzeumi bizottságok fogalmazták meg, mi is a múzeumi gyűjtés célja, köre – maga a gyűjtés mint tevékenység általában meg is előzte az egyes múzeumok hivatalos létrejöttét. Az iránymutatás lehetett általánosabb érvényű és konkrét tárgycsoportokra vonatkozó is. A Tolna vármegyei közgyűlés a történelmi emlékek összegyűjtését jelölte meg az 1895-ben létesítendő megyei múzeum céljául. A debreceni Városi Múzeum 1905-től a helyi vonatkozású néprajzi, régészeti, történelmi emlékeket kutatta. Békéscsabán a múzeumegyesület a városon kívül a vármegyét is gyűjtőterületnek vette, és az alapszabályban a természeti emlékek, a „népéletre” vonatkozó, többek között művészeti és ipari tárgyak, a város jötevőinek emlékét

őrző képek, családi ereklyék is szerepeltek. Egyértelműbb volt pl. a szamosújvári Örmény Múzeum és a szatmári Kölcsey Kör Múzeumának feladata: előbbi a hazai örménység múltjának emlékeit, utóbbi a Kölcsey-ereklyéket kutatta fel. „Ereklyékkel”, híres személyiségekhez vagy kiemelkedő eseményekhez kapcsolódó emléktárgyakkal szinte minden korabeli múzeumban találkozunk, de ezekkel általában nem lépték túl a régiók kereteit.

A sümegi múzeum alapítóját, Darnay Kálmánt (1864–1945) ifjúkorától kezdve foglalkoztatták a földből előkerülő régiségek. Kereskedelmi iskolai végzettséggel, kereskedőnek készülve is mindig járta a szülőhelye, Sümeg környéki lelőhelyeket és gyűjtött. Az 1880-as évektől kezdett publikálni kutatásairól, többek között az *Archaeologiai Értesítő*ben, és támogatták őt a korabeli szaktudomány képviselői, Ádám Iván, Rómer Flóris, Hampel József. Nagyszülői örökségként pedig megkapta Kisfaludy Sándor könyvtárát, emléktárgyait, levelezését. Cikkeiben ezekből is közölt részleteket. Utazásai során, még tanuló- és segédévei alatt, rendszeresen felkereste a régiségboltokat és múzeumokat, önképzésének részeként, és persze vásárolt is. Gyűjteménye így kezdett gyarapodni, annak fennállását ő maga 1877-től számította.

1887-ben vette át apja sümegi vasüzletét, ekkortól ideje és tevékenysége megoszlott a kereskedés és a régészet között. Gyakran éppen az üzletben jutott hozzá régiségekhez, ajándékként. Első kis múzeumát a szülői házban rendezte be, és a budapesti millenniumi tárlaton már önállóan mutatkozott be vele. Gyűjtő körútjai során, a környékbeli falvakban igyekezett megszerezni a fellelhető népművészeti, iparművészeti dísz- és használati tárgyakat is, ahogyan anyagi lehetőségei megengedték.

Zala megye első múzeuma a közép-dunántúli régióban is első volt, a legközelebbi hasonló intézmény Szombathelyen működött, ahol a Vasvármegyei Régészeti Egylet keretein belül folyt a munka, már 1872 óta.

A kulturális kormányzat 1897-ben alapította meg a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségét, az országban szétszórta, egyleti, városi, megyei és iskolai gyűjtemények összefogására. A nemzeti műveltség fejlesztésének fontos tényezői ezek, melyek között a kapcsolatot létre kellett hozni. A felügyeleti rendszer kiterjedt a szakmai munka irányítására, kidolgozták a szakszerű berendezés, kezelés és nyilvántartás szabályait, tanfolyamokon képezték a múzeumi öröket, tisztviselőket. Az anyagi támogatást a rendszeresen folyósított államsegély jelentette, melyből múzeumépítéseket, ásatásokat, tárgyvásárlásokat lehetett fedezni. A felügyeletet kérő, elfogadó intézmények létét biztosította a támogatás, a felügyelők látogatásai pedig értékelték a bennük folyó munkát.

Az országos főfelügyelő, Szalay Imre hangsúlyozta a vidéki múzeumok esetében a rendeltetést: „...első sorban annak a vidéknek, a melyre működési köre kiterjed, történelmi multját és jelenét, természeti gazdagságát feltüntetni...” A másik tényező a rendszeresség: a múzeum mint intézmény tudománysszakok szerint szervezett, és a gyűjtési profilokhoz kapcsolódóan tagolódik osztályokra.²

A MKOF által felügyelt intézmények rendszeresen küldték a jelentést munkájukról, szervezeti és gyarapodási adataik megjelentek a Múzeumi és Könyvtári Értesítő lapjain a XX. század első éveiben. Számuk fokozatosan növekedett az I. világháború végéig. Számszerű összehasonlításban: 1905-ben az alsókubini Csaplovics-könyvtártól a zombori Bács-Bodrog vármegyei múzeumig 68 intézményről, 10 évvel később pedig 19 új múzeumról illetve könyvtárról számolt be a kiadvány. A főfelügyelőség különböző szempontok szerint állított fel kategóriákat a gyűjtemények között. Az 1909-es év összesítéseibe már a Darnay Múzeum is bekerült. Ekkor a legtöbb múzeum még egyesületi fenntartású (34), de nem sokkal kevesebb a vármegyei vagy városi hatósághoz tartozó múzeumok száma sem (26).³ Egy másik, a korabeli szakmaiság színvonalára utaló rangsor a gyűjtemények száma szerint csoportosította a múzeumokat, ugyanebben az évben. A sümegi múzeum az 5 pontos – 5 gyűjteményes – kategóriába került: régiségtárát, néprajzi gyűjteményét, szépművészeti gyűjteményét, szakkönyvtárát és ereklyetárát sorolták fel. A vidéki intézmények között ezzel igen jó helyen állt, 6 pontot, a legtöbbet, csak a kassai Rákóczi Múzeum „érdemelt ki”, 5 gyűjteménye pedig a beszercebányai, a sümegi és a szekszárdi múzeumnak volt. A besorolás rámutat arra, hogy régiségtárakból, melyek a ma már elkülönített régészeti és történeti anyagot, esetleg a pénz- és éremtárakat foglalták magukba, fordult elő a legtöbb, és a néprajzi – vagy

népismereti – gyűjtemények száma is megközelítette ezt. Még a 4 pontos kategóriába is nagyobb központok múzeumi tartoztak, mint pl. Debrecen, Kolozsvár, Miskolc, Pécs, Szeged, Sepsiszentgyörgy, amelyekben a felsoroltak mellett többnyire természetrajzi tárat (botanikai, zoológiai, geológiai, paleontológiai csoportokkal) írtak össze. A képző- és iparművészeti gyűjtemények külön-külön vagy együtt alkothattak egy osztályt, a Sümegnél megemlített ereklyetár pedig még nagyon kevés helyen számított önállóknak.

Nyilvántartás

Az egységes leltározási struktúra megteremtéséhez a felügyelőség a századforduló utáni években tette meg az első lépéseket, a vidéki múzeumokat illetően. A Magyar Nemzeti Múzeumban sem sokkal korábban, 1898 februárjában lépett életbe az a szervezeti és szolgálati szabályzat, amely osztályonként külön rendelkezik a nyilvántartás formáiról.⁴ Minden osztályon növedéknaplót kell vezetni, melyben a tárgyak a beérkezés sorrendjében kapják a leltári számot. A Természetiek Tárában, mely önállósulva addigra már ásvány-, őslény-, állat- és növénytárra tagolódott, gyűjteményenként szükséges egy-egy növedéknapló. A mai szakleltárkönyvnek megfelelő növedéknaplók mellé általában cédulakatalógusról rendelkezik a szabályzat. A cédulakatalógus betűrend vagy egyéb rendszer szerint vezetendő, és a tárgy vagy tárgyegyüttes részletes leírását adja.

A felügyelők tapasztalatai azt mutatták, hogy vidéken a gyűjteményszervezésben, a leltározás formáiban és előrehaladottságában nagy a változatosság. A MKOF 1907-ben jóváhagyott szabályzata a hatáskörbe tartozó gyűjtemények meghatározásán túl kitért arra is, milyen feltételeknek kell megfelelni az évi pénzsegély folyósításához és a központi forrásokból való tárgyi gyarapodáshoz (azaz a letéhez). Egyik feltétel a rendszeres nyilvántartás, többek között növedéki napló és leltárak segítségével. Az elmaradásban levő múzeumok segítséget kaptak a munkához.⁵

Egy egységes leltározási mintát kell kidolgozni – szerepel Radisics Jenő felügyelő előterjesztéseiben 1909-ben és 1911-ben –, melyet a minisztérium kötelezővé tette.⁶ A leltárak és cédulakatalógusok elkészítését a régészeti szaktanfolyamokon is oktatták, ahol ezekre kész mintákat kaptak a résztvevő múzeumi tisztviselők.⁷ Ügyviteli utasításokhoz és a működő múzeumok, könyvtárak tevékenységéről rendelkező szabályzatokhoz is készültek minták. A szabályzatokba az intézmények a célkitűzéseket, a gyűjteményi rendet és a leltározás formáit foglalhatták bele (Veszprém: 1903, Debrecen: 1909, Szentés: 1913).

Az egyik legkorábban kezdett és folyamatosan vezetett, majd fejlesztett nyilvántartás Szegedhez kötődik. A szegedi Somogyi Könyvtár és Városi Múzeum 1908-ban jóváhagyott szabályzata kimondja, hogy a megszerzett anyagot „beérkezési naplóba” kell bevezetni, és osztályonként külön leltárak vezetendők. Utóbbi megfeleltethető a Nemzeti Múzeum növedéknaplóinak, azonban a szegedi szabályzat egy már több évtizedes gyakorlatot rögzített. 1883-ban nyitották meg a Somogyi Könyvtárnak adományozott régiséggyűjteményből a pénz- és éremtári leltárkönyvet, s még ugyanabban az évben a „régiség- és történelmi emléktár naplóját”. A következő szakleltár a történelmi képtár naplója 1892-től, melyet azután a 10 évvel később megkezdett „Szépművészeti osztály lajstroma”-ba kötöttek bele.⁸

Sümeg, Kisfaludy-emlékek

Sümege az első tárgyegyüttes, amelyről tudni lehet, hogy lajstrom készült róla, és megkülönböztető jelzésekkel is el volt látva, a Kisfaludy-anyag, mégpedig azon része, melyet Darnay Kálmán 1897-ben felajánlott a Magyar Nemzeti Múzeumnak. Az örökölt könyvtárból és iratgyűjteményből Erdélyi Pál és Sebestyén Gyula múzeumi tisztviselők vettek át 2145 kötetet, 118 db kéziratot és 1017 db további okmányt, a Kisfaludy családi levéltárból, és a jegyzőkönyvhöz mellékeltek az átvett tárgyak listáját.⁹

Néhány előzetesen kiválasztott könyv és dokumentum azonban mégis Sümege maradt. Ezek hovartozásáról a címlapra vagy az első oldalra ragasztott, kis téglalap alakú, kék szegélyes címke árulkodik, „Kisf. Eml.” felirattal. A 6 db könyvet évekkal később, 1909-ben a következő megjegyzéssel vezették be a témának megfelelő leltári füzetbe: „Kisfaludy Sándor könyvtárából”. A 6 könyvből 4 ma is Sümege van, és 3 példányon még látható az azonosító címke.¹⁰ A dokumentumokra (3 db) ragasztott címkéken négyjegyű szám is olvasható a Kisfaludy-névjelzés mellett. Szegedy Róza két „hangjegykézirata” és egy csatolt kottalap a fenti könyvekkel együtt került be az 1909-es leltárba. A rájuk írt megjegyzések bizonyítják, hogy a hagyatékek részei voltak. Az egyik hangjegykönyvön a „Kisfaludy Sándor hagyatékból”, a másikon pedig annak igazolása olvasható, hogy a Nemzeti Múzeumnak szánt kéziratot a két tisztviselő visszaadta Darnaynak, még az átvételkor. A dokumentumok sorszámai – 1185, 1188, 1188b – azt mutatják, hogy a könyvtár nem, de az okiratok előzetesen be lettek számozva. Mivel az átadási szerződésben szereplő összesített darabszámot a 3 dokumentum sorszáma már túlhaladja, lehetséges, hogy más, hagyatékbba sorolt iratok is maradtak Sümege, illetve kerültek később máshová.¹¹

A címkék felragasztásának oka közvetlenül az elajándékozás volt, nem pedig egy adott gyűjtemény megjelölése, rendszerezés céljából. Az 1897-es szerződésben önálló pontként szerepel az is, hogy Darnay kéri a Kisfaludy-anyag egybentartását a Nemzeti Múzeumban: a könyvtárat elkülönítve, az iratokat pedig a meglévő Kisfaludy-levéltár kiegészítő részeként. Az azonosító jelekkel való ellátás biztosítékot jelentett erre, egyúttal megkönnyítette az átvevők dolgát a lajstrom készítésekor. Sőt 1897 nyarán, az átszállítás után Fejérpataky László, a nemzeti múzeumi könyvtár igazgató őrre újabb jegyzéket írt az anyagról, és ezt elküldte Sümege is.

Az 1897-es adományozás nem terjedt ki minden Kisfaludy-relikviára. Darnay Kálmán a megmaradtak mellé újra elkezdte gyűjteni a költővel és családjával kapcsolatos emlékeket, köztük dokumentumokat, korai kiadású Kisfaludy-munkákat is. Ezek azonban már nincs címke. Csak egy jóval későbbi, 1929-es beírás található két, államsegélyből vett könyv elején, a forrást megjelölve: „Kisfaludy Sándor hagyatékból”, ezek azonban már 5059-5060. számok alatt a „Kisfaludy Sándor és hitveseinek emléktárgyai” című leltári füzetben lettek nyilvántartásba véve.¹²

A kézirategyűjtemény

A múzeum kéziratainak gyűjteménye, melyet Darnay hol kéziratosztálynak, hol okmánytárnak, hol összefoglalóan kéziratosztálynak, hol okmány- és nyomtatványgyűjteménynek nevezett, 1945 után több helyre szóródott szét. Számos, a sümegi, keszthelyi és veszprémi múzeumokban őrzött darabon látható az a 22 mm átmérőjű bélyegző, melynek körirata: „Darnay Kálmán kézirategyűjt. Sümege”, közepében tintával beírt 2–3–4 jegyű számmal (1. kép). Összesen 258 ilyen okmány került eddig elő, melyeket a bélyegzős szám szerint sorbaállítottam. A kézirategyűjteményről korabeli lajstrom nem maradt fenn. Megfigyelve tartalmukat, keletkezésüket, valamint később a leltári füzetbe való beírásukat, ez a rendszer az eddig ismert legkorábbi, egy gyűjteményt átfogó nyilvántartás.

A múzeumról szóló korai és századfordulós cikkek mellett, hogy méltatják a Kisfaludy-emlékek csoportját, a könyvtárat (még átadása előtt), úgy jellemzik a kézirattárat, hogy mind a magyar történelem, mind a magyar irodalom és művészet halhatatlanjaitól egész sorozatot őriz eredeti kéziratokból, és törekszik is arra, hogy pl. a királyok, erdélyi fejedelmek, hadvezérek mindegyikétől legyen emlék. A gyarapodások rendszeresen olvashatók a Sümegi Darnay Múzeum Ingyenes Naptára című értesítőben is. A naptárat, mely kalendárium és egyben a múzeum ismeretterjesztő füzet volt, Darnay Kálmán írta és szerkesztette, 1905-

től jelent meg. A hírek kiemelik és röviden jellemzik a nevezetes szerzeményeket, Bethlen Gábertől, Pázmány Pétertől kezdve II. Rákóczi György okmányain át Széchényi Ferencig, Deák Ferenc leveleiig vagy Andrássy Gyuláig.¹³ A művészvilág jeleseinél a kortársakig ment el Darnay, ahogyan az egyházi személyiségek kéziratainál is. Az irodalomtörténeti sorozat szintén több évszázadot ölelt fel; Cserey Mihályon és Zrínyi Miklóson kívül külön említés történik Barcsay Ábrahámtól kiindulva Jókai Mórig egész sor számontartott íróról, költőről. Részletezést olvashatunk Vachott Sándor vagy a Kazinczy–Kisfaludy-leveleket közvetítő Pápay Sámuel hagyatékáról.¹⁴ Az irodalmi relikviák többsége azonban még nem írható be a kéziratgyűjteményi listába – sorsuk és jelenlegi helyük további kutatás tárgya.

A kézirat- és okmánygyűjtemény nagyságáról több, egymástól nagyon különböző számadatunk van. A Vasárnapi Újság 1905-ben több mint 7000 db-ról ír, beleértve a Kisfaludy-hagyaték megmaradt és újra gyarapodó anyagát is. Két évvel később, az Ingyen Naptárban viszont csak 5000 db-os gyűjteményről esik szó, a történeti iratokkal együtt. Ugyanekkor a kéziratgyűjteményi bélyegzővel ellátott darabok száma még 1908-ban sem haladta túl a 2900-at, amint az összeállított listából kiderül. Darnay Kálmán 1904–1905 táján több olyan iratot adományozott a csurgói Református Gimnáziumnak, amelyet előzőleg már ellátott bélyegzővel. Ebből az időből csak erről az ajándékozásról tudunk, de ha emögött a gyűjtemény rendezése, átválogatása, esetleg szelektálása állt, akkor további eladományozások is történhettek, bélyeges és bélyegző nélküli darabokból egyaránt. A teljes iratgyűjtemény nagyságáról így az 5000 és a 7000 is csak becslés, és az 1909-ig bekerült, a leltári füzetekbe akkor beírt anyag is jóval alatta marad mennyiségben – ez is kb. 2900-ig jut.

Arról, hogy Darnay mikor kezdte el a bélyegzést és rendszerezte-e őket menetközben, csak közvetett adatokból lehet képet alkotni. A csaknem 2900-as listán belül több összefüggő irategyüttes megmaradt, más jeles iratoknak vagy gyarapodásoknak viszont csak a hiánya látszik.

A lista első fele a 703-as sorszámig tart és a kéziratár eredeti beosztását mutatja az 1898–1900-as évekig bezárólag. Irodalomtörténeti értékű iratok szerepelnek elől, többek között Fejér György, Arany János, Kazinczy Ferenc, Szigligeti Ede levelei vagy pusztán aláírásai. Bélyegzőt kapott két, látszólag nem ideillő dokumentum: egy 1885-ös régészeti közgyűlés és kirándulás résztvevőinek két névsora. A korabeli tudományos világ képviselőinek kézjegye lehetett az érték, ami megőrzésre érdemessé tette őket. Mindössze 13 irat tartozik ebbe az irodalmi csoportba.

Közrejátszhat a hiányban a már említett szelektálás, hiszen a 13-ból 7 irat éppen Csurgón került elő. A Kisfaludy-hagyaték ebbe nem számított bele, ez egyben nagyobb terjedelmű volt, mint az egyéb korai kéziratos anyag. Darnay ezt ekkor még elkülönítve kezelte, és mint láttuk, egy részét át is adta a Nemzeti Múzeumnak.

Az irodalom után a történeti okmányok következtek. Közülük az első megmaradt darab I. Ferdinánd király cseh nyelvű oklevele, és ezzel kezdődik a magyar történelem szereplőinek és kiemelt eseményeinek időrendi sorozata – az egykor idetartozó 296 iratból ma 70 van meg. A levelek, iratok vagy irat-töredékek ereklje szerepet töltöttek be; nem annyira az irat tartalma volt fontos, hanem az, hogy a látogató ilyen formában találkozzon egy-egy történelmi személyiséggel, még ha csak egy aláírást is lát tőle. A XVII–XVIII. századi iratokon kívül csaknem teljes az 1848–49-es szabadságharc nyomtatott hirdetésményeinek, hírleveleinek együttese is.

A magyarországi gyűjtemények között ritkaságszámba megy az az iratcsoport, amely a történelmi iratok után található. Az egyházi méltóságok levelei illetve kéziratos, aláírt emlékei néhány kivétellel (Oláh Miklós, Barkóczi Ferenc) a kortárs, XIX. század 2. felében élt előjáróktól származnak. Rangsor és székhelyek szerint következnek a nevek egymás után, legelő IX. Pius pápával, majd esztergomi, kalocsai érsekek egy-egy egri és zágrábi érsekkel. Őket a püspökök hosszú sora követi, Csanádtól Temesvárig, egy-egy székhelyről több püspök kézjegyével, szórványosan a XIX. század első feléből is. Utánuk a görögkeleti és református püspökök, érseki helynökök levelei jönnek a listán, majd a bencés főapátok, apátok, és egy-egy irat ferences rendfőnöktől, premontrei préposttól, és 1880-ból a főrabbitól. A klérus 75 iratból álló sorozatából 64-et jelenleg is Sümegen ill. Keszthelyen őriznek.

A kortárs hírességeket összegyűjtő lista 2. felében a különböző művészeti ágak képviselőinek emlékei szerepelnek, itt is már csoportosítva. Ahogyan az egyházi előjáróknál, egy-egy aláírt névjegykártya vagy újságból kivágott fénykép is jelenthetett önálló tételt. A festőket a szobrászok követik, majd a színészek és színésznők, az operaénekesek – a zeneszerzőknél a saját kezűleg kottázott dallamrészlet és aláírás is megfelelt. A művészek irataiból 39 maradt meg.

A kéziratár első nagy egységének lezárását jelzi, hogy a művészek listájának vége felé, a 701. szám alatt 1898-as keltezésű levél szerepel. 1880-as évekbeli, közvetlenül a gyűjtés időszakából való dokumentumok az egyháziak között is előfordulnak, vegyesen a korábbi évtizedekkel. Darnay szülőházbéli kiállításában a kéziratosokat díszes albumokban lehetett

megtekinteni.¹⁵ A 4 nagy téma; a történelem, az irodalom, az egyházi személyek és a művészek iratanyagának bővítését a következő időszakban folytatta, még akkor is, ha ezek országos gyűjtőkörűek voltak, illetve ha helyben merült fel ajándékozásuk, vásárlásuk, nem utasította el.

A kéziratgyűjtemény következő, 704. és 2533. számok közé eső tételeit kb. az 1900–1905 közti időszakban bélyegezték le. A nevezetesebbekről, mint Werbőczy István 1508-as oklevele, Vachott Sándor füzete és levele, vagy II. Rákóczi Ferenc levelei, rendeletei, tudjuk, hogy az 1901–1902-es gyarapodások eredményei. Az új anyag feldolgozása mellett Darnay Kálmán átválogatta, rendezte a régebbi, pl. a Kisfaludy család hagyatékához tartozó iratokat, könyveket, köztük azokat a darabokat, melyeket eredetileg a Nemzeti Múzeumnak adott volna át, és ezek most a kéziratári bélyegzőt is megkapták. Az irodalmi kéziratokból ekkor ajándékozott a csurgói gimnázium könyvtárának, a szerzeményről az iskola 1905–1906-os évkönyve emlékezik meg.¹⁶ Maga a múzeum is költözött: 1902-ben nagyterem épült a Darnay-házhoz, és ebben már szakonként helyezték el a régészeti, iparművészeti, néprajzi és hadtörténeti anyagot.

Az ekkor „leltározott” anyagban már nem fedezhető fel a történeti, irodalmi vagy művészeti kötődésű iratok csoportosítása úgy, ahogyan az előző korszakban. Ennek oka, hogy a szóbanforgó 1830 tételből 58-at lehet jelenleg megtalálni. A töredékesség miatt nem derül ki az sem, hogy a bekerült hagyatékok összetartozó darabjait egymás után bélyegezte-e le, és arra sincs utalás, hogy ezek részei lettek-e a kiállításnak. Az új teremről épp csak megemlíti az ismertető cikkek, hogy helyet kapott benne a kéziratgyűjtemény, „szemléltetőleg bemutatva a történelmi-irodalmi-művészeti alakok kézíratait, emléktárgyait.” Ez a jellemzés igazolja a kéziratok első korszakának összeállítását és ezen keresztül a bemutatás szándékát: a nemzet történelmét, irodalmát, kultúráját a kiemelkedő egyéniségeken keresztül közvetíti a közönségnek. Ebből a szempontból kevésbé érdekesek azok a példányok, melyek eseményhez vagy hírességhez nem kapcsolhatók, hanem Sümeg tágabb környékéről, birtokok vagy birtokosok gazdasági iratai közül, levelezéséből származnak. Darnay ezt az iratcsoportot csak ekkor, 1900 után vette fel a kéziratgyűjteménybe, és a lista szerint az ereklye típusú iratokkal váltakoznak, szabályszerűség nélkül.¹⁷

Az 1905 utáni években beszámozott iratok (2610–2857.) megint tematikus rendezés nélkül következnek egymás után. Az 51 megmaradt irat néhány híresebbje: az 1906-ban szerzett Bethlen Gábor-levél, Brandenburgi Katalin levélmásolata és az 1908-ban szerzett Csány László-levelek a folytató-

lagos lista elején és végén található. A nyilvántartás az anyag bekerülésének ideje szerint halad. Az irodalmi emlékek, a birtokosi és közigazgatási iratok között elszórtan bukkan fel pl. Kisfaludy Móric 1849-es őrnagy levele, Jósika János erdélyi kormányzó 2 irata 1820–1823-ból, vagy II. Miksa adománylevele 1567-ből. A múzeum gyűjtőkörébe tartozott továbbra is az egyházi személyek és testületek emlékényaga, amint erről a zalavári konvent 1812-es irata, a szombathelyi káptalan okirata 1802-ből, Kurbély György veszprémi püspök 1812-es ítélete, vagy ugyanebből az évből az egyházmegye levele tanúskodik.

Az okmányoknak már több mint a fele, 28 db tartozik ahhoz a vegyes irattári csoporthoz, amelyet Darnay az előző időszakban vett be a gyűjteménybe. Családi egyezséglevelekről, adásvételi szerződésekről-ingatlaneladásokról, birtokcseréről, végrendeletéről, egy 1835-ös urbáriumról és katonai elbocsátólevelekről van szó, a gyűjtőutakon és ajándékozásokkal ezek is „régiségekként” kerültek be a múzeumba. A gyarapodásról szóló híradásokban nem emelik ki őket, leginkább csak az Ingyen Naptárak felsorolásaiban mint régi irat található meg. Az a tény, hogy többségben vannak a megmaradtak között, nem jelenti, hogy abszolút értelemben véve is az irattár zömét tették ki. Inkább azt jelzi, hogy kevésbé vitték el őket Sümegről 1945 után levéltárakba, múzeumokba, mint a családi levéltárak összefüggő darabjait vagy más, történeti forrásértékük miatt kiválasztott iratokat.

A kéziratgyűjteményből a 2857. sorszámú az utolsó ismert tétel, 1909-ben pedig Darnay leltári füzeteket kezdett vezetni, nem is gyűjtemények, hanem a kézirat-, régiségügyi, néprajzi, iparművészeti és hadtörténeti gyűjteményeken belüli tárgycsoportok szerint. A kéziratok 7 különböző füzetbe kerültek szét, új számozás szerint.¹⁸ A bélyegző az 1909 után megszerzett iratokon már nem szerepel. Mégis előkerült 3 olyan dokumentum, melyekre 5078, 5091, 5113. sorszámokat írtak, a jólismert bélyegzőbe. A kéziratgyűjtemény történetének vége ezzel nyitva marad, ugyanis a dokumentumokkal – Scitovszky püspök 1839-es körlevele, Szegedy Róza exhumálásának bizonyítványa 1903-ból, csatlakozó újságcikkkel, továbbá egy bizonylat II. Rákóczi Ferenc zászlajáról – 1930 után gyarapodott a múzeum. Leltárfüzetbe nem írták be őket, ehelyett a régi kéziratgyűjtemény bélyegzőjét ütötték rájuk. Az átmenet nélkül 5000-es sorszámokra való ugrás láttán felmerül a kérdés: léteztek-e 2857–5078. közötti kéziratgyűjteményes tételek, azaz vezetett-e Darnay Kálmán párhuzamos nyilvántartást az iratokról.

Gyarapodási napló 1908-ig

A „Darnay Kálmán sümegi múzeumi-leltára 1878-” címet viselő, nagyalakú, vászonkötéses könyv a múzeum első ténylegesen fennmaradt nyilvántartása, visszanyúlva a kezdetekig, a tárgyi anyag gyarapodását rögzíti, egészen 1915-ig. Csak a tárgyi anyagot – a kéziratok, oklevelek teljességgel hiányoznak a könyvből. A kéziratgyűjtemény számozását, mint láttuk, külön vezette Darnay.

A „múzeumi-leltár” a nagykanizsai Weiss Lipót és Fia Nyomdában készült, a ráragasztott sorszámos címke tanúsága szerint. A könyv lapjait a tárgyak adatfelvételére szolgáló rovatokra osztották: „tárgy megnevezése – lelhely – lelkörülmény – kora – csoport – kiadás...” Legelől a sorszám, mely itt csupán a gyarapodás sorszámát jelzi, és a leltár vezetésének első időszakában, 1908-ig folyamatos, 1-től 7970-ig. A Kiadás rovatba aszerint került a korona-fillér érték, hogy vásárolta-e a tárgyat – ha nem, betűkkel vagy kihúzásokkal jelzi Darnay a bekerülés egyéb módjait. Mintha csak a vaskereskedés egyik üzleti könyvét látnánk – ez itt egy másik, általa vezetett „vállalkozás”, az elvárható pontos dokumentációval. A címben foglalt 1878-as évszám túl korai ahhoz, hogy a könyvet ekkortól datáljuk, inkább a régiségek gyűjtésének kezdő időpontjáról van szó.

Az első néhány ezer tétel tartalmazza az 1880–90-es évtizedek ásatásainak, leletmentéseinek és egyéb gyűjtéseinek eredményét, szórványonként és tárgyegyüttesek formájában is, de időbeni sorrend és tematikus rendszerezettség nélkül. Évszám csak a 3797. sorszámtól kezdve szerepel, 1901. májustól, az ez előtti gyarapodások időpontjait a régészeti publikációkból, anyagközlésekből lehet megtudni. Közéjük tartozik a csabrendeki bronzkori sírlelet vagy ugyaninnen a római urnatemető (1880-as évekbeli kutatás), a szigligeti bronzkincs (1890-es évek), Sümegről török kori fegyverek a Baglas-hegyi szőlőkből és ágyugolyók a várból. A Somló hegyen talált Hallstatt-kori temetkezések mellékletei és urnasírok, valamint a „neolit őstelep”, nagyobb tárgyegyüttesekként felsorolva legalább 5-ször fordulnak elő. A leltárkönyv elején, a 217–309. számok alatt 1896-ban előkerült anyag, a kisapáti bronzkincs szerepel, az 596. sorszámtól pedig egy korábbi, a keszthely-dobogói népvándorláskori sírmező leletei, az 1880-as évekből.

Az egyéb régiségek, így pl. fegyverek, 1848–49-es relikviák vagy Kisfaludy Sándor-Szegedy Róza személyes tárgyainak bekerüléséről pedig csak az derül ki, hogy 1900–1901-gyel bezárólag gyarapodott velük a múzeum. A leltárkönyvet ekkortájt nyitotta meg Darnay Kálmán, és a meglevő állományt írta be először, visszamenőleg.

1901. május és 1908. február közötti dátummal majdnem pontosan 4000 tétel sorakozik a könyvben. A bekerülési dátumok, év és hónap a lapszélre kerültek, így tagolják a naplót, elmaradások nélkül. A Tárgy megnevezése rovatban, a tárgy pár szavas rövid meghatározásánál többnyire az anyagot és a technikát is feltüntette. Ha a használatról vagy a tárgytípusról egyebet is tudott, azt a Lelkörülmény rovatba írta. Utóbbiban ezenkívül az előkerülés adatai olvashatóak, akár az, hogy milyen hagyaték vagy leletegyüttes része a tárgy, vagy hogy szórványként, szántásnál, erdőirtásnál került-e elő, vagy a szomszédos Lelhely rovat településéhez kapcsolódva a pontosabb helyszínt jelöli itt meg. Az utolsó, Jegyzet rovatban 1904-től tűnnek fel, hol ritkábban, hol teljes lapokon át, a tárgyról készített kis rajzok, beszorítva 1–2 sor közé (2. kép).

A napló mint „múzeumi-leltár” a felsorolt tárgyaknak évekig az egyetlen nyilvántartása volt. Gyűjtemények szerinti lajstromok, mint pl. Szegeden, nem léteztek, így a tárgyak felosztására a Csoport rovatba írt kategóriák, gyűjtőfogalmak világítanak rá. Több mint 40-féle ilyen fogalom fordul elő a napló megnyitásától, leginkább a korszakok vagy a tárgyak egykori funkciója szerint. A leletek a régészeti korok kialakult rendje szerint oszlanak meg, a neolitikumtól és az ősedény csoporttól a bronzkoron és a „skytákon” át az Árpád-korig. A jelentősebb lelőhelyek közül külön csoportokat alkotnak: „somlyói őskultúra”, Dálya, Savaria. Az akkoriban a régiségekhez besorolt középkori és újabb kori tárgyak egy részénél maradnak a korok szerinti csoportok: török járom, 1848–49, vagy az általánosabb hadtörténeti és az emlék csoport. A ma néprajzi gyűjteménybe számító tárgyak az ösfoglalkozás, földművelés, vadászfelszerelés, gazdasági emlék, házi eszköz, céh, igazságszolgáltatás csoportok között oszlanak meg – utóbbinál pandúrok és betyárok fegyvereivel. Felbukkan persze a „néprajzi” csoportnév is, egyéb, a fentiekbe be nem sorolható daraboknál. A művészi igényű tárgyak szintén kaphattak szűkebb vagy tágabb kategóriát: műtárgy, műtár, avagy hovatarozásukat jelezve: egyházi, gyűri, ékszer.

1905-ig rendszeresen, majd 1908-ig már egyre ritkábban töltötte ki Darnay a Csoport rovatot, és a kéziratokon kívül nem kerültek be a naplóba a természetrajzi gyűjtemény darabjai sem, sőt a pénzek sem. A Balatonvidék hetilapban viszont, amely 1901–1903 között külön rovatban közölte a múzeum híreit, tárgyleírásokkal és a gyarapodással, ezekről is lehetett olvasni. Besorolásuk: paleontológia osztály, kövek, római pénzgyűjtemény, magyar éremgyűjtemény, bankjeggyűjtemény, magyar bankjeggyűjtemény.¹⁹

1908 februárjában lezárult a gyarapodások listája, az addigi formában – a múzeum életében is fordulat következett. A hivatalos államosítás előkészületei és az

újabb költözés során megérkeztek az első államsegélyek, az építkezés-átalakítás fedezésére is. Ezeknek az első – 25 000 és 1600 Ft-os – segélyeknek az elszámolásával folytatódott a napló. A könyv leltár szerepe ekkor végleg meg is szűnt, az 1908–1909-es gyarapodások már egy másik leltári rendszer elemei lettek.

Az „eredeti leltárkönyvek”

A már többször említett leltári füzeteknek – szám szerint 57-nek – a „Darnay Múzeum eredeti leltárkönyvei” címet Scherer János, a veszprémi múzeum munkatársa adta, amikor beleltározta őket 1972-ben a sümegi múzeum adattárába. A füzetek címei, a rózsaszín borítón, még eredetiek. A kéziratgyűjtemény és a gyarapodási napló után ezek a füzetek már felölelik a múzeum egész korabeli anyagát (3. kép). Megnyitásuk az államosításhoz kötődik.

A magángyűjtemény fenntartását és fejlesztését a meglévő keretek között nem lehetett folytatni. Az 1902-ben berendezett nagyterem hamar megtelt, a régészeti gyűjtemény gyarapodását különösen a szalacsikai vaskori leletegyüttes gyorsította, 1905-től. Az állami felügyelet alá kerülés kínálta a megoldást, az anyagi háttér megteremtésére, a múzeum meglévő anyagának egybentartására. Darnay Kálmánnak a főfelügyelőséggel való tárgyalásai során kiderült, hogy ehhez megfelelő elhelyezés és új nyilvántartás szükséges. Eladta vaskereskedését és lakóházát, és a múzeum új, sümegi főutcai otthonának megvásárlásához már a kiutalt építési államsegélyt is felhasználta, 1908-ban. A belső átépítést 1909 első felében a beköltözés és az új kiállítás rendezése követte. Az államosítás másik feltétele, az új nyilvántartás egy olyan teljes lajstrom készítését jelentette, melynek alapján ténylegesen megtörténik majd az átvétel és a végleges szerződés megkötése. A lajstrom összeállításához segítségként a már meglévő, főfelügyelőségi becslési jegyzékeket használják fel – ez a határozat még 1908-ból való.²⁰ A kiállítás 1909. júliusi elkészülte után Darnay megnyitotta a leltári füzeteket és „a tárgyak ezreinek újból való törzskönyvezésével” foglalkozott.²¹ Miután elkészült az 1909-ig beérkezett anyaggal, 1909 novemberében aláírták az államosítási szerződést; a gyűjteményt a MKOF tisztviselői, Fraknoi Vilmos, Szalay Imre és Mihalik József vették át.²² Darnay Kálmán főállású igazgató lett az Állami Darnay Múzeum élén, éves tiszteletdíj jövedelemmel. A törzskönyv, a „törzsleltár” a szakok szerint megírt füzetek voltak, amelyekben az alapot az 1909-ig megszerzett tárgyak jelentették. Egyforma, nyomtatott lapokból fűzték össze a leltárakat – nyomda jelzése nem látható rajtuk –, terjedelmük 2 és 36 lap között változik.

Az említett becslési jegyzékeket, a tárgyak mennyiségét tekintve, valóban jól hasznosíthaták a leltár írásakor: a törzssanyag szakonkénti beírása után is bőven maradt hely a jövőbeni gyarapodás számára.

Az új, önálló épületben megnyílt kiállítás 5 termének mindegyike más-más gyűjteményről szólt, és a gyarapodási naplóból kiolvasható tárgycsoportok rendszere is átalakult. A kézirat- és okmánygyűjteményhez csatolták a Kisfaludy családi anyagot és a különböző ereklyetárgyakat. A MKOF már idézett, 1909-es értékelése, az ország gyűjteményeinek pontozásával, ezt nevezi meg ereklyetárként. Az őskor (régészet), a hadtörténet, a néprajz és az iparművészet volt a többi terem témája.

A leltári füzeteket Darnay Kálmán az egyes gyűjteményeken – azaz termeken – belüli tárgycsoportok, szakok szerint kezdte el. A kézirat-okmányereklyegyűjteményben 9 füzetet nyitott meg, ezek a bennük szereplő tárgyak számozása szerint összetartoztak, egy sorozatot alkottak. A sorozat Kisfaludy Sándor kézírataival kezdődik, az 1–131. leltári számú tárgyakkal, majd a „Kisfaludy Károly és az Auróra munkatársainak levelezése” című füzetben folytatódik a 132–161. számú tárgyakkal. Az egyik legnagyobb témát öleli fel a következő, „A magyar irodalom halhatatlanjainak kézíratai és levelezései” című füzet, a 162–1859. leltári számokkal (4. kép). Az 1860. számtól következő tételek további 6 különböző tematikájú füzetbe kerültek. Az utolsó olyan füzet, amely még a törzssanyag része volt, a „Kegyeleti tárgyak és régi pipagyűjtemény” címet viseli, a 3501. számig.²³

A terem anyaga – ahogyan a többi is – 1910-től javarészt az évi államsegélyekből gyarapodott, és ezt a leltári füzetek Jegyzet rovatában, minden egyes tételnél jelezték. A számozás folyamatos volt, és a bekerülő tárgyakhoz vagy tárgyejegyzetekhez mindig a megfelelő füzetet vette elő Darnay. A múzeumnak ebben az 1909-cel kezdődő korszakában már csak 4 olyan emléktárgy érkezett, amelyhez új füzetet kellett nyitni: Berzsenyi Dániel hagyatéka (1910), Gabányi Árpád ajándékai (színházi relikviák, 1912), Adatok Sümegvár és történetéhez (1913) és Zalavármegyei oklevelek leltára (1918). A kiállítás leírásaiból az is kiderül, hogy az egy-egy témakörhöz kapcsolódó tárgyak külön tárlóban vagy tárlórészletben voltak láthatóak. A leltári füzeteket is logikus módon, a témák illetve tárlók szerint haladva vették fel.

A régészeti teremben a törzsgyűjteménnyel 1-től a 6384. számig jutottak el, 10 füzetet megkezdve. A szétválasztás korszakok szerint történt, a római korról bezárólag. Kivételt csak néhány, egyben kezelt, különleges tárgycsoport jelentett, melyek a kiállításban is együtt voltak láthatóak. Így a „Hiteles sírok koponyái”-nak 17 db-ja, a neolitikumtól a török korig;

az új-guineai eszközök azaz törzsi fegyverek csoportja, vagy az őskori állatsontok. A számozás itt is a tárlók szerint haladt, ezek rendszerezése azonban eltért az iratokétól. Darnay Kálmán szemléltető szándékkal különböző tárgytypusok sorozatait rakta egymás mellé. Használati eszközökkel kezdte, majd bronzkori-vaskori edények vegyes vaskori leletegyütteseket fogtak közre. Külön szerepelt még néhány vaskori sírlelet és az „Őskori agyagművek” füzet urnái. A római kor és a népvándorlás-honfoglalás-Árpád-kor emlékei bontás nélkül, korszak szerint lettek elrendezve. Mindez a számozásnak a füzetek közti változtatásából olvasható ki, ahogyan az is, hogy 1909 után már nem tárgyfajtánként, hanem az évenkénti gyarapodásokat követve kerültek a beírások hol egyik, hol másik füzetbe.

A hadtörténeti terem törzssanyagához 13 leltári füzet tartozik, 1–1575. számokkal. A különböző fegyverekhez és lószerszámokhoz alkalmazkodva, egy vagy több tárgyfajta jelenti az első 8 füzet témáját, többek között „Kengyelek”, „Sarkantyúk”, „Nyílhegyek” vagy „Kopják, török, kések, harci sarlók, lándzsák és lópatkók” címekkel.²⁴ Korszakokra tagolva gyűjtötte össze Darnay a következő füzetek anyagát: „Török emlékek, fegyverek”, „Hadtörténeti emlékek” (a Rákóczi-szabadságharc és a XVI–XVIII. század magyar fegyverei), „Elmaradt tárgyak” (XVIII–XIX. századi vegyes fegyverzet, ágyúgolyók), és az „1848–49-es emlékek”.

A tárgyak, mintegy folytatásaként a régészeti teremnek, részben a tárgytypusok fejlődését mutatták be fali tablón, részben a nagy tárlókban, az említett történelmi korok szerint voltak láthatóak, a népvándorláskortól az újkorig. A tablón, a lószerszámok és kézfegyverek sorozataival el is jut a lista az 1–938. számig, majd a tárlókat leltározva újra a füzetek változtatása következik. A törzsléltár elkészülte utáni években folyamatos volt az államsegélyes gyarapodás. A fegyverfajták szétaprózva, 1–2 db-onként kerültek a múzeumba és rögtön a nyilvántartás különböző füzetébe is.

A néprajzi terem törzssanyaga az 1–1123. leltári számokat kapta, 11 füzetbe foglalva. Mihalik József ismertető cikke a Múzeumi és Könyvtári Értesítő 1912-es évfolyamában a gyűjteményből leginkább a sümegvidéki hímzések-varrottasokat és a faragásokat emelte ki (1–1 füzet). Külön-külön kötet jutott a kulcsoknak, a csizmapatkóknak és a tűzverő acéloknek. Közöttük római-, népvándorlás- és honfoglalás-kori darabok is megtalálhatóak voltak, és a kiállításban a szokott oktató módon, sorozatokként helyezték el őket. A hadtörténettel rokonítható a „Csákány, fokos, buzogány és bot gyűjtemény” leltára. Ez a leltár a szomszédos terem buzogánygyűjteményét és a „Harci

fejsze, csákány, fokos gyűjtemény” füzet felsorolását folytatja (csak témában, nem a számozással), XVIII–XIX. századi darabokkal, díszített és egyszerű kivitelben, a címben külön nem említett juhász-kampó-sorozattal.

További 3 leltári füzet összefoglaló címet kapott. A „Néprajzi emlékek” leltárát a lakatokon, fűrókon, vasalásokon és ajtó-ládavereteken, kolompokon kívül evőeszközök, fésűk, gyertyatartók, gombok, üvegfestmények, rokkák, citerák, töredékes díszítmények, címerek töltik meg, az egyedi tárgyakról, mint pl. kuruzslófüzér, városi mérleg vagy a sümegi éjjeliőrök XVIII. századi alabárdjai, nem is szólva. 1912 után ide leltározott be Darnay Kálmán húsvéti tojásokat és egy sorozat cserép- ill. fajansz edényt. Az edények amúgy az „Iparművek” füzetbe tartoztak, asztali és díszítő használati tárgyakkal együtt, mint pl. dohánytartók, szobrocskák, kosarak, perselyek, gyufatartók. A „Régi megyei közigazgatás emlékei” leltár a gyarapodási napló hasonló csoport-elnevezését és tartalmát vitte tovább.

Az iparművészeti terem törzssanyaga volt a legkisebb, és később is alig haladta túl az 1000-es darabszámot. 4 leltári füzetből áll a nyilvántartása, mely eredetileg 2 külön gyűjteményre tagolódott: az iparművészetre, 1–409. számok alatt, és a középkori- és egyházművészetre, 1–636. számozással. A „Porcelán és faience” leltári füzet éppen egy selejtezési bejegyzéssel kezdődik. A törött vagy kevésbé értékes, helykitöltő osztrák és cseh porcelánoknak csak ceruzás sorszámaikat írta be Darnay, ennek ellenére láthatóak voltak ezek is a tárlókban. Csak a magyar porcelántárgyakhoz tartozó rubrikákat töltötte ki, a 390 db-os gyűjteményből így 116 db volt azonosítható. Az „Iparművészeti tárgyak” füzet tételei egy XVIII. század végi, rokokó ízlésű lakást idéznek fel, kisebb szalonbútorokkal, használati tárgyakkal mint cipők, erszények, fésűk, selyemképek, szobrocskák. Külön hagyatékként ebbe az egységbe került Spissich János alispán szabadkőműves ládája. A legyezőgyűjtemény 1909-ben még csak 5 db-os – a következő években bővült ki jelentősen Zala megyei, és túllépve a régiót, dunántúli főúri családoknál végzett gyűjtésekből.

A középkori- és egyházi művészeti gyűjteménybe a gyűrűket, pecsétnyomókat, a 3 tárlót elfoglaló egyházi ruha-gyűjteményt, az ötvösmunkákat, keresztekét (az Árpád-kortól kezdve) sorolták be. A gyűjtemény listáját a 637. leltári számtól már az egyesített iparművészeti gyűjtemény leltáraként vezették. Az ajándékozások, vásárlások között előfordultak nagyobb, látványos szerzemények, mint pl. az említett legyezőgyűjtemény vagy herendi porcelánok sorozata, Ferenc József evőkészletének darabjaival, melyek 1870–71-ben készültek.

A részletezett 5 nagy múzeumi gyűjtemény mind-egyikéhez tartozott tehát egy szakleltár. Ezeket témánként, azaz korszakonként vagy tárgycsoportokra bontva, több füzetben vezette Darnay. Van néhány olyan füzet is, mely egyik nagy gyűjteménynek sem része, számozásuk 1-től kiindulva folyamatos. Ilyen a numizmatikai törzsanyag: a „Barbár, kelta és római pénzek” füzetbe leltározott tárgyak a régészeti terem 2 nagyobb fekvőtárlójában kaptak helyet, a „Magyar és erdélyi pénzgyűjtemény”, valamint a „Bankjegy gyűjtemény” pedig a hadtörténeti teremben. A pénzek nemcsak a tárlókban, hanem a füzetekben is kronológiai rendben, uralkodónként követik egymást. A néprajzi teremben 1910-ben helyezték el a Zala megyétől letétbe kapott, kiselejtezett községi pecsétnyomokat és bélyegzőket. A 34 tétel nem is került önálló kötetbe, csak egy „Zalavármegye letétje” feliratú füzetlapra.

Még később, 1916-ban nyitotta meg Darnay az I. világháborús emlékanyag leltári füzetét, „A világ háboru emlékei 1914-” címmel. Ajándékozással kerültek be levelezőlapok, háborús hirdetések, újságok és propaganda-nyomtatványok, orosz katonai viseleti darabok és felszerelés részei, kegyérmek, gyűrűk, fegyverek és pénzek. Megszakítás nélkül következtek utánuk a füzetben az 1919–21-es időszak dokumentumai, szocialista párti bélyegzősorozat a Sümeg környéki falvakból, a nyugat-magyarországi hadműveletek plakátjai és 1919-es olasz, orosz bankjegyek, hadifogságból. Az 1–1273. leltári számokat tartalmazó füzet inkább gyarapodási naplónak tűnik: nincs rendszerezve, tárgyfajtákra bontva, ami tükrözné pl. egy vagy több tárló elrendezését. Nem ismeretes, hogy része lett volna a hadtörténeti teremnek, még később sem emlékezett meg róla a részletes leírást adó, 1930-as Sümeg útikalauz.

Végül külön füzetet kapott még 2 híres gyűjtemény: az önarcképeké 1916-ban és a szenteltvíztartóké 1913-ban. Ezeket mint Darnay Kálmán magángyűjteményeit a lakásán, a kiállítóterem szomszédságában lehetett megtekinteni.

Gyarapodási napló 1909-től

1909-től Darnay a beérkező tárgyak adatait elsőként a leltári füzetekbe vezette be, a gyarapodási naplóba, a „múzeumi-leltár” könyv folytatásába pedig az évvégi elszámolásokat írta, a MKOF ellenőrzése alatt. 1909–1911-ig gyűjtemények szerint összesítette, hány tétel volt az éves gyarapodás, és külön sorba került a múzeumi és irodai felszerelések, folyóiratok költsége. Az állami letétként kapott tárgyegyütteseket is elkülönítette az államsegélyes tételektől. A naplóban így csak az ajándékba kapott tárgyak nem szerepelnek

az összes szaporulatból, ezekről a leltári füzetek tájékoztatnak.

A napló rovatai, melyek az előző időszakban a tárgyleírásoknak megfelelő keretet adtak, jelentőségüket elvesztették; az egyes tételeket egyszerűen végigírták a sorokban. A Kiadás rovat lett a legfontosabb, a Jegyzethez pedig a leltári füzetben adott megfelelő számot írta be Darnay: azaz a leltári számot – így szerepel a naplóban, a rovat fejlécében is. A leltári számokon kívül hivatkozott a vásárlást igazoló nyugták számára is, ezek a lapszálon olvashatók.

A gyűjteményi bontáson kívül készített időrendi listát is a vásárlásokról. Ebből kiderül, hogy nem egyesével vásárolt, hanem mindig egy-egy nagyobb darabszámú tárgyegyüttesre adott ki pénzt. Ez az időrendi lista 1912-től azzal módosult, hogy a 3-féle megkapott államsegély (könyvtári, régiség, néprajzi) szerint sorolta fel a szerzeményeket. Külön könyvelte az 1912-es lesenceistváni ásatás költségeit, az előző évi segély egy megmaradt részletével. 1913-ban csak „rendkívüli kiadás” fedezte a múzeumi szolgáló fizetését, aki írnokként és mindeneként egyedül volt Darnay Kálmán segítségére. Mondhatjuk, az igazgatónak, noha felhagyott a vaskereskedés vezetésével, újfajta kötelezettségei miatt mégis folytatnia kellett a könyvelést és a megnövekedett adminisztrációt.

1914–15-re elmaradt mind a gyűjteményi, mind az államsegély-fajták szerinti tagolás, ez a 2 év is összevonva került már be a naplóba. A már csak régiségtári segély elszámolásában felváltva olvashatóak a tárgyvásárlások a múzeumi beszerzésekkel, a tárgyaknál hivatkozással a leltári számra, amelynek itt éppen törzskönyvszám a neve. A régiségtári beszerzésekbe belefért az induló háborús gyűjtemény gyarapítása: frontról küldött képeslapokból egy sorozatra telt. Az államsegély részletezése mindenestre összezugszorodott az előző évekhez képest, és értéke is csökkenni látszott. Ez a naplóból már nem derül ki, mert 1915-tel befejeződtek a beírások.

Darnay Kálmán az évi jelentéseket ezután is küldte a MKOF-nek, és a történet másik fele ezekben olvasható: 1915–16-ban ajándékozással és saját költségen is szerzett tárgyakat, nem is keveset. A világháborús gyűjtemény azon a képeslap-sorozaton kívül, amely a hivatalos pénzforrásból származott, már 1915-ben több 100 db-ból állt. A szalacsikai lelőhelyen ugyanúgy több 100 db-ot vásárolt, és ezeket is saját zsebből, magánvagyonából fedezte. A jelentésekben szerepel, hogy további gyűjtőutakat tett a környező falvakban, a néprajzi és a porcelán osztályokat bővítve.²⁵ Mindezek a romló gazdasági helyzetben és az infláció közepette nagy terhet jelentettek, és az 1910-es évek 2. felére az addig intenzív gyűjtőmunka alábbhagyott; ez a leltári füzetek bejegyzéseinek

csékély számán is lemérhető. Az I. világháborúval befejeződtek ásatásai, leletbegyűjtései. Az államsegélyek könyvelésének befejeztével nem ismeretes egyelőre, hol és hogyan adminisztrálta tovább a múzeum kiadásait.

A gyarapodási napló és a leltári füzetek éves adatai közelebb visznek ahhoz, hogy a Darnay Múzeum tárgyainak mennyiségét, legalábbis ami a kiállításon szereplő tárgyakat illeti, meghatározzuk. Az Ingyen Naptár kalendárium 1909-es költözéséről szóló beszámolójában 30 000 db-os gyűjteményről esik szó. Ennek azonban ellentmond a vezetett nyilvántartás; a leltári füzetek és az évente elküldött jelentések alapján egyaránt.²⁶ A 30 000-es darabszámtól messze elmaradt a leltárba vett anyag mennyisége, nemcsak 1909-ben, hanem még az 1910-es évek közepén is.

A különbözetre magyarázatot adhat, hogy tudjuk: Darnay és vaskereskedése célpontként szolgált azoknak, akik a múzeumi gyűjtésről akár csak hallva valamit, bevitték vagy elcserélték az általuk talált darabokat. Darnay Kálmán évről évre meg is emlékezik a kalendáriumában ezeknek az „egyéb régiségeknek, pénzeknek” a beérkeztéről, még 1909 után is. Azonban sem a gyarapodási napló első részében, sem a leltári füzetekben nem jelennek meg ilyen tömegesen. Az átvett, de félretett, a régész által kevésbé jelentősnek ítélt tárgyak így szaporodtak, és a kiállításokból is kiszorultak. Erről a másodlagos anyagról nincsenek számszerű adatok, amelyek rávilágítanának, a hivatalos nyilvántartáshoz képest mennyi lehetett az aránya.

Az 1915 végi múzeumi állományt Darnay a jelentésében 4 csoportban összegezte. A régiségtárba beleszámolta a hadtörténeti, középkor- és újkorbeli tárgyakat, amely így 18 608 db-ot tett ki.²⁷ A leltári füzetek igazolják ezt az összegezést; egy évvel később az 5 nagy gyűjtemény listái a pénzekkel és a különálló tárgysorozatokkal 19 273 db-ot tettek ki.

Jelentőségben kiemelkedett a régészeti gyűjtemény, 7800 db-ot megközelítő anyagával. Utána következik a Kisfaludy-relikviákat is magában foglaló iratgyűjtemény, több mint 4200 db-bal. A leltári füzetek közül csak azért nem a régészeti témájúak a legvaskosabbak, mert korszakok szerint erősen széttagolódott az anyag. Így a „Magyar irodalom halhatatlanjai...” című, 36 lapból álló füzet a legnagyobb összefüggő emlékcsoport. A korábban vezetett és nyilvántartott kéziratgyűjtemény egy jelentős hányada ebbe a füzetbe lett átírva, és folytatódott. Ami pedig az ottani hiányok miatt nem tűnt fel: nem csupán az irodalmi hírességek írásos emlékei voltak a gyűjtés tárgyai, hanem Darnay korának közéleti személyiségei, tudósai, publicistái, még politikusai is – bár közülük sokan inkább a „Magyar történet kimagasló alakjai...” füzetben tűnnek fel.

Összegzés

A sümegi múzeum értékelésénél kiindulhatunk Szalay Imre főfelügyelő idézett követelményeiből. A történelmi múlt és jelen feltüntetése, azaz bemutatása a feladat. A vezetett nyilvántartások szerint ez meg is valósult. A régiségtár magában foglalta a régészetet, a hadtörténetet és a numizmatikát, amelyek időközben önálló gyűjteményekké lettek, és tárgysorozataikkal eljutottak a XIX. századig. A néprajzi és iparművészeti gyűjtések jellemzően Sümeg és tágabb környékének XVIII–XIX. századi anyagi kultúrájára terjedtek ki, legyen szó akár a hímzésekről, céhemlékekről vagy a faragványokról. Esetükben a XIX. század 2. fele vagy pontos évszám – 1900 körülük is – meghatározható, és be is került a leltári füzetekbe. Az ereklyetár, kéziratok esetében szintén hangsúlyosak voltak a Darnay Kálmán mint gyűjtő jelenkorának számító évtizedek. Ez az a gyűjtemény, amelynél nemcsak helyi, hanem országos viszonylatban is folyt a gyűjtés, igaz, még az államosítás előtt. Szalay Imre meghatározása ugyan ezt sem zárta ki, csak „első sorban” jelöli meg a múzeum szűkebb gyűjtőterületét.

A Darnay Múzeum ügyrendjét rögzítő szabályzat, mely a tevékenységet és a leltározás formáit határozná meg, nem ismeretes. Így az intézmény első korszakának gyűjtőmunkáját a tárgyi anyag megmaradt része és a róluk vezetett nyilvántartások világítják meg.

Az 1890-es évek végén az átadásra váró Kisfaludy-könyvtár és okmánytár darabjai kaptak elsőnek azonosító címkét, felirattal és számmal. A múzeum anyagának számontartására pedig szinte egyszerre indult a kéziratgyűjtemény, bélyegzéssel és számozással, és a „múzeumi-leltár” könyve, amelybe az akkori fogalmak szerinti régiségtár darabjait írta be a gyűjtő. A régiségtári darabokat nem látta el azonosításként a sorszámokkal, amit a könyvben kaptak. A kéziratgyűjteménynél épp a másik oldal, a lajstrom hiányzik, ez csak a megmaradt, számozott példányokból rekonstruálható. A leltárkönyv, ha a mai fogalmakat alkalmazzuk rá, gyarapodási napló és szakleltár is. Gyarapodási napló, mert a sorszámok csak a könyvben szerepelnek, a tárgyakon nem, és a bekerülés sorrendjében állnak a régészeti, hadtörténeti, néprajzi gyűjteménybe sorolandó darabok. Szakleltár, mert a bekerülés körülményei és a tárgy jellemzői is itt olvashatók, csoportokba való besorolással és vázlatos rajzokkal. Maga a könyv, a rovatok alapján, nem pusztán felsorolásra, hanem az azonosíthatóságot lehetővé tevő leírásra készült. Annyiban mégis kevesebb a nemzeti múzeumi növedéknaplóhoz vagy a szegedi múzeum naplóhoz képest, hogy ebben végezetten vannak benne a csak később szétválasztott gyűjtemények.

A kéziratgyűjtemény számozása 1909-ben megszakadt, a leltárkönyvé már 1908-ban. Az 1909-ben elkezdett füzetekhez a törvényi háttér a MKOF 1907-es szabályzata adta, a nyilvántartás kötelező formáiról. A füzetek így valódi szakleltárak lettek, noha Darnay a kitöltésükben az addigi gyakorlatot vitte tovább, azzal a lényeges különbséggel, hogy a sorszám itt már maga a leltári szám, mely a tárgyra is rákerült. A „törzskönyvezés” – a fogalmat Darnay használja 1909-ben – során az addig a leltárkönyvben és a kéziratgyűjteményben számontartott anyag mind átkerült a füzetekbe, sőt további, addig nem lajstromozott tárgycsoportok is. Így a füzetek 1909-ig felvett anyaga jelenti a törzskönyvtárat, az állam így vette át a magán-

múzeumot, a gyűjteményi rendszer pedig teljesen új, és a kiállítás egységeihez kapcsolódik.

A másik kötelező, és itt megvalósított előírás, a növedéki napló is elindult ugyanekkor, illetve folytatódott, az addigi leltárkönyv lapjain. Ellentmondás, hogy magát a bekerülő tárgyat először mégsem ide – ami már hivatalosan is a gyarapodási napló – írták be, hanem a leltári füzetek valamelyikébe. A füzetek adatai alapján készültek el a különböző szempontok szerinti összesítések és az államsegély elszámolásai. 1915-ben ez az adminisztrálás megszakadt, ellenben a leltári füzetek és velük együtt a gyűjtemények, a gyűjteményeken belüli tárgye gyűjtések rendje tartósan bizonyultak, a múzeum következő évtizedeire.

Jegyzetek:

- 1 Korábbi tanulmányok a Darnay Múzeumról:
Németh Péter: Emlékezés Darnay Kálmánra. In: Éri István (szerk.): A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 2. kötet. Veszprém, 1964. 5–18.
Miklósi Sikes Csaba (szerk.): Darnay Kálmán 1864–1945. Sümeg, 1995. (Múzeumi füzetek, 4.)
Haász Gabriella: Egy dunántúli kultúrkincs emlékezete. A sümegi Darnay Múzeum (1877–1945). Szakdolgozat (Kézirat). Budapest, 1996.
Haász Gabriella: A nyilvánosság formái egy hajdani vidéki múzeumban. In: Müller Róbert (szerk.): Zalai Múzeum, 9. kötet. Zalaegerszeg, 1999. 287–299.
- 2 Szalay Imre: A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményeinek méltó elhelyezése. Budapest, 1907. 3.
- 3 Mihalik József (szerk.): Jelentés a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőségének 1909. évi működéséről. Budapest, 1910. 43.
- 4 A Magyar Nemzeti Múzeum szervezete és szolgálati szabályzata. É.n.
- 5 Hivatalos közlemények. Múzeumi és Könyvtári Értesítő, 1907. 113.
- 6 Radisics Jenő: Tanulságok. Múzeumi és Könyvtári Értesítő, 1909. 8.
Hivatalos közlemények. Múzeumi és Könyvtári Értesítő, 1911. 307.
- 7 Hivatalos közlemények. Múzeumi és Könyvtári Értesítő, 1910. 56.
- 8 Zombori István: Kétféjű sas és cserkész lilium. A szegedi Történeti Gyűjtemény 115 éve. In: Zombori István (szerk.): A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Történeti Tanulmányok. Szeged, 1999. 177–232.
- 9 Sümegi Városi Múzeum (a továbbiakban: SVM) Helytörténeti Gyűjtemény XXII/1.doboz 2871.sz.
- 10 Kisfaludy Sándor: Hunyadi János. Buda, 1816. SVM H-128–92.sz.
Kisfaludy Sándor: Eredeti magyar játékszín I. kötet, 1825. SVM H-129/92.sz.
Honwald: Drei Trauerspiele/ Das Bild. Stuttgart, 1821. SVM R 92/36.sz.
- 11 Hangjegykézirat, benne két rajzolt kézimunkaminta. Kiszf.Eml. 1185. SVM 72.68.2073.sz.
Kottalap, az előbbi kéziratban. Kiszf.Eml. 1188b SVM 72.68.2073.sz.
Szegedy Róza hangjegykönyve. Kiszf.Eml. 1188. SVM K.e. 92–4.sz.
- 12 Vergilius: Bucolica, Georgica et Aeneis. 5059/1929 SVM R 92/99.sz.
Júlia levelei Ovidiushoz, 1790. 5060/1929 SVM R 92/35.sz.
- 13 Floridó: A sümegi múzeum. Egyetértés, 1900. okt. 4. 1–2.

- Darnay Kálmán (szerk.): A Sümegi Darnay Múzeum Ingyen Naptára az 1906-os évre. Sümeg, 1905.
- Darnay Kálmán (szerk.): A Sümegi Darnay Múzeum Ingyen Naptára az 1907-es évre. Sümeg, 1906.
- Darnay Kálmán (szerk.): A Sümegi Darnay Múzeum Ingyen Naptára az 1908-as évre. Sümeg, 1907.
- 14 Floridor: i.m.
A Darnay-múzeum. Vasárnapi Újság, 1905. 348.
Darnay Múzeum, Darnay Múzeum Sümegen – cikksorozat. Balatonvidék, 1901. máj. 12 – dec. 15.
- 15 Darnay Múzeum. Balatonvidék, 1901. máj. 12. 4–5.
- 16 Az évkönyv szerint magyar írók és államférfiak kéziratait kapta a Darnay Múzeumtól a híres könyvtár: Berzsenyi Dániel, Kisfaludy Sándor, Kossuth Lajos, Petőfi Sándor, Arany János, Toldy Ferenc, Szigligeti Ede, Tóth Kálmán, Erdélyi János, Szász Károly és Mikszáth Kálmán kezeírását hordozó dokumentumokat. A csurgói ev. ref. főgimnázium XXIV. évi értesítője az 1905–906. tanévről. Közli: dr. Vida Károly igazgató. Csurgó, 1906. 79.
- 17 Néhány vegyes témájú, birtokosokra, birtokokra vonatkozó okirat:
Hegyi Balázs szolgabíró nyugtája, 1632 (1078. sz.)
Horváth Imre igazolása, 1853 (1298. sz.)
Kerkápoly István levele, 1808 (1863. sz.)
Sigray Ferenc levele, 1723 (1910. sz.)
Levél a Széchenyi család osztozkodásáról, 1702 (1914. sz.)
A Kamocsay család vagyoni ügyei, 1779 (2329. sz.)
Bűnözés, lopás a devecseri vásárban, 1776 (2374. sz.)
- 18 Az 1909-ban meglévő iratanyag a következő leltári füzetekbe lett szétosztva:
Kisfaludy Sándor kéziratai, levelezése és családi iratai.
Kisfaludy Károly és az Auróra munkatársainak levelezése.
Művészek kéziratai.
A Clerus kéziratai.
A magyar történet kimagasló alakjainak kéziratai, történeti okmányok és családi iratok.
A magyar irodalom halhatatlanjainak kéziratai és levelezései.
Céhiratok. SVM 72.68.26–86.
- 19 Lásd 13. jegyzet, Balatonvidék, 1901.
Darnay Múzeum Sümegen. Balatonvidék, 1902. jan. 19. 5., aug. 10. 3.
Hírek-cikksorozat. Balatonvidék, 1903. ápr. 19- jún. 28.
- 20 Hivatalos közlemények. Múzeumi és Könyvtári Értesítő, 1908. 237.
- 21 Darnay Kálmán (szerk.): A Sümegi Darnay Múzeum Ingyen Naptára az 1910. évre. Sümeg, 1909. 19. (a továbbiakban: Ingyen Naptár 1909.)
- 22 Németh: i.m. 7.
- 23 A kéziratgyűjteményi teremhez tartozó leltári füzetek 1910-ig: lásd a 27. jegyzetben felsorolt 7 füzet, ezenkívül:
Kisfaludy Sándor és hitveseinek emléktárgyai.
Kegyeleti tárgyak és régi pipagyűjtemény.
- 24 Az első 8 hadtörténeti leltári füzet:
Kengyel gyűjtemény.
Sarkantyú gyűjtemény.
Zabla gyűjtemény.
Nyílhegy gyűjtemény.
Kopják, török, kések, harci sarlók, lándzsák és lópatkók.
Harci fejsze, csákány, fokos gyűjtemény.
Kardok.
Buzogány gyűjtemény.
- 25 A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége hatáskörébe tartozó közgyűjtemények működése és fejlődése az 1916. évben. Sümegi Darnay-Múzeum. Múzeumi és Könyvtári Értesítő, 1917. 203–204.
- 26 Ingyen Naptár 1909. 17.
- 27 A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége hatáskörébe tartozó közgyűjtemények működése és fejlődése az 1915. évben. Sümegi Darnay-Múzeum. Múzeumi és Könyvtári Értesítő, 1916. 141–142.

3. kép: A régészeti gyűjtemény néhány leltári füzeté

Sorszám	Tárgy leírása	Kora	Lakhelye	Jegyzet
730	Gyulai Pál levele Rath Mórhoz	1864.	1/8. 2	
731	Gy. P. - " -	1865.	1/4. 1/20.	
732	Gy. P. vizualató' es. veric uel kerizata		1/8. 30. P. a.	
733	Gy. P. 3 beteg sirni		1/4. 330. P. a. p.	
734	Gy. P. aláírása		A.	
735	Gárdonyi Géza a kébne mi társadai regénye melvartata		1/40. P. a.	
736	G. G. levele Gyulai Pálhoz	1902.	P. a. s.	
737	Garay János levele Károlyi Sándorhoz	1845.	1/4. 10.	
738	Gra. Hermann Szabolcs "lőtöltő" levele	1873.	1/4. 3. S. a. s.	
739	Grogan Agosthele Rathhoz		1/8. 10. "	
740	" " " "	1865	1/8. 10. "	

4. kép: „A magyar irodalom halhatatlanjainak kéziratai és levelezései“ c. füzet. Az ABC-sorrendes törzsanyag részlete, Gyulai Pál, Gárdonyi Géza, Garay János leveleivel

Németh József

Babocsay József szabadkőműves apológiája

A nagykanizsai Thúry György Múzeum gyűjteményben 72. 419. 1. számon beletárolva található egy 19 x 12.5 centiméteres, kemény papírkötésben 91 számozott oldalt tartalmazó, jó állapotú kis kézírásos kötet a következő meghatározással: *Babocsay József orvosdoktor kézírásos levele barátjához, melyben mint szabadkőműves a Szabadkőműves Társaság védelmében írt. Eredeti. Kelt Kanizsán 1796. aug. 15-én.*

A kötet méltán keltette fel dr. Kerecsényi Edit múzeumigazgató érdeklődését. Tartalmáról én is töle értesültem. Ennek nyomán buzdítottam a szöveg közzétételére. A gondolat nem volt idegen tőle, de sokfajta teendője megakadályozta abban, hogy a szándékból valóság legyen. Talán más is. A leltárkönyvből kiderül, hogy a könyvecskét 1972-ben 100 forintért vásárolta a múzeum Nagy Sándor kőműves, nagykanizsai lakostól. A megjelölés gyanús egyrészt a nagyon gyakori, azonosításra majdnem alkalmatlan név miatt, másrészt alig hihető, hogy egy kőműves tulajdonában legyen egy ilyen ritka régi kézirat. Joggal gondolhatunk arra, hogy Kerecsényi Edit jó kapcsolatai révén felfedezte, az intézmény számára meg is szerezte a kis kötetet, de tulajdonosa nem akarta elárulni kilétét, s Kerecsényi Edit e semmitmondó nevet írta be a kötelezően kitöltendő rovatba. A hetvenes évek közepén még úgy gondolta, hogy adott szava kötelezi, s nem árulhatta volna el az eredeti tulajdonost. Mai muzeológusnak szinte érthetetlen ez a titkolódzás, de 35 évvel ezelőtt még sokak számára gyanús volt a szabadkőművesség, a tulajdonos talán nem szívesen vállalta volna egy szerinte esetleg kompromittáló irat birtoklását. (A zalai múzeumtörténet is több hasonló példát ismer. Épp Kanizsán az 1956-os forradalomról készített fotóit Kerecsényi Edit a Vasemberház akkor a múzeum pincéjében őrzött cégérének belsejébe rejtette el, és még 1959-ben sem merte beletárolni azokat. Zalaegerszegen Szentmihályi Imre ugyancsak 1956-os felvételei 2006 elején kerültek elő egy néprajzi tárgy rejtékéből.)¹

Később Edit – megismerve néhány, a 18. század végével foglalkozó dolgozatot, – engem buzdított a a szöveg közreadására. Kedvem lett volna, időm, erőm akkor nem. Utóbbi azóta még kevesebb, de a 80 éve született Kerecsényi Edit iránt érzett fél százados tisztelet most mégis a szövegszerkesztő elé parancsolt.

I.

A Babocsay név nem ismeretlen a Nagykanizsa múltjával foglalkozók körében, hiszen a familia három egymást követő nemzedéke is jelentős szerepet vállalt a város irányításában. Közülük a legismertebb kétségtől Babochay György (1835–1913), aki főjegyzőként, majd 1878–1896 között polgármesterként szolgált szülőhelyét. Nevét ma is utca viseli, s az 1999-ben megjelent Kanizsa enciklopédia külön címszóban ismerteti az általa épített, ma is álló Babochay házat. Apja, János (1801–?) először írta nevét az előkelőbbnek hitt Babochay alakban, szintén jegyzője, majd 1861–1865 között bírója volt a településnek. Apja, József még Babocsay formában használta családnevét.² Ő sem ismeretlen, már Szinnyei József a Magyar írók élete és munkái című nagy adatgyűjteményében is említi, igaz, tévesen tartotta Zala megye főorvosának. Halis István 1923-ban Nagykanizsán jelentette meg a Krónika a Babocsay családról szóló, jórészt a család hagyományára alapuló kis kötetét.

Szinnyei is, a köztudat is úgy őrzi az első Babocsay emlékét, mint Hévíz első ismertetőjét. Noha a tó gyógyhatását már korábban tapasztalati úton nemcsak felismerték, hanem tudományos megfontolások alapján is igazolták, (1769-ben Sláby József, Zala vármegye orvosa, majd 1780-ban egy német nyelvű munkában Windisch Károly adott hírt a tóról),³ az első részletes tájékoztatás valóban Babocsaytól származik. 1795-ben Sziesz Klára soproni nyomdájában készült el egy 28 lapos kis füzet, címe: *Boldog Zala Vármegye! Keszthelyi Hévízről méltán neveztetel így*

attól, aki ezen rendeket írta dítseretredre. (D.B.J.) A monogram Dr. Babocsay Józsefet rejti. 1941-ben Keszthelyen Darnay-Dornyai Béla ismét kiadta. *A keszthelyi Hévíz ismertetése 1795-ből* rövidebb cím alatt.

Babocsay mindmáig legteljesebb életrajzát Csekey István és Degré Alajos írták meg *Dr. Babocsay József (1760–1738) Hévíz első ismertetője* címmel. (A megjelenés helye és ideje: Balatonfüred–Hévíz 1960.) Ők – Csekey révén – még a család Budapesten élő leszármazottainak dokumentumait is felhasználhatták. (Életrajzának összefoglalását e tanulmány is az ő adataiból merítette.) Cséby Géza a Hévíz című folyóirat 1993. 1. számában *Hévíz első ismertetése* című tanulmányában több, korábban nem közölt adatra is felhívta a figyelmet. Rövid életrajza olvasható a Zalai életrajzi kislexikon mindhárom kiadásában és a Kanizsai enciklopédiában is.⁴

1969-ben Hévízen a téli fürdő falán emléktáblát helyeztek el, melynek felső részén Babocsay bronzból készült arckép-plakettje látható, alatta a következő szöveg:

DR. BABOCSAY JÓZSEF
ORVOS
1760–1838
HÉVÍZ ELSŐ LEÍRÓJÁNAK ÉS HÍRVERŐJÉNEK
EMLÉKÉRE
A GYÓGYFÜRDŐ FEJLESZTÉSÉBEN
KIFEJTETT TÖBB
ÉVTIZEDES ÁLDOZATOS MUNKÁJÁNAK
ELISMERÉSÉRE ÁLLÍTTATTA
HÉVÍZ KÖZSÉG TANÁCSÁNAK VÉGREHAJTÓ
BIZOTTSÁGA
1969

(Ma már tudjuk, hogy a tábla készítettői a valóságnál nagyobb érdemeket tulajdonítottak a megtiszteltnek. Nincs ugyanis adatunk arról, hogy a leírásen kívül Babocsaynak bármilyen része lett volna Hévíz fejlesztésében.)

Közel öt évtizede, hogy Kanizsa temetőjéből a Thúry György Múzeumba menekítették Babocsay síremlékét. Akkor még jobban olvasható volt a felirat:

Itt nyugszik a szenvedő emberiség nagy barátja
N. Babochay József orvos doktor,
ki megholt 1838. Eszt. Junius 18, életének 79. évében.
Bezárta nagy Isten fiának pályáját,
Hogy láthassa lelke rendelt hazáját.
Teste bár leszállt a bús enyészetre.
Nem vész el, ő is virrad jobb létre.
Ezek az utolsó világ emlékei,
Mit emeltek neki Háládatos gyermekei.⁵

Babocsay József Szigetváron született 1760. március 19-én. Apja ugyancsak József, anyjának csak keresztnévét ismerjük: Regina volt. Gyermekkoráról nincs adatunk, 1780-ban még Sopronban tanult. 1785 novemberéig a Pécsi Egyházmegye növendékeként Pozsonyban kispap. Pozsonyi tanulásának oka, hogy II. József megszüntette az egyházmegyei szemináriumokat és központi papképzést rendelt e. Ez Pozsonyban, a várban működött. Nem tudjuk, miért húzódott ilyen soká diákoskodása, hogy 20 éves korában még középiskolás s 25 esztendősen még nem felszentelt pap. Noha kiváló tanuló volt, 1785-ben kilépett, és a pesti egyetemen folytatta tanulmányait. Nagyon mozgalmas időszakban élt az akkor még nem főváros, de már gyorsan növekvő Pesten. Ekkoriban alakultak az első budai és pesti szabadkőműves páholyok is.

1789. október 15-én állatorvosi, november 27-én orvosdoktori oklevelet szerzett. Diplomáját csak 1791. március 22-én hirdették ki Somogyban, október 19-én pedig Zala vármegyében is. Valószínű, hogy nagyon hamar átköltözött Kanizsára, noha a kanizsai polgárok közé csak 1800. december 30-án vették fel. Feltűnően későn, 1837-ben igazolták a család nemességét, életrajzírói szerint gyanús körülmények között. Ettől kezdve írják a család nevét az előkelőbbnek tűnő Babochay alakban, már síremlékén is így olvashatjuk.

Közben azonban már 1794-ben nagy házat vásárolt a városban, melyet két évvel később Zala vármegyének adott el katonatiszti szállás céljára 7000 forintért. (A házat eredetileg Berger Kristóf várparancsnok építette 1702 körül. Többször cserélt gazdát, volt katonai kórház, 1852-től főszolgabírói lakás, 1889-ben a város vásárolta meg, a 20. század első felében az Anya- és Csecsemővédő Intézet működött benne. Az 1970-es évek második felében bontották le. Mivel a köztudat szerint a város legrégebb lakóháza volt, nagy viták után került sor erre. A mai Erzsébet tér délnyugati sarkán állt.)⁶ A vásárlás üzleti érzékről és számottevő vagyronról tanúskodik akkor is, ha tudjuk, hogy a becsehelyi tisztartótól 1000 Ft. kölcsönt vett fel.

Kanizsai polgárrá válása után hamarosan többféle tisztséget is vállalt. 1802-ben közgyám, 1808-ban városbíró, de elődje feljelentése alapján vizsgálat indult ellene, 1811-ben már nem is tanácsstag, s csak 1818-ban igazolódott, hogy nem vétkes. 1820-ban újra közgyám, több városi ügyben járt el, Bécsben is, a város és az uradalom konfliktusait intézendő.

Első felesége Ambrus Julianna, 1791-ben született Amália lányuk. 1798-ban kötött újabb házasságot, felesége Szlovák Katalin, ő is özvegy volt. E házasságból született János fiúk. Még megérte unokája, György születését is.

Biztosan művelt, irodalmat kedvelő ember volt. 1792 után néhány könyvet az akkor Letenyén élő gróf

Szapáry Pétertől is vásárolt. A Kanizsán is megforduló ifjabb Dorfmeister Istvánnal 1806-ban elkészíttette saját és felesége arcképét, ezek a 20. században elpusztultak, csak fotómásolatukat ismerjük.⁷ Halis István több kéziratos munkáját, köztük Kanizsa privilegizált város történetét említi. Degré Alajos egy Budapesten élő utód gyűjteményében még látta Babocsay történeti, kéziratos munkáinak címét, a jegyzéket az unoka, Babochay György polgármester állította össze. A művek egy kivételével elvesztek.

Babocsay a családi hagyomány szerint szabadkőműves volt. Halis idézi egy állítólagos feljegyzését, hogy „Minden ember szabadnak születik. Miért nem szabadok jobbágyaink?” Utódai azt is számon tartották, hogy kapcsolata volt a jakobinussággal. Dédunokája özvegyénél Degré Alajos 1959-ben vagy 1960-ban még látta a Martinovics mozgalmat ábrázoló vízfestményt, melyet a kései rokon a Levéltárnak ajándékozott.

Ugyancsak Halis még látott „egy gondosan bekötött Apológiát, amit a szabad építők védelmében írt.” E műről Degré és Csekey nem tudott. Szinte bizonyos, hogy ez az a kötetke, amit később Kerecsényi Edit szerzett meg. A mű sorsáról csak feltevéseink vannak. Feltételezhető, hogy kikerült a család kezéből, nem lehetetlen, hogy a 19. század második felében a nagykanizsai Munka Szabadkőműves Páholy tulajdonába került.⁸ Halis is így láthatta, hiszen ő is a páholy tagja volt. 1920-ban a páholyt feloszlatták, talán Babocsay kézirata ekkor került valamelyik tag tulajdonába, s tőle vagy örökösétől a múzeumba.

II.

A kézirat alapján joggal következtethetünk arra, hogy Babocsay szabadkőműves volt. Ezt azonban egyetlen általunk ismert forrás sem igazolja. Abafi Lajos máig is fontos forrásként használható munkájában neve sem szerepel.⁹ Nem alaptalanul gondolhatunk arra, hogy még pesti éve idején került közel a mozgalomhoz, az sem kizárt, hogy a felavatásig nem jutott el. Kezdő orvosi éveiben is kapcsolatban lehetett több somogyi, zalai páholytaggal. A földrajzi közelség lehetővé tette volna, hogy Somsich Lázárral, Csapody Gáborral, Sárközy Istvánnal, Kozich Istvánnal, Csépan Istvánnal bizalmasabb ismeretségben legyen. Többen jogosan tételezik fel, hogy Hévíz ismertetésére azért ő kapott megbízást Festeticstől, mert ő is, tisztartója, Nagyváthy János is páholytag volt. További kapcsolatra utalhat, hogy Szapáry Péter, akitől könyveket vásárolt, ugyancsak szabadkőműves volt.

Babocsay kéziratának műfaja nem volt szokatlan a 18. század utolsó harmadában. Számos kiadvány jelent meg mind a szabadkőművesség elítéléséről,

mind annak védelméről. Többségük kisebb – nagyobb füzet, általában a szerző megjelölése nélkül. Csak néhány példa:

- A tizen-kilencedik százban élt igaz magyar Hazafiak öröm órái a Nagy-Szívűségénél MDCCCC
- A Frey – Maurer avagy szabad – kőműves rendnek oltalmazása. Kassa, 1792. Ellinger ny.
- A szabad kőművesek nem jakobiták. Egy egyenes szívű Embernek az Ítlete. Fordítottatott Németből. Kassán, Illinger János József betűjével 1793.
- Fel-fedezett áll – ortza, melly nyilván ki – mutattyá, hogy a szabad kőművesek valóságos jakobinusok. Írta Igaz Hazafi. H. n. 1794. ny. n.

A témakört érintő művek közül kétségkívül a legjelentősebb Pálóczi Horváth Ádám 1792-ben névtelenül megjelent kötete, melynek teljes címe Babocsayéhoz hasonlóan számunkra már szokatlanul hosszú: Felfedezett titok, azaz vallástétele egy olyan tudós ifjúnak, aki sokáig igyekezett rajta, hogy frajmaurer lehessen, sokat kitanult, el is ment feltett útjában a legutolsó pontig, minden próbákon átesett, de célját csakugyan el nem érte, s miért nem érte, beszél a vallástételt az ifjú, halála előtt kevéssel.

A munka egyrészt közepes színvonalú szentimentális regényként, másrészt szabadkőműves védőiratként is olvasható.

Babocsay kéziratának egyik érdekessége, hogy a szerző nevét, foglalkozását, az írás helyét és idejét is közli. Irta Kanizsán 1796-diki esztendőnek augusztus 15-én Babocsay József orvos doktor. Egyrészt a legtöbbször, a szabadkőművességet ismertető, védelmező vagy támadó munka névtelenül jelent meg, másrészt az általunk ismert, ránk maradt hasonló írások mind 1795 előttről valók, ugyanis az osztrák birodalomban és hazánkban is ez évben betiltották a mozgalmat, feloszlatták a páholyokat. Tudjuk azt is, hogy a Martinovics mozgalom leleplezése idején sokan ilyen témakörű irataikat meg is semmisítették.

Babocsay könyvecskéje nem tartalmaz alapvetően új ismereteket. Arra törekszik, hogy a szabadkőművességről minden lehetséges jót elmondjon: hogy nagyon régi mozgalom, hogy tagjai jámbor, a vallás szabályait mindenben követő emberek, hogy a társadalomnak csak a javát akarják, hogy a titokzatosság nem gonosz szándékokat takar, stb. Az időben megszokott volt, hogy a mozgalom elődei közt a történelem legnagyobb alakjait tartották számon. Pálóczi Horváth Ádám egy mindmáig kéziratban lévő munkájában még messzebb megy: a bölcsesség nagy mesterei közt Ádámot, Noét, Ábrahámot, Pythagorast, Pliniust, Bölcs Leót, Nagy Károlyt, Szilveszter pápát, Aquinói Tamást és még több tucat nagy férfiút is felsorol. Babocsay írásának második része, a Toldalék

is a mozgalom kezdeteit az egyiptomi piramisok idejétől, azok környezetétől számítja, ezért is annak közlését feleslegesnek tartottam.

A több, mint két évszázada megfogalmazott szöveg részleges közzétételét nem annak színvonala, indokolja, hanem az a tény, hogy a hasonló jellegű dolgozatok többsége vagy máig is kéziratban van, vagy csak kis példányszámban nyomtatták ki, nagyobb részük azóta megsemmisült, csak a nagyobb könyvtárakban található meg. Kivételt jelent Pálóczi Horváth Ádám Felfedezett titok című, említett műve, melyet a Szépirodalmi Könyvkiadó 1988-ban újra közzétett.¹⁰ Babocsay írása teljesebbé teszi Zala megye 18. század végi műveltségéről mind árnyaltabbá váló képünket.

A szöveg betűhív közlését – a címlap kivételével – nem tartottam célszerűnek. Szándékom az volt, hogy az olvasó a mai helyesírás szabályait követő szöveget kapjon. Ahol csak lehetett, próbáltam megőrizni a szerző ejtésbeli sajátosságait. (Építő, társóság, szívemből, erkölcsös, segít, sohol stb.) A tulajdonneveket általában meghagytam a magyar kiejtéshez közelítő, a szerző korára jellemző régies formában, a következtetlenségeket igyekeztem mérsékelni. A szókezdő nagybetűket a mai szabályoknak megfelelően használtam. Néhány esetben a köznevek régies formáján, írásmódján sem változtattam, ha azt a mai alak jelentésétől eltérőnek éreztem (pl. candidatus). Babocsay a szöveget több lapalji jegyzettel látta el. Ezek azonban általában nem a ma megszokott magyarázatok, hivatkozások, hanem szinte a szöveg folytatásai. Ezért a jegyzeteket a könnyebb olvashatóság érdekében mindig a szövegbe illesztettem, zárójelben.

III.

Apológia
az az
Védelő Levél
a
melly által
Egy Szabad Építő védelme-
zi Társóságának ártat-
lanságát és megmutatja jó Barátjának azt, hogy elég -
telen oka legyen,
ezért, mivel ő
Szabad építő,
vagy Ferie – maurer, barátságát
félbe szakasztani.

Ultima Cumaevi venit iam carminis aetas:
Magnus ab integro saeculorum nascitur ordo
Iam redit et Virgo, redeunt Saturia regna,
Iam nova progenies coelo demittitur alto.
Virgil: Ecl: IV.¹¹

Kedves Károly, jó barátom!

Igenis, én szabad építő (vagy freimaurer) vagyok, és én szívemből örvendek azon, hogy Te oly bizodalommal hozzám légy, és tőlem a mi rendünk felől való gondolatomat, mely ellen annyira törekedel buzgóságbul-e vagy balítéletbul indítván, kívánod megtudni. Jól tudom én azt, mely utálatos képzelődéseket némely üres és gyanakodó agyvelősek a mi ártatlan és tiszteletes társaságunk ellen, amely mindenkor e földön, amióta emberek vannak, virágzott, és míg ember ember léssen, fog is virágozni, álmodoznak, és ha egyszer az ilyesek törekedéseikről meggyőztetett az ember, vajon mely fontolásokat nem kelletik tenni az egyenes szívnek oly vak gondolatoktul, és mely ítéletet hoznia a szertelen sereg ellen?

Örömmel valóban veszem ezen alkalmatosságot, amelyet nekem nyitottál, kedves barátom, reménylem, hogy nem csak tégedet kiragadlak tévelygéseidbul, sőt meg is világosítlak, igaz és eleven rajzolás adván a mi jóra célzó rendünk rendtartásáru.

A mostani megvilágosított század elegendően arra bennünket tanít, hogy az ember megromolva legyen, és ennek az okát főképp a társoságos állapotban keresnünk szabad. A rossz pedig a nevelés, e földi javaknak igazságtalan különbözése és az indulatok, amelyek mintegy erőltetésbul és képmutatásbul erednek, a gyökeres természet érzékenségeit az ember szívében megfojtották, és ezek által az ember szerencsétlen és siralmas állapotra egy részru jutott.

Más részru pedig a metafizikának bizonyos nemei, amelyek mentul szofizmak miatt titkosabbak és tévelygősebbek lehetnek, annál nagyobbra is becsültettek, az ember elméjét annyira megromtották, hogy mi legyen az igaz és mi az igazságtalan, e kettő közt nagy baj különbséget már mast mi nekünk tenni. Annak okáért támodtak a mi társaságunknak szerzői, akiknek fő gondjuk mindenkor az vala, hogy az emberi nemzet ismét visszaállítassék a természet valóságos javaiba, és az ő kebeliben a természetnek törvényei legnagyobb tökéletességre felbredjenek. A vallásnak is ez vala a célja, és ugyanerre építődtek minden polgári jussok és törvények. Talán egyedül a szabad építők feltalálták az igaz utot, mely által az elveszett tökéletességre elérhetünk.

Ezen mi társaságunknak tárja az, hogy az embert okossá, tökéletessé és erkölcsessé tegye, és ezért mindeneket elkövet, hogy tévelygéseibul kiránthassa és

erkölceit a tökéletes életmód által édesítse, nékie kezet nyújtson és szükségeiben támogassa.

A társoságnak tagjai mind különös nemzet térszen egy nemzetséget, és minden magános tag annak fia. Innét tehát mivel minden magános tagok ebben a társoságban úgy tekintetnek, mint atyafiai, barátok, ezért egyenlő az értelemek mindazoknak, akik az okosságot és erkölceket előttek tartják és kötelességek egymást is szeretni és segíteni, valamint más emberekhez is jó szívvel lenni, és mindenkor oly buzgósággal viseltetni, hogy ország hasznos és hív polgárai legyenek .

(A szabad építők minden rendben arra esküsznek, hogy az előljárókhöz hívek és engedelmesek fognak lenni.)

Mivel pedig ezen társoságnak semmi külső erőltető eszközei nincsenek, amelyek által kormányoztatnának, azért tehát nékie egyéb, mintsem a szép morális, nem marad hátra, ehhez kell nékie folyamodni és ez által minden tagjait érzékeníteni és erkölcesíteni. Ezen tehát hathatós forrásbul erednek minden egyéb törvényei, amelyek az egyenlőséget, rendtartást, összehangzott állhatatosságot az erkölceken és nyugadalmat a lélekben lelkesítsék benne. Ugyanezen okbul, hogy változtathatatlanul mindenek megmaradhassanak, szükséges volt azon végre a szép nemet a társoságunkból kirekeszteni, ámbár méltóságok előttünk teljesen megmaradt is.

(Nálunk az a szokás, hogy minden új társoságunkba felvétellett társunknak egy pár asszonyi kesztyűt kezeihez adjunk, hogy annak ajándékozza, akit legjobban kedvel. Sőt már egy időtül fogva az asszonyok is különös jótévedésre és szorgalomra célzó társoságokat felállítottak, amelyekben a szabad építők titkaira felszenteltettek. Mindazonáltal a férfiak társoságátul nagyon különböznek. Ezek formája és grádicsa Mózes első könyvéből vétetett. A szimbolumok és ábrázolások az asszonyi erkölcekre céloznak, a lózi¹² pedig a paradicsom kertjét képzeli. Ezen asszonyi társoságban minden tag arra tanítatik, hogy az asszony az Istentül a férfiuinak segítségére teremtetett, és az ilyes összekapcsolás az Istennek különös ajándéka légyen, és hogy azáltal a gyönyörűségnek, nyugodalomnak és ártatlanságnak szabadságába juthasson. Arra is oktatja, hogy egy részrül a fellebbre való kívánság, más részrül pedig az édes megcsalás és izlés az egész emberi nemzetnek esését okozta. Utoljára intetnek arra is minden felvétellett új tagok, hogy mivel ebbe a társoságba béléptek, azon legyenek, hogy erkölceik által visszatéréthessék azt, amit elvesztettünk, és így csak egyedül mondatott módok által az összekötelezést megerősíthetik, és minekünk igaz vigasztalásunkra az életben lehetnek.)

Ugyanezen fenékköbül nyilvánosságosan tiltatik nekünk a lózsikban a teológiai és politikai kérdé-

seket feszegetni, sőt még ollasok felől beszélgetni vagy erkölcestelen és igazságtalan szavakat előlhordani erősen tiltatunk.

Az igazmondás, igazság jó viselés, jámborság, hívség, hit és irgalmasság fő erkölcei társoságunknak, és ezekben minden szabad építő hogy ne csak gyakorolja magát, hanem tökéletesen követésére és a valódi emberségnek megismeretére siessen, köteleztetik. Egyszóval, barátom, hogy megmondjam, a mi célunk az, hogy az ember megjobbítottassék és az erkölcestelenség kiirtassék.

Tekintsük meg akármely pallérozott polgártársaságok törvényeit, csakugyan azt kell vallanunk, hogy sohol nincsen oly törvény hasznos tétellett, amelyek erei által magányos tagok bizonyos mód szerént segítenének vagy szükség ideiben vigasztaltnának. Bezzeg lehet inkább látni gyakorta, hogyan az erkölces és teljes érdemmel lévő az irigységnek, nyomorúságnak és megvetésnek súlos terhe alatt nyög és siránkozik. De a szabad építők rendjének fundamentomos regulájok az, hogy minden különös tag nemcsak magára nézve, hanem a társok tekintetére nézve is bizonyosan segítessék és előmozdítassék. Légyen egy valaki szerencsétlen az erőszakos hatalom vagy árulkodás vagy irigység által, többnyire nyomorult örökre oda vagyon, teszem, hogy ő a szabad építők közt vagyon még, akkor könnyen minden nemzetek között hazájára, társokra, barátokra és segétköre akad, és nem ritkán legjobb szerencsétjét feltalálja.

Az emberség, ez az ékes és nemes virtus világ kezdetitül fogva, amelytül a többiek ölelve tartatnak, amely mint a józan filozófiának s mint a kereszténységnek gyökeres támasza, valóságos lelke és eleve nitője a szabad építőknek.

Az istenes pedig barátság vagy inkább a bölcsenek és erkölceseknek kedves indulatjok, amelyben ezen életnek igaz boldogsága helyeztetett, csak álorcás majd minden embereknél, de a szabad építőknél valóságos. Ezen barátság azonban nagyon kötelez benünket a jó tétélekre és állhatatos multságokra, nem is egyéb minden barátságos összemenetelünknek szempillantása, mintsem elménk szabad nyugosztalása, hogy így egynéhány óráig estéli időben a szorgalomtul, terhes hivatásunktul és a világ dühösségétül magunkat megvonván vígabb barátságban tölthessük napjainkat.

(Ezen barátság bizonyos határozás alatt vagyon és a szabad építők barátságok nem egyéb, mint egy valamely érzékenység, amelynek tárja, hogy egymás között a békesség, szívesség és jóakarát nemes kötelei elbonthatatlanul megmaradjanak. Mert boldoggá lenni egyedül egy céljok. És amint vélek, azon barátság, mely a bizodalomra, egyenes szívre és jóakaratra építetik, nem egyéb lehet, mintsem az építők erkölce.)

A józan okossággal bíró ember ezen szabad építők társaságát se titkairul, se jeleirul, se szokásairul vagy beszédjeibül meg ne ítélje. Az emberek érzékeny teremtmények, akik inkább érzékeny béoltott képzelődésektől, mintsem hideg elmének veleitől vezéreltetnek. Csak az okos érzi az elmének igaz következéseit, amelyek néha, kivált ha egyenlőképpen az elmeképekhez nem közelítenek, igen soványok és ösztön nélkül valók. Sőt nem ritkán olyasokhoz is nyúlni kell, amelyek üdvességes erőt vehetnek az ember szívében, és mintegy helyébe tétetnek a törvényeknek és erkölcsöknek.

A régi Isis és Ceres papjai hasonló módon, hogy az erkölcstelenségeket és rossz szokásokat kiirthassák, a figurákhoz, képekhez, bálványozó ceremóniákhoz nagy okosan ragaszkodtak. Annak okáért oly társoság, amelynek különös erőltető eszközei a morálisnál nincsenek egyebek, okosan éljen a szimbolumokkal és misztériumokkal, mivel ezek csak arra valók, hogy azok által magok hivatalokra és köteleességekre ébresztessenek. Rövideden ezen szimbolumok és misztériumok az emberben a lelket édesen világosítják és táplálják. Az esztelen azok által meghomályosítatik, a zabolátlan kívánatos még jobban eltévelyedik, csak a bölcs talál benne vigasztalást és megelégedést.

A szabad építők misztériumjai céloznak a lélek megvilágosítására, az egyenlőség megtartására és a szívnek pallérozására. Már a társoságnak parabolái magokban elegendőképpen elmések és táplálók. Ebben az igyekezet, hogy templom építessék, és ez az erkölcsnek temploma. Ezen építéshez szükséges eszközök az építő szívnek szimbolumjai. A triangulum és a cirkalom¹³ képzelik az igazságot, emberséget és szívességet. A világ pedig képzelet az erkölcsöket.

Az ember mindenek előtt ezen templom építéséhez eresztenek, azaz mindenek előtt az erkölcsnek grádicsára jut. Szerencsétlen és sötétségben utaz, kíván ezen templomba bécocátatni, szükséges nékie, hogy előbb terheitől tisztuljon meg és elegendő jeleket adjon állhatatosságának és jóra hajlandó szándékának. Ezen társoság címere a fehér kőművesek köténye és a kesztyűk, ezekkel minden beavatandó új társat szokás felruházni, hogy tudhassa meg, mely tisztának és az erkölcsök megszerzésében buzgóknak ennek utána nékie kellessék lenni.

A szabad építők nem esmérnek egymás között más különbséget, mintsem azt, melyet az erkölcsök szülnek.

(Akik a mi társoságunkban nincsenek, azok a profánusok. Mindazonáltal akárki is egyenes szívű, igazságos és erkölcsös, annyira barátunk, amennyire a tökéletes életre indul, és ámbár az ilyes erkölcsös nincsen társoságunkban, megérdemel mégis, hogy társoságunkba belépjen és barátunk lehessen.)

Hogy valaki nagy házból vagy nemzetségből született vagy nagy rangból való vagy sok kincsekkel és jószágokkal birtokos, nem sokat gondolunk mindezekkel, mihelelt belép társoságunkba, azontul mindenek igaz mértékre vetetnek. A többi lépcsője ezen társoságunknak hasonlóképpen misztériumokat foglalnak magokban. De kevés szabad építőre találhatsz barátom, ki társosága paraboláit felfedezi.

Barátom, járd el szemeddel, amint tetszik, e világ öt részeit, de sohol sem fogsz egy igaz szabad építőre akadni, azaz oly okos és igaz emberre, aki néked a maga társosága titkait felfedezné. Tapasztalt dolog, hogy oly társok is voltak, akik más dolgokban titkokat megtartani nem tudtak, mégis a szabad építők titkait soha fel nem fedezték. Ha pedig valaki a mi társoságunkat azért gyalázná, hogy mi a mi titkainkat szentül megtartjuk, az szinte úgy cselekedne, mintha valamely épületnek jó rendjét ócsálná. A titkok, főképpen olyasok, mint mi tartunk, csak addig becsülendők, míg titkok, mivel mihelelt egyszer közönségesek lenni fognak, azontul meg is szűnnek titkok lenni.

Midőn az első százodban a keresztény hitnek ágozatai, titkai és ceremóniái csak éjjeli alkalmatossággal tiszteltettek és tartattak a buzgó keresztényektől, a zsidók és pogányok mely gonoszságokat nem okádtak illenek? És mely szörnyű ocsmányságokul a keresztény társoságokba bészenteltek nem vádolták? Igen jól tudja azt minden bölcs, és mégis mind ezek csak onnan eredtek a keresztényekre, mivel titokban tartották hiteli ágozatait.

Többnyire azt vetették szemekre, hogy ha jót cselekednének, azt tikosan, éjjeli időben nem végeznék, minthogy csak a gonosztságot és ördögös dolgokat szokta az ember ily időben elkövetni. A jószágos cselekedetet, mivel világosságot szeret, nappal szoktuk, hogy kiki láthassa, tenni. Egy szóval, még eddig a legjobban induló titkos társoságokat csak azért üldözte a tudatlan község, mivel előttük titkosan és szemtől elzárva tartattak a misztériumok. Ha tehát különös ajándék és polgári életben legszükségesebb erkölcs titkokat fel nem fedezni, nem léssen-e a morálisnak legjobb oskolája az, ahol az ember hallgatásra oktattatik?

Oly emberek, akik orroknál fogva tovább nem látnak, úgy tartják a szabad építők felől, hogy mivel azok szisztémája az egyenlőségre és szabadságra céloz, tehát ártalmas tagok az hazájára nézve legyenek. De barátom, csalatkoznak ítéletekben, minthogy rosszul értik az egyenlőséget, amelyről úgy gondolkodnak, hogy a szerént mint gazdagságra, mint rangra s mint életmódjára mindegyikünknek kellene lenni.

Bizonyára szép és hasznos dolog volna, ha a nemesek és gazdagok a mi lózsinkat meglátogatnák. Mindazonáltal azon kívül is bolondság és csupa

chiméra¹⁴ lenne, hogy oly értelemben a tökéletes egyenlőséget vegye valaki fel. Az bizonyos, hogy az emberek akár ereikre, akár elméjükre, akár ábrázatokra nézve tekéntsünk, nincsenek tökéletes egyenlőségben. Minden emberben azon felül még beoltatott irtóztató vágyódás másokon uralkodni megvagy, lehetlenség is teljes, oszthatatlan egyenlőséget béhozni. A mi egyenlőségünk csak arra céloz, hogy mi egymást mint atyafiakat tekintsük, és magunk között az irgalmasságnak és jótevő szívnek hajlandóságát közössé tegyük. Erre az oszlopra a világos morális építetett, úgy nemkülönben a keresztény szívességnek is azon kellene állani, és minden jóra célzó politikai rendtartás arra helyeztetett, amely annál erősebben, mintsem valaki vélné, lelkesítettet. (Ne légyen köztetek se tekéntetesebb, se megvetésre való. Márk. XX. Ezen egyenlőség esmérített abbul, hogy Krisztusban mindegyen atyafiak valának.)

A mi társaságunknak szabadságáruul hasonlóképpen rosszul ítélnék az emberek. Némelyek azt éretlenül rebesgetik, hogy a szabad építők azt tanítják, az ember törvények alá nincsen születve, sem pedig következő alája vetve, nem is köteles a polgári rendtartásokat, mint valóságos emberség ellen való igákat tisztelni és nékiek fejet hajtani. Valóban, egy szó sem magyaráztaték rosszabbul, mintsem a szabadság szava. A metafizikusok versengjenek különféle határozásairul. A filozófusok pedig annyira viszik az értelmét, hogy csupa zavarodást okoznak a szabadság értelméről. Morális ismét más ítéletet tézen a szabadság felől. Elég az, hogy az ember születésétül a természet törvényei alá vettetik, következő a társoságos életben azoknak minden józan okossággal bíró embernek engedelmeskedni kellett, aki szereti a békességet és a közönséges jónak igaz hangzását, mivel azoktól a barátság vagy inkább a bátorság, személynek javai és minden boldogságok függenek.

Valóban szabadságban csak az él, aki okos és erkölcsös, avagy aki a törvényeknek tisztelője. Ebből már az a jó következő, hogy a szabadság és egyenlőség morális szerént egy értelemben legyenek. Minden igazságos és alkalmaztatott vezérlésnek formája a szabadságra tekint, mert hogy egyenes célja nékie az, hogy minden hazafi az ő javainak csendes, szabad és bátorságos birtokában maradhasson, és ebben az értelemben vévén a szabadságot, valóban a szabadság egy juss és törvény, mely minden emberbe születésétül fogva béöntetik a természetül, oly pedig kép alatt, hogy minden embernek aszerént szabadsága vagy a törvényekkel élni, amennyire a közönséges társoságnak tártját bételjesíti.

Minden érzékenység egész szeretetig vévén se nem tökéletes, se nem valóságos, ha csak szabad lábba nem tétetik. A mi törvényünk ellenkezik a rendtelenséggel

és gonoszsággal, és semmi más szabadságot bé nem ereszt, ha csak erkölcsre nem céloz. És ezen értelemben a mi lóziink szabadok, mivel az erkölcsök és a szeretet egymást öleléssel tisztelik, és ezek soha addig a tökéletességekre nem érhetnek, míglen szabadon és nem kényszerítve uralkodhatnak köztünk. Ez valóságos oka annak, miért Olaszországban a mi társaink, akik ez erkölcsnek templomában fáradoznak és munkálkodnak, liberi muratori név alatt esmérítettnek. Franciaországban pedig hivattatnak franchise, az oly értelmes szó, hogy még jobban kijelenti a szívnek szabadságát és ebből következő szavuk is „franche maconniere“ és „franc – mucon“ eredni kezdetek.

Hogy tehát kedves barátom igaz elmeképeket a szabad építőkrül tehess, úgy tekéntsed tehát a mi társoságunkat, mint misztériumos filozófiát. Ha már egyszer azok jóságairul meggyózzettétél, akik lelketek pallérozni kívánják, tehát azt is könnyen elhiheted, hogy mi az emberi nemzetnek ártalmára nem eredtünk. Könnyen ugyan megesik, hogy sok heába való képzelődésekkel terheljed magadat, hogy egyik heába való gondolatrul a másik heában valóra vetemedjél, és oly dolgokrul is vetekedjél, amelyeket meg nem foghatsz, de valameddig, barátom, bölcs lészel, mindaddig olyasokrul nem is fogsz álmodozni, hanem a barátságunk igaz érzékenységével elmédnek határjait vígan megjárni.

A filozófiának közönséges jelei az együgyűség, mértékletesség, tetszetősség és békesség. Talán láthatál is oly embereket, akik annyira a filozófiához ragaszkodtak, hogy inkább ellentmondottak legfényesebb és méltóságosabb hivataloknak is, csak a magányosságban a bölcsességnek szentellessék minden idejüket.

Az ember boldogsága nem annyira emelkedhetik, ha e világ legnagyobb világosságra a bölcsök által elérhetne is, ha csak indulatok hozzája nem kapcsolják magokat. A tapasztalás pedig ennyi századoktul fogva, mint a világ fennáll, azt bizonyítja, hogy a haza oly emberektül nem tarthat, akiknek igyekezetek csak az, hogy bölcs találmányokat tovább terjeszthessék. De bezzeg az olyasoktul mindenkor félhet, akik a köz népek gonosz indulatait felháborítani okoskodásokkal tudják. Távol vagy ez mitőlünk, és a mi társoságunk oly rossz következéseket soha se szült. Annak okáért a mi lózsink igen hasznos, és gyümölcsös: oskolák, ahol tanítatik, hogy kellessék az hibákat megjóbbítani és jó hazafiakat csinálni.

A mi rendünk igyekezete nem is máshová céloz, mintsem tagjainak boldogságára, de mivel erre másként nem juthat, ha csak a morális úton nem vándorol, és így tehát ezen kegyes tártját el sem érheti másként, mintsem az erkölcsök és jóságos tökéleteségek nyomdokai által.

A mi társoságunk titkai építetnek a szimbolumok oktatására, amelyek megvilágosítják, hogy a morális légyen az igazi bölcsesség, és az igaz erkölcs az egyenes szív.

(Ha egy valaki az evangélium oktatását jól megfontolja, valóban feltalálja, hogy a keresztényi hit is ezen fő két cikkeleket magában foglalja, be kár, hogy a keresztények nem követik.)

Vegyed észre barátom azt is, hogy minden emberekben, még a legromlottokban is valamely morálisnak szikrája megvagyon. Az ugyan tagadhatatlan, hogy a legfontosabb és hasznosabb igazságok, a filozófia külső képek és vallás által világosságra jöttek, és ámbátor azok előnkbe tetessenek is képek és szimbolumok által, mégis dicsérendők, mert nemcsak mélyebb elmepecséteket gerjesztenek a lélekben, hanem ugyanazon egy időben vigasztalják is az elmeképeket. Azért életünknek ártatlan és barátságos édességét, előmenetelét, bátorságát, békességes és erkölcsös szabadságát és mind az ilyes javakat, amelyek a világon bennünket vigasztalnak és megmaradandó öröme gyullasztanak, szerzik, és nem csak szerzik, hanem teljesen megnyugosztalják is elménket.

Minálunk pedig szabad építőknél egyszersmind titkos dolgok is, amelyek által társoságunk elevenítetik és terjesztetik.

Minden vádolások között legtisztelenebb az, midőn istentagadónak és hit nélkül lévőknek a szentetlen seregtül vádoltatunk, holott a mi ártatlan titkaink valóságos erkölcsök és istenesek. Mi hívjuk és tiszteljük az istent, mint a világ alkotóját és építő nagy mesterét, és ily magyarázás nagy és nemes. Ki hitetheti el magával azt, hogy légyen oly társoság, amelyben istentelenségek és gonoszságok tanítatnak és mégis oly társoság sokáig lábön megmaradjon? Az még nem igen esméri az ember szívét. Annak okáért valahányszor valamely sokáig fennálló társoságról emlékezet vagyon, mindannyiszor barátom erősen tarthatod azt, hogy oly társoságnak állandósága a jó erkölcsök miatt vagyon.

Mindenkor alacsonyág és igazságtalanság, ha az ember oly ítéletet tézsen a mi lózsinkról, mint a gyarló és tudatlan köznép tesz, holott a mi iparkodásunk csak szüntelen arra céloz, hogy templomot és oltárokat az erkölcsnek, barátságosnak és emberségnek szenteljünk és építsünk.

(Némely tompa elméjű vandálok a mi társoságunkat összezavarják, és nagy hibásan hasonlítják a jezsuiták társaságokhoz. A barátságosnak és jó akaratnak békességes erkölcsére épített a szabadkőművesség, hát a jezsuitáké kire és mire? Ezek nem mást kerestek, mintsem a többi emberektől megesmértetni, azok pedig a szent szerzetnek palástja alatt kívánták az egész világot hatalmuk alá hódítani.)

Az okosabb és messzebb látó soha se gyalázza a mi titkos gyülekezetünket, avagy gyanakodó vallásba, amelyet a haza gyűlöl és üldöz, kevernék. Íme báró Bielefeld mely nyilvánosságosan szól a politikai hagyományaiiba, midőn erősíti, hogy semmiképpen egy jó rendbe szedett országban meg nem lehet titkos és engedelem nélkül felállított társaságokat szenvedni, de mégis a szabad építők társosága közönségesen minden országoztul kivételt érdemel.

(Első résznek 7. cikk. § 31. A békességre vigyázók meg ne engedjék semmiféleképpen gyülekezeteket avagy társaságokat, akiknek céljait, rendtartását, szokásait és összekapcsolásait nem tudják, nyilvánosságosan, mivel ez olyan gyülekezetekben sokszor compléták és a haza romlására célozó projektumok szövetnek. Mindazonáltal a szabad építők ez ilyes vigyázat alá nem tartozandók. Ezen rend az egész földön már elterjedett, és már sok száz évek előtt legpallérozottabbak és vigyázóbb szem alatt lévő tartományokban virágozik, soha mégis a haza dolgaiba nem avatta magát, sőt inkább mindenkor oly jeles igyekezettel volt, hogy a haza és embertársoknak javára lehessen. És mivel annyi kormányzó fejedelmek, annyi nagyérdemű mint világi, mint papi urak ezen társoság tagjaivá lettek, semmit éppen a haza tőlök nem tarthat. Sőt inkább számtalan hazafiak, de kiváltképpen a szegények maholnap sok javakat várhatnak.)

Legvilágosabban kitetszik, hogy a szabad építők társoságában semmi olyas nem adatik elő, amely a hazának csendességét sérteni vagy abbul is, hogy a mi társoságunk sok századoktól fogva nemcsak Európának minden tartományaiiba, de Ázsiának külön részeiben is, úgy nemkülönb Amerikának azon osztálaiba is, amelyek európaieliktül gyakorlatatnak, elterjedett, és mégis soha legkevesebb rendtelenség sem tapasztaltatott, sőt inkább a kegyességnek és jó szívességnek jelei minden helyeken tündökltek. Ámbár némely helyeken gyökeretlen gyanakodás miatt nem szenvedtettünk, mindazonáltal azt sem lehet tagadni, hogy ellenében sok más helyeken hatalmasan védelmeztettünk és jötevőkre akadtunk.

(Burkus,¹⁵ svékus, dánus, hollandus, belga, Anglia és több országokban a fő hatalom által nyilvánosságosan védelmeztettünk. Londrában¹⁶ főképpen a szabad építők néha mindenek láttára a magok jeles öltözetekben megjelennek a lózsikban. Egész Németországban a mi társoságunk legnagyobb tiszteletben tartatik. Franciaországnak pedig minden részeiben annyi lózsik felállottak, hogy több sem kell, mégis a fő hatalom bátorságban vagyon és bátorságban is tartja őket.)

Barátom, azt is vegyed itten tekintetbe, hogy a félelmes társaságoknak az is egy jele, hogy ezek a bölcsök szeméi elől elrejték magokat, kiváltképpen a

fő hatalom szeméit kerülük. A mi lózsink pedig senki előtt el nem zároltatik, csak a tudatlanokat bé nem bocsátja. Így tehát, midőn egyfelől a gyengéket, gonoszokat és kevélyeket ellenzi, másrészt két kézzel válogatás nélkül az olyasokat, kik érdemesek, rangbul valók, főképpen pedig erkölcsöktől fénylenek, öleli és befogadja.

Sőt a mi fundamentumos maximánk az, hogy iparkodjunk nemcsak hivatalbéli jeles személyeket és ország kormányain ülőket, de kormányzókat is kebelünkbe bévenni. Szívesen mondván, mely sok uralkodó hercegek, mely érdemes papi rendbeliek, mely számlálhatatlan nagy rangbul valók és tiszta erkölcsűek számláltnak a szabad építők között, dicsekedhetek néked vélek, mint annyi barátommal.

(Báró Bielefeld a maga barátságos levelei első kötetjében emlékezik a többiek között arról, hogy hogyan a Burkus ország királya, korona örököse és az ország fő vezérje 1738. évben 15-dik augusztus napján éjjeli alkalmatossággal Braunschweigben a szabad építők minden szokási szerént mint szabad építőnek a társóságba bévettetett, – szép azt csak olvasni is. Említi azt is, hogy 1740. dik évben 20.dik június napján, midőn halottas pompája a megholt királynak tartaték, a király maga magát mindenek hallotára teljes megalézással szabad építőnek vallotta, és reá egy-néhány napok múlva nagy címeres lózsi is tartatott. Jelenti nagy ékesen írván ezekről azt is, hogy a király mely rendtartásokat önnön maga akkor tett, és mely szívesen a maga székét elfoglalta, és ő, az író, mely örömmel szolgált nékie, mint a társóságnak előljárója. Mindezek után pedig Wilhelem korona örököse, Marfgrof Károly és Holstein herceg szabad építők közé felszenteltettek, kimondhatatlan örömet mind igen mutattak, hogy ily társóságokba béléphettek.)

A közjót kedvelő és emberszerető férfiak már régentén is találtattak, akik társóságokat magok közt tartottak, hogy különösen élhessenek a gonoszagtul, zenebonátul és erkölcstelenségtul, melyek hazájok romlására céloznak, lehessenek. Így cselekedtek Indiában a gimnoszofisták, a zsidóknál az esszénusok, Olaszországban a pithagoristák, Görögországban pedig különféle filozófusok társóságok. Ezek a társóságok mindegyen abban megegyeztek, hogy magokat titkosan tartásák, és az igaz barátságban, jótéviségnek, szánokodásnak és erkölcsek kötelei által egymást összekapcsolják. Ámbátor gyökeres törvényei néha zabolátlanok és nevetségesek is valának, mégis dicséretet érdemelnek azért, minthogy erkölcsebbek a többieknél voltak. Úgy látszik, mintha közönségesen minden bölcsben az a természetes ösztön volna, hogy a gonoszt fussa és az erkölcsekben gyakorolja magát. Mindazonáltal mégis csak azok a társóságok voltak legbölcsebbek, amelyek nemcsak

tagjainak javításán iparkodtak, hanem másokat is a szimbolumok és képek ábrázolásai által a józan okosságra és jó erkölcsek követésére visszatérteni szándékoztak. A Ceres misztériumjai a régiek rendtartási között legnagyobb dicséretet érdemlenek. Ezekről a régiség sok jó hasznos hagyományokat hagyott, és tisztelt is felettébb. (Említett misztériumok Görögországban majd kétezer esztendeig fennállottak, de a keresztény császárok, kivált Valentinianus alatt egészen elhagyattattak.)

Plato, Cicero, Plutarchos mennyi dicséreteket nem tesznek róluk? Nagyon is egyeznek a szabad építők titkaival.

A mi társóságunkat Oziris Egyiptusba, Zoroaszter Persiába, Orpheus Thraciába, Minos Kréta szigetibe, Kadmus vagy mások szerént inkább Erechteus Görögországba vitték be és nagyra fel is emelték.

(Már Claudianus császár Athena városából Rómába szerzette, mégis csak Hadrianus alatt történt meg. Aureli: Vita Hadriani.)

Azt pedig tudjuk és meg is mutathatjuk, hogy említett férfiak abban az időben majd az egész esmérates világ előtt igen nagyra becsültettek. Mi ugyan mastan világosan meg nem mutathatjuk azt, hogy hova céloztak azon társóságok tárgyai, minthogy kevés hagyományok kezeinkre jöhettek. Mindazonáltal mégis okosan némely régiségek hagyományaibul kivehetjük azt, hogy ugyanazok a misztériumok nem máshová céloztanak légyen, mintsem a társóságbeli életnek pallérozására, a bálványozó erkölcstelenségek javítására és az igazság fáklájának elterjedésére.

(Cicero második könyvének 14. dik cikkelyében igen dicséretesen és jelesen említett misztériumokrul emlékezik, mondván: „A te Athena városod igen jeleseket, isteneseket és az emberi nemzetre nézve hasznosakat szült, mégis mindenek közt a misztériumok legjobbak: mivel ezek által a vadon és embertelen életrül vetemedtünk az emberséges életre és hasznos tagokká lettünk. Bizonyára csak akkor igazán éltünk kezdetét számlálhatjuk, mikor felszenteltünk esmérésekre, melyek által nemcsak arra juthatunk, hogy megalégedve élhessünk, hanem azon kívül azon jót is érezhessük, hogy mi nagyobb reménységgel meg is halhatunk.“)

Minden erőbül csak azon iparkodtak, hogy az erkölcsek tündekeljenek, ezen élet nyomorúságai édesedjenek, és a lélek, amely a bálványozásban megtompult, és amelyben az egész majdnem emberi nemzet bémerült, megvilágosítottassék. Ezen régiek igyekezete, hogy annál előbb tökéletességre érhessen, cselekedte, hogy valakik a társóságba bévettetődtek, érdemesen előbb vétkeikért megbüntetődjének, annak utána pedig esküvéssal fogadást tenni kötelesek voltak, hogy jobb életet követni iparkodnak.

Szimbolum formán a legfontosabb igazságok ágozatai eleikbe adtak, így, hogy csak egy isten légyen, hogy az ember lelke halhatatlan, hogy jövendőben kiki a jónak jutalmazását, a rossznak büntetését várhatja és minden misztériumok a régienél a vallásnak legfőbb és méltóságosabb cikkeleit magokban foglalták.

(Zsidó József¹⁷ a régiségről írván azt mondja, hogy az ő hazafiai közt csak az esszénusok egyedül hitték a lélek halhatatlanságát.)

Így tehát az ő hitek fundamentumos ágozatai nagyon különböztek a köznépek vallásaitól, ily pedig társóságok előljárói mindenkor oly bölcsességgel éltek, hogy az ilyes ágozatokat az újonnan felvetett társosoknak csak szimbolumok és ábrázolások színe alatt eleikbe adják, ha már pedig egyszer észrevették, hogy az értelmek megvilágosodott és az indulatokon uralkodni tudnak, akkor mindenekről bővebb tudósítást tettek nékiek. Ugyanis közönségesen nagy hiba lenne, ha egyszeriben egy valaki rossz vélekedéseiből mást kivetkőztetni iparkodnék.

Már most barátom, ha a régiek titkait jól megfontolni akarod, amelyek annyi javakra az emberi nemzetnek szolgáltak, bizonyosan meggyőzöttel azon, hogy a szabad építők titkaival igen megegyeznek. Aztán, ha azt is tekintetbe venni akarod, ami a régiektől hátra hagyatott, úgy látszik, hogy minden titkaik a hallgatásnak legmélyebb örvényébe rejtettek, és hogy a beavatkozandók annál nagyobb tiszteletben tartásuk. Azon okra nézve soha más időben nem szenteltettek, mintsem az éjnek borzasztó és figyelmetességet szerző óráiban, akkor a megkívánható csendességet megtarthatták, a tekintet méltóságos és gyönyörű vala, és valamint Maximus Tyrusból (Maximi Tyrii dissert.33.) tudjuk, különös ösztönt és új kívánságot szerettek az ember szívébe.

Azoknak, akik felvétettek, a felszentelésért bizonyos summa pénzt fizetni kellett, és a candidatusok erős examenen általmenni keteleztettek. A próba három félelmetes utazásból állott, ezen alkalmatossággal tűz, víz és vér által megtisztítottak. Ekkor ezerféle irtóztató és félelmet okozó ordítások hallattak, úgy, hogy ha bátor és tiszta szívé nem volt a candidatus, lehetlenség vala nékie mindezeket kiállani. Aki állhatta, azontúl a félelmes sötétségéből kivezetett a világosságra és gyönyörűsége helyre jutott, barátságosan fogadtatott, itten már az igazságnak valóságos képe felfedeztetett nékie.

A felszenteltettek bizonyos jelekkel és szavakkal éltek, amelyekről, hogy kik legyenek, megismerették és ezek a görögöknél szimbolumok név alatt árultattak. A felszenteltettek meg is esküdtek, ajánlani tudniillik kellett nékiek, hogy állhatatosan holtig minden misztériumokat titokban tartani fogják. Meg nem tartotta egy valaki fogadását és esküvése ellen cselekedett, az

azontúl istenkáromlónak, zenebonásnak és embertelennek tartatott, a társoságból kitiltatott és néha halállal büntetett.

(Cornelius Nepos az Alcibiades életéről írván az 3-dik cikkelyben azt mondja, hogy Alcibiades azontúl megvetett, mihelest kitudódott, hogy a misztériumokat felfedezte. Sőt nemcsak azok, akik a misztériumokat felfedezték, hanem még azok is, akik elhallgatták, halállal büntetődtek, nem is barátkoztak az ilyesekkel.)

Ezen titkoknak pedig megismerésére nemcsak férfiak, de asszonyok is felvetettek, legnevezetesebb emberek felszenteltettek és toroktátva azt kiáltották, hogy a szentetlenek távol legyenek tőlök.

(Így Hercules, Bacchus, Diogenes, Esculapius, Hypokrates, Cicero, Atticus, Julius császár, Augustus és számtalan sok bölcs beavatkoztak, de még a nevezetes Anacharsis is Schytiából bélépni kívánczolt. A görögök és a rómaiak számosan béállottak. Az athenasbéliek még magok gyermekeiket is felszenteltették. Ugyan mindezekről Meursius bővebb tudósítást ad, Diogenes Laertius pedig könyvének 7. dik részében nro. 39. előhossa Diogenes Cynicust, hogy mit felelt légyen az athenasbélieknek, midőn kérdeznék, vajon nem óhajtá-e a felszenteltetés? Annál is inkább, minthogy az ilyesek a más életben is boldogabbak legyenek, mondá. Bizonyára nevetséges dolog azt hinni, Agesilaus és Epaminondas rosszabb helyen legyenek a felszenteltéknél, és nagy gyarlóság azt reményleni, hogy akármely nyomorult légyen is, elég a boldogulásra, ha már felszentelve vagyon. – jelenteni akarta, hogy a felszenteltetés nem elégséges a boldogságra erkölcsök nélkül.)

Uscite o profani: közönséges formulájok minden misztériumoknál valának. Minden korhelyek, gyilkosok, istentelenek és kevélyek általában a régiek társoságból kizárattak. (Az Herold felkiáltott: Távozzál, távozzál innét, ha erkölcstelen vagy. Horatius azt mondja: gyűlölöm a szentetlen népet és feltartóztatom. Claudianus ismét: Forduljatok innét vissza, szentetlenek. – Seuton(ius) a maga könyvének 34. dik cikkelyében Nero életéről írván így emlékezik: Nero, midőn Görögországba utazna, nem merészlett az Eleusiniumba bémenni és magát felszentelni, hallván a Heroldnak szavait, midőn kiáltana, hogy minden gonosz és istentelen ember attul a helytől távozzon.)

A régiek társoságába senki az epikuroszok közül bé nem vetetődött. Azok példáját mi is követvén az ateistákat általjában a mi lózsinkba bé nem eresztjük. A titkok lépcsőnként közöltetnek, és minden rendbeli titkoknak különös szolgálatja vala, a tökéletes felszentelésre senki másként nem juthatott, ha csak jó ideig a próbákat ki nem állotta és az erkölcsökben nagyra nem

mehetett. Ily alkalmatossággal különféle himnuszok énekeltettek, és abban mindegyen megegyeztek, hogy a misztériumok és szimbolumok értelme valamennyire sötétesek maradjanak. Azonban minden cselekedetekből az tetszett ki, hogy ezen rendnek lelke abban állott, hogy az ember megvilágosíttassék, szerencsétlenségében vigasztaltassék és a szívességre szánakodó kéz nyújtassék ki, és így jótevőség koronáztassék meg, ezek pedig állandóságra szükséges eszközök szereztessenek.

(Sz. Ágoston doktor – in libro de Civitate Dei. Cap. 20. – jelesen az ilyesekről emlékezik: Valóban nem is csalattatunk, ha azt hisszük, hogy egy része a mitológiának a régieknél a misztériumok képeit és ábrázolásait jelentették. Az mindazonáltal bizonyos, hogy más értelemben vétetődtek a felszenteltekül, másban ismét a köznéptől, és hogy nagy különbség a bölcsök teológiája és a tudatlanok közt legyen, valamint a titkos isteni tisztelet és nyilvánvaló közt.)

A szabad építőknek lózsikok tehát szintén oly hasznos és jóra célzóak, mint a régieknek misztériumjai. Bátran lehet mondani, hogy azok legyenek a leghasznosabb oskolák, amelyekben az értelem, erkölcs, törvény és vallás legnagyobb tökéletességre juthat. De mivel még a legjobb rendtartásokban is, noha a rendetlenség és visszaélés bécsúsz, elég fájdalmas az emberi nemzetnek gyarlóságát tekintenünk.

Nem is volt mindenkor hatalmunkban, hogy a színes erkölcsűeket és bölcseskedőket társoságunkba bé nem bocsátanánk, és innét történt, hogy némelykor az ilyesek által az erkölcs temploma megfertőztetett.

(Érdemes megjegyezésre, hogy azon fejedelmek, akik országjaikban tilalmazták a lózsikat, más... *itt Babocsay jegyzete megszabad.*)

De tegyük azt, hogy ily utak által némely rendetlenségek és erkölcselenségek társoságunkba bécsúsztak is, mégis azért állhatatosan méltósága rendünknek

nem csökkentett, sőt a legbölcsebb tagjaink is csak úgy tekintették az olyas hibákat, mint megvetésre valókat.

Utoljára pedig csak még arra az egyre oktatlak kedves barátom, hogy valamely rendtartásnak rossz célja legyen és a polgári társoságnak javára nem szolgál, az nem mást érdemel, mintsem hogy kiirtassék. De mivel a mi rendünknek soha rossz célja nem volt, sőt kezdetétől fogva ez ideig mindenkor azon iparkodott, hogy mentől nagyobb javára az emberi életnek és boldogságára a közönséges polgári társoságnak igaz lélekkel lehessen, azért tehát méltán kívánhatom te tőled, hogy szűnjél meg reám nehezeltetni, tarts tovább is barátodnak, és inkább társoságunk gyarapodásán örvendj, és szívedből óhajtsd azt, hogy bár minden fő hatalom által is védelmeztetnék, ezek után pedig maradjál békességben és élj egészséggel.

Toldalék

(Babocsay kézírata további 29 oldallal folytatódik, melyben főleg arról értekeznek, hogy az egyiptomiak és az ószövetségi zsidók is már szabadkőműves tanításokat vallottak. A tudománytalan szöveg közlését itt feleslegesnek tartom, csak a befejezését idézem: a Mózes által két kőtáblára írt és kihirdetett tízparancsolatról írván:... ezek pedig a parancsolatok majd egy nyomig a szabad építők titkaikkal egyeztek. Így tehát a zsidó népnek hitvallása régenten a szabad építők titkaiból és rendtartásaiból eredett, amelynek megszerzésére Mózes nagymester szívessége vezette, de szerencsétlenségére a nyughatatlan nép utóbb sok más heábalóságok béhozásával tőle messze eltávolodott.)

Írta Kanizsán 1796-diki esztendőnek augusztus 15-kén
Babocsay József
orvos doktor

Jegyzetek:

- ¹ Béres Katalin, Csomor Erzsébet, Kapiller Imre: A legyőzött győz, az elesett él Az 1956-os forradalom zalai fotókrónikája. Zalaegerszeg, 2006. 5. és 9.
- ² Kanizsa enciklopédia B. Z. Lapkiadó Kft. 1999.
- ³ Cséby Géza: Hévíz első ismertetése. Hévíz, 1993. 1. szám. 45.
- ⁴ Zalai életrajzi kislexikon, 3. javított, bővített kiadás. Zalaegerszeg, 2005.
- ⁵ A síremlék szövege Csekey – Degré: im. 13. alapján.
- ⁶ Németh József: Zala megye műemlékei. Zalaegerszeg, 1977. 37. (A ház akkori címe: Somogyi Béla u. 40. volt.) A városban ma Babochay házként emlegetett épületet Babochay József polgármester építtette. Kanizsa enciklopédia 22–23.
- ⁷ Az arcképek másolatát közli: Csekey – Degré: i. m. Ennek alapján illeszti be azokat a város művelődéstörténetébe Kostyál László: Nagykanizsa művelődéstörténete (1690–1849). In: Nagykanizsa város monográfiája. Második kötet Nagykanizsa, 2006. 357.
- ⁸ Németh László: A nagykanizsai Munka szabadkőművespáholy története 1890–1920. Zalai Gyűjtemény 42. 257.
- ⁹ Abafi Lajos: A szabadkőművesség története Magyarországon Bp. 1900. reprint kiadása 1993.
A magyar szabadkőművesség történetének összefoglalása: L. Nagy Zsuzsa: A szabadkőművesek. Bp. 1988.
Jancsó Elemér: A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII. században. Cluj 1936.
- Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp. 1980.
A zalai szabadkőművesség történetének összefoglalása. Németh József: A 18. század művelődése, a szabadkőművesség. In: Zala megye ezer éve. Kiadó a Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága 2000, 123–127.
Németh József: Művelődés és irodalom Zala megyében a XVIII–XIX. század fordulóján. In: Zalai Gyűjtemény 31. (1990) 61–95.
Németh József: Horváth Ádám, a szabadkőműves és politizáló költő In: Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 17. (1984) 461–471.
- ¹⁰ Pálóczi Horváth Ádám: Felfedezett titok. A szöveget gondozta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Németh József. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1988.
- ¹¹ Íme betelt az idő, amelyet Cúmae dala jósolt, újjászületve az évszázak roppant sora tárul.
Eljön a Szűz ismét, már jön Sátornus uralma, már a magasból küld új ivadékat a mennybolt.
(Vergilius IV. ecloga, Lakatos István ford.)
- ¹² lózi = páholy, a szabadkőművesek szervezeti közössége, egyúttal a szertatásoknak is helyet adó épület korabeli elnevezése.
- ¹³ Háromszög és körző – szabadkőműves jelvények.
- ¹⁴ Chiméra – oroszlánfejű, kecsketestű, kígyó farkú szörny a görög mitológiában
- ¹⁵ Porosz.
- ¹⁶ London.
- ¹⁷ Josephus Flavius.

Béres Katalin

Egy zalai kis falu, Ozmánbük az 1950-es években

Ozmánbük község Zala megye észak-nyugati szegletében található, a vasi- zalai határ mellett, Zalaegerszegtől 19 km-re. Az évszázadok során inkább a Vas megyei Körmend, mint Zalaegerszeg vonzáskörzetébe tartozott. A falu része a mintegy 3 km-re található – önálló településnek tűnő – Márkus is.

Az 1949-es népszámlálás adatai szerint a kis községnek 442 lakója volt, túlnyomó többségük, 91,2%-uk földműveléssel foglalkozott.¹ A falu gerincét anyagi és erkölcsi értelemben is a középparaszti gazdatársadalom alkotta, melynek tagjai többségében 4 nagycsaládból – Dervalics, Benedek, Büki és Paksa – kerültek ki. (Mivel sok azonos nevű családfő élt a faluban, a hivatalos iratokban feleségük vezetékneve után különböztették meg őket.) Birtokaik nagysága 15 és 85 hold között mozgott, melyeknek aranykorona értéke a földek közepes minősége miatt viszonylag alacsony volt. Ezek a családok a házasodások révén szoros rokon kapcsolatokat ápoltak egymással. A gazdák többsége sokgyermekes, mélyen hívő katolikus, jól gazdálkodó, ennél fogva nagy tekintélyű tagja volt a falu társadalmának; közülük kerültek ki a helyi közösség tisztségviselői is. Birtokaikat családi körben művelték, elenyésző volt azok száma, akik állandó alkalmazottat, cselédet tartottak; legtöbbször a nagy nyári idénymunkák idején foglalkoztattak napszámosokat, vagy állataik mellett gulyásgyerekeket.² Elsősorban az önellátásra törekedtek, ami e fölött megmaradt, a körmendi piacon értékesítették.

A falu szegényeinek egy része 1/2–5 hold saját földön gazdálkodott, alkalmanként napszámos munkát vállalt. A nincstelenek nyaranta summásmunkára indultak a dél-dunántúli nagy latifundiumokra.

A falu még a 20. század közepén is erősen zárt világ volt, betelepülni leginkább csak beházasodás útján lehetett. A gazdák arra is ügyeltek, hogy évente új, máshonnan érkező kanászt szegődtesse, s nem engedték, hogy a régi a faluban telepedjen le, nehogy a nincstelenek számát szaporítsa.

E zárt, patriarchális világ életét fenekestül fordította föl az 1948 után berendezkedő új hatalom és annak esztelen, bár nagyon is tudatos parasztpolitikája.

Ozmánbükben a problémák már az 1945-ös földosztáskor kezdődtek. A faluban ugyanis nem volt kiosztható birtok, ezért a zalaháshágyi plébánia ozmánbükki javadalmát, 9 hold 537 négyszögöl földet foglaltak le és osztottak szét. A 26 igénylő közül 19-en jutottak fejenként 783 négyszögöl birtokhoz (réthez és szántóhoz).³ A földosztás a falu békéjét teljesen felforgatta, mivel a gazdák önálló plébániát szerettek volna kérni a püspöktől, ahhoz lett volna szükség a kiosztott földre. „... *nincsenek kiségitve az igénylők sem, mert köztük 16-nak semmi földje sincs és éppen ezeket az az 500 öll föld köti majd le, pedig sokkal jobb lenne, ha ezek máshová települnének, ahol igen sok kiosztandó föld van, és az igénylő kevés. Így most az 500 öllel nem mennek semmire sem, viszont a községben és környékén munkaalkalom nincs, ezek teljesen szegény és meg nem becsült sorban fognak itt tengődni.*” – írta a vaspöri körjegyző a Vármegyei Földbirtokrendező Tanács elnökének.⁴

A körjegyzőnek csak részben lett igaza; az 1940-es évek végére, majd a tanácsrendszerben is a földhöz juttatottak közül kerültek ki a falu új vezetői, a vb. elnök, a helyettese és a vb. tagok, akik nemcsak a hatalom felülről érkező utasításait hajtották végre, hanem bosszút álltak korábbi vélt, vagy valós sérelmeikért. Némelyiküknek gondot okozott az írásolvasás, de akadt közöttük gyilkosságért börtönviselt személy is. Szinte élet és halál urai voltak, annak ellenére, hogy a járástól érkező utasítások végrehajtásán túl mozgásterük minimális volt, még egy írógép vásárlásáért is engedélyért kellett folyamodni a Járási Tanács Végrehajtó Bizottságához.⁵ Közülük különösen négy ember, Pál József vb. elnök, Hegyi György elnökhelyettes, TSz párttitkár és hivatalsegéd, továbbá a Szabó házaspár neve vált gyűlöletessé az ozmánbükiek körében. A párttitkár és vb. tag feleség,

valamint a rabiátus természetű tanácstag férj, aki egyben mezőőr és dülőfelelős is volt, élenjártak a feljelentésekben, a kulákok megalázásában, megfélemlítésében. Az 1953-ban bekövetkező enyhülés után érezték is, hogy tarthatatlanná vált a helyzetük a faluban, így 1954-ban elköltöztek.

A községi tanács kezdetben ifjabb Benedek Sándor házában egyik kisajátított szobájában működött, majd miután kicsinek bizonyult, Benedek József házába államosították, a családot pedig egy öreg, már használaton kívüli boronaházba telepítették, ahol eső esetén csak esernyő alatt lehetett főzni, mert becsurgott az esővíz.⁶

A tanács legfőbb feladata a járástól érkező vetéstervek egyénekre történő lebontása, az évről évre növekvő adó és beszolgáltatási tervek elkészítése és behajtása, a különféle kampányok megszervezése, a kulákok elleni szüntelen harc, valamint az éberség állandó fenntartása volt. „...minden egyes tanácsagnak legyen szivügye az ébren őrködés, nálunk erre nagy szükség van, mert a reakci (sic!) maradványa nálunk nagyszámmal vannak, és a Tito szomszédságában vagyunk!”⁷ (sic!) – jelentette ki beszámolójában a vb. elnöke.

A falu lakóinak e korszakban a legnagyobb megpróbáltatást a mezőgazdasági munkák megszüntetése határidőre történő elvégzése, az adó és a beszolgáltatási tervek teljesítése jelentette. A kisbíró naponta dobolta ki az elvégzendő feladatokat és a hozzá rendelt határidőket, a dülőfelelősök ellenőrizték, hogy az utasításoknak megfelelően folyik-e a munka. „Aki tervszerűtlenül dolgozik és vet az ellenség, és nem érdekli meg, hogy a magyar föld az ő számára még egy szemet is teremjen.”- olvasható az 1952. febr. 2-i tanácsulési jegyzőkönyvben. 1951-ben az elhúzódó tél és az esős tavasz miatt nem lehetett tartani a minisztertanács által megadott vetési határidőket, ezért a végrehajtó bizottság naponta ellenőrizte a határt, hogy amint a föld állapota megengedi, azonnal megadassák az engedélyt a munka megkezdésére. Ezért többször is kidobolták, hogy „...elő ne forduljon egyetlen egy eset sem, hogyha megindul a tavaszi munka és valakinek rossz legyen a vetőgépe vagy akármely mezőgazdasági munkaeszköze. Mert ha valaki ezt megkísérli, az szabotálja öt éves tervünket és nem híve a Béke tábornak, az ilyen elemek leginkább a kulákságnál találhatók és ezeket szigorúan ellen kell őrizni és eljuttatni a méltó helyükre.”⁸ Egy évvel később is hasonló volt a helyzet. A vetés megkezdésekor a vb titkár így számolt be az eseményről: „Meg kell állapítani, hogy a mai napon rohammunka folyt a vetés terén. Az egész határ tele volt fogatokkal és emberekkel. Én ilyen forgalmat, amely a mai napon volt, még nem tapasztaltam... A község ezen a napon,

mint egy hangyaboly vonult ki a szántóföldekre, hogy eleget tegyen a kötelezettségének és a lemaradását a legsürgősebben pótolja”.⁹ Ekkorra már a falu megtanulta, hogy az utasításokat nem érdemes elszabotálni. A tervek mindenáron való teljesítése miatt az is előfordult, hogy a traktorosok napközben még csépeltek a gabonát, este és éjszaka pedig már a tarlóhántást végezték – ám csak az egyik munkát fizették ki a számukra. A tervek teljesítését serkentette a folytonos versenymozgalom is: a különféle ünnepek, ápr. 4., nov. 7., Rákosi születésnapja stb. szolgáltatott apropót a versenykiírásokhoz, amelyeknek rendszerint egyik fő szempontja a határidő előtti munkabefejezés volt. 1952-ben pl. a község Sántos somogyi falut, valamint Vaspörtlét hívta ki munkaversenyre, a tavaszi mezőgazdasági munkák elvégzésére; 1954-ben aratási és cséplési verseny zajlott a két szomszédos település között.

1952-től, a legnagyobb nyári munkák idejére, június 1-től augusztus 31-ig – a Megyei Tanács Oktatási Osztály utasítására – idény napközi otthont kellett szervezni a kisgyermekes anyák gyermekei számára, hogy az asszonyok is részt tudjanak venni a mezőgazdasági munkák elvégzésében.¹⁰ Persze a nyári óvoda nem volt túl népszerű a gazdatársadalom körében, féltek, hogy a gyerekeket is megfertőzik az új ideológia maszlagjával.

A beszolgáltatás terén a falu nem tartozott a járás jól teljesítő falvai közé. Emiatt a község vezetői rendre önkritikát gyakoroltak, mondván „nem lett a kérdés úgy megfogva, ahogy kellett volna”,¹¹ nem voltak hatékonyak a népnevelő brigádok, s a tanács tagok között sok az opportunistáknak szemléletű személy, aki a kulákok befolyása alatt áll. Azonban a „hatékonyabb” felvilágosító munka ellenére sem javultak az eredmények, ezért 1952 során a Zala című lapban több bírálat érte a települést, sőt a vb. titkár, Darabos Zoltán ellen is fegyelmi eljárást indítottak. Az eredmények javítására begyűjtési és elszámoltató bizottságot hoztak létre. Az elszámoltatás során minden hátralékosnál házkutatást tartottak, minden rejtékhelyet felkutattak, de elrejtett terményt nem találtak.¹² A begyűjtési eredmények javítására – különösen az elviselhetetlenül nehéz 1952-es évben – a legváltozatosabb módszereket alkalmazták: természetesen Ozmánbükben is volt dicsőségtábla a szövetkezeti bolt falán, a kisbíró kidobolta az élenjárókat és a hátralékosokat is. Vasárnaponként a helyi úttörők csasztuskával köszöntötték a terveket teljesítőket. A hátralékosokat késedelmi pótlék és bírság fizetésére, helyettesítő termények beszolgáltatására, vagy arra kötelezték, hogy a szabad piacon vásárolják meg a hiányzó mennyiséget. Ugyanakkor a körmendi piacot a rendőrséggel állandóan ellenőriztették, s csak a tanácstól kapott engedéllyel árulhatta feleslegét az, aki maradéktalanul

eleget tett az „állam iránti kötelezettségének”. Persze a körmendi piacra bejutni sem volt könnyű, hiszen a határvárosba ehhez is külön engedély kellett; 1954-ben kaptak Ozmánbük dolgozó parasztjai a járási rendőrkapitányságtól piaci értékesítés címén 3 hónapos belépési engedélyt. Természetesen ezt is csak azért, hogy teljesíteni tudják adóbefizetési tervüket.

1952 során a községi tanács hetente két alkalommal ellenőrizte a beszolgáltatásra kötelezettek sertéseinek súlygyarapodását; a tojás, tej és baromfi beadás megjavítására begyűjtési vasárnapokat tartottak. Ez utóbbi területen állandósult a lemaradás. (1953-ban pl. a negyedévi tojásbeadási előírás 10 800 db volt.) Ha a baromfiból sikerült a tervet 70% körülire erőszakolni, a tojásbeadás eredményei voltak siralmasak. Ez különösen a Rákosi Mátyás születésnapjára tett felajánlás miatt vált kínossá. A községi tanács erre a jeles alkalomra felajánlotta, hogy március 8-ra teljesíti első negyedévi baromfi és tojásbeadási tervét. A helyi párt, MNDSZ és DISZ tagokkal megerősített agitációs brigád munkájának eredményeként a baromfi beadást sikerült teljesíteni, de márc. 22-én tojásból még mindig csak 55% gyűlt össze.¹³

Az irreális beszolgáltatási tervszámok csökkentése helyett a terméshozamok növelését tűzték ki célul a mezőgazdaság országos és helyi irányítói. Ezt leginkább a szovjet agrotechnikai módszerek átvételével látták biztosítottnak. A tanácsulésekre berendeltek 10-20 gazdát, „*hogy a dolgozó parasztság sokkal jobban és lelkesebben támogassa*” a tervek végrehajtását. „*Ezt minden egyes dolgozó paraszt csak úgy tudja elérni, ha a régi maradi munkáját felszámolja és az új mezőgazdasági munkamódszert használja a mindennapi munkájában, mert az új munkamódszer és a szovjet agróteknika alkalmazása meghozza a termelésünk gyümölcsét és akkor nagyobb és sikeresebb terméshozamot tudunk elérni és ezzel elősegítjük az ötéves tervünk sikeres megvalósítását.*” – oktatták a tanácsulésen a gazdákat.¹⁴ Új munkamódszerként kötelezővé tették a gépi vetést, kézzel csak külön engedéllyel lehetett a meredek domboldalakon vetni, bevezették a kukorica és gabonafélék négyzetes vetését, a táblákban keresztirányban kellett elvetni a magot. Az ozmánbük parasztok számára a legfurább szovjet módszer a pótbeporzás volt. Ezt elsősorban a stratégiai növényként termelt napraforgónál és kukoricánál kellett, vagy kellett volna alkalmazni, de feltételezhetőleg csak a járás felé küldött jelentésekben végezték el ezt a munkát, a valóságban nemigen. (Egy posztókesztyűben kellett a táblákat végigjárni, és a kesztyűvel a virágokat óvatosan végig simogatni, átvive a virágport egyik növényről a másikra. Hogy mennyivel lett ettől magasabb a terméseredmény, arról nem szólnak a dokumentumok.)

A háromszori kapálás, a szerves- és műtrágyázás, a vetőmagcserék, a talaj meszezése, a kolorádó bogár és a gabona futrinka elleni figyelőszolgálat megszervezése mind-mind a terméshozamok növelését szolgálták. Az aratás lebonyolítása, a szemvesztés elkerülése, és a beszolgáltatás maradéktalan teljesítése külön szervezőmunkát igényelt a tanács részéről. A cséplés megkezdése előtt a cséplőmunkásokat és a vezetőt „politikailag” kioktatták a gyors cséplésre. 1952-ben elrendelték a közös szűrők létrehozását, s a hatóságok ellenőrzése mellett lehetett csak a tanács által felvett munkásokkal a cséplést elvégezni.¹⁵ Ekkor szervezték meg a cséplőgéptől a gyűjtőhelyre mozgalmat is, nehogy a gazdák otthon elrejtessék a terményt. A módszer hatásosnak bizonyult, a gabona-beszolgáltatást a falu többnyire 100 %-ban, vagy afelett teljesítette.

A 100%-os tervteljesítés rendszerint azt eredményezte a gazdáknál – kicsiknél és nagyoknál egyaránt – hogy nem maradt a család számára elegendő kenyérgabona. A kenyér pedig továbbra is a legfontosabb tápláléka volt a parasztembernek. Kenyeret a városban, Körmenden vagy Zalaegerszegen lehetett vásárolni, de mivel Körmendre bejutni csak engedéllyel lehetett,¹⁶ Zalaegerszegen próbálták a bátrabbak beszerezni a heti kenyérszükségletet. 1948. május 9-től 1949. január 3.-ig volt autóbussz közlekedés a két város között, így az ozmánbükiek viszonylag könnyen eljuthattak mindkét településre.¹⁷ A MÁVAUT azonban a járatok kihasználatlanságára, így gazdaságtalanságra hivatkozva megszüntette a falut a világgal összekötő egyetlen kapcsolatot.¹⁸ A Végrehajtó Bizottság 1951-ben folyamodott a felsőbb szervekhez újabb buszjáratért, eredménytelenül.¹⁹ Aki tehát Zalaegerszegrre akart utazni, az elgyalogolt a legközelebbi – 11 km-re lévő – vasútállomásig, a Csurgaszi csárdáig, ott tudott vonatra szállni, vagy még egy megoldás maradt, a kerékpár. (Itt jegyzem meg, hogy erőteljes munkaerő toborzási akciók folytak a faluban, miközben nem volt biztosítva a közlekedés a város felé.) A kenyérért bekerekezőnek nagyon szemfülesnek kellett lennie, hogy a legalább öt darab két kg-os kenyeret megvegye, természetesen nem egy helyen, hanem végigjárva a város kenyérboltjait, majd feltűnés nélkül kicsempéssze a rendőrök által erősen ellenőrzött kivezető utakról, hiszen a városban is állandó volt a kenyérhiány.²⁰ Ha szerencsésen kijutott, akkor nem a főútvonalon, hanem a kevésbé ellenőrzött Boncodföldre felé vezető úton ért el a Csurgaszi csárdáig, és sokszor a bokrok mögött meglapulva várta ki, hogy az itt is posztoló rendőrök végre elmenjenek. Ezután már szerencsésen haza ért. Persze, még mindig nem nyugodhatott meg a sikeres kenyérszerző akció után, mert az is előfordult, hogy a faluban működő

besúgók feljelentették a rendőrnek, aki villámgyorsan a helyszínen termett, és áruurjetegetésen akarta tetten érni. Persze, a szolidaritás is működött, a segítők olykor gyorsabbak voltak, mint a hatóság, ilyenkor sikerült elrejtetni a kenyeret. Az is előfordult, hogy túlságosan biztos helyre – pl. a szalmakazalba – dugták, s az egerek laktak jól belőle.²¹

Az adóbehajtási tervek teljesítése hasonló megpróbáltatásokat okozott a falu népének, mint a beszolgáltatás. Pénzforgalom minimális volt a faluban, a beszolgáltatásért kapott kevéske pénzen kívül nem igen jutottak bevételhez. A szabad piac erősen korlátozva volt, a beszolgáltatások után nem maradt eladható feleslege az embereknek. Az adóhátralekosokra óriási nyomás nehezedett, ha a népnevelők meggyőzése, a tanácsnál történt egyéni elbeszélgetés – amely időnként a zalaegerszegi börtönben toborzott verőlegények közreműködésével történt – sem hozott javulást, következtek a zálogolások, majd a „transzferálások”, az elárverezések. A végrehajtó bizottság átvizsgálta a funkcióban lévők adófizetési készségét, megállapították, hogy „*ott is akad simítani való*”²²

A helyzet Nagy Imre kormányra kerülése után némiképp javult, a mérséklődő beszolgáltatás és a szabad kereskedelem megnyitása – az állam elővásárlási joga mellett is – több pénzt eredményezett az ozmánbükieknél is, így rendre sikerült az adófizetési terveket teljesíteni, igaz, ez úgy sikerült, hogy a szabad gabona és a gyümölcsök felvásárlásakor azonnal megjelentek az adószedők, és még a mázsák mellől gyűjtötték be az adóforintokat. 1955 utolsó negyedében a falu első lett a járásban az adófizetési terv végrehajtásában. A javuló eredményeket látva a tanács vezetői vérszemet kaptak, s most már nem a 100, hanem a 110 % teljesítését, valamint az önkéntes adófizetést várták el a lakóktól, azonban meg kellett állapítaniuk, hogy az önkéntesség minden erőfeszítés ellenére sem működik még a tanácsstagok között sem.²³

Az adókon kívül a kormány évről évre nagyobb összegű „*segítséget kért a dolgozóktól az 1. ötéves terv lebonyolítása érdekében*”, békekölcsönök formájában. A jegyzésben a falu vezetőinek és a tanácsstagoknak kellett példát mutatni, „*megvédeni a község becsületét*”, hogy aztán az újabb és újabb agitációs kampányok keretében a gazdák nyakára járva kényszerítsék ki ezt az adót.

A súlyos adó- és beszolgáltatási kötelezettségek egyaránt érintették és sújtották a falu minden társadalmi rétegét, a TSz tagokat és törpebirtokosokat ugyanúgy, mint a rendszer számára megnyerni remélt középbirtokosokat. A terhek mellett el kellett viselniük az állandó agitációt, tőlük várták a példamutatást a TSz-be belépésben, a békekölcsönjegyzésben, az önkéntes felajánlásokban. Belőlük kerültek ki a tanács

tagjai, 21 fő, akiknek maguknak is részt kellett venni a meggyőző kampányokban. Nekik kellett a különféle versenykihívásokra jelentkezni, a Szabad Föld Téli Esték előadásait meghallgatni, elviselni, hogy idegenek kioktatják őket a lakásuk, istállójuk, udvaruk tisztántartására, csecsemőik ápolására stb. A többségük szenvedett attól is, ahogy az általuk tisztelt, kuláknak nyilvánított gazdákkal bánt a rendszer, a tanácsstagoknak még asszisztálniuk is kellett a kulákok ellen foganatosított intézkedésekhez. Ez komoly büntudatot okozott számukra, titokban gyakran megpróbáltak segíteni egykori kenyéradóiknak. Különféle trükkökkel lehetővé tették számukra egy kis krumpli, kenyérgabona, zsír elrejtését, visszaszolgáltatását.

A korszakban kétségtelenül a legnagyobb terhek és megpróbáltatások az osztályellenségnek nyilvánított, a falusi osztályharc céltáblájává tett kulákokat sújtották. Ozmánbükben 31 személyt tettek kuláklisára,²⁴ a 25 holdon felülieken kívül kocsmarost, darálóst, gatter és cséplőgép-tulajdonost; ezen kívül 10–20 holdas parasztokat, akiket szőlő és gyümölcsös birtokuk felszorozása után lehetett kulákká minősíteni. 1952-ben a járási vb. szigorúan bizalmas rendelete alapján felülvizsgálták a listát, s 24 főre csökkentették, azok kerülhettek le róla, akik nem tartottak cselédet, vagyis nem voltak kizsákmányolók, maguk művelték földjüket, vagy az addig meglévő ingó és ingatlan vagyonukat ellenszolgáltatás nélkül átadták a TSz-nek.²⁵ 1956 júliusában még mindig 22 személy szerepelt a listán, ekkor újabb törlésekre került sor, 14 személyről állapították meg, hogy a dolgozó parasztság között van a helye.²⁶

Adó és beszolgáltatási kötelezettségeik sokkal súlyosabbak voltak, mint a „dolgozó parasztoké”, teljes anyagi tönkretételüket szolgálták. Őket sújtották elsősorban a helyszíni elszámoltatásnak nevezett padlássöprések, zálogolások, majd a transzferálások. Először terményeiket, állataikat foglalták le, aztán következtek az ingóságok: szerszámok, hordók, bútorok, ruhadarabok. Ha már nem volt mit lefoglalni, elkobozni, az egyetemlegesség elvére hivatkozva a rokonokon hajtották be a kulák tartozásait.²⁷ Ozmánbükben egy 77 éves, 7 gyermekes idős ember, Benedek Sándor (Gál) 83 holdas kulák okozott sok gondot a falu vezetésének. Felnőtt gyermekei önálló háztartásban éltek már, birtoka felét is ők használták, egy fia élt csak vele, de ő börtönbüntetését töltötte életveszélyes fenyegetés miatt. Miatta nem teljesültek a beadási és adófizetési tervek, miatta nem végeztek időre a mezőgazdasági munkákkal, de az idős emberrel nem tudtak mit kezdeni. Egy 1952-es rendőrségi kihallgatás jegyzőkönyvében rögzített szavai a 22-es csapdját érzékeltetik: „...*a tojás beszolgáltatásnak azért nem tudott eleget tenni, mert nem volt tyúkja, így*

*csak részben tudott eleget tenni, mert a pénzét pedig elvitték adóba, továbbá a tyúkhús beszolgáltatásnak pedig azért nem tett eleget, mert még a múlt éven le kellett adni az összeset, így aztán nem maradt semmi. Az idén 12 db csirkét kelteztet, amelyek meg is vannak, azokat a beszolgáltatásba fogja adni, de többet nem tudott kelteztetni, mert pénze nem volt a tojás vásárlására. Továbbá pedig elmondta, hogy nincsen semmi etetni valója se, amivel tudná őket etetni, mert mindent le kell adni, nem marad semmi. Most már mindegy, úgymint tönkre kell menni, mert még a fejadagot sem hagyják meg, nem hogy még állatokat lehetne tartani. Ez azért már mégiscsak disznóság, amit mostan csinálnak az emberrel.”*²⁸ 1955-re már több mint 10 ezer Ft-ot tett ki az adótarozása, ennek fejében egy belső telkének árverezésre került sor, de az sem fedezte adósságait, így a családjára mondták ki az egyetemlegességet, vagyis rajtuk hajtották be adósságait. Így járt Dervalics Sándor is, akinek 13 ezer Ft-os tartozását a Vas megyei Halastón élő vejének kellett kifizetni.²⁹

A kulákoknak tilos volt segítséget fogadni, a TSz tagoknak egyenesen megtiltották, hogy az osztályelenségénél dolgozzanak, amikor azonban a kitűzött határidőket nem tudták tartani, szabotázzsal vádolták őket, amiért nem fogadtak fel munkásokat.³⁰

1952-ben állandósultak a kulákok elleni zaklatások, a legkülönbözőbb ürügyekkel citálták őket törvény elé. Csak néhány példa: Benedek József engedély nélkül vermelt burgonyát, a közellátás érdekét veszélyeztette Horváth Gyuláné, aki 15 kg zsírt nem adott le, Benedek László „a szőlő kapálását határidőre nem végezte el teljes mértékben”, hat kulák a hízott sertéseit nem adta le határidőre, Benedek Sándor nem tett eleget silózási kötelezettségének. Egy másik Benedek Sándort (Simon) tetten érték, „amidőn családjával a... földjén lábbonálló kb. 2000 öl kopasz piros búzáját aratta. Ezen alkalommal nevezett búzáját nem viaszérésben, hanem túlérésben aratta, minnek következtében 10-15 %-os szemvesztést idézett elő, ...”³¹ Paksa Sándor 26 holdas 7 gyermekes gazdát tiltott disznóvágásért fogtak perbe, lefoglaltak tőle 12 kg füstölt sertéshúst, 2 első és 2 hátsósonkát és 2 db oldalast. A házkutatást végző Pintér rendőr azonban nemcsak a húst foglalta le, hanem leakasztotta a szoba faláról a 2. világháborúban elesett fiú egyetlen arcképét is, majd ordítózva végighordozta a falun, mondván a kulák fasiszta katona képét őrzi a lakásában.³² A per végül felmentéssel zárult,³³ a hús árát pedig a rendőrség kereste a községi tanácson és a városi húsboltokon, mert a feketevágók feljelentőit akarták belőle jutalmazni.³⁴ A családnak nem annyira a hús, mint az elesett fiú fényképének elkobzása fáj, amit sohasem kaptak vissza.

A faluból 1950 és 1956 között 17 gazdát internáltak, vagy csuktak hosszabb – rövidebb időre börtönbe.³⁵ Egyiküket, Büki Pétert a vaspöri Simon Albert és társai hűtlenségi perében halálra ítélték és kivégezték, feleségét pedig fegyházba zárták, ahonnan félig megvakulva tért haza. (A börtönbe zárt és internált személyek közül 5 Benedek, 4 Büki, 4 Paksa és 2 Dervalics vezetéknevű volt.)

A kulákok fiaira is kiterjedt az apák bűne, sorozásuk előtt kádereztek őket, s a hadseregnél büntető zászlóaljhoz, munkaszolgálatra kerültek. 1953-ban Benedek Sándort (Simon) levették a kuláklistánól, ezután a vb. levélben kérte a katonai parancsnokságot, hogy fiát, Benedek Balázst tegyék át fegyveres szolgálatra. A parancsnok az alábbi sorokkal válaszolt a megkeresésre: „*Mi a parasztpolitikában is figyelembe vesszük, hogy a kutyából nem lesz szalonna, s a kulákból soha nem lehet dolgozó paraszt még akkor sem, ha az illető teljesen vagyontalanná válna. Mi nem folytatunk uszálypolitikát és az illető elvtárrsal a következő időben is úgy fogunk bánni, mint egy katonával illik, függetlenül attól, hogy kulák-e vagy sem.*”³⁶

A kulákok elleni intézkedések hamar elérték céljukat. A gazdák egy része 1950-től folyamatosan ajánlotta föl birtokait, munkaeszközeit az államnak, amelyek aztán a helyi TSz tulajdonába kerültek.³⁷ 1950 nyarán 71 fővel alakult meg Ozmánbükben a 3. típusú Kossuth TSz.³⁸ Irodája a kivégzett Büki Péter elkobzott házában működött, állatai is az ő istállóiba költöztek be. Tagjai az 1945-ben földhöz jutottakból, törpebirtokosokból és családtagjaikból álltak, közülük sokan azonban csak névleg voltak a szövetkezet tagjai, elsősorban a nők és a felnőtt gyermekek. Az általuk bevitt föld, valamint a község tartalékföldjei jelentették a közös gazdálkodás alapját, a kulákok birtokfelajánlásai nyomán azonban jelentős vagyongyarapodásra tett szert a TSz. A vagyonszerzés ellenére kezdettől súlyos problémák akadályozták működését, elsők között kell említeni a szakértelem hiányát. Egy 1953-ban lefolytatott rendőrségi vizsgálat jegyzőkönyve szerint „...az állatállomány részére biztosított istállók és ólak teljesen elhanyagoltak, tisztántartásról nincsen gondoskodva és a legelemibb kérdésről a fertőtlenítésről nem is beszélhetünk. Ezen állapot nem utolsósorban előidézője volt ... az állat megbetegedéseknek, elhullásoknak az amúgy is szűkös takarmányozás mellett.”³⁹ A megművelendő birtok növekedésével a munka egyre több lett, időnként a „kulákok” segítségét kellett kérni, hogy el tudják végezni az éppen aktuális feladatokat; fizetni pedig legfeljebb természetben tudtak. Mivel a TSz nem nyújtott biztos megélhetést, (miközben a tagoknak megtiltották, hogy a kulákoknál alkalmi munkát vállaljanak), sokan máshol – az iparban, vagy állami gaz-

daságoknál – kerestek munkát. Gyakori volt a veszekedés, az elnökváltás, hamarosan megindult a szövetkezet eróziója. A község vezetése azonban minden módon igyekezett megakadályozni a felbomlást: egyrészt a mezőgazdasági munkák során a TSz mindenben elsőbbséget élvezett, ott kezdték a vetést, a cséplést a felsőbagodi gépállomás biztosította gépekkel, állami hitelt kaptak új istállók építésére stb., másrészt a kilépők természetesen nem vihették magukkal a bevitt vagyont, betagosított földjeikért rossz minőségű csereingatlanokat ajánlottak fel, igyekeztek megakadályozni, hogy máshol munkát vállaljanak, sőt a TSz adósságának rájuk eső hányadát is büntetésül kifizették velük.⁴⁰ Sok kilépő emiatt adósságba keveredett, kénytelen volt eladni egyetlen tehenét, vagy utolsó disznáját is. Ez a kényszer akadályozta meg, hogy a termelőszövetkezet végleg felbomoljék, sőt 1955-ben Nagy Imre leváltását követően – az újabb országos TSz szervezési kampány nyomán – Ozmánbükben ismét megpróbálták még egy termelőszövetkezetet létrehozni, eredménytelenül. 1956 nyarán érkezett a TSz-be az első agrárszakember, Székér Mária frissen végzett agronómus személyében. Neki sem volt könnyű dolga, a termelés szakszerűségének biztosítása mellett meg kellett küzdenie a női szakemberekkel szembeni előítéletekkel is.⁴¹

Ozmánbük közellátását az ötvenes években egyetlen szövetkezeti bolt biztosította, amely ebben az időben még nem az élelmiszer ellátást, hanem a földművesek számára legszükségesebb ipari cikkek forgalmazását szolgálta; hogy milyen színvonalon, azt az alábbi szövetkezeti gyűlésen készült jegyzőkönyv tanúsítja: *„Bánfai Vendel TSzcs elnöke a földműves-szövetkezet tagja megállapította azt, hogy a szomszédos Hagyárosbörönd és Hegyháthodász községben a szövetkezeti boltban sokkal nagyobb a kiszolgálás, mint itt a mi szövetkezetünkben. Ott gumicsizmák, bakancsok, cipők nagyobb választékban kaphatók. Nincsen vasáru, például marha vagy lóvakaró, keréksín, vizesveder, ami igen fontos szükségleti cikk. Kénytelenek vagyunk a szomszéd község boltforgalmát gyarapítani, mikor nekünk is van szövetkezetünk és sokszor szegyenkezve kell érezni magunkat, mikor olyan hangok is elhangzanak, hogy Börönd vagy H.hodász nélkül Ozmánbük nem is létezhetik.”*⁴² Ehhez a megállapításhoz Pál József még hozzátette, hogy a petróleum és a székérkenő ellátás sem kielégítő.

A községben korszakunkban egyosztályos, egy tanítós általános iskola működött, ahova a falu alsótagozatos diákjai jártak (1952-ben 39 gyerek). A felsősök a négy és fél km-re lévő Vaspörben tanultak. Összel és tavasszal a nagy mezőgazdasági munkák idején, télen pedig a rossz időjárás, valamint a

megfelelő öltözet hiánya miatt gyakori volt a hiányzás.⁴³ A falu vezetése rendszeresen foglalkozott a problémával, egyrészt az iskolában szervezett szülői értekezleteken, szülői munkaközösségi gyűléseken próbálták meggyőzni a szülőket, hogy a gyerekeket ne vegyék ki a tanulásból, másrészt újabb tanítót és az iskola bővítését kérték a felsőbb hatóságoktól. A pedagógushiány miatt első kérésük eredménytelen maradt. 1953 áprilisában levelet küldtek a Rákosi titkárságra, hogy az iskola kibővítéséhez adjon segítséget. Többek között ezt írták: *„Községünk igen sokat kapott úgy a három, és az ötéves tervtől, villanyt, telefont, kulturothont, könyvtárat, sport felszerelést, rádiót, csak kizárólag a kéttantermes iskola hiányzik a falunkból. Gyermekeink jövőjéért, tanulmányi előmenetelük eredményei érdekében kérjük Rákosi Elvtárs titkárságát, hogy legyen a mi községünkben is két tantermes iskola és iskolai felszerelés, hogy gyermekeink itt helyben tanulhassanak.”* Nyomatékkal még hozzátették, hogy *„Községünkben öt katonatiszt és négy tisztjelölt van, akire büszke az egész lakosság.”*⁴⁴ Kérésük azonban nem talált meghallgatásra. A falu 1954-ben, társadalmi munkában felújította az iskolát, az osztálytermet és a tanítói lakást is, ezután kaptak engedélyt arra, hogy 1955-től a felsősök is Ozmánbükben tanulhassanak. Az oktatást egy tanító látta el, délelőtt a felső tagozatosokat, délután az alsókat tanította osztatlan osztályokban. 1955-ben a falvakat ún. községpolitikai terv elkészítésére kötelezték, ezek voltak a települések ötéves tervei. Az ozmánbüki tervben az iskola még egy tanteremmel való kibővítése is szerepelt. Spanyolfalás, összenyitható tantermeket képzeltek el a bükiek, amelyet kulturális rendezvények megtartására is igénybe lehet venni.⁴⁵ A falu 20 000 Ft-ot és társadalmi munkát tudott biztosítani az építkezéshez, azonban még 60 000 Ft hiányzott. 1956. február 27-én ismét levelet írtak, most már Rákosi Mátyáshoz, személyesen, amelyben állami támogatást kértek az iskola bővítéséhez, mondván *„A kulturális élet elmaradottságát csak ezen az alapon tudjuk felszámolni.”*⁴⁶ Kérésük ezúttal sem nyert meghallgatást, 1959-ig kellett várni a két osztályteremre, igaz, akkor új, két tantermes iskolát építettek a faluba.

Az 1950-es évek addig soha nem látott kulturális életet hozott Ozmánbük lakosságának, amely nemcsak a fiatalságot, hanem az idősebb generációkat is érintette. Persze a kulturális életben való részvétel sem egészen az önkéntességen alapult. 1951-ben egy kislátított házban jött létre a kulturothton, melynek egyik első rendezvénye a Mezőgazdasági Könyvvásár volt.⁴⁷ 1952-ben megszervezték a Szabad Föld Téli Estétet, melyen a vb- és tanácstagoknak kötelezően részt kellett venni, sőt ígéretet tettek arra, hogy minden tanácstag két dolgozó parasztot is beszervez.⁴⁸ 1953-

ban már 10 embert kellett hozniuk. A „jó népnevelő munka” eredményeként egyre több látogatója akadt a rendezvénynek, akik hetente egyszer sajtó félórán vettek részt, majd tájékoztatást kaptak az aktuális kül- és belpolitikai kérdésekről, irodalomról és gazdaságról, a szovjet agrotechnika korszakos vívmányairól stb. Ebben az évben a faluszínház is felkereste Ozmánbüköt és „értékes előadásokkal emelték a község kulturéletét”. Hetente egy alkalommal filmvetítés is volt a faluban, a helyi DISZ fiatalok vállalták, hogy felkeresik a „dolgozó parasztokat” és felvilágosítják őket a mozi látogatás jelentőségéről.⁴⁹ 1953-tól – szintén hetenként – kinyitott a könyvtár is. A zalaegerszegi Megyei Könyvtárral kötött szerződés értelmében 161 db állami tulajdonú könyvtári könyvet kapott a falu, amit fél évente cseréltek.⁵⁰ Az olvasók elsősorban a szépirodalmat és a mezőgazdasági szakkönyveket kérték a 15 éves Hegyi Ilona könyvtárostól. Nőtt a sajtó előfizetők száma is, igaz, ez is inkább a járási tanács vb. nyomására történt: Sztálin születésnapjára öt Szabadföld, öt Zala és öt Szabad Nép előfizetést kellett beszervezni. A falu fiataljai téli estéken már nem a fonóba, vagy tollfosztóba jártak, hanem a DISZ szervezet működtette kultúrotthonban lehetett rádiót hallgatni, sakkozni, vagy a rövid idő alatt roppant népszerűvé váló ping-pong labdát pörgetni. 1955-ben a TSz által felajánlott területen futballpályát alakítottak ki a falusi fiatalok számára.

A helyi DISZ szervezet volt az egyik szervezője a faluban is megjelenő új típusú ünnepeknek. Április 4.-e, május elseje, november 7.-e megünneplése Ozmánbükben sem maradhatott el. A lakókat házaik kidíszítésére kötelezték, 1952-ben pl. április 4.-re fehérre meszeltették a kerítéseket, s az oszlopokra kis vörös zászlócskákat kellett helyezni, hogy „hirdessék a 7. szabad április 4-et”.⁵¹ Május 1.-én a DISZ-esek színelőadást, este pedig táncmulatságot tartottak. A község felszabadulásának 10. évfordulóján reggel az úttörők külön köszöntötték a jól teljesítő gazdákat,

délután sport bemutatók este pedig a Liliomfi című színdarab szórakoztatta a bükieket.

1953. március 8-án rendkívüli tanácsülés keretében sor került „Sztálin elvtárs halálának megünneplésére” is. „Örök hála neked Sztálin elvtárs, akiben egy nagy vezért veszítettünk el. Gyászolja az egész haladó világ vezérünket, mert az ő béke szavai eljutottak az imperialista országok nyomortanyái közé is.... Tegyük ígéretet arra, hogy ezt a nagy veszteséget a jó és kitartó munkával fogjuk ünnepelni. Végezzünk határidő előtt a vetéssel, simítással, trágyázással, legyünk példamutatók a begyűjtés, adófizetés és termelés vonalán.”- búcsúztatta a halottat Darabos Zoltán vb. titkár.⁵²

A fent bemutatottakon kívül még számos tragikomikus és abszurd megpróbáltatást kellett elviselni Ozmánbük község, de talán nyugodtan általánosíthatók, a magyar falu népének az ötvenes években. Ezek azonban nem törték meg őket, sőt egymás között erősítették az összetartás és szolidaritás érzését. 1952-53-ban, a nagy padlássöprések és transzferálások idején, amikor a falu határában feltűntek az ÁVH autói, a bükiek egymást értesítették a veszélyről és rendre előfordult, hogy a hatalom képviselői már csak a nőket és gyermekeket találták otthon. Akadt a községben olyan ember is, Paksa István, aki személyes viszontagságai, többszöri megveretése, börtönbüntetése ellenére zalaegerszegi bíró bátyja segítségével gyakran segített rokonainak, barátainak peres ügyeik elintézésében, az ítéletek enyhítésében. Egy idő után a falubeliek szinte minden problémájukkal hozzá fordultak, a falu tényleges vezetőivel szemben őt tekintették előljárójuknak.

1948-tól '56-ig annyi személyes és közösségi sérelem halmozódott fel Ozmánbük társadalmának minden rétegében, hogy 1956 októberében a pesti események hírére és hatására úgy érezték, cselekedniük kell, ők is megvívták a maguk helyi forradalmát.⁵³

Jegyzetek:

- 1 Zala Megyei Levéltár (továbbiakban ZML) XXXII/5 Zala Megye Helytörténeti Lexikonának Anyaggyűjteménye. Ozmánbük község.
- 2 1945-ben az ozmánbük földigénylők között mindössze négy gazdasági cseléd volt, a többiek napszámosok voltak. ZML. XVII 501. Zala Vármegye Földhivatala. A földigénylők összeírási íve, és Juttatási névsor 1945. okt. 15
- 3 ZML. XVII 501. Zala Vármegye Földhivatala. A földigénylők összeírási íve, és Juttatási névsor. 1945. okt. 15.
- 4 ZML. XVII 501. Zala Vármegye Földhivatala. A vaspöri körjegyző levele a Vármegyei Földbirtokrendező Tanács elnökének, 1945. aug. 30.
- 5 ZML XXIII. 834 Ozmánbük Község Tanácsának Iratai. Végrehajtó Bizottság jegyzőkönyve, 1955. jún. 6. (Továbbiakban: ZML Ozmánbük Tanács ir. VB. Jegyzőkönyv).
- 6 ZML Ozmánbük Tanács ir. VB. Jegyzőkönyv
- 7 Béres Károlyné, Paksa Sarolta visszaemlékezése.
- 8 ZML Ozmánbük Tanács ir. VB. Jegyzőkönyv, 1951. ápr. 3.
- 9 ZML Ozmánbük Tanács ir. VB. Jegyzőkönyv, 1951. márc. 19.
- 10 ZML Ozmánbük Tanács ir. VB. Jegyzőkönyv, 1952. ápr. 5.
- 11 ZML Ozmánbük Tanács ir. VB. Jegyzőkönyv, 1952. jan. 22-.
- 12 ZML Ozmánbük Tanács ir. Tanácsulési jegyzőkönyv, 1951. márc. 6.
- 13 ZML Ozmánbük Tanács ir. Tanácsulési jegyzőkönyv, 1952. nov. 8.
- 14 ZML Ozmánbük Tanács ir. VB. Jegyzőkönyv, 1952. febr. 23, márc. 22.
- 15 ZML Ozmánbük Tanács ir. Tanácsulési jegyzőkönyv, 1951. máj. 4.
- 16 ZML Ozmánbük Tanács ir. VB. Jegyzőkönyv, 1952. jún. 20.
- 17 A város a határsávba tartozott.
- 18 A Zalaegerszeg – Körmend között közlekedő autóbuszok sem mentek be a faluba, a bükieknek mintegy 1,5 km-t kellett gyalogolnia, hogy felszállhassanak a buszokra.
- 19 ZML V. 1795. A vaspöri körjegyzőség iratai. Közigazgatás 1949. MÁVAUT Autóbuszközlekedési Vállalat levele a Községi Előljáráshoz, 1949. ápr. 14.
- 20 ZML Ozmánbük Tanács ir. VB. Jegyzőkönyv, 1951. jan. 20. Ekkor már Körmend a határsávba tartozott, emiatt sem lehetett az autóbusz járatot újraindítani.
- 21 Zalaegerszeg vezetői a környező falvakból bejárókat tették felelőssé az állandó kenyérhiányért. Lásd: Káli Csaba: Zalaegerszeg az „ötvenes években” 1947–1956. Zalaegerszeg, 2005. 92–93. p. /Zalaegerszegi füzetek 9./
- 22 Béres Károlyné, szül. Paksa Sarolta visszaemlékezése.
- 23 ZML Ozmánbük Tanács ir. VB. Jegyzőkönyv, 1954. júl. 17.
- 24 ZML Ozmánbük Tanács ir. VB. Jegyzőkönyv, 1955. jún. 23.
- 25 Paksa István visszaemlékezése. In: Az 1956-os forradalom ozmánbük eseményei. Paksa István visszaemlékezése. GM. Adattára: 2073–97
- 26 ZML Ozmánbük Tanács ir. VB. Jegyzőkönyv, 1952. nov. 12.
- 27 ZML XXIII. 834 Ozmánbük Község Tanácsának Iratai. Iktatott iratok. Jegyzőkönyv a községben lakó kulákok felülvizsgálatának tárgyában, 1956. júl. 19. (Továbbiakban: ZML Ozmánbük Tanács ir. Iktatott iratok)
- 28 Az egyetemleges felelősség alapján az egész adósság követelhető mindazoktól, akik az adósságért egyetemlegesen felelnek, az adósságban ténylegesen meglévő részarányokra tekintet nélkül.
- 29 ZML Ozmánbük Tanács ir. Iktatott iratok. A felsőbagodi rendőrőrs jelentése Benedek Sándor ozmánbük lakós kikérdezéséről, 1952. szept. 4.
- 30 ZML Ozmánbük Tanács ir. Iktatott iratok. Zálogolási jegyzőkönyv, 1955. ápr. 15. , VB. Jegyzőkönyv. 1955. ápr. 7.
- 31 ZML Ozmánbük Tanács ir. VB. Jegyzőkönyv. 1951. máj. 27.
- 32 ZML Ozmánbük Tanács ir. Iktatott iratok. Kárbecslési jegyzőkönyv Benedek Sándor (Simon) által elkövetett közellátás érdekeit veszélyeztető bűncselekmény tárgyában, 1952. júl. 8.
- 33 Béres Károlyné, szül. Paksa Sarolta visszaemlékezése
- 34 ZML Ozmánbük Tanács ir. Iktatott iratok. A zalaegerszegi Járásbíróság végzése közellátást veszélyeztető büntett miatt Paksa Sándor ellen indított bűnügyben, 1952. máj. 22.
- 35 ZML Ozmánbük Tanács ir. Iktatott iratok. A Zala megyei Rendőrkapitányság levele a Községi Tanács VB-hez feketevágók feljelentőinek jutalmazása tárgyában, 1952. máj. 29.
- 36 Paksa István közlése. In: Az 1956-os forradalom ozmánbük eseményei. Paksa István visszaemlékezése. GM. Adattára: 2073–97
- 37 ZML Ozmánbük Tanács ir. Iktatott iratok. A Honvédség válasza az Ozmánbük Tanács V.B.-nek, 1953. ápr. 13.
- 38 1951 márciusában 286 kat. hold szántó volt a „kulákok” birtokában, alig egy évvel később, 1952. januárjában már csak 204 hold. 82 hold felajánlásra került. Lásd: ZML Ozmánbük Tanács ir. Iktatott iratok. Kimutatás a kulák gazdaságok területi változásáról, 1952. jan. 22.
- 39 ZML Ozmánbük Tanács ir. Tanácsulési jegyzőkönyv, 1951. szept. 22. 1951 szeptemberében a felsőbb hatóságok újabb TSzCs. megszervezését kezdeményezték a faluban, azonban „A község kis és középparasztjai még mindig az ellenség szavára hallgatnak és nem akarják belátni azt, hogy a fejlődés és a műveltség igazi alapja kizárólag csak a termelőszövetkezet lesz.” Lásd: Uo.
- 40 ZML Ozmánbük Tanács ir. Iktatott iratok. Jegyzőkönyv

- a Rendőrség részéről történt TSZcs ellenőrzés tárgyában. 1953. jan. 26.
- 40 ZML Ozmánbük Tanácsi ir. Iktatott iratok. Ozmánbük TSz tagok (kilépők) földügyei, 1955. máj. 11.
- 41 ZML Ozmánbük Tanácsi ir. VB. Jegyzőkönyv, 1956. júl. 23.
- 42 ZML Ozmánbük Tanácsi ir. Iktatott iratok. Szövetkezeti gyűlés jegyzőkönyve, 1953. nov. 25.
- 43 ZML Ozmánbük Tanácsi ir. VB. Jegyzőkönyv, 1950. dec. 16.
- 44 ZML Ozmánbük Tanácsi ir. Iktatott iratok. A Községi Tanács VB. és az MDP helyi pártszervezetének levele a Rákosi Titkársághoz, 1953. ápr. 24.
- 45 ZML Ozmánbük Tanácsi ir. Iktatott iratok. Községpolitikai terv, 1955. jan. 20.
- 46 ZML Ozmánbük Tanácsi ir. Iktatott iratok. A Községi Tanács VB. levele Rákosi Mátyáshoz, 1956. febr. 27.
- 47 ZML Ozmánbük Tanácsi ir. Iktatott iratok. A zalaegerszegi Járási tanács VB. Oktatási és népművelési csoportjének levele Ozmánbük Község Tanácsa VB.-hoz a Mezőgazdasági Könyvhét megszervezése tárgyában., 1951. nov. 20. A levélben mellékelték az ünnepi beszédet is.
- 48 ZML Ozmánbük Tanácsi ir. VB. Jegyzőkönyv, 1952. nov. 15., Tanácsülési jegyzőkönyv, 1952. dec. 6.
- 49 ZML Ozmánbük Tanácsi ir. VB. Jegyzőkönyv, 1953. márc. 3.
- 50 ZML Ozmánbük Tanácsi ir. Iktatott iratok. Szerződés a zalaegerszegi Megyei Könyvtár és Ozmánbük Község Tanácsa VB között, 1953. szept. 3.
- 51 ZML Ozmánbük Tanácsi ir. VB. Jegyzőkönyv, 1952. márc. 29.
- 52 ZML Ozmánbük Tanácsi ir. Rendkívüli tanácsülési jegyzőkönyv, 1953. márc. 8.
- 53 Az 1956-os forradalom ozmánbüküi eseményeiről lásd: Béres Katalin: Egy zalai kisfalu a forradalom idején – Ozmánbük 1956. In: '56 Zalában. A forradalom eseményeinek Zala megyei dokumentumai 1956–1958. Szerk.: Csomor Erzsébet, Kapiller Imre. Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 1996. 7–17. /Zalai Gyűjtemény 40./

Irodalom:

BÉRES 1996

Béres K.: Egy zalai kisfalu a forradalom idején – Ozmánbük 1956. In: '56 Zalában. A forradalom eseményeinek Zala megyei dokumentumai 1956–1958. Szerk.: Csomor Erzsébet, Kapiller Imre.

Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 1996. 7–17. /Zalai Gyűjtemény 40./

KÁLI 2005

Káli Cs.: Zalaegerszeg az „ötvenes években“ 1947–1956. Zalaegerszeg, 2005. /Zalaegerszegi füzetek 9./

Kostyál László

Elutasítottból professzor

Kisfaludi Strobl Zsigmond és a képzőművészeti akadémia

Kisfaludi Strobl Zsigmond (1884–1975) a 20. századi magyar képzőművészet nemzetközileg egyik legismertebb képviselője, akinek fordulatokban gazdag pályája szorosan összekapcsolódott az évszázad magyar történelmének kacsaringóival. Ahogy hazánk hányódott a világtörténelem Szkyllái és Karübdiszzei között, úgy sodorták a hullámok az őket mindig meglovagló szobrászt is egyik parttól a másikig. Briliáns tehetségű, nagy tudású, rendkívül termékeny művész, Shaw-portréja vagy a Végvári harcosokat ábrázoló háromalakos, impozáns szoborcsoportja kétségkívül a magyar szobrászat kiemelkedő eredményei közé tartozik. A Gellért-hegy ormán álló monumentális Szabadság-szobra ma is fővárosunk egyik jelképének számít. Támogatott alkotója volt a háborúban álló Monarchia katonai vezérkarának, a tanácsköztársaságnak, a két világháború közötti Horthy-érának és ezzel párhuzamosan az angol felső tízezernek ugyanúgy, mint utóbb a Rákosi-, majd a Kádár-korszaknak is. A különböző társadalmi berendezkedések vezetői reprezentációs igényeik kielégítésére egyaránt igényelték szolgálatait, és ezek fejében a legmagasabb kitüntetésekkel halmozták el. Megmintázottjainak hosszú sorában ott találjuk többek között Görgey Artúrt, Horthy Miklóst, Pázmány Pétert, a jövő II. Erzsébet angol királynőt, Chamberlaint, Lord Rothermere-t, Mussolinit, Sztálint, Lenint, Vorosilovot, Münnich Ferencet. Művészete stílárisan csupán igen csekély kilengéseket mutat, ezektől eltekintve egységes, a ráaggatott „klasszicizáló, neobarokkos akadémizmus” vagy a „szocialista realizmus” jelzők esetében inkább az adott korszak eltérő tematikáját és hangsúlyait takarják. A hatalmas, alighanem másfélezrest is meghaladó oeuvre teljes feltárása és objektív értékelése még a jövő feladata, aminek megkezdésére az emberi és a művészeti szempontokat nem ritkán összekeverni tűnő hazai szakemberek (e kérdést a Zalai Múzeum 15. kötetében próbáltam tisztázni¹) mindeddig nem vállalkoztak. Az erre irányuló, e sorok írója által megkezdett kutatások

egyik előmunkálata Kisfaludi Strobl akadémiai oktatásban betöltött szerepének jelen vizsgálata. A művész 1924-től harminchét éven keresztül tanított a Képzőművészeti Főiskolán, ahol a magyar szobrászgenerációk hosszú sorának volt mestere. Professzori státuszát számos helyen – interjúkban, katalógusokban, meghívókon – büszkén emlegette. Az alábbiakban az akadémián töltött éveit, tanári működésének jellemzőit, tanítványaira gyakorolt hatását próbálom feltérképezni.

Strobl Zsigmond rendkívüli hallgatóként nyert felvételt az Országos Magyar Királyi Mintarajziskola és Rajztanárképző 1905/1906-os tanévére. Ekkor huszonegy esztendő volt, három évet elvégzett már az Iparművészeti Iskolában, majd egy tanévet Bécsben töltött, ahol a Stadtgewerbe Schuleben a jónévű Anton Breneck tanítványa volt. Szegény vidéki tanító fiaként 1901-ben, érettségi nélkül érkezett a fővárosba tanulni, s az elméleti alapok hiánya miatt már az Iparművészeti Iskolába is csak rendkívüli hallgatónak vették fel. Ott a második és a harmadik tanévben ugyanaz a Lóránfi Antal a mestere (előtte Mátrai Lajos), aki a Mintarajziskola tanári karának is tagja volt, és akinek itteni első évében is tanítványa maradt. Strobl törzslapja szerint az első évben a mintázás mellett – e tárgyból, az első félév végén kapta az egyetlen szekundát főiskolai tanulmányai során – alakrajzra is járt (Hegedüs Lászlóhoz), a második évtől már csak mintázásra, immár Radnai Béla növendékeként.² Elméleti tárgyakat egyáltalán nem hallgatott, és gyors fejlődése ellenére művészeti tanulmányait sem fejezhette be. Az 1907/1908-as tanévben – önéletírása szerint – tanárai engedélye nélkül állított ki a Műcsarnokban, ami a szigorú előírások értelmében főbenjáró vétségnek számított. A második szemeszter végén ezért már nem is értékelték előmenetelét, a következő évre pedig felvételi kérelme elutasításra került. „Már éppen eleget tud” – került rá a sommás ítélet az elutasító határozatra.³ Dicstelen körülmények között kellett tehát távoznia az éppen abban az évben

Képzőművészeti Főiskolává átszervezett intézményből, s ez megnehezítette önálló pályafutásának kezdeti periódusát is.

Szorgalma és hagyományos szerencséje húzta ki a csávából, Ernst Lajos révén jutott műteremhez és ezzel megfelelő munkakörülményekhez, s lassan a megrendelések is jöttek. A szecesszióval már a főiskolán kacérkodott, *Gregersen Baby* egészalakos portréját még az első év végén (1906. V 3.), a Rodin Danaidája nyomán készülő *Rózsai – Fekvé női akt* című, a közelmúltban (2006. október) a KOGART Galériában feltehetően hamisított változatban is feltűnő figurát 1907-ben mintázta. Ezek Lórányfi, illetve Radnai részéről történő fogadtatására sajnos nincsen információnk, bár véleményük ismerete nem lenne érdektelen. 1908-ból származik a szecesszió népies törekvéseihez kapcsolódó, napjainkig lappangó, a Göcseji Múzeumnak a közelmúltban vásárlásra felajánlott *Kukoricamorzsoló leány*. 1911-ben Stroblot a nagybányai neós és a szecessziós hagyományt egyszerre felvállaló kecskeméti művésztelepen találjuk, ahonnan elsősorban épületdíszítő munkái ismertek. Ebben az időszakban az expresszionizmussal (*Bokszoló*, 1913) és a kubizmussal (*Gara Arnold portréja*, 1914) is próbálkozott, az első igazi sikert azonban az 1911-ben mintázott, klasszikus szépségű és jó ritmusú *Finálé* hozta meg,⁴ amelynek révén egy évvel később megkapta a rangos elismerésnek számító, és nem melleleg 6900 koronával járó Rudics-díjat, s a kisplasztikát a főváros további 2000 koronáért meg is vásárolta. Ekkor hívták meg a Japán Kávéház törzsasztalához, Lechner, Szinyei, Iványi Grünwald, Réti, Ferenczy, Rippl-Rónai, Csontváry társaságába. Úgy érezte, lovaggá ütötték. Anyagi helyzete javulásával Strobl nagy nyugat-európai tanulmányutakat tett, ezek során 1912 és 1913 nyarán Párizsban a Julián Akadémia tanfolyamait látogatta, s eközben gyakran megfordult a Montparnasse művészek által kedvelt találkozóhelyén, abban a Dôme kávéházban is, amely a művészeti újítók egyik szellemi központja volt. A párizsi pezsgés és az avantgárd törekvések azonban, bár lenyűgözték, rá már nem hatottak. Huszonnyolc évesen többékevésbé kiforrott stílussal rendelkezett, és amikor 1913-ban megnyerte a szentesi Horváth Mihály szoborra kiírt országos nyílt pályázatot (felállítására a háború miatt csak 1934-ben került sor), a kísérletezések időszaka lezárult, és stílári orientációja végleg eldőlt. Az első világháború alatt már közismert szobrász, a hadsereg magas rangú tisztjeinek portrékészítője, aki 1917-ben a gorlicei áttérés kassai emlékművének megmintázására is megbízást kapott. 1919. május 1-ére a tanácskormány Strobl *Ősziroszás katoná* című kisplasztikájának háromméteresre nagyí-

tott példányait a főváros három pontján is felállította, 1921-ben pedig az ő műhelyéből került ki a Horthy-rendszer ideológiáját adekvát módon leképező, a Szabadság téren felállított négy irredenta monumentum egyike, az *Észak szobra* (a másik hármat Szentgyörgyi István, Sidló Ferenc és Pásztor János készítette). Amikor tizenhat év után, immár tanárként újra átlépte a Képzőművészeti Főiskola küszöbét, érett, elismert és megfelelő politikai hátszéllel rendelkező művész volt, aki tökéletesen alkalmasnak találtatott a jövő szobrászgenerációk képzésére. A bő másfél évtized alatt azonban nem csak Strobl lett befutott alkotó, a főiskola sem az volt többé, amelyet annak idején keserű szájjal hagyott maga mögött.

1908-ban, Strobl távozásának évében a Mintarajziskolából a korábban kivált szobrászati és két festészeti mesteriskola, valamint a női festőiskola integrálásával létrejött a szervezetenként önálló Művészképző Főiskolát és Rajztanárképző Főiskolát magába foglaló, egységes vezetés alatt álló Országos Magyar Királyi Képzőművészeti Főiskola. Az adminisztratív egységesítés ellenére azonban a mesteriskolák és a női festőiskola gyakorlatilag tovább működtek. A konglomerátumot az 1905-től a Mintarajziskola élén álló Szinyei Merse Pál vezette, akinek fontos érdeme a meglehetősen konzervatív szellemű tanári kar reformerekkel történő frissítése – 1913-ban Réti István, 1914-ben Glatz Oszkár és Lyka Károly került a főiskolára –, és a nyitás a nagybányai művésztelep szabadabb törekvései felé, amit 1905 előtt Keleti Gusztáv még határozottan tiltott. Szinyei küldött először növendékeket előbb a nagybányai, majd a szolnoki és a kecskeméti művésztelepre, s a nyári művésztelepi munka hamarosan kötelező gyakorlattá válva beépült a tanrendbe.⁵ A reformok azonban nem bizonyultak elégségesnek egy valóban korszerű művészeti főiskola kialakításához, s következetes megvalósításuk is akadozott. Mindez a világháború után vált kétségtelemmé, és ennek nyomán az elhunyt Szinyei utódjaként 1920-ban Lyka Károlyt bízták meg az igazgatói teendők ellátásával, s az új vezető felkérést kapott az intézmény átfogó reformjának kidolgozására és megvalósítására.

Lyka első reformelképzeléseit még huszonkét évesen, 1891-ben hozta nyilvánosságra, szeme előtt a széttagolt művészeti felsőoktatás helyett már akkor egy müncheni példára, egységesen működő művészeti akadémia képe lebegett. Törekvéseit hosszú ideig nem sikerült megvalósítania, végül csaknem három évtized után érkezett el az ő ideje. Bár gondolatai ekkor már korántsem voltak annyira úttörő jellegűek, mégis új korszakot nyitottak a Képzőművészeti Főiskola történetében. A reform kidolgozásához Réti Istvánt kérte fel segítségül, aki a maga elképzeléseit már 1916-ban kidolgozta. Legelső feladatuk a tanári kar

megerősítése volt, hisz a háború előtt és alatt elhalálozott több nagy tekintélyű mester, így Székely Bertalan (1910), Ferenczy Károly (1917), Zemplényi Tivadar (1919), Benczúr Gyula és Szinyei (1920).⁶ Lyka elsősorban hozzá hasonlóan gondolkozó mestereket keresett, Benkhard Ágoston mellett ekkor került a főiskolára a nagy hatású Csók István, Vaszary János és Rudnay Gyula, akik jelentős támaszt képeztek számára a reformok megvalósításánál, amire igen nagy szüksége is volt.

Lyka a korábbi adminisztratív egység helyett megteremtette a főiskola szervezeti egységét is. Az élén már nem az igazgató, hanem a választott rektori tanács állt, melynek tagságát két évente megújították, s amely elnökét ugyancsak két évre maga választotta tagjai közül. Ennek célja a vezetési szemlélet esetleges megmerevedésének elkerülése volt. A rektori hivatal élére a főtitkár került, a gazdasági ügyeket a questor irányította. Az oktatásban a rajztanár- és a művész-növendékek részére egységes, két éves elméleti alapképzést vezetett be, a teljes képzés négy éves volt. Az élő modellek utáni munka – legyen az fej- vagy egészalakos figura rajzolás-mintázása – óraszámja megnőtt, s szinte teljesen kiszorította a gipszfigurák és domborművek, illetve díszítményes lapok korábbi másolását. A tantárgyak közül megszűnt többek között az ékítményes rajz; a mozdulatkompozíció, az állatbonctan, a műhelyrajz, több más – így az építészeti, a geometriai és az iparművészeti tárgyak, valamint a szemléleti látzattan – óraszámja a figurális munka javára erősen redukálódott. A reform a főiskolán belül megvalósította a korábban elképzelhetetlen koedukciót, valamint a szabad tanárválasztást is. Nyaranta a hallgatókat a főiskola két állandó művésztelepén, Kecskeméten és Miskolcon foglalkoztatták, illetve több alkalmi művésztelepet is szerveztek,⁷ ilyen volt például az 1920-as években a sümegi vagy a szombathelyi. A változtatásokkal Lyka egy korszerűbb szemléletet juttatott érvényre, ugyanakkor azonban ez a jelentős ellenérzéseket keltő szemlélet az ekkori progresszív művészeti törekvések irányába már kevés toleranciát mutatott, mondhatni ebbe az irányba már zárt volt.

A reform célja az egységes képzőművészeti kultúra megteremtése volt, csak hogy ez a főiskolán belül sem járhatott sikerrel, miután az átalakítás heves ellenállást váltott ki. A tanári testület már 1920 októberében több sajtó fórumon (Szózat X. 3, Virradat X. 29.) is megjelentette tiltakozását mind a reform, mind személyesen Lyka és Réti ellen.⁸ Az 1921-es növendéki kiállítás kapcsán rendkívül éles sajtókritika fogalmazódott meg Csók és Vaszary növendékeivel szemben, kerek-perec kijelentve, hogy ilyen törekvéseknek nincs helye a főiskolán. A korszerű látásmóddal bíró, szuggesztív egyéniségű Vaszary párizsias elvei különösen szálkát

jelentettek a konzervatív felfogásúak szemében. Egy évvel később Bosznay István és Zala György vezetésével folytatódott a támadás részben a velencei kiállításra küldendő magyar anyag egy részének megengedhetetlen szemlélete, részben az azt összeállító Petrovics Elek, részben ismét csak Lyka és Réti ellen, akiknek leváltását követelték. 1924-ben újabb roham indult a reformtanárok ellen.⁹ Lykának tehát folyamatosan ellenszélben kellett kormányoznia a főiskolai reform hajóját, s ilyen háttérrel került sor 1924-ben három klasszicizáló akadémikus szobrásznak, az irredenta szobrok mestereinek tanári kinevezésére.

„1924-ben – írta Kisfaludi Strobl Zsigmond önéletrajzi könyvében – Lyka Károly meghívott két kollégámmal, Sidló Ferencsel és Szentgyörgyi Istvánnal a Cairo kávéházba, Lyka Károly előadta, szeretné, ha átvinnénk a Főiskolán három tanszék vezetését (*sic!*), mint meghívott tanárok... fizetés nélkül. Furcsa volt ez az utóbbi feltétel, de mégis elfogadtuk. Érdekes, hogy 1908-ban el kellett hagynom a Főiskolát, és most tanárként tértem vissza. Hosszú éveken át neveltük az ifjúságot, míg végre 9 évi ingyen munka után a VII. fizetési osztályba jutottunk... Közben kormányfőtanácsosok is lettünk, majd Corvin koszorút kaptunk munkánk elismeréséül.”¹⁰

Nem tudhatjuk pontosan, mi állt Lyka elhatározásának a hátterében. 1923. november 21-én elhunyt Radnai Béla, a főiskola legtekintélyesebb szobrásztanára, pótlása sürgető volt. Stroblal és két társával Lyka már a következő év elején felvette a kapcsolatot. A szobrászok kevesebben voltak a festőknél, s talán nehezebb is lett volna politikailag nem kompromittálódott, de reformpárti és az új törekvések irányába nyitott mestereket találni közöttük. A három névből egyértelműen arra következtethetünk, hogy a reformok konzervatív ellenzői felé akart egy gesztust tenni, s a támadások valamelyest csitultak is. Tanszék vezetéséről persze nem volt szó, ezt Strobl könyvének pontatlanságai közé kell sorolnunk, a fizetés nélküliség a főiskola sanyarú anyagi helyzetéből fakadt.¹¹ Egy évvel felkérésüket követően bár fizetéstelen, de kinevezett tanárrá léptek elő, ennek révén váltak a tanári kar teljes jogú tagjává.¹² A Horthy Miklós aláírásával, közösen megkapott kormányfőtanácsosi címet (1925) és a Corvin koszorút (1930) részben a hivatalos művészeknek szinte kijáró elismerő gesztusként, részben ennek a művész szerint is furcsa státuszuk a kompenzálásaként értékelhetjük.

Helyzetük rendezése érdekében egyébként a három szobrász több alkalommal is protestált. A rektori tanács 1931. szeptember 24-én tartott ülésén hármuk nevében Sidló Ferenc szólalt fel (annak ellenére, hogy Strobl ekkor az akadémia frissen megválasztott rektorhelyettese), hangsúlyozva, mennyire tarthatatlan az a

helyzet, hogy ők immár nyolc éve fizetés nélkül tanítanak. Ez „példátlan az egész állami ügyvitelben“ – húzta alá. Válaszában a rektor, Réti István elmondta, hogy a probléma megoldásával 1928 óta próbálkoznak, mindeddig sikertelenül. Sidló azt javasolta, hogy a három érintett művész menjen fel a miniszteri audienciára ebben az ügyben. Réti ezzel szemben kari delegáció kiküldését tartotta célravezetőnek, dacára annak, hogy neki mindeddig nem sikerült eljutnia a miniszterhez a kérdéssel (a küldöttség sem járt sikerrel, a probléma megoldása még közel két évet váratott magára).¹³

Kisfaludi Strobl Zsigmond harminchét éven keresztül, 1961-ig tevékenykedett főiskolai tanárként. E hosszú, csaknem négy évtizedes periódus alatt a főiskola több átalakításon ment keresztül, ezekre, lévén nem tartoznak szorosan tárgyunkhoz, csak röviden térünk ki. A Lyka-féle reformot 1931-ben Réti módosította. Ennek egyik előzménye annak az államtitkári vezetésű magas bizottságnak megalakulása – tagjai között Gerevich Tiborral és Petrovics Elekkel –, amely az újabb, jelentős részben Bosznay István tanártól származó panaszok miatt 1928 decemberében kiszállt ellenőrizni a főiskolai reform megvalósulását. Bár megállapításai alapvetően pozitívak voltak és megerősítették a reformot,¹⁴ a rektori tanácsot ekkor elnöklő Réti mégis további változtatások mellett döntött, aminek lényegi elemei az egységes alapképzés idejének egy évre történő csökkentése, a rajztanárképzés öt évre történő meghosszabbítása és a végzett művész-növendékek részére kétéves továbbképzés tagozat indítása. Ezek bevezetésével szinte egy időben, 1932-ben zajlott a két legrenitensebbnek tekintett reform-tanár, Csók és Vaszary nagy vihart kiváltott nyugdíjaztatása.¹⁵ Mindez jelezte a reformerek lehetőségeinek és befolyásának határait. A következő években az így kialakított keretek viszonylag stabilnak, s egészen 1944-ig megfelelőnek bizonyultak a főiskola zavartalan működéséhez. A második világháborút követően a tanári kar szinte teljesen átalakult, a régiek közül csak hírmondónak maradtak néhányan, köztük Kisfaludi Strobl, a már 1945-ben megrendelt és 1947-ben felavatott *Felszabadulási emlékmű* alkotója. Új szabályzatát az intézmény még maga készítette el, ez lényegileg a Lyka-Réti féle törekvéseket fejlesztette tovább, azonban nem sokáig maradhatott érvényben. Az 1948-as kommunista hatalomátvétel után általános tanügyi átalakítás kezdődött, a főiskolák részére a vallás- és közoktatásügyi minisztérium moszkvai mintára egységes főiskolai szabályzatot adott ki, amely centralizálta az irányítást, s a Képzőművészeti Főiskola élére Bortnyik Sándort nevezte ki főigazgatónak. Bortnyik szovjetizálta az oktatást, megszűnt a szabad tanárválasztás és a

hallgatók viszonylagos óralátogatási szabadsága is. Minden tantárgyból pontosan meghatározott tanterv és program készült, a rendkívüli hallgatói státuszt eltörölték (erre a szak-érettségi rendszerének létrehozatalával nem is volt már szükség). A hallgatók részére a kétéves általános alapozó szakmai képzést az erre épülő, hároméves főtanszaki oktatás követte. Az ötödik évben készített diplomamunkát nyilvánosan kellett megvédeni. Jelentős hangsúly esett a növendékek politikai képzésére, ami a többi tantárgy elől vette el az időt. A megalakuló tanszék között immár a restaurátori és a freskófestészeti is helyet kapott, a tantárgyak közül hiányzott viszont az iparművészet.¹⁶ A megváltozott, merev szemléletet és az oktatásbeli szigorot a hallgatók középiskolásnak érezték, de mindennek lassú oldódására csak az 1956-os forradalom és Bortnyik távozása után, Dománovszky Endre főigazgatói kinevezésével került sor, s e hosszú periódus folyamatainak nyomon követése már szétfeszítené időbeli kereteinket.

A vázlatosnak is alig nevezhető áttekintés után térjünk vissza a húszas évek közepéhez, és a főiskolai tanárnak érettségi és diploma nélkül, ámde jelentős művészi sikerekkel a háta mögött kinevezett Kisfaludi Strobl Zsigmondhoz. Aláírása a főiskola hivatalos iratain 1925-től tűnt fel. Ekkortól szignálta a vizsgáló bizottság tagjaként a középiskolai rajztanárok törzskönyvét, s Sidlóval és Szentgyörgyivel együtt ennek az évnak az őszétől vett részt – eleinte még meghívott tanárként, és nem tagként – a rektori tanács ülésein. A tanácsban Strobl Alajos helyét vette át. Érdekes, hogy a tanács jegyzőkönyvei a résztvevők között a szeptember 28–29-i ülésen Strobl Zsigmondot, október 30-án Strobl Alajost említik. Ez utóbbi ülésen került bejelentésre az idős, hetven esztendő mester nyugdíjazása. A következő, november 26-i ülés jegyzőkönyvében ismét Strobl Alajos neve szerepel, de az Alajost valaki utólag áthúzta, és föléje írta, hogy „Zsiga“. Az ezt követő, december 5-i ülésen Strobl Zsigmond nem volt jelen, január 29-én azonban igen. A rektori tanács ekkor döntött (az elmúlt hónapban el is hunyt) Strobl Alajos nyugdíjazása miatt megürült hely betöltéséről. A tanácsnokok száma nem volt limitálva, ezért három tag megválasztására került sor, a tanács két taggal bővült. A grémium a négy jelölt közül végül Stroblot, Sidlót és Szentgyörgyit választotta meg, Edvi Illés Aladárt elutasította.¹⁷

A két Strobl nevének összekeverésére egyébként nem a fenti az egyetlen példa. Szervánszky Jenő növendék anyakönyvi lapján az 1926/27-es tanév első szemeszterének végén a szobrászat tantárgy tanáraként Strobl Zsigmond van feltüntetve, a „Látogatás, előmenetel igazolása“ rovatban, az aláírás helyén a többi „szignóval“ megegyező kézírással K. Strobl Alajos

szerepel, ami a főiskola történetének egyik leglátványosabb hamisítása. 1927. március 6-án a rektori tanács ülésén Kisfaludi Strobl kéri, hogy a Strobl Alajos halálával megürült epreskerti műtermet osszák két szintre, így neki is lehetne saját műhelye. A kérdés megvizsgálására bizottság alakult, azzal, hogy amennyiben nem teljesíthető, a műtermet a szintén pályázó Szentgyörgyi kapja meg. A következő ülésen, április 29-én a bizottság jelezte, hogy a szintbeli megosztás nem lehetséges, így Strobl, úgy tűnt, hoppon maradt. Ugyanezen az ülésen viszont jelölte őt a rektori tanács a Rajztanárvizsgáló Bizottságba (úgy látszik, ottani, már két éve tartó jelenléte nem hivatalos státuszból származott). Hamarosan a műterem kérdése is megoldódott, s május 29-én a Pesti Napló már arról tudósított, hogy Strobl Zsigmond, a Képzőművészeti Főiskola tanára átvette Strobl Alajos örökét az Epreskertben. 1928. február 3-án a rektori tanács megbízta Stroblt, aki más ügyből utazott Amerikába, hogy a Kossuth szobor New York-i leleplezésén képviselje a főiskolát.

E bejegyzés fontos kérdést vet fel. Bosznay István a főiskola vezetése ellen intézett támadásainak egyik fontos vádja, hogy egyes kivételezett tanárok másoknál többet engedhetnek meg maguknak, s egyéb művészi tevékenységük folytatása miatt nem, vagy mulasztásokkal tesznek eleget oktatási kötelezettségeiknek. Nem tudjuk, Bosznay pontosan mire utalt, azonban már ekkor is, és a következő években pedig különösen illenek e szavak a kétségkívül sokat utazó, és a harmincas években szinte minden évben hónapokat Londonban töltő Stroblra. Réti 1928 decemberében a már említett bizottság IV. ülésén kifejtette, hogy „művészeti okokból a művésztanár nem gátolható bizonyos szabadabb mozgásban. Ha egy kiváló művészt tanárnak meghívunk (pláne ha fizetés nélkül! – K. L.), nem szabad ezt úgy tenni, hogy művészi alkotó lehetőségeit elvegyék vagy minimumra csökkentsék. Pótolhatatlan szellemi kár lenne, amit a magyar művészet így veszít. A tanárkodás az alkotással úgyis nehezen kapcsolható egyik a másik kára nélkül és ép ez okból a művész-tanár nem kezelhető egészen az egyéb tisztviselők módjára”.¹⁸ Ehhez az elvhez az intézmény vezetése a későbbiekben is tartotta magát. Az 1931–32-es tanévben például Strobl két hónap szabadságot kapott,¹⁹ 1933-ban május-június hónapra „angliai művészeti megbízatásának lebonyolítására... szabadságoltatott” (részben a sajtóból az is kiderül, hogy csak október végén tért haza, tehát fél évet töltött Londonban²⁰). 1934-ben áprilisa, májusra és júniusra, majd októberre és novemberre, 1935-ben május 15-től június végéig, majd októberre és novemberre, 1936-ban ismét május 15-től június 30-ig kapott hasonló

indokkal szabadságot. Az 1936–37-es tanévben hat havi szabadságot élvezett.²¹ Ez a magyarázata annak, hogyan tudott Strobl 1931–39 között a főiskolai és a Százados úti művésztelepen lévő saját műterme mellett egy harmadikat is folyamatosan fenntartani, Londonban (Chelsea művésznegyede, Manresa road – 18-as műterem). Kint tartózkodása egyfajta kultúrpolitikai missziót is jelentett, ami különösen fontos volt az évtized második felében a polarizálódó Európában egyre inkább a német orientáció felé sodródó magyar kultuskormányzat számára. Hivatalos megbízatása nem volt ugyan, de szerepének ő maga,²² és a főiskola vezetése is tudatában volt. A főiskolán eközben a távollévő professzort tanártársai mellett részben a saját osztályából kiemelt, felsőbb évfolyamokon tanuló, ösztöndíjas tanársegédek helyettesítették, 1931–32-ben Boldogfai Farkas Sándor, 1933 tavaszán, majd a következő két tanévben, 1935 nyaráig Gecső Sándor, 1936–37-ben és 1937–38-ban Dabóczi Mihály, 1938–39-ben Győri Dezső, 1939–40-ben Haáz Sándor.²³ Az 1950-es években ez a rendszer megváltozott, a kiemelt tanársegédeket demonstrátornak nevezték (e tiszttel 1949–51 között például ifj. Szabó István töltötte be), szerepük is módosult, ekkor Strobl külföldi útjai alkalmával általában Pátzay Pál korrigált helyette.²⁴

Amikor itthon volt, tanári feladatait lelkiismeretesen és tanítványai iránt érzett szeretettel látta el. Harminchét esztendő alatt igen sok növendéke volt, közülük jó néhányan jelentős művésszé váltak. Mindjárt tanári pályája elején került hozzá Goldman György, egy évvel később Schaár Erzsébet és Vilt Tibor, majd többek között Herczeg Klára, Beck András, Kocsis András, Boldogfai Farkas Sándor, Osváth Imre, Bársony György, Dabóczy Mihály, Megyeri Barna, Bíró Iván, Somogyi József, Benczédi Sándor, Meszes Tóth Gyula, Kincses Mária, Kiss István, Lesenyi Márta, ifj. Szabó István, Czinder Antal, Tóth Sándor, Paál István, Segesdi György és még sokan mások. Számukat összesen két és háromszáz közé becsülhetjük. Az Epreskert fogalom volt Strobl számára, megtiszteltetésnek és örömmel érezte, hogy ott taníthat. Elődjét, Strobl Alajost különösen is tisztelte. Amikor az 1940-es évek végén meghallotta, hogy Strobl Alajos özvegyének házat államosították, s őt magát ki akarják lakoltatni, felháborodásában felhívta egyenesen az MDP központját. Egy illetékest kért, és bár nem is tudta, kivel beszél, bemutatkozott, és kifejezte felháborodását amiatt, hogy egy Európa-hírű művésznünk özvegyével így bánnak. „Ez szégyen” – mondta, és letette a kagylót. A merész akció elérte célját: bár a házat államosították, az özvegy maradhatott. Kisfaludi Strobl növendékeivel is jó emberi kontaktust épített ki, érdeklődött

magánéletük iránt is. Ahol tudott, segített nekik. Egy alkalommal, 1930-ban a kemény téli hideg miatt a nehéz anyagi helyzetben lévő főiskolán szénszünetet rendeltek el, s a hallgatók nem tudták folytatni megkezdett munkájukat. Strobl ekkor már Csók Istvánnal együtt a Rotary Club tagja volt, ennek ülésén felkérte tagtársait, hogy segítsenek az áldatlan helyzet megoldásában. Azok, Goldberger Leóval az élen tiltakoztak, hogy ők nem fejős tehének. Másnapra azonban a mágnás meggondolta magát, ellátogatott Strobl műtermébe, és viselkedéséért elnézést kérve segélyt ajánlott fel, ami hamarosan meg is érkezett. Az eseményről Boldogfai Farkas Sándor, az egyik növendék, később Strobl tanársegédje karikatúrát is rajzolt, amelyen Strobl angyalszárnyú mikulásként puttonyában szén hoz fagyoskodó tanítványainak.²⁵ Negyed évszázaddal később, 1956-ban, a forradalom bukását követően tanítványainak egy nagy ruháskosárnyi, az angol követségtől kapott élelmiszert vitt a kollegiumba. Kórházba került növendékeit meglátogatta, pénzt adott a már akkor sem túlságosan bőséges koszt kiegészítésére, kieszközölte ellátásuk javítását.²⁶

Ő maga a főiskolai tanári évekről így írt önéletrajzi könyvében: „Szerettem tanítani, szerettem a fiatalokat, boldogan voltam köztük, mert bennük visszavetítve egy kicsit hajdani magamat is láttam. Közülük sokan élenjáró művészek itthon is, külföldön is. Nehéz lenne mindnyájukat külön megnevezni... mindegyikük közel állt szívemhez. Néha magam is meglepődöm, mikor a művészeti lexikonokat böngészem, milyen sok szobrász életrajzi adatainál említik az én nevemet is: ezek mind tanítványaim voltak. Az Epreskert szent hely volt számomra – teli sok szép emlékkal. Mikor tanítani mentem, egy kicsit haza és saját ifjúságomba tértem vissza. Növendékeimet elsősorban a mesterségbeli tudásra tanítottam és arra, hogy mindig őszintén alkossanak, egyéniségüket megőrizve, természetük, vérük diktálása szerint. Az Akadémia kötelékeiben megkövetelt mesterségbeli tudást, az anatómiai ismeretek pontosságát megkívántam tőlük.”²⁷

Mindjárt tanári pályájának első évében, 1924-ben került osztályába a későbbi jeles szobrász, Goldman György. Az ő életrajzírója, Theisler György szerint fejlődésében az akadémiai tanulmányok iskolás jellege elbizonytalanodást eredményezett, s egy idő után szinte epigon-szerűen kezdte követni mestere modorosságát, eklektikusnak mondott felfogását. Goldman talán éppen ezért két év után úgy vélte, hogy további fejlődéséhez az impulzusokat és a forrásokat máshol találhatja meg. Tanulmányait Budapesten megszakítva két évre Párizsba utazott, ahol az École des Beaux-Arts tanfolyamait hallgatta (ő a művészeti progressziót már nem a szabadiskolákban kereste, mint a francia fővárost a század első két évtizedében megjárt

művésztársainak többsége), és az akkori kortárs irányzatokkal ismerkedett. Itt talált rá igazi önmagára. Sikerei hallatán hazatérésében mestere, Strobl is szerepet játszott, aki mellett végül műtermet kapott az Epreskertben.²⁸ A párizsi intermezzo Goldman életpályáján érzékelteti, hogy a tanítványok egyéniségének megőrzésére irányuló toleranciának hol voltak a határai.

Strobl nem az elmélet, hanem a gyakorlat embere volt. Tanári programot maga nem készített, de a főiskola előírásait precízen végrehajtotta. Ez a harmincas években még meglehetősen laza volt,²⁹ 1949 után, Bortnyik alatt azonban megmerevedett.³⁰ Tanítványai visszaemlékezései szerint³¹ ebben az időben hetente általában kétszer járt be a növendékek előrehaladását ellenőrizni, ilyenkor elsősorban érzés, valamint látvány után, és kevésbé szakmai érvek alapján korrigált. „Kedveském, nem látja, hogy ez itt nem jó?” – kérdezte, és a készülő szoborhoz hozzányomott egy marék agyagot. Különösen jellegzetesen formázta – egy-egy anyaghurkából, illetve golyóból – a szemöldököt és a szemgolyót, s tanította erre diákjait is. Kompozíciós problémákat úgy oldott meg, hogy négy-öt agyaggolyót helyezett az asztalra, és a köztük lévő térbeli kapcsolatok alapján, azokat megmagyarázva építtette fel az adott szobrot. „Mindig minden munkát végignézett. Sokszor bele-belemintázott” – emlékezett egy másik hajdani tanítványa. – „Bizony ifjú titánként berzenkedtünk e módszer ellen, mely akkor nem volt divat más tanárnál. Személyiségjegyeink megcsontítását véltük, bár be kellett látni, hogy plasztikailag mindig mindent helyre tett, a felülettel nem törődött, a lényegét korrigálta, mi meg a divat, a felületfaktúra rabjai voltunk.”³²

A mester közvetlen volt, őszinte és bohém. Minde mellett legendásan anyagias, ugyanakkor anyagi áldozatvállalásra is kész. Az ambivalencia növendékeinek hozzá való viszonyát is jellemezte: s bár tisztelték, alapvetően nem törekedtek hozzá. Inkább az arisztokratikus és kifinomult Pátzayt kedvelték. 1949-et követően, mikor megszűnt a szabad tanárválasztás, Strobl beosztott tanítványainak többsége várta, hogy elkerüljön tőle. Emberileg szerették ugyan, de nem tartották igazán jó tanárnak. Nem volt nagy hatású, az ifjúságot magával ragadó pedagógus. Egyszerű, józan gondolkodású ember volt, elméleti téren nem túl magasan képzett, inkább ösztönösen tanított. Tanártársai kicsit ki is nézték maguk közül, részben ezért, részben bohémsága miatt, részben nagy megrendelése, anyagi sikerei iránt érzett irigykedésük folytán. Elsősorban a mesterség, és nem a mélyenszántó gondolatiság volt az erénye, saját szellemi fölényét Pátzay érezte is vele. Egy, a főiskola mindennapjait ragyogóan jellemző anekdota szerint egy alkalommal a délutáni mintázás után Strobl

tanítványaival együtt haladt az Epreskert kijárata felé. „Gyerekek, nem tud valaki egy szakaszjegyet adni? Nincs nálam pénz.” – kérdezte tőlük tekintélyével nem törődve a mester. „Zsigám, ne a zsebedbe nyúlj, hanem a bőröd alá!” – replikázott a mögöttük haladó Pátzay. Strobl nem zavartatta magát az ilyen és hasonló megnyilvánulások hallatán. Az elismerést nem közvetlen kollégáitól, még csak nem is a hazai szakmai közvéleménytől szomjazta,³³ sikerei és azok sajtóvisszhangja ennek hiányáért bőségesen kárpóolták. A szurkálódásokra csak legyintett, s Pátzayról 1961-ben, nyugdíjba menetelének évében szép portrét mintázott.

Tanári módszereinek talán legfontosabb vonása, hogy nem erőltette rá elképzeléseit a növendékekre. „Nem stílusjegyeket örökített, nem kis Somogyik, Kerényik, Szőnyik és Domák (Domanovszky) vagyis Strobl-epigonok születtek korrektúrái alapján. Hagyta a személyiséget kifejlődni, nem követelte meg, hogy az általa kialakított formai elképzeléseket másolják tanítványai” – emlékezett (Goldmannak némiképpen ellentmondva) az egykori tanítvány, Tóth Sándor, majd hozzátette: „Mégkövetelte a precíz munkát... A portréknál a füleket nézte, mert aki egy fület jól helyre tesz, és plasztikailag is képes megcsinálni, az

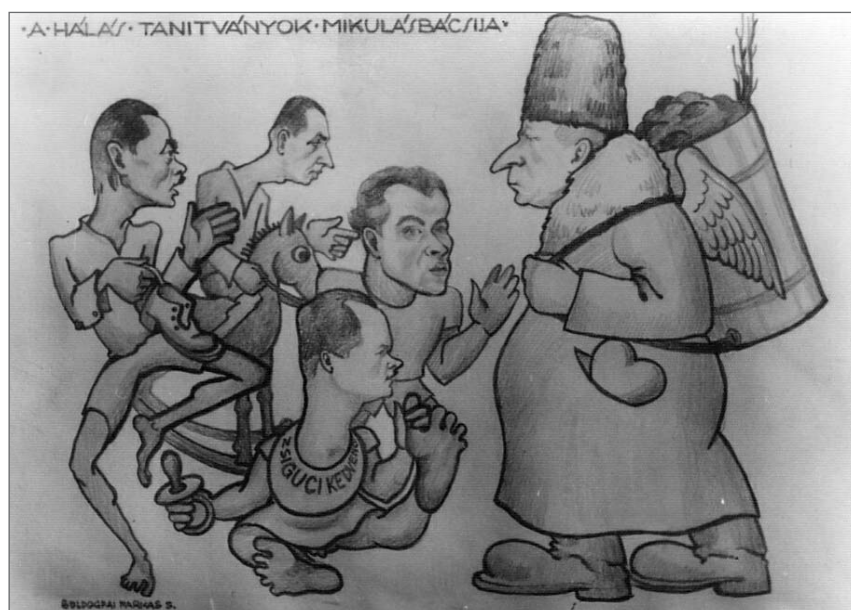
mást is precízen megfigyel. Nem teóriázott, hagyta látványból vezetni a kezét a korrektúráknál. Nem beszélt, megmutatta a kunszt stikliket, ahogy fél évszázada tanulta és gyakorolta a szakmát... nagy szakmai és élettapasztalattal oktatott. Szerencsés voltam, hogy tanítványa lehettem, bölcsessége óvott meg sok-sok változó, huszadik századi divattól.”³⁴

A szakmai pontosságot, az anatómiai hűséget megkívánta tehát, de hagyta megvalósulni az egyéni elképzeléseket. Igaz, e szabadságkeretei a helyzet jellegéből adódóan igen szűkre voltak szabva, mégis fontosnak bizonyultak. A hangsúlyt a látásra helyezte, a növendékeket látni akarta megtanítani. Az egyéni művészi fejlődést elősegítő útmutatást nem nagyon lehetett kapni tőle, de a szakmai alapok elmélyítésére nagy gondot fordított. Nem volt entellektüel, és a „Pátzay által megkövetelt hildebrandti elegancia”³⁵ távol állt a vérbő Strobltól, aki egyszerű, közvetlen, szeretetre méltó és különösen 1950 körül már kissé bogaras, de igazi egyéniség volt. Mint a fentiekből kitűnik, elsősorban nem tanárként volt az, hanem mint a feladatainak mindig a lehető legjobb színvonalon megfelelni próbáló, humánus alkotóművész.

Jegyzetek:

- 1 Kostyál László: Nemzetközi hírnév és permanens kompatibilitás. Lojalitás, neobarokk és szocreál viszonya Kisfaludi Strobl Zsigmond művészetében. Zalai Múzeum 15. (2007); 315–324.
- 2 Az Országos Magyar Királyi Mintarajziskola és Rajztanárképző Anyakönyvi és minősítvényi lapjai az 1905/1906-os, az 1906/1907-es és az 1907/1908-as tanévről, Magyar Képzőművészeti Egyetem Levéltára.
- 3 Kisfaludi Strobl Zsigmond: Emberek és szobrok. Bp. 1969; 29. p.
- 4 A Finálé egyazon évben készült Medgyessy Ferenc Három grácia című reliefjével. 1911-ben mindkét szobrász a frissen alapított Százados úti művésztelep lakója, a két alkotás közötti kapcsolat kétségtelennek tűnik. Az ekkor egymás mellett alkotó Strobl és Medgyessy művészi útja jelentősen különbözött, s ezt már a két, egymástól aligha teljesen független, hasonló tematikájú munka összevetése is előrevetíti. Strobl az érzelmek kifejezésére nagyobb súlyt fektet, alakjai törekenyebbek, csoportfüzése ritmikusabb. Medgyessy
- sommásabban, összefogottabban építette fel a kompozíciót, figurái súlyosabbak, kevésbé részletgazdagok. Ld. Sz. Kürti Katalin: Medgyessy Ferenc 1881–1958. Vezető a debreceni Medgyessy Ferenc Emlékmúzeum életmű-kiállításához. Debrecen 2006; 61. p.
- 5 Széphelyi F. György: Képzőművészeti felsőoktatás. In: Magyar Művészet 1890–1919. Szerk. Németh Lajos. Budapest 1981, 155–158; 158. p.
- 6 A Mintarajztanodától a Képzőművészeti Főiskoláig. Az iskola története 1871 és 1921 között. Összeállította Szőke Anikó. A Magyar Képzőművészeti Egyetem által kiadott, hasonló című kötetben jelent meg, Budapest 2002; 319–332, 329–331. p.
- 7 Bence Gyula: A képzőművészeti Főiskola története. In: Száz éves a Képzőművészeti Főiskola. Szerk. Végvári Lajos. Budapest 1972; 243–284, 266–269. p.
- 8 U.o. 21. jegyzet
- 9 Mezei Ottó: Képzőművészeti Főiskola. In: Magyar Művészet 1919–1945. Szerk. Kontha Sándor. Budapest 1985, 37–40; 38. p.

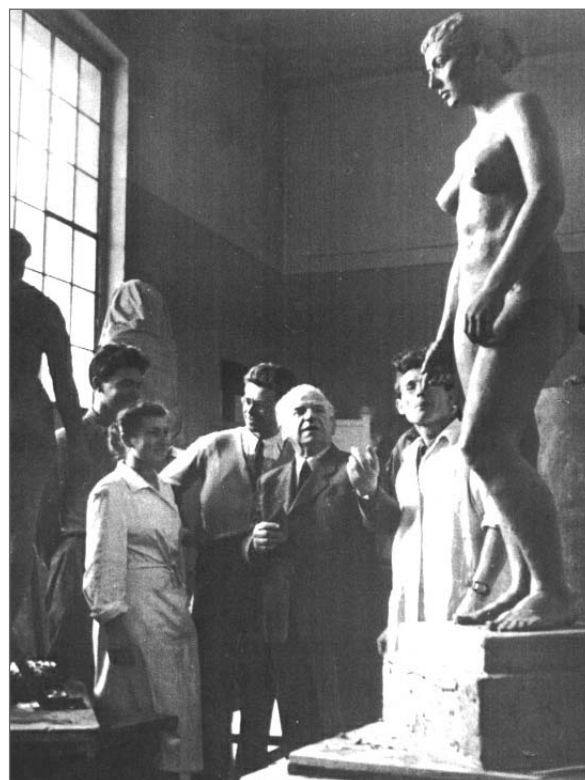
- ¹⁰ K. S. Zs: Emberek és szobrok, 91. p.
- ¹¹ Az Országos Magyar Királyi Képzőművészeti Főiskola évkönyve az 1921–22, az 1922–23, az 1923–24 és az 1924–25-ös tan évekről. Egybeállította: Pilch Dezső. Budapest 1926. Az 1925-ös tanévről a következő bejegyzés olvasható: a főiskola „az ország gazdasági egyensúlyának helyreállítását célzó intézkedések során ezévből súlyos anyagi helyzetbe került.”
- ¹² Az Országos Magyar Királyi Képzőművészeti Főiskola évkönyve az 1925–26. és az 1926–27. tan évekről, Budapest, é. n. 3. p. A három művész tanári kinevezésének pontos dátuma 1925. június 12.
- ¹³ A Képzőművészeti Főiskola Rektori Tanácsának üléséről készült jegyzőkönyvek 1931–32. MKE Levéltára
- ¹⁴ A főiskola 1920. évi reformja eredményeinek áttekintésére kiküldött bizottság értekezleteinek jegyzőkönyvei 1928. MKE Levéltára..
- ¹⁵ Mezei O, Magyar Művészet 1919–1945, i. m. 38–39.
- ¹⁶ Bence Gyula: A képzőművészeti Főiskola története, i. m. 278–279. p.
- ¹⁷ A Képzőművészeti Főiskola Rektori Tanácsának üléséről készült jegyzőkönyvek 1924–25. és 1925–26. MKE Levéltára.
- ¹⁸ Ld. 11. jegyzet.
- ¹⁹ Erre és a következő tanévre Stroblot a rektori tanács megválasztotta második prorektorának, sőt, az országgyűlési képviselővé is választott rektor, Andreotti Károly összeférhetlenségi okokból történő kényszerű lemondása miatt egyetlen rektorhelyettes lett, a másik, Réti István, a korábbi rektor újra elfoglalta a rektori széket. Ennek dacára a rektori tanács, illetve a tanári kar üléseinek nagyobb részén Strobl ebben az évben nem vett részt. Ld. a Képzőművészeti Főiskola Rektori Tanácsának üléséről készült jegyzőkönyvek 1931–32. MKE Levéltára
- ²⁰ Reggeli Újság 1933.10.09. Kisfaludi Strobl Zsigmond hosszú angliai tartózkodása után 1933. október végén érkezik vissza Budapestre. Néhány hónap alatt a londoni felső négy száz legismertebb tagjai fordultak meg nála. Legutolsó portréja György gloucesteri hercegről készül.
- ²¹ Az Országos Magyar Királyi Képzőművészeti Főiskola Évkönyve 1932–33, 19. p; 1933–34, 22. p; 1934–35, 50. p; 1935–36, 48. p; 1936–37, 40. p.
- ²² Pesti Hírlap Vasárnapja 1934.10.14. (-y): Az angol arisztokrácia magyar szobrásza. Beszélgetés Kisfaludi Strobl Zsigmonddal. – A művész híres modelljeiről, az angol közélet vezető személyiségeiről beszélt. Mint mondta, kultúrpolitikai feladatának tartja, hogy hazájáról tájékoztassa őket.
- ²³ Az Országos Magyar Királyi Képzőművészeti Főiskola évkönyve 1932–33, 34. p; 1933–34, 39. p; 1934–35, 71. p; 1936–37, 66. p; 1937–38, 135. p; 1939–40 és 1940–41, 131. p.
- ²⁴ Tóth Sándor: Kisfaludi Strobl Zsigmond emlékkiállítás. In: Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle 2007/1, 91–94; 92. p.
- ²⁵ Édesanyánk gondolatai a múlttól és a jövőről. Visy Lajosné dr. Strobl Éva emlékeiről az interjút készítette: Lakatos Mária és Orbán Lívia. Budapest 2004. március-május. Szerkesztve, kiegészítve: Budapest, 2006. augusztus. Kézirat. 19. május. Szerkesztve, kiegészítve: Budapest, 2006. augusztus. Kézirat. 19–20. p.
- ²⁶ Tóth S: Kisfaludi Strobl Zsigmond emlékkiállítás, i. m. 93. p
- ²⁷ K. S. Zs: Emberek és szobrok, 200–201. p.
- ²⁸ Theisler György: Goldman György, Budapest, 1984, 7–8. p.
- ²⁹ Az 1930. november 11-én elfogadott főiskolai „Felvételi, tanulmányi és fegyelmi szabályzat” 47.§-ának (tantervi rész) a Szobrászatra vonatkozó 2. pontja a tantárgy oktatásának célját a következőképpen határozta meg: „A formai és a plasztikai érzék kifejlesztése mintázás és rajzolás útján. Továbbá a szobrászatban megfelelő előképzettséggel bíró növendékeknek az önálló alkotáshoz szükséges kiművelése.” Mindennek módszere: „A tanítvány képességeihez s tudásához mérten egyéni.” Ld. Az Országos Magyar Királyi Képzőművészeti Főiskola Évkönyve 1930–31, 26. p.
- ³⁰ Az 1950-es években a főiskolai tanterv félévre lebontva pontosan meghatározta az egyes tanszakok – köztük a szobrászi főtanszak – oktatási programját. Ez (1953-ban) az első évfolyamban a gipszfej, majd a koponya rajzolásával és mintázásával kezdődött, ezt követte az élőfej, a klasszikus relief, az akt rajza és mintázása, utóbbi előbb drapéria nélkül, majd azzal együtt, egyszerűen álló, később beállított helyzetben, végül mozgás közben is. A felsőbb évfolyamokban már életnagyságú aktszobor, kétalakos szoborkompozíció, többalakos relief is készült, az ötödik, utolsó évfolyam feladata pedig teljes egészében a diplomamunka megtervezése és kivitelezése volt. Ld. a Magyar Képzőművészeti Főiskola Tanterve 1953, kézirat, MKE Levéltára.
- ³¹ Interjú-alanyaim Szabó István, Lesenyey Márta és Nagy Mária szobrászművészek voltak, előbbi 1947–51, utóbbiak 1949–53 között voltak Strobl tanítványai, így emlékeik a negyvenes-ötvenes évek fordulójához kapcsolódnak, de sok szempontból általánosíthatók. A szintén egykori tanítvány Tóth Sándor szobrászművész (1954–59 között járt a mesterhez) arról is ír, hogy a korrektúrák kedden és pénteken, 10 óra tájban zajlottak (Tóth S: Kisfaludi Strobl Zsigmond emlékkiállítás, i. m. 92. p).
- ³² Kelet-Magyarország 1984. 07. 30. 8. p. A tanítvány emlékezik. Tóth Sándor: „Művészete örök érvényű.” Száz éve született Kisfaludi Strobl Zsigmond.
- ³³ Szabad Nép 1949. 08. 07. Ö.I: Beszélgetés Kisfaludi Strobl Zsigmonddal. – Az interjúban a Felszabadulási emlékmű kapcsán a művész keserűen jegyezte meg, hogy „mikor a nagy mű elkészült, a kritika nem adott egy jó szót és én hiába vártam a rendelést. A levelek tömegeit hozta a posta, egyszerű, névtelen emberekét. A szakmám kivetett magából... Nem a Párt vezette ezt a szakmát, ami örvendetes lett volna, hanem egy klikk uralkodott, ami hiba, sőt bűn...” (alighanem az Európai Iskolára utalt).
- ³⁴ Tóth S: Kisfaludi Strobl Zsigmond emlékkiállítás, i. m. 92. p.
- ³⁵ A megfogalmazás ifj. Szabó Istvántól származik, akinek megvolt az összehasonlítási alapja, hisz Stroblnak két éven át (1949–51) demonstrátora volt, előtte pedig Pátzayhoz járt.

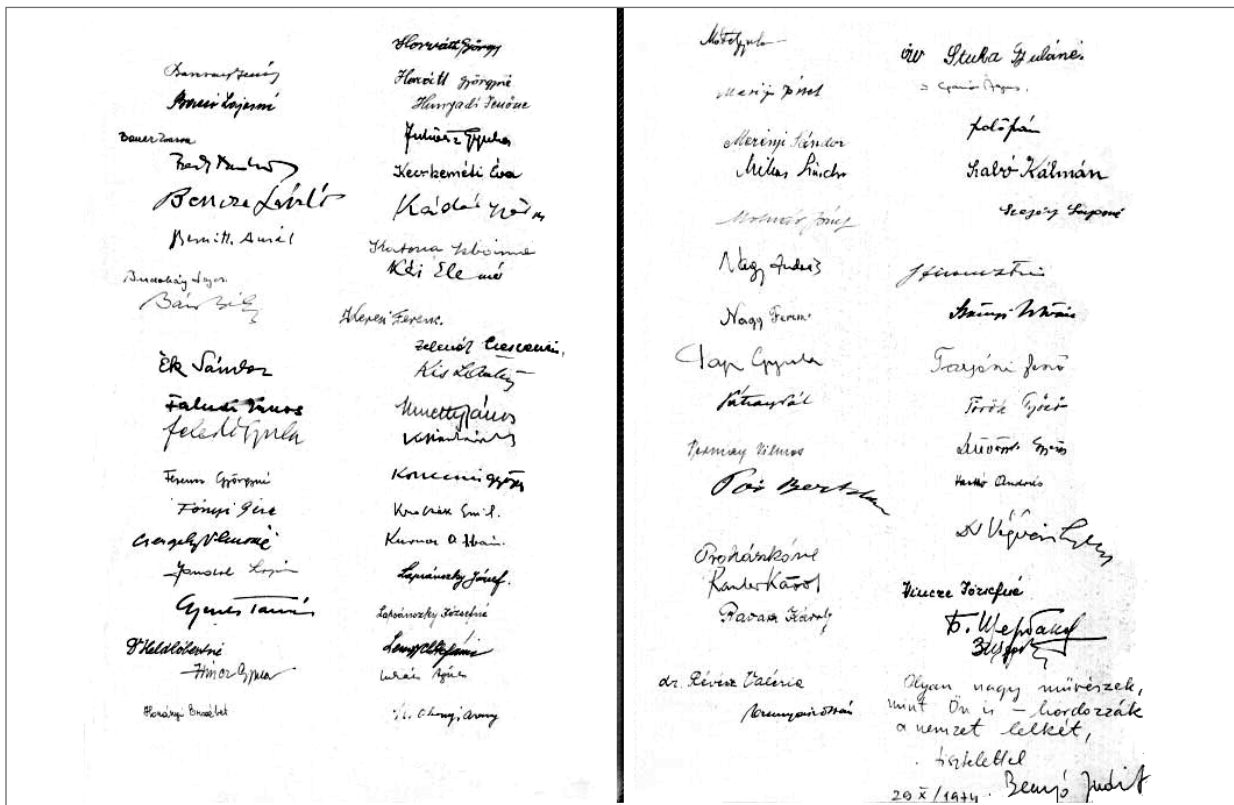
1. kép: Boldogfai Farkas Sándor: Karikatúra a tanítványainak Mikulásként szemet hozó Kisfaludi Strobl Zsigmondról, 1930.

2. kép: Kisfaludi Strobl Zsigmond műtermében, egyik tanítványával, 1950-es évek

3. kép: Kisfaludi Strobl Zsigmond tanítványaival és modellel az epreskerti műteremben, 1950-es évek első fele

4. kép: A Képzőművészeti Főiskola dolgozóinak aláírásai a Kisfaludi Strobl Zsigmond 70. születésnapja tiszteletére készült Emléklapon

5. kép: A köszöntő Emléklap első oldala

6. kép: A szobrászati tanszak „birodalma“ az Eprekertenben

Eke István – Frankovics Tibor – Kvassay Judit

Első tapasztalatok a nagyfelületű régészeti feltárások térinformatikai feldolgozása során Zala megyében¹

1. Bevezető

A letűnt korok fennmaradt tárgyi, építészeti emlékei a ma élő emberiség múltjának és jelenének pótolhatatlan, egyedi és meg nem újítható forrása, elődeink kulturális hagyatéka.

Az emlékek által megtestesített történelmi, esztétikai és vagyoni értékek felbecslésén túl komoly erkölcsi kötelezettséget is jelent a műemlékek és régészeti lelőhelyek feltárása, rehabilitációja és megóvása a jövő nemzedékei számára. Ennek a kötelezettségnek a megvalósítása a szakmai, elsősorban régészeti és építészeti kérdéseken túl jogi, pénzügyi és műszaki részfeladatokat is tartalmaz.

A kulturális örökség védelméről a 2001. évi LXIV. törvény rendelkezik, mely szabályozza a nemzeti és az egyetemes történelem során felhalmozott kulturális örökség feltárásának, tudományos feldolgozásának, megóvásának, védelmének, fenntartható használatának és közkincsé tételének feltételeit is.

A Zala megyei múzeumi szervezet történetének eddigi legnagyobb vállalkozása az M7 és M70 autópályák nyomvonalán és a hozzá kapcsolódó létesítmények, beruházások területein található régészeti lelőhelyek feltárása volt. A projekt terepmunkái 2007. nyarán zárultak. Természetesen több más zalai régészeti kutatás napjainkban is folyik. A munkákat olyan szakemberek irányítják, akik nagy tapasztalatot szereztek a korábbi zalai régészeti nagyprojekteken, a Kis-Balaton elárasztása előtti régészeti expedícióban, a Hahót-medence lelőhelyeinek feltárásában és a Kerka-völgyében, illetve a magyar-szlovén vasút nyomvonalán végzett kutatásokban is. A nagyobb felületű ásatásoknál korábban is magas szintű precizitást kívánt meg a szakszerű tudományos feldolgozás, mindig fő cél volt az is, hogy

a kereshetőség és az összehasonlító elemzés megfelelően biztosított legyen. Mindig törekedtünk arra, hogy különböző dokumentációink, leltáraink a lehető legjobb színvonalon készüljenek. A különböző dokumentumok azonban nálunk is, 1999-ig – az autópályás ásatások beindulásáig – szinte kizárólag csak papírra készültek. Az 1990-es évek közepétől már rendelkezünk ugyan számítógépekkel, de a régészeti dokumentációs munkáknál csak a leíró szöveges részek vettük hasznukat. A magyarországi nagyberuházások szélesebb körű beindulásának időszakában – az örökségvédelmi törvényből adódóan, ez értelemszerűen a nagyfelületű régészeti ásatások nagyobb számban való elindulásának időszaka – jött a lehetőség a „digitális forradalom” vívmányainak régészeti szolgálatba állítására. Zalában 1999-től használunk digitális eszközöket a terepi és feldolgozó munkáknál. Szerencsések vagyunk, hogy olyan fiatal régészek kerültek intézményünkhöz, akik jártasak a térinformatika területén is. Tanulmányunkban be szeretnénk mutatni azt a térinformatikai rendszert, amely segíti a régész feldolgozó munkáját, s amelynek alapjai a törvényileg, rendeletileg szabályozott ásatási dokumentumok és múzeumi leltárak. Kihhasználja a modern informatikai eszközök és módszerek által nyújtott lehetőségeket, forradalmasítva a régészeti kutatást, feldolgozást.

2. Miért van szükség régészeti térinformatikai rendszerre?

Magyarországon a nagy felületű ásatások (autópálya és más nagyberuházás építését megelőző feltárások, „nagyüzemi ásatások”) során előkerült régészeti leletanyag feldolgozása, kiértékelése olyan feladat elé állította a régészeti kutatást, amelyre a

hagyományos módszerek már nem voltak megfelelőek. A feltárt objektumok száma ásatásonként akár több ezerre is tehető. Egy-egy feltárás nagysága jelentősen meghaladta az addig megszokott 500–1000 m²-es területet. Ezen nagyfelületű ásatások dokumentálása során olyan mennyiségű adat keletkezik, amelynek kezelése, feldolgozása, átláthatósága igen nehézkes lenne hagyományos módszerekkel. A megoldást a számítógépes feldolgozás jelenti. Ezért indokolt újabb módszerek kifejlesztése és elterjesztése a hazai régészeti kutatásban.

A számítógépek elterjedése a régészeti feldolgozó munkát is megkönnyíti. A szövegszerkesztő, táblázatkezelők, esetleg adatbázis-kezelő programok használatával a feldolgozó munka könnyebbé, hatékonyabbá válik, de ez nem jelent komplex megoldást az előkerült régészeti anyag feldolgozására. Olyan rendszerre van szükség, amely az ásatások összes adatának – rajzos dokumentáció (objektum alap- és metszetrajz, összesítőterkép, tárgyrájz), a szöveges dokumentáció (objektumleírás, leltárkönyv) és a fényképes dokumentáció (ásatási felvétel, tárgyfotó) – együttes kezelését valósítja meg. A megoldást a térinformatika, illetve a földrajzi információs rendszerek (FIR) régészeti alkalmazása jelenti. A régészeti lelőhelyek térinformatikai feldolgozása, a rögzített adatok digitális feldolgozása egyfelől meggyorsítja az egyes feltárások eredményeinek publikálását, másrészt komplexebb vizsgálatokat tesz lehetővé, és új nézőpontból közelíti meg elődeink életének vizsgálatát.

A régészet a társadalomtudományok olyan speciális ága, amely kutatásának tárgyát saját maga hozza napvilágra. Az előkerült leletek, régészeti jelenségek térbeli elhelyezkedésének rögzítése alapvető. A régészeti kutatásban használt módszerekhez mindig is hozzátartozott a topográfia, a lelőhelyek, régészeti objektumok térképen való megjelenítése. Ezen módszerek használatának „korszerűsítését” jelenti a térinformatikai eszközök és módszerek régészeti célú alkalmazása (CZAJLIK–MARTON–HOLL 1997).

2.1 Hol tudja használni a régész a térinformatikát, illetve a Földrajzi Információs Rendszereket?

Adatok feldolgozása

A GIS rendszerek nagy segítséget nyújthatnak a régészeti lelőhelyekről megismert adatok feldolgozásakor. Az ásatási dokumentáció szöveges részeit, rajzait és fényképeit együtt lehet kezelni. A különböző korszakból származó objektumokat külön tudja megjeleníteni a rendszer, és így a kutató az általa kiválasztott korszakból származó objektumokkal, leletekkel tud dolgozni. Feltételek megadásával lekérdezések hozhatók

létre, amelyek segítségével a bevitt adatokból csak a feltételeknek megfelelőeket választja ki, és jeleníti meg a rendszer.

Térbeli analízis lehetőségei

A térbeli analízis a helyhez kapcsolódó kérdések megválaszolását teszi lehetővé. Az alapvető kérdések lehetnek helyre vonatkozó (Mi található az adott helyen?), körülményekre vonatkozó (Hol van az a hely, ahol ... ?) kérdések. Lehetőség van az objektumok egymáshoz viszonyított kapcsolatának megjelenítésére is. Ez a régészetben különösen fontos, amikor két vagy több korból származó régészeti objektum időbeliségét akarjuk eldönteni.

Megjelenítés

A megjelenítés történhet jelek, grafikus ábrák vagy képek formájában. Az információkat tartalmazó adatbázis külön jelenik meg.

A térbeli adatok alapján a lelőhelyet térben is meg tudjuk jeleníteni. Ez már egy bonyolultabb feladat, amely a 3 dimenziós modellezés felé mutat.

Archiválás

A mai számítástechnikai rendszerek egyik alapkövetelménye a biztonságos adattárolás. A térinformatikai rendszerek lehetővé teszik nagy mennyiségű, pótolhatatlan adatsorok tárolását (esetleg több egymástól független helyen is). A többszintű hozzáférés lehetővé teszi, hogy csak a rendszert működtető szakember tudjon törölni a rögzített adatok közül.

Mérés, statisztika

A bevitt adatok alapján lehetőség van térbeli elemzések, statisztikák készítésére. A térbeli adatok felhasználásával tudunk távolságokat mérni, területeket meghatározni. Az egyes objektumokhoz kapcsolt leíró adatok alapján számítások végezhetők. Egy régészeti térinformatikai rendszerben lehetőség van akár az átlagos objektummélység vagy leletsűrűség, leleteloszlás kiszámítására és megjelenítésére.

2.2 Célkitűzés

A cél egy olyan régészeti térinformatikai rendszer kidolgozása, amely rugalmas keretet biztosít bármely régészeti lelőhely térinformatikai feldolgozására. A rendszerhez kapcsolódó adatbázist úgy kell kialakítani, hogy Magyarországon valamennyi ásatás méretétől függetlenül feldolgozható legyen.

A régészeti kutatás fő problémája napjainkban a szabványos módszertan hiánya és a meglévő régészeti adatbázisok közötti összeegyeztethetatlenség, ezért fontos, hogy a felhasználhatóságot ne befolyásolja az

adatok mennyisége és formátuma, azonban alapvető kritériumként kell megfogalmazni az adatok minőségét (REZI KATÓ 2003).

Célunk nem csak az egyes lelőhelyek különálló feldolgozása, távlati célkitűzés az azonos korszakból álló lelőhelyek összehasonlító elemzése, illetve a különböző korszakok környezeti, gazdálkodási változásainak összevetése.

A régészeti célú térinformatikai rendszernek két szintjét mutatja be dolgozatunk: az első részben Zala megye területén található ismert régészeti lelőhelyek információs rendszerét; a második részben pedig egy ásatás komplex térinformatikai rendszerét.

3. Térinformatikai rendszer Topográfiai szint

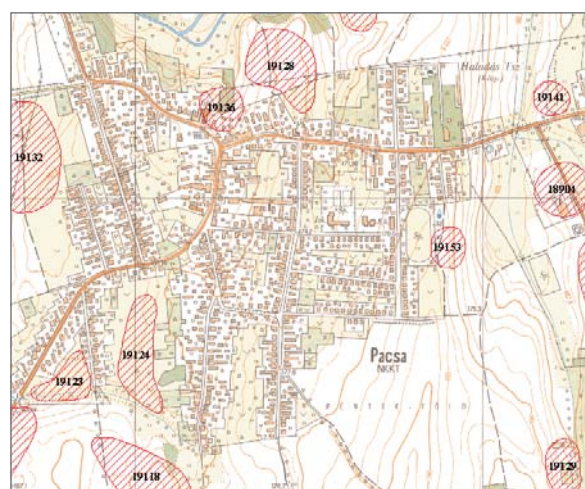
3.1 A topográfiai térinformatikai rendszer kialakításának célja, előnyei

A múzeumok létrejöttével szinte egy időben jelentkezett az igény, hogy a régészeti lelőhelyekre vonatkozó valamennyi, az intézmény különféle gyűjteményeiben fellelhető adatot könnyen, gyorsan át lehessen tekinteni. Ez, még abban az ideális esetben is, hogyha a gyűjtemények előírt mutatózása alapos és naprakész, legalább három alapvető mutatókarton-rendszer (adatári dokumentumok, fotótár, régészeti gyűjtemény) időigényes végigbongészését jelentheti. A térinformatika elterjedésével a magyarországi régészetben már tíz éve megjelentek az első kezdeményezések a lelőhelyek nyilvántartási szisztémájának kidolgozására. Ezek az országos szintűre tervezett térinformatikai rendszerek azonban nem jutottak el a megvalósulásig (REZI KATÓ 1995; CZAJLIK–HOLL 1997).

Nyilvántartásunk egységesítése és korszerűsítése céljából kezdtük el 2004-ben a Zala megyei digitális régészeti lelőhelykataszter kialakítását. Az a törekvésünk, hogy a különféle gyűjteményekben fellelhető alapadatokat egy egységes rendszerben tároljuk, ne kelljen az említett leltárkönyveket vagy ezek mutatóit forgatni az adatok összevadászása céljából. A robbanásszerűen megemelkedett számú régészeti munkához elengedhetetlenül fontos az adatokhoz való gyors, ugyanakkor megbízható és pontos hozzáférés. A térinformatikai rendszerben létrehozott nyilvántartás áttekinthetősége, egyszerű és gyors kezelése mellett az előhívható tudományos eredmények is jelentősek: lekérdezések segítségével egy-egy szűkebb terület, tájegység, patak völgy vagy egyes korszakok lelőhelyeinek összefoglaló megjelenítése lehetségessé válik a megye területén. A Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága szervezetén belül három múzeum működik. Közülük a zalaegerszegi Göcseji Múzeum és a keszthelyi Balatoni Múzeum gyűjtőterületén található lelőhelyek feldolgozása kezdődött meg.

3.2 A topográfiai térinformatikai rendszer alapjai

A nyilvántartás alapja az M=1:10 000 méretarányú Egységes Országos Vetületben (EOV) ábrázolt topográfiai térkép 1976 óta felvett, Zala megyét ábrázoló lapjainak digitalizált változata. Ezen ábrázoljuk a régészeti lelőhelyeket, amelyek leíró szöveges részeit adatbázissá átalakítva kapcsoljuk hozzá. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a lelőhelyek jelentős részénél nem csupán a leírásokra vagy a helyszínvázlatokra támaszkodhatunk, hanem megyénkben rendelkezésre állnak a topográfiai térkép 1952–80 közt felvett, papíralapú, vegyesen sztereografikus és Gauss-Krüger vetületű szelvényei. Az 1980-as évek közepén

1. kép: Topográfiai adatok hagyományos és digitális megjelenítése
Fig 1: Conventional and digital depiction of topographical data

megindult régészeti topográfiai előmunkálatok (terepbejárások)² alkalmával felderített lelőhelyek ezeken a lapokon kerültek bejelölésre, és ezek köre folyamatosan bővült a későbbikben ismertté vált lelőhelyekkel. Első lépésben tehát a topográfiai munkálatok során felderített régészeti lelőhelyek papírtérképen bejelölt földrajzi helyzetét rajzoljuk át a digitális térképre. Az átalakítás módszere: a régészeti lelőhely középpontjának koordinátáit visszük át a digitális térképre, magát a lelőhelyet hossz tengelye iránya és kiterjedése alapján ArcGIS-ben poligonként jelenítjük meg (1. kép).

A keszthelyi múzeum gyűjtőterületén található lelőhelyek esetében a kiindulási alapot a már megjelent Régészeti Topográfiai kötet³ szolgáltatja. (Ennek megjelenésekor Keszthely és környéke közigazgatásilag Veszprém megyéhez tartozott.) A könyvben kiadott községtérképeket szkenneljük majd transzformáljuk az EOVS digitális térképlapokra. Az ábrázolás és a leírás alapján jelenítjük meg ArcGIS-ben poligonként.

2003 második félévétől kezdve a megelőző régészeti feltárások határpontjai mérőállomással, a terepbejárások során megismert lelőhelyek geometriai pontjai pedig GPS vevővel kerülnek rögzítésre, a lelőhelyek ábrázolása a felvett pontok alapján történik. A modern műszerek használata pontosabbá teszi a terepi adat rögzítést.

Az, hogy a digitális térképállományon valamennyi lelőhely megjelenítésre kerül (a régi, csak szövegből és vázlatból ismert; a papíralapú térképlapokra felrajzolt; a modern technikával rögzített helyzetű), már jelentős eredménynek tekinthető, hiszen így egyszerre áttekinthetővé és megjeleníthetővé válnak a mai települések határában elhelyezkedő, esetleg egy-egy patak völgyben fekvő korábbi településnyomok. Térinformatikai műveletek segítségével könnyen megadhatóvá válnak egy-egy vonalas létesítmény nyomvonalába (pufferzóna) eső lelőhelyek is. De mindez önmagában még nem elegendő, hiszen a terepbejárásokhoz számos egyéb fontos információ is kapcsolódik, mint például a jelenségek korát meghatározó leletanyag ismertetése vagy a megfigyelés körülményeinek leírása. Ezért a terepbejárások jelentéseinek alapadatait szintén feldolgozzuk, amelyeket relációs adatbázisban kapcsolunk a térképi megjelenítéshez. Az adatbázis és a térképi elemek között a kapcsolatot a lelőhely azonosítójaként a jogszabályban előírt KÖH nyilvántartási szám biztosítja. Beépítettünk minden egyéb fellelhető adatot a kiterjedéstől és koordinátáktól kezdve, a megfigyelt jelenségek jellegén és korán át, a lelőhelyen végzett tevékenységeken keresztül a megfigyeléseket tartalmazó adattári dokumentumokra való hivatkozással. Az adattáblák alapján ezután különféle, a földrajzi elhelyezkedéseken túlmutató,

szakmai szempontú lekérdezések is készíthetők, mint például egy-egy korszak, vagy még finomabban, egy-egy őskori kultúra lelőhelyeinek megjelenítése.

3.3 Adatok forrásai

Az adatok forrásai az adattári dokumentumok, amelyek kiegészülnek a régészeti szakirodalom és a középkori települések történeti adataival. Az adattári dokumentumok közül a topográfiai munkálatok keretében végzett terepbejárások leírásai alkotják az elsődleges forráscsoportot. Ezek elsősorban az újonnan felderített lelőhelyekről adnak információt. Azonban kisebb arányban tartalmazzák az adattári vagy szakirodalmi említésből ismert, korábbi lelet-előkerülések, lelőhely-bejelentések és megfigyelések, valamint ásatások helyszínének azonosítását is. Egyúttal törekszünk a történeti irodalomból ismertté vált, elpusztult középkori települések helyének lokalizálására.

Az adatbázisban először a Zala megye régészeti topográfiája tervezett 2. kötet területén (a megye északkeleti vidéke, az egykori zalaszentgróti járás nyugati, valamint a zalaegerszegi járás északi fele) végzett terepbejárások adatait rögzítettük. 2004 és 2006. között 69 település régészeti topográfiai adatainak teljes feldolgozását végeztük el. A választás kézenfekvő, hiszen a topográfia keretében a kijelölt települések határából több szezonban, szisztematikusan végzett terepbejárások adatai állnak rendelkezésre, és részben megtörtént a korábbi terepmunkákból, valamint a szakirodalomból ismert lelőhelyek lokalizálása is.⁴ A keszthelyi Balatoni Múzeum gyűjtőterülete lelőhelyeinek feldolgozása 2005 nyarán indult el. Az adatbázis feltöltése ebben az esetben jó alkalom a kötet megjelenése óta bekövetkezett változások összefoglalására is. A folytatást a zalaegerszegi Gőcseji Múzeum teljes gyűjtőterületére kiterjedően (a zalaegerszegi járás déli fele és a lenti járás), valamint a nagykanizsai Thúry György Múzeum gyűjtőterületére (volt nagykanizsai és letenyei járás) tervezzük.

3.4 Felhasznált programok, megjelenítés, működés

A digitális alaptérképhez MS Access alapú relációs adatbázist kapcsolunk a fentebb már ismertetett ArcGIS térinformatikai szoftver alkalmazásával. Az adatbázis három fő adatcsoportot tartalmaz: a lelőhely geometriai értékeit (a lelőhely középpontjának EOVS koordinátái, magassági adatok, hossz tengely iránya, kiterjedés), a régészeti információkat (a lelőhely által érintett földterület helyrajzi száma, a lelőhely jellege, korszak, megfigyelés körülményei) és a források

(adatgyűjtő, a lelőhelyen végzett tevékenység, adattári tétel, szakirodalom bibliográfiája) felsorolását. A megjelenés és a működés megegyezik az egyes ásatások feldolgozásával (ld. 6. pont).

A régészeti térinformatikai rendszer ezen topográfiai szintje és a lelőhely szintű feldolgozása között az átjárhatóság az adatok összekapcsolásával teremthető meg (lásd például JANKOVICH 2003).

3.5 Fejlesztési lehetőségek, távlati tervek

A kialakított térinformatikai rendszerhez kapcsolódó adatbázis feltöltése (2007. augusztus 30. állapot szerint 1437 rekord) során felmerült igények – amelyek még árnyaltabb, részletesebb lekérdezéseket tesznek lehetővé – alapján megtörtént az adatstruktúra finomítása.

Ideális lenne a digitális térképállomány bővítése a külön domborzati, vízrajzi, településhálózati, út- és vasúthálózati vektoros formátumú részlettérképek beszerzésével. Ezeknek a rétegeknek a szétválasztásával lehetőségessé válik különféle típusú térképeknek a szerkesztése, pl. csak a domborzati és vízrajzi állománnyal a megszokott régészeti elterjedési térképek megrajzolása.

Az ArcGIS segítségével előállítható 3D modelleken a domborzat és a régészeti lelőhely viszonyának bemutatása, szemléltetése válik lehetővé.

Egyre inkább előrehalad a 18–19. századi topográfiai és kataszteri térképek digitalizálása. Ezek integrálása térinformatikai rendszerünkbe elsősorban az elpusztult középkori települések lokalizálásában nyújthat segítséget, de éppúgy hasznos lehet a „Varga Sándor földjén” típusú lelőhelyek beazonosításánál is.

Az ArcGIS alkalmas légifelvételek georeferálására is. Amennyiben megfelelő eljárással készült és átalakított légifotók állnak rendelkezésre, ezek adataival is bővíthetjük a lelőhelyekre vonatkozó ismereteinket.

A távlati tervek közt szerepel a megyei múzeumi szervezet harmadik intézménye, a nagykanizsai Thúry György Múzeum gyűjtőterületére eső lelőhelyek feldolgozása igény szerint. Itt, a zalaegerszegihez hasonlóan, a tervezett Zala megyei topográfia 1. kötethez megtörtént az egykori nagykanizsai járás szisztematikus terepbejárása, amely a tapasztalatok szerint kiváló kiindulási alappal tekinthető.

Fontosnak tartjuk, hogy az alapadatok rögzítése után megeremtsük a lehetőséget a rendszer tervezett bővítésére és mindenek előtt karbantartására. Tehát ki kell dolgoznunk azt az adekvát ügymenetet is, amellyel biztosíthatjuk az új lelőhelyek adatainak felvételét, illetve a már ismert lelőhelyek esetében az információk bővülésének bekerülését a rendszerbe. Csak így biztosítható a naprakész nyilvántartás.

3.6 Mobil térinformatikai eszközök használata régészeti topográfiai terepbejárások során

Az informatikai eszközök fejlődése az elmúlt években olyan lehetőségeket kínál a terepi adatgyűjtésben, amely nagymértékű változást eredményezett a régészeti lelőhelyek felderítése illetve dokumentálása során. Intézményünk által használt terepi adatgyűjtő eszköz és a topográfiai terepbejárások dokumentálására, geodéziai helyzetének rögzítésére szolgáló adatbázis jelentős előnyöket nyújt a régészeti topográfiai terepbejárások során.

A szükséges hardver-eszköz egy pocket PC (kézisámítógép), amely tartalmaz belső GPS-vevőt vagy külső GPS-hez kapcsolható. A szoftveres háttérrel esetünkben az ESRI ArcPad szoftvere nyújtja, amelyet speciálisan terepi adatgyűjtésre, kézisámítógépekre fejlesztettek ki. Ezt egészíti ki a speciálisan régészeti terepbejárásokra jelen tanulmány szerzőinek tervezete alapján kialakított adatbázis. A hardver-szoftver-adatbázis hármassával felállt terepi adatgyűjtő eszköz (2. kép) alkalmas a régészeti topográfiai terepbejárások összes adatának rögzítésére.

2. kép: Terepi adatrögzítés belső GPS-vevővel ellátott kézi számítógépen

Fig 2: Data recording during field survey by palmtop with built in GPS-receiver

Geodéziai adatok rögzítése: a terepbejárás során három alapvető geodéziai adatot kell rögzítenünk. A geodéziai helyzetet a GPS-vevő által meghatározott koordináták jelentik. Ezekhez különböző leíró adatok kapcsolódnak. A mért adat jelenthet régészeti lelőhelypontot, amelyhez azonosító adatok (lelőhelykód és név, jelleg, korszak, intenzitás) tartoznak; jelenthet régészeti objektumot, melynek leírása tartalmazza az objektum jellegét és korszakát; illetve jelenthet régészeti leletet (fajtáját, korát). A régészeti lelőhely kiterjedését több mért pont alapján felrajzolt poligon jelenti. Ezáltal mérhető a lelőhely területe és pontosan felrajzolható kiterjedése, topográfiai helyzete.

A terepen gyűjtött adatokat a topográfiai terepbejárások adatait tartalmazó adatbázisba tudjuk áttölteni, ezzel kiegészítve, pontosítva már meglévő adatainkat.

Az alkalmazás egyaránt használható ellenőrző terepbejárások és új lelőhelyek felderítése során. Ellenőrző bejárások alkalmával a terepi munka előtt a meglévő adatainkat a kézisámítógépre töltjük és azokat a helyszínen pontosítjuk. Amennyiben az új lelőhely felderítése beruházáshoz kapcsolódik, annak határait szintén a kézisámítógépre töltve magunkkal vihetjük.

Tapasztalataink szerint nagy előnye, hogy földrajzilag pontos adatokkal javíthatjuk már meglévő adatainkat, illetve az új régészeti lelőhelyek megbízható pontossággal kerülnek rögzítésre, az adatok pedig egyszerűen kapcsolhatók már meglévő rendszerünkhöz.

4. Régészeti térinformatikai rendszer kialakításának folyamata

4.1 Kezdetek

Megyénkben a 2001 előtt végzett ásatások dokumentációi még hagyományos módon készültek, bár már ekkor is használtunk digitális eszközöket. Az M7-M70 autópálya-építést megelőző feltárások dokumentációinak rész munkáit számítógépen rögzítettük. Az ásatásokon már nagyrészt digitális fényképezőgépekkel dolgoztunk. A részlet- és összesítő rajzokat még manuálisan, pauszpapírra rajzoltuk át, és az objektumok leírása is csak szöveges formában készült el, nem dolgoztunk egységes adatbázisban. Elsődleges feladatnak tekintettük, a dokumentáció gyorsabb és pontosabb elkészítése érdekében, hogy az ásatáson készült rajzok számítógépes feldolgozását megoldjuk.

4.2 Rajzok digitalizálása

2002-ben kezdtük el visszamenőleg is a rajzanyag digitalizálását. A feladatot AutoCad Map programmal végeztük el. Azért esett a választás az AutoCad-re,

mert széles körben elterjedt, rajzolótulajdonságai nagyon jók, alapszintű kezelése gyorsan elsajátítható. A szoftver kezelésének alap- és középszintű oktatása szűkebb környezetünkben is elérhető volt. Előnye továbbá, hogy nemzetközi szabványokat használ, ami a későbbiekben lehetővé tette a rajzok könnyű konvertálását a kialakításra került térinformatikai rendszerbe.

A digitalizálási munka során az ásatáson készült objektumrajzokat, részletrajzokat szkenneljük. A beolvasás után keletkezett raszterképet képszerkesztő programmal készítjük elő vektorizálásra. A kézzel rajzolt vonalakat kiemeljük, illetve a milliméterpapír rácsalját eltüntetjük. Ezután az egyszerűbb rajzokat automatikusan, az összetett rajzokat félautomatikusan vektorizáljuk. Az így előkészített rajzot olvassuk be AutoCad Map szoftverbe, itt kijavítjuk a vektorizálás hibáit, és egy előkészített sablonra helyezzük a kész digitális rajzot. Ez a több lépcsős – esetleg a leírásban bonyolultnak tűnő – feladat jó szervezéssel és kellő gyakorlattal jóval gyorsabb és pontosabb, mint a hagyományos, sokszorosítást előkészítő pauszra történő átrajzolás.

Az összesítő térkép a vektorizált részletrajzok alapján készül. A feltárás minden régészeti objektumához minimum két mérőpontot rendelünk, amelyeket a részletrajzokon feltüntetünk. Ezeknek a mérőpontoknak térbeli adatait mérőállomással rögzítjük (módszert ld. 6.1). Ezekre a pontokra illesztjük rá a kész digitalizált objektumrajzokat. Az így elkészült Egységes Országos Vetületi Rendszerben elhelyezett térkép az alapja a térinformatikai rendszerünknek.

4.3 A digitális ásatási dokumentáció

A digitális rajzállomány megvalósításával párhuzamosan célul tűztük ki az ásatási dokumentáció teljesen digitális formában történő feldolgozását. Ez az adatállomány a hagyományos „papír alapú” dokumentumokkal szemben hatékonyabb, könnyebben és gyorsabban kezelhető. Ezen modern módszerek segítségével teljesíteni tudjuk a törvényben és rendeletekben előírt, egyébként szoros határidejű dokumentálási kötelezettségeinket.

A Zala Megyei Múzeumok Igazgatóságánál használt, törvényi előírásoknak megfelelő dokumentációs struktúra a következő elemeket tartalmazza:

Szöveges dokumentáció

- Összefoglaló jelentés (.doc)
- Ásatási napló (.doc)
- Objektumleírások (.doc)
- Koordinátajegyzék (.xls)
- Fotónyilvántartás (.xls)
- Rajznyilvántartás (.xls)

Térképi és rajzos dokumentáció

- Ásatás földrajzi helyzete M=1:10.000 topográfiai térképen (.dwg)
- Ásatási összesítő térkép, objektumrajzok (.dwg)

Ásatási felvételek

- Foltfotók, objektumfotók, részletfotók (.jpg)
- Ásatási életképek (.jpg)
- Légifotók, tájképek (.jpg)

Nehézséget jelentett, hogy a feldolgozó munkához egyszerre több programot kellett használni, amelyek egymástól függetlenül kezelték az egymáshoz kapcsolódó adatokat. További logikus fejlesztési célként jelentkezett, hogy az összetartozó adatok között a valóságos kapcsolatot létrehozzuk.

A különböző formátumú adatok (szöveg, táblázat, kép) együtt kezelésére, illetve egy felületről történő elérésére kerestünk megoldást, amelynek segítségével akár az összes adattal együtt, akár objektumonként külön-külön lehet dolgozni. A megoldást egy adat-integrációs rendszer alkalmazása jelentette.

Megoldás lehetett volna egy jól megszerkesztett webes alkalmazás, amely együtt tudja kezelni ezeket az adatokat, de ez nem alkalmas elemzések végrehajtására.

Az igazi megoldást egy régészeti célú térinformatikai rendszer jelenti, amely alkalmas különböző forrásokból származó adatok integrációjára, azaz az összegyűjtött, digitálisan rögzített régészeti adatokat egy rendszerben kezeli. Fontos tulajdonsága, hogy nagy mennyiségű adat feldolgozására képes, és a rendszer segítségével elemzések, lekérdezések végezhetőek el a bevitt adatokból. A lekérdezések eredményei külön térképként megjeleníthetők, eltárolhatók. Emellett lehetőség van – amennyiben az adatok rendelkezésre állnak – a földrajzi környezet és a régészeti lelőhelyek közötti összefüggések vizsgálatára.

5. Térinformatikai rendszer Leelőhely szint

5.1. Felhasznált adatok

Geometriai adatok

Az ásatásokon a régészeti jelenségekhez tartozó geometriai adatok felvétele a következőképpen történik. A feltárásokon a már említett mérőpontok segítségével rögzítjük a régészeti objektumok földrajzi helyzetét. A felméréseken alkalmazott koordináta rendszer a Magyarországon használt Egységes Országos Vetületi rendszer. A felmérés alapja a magyarországi geodéziai alapponthálózat. Ezen alappontok alapján a feltárás közelében mérőállomás segítségével

meghatározzuk az ásatás alappontját, esetenként több pontot, és telepítjük is ezeket. Ha nincs a közelben geodéziai alappont, akkor GPS vevőket használunk a pontsűrítéshez. A részletmérések ehhez az ásatási alapponthoz történnek.

A részletmérés során meghatározzuk az ásatási szelvények töréspontjainak és a régészeti objektumok mérőpontjainak háromdimenziós adatait (x, y koordináta, magasság). Természetesen bemérésre kerülnek a fontosabb leletek is. Minden pontot külön azonosítóval jelölünk, amely tartalmazza a régészeti objektum azonosítóját és a mért pont számát. Azért elegendő csak a mérőpontok bemérése, mert bármely részletrajz digitalizálása és georeferálása után az objektum bármely pontjának, jelenségének földrajzi helyzete egyértelműen meghatározott.⁵

A terepi munkával párhuzamosan történik a rajzok digitalizálása, georeferálása és térképi megjelenítése. A mérési eredményeket ez alapján ellenőrizni tudjuk, és az esetleges mérési hibákat a visszatemetés előtt még javítani lehet. Ebből következik, hogy tulajdonképpen a feltárás befejezésének időpontjában elkészül a rajzi dokumentáció.

Attribútum adatok

Az attribútum vagy leíró adatokat két részre kell választanunk, az ásatásra vonatkozó adatokra és az objektumleíró adatokra. Az első kategóriába tartoznak az ásatás eredményeit összefoglaló jelentés, a ásatási napló, az ásatáson készült rajzok és fotók listája, valamint az objektumok mérőpontjainak és a feltárás nevezetes pontjainak koordinátajegyzéke.

A második kategória az ásatáson készült objektumleírások adatai alapján készített adatbázis. Ez tartalmazza az összes adatot, amit a feltárás során rögzítettünk a régészeti jelenségekről.

5.2 Adatbázis

Mint fentebb említettük, az objektumleírások adatait adatbázisba rendezzük. Ezeket az adatokat egy erre a célra kidolgozott formanyomtatványon (3. kép) rögzítjük az ásatáson. Ez a következő főbb elemeket tartalmazza:

A lelőhely megnevezése és kódja (egyedi)

Az objektum száma (egyedi azonosító)

Objektum rendeltetése: Ha megállapítható, akkor milyen funkciót tölthetett be a régészeti objektum (cölöplyuk, tűzhely, kemence, anyagnyerő gödör, gabonatarló verem... stb.).

Kor: A régészeti objektum abszolút és relatív kronológiai helyzete a leletanyag alapján.

Az objektum foltja: A régészeti objektum jelentkezési körülményeinek leírása (formája, színe).

ZMMI megelőző régészeti feltárás az M7 autópálya nyomvonalán					
2006.	Datálás:	716 NAGYRÉCSE – BARÁKA-DŰLŐ		Objektumszám: <input type="text"/>	
Folt	Betöltés	Szelvény	Pozicionálás:	Rétegek:	
☐ elmosódó	☐ sötétbarna	<input type="text"/>		
☐ határozott	☐	
☐ sötét, határozott	☐	
☐ faszencs	☐ faszencs	☐ patiosos	Hozzá tartozik:	
☐ patiosos	☐ hamus	☐ kerámias		
☐ kerámias	☐ kcmény	☐ laza	Leírás	
Felülnézet (forma)	Metszet (oldal)			Megnevezés	
☐ kerck	☐ függőleges	☐ ívelt		☐ gödör	☐ cölöplyuk
☐ ovális	☐ egyenesen szűkülő	☐ teknőszerű		☐ üzbhely	☐ kemence
☐ tojásdad	☐ egyenesen bővülő	☐ méhkasalakú		☐ ház	☐ padló
☐ amorf	☐ lépcsős	☐		☐ árok	☐ karólyuk
☐ hosszúkás				☐ omladék	☐
☐				Fotó	
Metszet (alj)	Méreték (cm)	Hossztengely iránya:		☐ bontás közben	☐ bontás közben
☐ lapos	H:	Sz:		☐ rcszelt	☐ totál
☐ ívelt	Átm:	M:		☐ felülnézet	
☐ egyenesen				☐ metszet	
☐ lépcsős				☐ folt	
☐ Lelet nélküli	LELETANYAG		Intenzitás:	Rajz	
Kerámia	Kő	Fém	Csont	☐ alaprajz	☐ üres db
☐ edénytöredék	☐ pattintott	☐ bronz	☐ állat	☐ metszet	☐ teli db
☐ orsógomb	☐ csiszolt	☐ vas	☐ kagyló/csigá	☐ falrajz	
☐ nehezék	☐ őrlőkő	☐	☐ csonteszköz		
☐ plasztika	☐ őrlőkő			Adatbázis	
☐	☐ kő/kavics			☐	☐
			☐ Ltsz:		

3. kép: Objektum adatlap

Fig 3: Feature data sheet

Az objektum betöltése, rétegei: A régészeti objektum betöltődésének leírása, rétegződése.

Az objektum alakja: A feltárt régészeti objektum formájának leírása (felülnézet, oldal, alj).

Leletanyag: Az objektumból előkerült régészeti leletanyag összegzése.

Ehhez az adattáblához kapcsolódik a leltárkönyvi adatbázis. Ez tartalmazza az ásatásról előkerült összes régészeti lelet azonosítóját, leírását, méretadatát, stb. a múzeumi nyilvántartási előírások szerint. Ugyancsak kapcsolódik a természettudományos vizsgálatok eredménye is (faszénminták, kőanyag, növényi minták, patiosok vizsgálati eredménye). Természetesen az adatbázis kialakításakor felmerült az adatok homogenitásának problémája. Az elnevezésekben helyi szinten, egymás között sikerült konszenzusra jutnunk (témához kapcsolódóan lásd: REZI KATÓ 1995).

5.3 Geometriai és attribútum adatok összekapcsolása

Az általunk tervezett és megvalósított térinformatikai rendszerhez az ESRI által fejlesztett ArcGIS

8.3. szoftvert választottuk. A kiválasztás okai között szerepelt, hogy a program olyan nemzetközi szabványt (.shp) használ, amelyet a legtöbb térinformatikai rendszer integrálni tud. Emellett nagyon jó adatintegrációs képességgel rendelkezik, és nagymennyiségű adatot tud egyszerre kezelni. A program felépítése is igazodott elvárásainkhoz, ugyanis az ArcGIS termékcsaládja úgy van kialakítva, hogy a felhasználó igényeire szabottan saját adatlapok, alkalmazások is készíthetők, amelyek megkönnyítik a program használatát azoknak a felhasználóknak, akik nem ismerik a program működését. Ezeknek a fejlesztéseknek a megvalósítása távlati terveink között szerepel.

A térinformatikai rendszer felépítésekor kísérleti modellként a 2002-ben feltárt Letenye–Lapulevelsdűlő ásatás térinformatikai modelljét készítettük el⁶ Az M7–M70 autópályák megelőző régészeti feltárás-sorozatának minden régészeti lelőhelye feldolgozásra kerül a projekt 2008. nyarán való lezárulásáig. Emellett megkezdjük a „Magyar-Szlovén vasút kiépítése” program keretében feltárt régészeti lelőhelyek térinformatikai feldolgozását.

A koordinátahelyesen elhelyezett objektumrajzok és az adatokkal feltöltött adatbázis kapcsolatát ArcGIS-ben valósítottuk meg. A rendszer felépítése és a meglévő adatok integrálása a következő lépésekben történt.

Az objektumok vonalas AutoCad rajzát konvertáltuk ArcGIS-be. A zárt vonalakkól poligonokat generáltunk (poligonizáció). Az így előállt területekhez rendeltük hozzá külön mezőben az egyedi objektumazonosítókat (4. kép). Ez az azonosító szerepel az objektumleírás adattábla azonosító mezőjében is. A kapcsolatot ez a mező biztosítja a poligonok és az adatbázis között. A kapcsolat típusa egy az egyhez, azaz minden objektumhoz egy rekord kapcsolódik. Az objektumleírás adattáblához társítottuk a régészeti leltárkönyv adattáblát. Ez tartalmazza a lelőhelyen előkerült tárgyak meghatározását, leírását. Ezek a rekordok úgy vannak kötve a főtáblához, hogy annak egy rekordjához több leltárkönyvi adat kapcsolódhat. Hasonlóképpen integrálhatók a természettudományos és anyagvizsgálati adatok is. A régészeti objektumokról készült fényképek, digitalizált rajzok, illetve az előkerült leletek fotói, rajzai az objektumhoz hyperlink kapcsolattal vannak kötve.

A régészeti feltárás területéhez kapcsoljuk hozzá azoknak a dokumentumoknak a digitális nyomtatványait, amelyek általánosan az ásatásról szólnak (ásatási jelentés, ásatási napló, légifotók). Az így létrehozott adatkapcsolatok segítségével egy adott helyről valamennyi rögzített információ megjeleníthető.

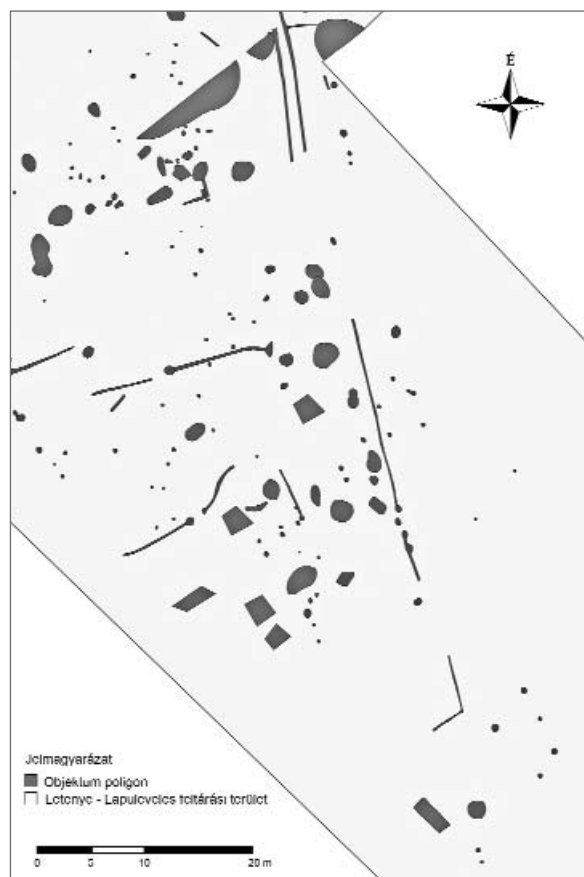
6. Leelőhely szintű térinformatikai rendszer eredményei

A régészeti lelőhelyről összegyűjtött különböző forrásokból származó információk egy felületről érhetők el. Ez a felület az ásatási összesítő térkép. Itt külön főlián szerepel az ásatási terület és a régészeti jelenségek foltszerű rajza. Minden régészeti objektumhoz kapcsolódik a róla összegyűjtött összes adat (leírás, rajz, fotó, leletanyag), és ezek egyszerűen megjeleníthetők.

Az adatbázisban rögzített adatok alapján lekérdezéseket tudunk készíteni az adatbázis bármely elemére, és ezek eredménye térképként megjeleníthető. Az eredménytérképek információt adhatnak akár a lelőhelyen megismert történeti korszakokból származó régészeti jelenségek helyzetéről, az előkerült egyes lelettípusok elterjedéséről, az ugyanazon korszakban létező objektumok viszonyáról, egyes speciális leletek lelőhelyen belüli megjelenéséről.

Egy lekérdezés lefutásával szétválaszthatók a különböző korszakokból származó régészeti objektumok és az ehhez kapcsolódó adatok.

Több lelőhely térinformatikai feldolgozása után összehasonlító elemzéseket végezhetünk a lelőhelyek között, új eredményekkel gazdagítva a régészeti kutatást.

4. kép: A térinformatikai rendszerbe beillesztett lelőhelytérkép adatlap

Fig 4: Site map inserted into GIS

7. Összegzés

Jelen dolgozattól⁷ reményeink szerint kitűnik, hogy milyen eredményekkel jár a modern informatikai eszközök és módszerek használata a régészeti lelőhelyek és kutatások adatainak feldolgozásában. A bemutatott feltöltés, fejlesztés alatt álló rendszer tapasztalatainak közzététele hasznos lehet a magyar régészetben mielőbbi szükséges egységes, országos szintű térinformatikai rendszer kialakításához, amely azt a nagymennyiségű, értékes információt gyűjtendő össze, tenné könnyebben kutathatóvá, amelyet a hazai régészeti kutatás több mint száz esztendő alatt felszínre hozott. Ehhez azonban széles körű, a szakma egészét érintő összefogásra lenne szükség.

Nagyobb földrajzi egységet felölelő térinformatikai rendszer kialakítása kezdődött meg intézményünkben. Az alkalmazás topográfiai terepbejárások eredményire épülő, régészeti lelőhelyeket feldolgozó információs rendszer. Célja Zala megye összes régészeti lelőhelyének feldolgozása, naprakész nyilvántartása. A rendszer a terepbejáráskor rögzítésre került adatokon alapul, emellett tartalmazza az egyéb módszerekkel (légifotó, ásatás, régi térképek) megismert régészeti lelőhelyeket, illetve a lelőhelyekről későbbiekben megismert információkkal bővíthető.

Az alkalmazás eredménye: naprakész, gyors adat-szolgáltatás régészeti hatástanulmányokhoz, szakmai kutatásokhoz, nagyberuházásokat megelőző feltárások előkészítéséhez.

A dolgozat bemutat továbbá egy lelőhely szintű térinformatikai rendszert, amely tartalmazza egy feltárt régészeti lelőhely összes megismert adatát (térbeli koordináták, objektumleírás, fotó, rajz), előkerült leletek leírását és ábrázolását (leltárkönyv, tárgyfoto és tárgyraajz), természettudományos vizsgálatok eredményeit. A rendszer segítséget nyújt a régészeti lelőhelyek tudományos feldolgozásához.

Az alkalmazás eredményei: a régészeti objektumok összes adatát együtt kezeli. Lekérdezések alapján eredménytérképek hozhatók létre (korszak, objektum-típus, leletanyag). Több régészeti lelőhely rendszer-szintű feldolgozása után alkalmassá válik egyes korszakok átfogó elemző vizsgálatára.

Jegyzetek:

- 1 Az Intézményünkben folyó térinformatikai munkák első ismertetése megjelent: István Eke – Tibor Frankovics – Judit Kvassay: Using Archaeological GIS in Zala County. In: Archaeological and Cultural Heritage Preservation. Within the Light of New Technologies. Selected papers from the joint Archaeolingua–EPOCH workshop, 27 September – 2 October 2004, Százhalombatta, Hungary. Edited by Erzsébet Jerem, Zsolt Mester and Réka Benczes. Budapest 2006 [2007] 111–119.
- 2 Az egykori nagykanizsai járás területén Horváth László; az egykori zalaszentgróti és zalaegerszegi járások területén pedig Horváth László András és H. Simon Katalin voltak a munkálatok vezetői.
- 3 Magyarország Régészeti Topográfiája I. kötet. Veszprém megye. szerk.: Sági Károly. A keszthelyi és tapolcai járás. írta: Bakay Kornél, Kalicz Nándor, Sági Károly. Budapest 1966.
- 4 A kötet előkészítő terepmunkálatait 1985–2000 között Horváth László András és H. Simon Katalin vezették.
- 5 Más módszerek is léteznek a régészeti jelenségek földrajzi helyzetének meghatározására és térképi ábrázolására. Ez egyik elterjedt módszer szerint az objektum minden töréspontja, vagy jellegzetes pontja bemérésre, rögzítésre kerül. Ezen töréspontok összekötésével készül el az objektumalaprész. Egy másik gyakran használt módszer, amikor a régészeti jelenségeket szelvény-felületrajzként ábrázoljuk, és csak az ásatási szelvényháló nevezetes pontjait mérjük be. Ezen adatok alapján történik a szelvény-felületrajzok összeillesztése. Jelen dolgozatnak nem tárgya a módszerek összehasonlítása vagy értékelése, ezért ezekre bővebben nem térünk ki.
- 6 Az ásatás vezetője Száraz Csilla, aki részt vett a térinformatikai modell elkészítésében is.
- 7 A kézirat lezárva 2005. szeptember 30-án, aktualizálva 2007. november 30.

Irodalom:

CZAJLIK – HOLL 1997

Czajlik Z. – Holl B.: Magyarország régészeti lelőhelyeinek hálózati térinformatikai adatbázisa (tervezet). In: *Múltunk jövője 97*. Budapest. 28.

CZAJLIK – MARTON – HOLL 1997

Czajlik Z. – Marton Á. – Holl B.: Az M3-as autópálya régészeti leletmentéseinek térinformatikai feldolgoása. In: *Utak a múltba: Az M3-as autópálya régészeti leletmentései*. Budapest. Magyar Nemzeti Múzeum és Eötvös Loránd Tudományegyetem Régészettudományi Intézet.

JANKOVICH 2003

Jankovich B. D.: Régészeti lelőhelyek nyilvántartása In: Visy Zsolt (ed), *Régészeti műemlékek kutatása és gondozása a 3. évezred küszöbén*. Pécs. 5–13.

REZI KATÓ 1995

Rezi Kató G.: Archaeological GIS in the Hungarian National Museum. *Folia Archeologica 44*. 243–251.

REZI KATÓ 2003

Rezi Kató. G.: A régészeti műemlékek központi adattárától a régészeti műemlékek egységes adatbázisáig. In: Visy Zsolt (ed), *Régészeti műemlékek kutatása és gondozása a 3. évezred küszöbén*. Pécs. 15–19.

Primary experiences in processing geographic information of large-scale excavations of Zala County*

Elaboration of a geographic information system ranging over a wide geographical unit has recently begun in our institution. This application is actually an information system processing archaeological sites based on topographic field surveys. Its goal is the up-to-date elaboration of every archaeological site in Zala County. Data recorded during field surveys constitute the system's basis. In addition it contains sites discovered by other means (air photograph, excavation, old map) and can be completed by new information about the sites. Result is prompt and up-to-date data supply for archaeological impact study, for preparation of excavations preceding building projects as well as for scientific surveys.

Present paper also describes a site level GIS that contains all available data of an excavated site (coordinates, description of features, photo, drawings), the description and depiction of finds (register, photo and drawing of artefacts) as well as the results of scientific analysis. This system assists archaeological analysis. Advantage is that all data of the features can be accessed on one interface. Queries are visualised on result maps (periods, types of features, finds). Systematic elaboration of sites enables comprehensive analytic investigation of different archaeological periods.

Translated by: Judit Kvassay

* See footnote 1 for bibliographical data of the first overview of GIS-work in our institution

Utószó

Kedves múzeumlátogató Kanizsaiak! Kedves Kerecsényi Edit múzeumalapító emlékét ápolók!

*Elhangzott a Kerecsényi Edit emlékkiállítás megnyitóján,
2007. augusztus 31-én, a Thúry György Múzeumban.*

A görög muszeion: 'a Múzsák szentélye' szó a 17–18. századtól kezdve a tárgyi emlékeket őrző és bemutató intézmény, nyilvános gyűjtemény, valamint annak otthont adó épület neve. A mi kanizsai múzeumunk fiatalabb, talán 1913-ban született meg Halis István, majd a piarista tanárok jóvoltából, de a II. világháborúban elpusztult. Valódi újjászületése inkább 1950-hez köthető, amikor Kerecsényi Edit elkezdte áldásos tevékenységét városunkban. Így leginkább ő tekinthető az igazi múzeumalapítónak. Ezért köszöntjük őt születésének 80. évfordulóján, bár testileg nincs közöttünk, de keze és szelleme munkájának eredményeit most is élvezhetjük. A 'szentély' él, raktárai értékeket őriznek, a mi értékeinknek, a mi tárgyainknak adnak otthont, színvonalas kiállításai ezeket mutatják be időről időre.

Legfontosabb értékeink otthonát, a Thúry György Múzeumot tehát valójában Kerecsényi Edit néprajzi és honismereti kutató, muzeológus, író alapította. 1951-től 1983-ig volt itt igazgató, majd nyugdíjasként dolgozott sokat múzeumunkban 2006. április 8-án bekövetkezett elhunytáig. Egy személyben volt néprajzos, gyűjteménykezelő, fotós, adattáros, könyvtáros, népművelő és igazgató. Oly friss az emléke még: azt hiszem, egy múzeumban nemcsak a tárgyak, az emberek sem halnak meg! Számunkra az is fontos, hogy tősgyökeres kanizsai volt, a Piarista Gimnáziumban érettségizett, majd az ELTÉ-n szerzett néprajz-középkori régészet-művészettörténet szaktárgyakból muzeológusi diplomát. 1950-ben (tehát már egyetemistaként) megbízták a helyi gyűjtemény vezetésével. Doktori címét 1965-ben szerezte; 1985-ben már nyugdíjasként (!) lett a néprajztudomány kandidátusa. Főbb kutatási területei Dél-Zala néprajzi csoportjainak, Nagykanizsa polgárságának kialakulása és életmódja voltak. Sok szakmai és tudományos kitüntetés mellett mi most azt emlegetjük fel, hogy 1995-ben kapott Pro Urbe, 2001-ben Nagykanizsa Megyei

Jogú Város Díszpolgára kitüntető címet. Kutatói módszerét a terepmunkához kapcsolódó alapos tárgy- és adatgyűjtés, valamint a történeti szemlélet jellemezte. Ezért is maradhat hagyatéka, munkája még sokáig tartóan további feldolgozásra, kiállításra alkalmas. Ezt a gazdag örökséget csodálhatjuk meg kicsiben ezen a kiállításon is.

A muzeológus munkája múltbéli utazás: értékek és rejtett jelek fellelése. Szeretett a kisebbségek kultúrájával is foglalkozni. De élete és munkássága annyira egybeforr a mi többségünkkel, városunkkal, hogy büszkén valljuk magunkénak, és kötelességünknek tartjuk emlékének ápolását. Ennek szellemében idézzük fel életútját, számba véve maradandó alkotásainak sorát. Meggyőződésünk, hogy élete álma, a Thúry György Múzeum nem jöhetett volna létre az ő becsületos, tisztességes, felebarátait megbecsülésben részesítő, lelkes, fáradtságot nem ismerő, múzeum-szervező ügyködése nélkül. Határtalan szolgálatkészsége, tudása, lelki ereje gazdagította azokat, akik a közelébe kerültek. Hivatástudata példát mutatott és áldást terjesztett, ezért szerették és tisztelték.

A néprajzos és muzeológus örök vonzalommal viseltetik a tárgyakhoz. Ezt tükrözik Edit néni nagy tárgygyűjtései, melyek néha földrajzi és etnikai csoportokhoz kötődtek, néha tematikusak voltak. Így állnak előttünk, integetnek a múltból a megbecsülő jövőnek, mely majd ismét múlttá válik: a méhész és erdőgazdálkodási eszközök a textíliák, a fafaragások, a játékok, a világító eszközök, a csodálatos viseletek, a gyöngyös neccek és fehér hímzések, időálló kerámiák, Czigány Ili halottas lepedője... Ideköszön Zalakomár és vidéke, Csurgó és környéke, Nagykanizsa és a közeli horvát és német falvak, Hetés és Lendva vidéke... Így áll össze a régi Zala-vármegye. De ő teremtette meg valójában a helytörténeti gyűjteményt és kiállításokat, a mai „Emberek, utak, kapcsolatok” című kiállítás alapjait is ő hozta össze.

Több mint 50 nívós könyve, tanulmánya, cikke jelent meg, még névtörténeti kutatásokkal is foglalkozott. (Az interneten 19 találat szolt Kerecsényi Edithez köthető szakkönyvről.) A Thúry György Múzeum minden gyűjteménye – a helytörténeti, a képzőművészeti, a metszetgyűjtemény, a könyvtár, a néprajzi gyűjtemény, a numizmatikai, a régészeti, a történeti dokumentációs tár – mind-mind mesélni tudna és tud Kerecsényi Editről. Még a (nekem oly kedves) régi „Erdő és ember Zalában” című kiállítás is hozzá köthető. De pl. a Göcseji Falumúzeum, a galamboki tájház létrehozásában is részt vett. Kerecsényi Edit kutatói területe nagyon széles körű volt: gazdálkodás, kismesterségek, népviselet, építkezés, népi díszítőművészet, lakáskultúra, a nők helyzete a paraszti társadalomban, nemzetiségi és magyarságkutatás, helytörténeti és régészeti problematika.

Tudjuk, hogy az életet nem azok a napok jelentik, amelyek nyom nélkül elmúlnak, hanem azok, amelyekre emlékezünk. Mi örizzük Edit nénit legjobb emlékezetünkben: beépült a múzeumunk évgűrűibe, a falakba, a fejünkbe és a lelkünkbe. Ő volt az igazi lokálpatrióta: mi, mai lokálpatrióták sokat tanulhatunk tőle: azt, hogy minden helynek lehet génusza, kötődhetünk a lakóhelyhez és környékéhez, a kisebb-nagyobb közösségekhez. Ez adhatja identitásunkat, az igazi helyi értékeket! Mondom mindezt a városlakó polgárokat és a környékbelieket képviselve – megtisztelve, hogy egy ilyen „értékes” alkalommal szólhatok. (Büszke vagyok rá, hogy a Kanizsai Enciklopédia (1999) szócikkeit illetően társszerzője lehettem Edit néninek.)

Példa számomra, és jó lenne, ha a fiatalok számára is példa lenne hivatástudatos munkakedve és munkabírása, mely nyugdíjas korában sem csökkent. Jellemző, hogy értékes fotófelvételek ezrei még ma is feldolgozásra várnak jelezve a gazdag életútját. Kerecsényi Edit még látta a zalai és a somogyi falvak régi paraszti életmódját, – ezért ma akár irigyelhetjük is – azt a kort, amikor az ember abból élt, amit a táj, leginkább az erdő adott. Kerecsényi Edit – az általa gyűjtött tárgyak és a hozzájuk kapcsolódó gyűjtőfüzetek tanúsága szerint – egységben látta a történelmi Zala megyét Lendvától Kiskanizsán – Nagykanizsán át Keszthelyig. Mára, sajnos, megszűnőben van a falu és a város közötti különbség. Így felértékelődnek azok a gyűjtemények, mely a nem is olyan régi különbözőségeket oly gazdagon felelegetik, mint múzeumunk gyűjteményei. A Kerecsényi Edithez kötődő nagy forrásértékű adattári és sokszínű tárgyi anyag mint hagyaték szép feladatot ró ránk, ha méltó örökösivé akarunk válni. Ebben a vonatkozásban már Kerecsényi Edit az adatközlő, s úgy érzem vannak méltó gyűjtők és feldolgozók – különös köszönet ezért most Kunics Zsuzsának.

Számomra, szimbolizálva a városlakó érdeklődő kíváncsi embert, tanulság az: a múltat nem lehet végképp eltörölni, az idő kútja mélységes mély ugyan, de nem nyelte el végleg őseink szépséges kezenyomat. Mint ahogy Kerecsényi Edit emléke is tovább él, akár tárgyszeretetünkben, akár méltón emlékező lokálpatrióta vagy patrióta hozzáállásunkban.

Kedves Edit néni, köszönjük!

Balogh László

lokálpatrióta

Nagykanizsa Megyei Jogú Város Önkormányzata
Oktatási Kulturális Ifjúsági és Sportbizottság elnöke

